

Peter Wessel Zapffe

OM DET TRAGISKE

PAX FORLAG A/S, OSLO 2015

© PAX FORLAG 1999

omslag: AKADEMISK PUBLISERING

trykk: scandbook ab, falun

PRINTED IN SWEDEN

isbn: 978-82-530-3758-5

isbn: 978-82-530-3767-7 (samlet)

INNHold

FORORD AV JAN BRAGE GUNDERSEN 9

FØRSTE KAPITEL INNLEDNING

§ 1. Maal og metode.....	15
§ 2. Betænkeligheter.....	20

ANDET KAPITEL BIOLOGISKE FORUTSÆTNINGER

§ 3. Individ og omverden.....	22
§ 4. Grundtræk ved individets liv.....	23
§ 5. Uexküls skema.....	32
§ 6. Konflikt.....	34
§ 7. Moral. Terminologi.....	35
§ 8. Evner. Overskudd og underskudd.....	39

TREDIE KAPITEL OM PRIMITIVITET OG DIFFERENTIATION

§ 9. Protoplasmaet.....	46
§ 10. Primitivitet hos mennesket.....	49

FJERDE KAPITEL MENNESKETS INTERESSEFRONTER

§ 11. Biologisk interessefront.....	54
§ 12. Social interessefront.....	55
§ 13. Autotelisk interessefront.....	61
§ 14. Metafysisk interessefront.....	65
§ 15. Polyfrontale engagementer.....	71

FEMTE KAPITEL

OM OVERUTRUSTNING OG UFIKSERTHET HOS MENNESKET

§ 16. Karakter.....	79
§ 17. Overutrustning. Almindelige bemerkninger.....	82
§ 18. Fysisk kraft.....	84
§ 19. Sansning	85
§ 20. Intellekt.....	91
§ 21. Hukommelse.....	95
§ 22. Fantasi.....	95
§ 23. Følelse.....	97
§ 24. Andre evner.....	98
§ 25. Kombinationer.....	98
§ 26. Mere om karakter og personlighet.....	105
§ 27. Eksempel.....	107
§ 28. Det «metafysisk-melankolske klarsyn».....	110
§ 29. Kommentar.....	115
§ 30. Variationer i det metafysiske beredskap.....	118
§ 31. Den metafysisk-moralske anfegtelse.....	121
§ 32. En forsøksperson gaar i ilden.....	124
§ 33. Psykopatologisk synspunkt.....	127
§ 34. Patologisk form — kulturel relevans.....	130
§ 35. Begrepet kultur.....	131
§ 36. Det anormale.....	134
§ 37. Psykiatri og kultur.....	135
§ 38. Det kulturpatologiske paradoks.....	139
§ 39. Kommentar.....	143
§ 40. Birnbaums konklusjon.....	145
§ 41. Andre forfattere.....	147
§ 42. Kommentar. Egne slutninger.....	150
§ 43. Paralleller fra dyreriket.....	151

SJETTE KAPITEL

REALLØSNING OG SURROGAT

§ 44. Indledning.....	154
§ 45. Reale og irreale løsninger. Begrepene.....	154
§ 46. Surrogatholdningen.....	156
§ 47. Realløsning ved underskudd i sin almindelighet.....	159
§ 48. Underskudd. Surrogatløsning.....	159
§ 49. Overskudd. Realløsning.....	162
§ 50. Underfiksation.....	163
§ 51. Overfiksation og feilfiksation.....	172
§ 52. Første eksempel.....	173
§ 53. Andet eksempel.....	173

§ 54. Tredie eksempel.....	179
§ 55. Fjerde eksempel.....	
§ 56. Erfaringsbilledet.....	189
§ 57. Ønskebilledet.....	190
§ 58. Arbeidsbilledet.....	202
§ 59. Metafysisk moral.....	207
§ 60. Femte eksempel.....	224

SYVENDE KAPITEL

OM KATASTROFER

§ 61. Lidelse, ulykke, katastrofe.....	232
§ 62. Katastrofer. De enkelte ledd.....	234
§ 63. Angrepsobjektet.....	235
§ 64. Den angripende kraft.....	237
§ 65. Egen medvirkning.....	239
§ 66. De første omrids av begrepet skyld.....	241
§ 67. Strafferettens betydning for den foreliggende sammenheng.....	246
§ 68. Omrids av strafferettens almindelige del.....	247
§ 69. Eksistensskyld, fysiologisk skyld, funktionsskyld, psykologisk og etisk skyld....	273
§ 70. Straffeskyld.....	290
§ 71. Metafysisk skyld.....	292
§ 72. Foranledningen, den «utløsende aarsak».....	293
§ 73. Den rammedes holdning.....	297

OTTENDE KAPITEL

KVALIFICERTE KATASTROFER

BESTEMMELSE AV DET OBJEKTIVT TRAGISKE

§ 74. Kvalifikationer. Dobbeltvirkende impuls. Peripeti.....	300
§ 75. Den tragiske kvalifikation.....	308
§ 76. Kommentar.....	311
§ 77. Offer og tilskuer.....	313
§ 78. Kulturelt relevant storhet.....	315
§ 79. Storhet og katastrofe.....	320
§ 80. Motmagten er knyttet til storhetens tilblivelse, utfoldelse eller resultat.....	323
§ 81. Katastrofe ved autotelisk og heterotelisk storhet.....	324
§ 82. Storhet i flksation og kapasitet.....	326
§ 83. Storheten gjør sig gjældende paa det biologiske, sociale eller metafysisk interessefelt. Den utfoldes i fiendtlig (satanisk), indifferent eller sympatetisk miljø.....	331
§ 84. Storheten er knyttet til et reallt eller irreallt engagement.....	336
§ 85. Katastrofen rammer (direkte eller indirekte) den interesse som er knyttet til storheten, eller den rammer en anden interesse.....	337
§ 86. Storheten er en- eller flersidig; den fører til katastrofe uten konflikt eller gjennem konflikt.....	341
§ 87. Motmagten er indre eller ytre eller begge dele.....	343

§ 88. Den rammede bidrager til forløpet med eksistensskyld, fysiologisk skyld, funktionsskyld, psykologisk, etisk, kriminell eller metafysisk skyld.

Begrepet «tragisk skyld».....	343
§ 89. Tilfældighet og nødvendighet i det tragiske forløp.....	
§ 90. Giver der en helt nødvendig tragik?.....	350
§ 91. Kan det tragiske overvindes?.....	365
§ 92. Det heroiske.....	370
§ 93. Tragik og livsanskuelse.....	376

NIENDE KAPITEL

OM AUTOTELISK OPLEVELSE AV DET TRAGISKE

§ 94. Autotelisk og heterotelisk aspekt.....	380
§ 95. Nyt erfaringsfelt.....	385
§ 96. Digtingens tragiske forløp.....	386
§ 97. Teatret.....	398
§ 98. Begrepet «æstetisk».....	399
§ 99. Tilskuerens relativitet.....	403
§ 100. Introspektiv metode.....	405
§ 101. De enkelte faktorer ved den poetisk-tragiske opplevelse.....	408
§ 102. Det totale poetisk-tragiske forløp.....	421
§ 103. Kommentar.....	425

TIENDE KAPITEL

TRAGISKE DIGTERVERKER

§ 104. Indledning.....	428
§ 105. Aischylos: Den bundne Prometheus.....	433
§ 106. Job.....	438
§ 107. Shakespeare: Hamlet.....	448

ELLEVTE KAPITEL

SPREDTE TRÆK FRA LITTERATUREN OM DET TRAGISKE

§ 108. Aristoteles.....	463
§ 109. Rids av den tragiske teoris historie i nyere tid.....	476
§ 110. Theodor Lipps.....	510
§ 111. Johannes Volkelt.....	535
§ 112. Josef Korner.....	550

SUMMARY 563

NAVNELISTE 567

FORORD

Av Jan Brage Gundersen

OM DET TRAGISKE er Peter W. Zapffes doktoravhandling fra 1941. Den er resultatet av et 11 års arbeid som Zapffe påbegynte etter at han hadde sluttet i sin stilling som dommerfullmektig i Tromsø, og gjenopptatt studier ved Universitetet i Oslo. Han hadde fra tidligere juridisk embetseksamen, nå tok han fatt på litteraturvitenskap. *Om det tragiske* var planlagt som en magisteravhandling i dette faget. Zapffe kom i kontakt med professor Fredrik Paasche, som anbefalte ham å levere arbeidet inn til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad.

Avhandlingen ble utgitt på Gyldendal, og trykt i lite opplag. Tidspunktet for publisering av en avhandling om det tragiske kunne neppe vært mindre gunstig. Kun få eksemplarer ble solgt, men disse har til gjengjeld oppnådd svært høye priser i antikvarier. — I 1968 utkom utdrag av *Om det tragiske* i boken *Peter Wessel Zapffe*, redigert av Guttorm Fløistad, nåværende professor i idéhistorie ved Universitetet i Oslo. Her finnes et fyldig forord, hvor sidene ved Zapffes forfatterskap ble belyst, boken inneholder dessuten det filosofiske essayet «Den sidste Messias», diktet «Vuggesang» og novellen «Historien om et lys».

Zapffes litterære produksjon er stor, og spenner fra skjønnlitterære genre som dikt og drama til sakprosa både av fagfilosofisk og essayistisk art. Av hans mer omfattende arbeider kan nevnes *Den fortabte sønn. En dramatisk gjenfortælling* (1951), *Indføring i litterær dramaturgi* (1961) og *Den logiske sandkasse* (1965). En samling *Essays og epistler* kom i 1967, utvalgt av Sigmund Hoftun og Bernt Vestre. I 1970 utga Per Fr. Christiansen og Guttorm Fløistad en samling artikler som omhandler sider ved Zapffes forfatterskap. Bidragsyterne var, foruten Christiansen og Fløistad, Sigmund Kvaløy og Arne Næss. Her er forøvrig niende kapittel av *Om det tragiske*, om autotelisk opplevelse av det tragiske, gjengitt in extenso.

Det kan neppe være tvil om at det er *Om det tragiske* som utgjør hjørne-
stenen i Zapffes forfatterskap, iallfall slik vi idag ser det. Kjennskap til dette
verket er en uomgjengelig forutsetning for å kunne danne seg en begrunnet
oppfatning av Zapffe som filosof og skribent. Det kan heller ikke være tvil
om at Zapffe hører med blant de ytterst fåtallige originale filosofiske tenkere
vi har hatt i Norge. Alene av denne grunn burde verket gjøres tilgjengelig fra
tid til annen, slik at yngre interesserte kan få anledning til å skaffe seg det
(på samme måte som våre beste skjønnlitterære forfattere fra tid til annen
gjøres tilgjengelige gjennom nyutgivelser). Zapffe kan lett sidestilles med
disse, også av den grunn at *Om det tragiske* er skrevet i et stilsikkert og lett
språk, som er så underfundig og morsomt, og så klart formulert at boken
uten videre kan leses av folk som er uten fagfilosofiske forutsetninger. Dette
forklarer muligens noe av den appell Zapffe har hatt utenfor en fagfilosofisk
krets, og blant ungdom.

Peter Wessel Zapffes *Om det tragiske* er et verk som fortjener å bli lest
på ny. Ser vi på hvor ulike reaksjonene var da det først kom ut, og da det
ble utgitt i utdrag på Pax 27 år senere, ser vi at verket ikke så lett lar seg
uttømmende beskrive, men at det kan inspirere på stadig nye måter.

I denne nye utgave er sammendraget bak i boken oversatt til engelsk, slik
at verket lettere kan finne sin naturlige plass også i utenlandske biblioteker.

Oslo juni 1983
J. B. G.

FORFATTERENS FORORD

DA PLANEN FREMKOM om nytrykk av denne bok, var det især dette spørsmål som meldte sig: Kunde de centrale tanker antas å være empirisk bestyrket eller avkræftet i løpet av de over 40 år som er gått siden første utgave i 1941. En voldsom tid ligger imellem, vel egnet til å forskyve livsbestikket hos noen hver, individuelt, globalt og metafysisk.

I én henseende har utviklingen ialfald ikke fulgt førsteutgavens prognoser. Forbindelsen mellom «storhet» og «undergang» er kommet klarere til syne i den utadvendte, tekniske evneutfoldelse end i den introverte, mentale utvikling. Mens de ytre, materielle triumfer nærmer sig et hittidig høidepunkt, etterfulgt av nedgang og katastrofe, famler vi med det vi med rabulistisk forenkling kan kalde det vestlige og intellektuelle gjennemsnitt, fremdeles rundt i pinefuld usikkerhet og rådløshet. Tendensen til forstandsmessig avmakt og moralsk oppløsning tør være mere en funksjon av den tekniske katastrofes nærhet, end en følge av selvstændig verdifilosofisk nihilisme. Allikevel synes bevisstheten om, hvad det indebærer å være født som menneske på jorden, å bryte gjennom i økende utstrækning, også hos ellers utadvendte personer. Presset av eksistensen selv, ikke mindst konfrontationen i sjæl og krop med *Døden* som påtrængende, altomfattende kjendsgjerning, viser sig i angst- og fluktsymptomer, i ensomhets- og fremmedfølelse, avhengighet av berusningsmidler, overhåndtagende kriminalitet, voksende belægg i psykiatriske sykehus m.v. — spredte topper av usynlige isfjeld.

Hvad boken har villet forsøke, er å følge linjen for «interesse og vilkår» fra amøben og frem til det geniale menneskes desperate selvmord. Kulturene, hvis inspiration foruten egenverdien, utspringer implicite fra idéen om «åndens gjennomstråling av Universet som livets mål og mening»; de brænder ut efter tur som «Håpets vei». Det er som om vor stræben ikke

har «Altets approbation». Og hvor håbet lækker ut, der holder den generelle likegyldighet (indifferens) sitt altødelæggende indtog.

I et utrykt manuskript har forfatteren gitt denne utforming av sitt «filosofiske testamente»: «Når det kontemplative menneske, en studiosus perpetuus vitae, har nådd frem til den indsikt, eller Gnosis, at *Livsmysteriet er amoralsk*, da fordamper ærefrykten og han kan i all sin fysiske avmakt, ut fra sjælens kategoriske imperativ, gripe mysteriet i nakken og riste det som en vott.»

Oslo, juni 1983

P. W. Z.

Utsikten fra siste varde kan i korthet samles i denne setning:

«Menneskeslekten kommer fra Intet og går til Intet. Ut over dette er der Intet.»

Asker, 10. juni 1988

Peter Wessel Zapffe

hjemmedøende

Ved avslutningen av dette skrift vil jeg først og fremst rette en tak til mine forældre, fordi de har gjort det praktisk mulig for mig at samle opmerksomheten om arbeidet.

Jeg takker ogsaa professorerne Fr. Paasche og A. H. Winsnes for velvillig interesse og værdifulde raad, og sidst men ikke mindst professor Arne Næss for hans naadeløse og sanerende nedslag.

Boken er, med undtagelse av et par fotnoter, skrevet før 9. april 1940.

*«- warum musste der Riss geschehen
Hierauf habe ich nie eine Antwort
gefunden, und keiner wird sie finden, der
ernstlich fragt. »*

Hebbel

FØRSTE KAPITEL

INDLEDNING

§ I. *Maal og metode.* Det er god gammel skik at begynde en undersøkelse med at redegjøre for maal og metode. Maalet er kort sagt at gi et bidrag til forstaaelsen av det tragiske. Metoden vil jeg prøve at finde frem til naar maalet er blit nærmere præcisert.

Hvad mener jeg saa med «det tragiske»? Kan der være tvil om meningen, eller er «det tragiske» et av de begreper som har et nogenlunde entydig indhold for alle mennesker til alle tider, slik som f.eks. begrepet «det farlige»? «Et blik» paa den teoretiske behandling som er blit begrepet tildel i Europa i de sidste 2200 aar, er det rigtignok ikke mulig at kaste, men det vilde i tilfælde ha overbevist en om at der ikke bare kan være tvil om indholdet, men at der rent ut sagt er omtrent like mange begreper «tragisk» som der er forfattere. Saa slutter jeg mig kanskje til en av de ældre forfattere, eller jeg kombinerer en flerhet av tidligere forslag, eller jeg etablerer en mellemting eller mener jeg noget helt nyt? Eller har jeg netop ingen mening paa forhaand, idet jeg ser det som min opgave paa uavhengig basis at gi begrepet dets adækvate plads ved gradvis tilnærmelse og tilstopning av feilkilder?

La os si at dette sidste er opgaven. Hvor vil vi saa ta fat? Staar man ikke i fare for at gjøre til forutsætning netop den definition man haaber at naa frem til? Dersom man nemlig stiller sig aldeles frit, hvorledes skal man da overhodet kunne finde noget utgangspunkt? Det lar sig jo ikke godt gjøre at kaste not omkring hele universet og saa litt efter litt plukke væk alt det som ialfald ikke er tragisk og saaledes faa det gjenværende negativt bestemt: dette er tragisk fordi alt andet ikke er tragisk, og noget maa jo utrykket betegne. Vi maa se at finde ut hvad dette «noget» er.

Hvor skal vi saa begynde? Tilhører emnet æstetiken, metafysiken, psykologien, dramaturgien, etiken eller naturvidenskapen? Kanske endog psykiatrien, sociologien eller litteraturhistorien? Hos «de gamle» findes alle

disse synspunkter repræsenteret. Hvis der nu ikke findes et eneste merke som gaar igjen i alle disse divergerende forestillinger, har vi da andet at gjøre end at nyde stemningen, mens haabets gnister dør?

Der er nu først alle de faktisk foreliggende tragedier. «Tragedie» er altsaa et entydig begrep? Kan ordet bety noget andet end et skuespil med tragisk forløp? Kan det ikke, saa er vi like langt. Og kan det bety noget andet - eksempelvis en litterær kategori — saa har vi heller ikke fanget det tragiske, selv om vi fanger tragedien.

Saa har man etymologien. Hvad betyr ordet oprindelig? Tragos - bukk, tragedie, trag-odia - bukkesang. Det tør bli vanskelig nok at høre bukkesangen i Prometheus, Hamlet, Jobs bok

Men den almindelige sprogbruk da? Ordet benyttes jo hver eneste dag, i aviser og samtaler, i spøk og alvor. «Taterslagsmaal med tragisk utgang.» «Ta ikke den fillejenta tragisk.» Noget maa da alle disse mennesker mene, og i denne meningen maa der være noget fælles ogsaa, siden det tydelig ser ut som de forstaar hverandre. Jeg sender et spørreskema til tyve av mine bekjendte: «Hvad forstaar du ved ordet tragisk? Nævn nogen eksempler o.s.v.» Og det hagler med synonymer: Temmelig leit, pinlig, sørgelig, høieste grad av tristhet, nærmest ulyksalig, ikke til at le av, skjæbnesvangert, sørgelig med dramatisk karakter, bedrøvelig, at det har noget med synd at gjøre, sørgelig paa et alvorlig grundlag, men samtidig stort, mægtig, tiltrækkende og har en viss stigning, at vore dyreste interesser lider skibbrud, uoprettelig, at noget rives bort fra livet, at der er lidelse, noget haabløst som man ikke kan hindre, sørgelig og kjedelig, det motsatte av komisk, storslagen elendighet, ulykkelig tilfælde, grænseløs fortvilelse, meningsløs ondskap, uskyldig straf, fuldstændig tilintetgjørelse, forædlende sorg, smerte baaret med stolthet, naar en stor personlighet lider, naar godheten faar utak til løn, naar man venter noget bedre, naar der ikke findes trøstende omstændigheter, naar ulykken kunde været undgaat; som eksempler nævnes krig, tap av forsørger, brustne illusioner, bløtkokt egg paa nydressen o.s.v.

Vi staar altsaa ikke fast paa grund av manglende fortolkninger, - men hvem skal vi lytte til? Alle sammen er jo intelligente og dannede mennesker. Hvad nu? Utsende flere skemaer og bestemme resultatet efter simpelt eller tre fjerdedels flertal? Det ser allikevel temmelig mørkt ut.

Men dette hadde jeg naturligvis ikke medgit fuldt saa frimodig, hvis der ikke var en bitte liten chance i reserve. Er det nemlig saa aldeles sikkert at teoretikerne indbyrdes og alle dagligtalerne ikke har en eneste forutsætning fælles? Ikke engang den, at der gives noget som er tragisk? Nei, det er ikke

saa sikkert. Tvertimot, de aller fleste er klar over at ordet tragisk er av central betydning, at der er noget som kræver dette ord og intet andet og at ordet bør bruges om dette noget og ikke om andet. Man finder overalt et *behov* for ordet tragisk, og man ønsker med ordet at betegne en egenartet og repræsentativ kvalitet. Ingen har endnu staat frem for at paavise at uttrykket var overflødig, idet meningen like godt kunde dækkes av andre adjektiver som ikke reiser noget problem.

Det behøver ikke av den grund at forbause, at de fænomener som ordet staar for, aldrig er blit avsløret slik at alle blev overbeviste og diskussionen døde hen. Begrepet kan forandre sig fra tid til tid, fra mand til mand, og allikevel *kan* der være noget fælles i de associationer som ordet vækker, i den umiddelbare «fornemmelse» av det tragiske som realitet. Men hvor skal en søke dette «fælles multiplum» for de mangeartede faktorer, dette «geometriske sted» hvor sigtelinjerne krydses? Vi finder dem, naar feltet gjøres vidt nok, *i mennesket selv*.

Ikke engang den mest «æteriske» av de spekulative teoretikere, som i det tragiske maatte se noget slikt som «ideens forløsning fra det endelige» o.l. vil benegte at det tragiske, uanset dets mulige metafysiske betydning, er en side ved jordiske menneskeskjæbner og manifesterer sig i den menneskelige værdikamp, ikke i skikkelse av «ide» og «begrænsning», men iklædt konkrete kollisioner mellem «jeget» og naturen, jeget og gud, personligheter indbyrdes, uforenlige kræfter inden det enkelte sind. Ikke hos nogen forfatter eller dagligtaler har jeg kunnet finde et forsøk paa at rykke det tragiske løs fra det menneskelige interessefelt, eller nærmere bestemt, fra den del av dette som præges av *nederlag og undergang*.

Har vi nu vundet en fornemmelse av at være paa fastere grund, saa svækkes den igjen ved det at «æstetisk» indstillede forfattere har søkt det tragiske utelukkende i teatret (i læst eller opført tragisk digtning), i en dramatisk hændelsesrekke som er opstaat i et nyskapende eller bearbeidet av et gjenskapende digtersind, og som livet utenfor teatret ikke kan producere med samme «renhetsgrad». Der er tilskueren praktisk indstillet og ute av stand til at nyde forløpets «æstetiske» side — og dermed bortfaller ogsaa det tragiske ved selve forløpet, fordi det tragiske er en æstetisk kategori. Allikevel forsøker ogsaa disse forskere at fastslaa *betingelserne for*, at denne «tragisk-æstetiske» oplevelse kommer istand i teatret, og dermed blir de henvist til ogsaa at drøfte faktorer og dynamik i det underliggende forhold, d.v.s. de praktiske interessekollisioner og personernes holdning under disse.

Problemstillingens gjenstand er allikevel blit delt i to: Vi faar paa den ene side at gjøre med det tragiske fænomens struktur, med det som jeg uten dypere mening vil kalde det «objektivt» tragiske, og paa den anden side med dettes egenartede virkning paa tilskueren, saavel i det praktiske liv som i digtning og teater. - Mange forfattere har gaat ut fra en «given» tragisk-æstetisk oplevelseskvalitet og bestemt det «objektivt tragiske» efter denne. Vanskeligheten blir da at begrunde, at netop *denne* kunstneriske oplevelse er «den tragiske». Enkelte griper da i sin nød efter det objektive fænomens natur, og dermed er cirkelen sluttet.

Vi finder det derfor tryggere i første omgang at søke frem mot det objektivt tragiske uten at bekymre os om dets virkning paa sindet. Og dermed er *metoden* git: den blir hverken metafysisk eller æstetisk eller noget som helst andet end *biologisk*. Det vilde kanskje være riktigere at si «biologistisk», og endnu mere fristende er «biosofisk» — «tænkning om livet». Men det har en biklang av mystik som ikke hører hjemme her, og naar det mere gangbare uttrykk biologisk bare blir definert til bruk i det følgende, saa gjør det tjenesten like godt: Man bruker en biologisk metode, bygget paa et biologisk grundsynspunkt, naar man betrakter livet som en spænding mellem opgave og evne, som en organismernes kamp for at realisere sine interesser, hver i sit miljø. Ordet *interesse* staar her i centrum og er den tap som hele betraktningen dreier sig om.

Nogen nærmere paavisning av aspektets frugtbarhet for den foreliggende opgave kan jeg i øieblikket ikke gi. Det er en chance jeg tar, naar jeg gaar ut fra, at ved den valgte metodes hjælp kan livets brogede vævning sønderlægges saa tragikens elementer kommer tilsyne. Det passer mig at arbeide i dette aspekt og ikke i noget andet, og saa faar resultatet staa eller falde. Det ser ut for mig som om den antydende metode gir gode betingelser for en tilnærmelse av den tragiske teoridannelse til eksakt forskning, bare en første tilnærmelse kanhænde, men selv det har den smertelig behov. Metoden utelukker ikke indlæg av metafysiske tolkninger o.s.v. paa et hvilket-som-helst trin av utviklingen, om nogen maatte ønske det; den implicerer ingen bestemte forestillinger om livets tilblivelse og transcendentale maal eller ikke-maal, den arbeider bare med livskampen som den fortoner sig for det enkelte oplevende subjekt.

Fremgangsmaaten blir i store træk denne: Først vil jeg forsøke, me særlig sigte paa det egentlige tema at klarlægge visse grundforhold ved et organiske livs egenskaper og dets vilkaar i det jordiske miljø- Derve tilveie bringes en første begrænsning av stofmassen. Indenfor organisk liv i det hele

blir derefter mennesket behandlet for sig, idet vi prøver at bli klar over det som (i de groveste træk og bare med vort eget maal for øie) forener, og det som adskiller mennesket fra dets medskapninger i plante- og dyreriket. En oversigt over dyriske og menneskelige «katastrofetyper» vil saa efter planen bringe os i nærmeste nærhet av de brændende spørsmåal. Hvad jeg i ethvert fald haaber at bringe paa det rene ad denne vei, det er hvorvidt det - indtil videre hypotetiske - tragiske fænomen naturlig bør knyttes til organisk liv overhodet, til menneskelivet i sin almindelighet, til visse kategorier av mennesker, til individuelle menneskeskjæbner eller bare til sporadisk optrædende sammentræf eller forløp. Samtidig vil det vise sig om det er mulig at fastholde et enhetlig begrep «tragisk» i biologisk aspekt, eller om begrepet falder fra hverandre i kasuistik. Ingen muligheter indenfor metodens aktionsradius skal paa forhaand avskjæres.

Mindst lovende av alle disse muligheter skulde da den være, at vi bare opnaar at konstatere forskningsobjektets forhold til metoden. Skulde det ædle vildt slippe unda trods alle bestræbelser, skulde det vise sig at f.eks. subjektive vurderinger griper avgjørende ind i sidste instans, saa har vi at bøie os resignerende for dette resultat og søke en mager trøst i det at der ialfald er opstillet et advarende skilt for dem som maatte komme til de samme veikryds. Men saalænge baade de lokkende og de forstemmende konklusioner ligger saa langt borte som de gjør i dette øieblikk, vil vi ta fat med friske kræfter og heller rette opmerksomheten mot de *redskaper* som først maa skaffes tilveie.

Selve forskningens grundspørsmåal kan vi ikke ta op; det faar bli andres opgave at forsvare det «videnskabelige» arbeide som helhet mot angrep av f.eks. erkjendelseskritisk art. Naar det gjælder at slaa i en spiker, maa jeg bruke hammeren som den er; da er ikke tiden inde til teoretiske drøftelser om konstruktion av verktøi. Nogen redskaper regnes for sikrere end andre; for tiden har f.eks. eksperimentopsykologien en høi stjerne. Ja der er forskere som mener det aller sikreste er bare at beskrive forskerens adfærd¹. Med et saa uklart, mangetydig, sammensatt, omfattende og litet haandgripelig tema som «det tragiske» er det med en gang givet at vi ikke kan begrænse os til denne «inderste kreds» av videnskabelig sikkerhet. Vi maa arbeide med redskaper som medfører en sterk fortynding av en mulig «videnskabelig prætension», ja som i «eksakte» forskeres øine kan staa som den rene svindel,

¹ Arne Næss, Erkenntnis und wissenschaftliches Verhalten, Oslo 1936.

eller venligere uttrykt som lyrisk sværmeri. Jeg tænker paa slike ting som generalisering, introspektion og «indføling», ja «medoplevelse» i fantasien med dyr og mennesker paa fuldkommen ukontrollerbart grundlag. Uten slike hjelpemidler kan vi ikke gaa løs paa vort tema; det faar heller hete at det vi driver med ikke er videnskap.

Disse forbehold betyr imidlertid paa ingen maate at der skal mangle tugt og kontrol. Glæden ved leddene som blir kjeder, beruselsen ved et fremvoksende system maa aldrig forlede os til at miste kontakten med den sundeste av alle tankens kilder - erfaringen. Der er én prætension vi ikke maa opgi: det er kravet paa subjektiv intellektuel redelighet.

§ 2. *Betænkeligheter*. Mot den valgte metode som «anvendt biologi» kan der tænkes reist indvendinger fra to kanter; først fra biologernes side, som finder sin videnskap misbrukt, og dernæst fra filosofisk og æstetisk hold, hvor man fraber sig indblanding av naturvidenskabelig tænkemaate. Jakob v. Uexküll gir uttrykk for den førstnævnte forargelse i *Bausteine zu einer biologischen Weltanschauung*, München 1913 s. 67. Det er imidlertid ikke vor hensigt at dyrke en utvidet biologi i ordets faglige betydning, men bare at betrakte den organiske livsutfoldelse under synspunktet interessekamp. Heller ikke er det meningen at paatvinge digt-teorien en naturvidenskabelig terminologi eller at indsnevre fantasilivet med biologisk dogmatik. Metoden griper her ikke dypere ind end manden som rydder et loft; han sætter kasser med «kunst og digtning» paa en plads for sig, men han tar ikke standpunkt til indholdet paa anden maate.

Det er nødvendigheten av spesialisering som fører slike indvendinger med sig. Kundskapsmassen inden de enkelte discipliner er efterhaanden blit saa stor, metoderne og de aktuelle problemer saa særprægede overalt, at alle forsøk paa at kombinere resultaterne vil faa præg av diletantisme. Den «polyhistorisk» indstillede forsker blir derfor et stadig sjeldnere fænomen, en kulturtype som er ifærd med at dø ut. Findes han endnu, da ringer han hjemløs paa den ene stængte fakultetsdør efter den anden, og blir enten avvist som peregriner eller mottat og presentert med et overbærende smil — «Den største biolog blandt æstetikerne og den største æstetiker blandt biologerne». Og dog er han kanskje en redelig medarbeider i det ukjendtes vingaard, en riktfølende og vidtskuende sjæl som bare har den feil at ikke nøie sig med registrering alene, men gjennom syntetisk inspiration trækker gnisterne over fra det ene kraftkammer til det andet, *bruger* det som fliden har samlet til at skape et billede av menneskets kosmiske vilkaar. For ham staar det kanskje som den samlede videnskaps hensigt at kaste lys over det eneste fornødne

og evig brændende problem, *hvad det betyr at være menneske*. Og naar ingen enkelt disiplin har svar at gi, da kommer turen til den *gode dilettant*.

Som retfærdiggjørelse av mit eget forsøk i polyhistorisk retning er denne betragtning rigtignok ikke heldig valgt. Stillet overfor den arbeidsplan som foran er ridset op, kan jeg ikke undgaa at fornemme min *kundskaps-armod* med smertelig styrke. For at kunne føle sig nogenlunde moden til en slik opgave, for tilnærmelsesvis at ha skaffet sig de normalt opdrivelige betingelser for at løse den - saasandt det overhodet er mulig inden rammen av et enkelt liv - maatte man være fuldt fortrolig med arbeidsfelt, metode og herskende synspunkter i en lang række videnskaper — filosofi, biologi og sociologi, religionens, kunstens, den almindelige kulturs og litteraturens historie, æstetik i videste betydning, psykologi, pædagogik, psykiatri og psykoanalyse, — for bare at nævne de vigtigste. Foruten at ha gjort en mængde tragiske digterverker og deres tilblivelse til specialstudium maatte man selv ha levet et rikt og direkte liv, hat farlige fiender og betydelige venner med og uten svig, staat i personlig og erotisk forhold til forskjelligartede kvinder, været uavhengig og bunden, kjendt egne forgaaelser med sviende skam og slitt under uforskyldt motgang med forbitret selvfølelse, været nødt til at slaas for sin eksistens med svigtende ressurser, kjendt panisk behov for partiel eller altomfattende bekræftelse, været gjennomisnet av triumfens fryd, staalsat i heltemodets ekstase, lammet av feighet og pint under moralske konflikter, indsamlet sine erkjendelsesfrugter med moden forstand og vibrerende følsomhet, gjerne med perioder av depression og verdensangst, samt gjennomlevet et antal repræsentative kriser og sjælelige sammenbrudd. Da først kunde der være utsigt til at man hadde faat utsprængt de resonanskamre i sin sjæl som stoffet forlanger.

Sammenligningen mellem disse relativt ideelle forutsætninger og de kvalifikationer forfatteren ikke kan undgaa at vedkjende sig, maa nødvendigvis gi et nedstemmende resultat. Naar jeg da med fuld bevissthet om dette beklagelige forhold allikevel er gaat igang med opgaven, saa sker det under henvisning til, at ikke alt kan vente. Skulde man opsætte ethvert arbeide til man følte sig utvilsomt kompetent, vilde mange veie bli liggende uprøvet. Desuten har stoffet længe op tat mig, og jo mere jeg læste av den foreliggende litteratur om emnet, desto sterkere blev lysten til at forsøke en ny orientering, saa meget mere som dette fængslende tema aldrig har været indgaaende behandlet i Norge. Fremgangsmaaten som skal prøves mangler imidlertid i den grad rot i traditionen, at jeg har fundet det paakrævet i en indledning som denne at gjøre rede for de anfegtelser som meldte sig ved arbeidets begyndelse.

BIOLOGISKE FORUTSÆTNINGER

§3. *Individ og omverden.* Naar der i det følgende blir talt om «miljøet», «det omgivende medium», «den ytre verden» o.l., saa betyr det ikke at der er tat realstandpunkt i striden mellem erkjendelsesteoretiske realister og idealister. Uttrykkene har bare den mening, at en bevisst organisme blir antat at opleve sin tilstand, ialfald delvis som et spil mot en «ikke-organisme», et «ikke-jeg», en omverden eller mot-verden. Nogen ganger betyr uttrykkene ikke engang det, men bare at vi naturlig eller praktisk eller med sigte paa frugtbarhet ordner det biologiske iagttagelsesobjekt i en slik motsætning. Og naar det ikke er meningen at drive erkjendelsesteori, men bare søke en beskrivelse av det kjæmpende liv slik vi oplever og tolker det (riktignok med de midler som blev forbeholdt i § 2), saa blir det den eneste rimelige uttrykksmaate at tale om en ytre verden i ordets dagligdagse betydning.

Motsætningen mellem individ og omverden henger for den ene del sammen med «principium individuationis», med skillet mellem de enkelte interessebærere. Disse blir da omverden for hverandre. For den anden dels vedkommende maa motsætningen søkes i interessebærernes adskillelse fra omgivende anorganiske stoffmasser, eller for at undgaa ordet anorganisk, fra stoffmasser som ikke betyr «konkurrerende individer».¹

Med vort formaal for øie er det unødvendig at gaa ind paa fagmændenes diskussioner om disse ting; det er nok at nævne ordene spiritualisme og materialisme. Et fagbiologisk standpunkt representeres av J. v. Uexküll som uten at trække filosofiske konsekvenser ser den levende celle som noget fra jordbunden principielt forskjellig.¹ Om der paa de «laveste» livstrin ikke

¹ Sml. J. v. Uexküll, *Umwelt und Innenwelt der Tiere*, Berlin 1921 s. 13 og 31.

lar sig paavise andet end en «gradsforskjel» fra de «høieste» former av ikke-liv (krystallet, den selvbevægende kloroformdraape o.s.v.), saa er dette av underordnet betydning for opgaven. Derimot er det vigtig at den eventuelle gradsforskjel hos mennesket og kanske hos andre høibeviste væsener er blit saa stor at den opleves som en «væsensforskjel» i ordets dagligdagse betydning. Vi tror jo at det tragiske vil knytte sig til den umiddelbare livsoplevelse og ikke til tingene som de optræder i videnskabelig problemstilling. Undersøkelsens gjenstand tillater en at støtte sig til biologisk ideologi uten at maatte ta selv et arbeidsstandpunkt til de omtvistede spørsmål som møter studenten ved indgangen til denne disiplin.²

Det er saaledes her overflødig at bekymre sig om arternes tilblivelse eller av andre grunde delta i haandgemænget paa Darwins grav. Sukcessiv, simultan eller uforklarlig genese, det kan være os det samme, bare vi faar lov til at beholde forestillingen om fælles grundforhold, om «likhet for loven» i alt liv, eller nøiere uttrykt, om fælles hovedtræk i beskyttelses-, ernærings- og forplantningsmekanismernes funktionsvilkaar i det særegne jordiske kraftfelt. Dette fællesskap kan føres tilbake til livets protoplasmatiske basis og enheten i histologisk struktur (muskel- og nervevævenes funktionsplan). Selv om tydningen av det generelle skema viser en mangfoldighet av varianter, er den fundamentale enhet uttrykkelig eller stiltiende forutsat hos ellers uenige forskere. *Indenfor* livets terskel arbeider biologien hovedsagelig med gradsforskjeller.

Til dette grundlag støtter jeg nu et visst antal uundværlige forutsætninger, som derved faar en mindst mulig aksiomatisk karakter. *Den* betydning har de kanske ikke, at hovedsynet paa tragikens væsen staar og falder med dem, men jeg trænger dem for at kunne bruke sammenligningen med dyrerikets enklere livsformer til indføring i tankekredsen om det centrale menneskelige problem.

§ 4. *Grundtræk ved individets liv.* 1. Det er paa det rene at visse dyrearter er *dødd ut* og at andre er ifærd med at dø ut. Spør man hvad individernes liv har ført til i dette tilfælde, kan der altsaa ikke henvises til arten, selv om dette svar har en foreløbig gyldighet ved arter som endnu utfolder sig frit og sterkt. Og spørsmålet gaar videre: hvad har *artens* liv, *formideens* liv

¹ Sml. *Uexküll*, op.cit. i kapitlet Das Protoplasmaproblem. Som karakteriserende egenskaper ved den levende organisme nævnes (s. 21) Formbildung, Regeneration og übermaschinelle Regulation, d.e. forandret reaktion ved gjentat stimulus.

² Kr. *Bonnevie*, Organisk utvikling, I—II, Oslo 1929.

saa at si, ført til i disse tilfælde? Der kan bare svares med et motspørsmal: med hvilken ret kræves det at livet skal «føre til» noget? Dette spørsmal blir senere centralt ved analysen av det tragiske; her blir det bare slaat an og vi gaar over til et andet: hvad var *grunden* til at nogen arter døde ut? Svaret blir mindre hypotetisk ved arter som idag dør ut for vore egne øine. Der behøver vi ikke at digte os ind i naturens oprindelige verksted, selv om det er lokkende for fantasien at forestille sig mutationspunkter som i blinde slynger vifter av formvarianter ut i landskapet, kanskje med én, kanskje med ingen promilles sandsynlighet for levedygtighet i det givne miljø. I ontogeneser som enhver kan studere er der materiale nok til et billede av «urkampen for tilværelsen».

Den vidunderlige og fascinerende samplan som synes at knytte individ og omverden sammen til en enhet av mening og harmoni, er tilstede bare ved gunstig miljø. Gunstigheten avgjøres av individets behov og er ofte resultat av en længere proces med avdøen av nogen og tilpasning av andre individer. Mennesket har endnu ikke kunnet iagttå noget overordnet biologisk princip som staar paa individernes eller arternes bedste og sikrer dem akkurat de egenskaper de behøver i den verden av landskap og medlevende som hver enkelt av dem blir henvist til. Evnen til at *søke mot optimum* hjelper undertiden, men ikke altid; det viser benhaugene efter det som var. Vi kan ikke tro at det var selve livsinteressen, selvopholdelsesdriften, som svigtet; analogierne tyder paa at livet er brutt ned trods alle forsøk paa at klare sig. Hverken art eller individ kan i øieblikkets avgjørende nød hente hjelp fra tilpasningstendenser, som optimistiske biologer mener gjør sig gjældende i aarmillionernes løp.

I mangel av tilgjængelige mutationspunkter kan man se paa *forældrepunkterne*: utstraalingen av et nyt slegtled indebærer selv der saa megen usikkerhet og saa mange ukjendte faktorer av betydning for de nye individers trivsel, at uttrykket «blindt og tilfældig utslynget» ikke blir for sterkt.

En foreløbig definition av begrepet tilfældighet vil her være ønskelig. Intet er jo «tilfældig» hvis alle ting har sin «tilstrækkelige aarsak». Men ordet kan ha en anden betydning, mindre metafysisk, mindre absolut, mere praktisk og mere haandgripelig. Naar man siger at et individ er tilfældig utslynget, saa mener man tilfældig i *forhold til noget*; her: i forhold til individets behov og vilkaarene for behovenes tilfredsstillelse. I selve ordet ligger en pekepind: noget «falder til» utenfra, utenfor beregning. Et fænomen a er tilfældig i forhold til et fænomen b, naar b er led i en «plan» og a faar betydning for planens forløp uten at dette er forutsat eller kunde være forutsat. Ved «plan»

i videste forstand menes der en menneskelig meningslæggelse av tingene, en ordning av koincidenserne til strukturelle grupper, sammenholdt av et skema i rummet eller tiden.

Den «plan» som vi tilordner en opstaaende dyregeneration er den samme som vi ser i alt liv, den at individerne skal opretholde sin artstypiske form og i tidens fylde la den gaa videre til en ny generation. Vi slutter til denne plan fra den iagttagelse, at organismerne har en iboende tendens til at opfylde planen, at deres partielle funktioner synes at samarbeide for at virkeliggjøre den. Selve planen er ikke gjenstand for erfaring, og selv i denne forsigtige form kan antagelsen ikke verifiseres. Men uten den blir det neppe mulig at søke fremover mot «det tragiske», iethvertfald hvis man vil opretholde muligheten for at tragik kan bety noget andet og mere end individers og arters død.

Det er nødvendig at understreke dette med tilfældigheten. Det vil i hvert enkelt tilfælde *vis* sig, om møtet mellem et givet individs utstyr og det anviste miljø er livsbetingende eller ikke. Er det ikke livsbetingende, gaar individet for alltid ut av livets historie, oppløses i dele som selv ikke er interessebærende, vender tilbake til støpeskeen og blir indifferent raastof for nye interessebærere, kanskje av en anden dyreart. Allerede Jesus av Nazareth var klar over denne tilfældighetens lov, klar over mangelen paa en ordnende oversigt, et økonomisk princip, en garanti for opgave og mening med hvert enkelt kim, klar over at den raaeste slump og ikke bare kimets egen kvalitet er avgjørende for dets videre skjæbne, at mange er kaldet men faa blir utvalgt: En saamand gik ut for at saa. Og som han saadde faldt noget paa veien og fuglene kom og spiste det. Fuglene skal ogsaa leve, men kornet de plukker behøver ikke av den grund at ha spirekraft. Og der var ingen som sørget for at den *bedste* sæden faldt i fet jord. Naar vi efterpaa beundrer de vellykkede med deres hundrede fold, da er det et faatal overlevende vi beundrer. Slik er de jordiske vilkaar beskafne, at enten er livsutfoldelsen beundringsværdig, eller saa er der intet liv overhodet. De kompromitterende bommerter ligger skjult i fossile lag. Ved beundringen lægger vi ubevisst vor egen relativt forsvindende tekniske dygtighet til grund. Naturen har «løst problemer» som rager svimlende op over det vi pusler med selv. Men kanskje maatte der et menneske til for at der i det hele skulde opstaa noget «problem», et væsen altsaa som magtet tilstrækkelig litet og opfattet tilstrækkelig meget. Der kan indtræde en reaktion efter naturbeundringen analogt med et tilfælde som dette: en mand har kastet en ert i et fingerbøl fra femti meters høide. Senere faar man mistanke om at han har tømt en hel sæk med ertes

ut over fingerbøllet, og at alle feiltræfferne er *fjernet før* man blev invitert til at se paa resultatet. Beundrerens opmerksomhet vender sig bort fra de vellykkedes triumf og samler sig om de talløse uskyldige ofre. Han fordrer en retfærdiggjørelse av det som er hendt og finder den *ikke* i det at der samtidig foreligger histologiske tryllekunster.

l. Et viktig træk hos det levende individ er dette, at naar livet er begyndt kan dets sukcessive tilstande (de som i nogen grad er knyttet til alderstrinene) ikke av ytre forandringer bringes til at optræde i vilkaarlig orden. Loven kan illustreres ved et tandhjul med skraatstillede tænder hvor nuet fungerer som stopper. Forholdet kan ogsaa uttrykkes slik: Den konciperte organismes artsbestemmende substrater er saaledes beskafne, at de ikke bare ruller sig ut i en egenartet rumlig form, men ogsaa følger et visst skema i tiden.

3. Utrullingen har en forutsætning i opretholdelsen av en haarfint avstemt indre balancetilstand, som er kaldt vitalbalancen. Faren for forstyrrelse ligger hos enklere dyr først og fremst i paavirkningene fra den omgivende verden. Disse kan være av baade kemisk og mekanisk art, og faremomentet kan ligge i baade styrkegraden og kvaliteten. Mot visse stimuli er dyrene vergeløse; overfor andre kan de gjennom et terskelsystem foreta et livstjenlig utvalg. Til beskyttelse mot overpaakjending har næsten alle levende væsener et ektoplasmatisk «Reiz-schutz», et skikt av mere haardført materiale, av et stof som ligger mineralet nærmere end de bløte dele, er «interesseløst» og fattigere paa livsmuligheter og derfor mere suverænt overfor den medfart det blir tildel.¹

4. Vitalbalancens opretholdelse beror naturligvis ogsaa paa dyrets egen opførsel. Det vil være nyttig at sondre mellem tre former for opførsel, idet begrepet opførsel (adfærd, behavior, Verhalten, holdning) tænkes at omfatte baade aktioner og reaktioner. (Alle spørsmåal i forbindelse med sontringen mellem disse gaar vi her forbi.)

A. Nogen reaktioner er entydig bestemt ved selve organismens natur og indtræffer automatisk ved adækvate stimuli, uten at der behøves nogen beslutningsakt fra dyrets side (reflekser).

B. Andre er i selve forløpet likesaa bestemte, naar de først finder sted, men de indtræffer ikke automatisk hver gang der kommer en egnet stimulus. Det ser ut som om dyret kan «vælge» mellem handling og ikke-handling.

Skal katten flygte i aapen mark, er den nødt til at løpe paa alle fire, men det er ikke altid den flygter; undertiden sætter den sig til motverge.

C. Endelig har man en opførselstype hvor organets anvendelsesmaate blir avgjort av en bevisst instans — naturligvis ogsaa her inden visse grænser bestemt av organets struktur, men dog slik at man har med et større eller mindre spillerum at gjøre.

Opførsel som nævnt under A vil i det følgende bli kaldt *fiksert* (helfiksert), under B (hvis typen viser sig at ha egen betydning) *halvfiksert*, og under C *ufiksert*. Sondringen, som bærer en væsentlig del av den forestaaende utredning, vil senere bli nærmere belyst.

5. Viljen eller tendensen til at bevare vitalbalancen og foreta handlinger som resulterer i en ny generation (uanset om individet er sig denne følge bevisst) paadrager individet det energetiske spændingsforhold til omverdenen som kaldes *kamp*. Kamptilstanden er tildels gjennomgripende (hele organismen engageres) og ofte høit komplicert; fronten av effektorer strækker sig fra den enkelte celle til anvendelsen av hele den individuelle, overcellulære kapacitet. Kampen gjælder fremforalt a. livsbetingende rapport med den anorganiske omverden (aandedrag og temperaturforhold), b. beskyttelse mot fiendedyr, c. erhvervelse av føde og d. seksualfunktionen. Paa livets bevisste trin opleves denne stræben som en *interesse*, d.v.s. en følelse av værdi med tilhørende opfordring til at sikre denne værdi. Man kan kalde den *tilstandsinteresse*.

Det døde medium er derimot «tilstands-indifferent». Forsaavidt de «ubevisste livsformer» deler denne egenskap med elementerne, staar det altsaa helt for menneskets egen regning, naar vi «synes det er bedre» eller «rigtigere» at en plante faar vokse og sætte frø, end at den blir rykket op og dræpt; jeg bortser da fra de menneskelige behov som kan bli tilgodeset ved at planten faar en saadan «skjæbne». *Begrepetskjæbne* forutsetter netop at der «er større opfordring til» det ene forløp end til et andet, at den skjæbnelidende enhets historie enten falder sammen med, eller avviker fra et interessebetonet skema. Saaledes kan man ikke godt tale om skjæbne i forbindelse med en sten i fjæren, men vel historie. Tar man en spiker, er allerede muligheten nærmere, «interessen» er rigtignok betragterens og ikke spikerens egen, men kan overføres til denne paa samme maate som i eventyrene. Spikeren faar da en «bedre skjæbne» ved at bli slaat i en væg end ved at ligge paa havets bund og ruste.

Vi regner med, at hændelsesforløpets overensstemmelse med interessen, ialfald hos «høiere dyr», følges av lyst, og uoverensstemmelse med ulyst.

Dette er mere end en sproglig tautologi; med lystmomentet kommer der et subjektivt indslag, vi er kommet utenfor det grænseomraade hvor der endnu kan være spørsmål om grads- eller væsensforskjel mellem liv og ikke-liv - vi befinner os paa livets uomtvistelige enemerker.

Individet søker mot lyst og bort fra ulyst.' Ved denne fundamentale egenskap grovsigtes den ufikserte evneutfoldelse saa bare den livstjenW gydes ut i handlingsform mens den dødelige holdes tilbake i det potentielle. Forutsætningen er da den at lystbetonet og livstjenlig falder sammen.

6. Det omgivende medium er som regel av anorganisk natur (luft, vand, jord) sjeldnere av organisk (snyltere). Ved ordet miljø tænker man gjerne paa mediet med de optrædende stofmasser. Er miljøet gunstig vil individernes utvikling foregaa uhindret og resultere i fødselen av en ny generation, som efter i nogen tid at ha nydt godt av forældrenes yngelpleie (en liten miljø-ring av aller gunstigste art som isolerer mot den store farlige) er istand til at klare sig selv og utføre parring i sin tur. Dermed har det første forældrepår opfylldt sin biologiske «hensigt» og utrullet sit sidste substrat; efter klimakteriets indtræden og det yngste kulds avsked har «de ensomme gamle» bare at trække sig tilbake og dø. En livsevne ut over dette punkt maa bli at betrakte som en slags træghet uten biologisk værdi. Noget andet resultat end artens bestaaen, nogen anden eller «høiere» mening med den enkelte dyregenerations liv - trods alle «instinktets mysterier» og «aarmillionernes erfaring» - har mennesket endnu ikke iagttat.

Dersom miljøet *ikke* gir de nødvendige betingelser, vil der indtræffe ett av tre:

a. Dyrets funktioner er saa sterkt fikserte at det ikke kan «tilpasse» sig de ugunstige forhold; det er nødt til at forbli «trofast mot sin egenart». Før eller senere ødelægges vitalbalancen og dyret dør, mister alle evner, ogsaa forplantningsevnen og indtar omgivelsens «potential». Mennesket har ikke kunnet iagttat nogen forskjel i «interesseløshet» mellem den jord som endnu ikke er blitt indfanget av livet, og den som *har* været liv. Et kvantum er brukt og git tilbake, en sløife av kamp, lyst og lidelse er endt i utgangspunktet. Iagttagelsen viser status quo paa samme maate som vandet før og efter snemanden. Ogsaa forskjellen paa sterke og svake individer blir

x Der tas i denne forbindelse ikke standpunkt til mulige innskrænkninger i gyldigheten av denne sætning, sml. *Freud*, *Jenseits des Lustprinzips* (Ges. Schr. VI) Wien 1920.

slettet ut, likesom asken av et makverk er kemisk uadskillelig fra asken av et mesterverk.

b. Dyrets ufikserte reserver muliggjør fuldstændig tilpasning, og miljøet blir gunstig i forhold til den tilpassede form.

c. Mellem tilfældene a og b ligger en skala hvor evnen til eksistens og forplantning ganske vist bevares, men hvor de tarvelige vilkaar bare tillater en rent partiel substratutfoldelse forøvrig. Resultatet blir en forkrøblet form med større eller mindre ulystmargin.

Ved tilpasning er her ikke tænkt paa forandringer i dyrets indre organisation, bare paa evne til at forandre den ytre optræden efter skiftende kaar, eksempelvis i et koldere klima at opsøke en hule mens dette tidligere ikke var nødvendig.

Tilveiebringelsen av huler, reder o.l. har interesse for spørsmålet om grænsen mellem individ og omverden. Amøbens endoplasma og større dyrs indvolder finder som nylig nævnt en første beskyttelse i et Reiz-schutz, bestaaende av ektoplasma, kalk, hudvæv, horn o.s.v. Med sin tilnærmelse til anorganisk struktur danner denne «medfødte hule» et formidlende skikt, som paa samme tid er del av dyret og omverdenens ytterste forpost. Hos snegler og eremitkrebs er overgangen særlig tydelig.

Forsaavidt stimulus-beskyttelsen blir betraktet som del av omgivelsen har den sin avgjørende egenskap i dette, at den som nærmeste ring av et forøvrig uberegnelig eller ugunstig miljø «forholder sig» overensstemmende med dyrets vitale behov, en forventning som dyret ikke tør stille til omverdenen forøvrig. Bortset fra symbiose i videste forstand har mennesket endnu ikke gjort den erfaring at miljøet har tilpasset sig den levende organismes fornødenhet. Der er aldrig blit paavist et tilfælde av *interessekontakt* mellom omverdenens og livets processer. Ved interessekontakt tænkes da ikke paa faktisk foreliggende livsbetingelser. Individernes kurtise i tilpasningsforsøkene har været beklemmende ensidig og er uten undtagelse blit mødt med den kolde skulder. Om interessekontakt kan der ikke bli tale saalænge miljøet mangler evne eller vilje til at undergaa variationer i samklang med det levende væsens behov i en given nødssituation. I denne forstand er universet væsensfremmed for alt levende. Ild og tørke, storm og kulde rammer uten hensyn; det blir ene og alene livets egen sak at berge sig som bedst det kan. Vilkaarene i denne henseende kan sees i billede av en opholdstilladelse som naarsomhelst kan bli inddrat, i et haarreisende barbarisk land hvor man taaes indtil videre og efter ordre fra ukjendte og utilgjængelige instanser blir pint og dræpt paa et hvilket som helst tidspunkt. Ofte kan belønning og forferdelse sættes

i forbindelse med vor egen opførsel; til andre tider gaar det som værst naar vi venter en liten sukses. Naar jeg her siger «vi» er det mere end et «teknisk pluralis», for i dette stykke er vi en broderkreds fra amøben til diktatoren. Hvilket dog ikke lægger nogen dæmper paa vore indbyrdes opgjør.

Det selvutviklede Reiz-schutz er under slike forhold ikke altid tilstrækkelig, det maa utvides og forsterkes. En endnu videre gjenstandskreds, et skikt av den egentlige omverden maa forlenes med saadanne egenskaper at dyret kan betro sig til dets naboskap under spisning, søvn og barsel og andre tilstande hvor forsvarsevnen er nedsat eller faren overvældende. Hulen kan derfor sees som en projektion av stimulus-beskyttelsens ide i den ytre verden. Begrænsningen i vævets differentiation som panser synes at ha en compensation i evnen til at «anrette» den ytre verden efter samme behov. Den indskrænkning i bevægelsesfriheten som er forbundet med hulevæggens «fiksation» paalægger dyret sig frivillig i bytte for den opnaadde sikkerhet.

Møtet mellem dyrets varierende indsats og omverdenens konglomerat av skadelige, tjenlige og indifferente agenser spiller da i ustanselige skiftninger av overensstemmelse og divergens mellem vilkaar og behov. Et visst antall individer vil altid efter sandsynlighetens lov gaa tilgrunde, idet de saa at si med sine legemer dækker farepunkterne for sine fæller.

Omverdenens interesseløshet indebærer forsaavidt en fordel for organismerne, som disse ikke behøver at frygte for at en *mot-interesse* fra de fysisk-kemiske faktors side skal fordærve deres trivsel. Denne mulighet truer derimot fra den øvrige del av miljøet, fra andre arter og andre individer av samme art (fienden). Her kan man tale om en slags inverteret interessekontakt. Rovdyret realiserer sin interesse netop ved slike tildragelser som ødelægger byttedyrets. Jo herligere et byttedyr utfolder sin egenart, desto sterkere blir det efterstræbt. Rovdyret *vet om* byttedyrets natur og svakheten ved dets Reiz-schutz og har vilje og evne til at bryte ind netop paa dette sted (f.eks. bukskindet hos pindsvinet. En tropisk rovedderkop stikker sit offer, en bille, paa fem anatomisk rigtige steder). I regelen synes «naturen» at «interessere sig for» bare én art ad gangen; arterne staar mot hverandre som blindt fanatiske partier i en anarkistisk stat; der er intet overhode som vil det heles vel. X arbeider bare for X, Y for Y o.s.v. Undtagelser findes i de sjeldne tilfælde hvor to arter virkelig tjener hinandens vel (symbiose); om samarbeidet er «villet» eller «tilfældig» har man dog ikke midler til at avgjøre. Tilstedeværelsen av andet liv vil altsaa for et givet individ kunne øve tre slags indflydelse paa dettes livskamp: Enten indgaar de omgivende

organismer som led i det øvrige *indifferent* miljø, evt. med den modifikation at de qua flygtende byttedyr vanskeliggjør individets ernæring. Eller de skjærper qua rovdyr individets kamp ved at jage eller angribe det. Om et slikt miljø-fragment blir i det følgende brukt uttrykket *fiendtlig*. Et kvalificeret tilfælde av fiendtlig miljø foreligger naar fiendens hensigt ikke bare omfatter den egne behovstilfredsstillelse men ogsaa byttedyrets lidelser og død, ikke som middel, men som maal i sig selv. Her passer betegnelsen *satanisk* miljø. Endelig vil om symbioseformer og social samvirken inden en enkelt art bli anvendt uttrykket *sympatetisk* miljø.

7. Utenfra eller indenfra betingede forstyrrelser i vitalbalancen eller den substratbestemte utvikling tror vi (ved analogi-slutning) er forbundet med *ulyst* som ved en viss intensitetsgrad faar karakteren av *smerte*. Man mener at smertens biologiske funktion er den at varsle individet om en truende fare eller tvinge det til livsbevarende holdning naar tilstanden er kritisk. Organismen maa derfor være indrettet slik at det smerte-fjernende falder sammen med det livsbevarende, slik at helheten gjennom et spil av skræmmende og lokkende bevæggrunde drives hen imot fortsatt liv. Det er altsaa netop ved at være et onde, netop ved sin karakter av uutholdelighet at smerten fylder sin biologiske hensigt. Denne fortolkning av smertefænomenet efterlater ganske vist savnet av et økonomisk princip som sikrer et rimelig forhold mellem smerten og det den skal bevirke, men at finde nogen anden fortolkning uten at gripe til metafysiske gjetninger tør vise sig vanskelig.

Det er især mot ytre fare, mot gjennombrudd av Reiz-schutz, at individet har evne til at reagere livsbevarende. Mot balanceforstyrrelser i organismens indre har det vanskeligere for at beskytte sig, og smerten arbeider da forgjæves. Det eneste dyret da kan gjøre er at opføre sig *som om* den smertevækkende stimulus kom utenfra, - det forsøker likesom at henlægge faren til et sted hvor den kan overvindes. Dette fænomen, som vækker forestillinger om en første spire til *fantasi*, kan indordnes under den omfattende benævnelse projektion. -i bedste fald fører da smerten til nøytralisering av faren og gjenoprettelse av status quo, undertiden til øket livsstyrke gjennom erfaring eller ogsaa til forbigaaende eller kronisk svækkelse gjennom overpaakjending paa nerver og sind. I disse tilfælde har smerten i større eller mindre grad opfylt sin hensigt. Anderledes hvor den arbeider blindt og gjør sit yderste ogsaa der hvor mennesket ser at der helt fra først av ikke var haab. Saaledes naar organismen er utbrændt av alder og smerten optræder som del av dødsprocessen (jfr. § 19).

Eftersom livsfronten utvides ved større differentiation blir ogsaa balancen dristigere utspændt og faretallet øker, samtidig som flere lidelsesmuligheter indfanges. Evnen til lidelse tiltar med det felt som omfattes av tilstandsinteressen. - Til forskjell fra smerte tænker jeg ved *lidelse* mere paa en *sjælelv* ond tilstand; grænsen er dog ikke altid skarp.

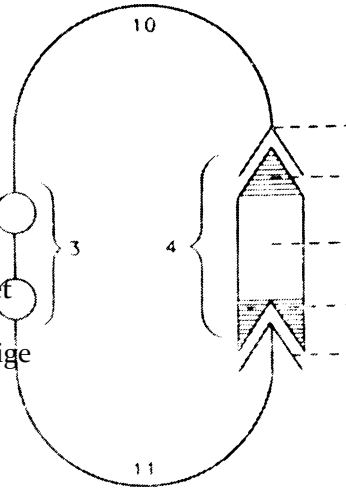
Ordner man eksistensformerne efter en interesseskala fra mineralet til det riktfølede menneske, saa har man samtidig en skala for lidelsesevnen, - og for lidelses-sandsynligheten. Medgir man saa at lidelsen stort set er et beklagelig og foruroligende biprodukt ved tilværelsen, og at selve balanceprincippet betegner et utryghetsmoment, saa kommer man til den slutning at mineralet i denne henseende er den suveræne eksistensform. Arrias «Non dolet, Pæte» - kronen paa den stoiske filosofi —, hvor hjælpeløst blir det ikke mot stenblokkens sindsro under verdneres sammenstyrtning.

En forandring maa melde sig for en bevissthet, skal den komme ind i et interessefelt (et vurderingsfelt) og bli *om at gjøre*. Med voksende bevissthet er der stadig mere som blir om at gjøre — stabiliteten synker og eksistens-trygheten blir stadig mere undergravet. Denne proces nøytraliseres i samme grad som man kan vise, at interessefrontens utvidelse ledsages av en økning i de automatiske eller bevisste beskyttelsesevner. — At der parallelt med den omtalte voksende utrygghet gaar en stigning i opplevelsesrigdom, er et forhold som ikke faar op ta os paa dette indledende trin.

§ 5. *Uexkulls skema*. Et levende individs omverden er avhengig av individs receptoriske og vel ogsaa dets effektoriske utrustning. Med omverden menes her det samlede miljø hvorfra dyret mottar sine indtryk og som det i sin tur søker at indvirke paa. Man kan da si paa den ene side at dyret gjennom sin egenartede sanseutrustning foretar et utvalg av de faktorer som utgjør menneskets verden, hvor denne er den mere omfattende. Paa den anden side staar den mulighet aapen at dyret ved sensoriske evner som mennesket mangler, opplever omverdenskvaliteter som er ukjendte for os (hundens lugtverden), likesom vi vel ikke vet noget om hvorledes de forskjellige dyr opplever indtryk som skyldes samme slags sanseapparat, f.eks. dybdesyn ved stereoskopisk koordinerte linser.

Med terminologi fra *Uexkull*, *Umwelt und Innenwelt der Tiere* vil vi om dyrets totale virksomhetsrapport med sin spesifikke verden bruke uttrykket *funktionskreds*. Skematisk fremstiller Uexkull denne saaledes (s. 45):

1. «Merknetz» = sensorisk nervesystem.
2. «Wirknetz» = motorisk nervesystem.
3. Dyrets samlede «Innenwelt».
4. Samlet objekt.
5. Receptor = sanseapparat.
6. «Merkmalträger» = den del eller egenskap ved objektet som virker paa sanseapparatet.
7. «Effektor» = dyrets organ for aktion.
8. «Wirkungsträger» = den del av objektet hvor aktionen sættes ind.
9. «Gegengefuge» = den gjenstandsmæssige forbindelse mellem Merkmalträger og Wirkungsträger.
10. «Merkwelt» = dyrets samlede verdensoplevelse gjennom indtryk.
11. «Wirkungswelt» = samlet aktionsoplevelse.

Har nu et dyr (som *Paramecium*) bare en eneste reaktionstorm som svar paa hvilken som helst fysisk eller kemisk paavirkning, saa maa man ut fra det foregaaende anta at dets verden grovt set bare besidder en eneste egenskap utenom selve mediets, som dyret ikke reagerer paa (op.cit. s. 40). Ved forandring i paavirkningens intensitet forandres reaktionen altid paa samme maate, uanset paavirkningens art (bedømt av et menneske).

Det falder vanskelig paa dette primitive trin at forestille sig en registrerende instans som skulde opfatte kvalitetsforskjel mellem indtrykkene men bare ha til raadighet den ene monotone reaktion. Da ligger det nærmere at knytte en sammenheng mellem verdensfølelse og reaktion, selv om det naturligvis er dristig at ville inddele og begrænse indtryksmassen efter det antal reaktioner organismen forføier over. Teoretisk er der neppe noget iveien for at en enkelt synlig reaktion kan dække en flerhet av fornemmelser, og en slik antagelse ligger utenfor tvil naar man kommer over til de saakaldte høiere dyreformer. Uexkull synes imidlertid at ville hævde i sin almindelighet sætningen om reaktionen som uttryk for verdensfølelsen, og ett maa man her medgi: bare en slik forutsætning gir mulighet for forskning paa empirisk grund; bare den stænger al gjetning ute, — bortset fra den gjetning som ligger i selve sætningen. Skulde man ved skiftende stimulus opdage tilstandsforandringer i dyrets indre, er der ingenting iveien for at tilordne dem

hypotetiske oplevelseskvaliteter. Vi nøier os da med at nævne i spørsmålsform a: Kan dyret med samme reaktion (for vor iagttagelse samme) svare paa forskjelligartede indtryk? b: Kan det paa samme «fornemmelse» svare med kvalitativt forskjellige reaktioner (bortset fra sløvhet eller skjærpelse av reaktionen ved gjentat stimulus)? Det sidste av spørmaalene indeholder *uflkserthetens* problem. Vil ufikserthet bare si at dyret eier reservemateriale for endnu ikke utformede reaktioner som bare venter paa den (adækvate) stimulus som skal vække den? Eller betyr ordet - i mekanisk model - at en stimulus kan indlede en flerhet av samtidige men alternative reaktionsforløp? Eller dreier det sig om en prinsipiell uavhengighet mellom stimulus og reaktion?

Da vi nu har naadd terskelen til aarsaks- og viljesproblemets krudtlagre er tiden formentlig inde til igjen at samle opmerksomheten om vort stakkars «ideelle forsøksdyr», som med tvilsom ret prøver at fremtræde som fællesnævner for hele dyreverdenens reaktionsmekanismer.

Saa længe man har at gjøre med bare en enkelt reaktion og en eneste slags sanseformidling — det sidste synes at være det viktigste - saa kan der ikke godt bli spørmaal om nogen egentlig *gjenstandsoplevelse*, bare om en fornemmelse av egenskap. Først hvor der optræder to slags sanseformidling i forening (f.eks. lugt og syn), hvor indtrykkene forbindes i «Gegen-gefiige» og likesom krydses i et geometrisk sted, kan man tænke sig at der opstaar en gjenstandsoplevelse av enkleste slags. Paa lignende maate synes det første skjær av *bevissthet* at kunne knyttes til det ulystbetonede valg mellom to likeverdige reaktioner som blir «indledet» samtidig av en og samme stimulus. Endelig kan man forestille sig at *jeg-fornemmelsens* urform springer frem av elementære sondringer mellom stimuli fra omverdenen og organismens indre, eller til en oplevelse av egen biologisk kraft eller magtesløshet. Ut over gjetninger kommer man neppe.

§ 6. *Konflikt*. Saa staar da vort medgjørliche forsøksdyr med et minimumsutstyr av gjenstandsoplevelse, valgbevissthet og jeg-fornemmelse og desuten passelig sulten, foran et indbydende spiselig objekt. Vi benytter anledningen til at applicere en række menneskelige abstrakter paa det foreliggende tilfælde.

Dyret oplever et *biologisk imperativ*: du skal spise. Er byttedyret en kraakebolle eller et pindsvin, opstaar samtidig en hemning: her er mat, *men* den stikker. En *konflikt* er tilstede i dyrets «bevissthet»; det har samtidig lyst og ikke lyst, og hvis det ene hensyn blir tilgodeset, saa krænkes det andet: spiser jeg, saa stikker jeg mig; stikker jeg mig ikke saa sulter

jeg. Strukturen er denne: Objektet forener i *rummet* to egenskaper som subjektet kan svare livstjenlig paa bare i *tiden*, nemlig ved først at svare riktig paa den ene (spise) og derefter rigtig paa den anden (ikke spise). Denne opdeling av reaktionen er imidlertid umuliggjort ved kvalitetersnes *samtidige* tilstedeværelse i objektet. Subjektet kan ikke samtidig spise og ikke spise, mens derimot objektet udmerket godt kan være spiselig indi og fordærlig utenpaa. Omverdenen forener hvad organismen maa skille; objektet har betydning for to interessefronter samtidig (ernæringsfronten og helbredsfronten) og tjener dem bare alternativt med alternativ krænkelser av den anden. Subjektet derimot maa tilgodese begge fordi dets velfærd beror paa den kumulative opfyldelse av en række betingelser, paa samme maate som balancen i en trebenet krak er avhengig av at støttepunkterne er samtidig tilstede. Konflikten opstaar altsaa fordi subjektet paa den ene side er under pres av et *flerstemmig* biologisk imperativ, og paa den anden mangler evne — evt. organer — til hos et givet objekt at skille den gunstige «Wirkungsträger» ut fra den ugunstige slik at aktionen rammer bare den gunstige del. Forutsætningen er naturligvis den at subjektet er fuldt paa det rene med objektets dobbelthet qua «Merkmalsträger». Mangler subjektet den omtalte evne, opstaar der heller ingen konflikt; selv om alle de øvrige betingelser er tilstede. Pindsvinet er et *problem* for hunden men ikke for ræven, hvis det er sandt at den tar en pinde (interesseløs gjenstand) i munden og vipper pindsvinet rundt. Desværre findes der ogsaa konfliktuøse objekter (antinomier) som ikke lar sig vippe rundt. Andre igjen er fuldt dreibare men har pigger paa undersiden ogsaa. Situationen staar bare tilsyneladende til at redde (dens Wirkungsträger er av illusorisk natur); i virkeligheten er den indledning til *katastrofe*. — Overalt hvor en dobbeltopgave kan avvikles gjennom dobbelt reaktion, uteblir eller opløses konflikten. Dyret indtar sit maaltid og holder *samtidig* fienden paa avstand ved knurring og fysiognomiske skræmsler.

§ 7. *Moral. Terminologi.* Vi har uttrykt os slik, at dyret beherskes av en «opfordring» til livstjenlig adfærd, og vi slutter fra adfærden til en *handlingsnorm* (forsiktigere: adfærdsnorm). Hos det ufikserte dyr kan vi forestille os en trængsel av potentielle alternativer foran virkeliggjørelsens trange port, hvor bare en impuls ad gangen slipper ut og blir historisk faktum evt. med følger for dyrets videre skjæbne. Men en handlingsnorm som av en mulig flerhet, i bestemte øiemed utpeker visse reaktioner og forkaster andre, det er jo netop hvad man til daglig forstaar ved *moral*. Dog maa der straks gjøres en reservation: ikke ethvert valg av ytring har moralsk valør, men bare

det valg som tjener en «høiværdig» norm i konkurranse med impulser av mere lokkende, men mindre «værdifuld» natur. Allerede her blir det derfor nødvendig at antyde den sontring mellom lyst og verdi som senere blir nærmere utdypet; paa dyretrinet er det kanskje tryggere at tale om to slags lyst. Moral har mening bare i forhold til en norm; normen «bør» tilgode-sees. Hvad derimot normen selv utpeker som det høieste, er et rent faktisk anliggende som er gjenstand for erfaring. Dyret søker *faktisk* at undgaa smerte og skade og opretholde sit liv, og i den anledning «bør» det vælge mellem adfærdsvarianter, forsage fristelser som det aner er mimicry, gaa bugten rundt naar isen er tynd o.s.v. Med dette skal det ikke være sagt at valget foregaar paa en maate som i større eller mindre utstrækning «ligner» en menneskelig motivkamp. - I og med at loven er klar er ingenting sagt om hvorledes den bedst sker fyldest i en given kasus. Om man i øieblikkets nød kan gjøre loven nærværende for sin bevissthet, er dermed ingenting vundet, for det er netop loven som skaper valgets kvide.

Med de nævnte reservationer er der intet iveien for at se amøben allerede som bærer av biologisk moral. Amøbens strukturdannende gen reagerer «rigtig» naar det laver mundaapning ved matens ankomst og ektoplasma ved fiendens. Former man nu næringen (sukker?) som en syl, kan konflikten teoretisk tænkes at opstaa: dyret behøver ikke absolut næring nu, men lysten til spisning er sterkere end forsvarstendensens «advarende røst», og sylen trænger dræpende ind fordi dannelsen av ektoplasma blev forsømt. Jeg vet ikke om man nogen gang har iagttat en slik «biologisk synd» fra genernes side. Den er kanhænde ikke engang mulig, men da er amøben i denne henseende at betrakte som fiksert, og moralbegrepet mister sin anvendelse.

Med brukbar entydighet er nu ogsaa indvundet begreper som «biologisk verdi» og «biologisk vurdering». For den sultne er maten værdifuld og hulen værdiløs; den flygtendes vurdering er den omvendte. For den litt sultne er maten *bedre* end hulen.

I valget av holdning har dyret et biologisk *ansvar*; Det vil si at en del av kilderne til dyrets skjæbne er henlagt til dets egen opførsel, at dyret er medbestemmende i hændelsesforløp som berører dets interesser paa det følsomste.

For det sultne dyrs aktivitet er maten det naturgivne *objekt*. Virksomheten har sin givne og tilstrækkelige *mening* i dette, at den skal medføre behovets nøytralisering; dens øiemed er at gjøre sig selv overflødig. *Uexkiill* uttrykker det slik: «Die Tätigkeit eines jeden Funktionskreises endigt mit der Ausschaltung des Merkmalträgers aus der Umwelt.» Dyret falder tilro.

Hvis impulsen savner ethvert objekt, eller «objekt-kandidaten» mangler en brukbar Wirkungsträger, blir aktionen *blokert*. Dyret finder ingen mulighet for indsats, og der indtræder, naar behovet er sterkt, en tilstand av *raseri* eller *angst*, efterfulgt av biologisk *handlingslammelse*. Man kan let iagttå hvorledes f.eks. katter formelig oscillerer mellem blokade og inspireret start naar det gjælder et vanskelig tilsprang. Ved det skiftende spil av parader og hugg under kamp utfolder fænomenet sig særlig rikt. Kombattanten speider efter Wirkungsträgere hos motparten (blottelser).

Men ogsaa et andet forløp kan indtræffe. Dyret præsterer ganske visst den bestemte aktivitet som det i kraft av disposition eller erfaring «anser som» den rigtige, naar det f.eks. gjælder forskaffelsen av næring. Denne til behovet *adækvate* eller bedst mulig tilpassede virksomhet kan tænkes forbundet med *forventning* om at det efterlængtede resultat skal indfinde sig. Blir forventningen opfyldt, har dyret faat *bekreftelse* paa hensigtsmæssigheten av sin opførsel, og enhver usikkerhet i *den* anledning falder bort. Dyrets indsats har opnaadd *biologisk sanktion*. Følgen er biologisk *tryghet* og efter en vunden kamp biologisk *triumf*. Hvor følelsen av tryghet blir overdrevet og ekstatisk og ikke længer svarer til den objektive grad av farefrihet kan man tale om biologisk *hybris*. Den tilstandsforneemmelse et dyr maatte ha efter at ha ydet sit bedste, og i paavente av et gunstig resultat, vil usøkt kunne betegnes som god biologisk *samvittighet*. Det har ikke forsømt sin biologiske *hygiene*.

Imidlertid ender ikke enhver funktionskreds med sanktion og siesta. Et synsindtryk kan love lugt og smak som ikke indfinder sig, et velsmakende maaltid kan efterfølges av konvulsioner og dødsangst (ræven og aaten, torsken og glasskaaret, mimicry). Dyret handler subjektivt rigtig og i overensstemmelse med sin høieste skjelnende evne, men «objektivt» uriktig. Forventningen blir ikke indfriet, indsatsen ikke bekreftet; holdningen blir besvaret med *biologisk veto*, dyrets dom har ikke indebaaret biologisk *sandhet*. En mellemting danner de tilfælde hvor aktionen er resultatløs og medfører hverken bedre eller værre kaar (skuffelse). Der Merkmalsträger svarer da «nei»; naar resultatet til og med er en ulykke, svarer den «nei, tvertimot». I en tilstand av *nød* har dyret enten *haab* om *frelse* eller det gripes av angst for eller rædsel ved ødelæggelse - alt i biologisk forstand til forskjjel fra de tilsvarende abstrakter anvendt paa menneskelige livsvilkaar; der faar de en mere variert anvendelse.

Naar dyret *gjennemskuer* en fælde eller et mimicry, kan man tænke sig at det sker ved en slags dobbeltbevissthet, en biologisk *ironi* eller *skepsis*. En

biologisk *løgn* møtes med en *kritisk* funktion. Eller dyret kan gaa i fælden og lide partiel skade; ved efterpaaklokskap, hvor den rigtigere adfærd blir indset kan der opstaa biologisk *anger*, i forventningen om resultatet av selvforskyldt tarvelig indsats kan der ligge daarlig biologisk *samvittighet* med beredskap til at lide den forestaaende biologiske *straf* kanskje i forbindelse med følelsen av biologisk *skyld* (dyret soler sig istedenfor at samle vinterforraad). Hver dyreart har sine specifikke biologiske *tabu*, hønen har vandet, fisken landjorden o.s.v., og individerne maa i tilfælde *fortrænge* sin lyst til at oppleve dette tabu. Efter mislykkede aktioner og nederlag i kamp viser hunder, katter, haner o.s.v. fysiognomiske uttrykk for biologisk *skam*, og ved gjentatte bommerter kan de faa præg av biologisk *ydmýghet* overfor den sterkere, som uttrykk for viden om egen biologisk *utilstrakkelighet* eller *mindreværdighet*. Denne kan føre til biologisk *krise*, hvorefter askepotten tar sig sammen til nye stormløp paa biologisk succes; det som da har fundet sted, kan man kalde en biologisk *omvendelse*, etterfulgt av biologisk *bodfærdighet*, d.v.s. et møisommelig restaureringsarbeide hvor alle andre hensyn viker for dette ene.

Med bare biologisk *veto* kan ingen art bestaa; forventningen om sanktion maa være til en viss grad saklig begrundet, objektet maa ha de egenskaper subjektet «tror» det har. Den sultne maa kunne «gjøre regning paa» at naar form og farve, lugt og smak, lyd og konsistens ifølge erfaring eller medfødt utvalgstendens tyder paa prima næring, da skal ogsaa resultatet av en vel utført spisningsakt være smertefri mæthet og ikke knip og forfærdelse. I dette forhold ligger kravet paa biologisk *retfærdighet*. Opfyldes ikke det, blir livet blokert. For da ligger hindringen i det eneste middel som staar til bevisste væseners raadighet, da sitter undergangen i haabets vei. Fordringen kan ogsaa uttrykkes slik: Forholdet mellem Wirkungstråger og Merkmaltråger maa ikke ha forandret sig siden forrige møte mellem individ og omverden, uten at individet kan ta forandringen i betraktning. Erfaringsmessig betingede aktioner har sin forutsætning i en fiksering av miljøet, en «naturlov», et skema hvorefter forandringene i den ytre verden foregaar. Dyret gjør sig et billede av tilstanden og vælger sin holdning i *tillid* til ordenens ubrytelighet. Det *forankrer* sig i overbevisningen om «rebus sic stantibus». Indenfor denne forutsætning kan da forandringene foregaa frit.

Istedenfor fiksert av miljøet kan man rigtigere tale om forandringernes relative rytme. Landskaper skifter karakter, geologiske epoker avløser hverandre, og selve kloden blir til og forgaar. Men kriserne i klodens geologiske historie er *sjeldne* sammenlignet med dem som optræder i individets liv, og pulsslaget i den kosmiske formhistorie er umerkelig selv i forhold til

arternes fødsel og død. Individet dreier da sit lille livshjul i et hjulverk med voksende diametre, landskapets, klodealdrenes og klodens eget.

Hvorvidt de ovenfor nævnte sindstilstande virkelig forekommer hos dyr, eller rettere, hvorvidt de menneskelige abstrakte uttrykk kan anvendes paa det som forekommer, er et aapent spørsmål. Men denne betænkelighet er av underordnet betydning; det dreier sig her om en ren hjelpebetragtning, et «biosofisk» utgangspunkt for det senere studium av menneskelige livsforhold.

§ 8. *Evner. Overskudd og underskudd.* Man kan uttrykke sig slik, at det er gjennom *evner* at individets «bevisste og vælgende instans» utfolder substrater og opretholder vitalbalancen. En evne kan beskrives som et fond av potentielle livsytringer, baade av receptorisk og effektorisk art, som individet kan anvende efter behov. Støter man paa livsytringer som ikke vækker forestillingen om en bevisst, receptorisk oplevende og effektorisk besluttende instans (f.eks. reflekser), ligger det nærmere at tale om *egenskap*. Naar en evne er tilstede, kan der veksles mellem aktuelle og eventuelle organstilstande. Ved det sidste uttrykk forstaar jeg da en «organ-tonus» som ikke er tilstede i det øieblik organet blir iagttatt, men som indfinder sig paa adækvat foranledning gjennom den bevisste instans. Organet viser efter omstændighetene ikke-bruk, bruk, variert bruk.

For at være levedygtig i et givet miljø maa individet være tilordnet et visst minimum av evneutstyr. En havørn maa saaledes ha gode øine saalænge den er i sit element, og sterke vinger, ellers blir den itide observert av byttedyret, gaar glip av maaltidet og er dømt til undergang. Blir fuglen fanget, blindet og stækket, er organismen forøvrig uforandret og fremdeles sætte for de behov som blev tilfredsstillet ved hjelp av vinger og øine. Men i sit nye miljø faar ørnen mat i et blikspand og behøver ikke lenger de tapte evner for at kunne opretholde livet. - Man forestille sig nu at fuglen i sin skadede tilstand paany blir sat i frihet, eller man tænke sig et friskt og uskadt eksemplar som blev bortført fra redet og holdt i fangenskap i nogen aar, slik det blev gjort en gang i forfatterens nærvær. Som frigivne viste fuglene (der var to) sig ute av stand til at opretholde livet ved egen hjelp.

Mens den skadede fugl var *tilstrækkelig utrustet* til at klare sig i buret, var den friske og «forvænte» *utilstrækkelig utrustet* til at leve paa frifot. Derimot var den *mere end tilstrækkelig* utstyrt til at kunne præstere hvad der forlangtes av den i fangenskap, nemlig at den skulde bevæge sig ved egen hjelp fra sovekroen til matfatet og tilbake igjen. Den hadde øine som kikkerter og speidet kongelig ut over sit rike paa seks kvadratmeter fjæresten. Den utfoldet et vingefang paa tre alen og seilet brusende fra den ene raavedstang til den anden. Baade i fangen og i frigit tilstand lider den ved et *misforhold*

mellem evne og objekt. I buret er den *overutrustet*, i frihet er den *underutrustet* i biologisk henseende. Man kunde ogsaa bruke uttrykkene «overbiologisk» og «underbiologisk» utstyr. (Naar en funktionskreds skal træde i virksomhet forlanges der ved siden av evne ogsaa behov og *energi*, samt at der ikke er hemninger tilstede. Ogsaa for energiens vedkommende kan der bli tale om over- eller underutrustning. Dette nævnes ikke særskilt i det følgende.)

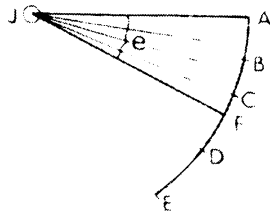
Ved underutrustning (den frigivne burfugl) forlanger objektet en evne, men finder den ikke. Der ligger maten, men den erhverves bare ved en grad av *dygtighets*om ikke er tilstede. Naar evne og opgave dækker hinanden, søker objektet en evne *og finder den*. Eiendommelig er derimot forholdet ved overutrustning (den uskadte fugl i fangenskap); *her er det evnen som søker et adækvat objekt uten at finde det*. Efterat de biologiske behov er dækket er det slut paa de *givne objekter*, slut paa den givne *mening* med evneutfoldelsen. Supplerende evner (fantasi, opfindsomhet) kan i tilfælde træde hjælpende til og forskaffe den arbeidsledige evne et *objekt-surrogat*; den bevisste instans maa da selv gi mening til kraftanvendelsen (f.eks. lek), hvis den har behov for en slik mening

For os mennesker har evnen som oftest sin mening i det at bli spillet ut i tjenende hensigt og tilveiebringe en efterlængtet tilstand. Evneutfoldelsen paa det biologiske omraade er *heterotelisk*, den har sit maal utenfor sig selv, underordnes og dirigeres av hensyn som ligger utenfor selve evnen og som teoretisk kunde tænkes tilfredsstillet ogsaa ved *andre* evner. Ved overutrustning blir derimot evneutfoldelsen *autotelisk*; det er evnen selv som dirigerer, og hensigten er utfoldelse netop av denne ene evne og intet andet. Evnens tilstedeværelse er ofte forbundet med en tendens til at bruke den; evnen er et sugende og formende rør for disponibel kraft. Individet glædes ved at fungere, ved at kjende «at det har liv» paa en god maate.

Jeg tænker mig at fænomenet «overskudd i evne», eventuelt energi, vil spille en viktig rolle under det senere forsøk paa at indfælde «det tragiske» i en almindelig livssammenheng, og resumerer derfor hovedtanken: Det er vel forenlig med et billede av livet som forsøksdrift, at organismernes utrustning i forhold til miljøets krav til stadighet viser et «forlitet» eller et «formeget». I første tilfælde maa individet eller arten lide eller dø. I sidste tilfælde trues subjektet av en indre sprængning; dets ledige evnebundter stritter efter tjenlige objekter og finder i bedste fald et surrogat. Dette kan saa i sin tur hos subjektet inducere et hypotetisk behov utenfor eller i strid med de reale livsbehov.

Skematisk fremstilling

i. Underskudd

J = jeg-følelse, oplevende centrum,
e = evnebundt.

A-E = samlet opgavefront:

AB livsbetingende rapport med mediet.

BC forsvar mot fiender.

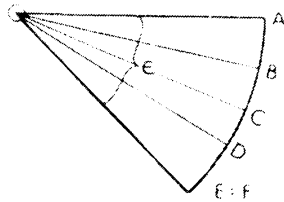
CD ernæringsbehov.

DE seksualopgaver.

A—F eksempelvis dækket opgavefront, buen svarer til evnevinkelen e.

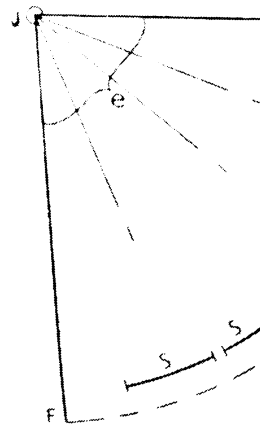
FE udækkede, dødbringende restkrav.

2. Likevegt.

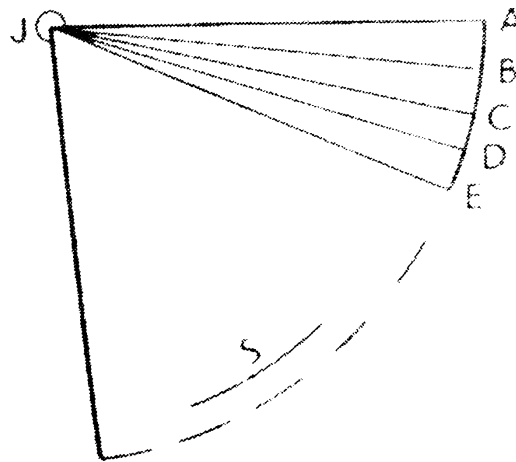
Stykkerne s er objekt-surrogater.
Mellemrummene mellem disse er
udækket evne.

3. Overskudd. Første tilfælde.

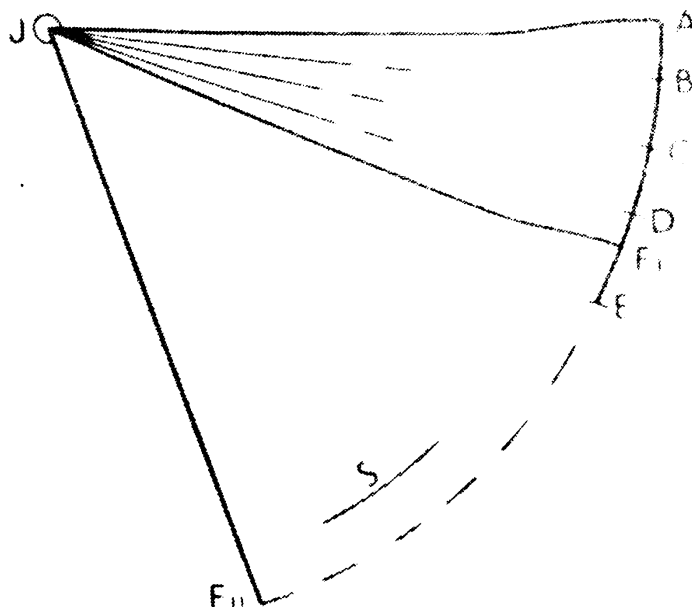
Her er det selve de livsbetingende evne­kvaliteter som er tilstede i unødven­dig stor utstrækning. Men livsfronten kan ogsaa være dækket normalt og overskuddet viser sig da i en evne som ligger helt utenfor livsvinkelen og ikke engang kan komme i anvendelse under «kampen for tilværelsen». Man tænke paa de evner som fremlokkes under cirkusdressur eller paa sjøløvens balancekunster. Slik blir skemaet for dette tilfælde:

Ander tilfælde

Endelig kan man tænke sig tilstedeværelsen av en slik utenforliggende, ekstra-vital evne samtidig som livsfronten er udækket. Eksempler vil kan­ske vanskelig frembyde sig usøkt inden dyreriket, men vil være desto bedre kjendt fra menneskenes verden. Skemaet for tredje tilfælde blir:

Tredje tilfælde

Skulde det forekomme at den overbiologiske (eller, som i de to sidste tilfælde, *a-biologiské*) evnebruk er sterkere lystbetonet end den livstjenlige, kan dette som nævnt bety konflikt og fare, sml. fabelen om mauren og græshoppen.

Ved langvarig ikke-bruk kan baade overskuddsevnerne og lysten til at bruke dem reduceres (sløvhet, tilbakedannelse), hvis de da ikke omsider trønger sig frem med uimotstaaelig kraft. Groteske former for livsutfoldelse kan opstaa hvor evnen er forkrøblet, men lysten uforandret eller forsterket (senil erotik).

Motivkollisionen mellem «gavnlig» og «morsom» er formentlig sjelden hos dyr. Overbiologisk eller a-biologisk utfoldelse optræder vel bare naar eksistensbehovene er sikret. *Lek* mellem dyreunger er fortrinsvis iagttat hos arter hvor yngelen i længere tid blir næret og beskyttet av forældrene (pattedyr); mindre der de nyfødte saa at si fra første stund maa stræve for sit ophold (kyllinger). Fuglesangen, som menes at begunstige parringen, fortsætter efterat redet er fuldt. Oter-sklier og lignende paafund hos voksne dyr kan nævnes her.

Et fængslende eksempel paa overutrustning ved hypertrofi av selve organet frembyder blandt mange andre den irske kjæmpehjort (*Megaceros euryceros*), som findes fossil i eftertertiære avleiringer.¹ Mens kroppen var som paa en nulevende elg, vokste den skovlformede (palmate) hornkrone ut til en bredde paa indtil tre meter. Palæontologerne mener at arten døde ut paa grund av gevirets uforholdsmæssige størrelse og vekt. Hjorten var *væbnet for sterkt*, paraden kom ikke præcis, hele komplekset skulde med hvor en enkelt takk var nok til at vippe fienden i veiret; ret som det var hang den fast i klipper og trær og blev kanskje i tidlig alder brutt ned i aapen mark ved træthet i nakkemuskulaturen. Der var ogsaa stor fare for blødninger naar geviret hvert aar skulde skiftes, — og hvilket forbruk av kalk! Ved mangel paa kalkholdig næring blev kanskje knoklerne sprøde, fordi hornet først skulde ha sit!

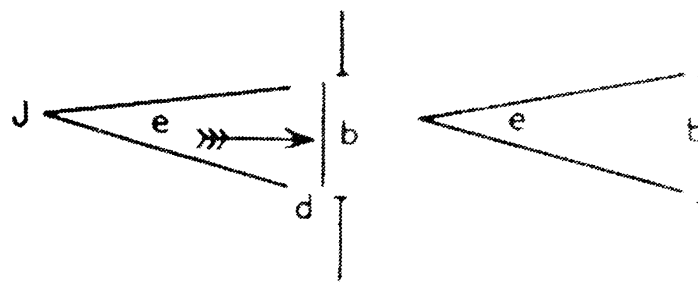
Overskudd av energi og potentielle varianter av organ-anvendelse kan med lethet iagttas hos husdyr som blir matet av mennesket men endnu har sine «instinkter» i behold. Selv foretok jeg engang følgende eksperiment med en hund (boxer):

¹ i *Abely* Othenio: Die Stamme der Wirbeltiere, Berl. u. Lpz. 1919 s. 795 (illustration), 813. Samme forf.: Lehrbuch der Paläozoologie, Jena 1920 s. 437. (Utilgjængelig:) *Hescheler*, K.: «Der Riesenhirsch» i Neujahrsblatt der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich 1909. Stiick III, Literatur.) *Romer*, Man and the Vertebrates, Chicago 1934 s. 176 (rekonstruktion).

Hunden blev i nogen tid holdt indesperret i et mindre rum og foret godt. Under de kortvarige visitter jeg avla i rummet for at skifte i matfat og sandkasse, indtok jeg en strengt avvisende holdning og anla et ansigtsuttryk som avviste enhver tanke paa lek. Tilsidst reagerte den næsten ikke paa min indtræden og mistet efterhaanden ogsaa matlysten i en saadan grad at den helt negligerte sin tidligere livret, kalvelever i brun sauce. Da den saa blev sluppet, gav den sig straks til at avsøke stranden og søppelfyldningene, hvor dens bestræbelser hurtig blev belønnet med en halvraatten skank av en ko, som den begyndte at lægge i sig med misundelsesværdig appetit. Benet blev tat ifra den (med hansker og bortvendt næse og til oprivende sorg for hunden) og senere servert paa fatet hjemme. Her blev det refusert med de sterkeste tegn paa avsky, mens kalveleveren forsvandt utygget.

Jeg forstod rækkevidden av ordet «gefundenes Fressen». Boxeren nøiet sig aldeles ikke med bare at faa sin tilværelse sikret. Den vilde bruke sine evner, utfolde sin egenart og leve et liv som var en hund værdig.

Blokaden av ernæringsmekanismens evnekompleks ved foring kan anskueliggjøres ved et enkelt skema:

Tilvenstre har man den naturlige tilstand. Spalten b er behovet som skal fylles, e er den tilhørende kapasitet, d er den gjennom evnen tilveiebragte dækning. Tilhøre sees forholdet ved kunstig foring. Dækningen kommer usøkt, har Wirkungstråger bare for konsumtionsapparatet og hele erhvervelsesmekanismen blir blokert.

Hunder blir ofte fete og sløve og mister enhver antydning til «canisk idealisme». Ved overføring til zoologisk have slutter mange slags dyr at forplante sig, tiltrods for at de tilsyneladende har bedre betingelser end i sit oprindelige hjem. «Laverestaaende» dyr er i regelen mindre ømfindtlige, naar bare det nærmeste skikt holder en rimelig temperatur og fugtighetsgrad, bekymrer de sig mindre om lortklattens geografiske beliggenhet.

Stort set indtar vel overskuddsfænomenerne hos dyr en forsvindende plads ved siden av de livsbevarende sysler, og det mulig optrædende overskudd har dyret neppe nogen vanskelighet ved at faa tilfredsstillet i fiild forenlighet med det strenge biologiske bud, f.eks. ved kamplek og streiftog for fornøielsens skyld. Dyret falder efter underholdningen tilro paa sin hale og lar verden dreie som den vil.

Hemmeligheten ved den beroligende og rekreerende virkning som samværet med dyr har paa mange mennesker, ligger utvilsomt for en del i dette, at der hos dyret er fuld harmoni mellem evne og behov. Ved en passelig grad av mæthet og varme indfinder der sig hos dyret en tilstand av lykkelig ro og bekymringsløst velvære. Verden er stille som et hav og intet er mere om at gjøre. Mennesket har, saa langt tilbake som vi kjender det, prøvet at tilkjæmpe sig en lignende sjælelig fred ad utallige veie, ved tænkning og askese, ved dagdrømme, narkotika og krig.

OM PRIMITIVITET OG DIFFERENTIATION

§ 9. *Protoplasmaet*. I andet kapitel av Umwelt und Innenwelt der Tiere gir J. v. Uexkull en beskrivelse av eventyrstoffet med det skjønne og fascinerende navn proto-plasma. Han fortæller om de nøtter det har git videnskapsmændene at knække ved sine gaadefulde egenskaper, som hverken tillater klassifikation eller bare en tilnærmet forstaaelse av det som foregaar. Indordningen i en kjendt videnskabelig kategori er vanskelig fordi stoffet forener homogen likviditet med uttalte maskinelle funktioner; forstaaelsen falder endnu vanskeligere fordi det ikke har været mulig at opspore og forfølge nogen struktur. Og spontane og umotiverte fænomener er en avskyelighet for det menneskelige intellekt, om de end kan vække fantasi og følelse til den livligste virksomhet.

Vi vil her fæste opmerksomheten ved to av protoplasmaets mange sælsomme egenskaper, nemlig adgangen til temporær organdannelse og til varig differentiation. Det første tegn til forandringer i den oprindelig homogene masse hos en individualiseret zoologisk enhet er dannelsen av en hinde, et ytre skikt av fastere stof, ektoplasma, i motsætning til at uforandrede indre, endoplasma. Disse to plasmaformer kan gaa over i hverandre. Paa lignende maate opstaar der en aldrig saa liten mund med tilhørende spiserør og mavesæk for hver gang der er mat i nærheten. Alt dette forsvinder igjen efter maaltidet og stolgangen og efterlater intet spor; amøben «dækker bord» i sit eget indre og tar efterpaa det anvendte materiale til andet bruk.¹

Men allerede ved Paramaecium er der indtraadt en vigtig forandring. Her citerer jeg Uexkull «Umwelt und Innenwelt der Tiere» s. 32:

i Opdaget av Jennings. Se Uexkull, Biologische Weltanschauung, Miinchen 1913 s. 28.

«Die Ausbildung einer maschinellen Struktur hat bei den Infusorien bereits einen grossen Schritt vorwärts getan. Zwar zeigt ihr Endoplasma noch einen rein protoplasmatischen Charakter, da es Eingeweide entstehen und vergehen lässt, aber das Ektoplasma hat die übermaschinelle Fähigkeit freier Strukturbildung verloren und damit seinen protoplasmatischen Charakter eingeüsst. Das Ektoplasma der Infusorien besitzt eine feste Gestalt und zeigt eine ganze Reihe durchgearbeiteter Strukturen.»

Der findes altså en slags terskel, en elasticitetsgrænse som protoplasmaet ikke må overskride, hvis det skal ha i behold sin evne til at «ombestemme sig», sin a-historiske livsform og sin udødelighet gjennom deling. Hos amøben er der intet moderdyr som avdør, og ingen generationsveksel, alle individer er «søskende». Disse prerogativer har Paramaecium tapt, men på den anden side: Infusoriets ektoplasma er et virkelig Reiz-schutz, langt mere effektivt end amøbens kapriciøse huddannelser. Det nye ektoplasma er *differentiert*, det har «valgt sin skjæbne» og brændt broerne bak sig. Til gjengjæld er det blitt ett med sin funktion; ved at gi avkald på alle de tapte eventualiteter har det vunnet forhøiet styrke til sin aktuelle opgave, at avbøte skadelige stimuli. — Betragtningen har universal natur, den berører et hovedtræk ved organisk liv og jordisk dynamik i det hele: Motsætningen mellem det tilbakeholdte, som har alle muligheter i behold og det anvendte, indsatsen, det virkende, som er grepet av historiens hjul og gir sterkere, men ensidigere resultater. Protoplasmaet, som holdes forsagende tilbake fra differentiationsbetinget succes i den ytre verden, til bedste for et uindskrænket valg mellem uskapte former, - hvem undgaar at se den altomspændende genetiske utstraaling fra, og den overvældende metaforiske kraft i dette enkleste av alle livsforhold?

Penger gir en nærliggende parallel. Pengene har også selv egenskaper, men betyr først og fremst *mulighet*. Gutten som ruger over femøringen og feirer orgier i fantasien, mon han aner hvor den valgets kvide utgik, som herjer ham i denne bittersøte stund? Som høkerens disk er den unge bemedledes Rubicon, saaledes er differentiationen protoplasmaets skjæbneterskel; her avdør valgets rike nød og gjenopstaar som fattig sikkerhet. Differentiation, utskillelse, forskjellighet, fører til fiksation, fæstelse, entydighet i hvert av de nye, fordelte kaar. Men differentiation og fiksation er ikke ett og det samme, og heller ikke uløselig forbundet. Differentiationen er ikke avsluttet med det første skridt, den fortsætter gjennom skiftende former så længe cellerne har rester av ubrukt protoplasma i behold, endnu eier skapende reserver (Uexküll, op.cit. s. 216 f.).

Uten at berøre de omstridte mutations- og evolutionsproblemer vil vi gjerne få konstatere, at morfologisk systematik har ordnet knokkelformer, organ typer og væv efter begreperne *primitiv* og *specialisert*. Men vi vil ikke spørge hvorledes overgangen fra primitive til spesialiserte former har foregaat eller har kunnet foregaa, eller hvilken vekselvirkning der er paavist eller vil kunne tænkes mellem formdannende kræfter og omgivende medium. Derimot er det viktig for von öiemed at primitive former overalt gaar forut for spesialiserte efter de fossile fund at dømme. Denne tidsorden har vel endog bidraget sit til at visse former har faat betegnelsen primitiv i motsætning til de yngre. Men tidsfølgen er ikke alt; ogsaa i formerne selv ligger der gjemt et sprog. Jo mere de nemlig er tilpassede mediet, jo mere deres tekniske fuldkommenhet er paa det rene (bedømt efter opgave, effektivitet og økonomi), og jo sterkere den funktionelle ensidighet er gjennomført (hestehoven, spydet hos narhvalen o.s.v.), desto større mængder av protoplasma mener man er tat ugjenkaldelig i den tekniske opgaves tjeneste, omdannet fra overmaskinel til maskinel tilstandsform.

Den spesialiserte organform staar da i en dobbel relation til den primitive. Endnu et forhold som berettiger til sontringen er rækkefølgen av stadier i ontogenesen. Selv om det maatte forholde sig slik, at *Haeckels* «biogenetiske lov» har faat innskærket gyldighet ved de nyeste opdagelser, saa tør man vel under enhver omstændighet i ontogenesen se et uttrykk for naturens almindelige arbeidsmaate. Og individets vei gaar jo fra slimcellen til færdigbyggede organer med hver sit egenartede væv.

De gaadefulde kræfter som spesialiseringen (tilpasningen for de forskjellige slags vekselvirkning med miljøet og mellem organerne indbyrdes) skylder sin tilblivelse, har man dels kaldt *gener* i kausalistisk, dels *Zielstrebigkeit*, *entelechie*, *élan vital* i finalistisk (teleologisk) aand, endvidere nøitralt konstaterende, *Bildungsgesetz* og formkræfter, altsammen ord som tyder hen paa en formdannelse indenfra i motsætning til *Darwins* utenfra betingede tilpasning. Tilstedeværelsen av udifferentiert protoplasma er en betingelse for disse «kræfters» virksomhet; plasmaet er det materiale i hvilket kræfterne manifesterer sig og naar frem til os, slik at vi ifølge vort aarsaksbehov maa slutte tilbake til et «noget». Eftersom materialet blir opbrukt til differentiation faar «kræfterne» stadig slettere kaar, indtil de ikke længer kommer tilsyne i nogen forandring. «Struktur hemmt Strukturbildung,» siger Uexküll, op.cit. s. 10, jfr. s. 21, 23 og 32. Forøvrig har man vel sjelden saa god anledning som her til at indse hvor de menneskelige begreper og skemata er hjelpeløse i forhold til det som «virkelig sker» i naturen, d.v.s. som vi aner og iagttar uten at kunne gi det et diskursivt uttrykk.

§ 10. *Primitivitet hos mennesket.* Eksempel paa en skala fra primitiv til høit specialises organform har man i den berømte tavle over hestens ytterste fotledd, som har forandret sig fra femtaaet til enhovet og dermed er blit teknisk tilpasset for haardt underlag. Den femdelte ekstremitet ansees overhodet som det primitive utgangspunkt for en række specialiserte former. En lignende betragtning er brukt ved en hel del andre anatomiske detaljer og ved hjelp av den har man overalt kunnet ekstrahere de primitive karakteristika. I tilknytning hertil gjorde man en opdagelse som bidrog sterkt til Darwinismens detronisering, den nemlig at mennesket istedenfor som tidligere antat, at være toppen av al spesialisering, tvertimot opviste en mængde paafaldende primitive formdannelser. Ikke bare fandt man i storehjernen anselige mængder udifferentiert protoplasma (de følgende opplysninger stammer fra Hermann Poppelbaum, Mensch und Tier, Basel 1933), men endog hjerneskallens form, tandsystemet, næsen, strupehodet, hudvævet, muskelbygningen, legemets akser, indreorganer og embryonalorganer viste for en sammenlignende anatomisk betragtning primitive træk.

Samtidig viser nogen ret merkelige iagttagelser fra dyre-embryologien en slaaende overensstemmelse mellom formstadier hos dyrefostre og dem vi finder hos det fuldt utviklede menneske. Under den forutsætning at formernes tale betyr noget mere end blot og bar likhet eller ulikhet, ligger det nær at bruke et uttrykk som dette: menneskets avsluttende formstadium (i hithørende mening) *passeres* av visse dyr, enten i fostertilstanden (gibbon, jfr. Poppelbaum s. 87) eller i ung alder (chimpanseen, Poppelbaum s. 19). Et drastisk sproglig uttrykk har denne iagttagelse (ifølge et foredrag av Poppelbaum) fundet hos *Klaatsch*: «Der Mensch ist ein zu friih geborener Affe». Vor ungdoms relation til aperne er altsaa efter dette stillet paa hodet. Ogsaa et andet brudd med det som var sandhet endnu i 1910 har fundet sted i nyere tid: Vi er blit vant til at anse os selv som det aller sidste skudd paa livsstammen, og efter antagelsen om «fiksationen som formkræfternes maal» skulde man ogsaa av den grund vente at finde en restløst spesialisert skapning, iethvertfald en som var naadd forbi ethvert paaviselig dyrisk stadium i saa henseende. Opretholdes primitivitetssynspunktet maa dette føre til en revision av teoriene om menneskets alder, - og en slik revision har da ogsaa været under opseiling i de sidste 20-30 aar (se f.eks. *Bryn*, Menneskeracerne, Oslo 1925 s. 62). De ældste fossile menneskefund viser imidlertid ingen tegn til større primitivitet end typen idag. Indenfor de tidsrum det her gjælder ser det derfor ut som spesialiseringsprosessen hos mennesket er stanset op; den gaar ikke videre i nutid og fremtid mot

ukjendte maal. *Den* betydning kan man altsaa ikke tillægge paradokset hos Klaatsch.

Under indflydelse av den almindelige biogenetiske regel om bevægelse fra primitivitet til spesialisering, har man paa antroposofisk indstillet hold grepet til en forestilling som den, at store dele av det menneskelige legemes organutstyr er «holdt tilbake», «verstaut» paa veien mot den endelige fiksa-tion, enten fordi der mangler substrater til fortsættelse av processen, eller fordi der er optraadt noget som man strengt tat bare kjender av navn, de saa-kaldte hemmende gener. Menneskets «fylogenetiske situation» er efter dette den at det er stanset op paa et forholdsvis tidlig stadium av spesialisering. Mennesket er i morfologisk forstand «underveis»; det befinner sig i en tilstand av «stillestaaende vorden», som paradokset nødvendigvis maa lyde for at faa alt med. Man kan ogsaa si det slik at mennesket som art er blit fiksert i sin ufikserthet.

Tilstedeværelsen av menneskets primitive formpræg betyr ganske vist ikke at vi i likhet med hulepadden i Kårnten kan forandre skikkelse efter øieblikkets behov - ialfald ikke i anatomisk-fysiologisk forstand. Selve organ-bygningen er formodentlig at anse som tilendebragt. Det blir i *organanven-deisen* - i de *funktionelle* nydannelser i organismen vi maa søke beviset for den variabilitet vi venter at finde hos en uspesialisert form.

Der møter oss da ogsaa ganske riktig i den menneskelige organanven-delse en rigdom, ja en ubegrensethet som ingen eksisterende dyreform kan opvise maken til. Mennesket kan ved øvelse bli mester i de mest uensartede ferdigheter, ved anvendelse av sit legeme alene. Menneskesamfundet viser derfor allerede hvad kropslig beskjæftigelse angaar, en individuell forskjel-lighet som langt overgaar den man finder inden hvilkensomhelst art eller slegt av dyr.

Meget aandfuldt har Rudolf *Steiner* tolket sammenhængen mellem menneskets primitive merker og dets alsidige organanvendelse. Steiner mener at vor tekniske fantasi er en direkte compensation for den uteblevne spesialisering. *Haanden* befinner sig morfologisk set saa langt tilbake i for-greningsnettets at den har fylogenetiske muligheter i sig til baade labb og klo, vinge og luffe. De «formkræfter» som er holdt tilbake i det potentielle er kommet os direkte tilgode gjennom bevisstheten. Kræfterne projicerer sin kapacitet i den omgivende verden og kan her spille over en flerhet av de varianter som dyrekroppene bare kan realisere enkeltvis, fordi det fylogenetiske «valg» av den ene mulighet har utelukket enhver anden. Vi skaper aaren og propelleren for svømmefoten, klubben for bjørnelabben og

rambukken for elefantens stampende forben, panseret for rygskjoldet, flyet for vingen, tangen for kloen o.s.v., ja endog insektets forvandlinger «gaar igjen» i vore «mystiske indvielser» og lignende ideer om forvandlinger og nyfødsler, hvor man avlægger det gamle menneske og ifører sig et nyt (det sidste eksempel er ikke Steiners). Vi har ogsaa overført den *mangesidige* anvendelse paa vore gjenstande, vi «kombinerer» telt og kajak o.s.v.

Hvad man nu end maatte mene om Rudolf Steiners filosofi som helhet, i forestillingen om en «Stauung der Formkräfte» har man iethvertfald en inspirerende og frugtbar arbeidshypotese, naar det gjælder at gjøre sig et billede av menneskets fylogenetiske situation. Imidlertid har tanken nu gjort sin tjeneste og vil ikke bli bygget direkte videre paa i det følgende.

Menneskets tekniske evne kommer tilsyne i herredømmet over den nære materielle verden. Til fordelene svarer den «skyggeside» at alt maa *læres*. I selve organet ligger der sjelden nogen «bruksanvisning»; der er intet som fortjener navnet «organsjæl», — det maatte da akkurat være i kjønsorganerne. De fleste av vore aktioner *passerer* ialfald den bevisste instans hvor de underkastes en nominel kontrol, om de end efter herskende opfatning har sin rot i det ubevisste, i en medfødt driftskonstellation.

Biologisk set muliggjør organet tre slags anvendelse: livstjenlig, livs-indifferent og livsskadelig. Mellem disse maa menneskebarnet lære at gjøre det *rigtige utvalg*, en dygtighet det skaffer sig gjennom *erfaring* med tilhørende feilgrep og smerte. Til gjengjæld øker med den voksende selverhvervede innsikt barnets jeg-følelse og selvbevissthet (sml. Richard Eriksen, *Hvad er mennesket*, Oslo 1934).

Hvor ganske anderledes ved det fikserte dyrelem, ved fiskens finner og trækfuglens vinger! Bruken gir sig entydig ved organets egne struktur og behøver ikke at læres, bare at fuldkommengjøres. Kyllingens egg-tand, hvormed den hugger sig ut av egget og som derefter falder av, er et drastisk eksempel. Bruken og det endelige produkt kan endog fremtræde som en direkte utstraaling fra organet, slik at grænsen mellem individ og omverden viskes ut; edderkoppens spind er et tilfælde blandt mange. Dyret behøver i langt mindre grad end mennesket at lære sontringen mellom tjenlig og ikke-tjenlig bruk. Andungen render paa vandet med de sidste biter av skallet paa ryggen, - menneskebarnet griper efter maanen. «Das Tier wird von seinen Organen tyrannisiert,» siger Goethe, og forutsætter da tilstedeværelsen eller ønskeligheten av en uavhengig instans. «Visdommen» ligger i organbygningen og blir git dyret gratis; den trenger ikke at bli modnet i hjernen først. Svømmefoten «hører hjemme» i vandet, mens i

denne forstand menneskehaanden er «fremmed» for alle elementer. Dyret blir *virtuos* som svømmer, flyver, løper, gnaver o.s.v. og har i dette baade sin styrke og sin begrænsning. I en styrkeprøve krop mot krop kommer derfor mennesket i regelen tilkort, men det hævder sig gjennom *omveien* om det tekniske mellemledd. Vi finder et møte mellom haand og klo i historien om molboeren og hummerne: «Nordmændene er smaa folk, men haandfaste karer.»

Ved fiksert organbruk er livstjenligheten paa det rene naar dyret er levedygtig. Hos mennesket er der til at begynde med ikke engang tilstede en tendens til livstjenlig bruk. Barnet drikker lut men ikke katungen; brændt barn skyr ilden, men dyret skyr ilden ubrændt.

Sondringen mellom biologisk og overbiologisk utrustning ligger dels paa siden av, dels krydser den sondringen mellom fiksert og ufiksert organbruk. Ved overskudd er der væsentlig tænkt paa en kvantitativ maaling av kapasiteten og ved ufiksertheten paa en kvalitativ prøvelse. Sondringene har sin værdi selv om de i et givet tilfælde kan falde sammen der vi mangler midler til at skille en ny evne ut fra et variationstillæg i den gamle. Der opstaar ogsaa begrepsvanskeligheter naar ett og samme organ tjener som vehikel for flere evner, og naar flere organer blir tat i bruk i ett og samme øiemed.

Voksende ufikserthet kan bety høiere biologisk ansvarsfølelse og øket behov for fiksationshjælp i form av moralske normer. Den indebærer ogsaa muligheten for øket livsstyrke gjennom erfaring, og for redning ved miljøforandringer hvor den fikserte form er dømt. Ved ændringer i den omgivende verden kan hele livsfronten bli forskjøvet; tidligere overskudd blir nødvendig, gammel nødvendighet falder bort, sektorerne i evneanvendelsen skifter utstrækning og plads.

Sammenlignet med fikserte formers maskinelle ro medfører imidlertid ufiksertheten ogsaa et sterkt forøket *livspres*. Valg-evne er samtidig valg-pligt, og valgpligten kan oppleves som en byrde og en plage, hvis lidelsesskala rækker fra den letteste uro til ødelæggende mareridt av nervøs angst.

Ikke bare ved overensstemmelsen mellom evner og opgaver virker dyrene velgjørende paa mennesket. Kanske gjør de det sterkere ved den selvfølghetens ro, med hvilken de hviler i sin fæstnede form, og hvorved de gir os den trygge fornemmelse av at være i hus med en virkelig helstøpt karakter. Hvor ofte har man ikke beundret kattens blændende sikkerhet i selskabelig omgang, med misundelse været vidne til, hvorledes den gjennomfører sin suveræne autonomi uten at virke støtende og uten at miste sin værdighet

selv i den mest forsmædelige situation. Menneskets karakterdannelser kan ikke tilnærmelsesvis maale sig med kattens, naar det gjælder at lancere et væsen, hvori naturen ikke mere er splidagtig med sig selv.

- Det har under disse betragtninger ikke været mulig at bygge bare paa erfaring eller godkjendt videnskab. Det har været nødvendig at passere brospænd, som uten skade kunde været solidere bygget. Til gjengjæld er der brukt betingelseskonjunktioner, gaaseøine og reserveret uttrykksmaate i den utstrækning det fandtes forenlig med tekstens læselighet.

En nærliggende indvending gjælder den utstrakte *antropomorficering* av dyrenes bevisste og ubevisste liv. De anstillede betragtninger kunde med langt større ret været anvendt paa mennesket i dettes rent biologiske interessekamp. Det er imidlertid med fuldt overlæg at situationer og benævnelser er henlagt til det enklest mulige dyretrin; det er skedd for at billedet ikke skal bli forurenset av alle de associationer som uvægerlig vilde indfinde sig ved overflytningen til menneskelige vilkaar. Et menneske som *bare* hadde en biologisk interessefront vilde være en abstraktion. Hensigten maa her retfærdiggjøre midlet; det er brukt for at vise den biologiske jordbund ved nogen av de forhold vi faar at gjøre med, naar det tragiske i sin tid skal bestemmes.

MENNESKETS INTERESSEFRONTER

§ n. *Biologisk interessefront*. Opgaven er nu at forfølge enkelte traader, utpeke visse motiver i den menneskelige livsvæv, som kan tænkes at faa betydning for bestemmelsen av det tragiske. I femte kapitel er det *ufiksertheten* ved den menneskelige organanvendelse samt især *overskuddet* paa de forskjellige evneomraader som danner undersøkelsens gjenstand; for nærværende er det den *utvidelse av interessekreds og miljø*, som møter os ved overgangen fra dyr til menneske.

Med Uexkull har vi tænkt os, at den enkelte organismes miljø staar i nøie sammenhæng med organismens «Merknetz»; ved dettes hjælp «utvælger» organismen den omverden den er istand til at opleve, staa i rapport med. Radioapparatets «selektivitet» er en brukbar illustration. Naar fornemmelsen av miljøet ledsages av forestillinger om fornemmelsens kilde, og disse forestillinger lægges under struktur, kan man tale om «erkjendelse» i dagligdags forstand, indsigt i vilkaarenes natur. Fornemmelseskilden blir da teoretisk set tilgjængelig for paavirkning og beherskelse fra subjektets side. Beherskelsen av miljøet omfatter en skala fra den bedste passive holdning til aktivt arrangement av objektet efter langsigtige planer eller øieblikkets behov.

Betragtningen av det samlede menneskelige livsfelt gir anledning til en opdeling av dette i fire forskjellige «fronter», «plan», «fragmenter» eller «sektorer»; betegnelsen avhænger av den forestillingsmodel man har valgt. Disse «fronter» o.s.v. vil nu bli beskrevet hver for sig, uten hensyn til deres mulige funktionelle sammenhæng.

Den *biologiske* del av menneskets livsfelt viser stor likhet med dyrenes; det meste av hvad foran er sagt om dyrenes biologiske interesser kan uten videre anvendes paa mennesket. Eksistensen avhænger paa helt tilsvarende maate av, at alle de opgaver er tilfredsstillende løst som knytter sig til aandedræt,

temperatur, forsvar mot fiender, sykdom og skade, ernæring og forplantning, kort sagt til *individets* og *slegtens* biologiske opretholdelse.

Til en viss grad kan man ogsaa utskille *evner* som er særlig bundet til biologisk livskamp, seksualfunktionen, fysisk kraft o.s.v. Men en slik inddeling har liten værdi fordi de fleste evner anvendes paa alle livsfronter efter tur. Det er *interessen* vi legger til gruqd, naar en virksomhet blir tilordnet et bestemt livsplan.

§ 12. *Social interessefront.* Den sociale front slutter sig nær til livsopholdelsesfronten og forekommer ogsaa hos dyr. Likheten mellem dyrs og menneskers sociale engagement er imidlertid saa sparsom at der neppe hadde været nyttige synspunkter at vinde ved at gaa ind paa dyrearternes sociale liv. Mens dyrene sandsynligvis oplever sine artsfæller bare naar de kommer ind i individets «Merkwelt», omfatter mennesket f.eks. samtlige sine medmennesker i fortid, nutid og fremtid gjennom en enkelt forestilling: menneskeheten, og kan derved ta stilling til denne som til et enhetlig objekt. Og det enkelte menneske har viden om sine medmenneskers behov.

Forholdet til «næsten» er normalt av betydning for den enkeltes trivsel: han har *sociale behov* som han søker at faa tilfredsstillet ved at vælge den rigtige holdning. (Spørsmålet, om de sociale behov er primære, eller i visse tilfælde kan reduceres tilbake paa andre behov, skal vi ikke gaa ind paa her, men bare konstatere at de sociale behov er tilstede.) De sociale behov adskiller sig tydelig fra de biologiske, f.eks. hvor et menneske har sikret livsgrundlaget for baade sig selv og efterslegten, og allikevel er ulykkelig paa grund av sit forhold til andre mennesker. Sociale goder er især kjærlighet, respekt og tillid.

Den sociale omverden utgjøres i sidste instans altid av mennesker, men omfatter ogsaa gjenstande som har betydning for forholdet mellem mennesker («res publicae»). Dette betyr ikke at medmennesker *altid* optræder som sociale objekter, de kan f.eks. ogsaa tilhøre det biologiske miljø (kannibalisme, primitiv kamp).

Ogsaa den sociale omverden gjør sig gjældende gjennom krydsende og kompliserte kræfter, som kan være nøitrale, eller indvirke paa subjektet til gunst eller ugunst. Men i langt høiere grad end den biologiske verden utgjøres den sociale a\ *sind*, av andre, beslegtede interessebærere, av enheter som det gaar an at opnaa interessekontakt med, og som man kan appellere til med utsigt til en bedre tilstand *paa grund av appellen*. Medmennesker er et materiale som av sig selv eller ved bearbeidelse kan optræde som *sympatetisk* miljø, d.v.s. undergaa variationer i samklang med individets behov og paa grund av disse.

Men enheterne i det sociale miljø har ogsaa sine egne interesser at ta vare paa. Det enkelte individs opmerksomhet og kraft blir derfor delt mellem «egoistiske» og «altruistiske» krav.¹ Ved ensidig egoistisk engagement blir et menneske indifferent eller endog *fiendtlig* indstillet overfor sin næste, Endelig er der en rik disposition tilstede for *sataniske* relationer. Menneskene har ofte et raffinert kjendskap til hverandres «ømme punkter», legemlige som sjælelige, de «steder» hvor offerets Reizschutz har huller eller er tyndere. Sysselen med at finde den kraftigste adækvate stimulus for det saarbare parti kan ha karakteren av lystbetonet lek. Jo pragtfuldere ofrets ulystreaktion utfolder sig, desto sikrere bekræftelse faar den anden paa sin opfindsomhet (Shakespeares Jago, tortur).

Glæden ved at pine andre er et tema som psykologerne har ofret megen opmerksomhet. For vort øiemed er det nok at fastslaa at den findes. Et av dens mulige grundlag er plageaandens magtfølelse, selv om denne ikke forklarer den «sadistiske nydelse» — med eller uten seksuel betoning - helt ut.

Magttr evnen til at arrangere en gjenstridig omverden efter eget behov. Magtbegjæret hviler paa solid biologisk grund, men har let for at miste forbindelsen med denne og bli egen-maal. Ved magt tvinger man saavel naturen (dyr og landskap) som mennesker til at forholde sig tjenlig. I det menneskelige samliv spiller den herskende og den tjenende holdningstype en betydelig rolle; de har bl.a. til alle tider spaltet samfundet i en tjenende og en herskende klasse. I vor tid optræder de forhold, hvori disse to holdningstyper gjør sig gjældende, i en saa komplicert vævning, at en klasse-inddeling paa denne basis ikke altid lar sig gjennomføre. I det daglige livs utallige skiftninger er den enkelte snart utøver av magt, snart gjenstand for andres magtutøvelse. Eller begge dele samtidig: fra sit trin i rangstigen er man en snik opad og en jernklo nedad. Tøffelhelten tyranniserer personalet. Trangen til magt kan være «primær», bero paa virkelig overlegne evner, eller «sekundær», skyldes nevrotiske forhold.

i Vi oppfatter ogsaa den enkeltes *sociale* indordning som grundet paa en interesse hos ham. Egoisme maa derfor defineres som tendens til at tilfredsstille egen behov uten hensyn til andres, mens altruisme er egen behovstilfredsstillelse som bare kan finde sted gjennom andres behovstilfredsstillelse. En «absolut uselvisk» handling - som altsaa *ingen* værdi har for den handlende — unddrar sig forståelse og blir dermed moralsk irrelevant (f.eks. tvangshandlinger). Man kan ogsaa si at tilfredsstillelsen ved egoistiske handlinger er direkte, mens den ved altruistiske er indirekte, sekundær.

Til forestillingen «biologisk retfærdighet» svarer der paa det nye plan en forestilling *social retfærdighet*. Hvad man med størst sikkerhet kan si om dette begrep, det er at ordet dækker en tendens hos en hel del mennesker (ikke *bare* hos de forurettede), et ønske om, en vilje til, at en bestemt skala av sociale holdningstyper skal staa i et uforanderlig forhold til en bestemt skala av socialt betingede resultater for holdningsbæreren. Store vanskeligheter av logisk, psykologisk og praktisk natur er forbundet med kravet paa social retfærdighet; en enkelt av dem skal straks bli nævnt, men hovedstedet kommer først i kap. 7.

Retfærdighetskravet har sammenheng med de *love* som gjælder i feltet; disse er dels av juridisk, dels av «moralisk»¹ natur. De er skapt av mennesker, ikke «git» som naturlovene og kan derfor vilkaarlig forandres i rum og tid. Enkeltmenneskenes ufikserthet blir paa denne maaten overført til samfundsformen. (Hos dyr derimot, bier, maur o.s.v. kan samfundsformen være fiksert.) Kampen om hvilke love som skal gjælde utgjør en viktig del av det offentlige sociale liv. Lovenes foranderlighet betyr en fordel derved, at de kan tilpasses ændrede behov, men kan virke uheldig ved den usikkerhet som nødvendigvis følger med. Selv i tiden *mellem* forandringerne er der usikkerhetsmomenter nok: lovene utøves av mennesker, og disse mennesker er andet og mere end organer for lovanvendelse. Affektive kræfter har let for at blande sig ind og forkludre den «ideale struktur». Naar man bebreider dommerstanden at den arbeider «upersonlig», saa glemmer man at netop denne «blinde» lovanvendelse er den beds te garanti for retssikkerheten. De retslærde har længe været klar over vanskeligheten ved at forene retssikkerhet (juridisk fikseation) med individuel behandling av parter og delinkventer. Et forhold hvis struktur vi allerede kjender fra dyreverdenen er dette: Likesom dommeren er noget andet og mere end lovanvender, saaledes er ogsaa delinkventen noget andet og mere end forbryder, han er f.eks. en udmerket egtefælle og forsørger, en dygtig fagmand o.s.v. Gjeten er heller ikke *bare* en maatelig hurtigløper, den er ogsaa en dygtig klatrer; allikevel blir den *paa*

i Ordet moral brukes som regel i betydningen «social moral» og da gjerne i motsætning til juridisk riktig holdning. Denne tolkning, som er sterkt utbredt saavel i dagligtalen som i etisk litteratur, volder efter min mening unødvendige vanskeligheter. Alle spørsmål blir enklere, naar man gjennomfører den synsmaate som blev anført i det foregaaende: Moralbegrepet anvendes uten hensyn til interessefrontens natur. Social moral omfatter ved denne sprogbruk ogsaa den juridisk relevante holdning; man kunde skjelve ved at opta uttrykket juridisk moral.

sletten indhentet og slaat ned av ulv. Ulven er en daarligere klatrer, men i den *avgjørende situation* er det hurtigløpet og intet andet som blir bestemmende for gjetens skjæbne (ogsaa en mulig *kamp* er avgjort paa forhaand). Situationen har Wirkungsträger bare for løp, al anden indsats er irrelevant. Gjeten er en organisk enhet, et *biologisk subjekt*, et evnekompleks som ikke kan opdeles; alt som tilsammen utgjør gjeten maa her dele skjæbne. Gjetklatrer (sufficiens) kan ikke slippe fri naar gjet-løper (underskudd) blir ulvens bytte. At ulven seirer paa flatmark er biologisk retfærdig, fordi den er en bedre løper og en dygtigere kriger, men det viser sig at selv paa dette mest primitive trin opviser retfærdighetsproblemet en komplikation.

For en tilsvarende betragtning er da mennesket, ved siden av den biologiske, ogsaa en social, en juridisk enhet, et *retssubjekt*, som ikke kan deles op. Naar Olsen-tyv blir straffet, saa rammer ulykken ogsaa Olsen-egtemand, hvad der er aabenbart urimelig. Allikevel er dommen *juridisk retfærdig*, fordi det var adfærden overfor andenmands gods som var skjæbnedannende i dette tilfælde, prøven paa retssubjektet Olsens sociale kvalitet.

Det kan nævnes tilslut at der endnu ikke er fundet noget princip for *kom-mensurabilitet* mellem brøde og straf, likesom forgaaelsens alvorlighet kan være uten al indflydelse paa den haardhet, hvormed gjerningsmandens *paarørende* blir rammet ved at miste sin forsørger. Morderen kan være rik, tyven fattig.

Gjennem *grundlove* søker de forskjellige samfund at skape en varigere fik-sation til garanti mot altfor kjedelige overraskelser. En politisk revolution svarer i større eller mindre utstrækning til miljøforandringer i biologisk plan, i sværere tilfælde til indtrædelsen av en ny geologisk epoke. Nye arter og nye mennesketyper kommer ovenpaa, nye retfærdighetsnormer sætter ind.

Individets forhold til dets sociale miljø kan være av «privat», «privat-offentlig» eller «offentlig» natur, ordene trenger neppe nogen forklaring. Forholdet til den enkelte miljø-enhet kan efter omstændighetene komme ind under alle disse betegnelser. Som eksempler paa miljø-enheter kan nævnes: Slegt og familie, venner og kolleger, trosfæller, kjøn-sfæller og race-fæller, kirke, kommune, stat (de enkelte statsorganer), - og paa den anden side fiender og fremmede av alle slags, mennesker av anden nationalitet, tro, kaste, kjønn, race, profession o.s.v. Som dyret sikrer sin biologiske status ved at vælge en rigtig holdning til feltets egenskaper, saaledes bygger samfundslemmet sin sociale position paa en hensigtsmæssig holdningstagen til de sociale enheter han er omgitt av. Samfundet er et av de «hjem» som individet bygger utenpaa hverandre indenfor landskapsmiljøets videre hori-zont. Overfor disse hjem paalægger individet sig visse innskrænkninger i

livsutfoldelsen i bytte for de opnaadde fordele, paa samme maate som dyret frivillig opgir sin bevægelsesfrihet i hulen.

Ved siden av de juridiske handlingsdirektiver har man de «moralske», som ogsaa varierer med tid og sted. Enkelte slike «etiske normer» har hat længere levetid end andre, f.eks. den at avtaler skal holdes. Der er strid mellem de lærde om hvorledes slike normer blir til; spørsmålet falder ikke uten videre sammen med spørsmålet *hvorfor* de blir til, hensigten med dem. Problemet er for os av fjernere betydning, fordi vi allerede nu maa anta, at et tragisk fænomen i praksis vil utfolde sig indenfor rammen av færdige social moralske vedtægter. Bare i særskilte tilfælde, f.eks. ved de saakaldte moralske genier, kan ogsaa normernes tilblivelse tænkes at komme med i et tragisk forløp. Foregangsmanden stikker enten ut et nyt maal for den sociale stræben, eller han finder en bedre maate til at realisere de gamle maal. Er han betydelig, blir han enten anerkjendt eller forfulgt som vranglærer.

Det er stort set de grovere forgaaelser og de m.h.t. form eller gjenstand mere betydningsfulde tvistigheter som henhører under retslig bedømmelse, mens dagliglivets tusen bagateller avgjøres efter «almindelig opfatning», av «god tone», fair play, conduite, velanstændighet o.s.v. «Moralregler» kan bli optat i lovgivningen, naar de er tilstrækkelig «modnet». Undertiden opstaar der konflikt mellem den juridiske og den «moralske» vurdering: man straffer av formelle grunde en handling som anerkjendes «moralisk», og tolererer en anden, som man «moralisk» fordømmer, — omgaaelse av love, prokuratorknep.

Juridiske domme, kriminelle og civile, fældende og frifindende, og «moralisk» anerkjendelse eller fordømmelse, blir at indordne i vort helhetssyn som «social sanktion» eller «socialt veto». De av forbudene beskyttede værdier kan man kalde sociale *tabu*, og den som har lyst til at forgripe sig paa et socialt tabu, maa prøve at *fortrænge* denne lyst. Tabu-reglerne haandhæves dog ikke som i primitiv tid; i en viss utstrækning tar man hensyn til gjerningsmandens *sindelig* (motivet) ved siden av den objektive handling.

Formålet med den rigtige sociale holdning er at bli socialt anerkjendt i ordets aller videste forstand. Med anerkjendelsen følger der en række fordele av baade social og ikke-social natur. Midlet til at opnaa anerkjendelse er at optræde som gunstig miljø for sine medmennesker, og det gjør man dels ved positive sociale handlinger (hjælp o.s.v.), dels ved at tilfredsstille sine ikke-sociale behov i socialt tolererte former. Det sociale holdningsvalg foregaar imidlertid, likesaa litet som det biologiske, bare gjennom bevisstheten eller forstanden, det paavirkes ogsaa av viktige ubevisste og irrationale (f.eks. følelsesmessige) faktorer.

Indenfor den største sociale gruppe, menneskeheten, har man de nationale samfund, som igjen er spaltet i mindre grupper bestemt av de divergerende interesser; den mindste sociale enhet er det enkelte individ. En gruppe kan være optimum av socialt miljø for sine medlemmer, men staa asocialt og fiendtlig overfor ikke-medlemmer. Dens samlende interesse har da socialt præg bare indenfor gruppen selv, mens den for ikke-medlemmer tar sig ut som gruppe-egoisme. For stridende grupper er det ofte om at gjøre at faa indflydelse paa barneopdragelsen; barnet er paavirkelig i nutiden og blir bestemmende i fremtiden. Uenigheten gjælder et utal av mellem-menneskelige anliggender og strækker sig fra det flates te lokale kjævl til de sværeste prinsipspørsmål - stat og individ o.s.v.

Den enkelte handling eller indsats vil paa lignende maate som i biologisk plan kunne være vellykket eller mislykket. Forløpet avgjøres dels av den handlendes medfødte eller erhvervede fiksationer (karakter) og den grad av dygtighet han lægger for dagen, dels av faste og tilfældige ytre forhold. Individet kan være *feilfiksert* i forhold til det aktuelle samfunds krav, eller evnemæssig *underutrustet*. Hans holdning blir, generelt eller i det enkelte tilfælde, *asocial* eller *antisocial*. At ogsaa et *overskudd* i evne kan bety en vanskelighet ved deltagelsen i den sociale symbiose, vil senere bli vist.

For det normale individ vil det mislykkede forløp kunne medføre social *anger*; *angst*, *fare* og behov for *frelse* (æresoppreisning, tilgivelse o.s.v.) for det sociale jeg (den sociale jeg-følelse). Det sociale jeg kan *fortapes* ved sociale *katastrofer* som landsforvisning, livsvarig fængsel o.l. Individet handler derfor under socialt *ansvar*: han maa *svare* naar rette vedkommende spør ham efter de sociale værdier han var sat til at vokte. Har han krænket det sociale imperativ, kan dette bli *tilregnet* ham, d.v.s. hans vilje eller forsæt opfattes som medvirkende aarsak til det indtrufne, og hans videre skjæbne gjøres avhengig av den holdning han har vist. Paa den anden side vil en velpleiet social *hygiene* gi god social *samvittighet*.

I første omgang er det lettere at tilfredsstille et egoistisk behov i det sociale end i det biologiske miljø. Det forlanges nemlig av den enkelte, at han i en viss utstrækning skal overlate opsynet med sine interessefelter til visse sociale organer (politi f.eks.) og tilsvarende svække det individuelle forsvar; social *fledføring*. Disse organer reagerer nok ogsaa omsider, men ikke med den præcision som karakteriserer den biologiske parade. Vitale partier ligger derfor til stadighet blottet, og bevisstheten om at de er socialt tabu avholder ikke bestandig angriperen fra at stille sin lyst.

Foruten av slike direkte angrep trues den socialt loyale ogsaa av forskjellige former for det sociale *mimicry*; Dette har vundet en utstrakt anvendelse og kjendes under en lang række betegnelser som løgn og bedrag, forstillelse, løftebrudd, maskering, kamuflage, bluff, simulation, svindel, fusk, uvederheftighet, upaalidelighet, «diplomati», fælder og svig. Paa dette instrument spiller de fleste mennesker med virtuositet og i mere eller mindre ondartet hensigt. Tekniken kan ogsaa brukes til bedste for anerkjendte værdier, saaledes naar politiet legger fælder for den mistænkte og lægen «lyver», men i det største antal tilfælde betyr den et forræderi mot den sociale tillid.

Under omtalen av *lystprincippets* biologiske betydning blev det nævnt at det lystgivende maatte falde sammen med det livstjenlige, hvis der ikke skulde opstaa konflikt. Noget tilsvarende gjælder i socialt miljø. Skal lystprincippet virke befordrende paa loyalitet og solidaritet, maa alt som tjener andres og «det heles» vel være lystbetonet og alt andet ulystbetonet. I praksis forholder det sig ikke slik. Social indsats kan være henholdsvis lystbetonet, ulystbetonet og lyst-indifferent.

§ 13. *Autotelisk interessefront*. Under omtalen av dyrenes lek blev det nævnt at en virksomhet kunde utfoldes paa grund av sit lystindhold alene, uten forventning om noget bestemt resultat. Dyret sondrer ganske sikkert ikke mellom den rene lyst-lek og den lek menneskelige teoretikere ser som en ubevisst forberedelse til biologisk eller social virksomhet (teoriene er mange og omstridte).¹ Dyrene «vet» kanskje ikke engang at de tjener sit livsophold ved at spise, forsvare sig, søke mot miljøets optimum o.s.v., eller at de ved parringsakten sørger for slektens fortsættelse. Det er mulig og sandsynlig at de blindt følger sine «drifter» eller «instinkter», og at sondringen mellom lek og livskamp er et rent menneskelig fænomen.

For hos menneskene er der i mange tilfælde en utvilsom forskjell paa lyst og lek til den ene kant, og f.eks. det som populært kaldes «pligt» til den anden. «Pligt» er et begrep som ikke blir anvendt i det følgende og som det derfor er unødvendig at definere. Men i regelen omfatter det en virksomhet som skal trygge de sociale og biologiske interesser; «pligt til lyst» hører man vel aldrig tale om.

Det falder naturlig at henregne til lystsøkende virksomhet ogsaa den ubehagelige omvei til lyst. Derimot vilde det bety en sprængning av begrepet,

i Sml. Karl Groos, *Die Spiele der Tiere*, 3. op. Jena 1930, og samme forfatter, *Die Spiele der Menschen*, Jena 1899.

dersom man utvidet det til ogsaa at omfatte «ikke-ulyst» eller «mindst mulig ulyst». I saa fald blev det neppe mulig at peke paa en eneste (normal) menneskelig livsytring som ikke var lystbestemt. Ikke engang det mest glædeløse slit for et tarvelig utkomme kunde nævnes, da selv det ytterste eksistensminimum kan fremstille sig for sliteren som bedre end undergang. Under begrepet lystsökende virksomhet vil vi derfor ikke ta med motarbeidelse av ulyst, men bare, hvad man med endnu et uttryk kunde kalde positiv lyst.

Derimot kunde det være fristende at danne en kategori som omfattet *baade* den lystsökende virksomhet og stræben efter at undgaa ulyst, ja hvor al den menneskelige livsutfoldelse gik ind, som populært kaldes ikke-pligt. Gruppen vilde da indbefatte en række oplevelsestilstande av *baade* effektorisk og receptorisk natur, som hadde visse nogenlunde bestemte træk fælles; men jeg medgir at det er vanskelig at angi disse træk. Definitionen maa fremgaa av det som siges om kategorien i sin almindelighet. Ofte vil det slaa til, at hvis man spør et menneske hvorfor han har engagert sig i en hithørende tilstand eller virksomhet, saa vil han (hvis han er ærlig) ikke henvise til nogen almindelig approberet hensigt utenom engagementet, men han vil svare: jeg liker nu engang dette, eller: jeg vil det fordi jeg vil det, el!

Naar man skal danne en begrepskategori er det bedst til at begynde med at holde sig borte fra vanskelige grænespørsmål og isteden ta et konkret eksempel som ikke frembyr tvil. *Maten* maa indeholde næring for at fylde spisningens biologiske hensigt, men desuten bør den *smake* godt. Har man paa den ene side et kulinarisk mesterverk med ringe næringsværdi og paa den anden en flaske levertran og en muggen brødsalk, saa vil en flygtning, som trenger kraft til at komme videre, vælge den næringsrikere kost, selv om han avskyr levertran. Endnu tydeligere kommer forskjellen frem hvis man tænker paa slikt som kaffe og tobak; de ansees for biologisk skadelige, naar de nydes i større doser, men mange utsætter sig med vidende og vilje for denne fare (sml. alkoholisme), fordi kaffen og tobakken gir dem en øieblikkelig bedring av velbefindendet som de ikke vil undvære. Her er det smaksvirkningen og stimulansen som gaar ind i den nye fænomengruppe.

Det vi søker er imidlertid en kategori som omfatter ethvert engagement hvor reception eller virksomhet eller indre bearbeidelse «har sit maal i sig selv», har «sjålvåndamål», «Selbstzweck», er «interesseløs» eller «*autotelisk*» som det heter i æstetisk litteratur.¹ Til den maatte man derfor kunne henføre

i Se f.eks. Yrjö Hirn. Det estetiska Lifvet, Stockh. 1913 s. 26 f. 37, 47-

ogsaa slikt som utløsning av raseri og andre steniske affekter, hengivelse til fortvilet sorg o.s.v., selvdyrkelse (narcissisme), videnskabelig forskning for evnebrukens og opdagerglædens egen skyld uten hensyn til resultatets biologisk-sociale værdi, produktion og tilegnelse av kunst og digtning, naar den ikke bevisst er middel i andre hensigters tjeneste, idræt og sport forsaavidt de ikke tar sigte paa biologisk hygiene, utfordring av farer og vanskeligheter alene for at faa sin dygtighet prøvet og bekræftet, «æstetisk» holdning til landskaper og mennesker, visse former for intellektuel beskæftigelse («aandskveik»), dagdrømme, bruk av narkotika; ogsaa visse fiksatilstande av følelsesmæssig værdi («jeg er dæmonisk») blir naturlig at regne med.

Allerede her melder der sig imidlertid en betænkelighet: Hvis al lyst-søkende virksomhet skal være med i kategorien, og vi til denne virksomhet ogsaa har regnet den ubehagelige omvei til lyst, saa er vi kommet i skade for at ta med en virksomhet som *ikke* har sit maal i sig selv. Jeg sparer i ti aar for at reise til Italien, og dit vil jeg hverken av biologiske grunde (min læge fraraader mig at reise) eller av sociale (det vil tvertimot vække kritik at jeg stryker alene sydover og lar familien sitte igjen i Homansbyen). Hvis en slik forberedende forsagelse skal med, saa maa den sees underrett med det lystbestemte maal, likesom absorberes av dette; men sit maal i sig selv har den desværre ikke.

Endnu mere plagsomt er et tilfælde som dette: For at vinde damens kjærlighet (a-biologisk værdi hvis hensigten ikke er barneavl), spiller jeg tennis, foretar seilturer o.s.v., med andre ord jeg bruker lystbetonede midler for at opnaa et lystbetonet resultat. Kan man her si at ogsaa midlet er autotelisk fordi det er lystbetonet? Naar det altsaa qua middel netop er «heterotelisk», har hensigten utenfor sig selv? Er det en utvei at si at midlet er autotelisk *forsaavidt* det har lyst i sig selv, og heterotelisk, forsaavidt det tjener et fjernere maal?

En tredie variant: At delta i høi-onn i godt veir og sammen med kvikke jenter kan være lystbetonet i og for sig, kan ha noget av idrættens glæde, selv om hensigten er av klar biologisk natur: innsamling av vinterforraad. Autotelisk? Ja, hvis det ikke bekymrer slaattekaren at høilaaven brænder ned efterpaa. Men for husbonden da, som branden vilde ruinere og som allikevel glæder sig over jenter og solskin? Og som mindst av alt kunde holde tingene ut fra hverandre hvis han blev spurt? Skal synspunktet opretholdes i et tilfælde som dette, saa faar man si at virksomheten dækker to interesse-typer samtidig, en biologisk og en autotelisk; man *forener* «det nyttige» med «det behagelige».

Men sæt saa tilslut at «glæden» ikke staar ved siden av det «nyttige», men ene og alene *skyldes* den ting at biologien er reddet. Er jeg grepet av angst eller rædsel ved en overhængende fare, saa føler jeg en voldsom lystbetoning netop ved det at bli reddet. Her virker det kunstig, om man for at berge systematiken prøver at skjelne mellem «værdien av at bli frelst» og «glæden ved at bli frelst». Vi staar ved grænsen for kategoriens ydelse.

En positiv bestemmelse, slik som vi haabet paa forhaand, er det altsaa ikke lykkes at gi. Men begrepet autotelisk interessefront kan opretholdes ogsaa ved en negativ bestemmelse: autotelisk er det livsfelt som hverken er biologisk, socialt, eller, slik det begrundes i § 14, metafysisk. Overfor det magre i denne bestemmelse maa det huskes, at sondringen ikke behøver at ha nogen «gyldighet i og for sig»; den er bare et hjælpemiddel til at vinde en oversigt i de groveste træk over menneskets komplicerte «livsmasse». Og en slik oversigt igjen er en forutsætning for at kunne placere «det tragiske fænomen».

Med disse reservationer har vi da etablert en *autotelisk interessefront*. I likhet med andre interessefronter kan den tilordnes et *engagement*, en *forventning*, et *forløp* o.s.v. I regelen vil subjektet ogsaa her samvirke med et *miljø*, men der kan ogsaa tænkes henrykkelses- og depressionstilstande uten miljø-fornemmelse. Til gjengjæld kan da den autoteliske jeg-følelse bli overvældende sterk; man oplever en «ren væren» frigjort fra alle heteroteliske hensyn. For kunst-oplevelsens vedkommende er jegets rapport med omverdenen et viktig spørsmål; som eksempel paa en slik kunstfilosofisk drøftelse nævner jeg C. V. *Holst*, *Le sentiment de bonheur chez Stendhal*, indledningen (magisteravhandling Oslo 1936).

Saalænge man bortser fra konfliktsituationer, er *vurderingen* (av midler og maal) i dette som i ethvert andet interesseplan git av bestemte faktorer. Det engagement man i øieblikket er mest disponert for, eller som omverdenen sterkest indbyder til, trækker opmerksomheten og aktionen til sig. De adækvate hjælpemidler er *bedre* end andre, og den tilpassede adfærd er bedre end enhver anden. Maalestokken, efter hvilken vurderingen foregaar, markeres i sit øvre og nedre endepunkt av det man helst vil opnaa og helst undgaa. Tobak i pipen er bedre end kaffe; det er bedre at røke tobakken end at koke den. Objektet kan enten være tat fra den «reale» omverden eller bragt tilveie som surrogat ved fantasiens og erindringens hjælp. Eftersom aktionen medfører den forventede tilstand eller ikke, indtræffer autotelisk sanktion eller veto.

Ved gjentat engagement kan værdifølelsen forandres eller utvikles; den oplevende blir mere kræsen; objektutvalget kan skrumpe ind «nedentil» og

utvides «oventil»; der kan bli tale om et lav-autotelisk og et høi-autotelisk engagement. Vurderingen er ogsaa gjenstand for suggestiv paavirkning og ligner heri mere den sociale end den biologiske vurdering, hvor spillerummet er sterkt begrenset. *Indholdet* av autoteliske opplevelser og muligheten av at ordne dem efter en skala har vi her gaat raskt forbi; spørsmålene hører hjemme i kap. 9.

Autotelisk livsutfoldelse er a-historisk i den forstand at den er uttømt og avsluttet i og med sin eksistens; det er ikke meningen at den skal flyte over i noget nyt — det maatte da netop være i en videre utvikling av det angjældende autoteliske beredskap. Glædestilstande kan rent faktisk komme organismen tilgode, men de mister ikke sin autoteliske karakter medmindre de er frembragt eller opplevet i den *hensigt* at gi biologisk styrke. Autoteliske opplevelser kan som autoteliske være løsrevet fra al sammenheng med livet forøvrig, optræde diskontinuerlig i forhold til den byggende biologisk-sociale stræben og forsaavidt ha et præg av sterilitet. Dette forhindrer ikke at et menneske fra dødsleiet kan se tilbake paa en slik opplevelse som sit livs kulmination. — Senere i kapitlet blir det nævnt hvorledes autoteliske elementer hyppig kombineres med andre i det daglige livs mangfoldig sammensatte interessekamp.

§ 14. *Metafysisk interessefront*. Ordet metafysisk har i vore dage ingen god klang; det fremkalder forestillingen om uldne spekulationer som man griper til naar man lider nederlag i det praktiske. Vi tror indledningsvis, at der tilgrund for det vi *her* kalder metafysisk livsberedskap ligger et primært behov. Med primært menes ikke primitivt, for det metafysiske behov henger utvilsomt sammen med menneskets høie differentiation. Skulde det bli overbevisende hævdet, at det metafysiske behov, der opplevs som et «total-behov» eller «universelt behov», bestandig er avledet av utilfredsstillede partial-behov og endog praktisk kan reduceres tilbake paa dem (f.eks. ved psykoanalytisk behandling), saa har allikevel den følgende beskrivelse sin betydning i den foreliggende sammenheng, for i aktuelle tragiske forløp har man i det overveiende antal tilfælde ikke med psykologer og analyserte at gjøre.

Man kommer frem til en første forestilling om det vi her kalder metafysisk behov, ved en tankegang som denne: Det ser ut for os som om *dyrets* engagementer er bundet til enkelte øieblikke eller til kortere tidsavsnit. Dets «enkelte» indsats bestaar i en enkelt ytring eller i et mindre kompleks av slike. Dyrets liv «falder fra hverandre» i spredte oppgaver med hver sit avsluttende maal. En rotte som sættes i nye omgivelser bekymrer sig neppe om utvei til

mat før sulten kommer, mens et menneske i en lignende situation vil tænke: selv om alt er godt i øieblikket, saa vil de og de vanskeligheter melde sig før eller siden, og hvorledes gaar det da? I dyrets «bevisste» holdninger er der intet som fortæller os mennesker om en slags «moralisk kontinuitet»; den ene ytring forpligter ikke den anden gjennom kravet paa en enhetlig opførselsstil (bevisst fiksjonstendens); dyret blir «sjælelig frigjort» fra sine gamle opgaver eftersom det gaar op i nye. Dets tillid til biologisk retfærdighet, dets angst, spænding o.s.v. knytter sig til den foreliggende situation, der sprænges ikke ut syntetiske abstrakter eller principielle anskuelser; dyret *inducerer* ikke. Da disse betragtninger bare skal tjene som sammenligningsgrundlag, kan vi se bort fra avvikende træk som lagring av mat for vinteren o.l.

Nu gives der sandsynligvis mennesker, og der gives utvilsomt *perioder* i alle menneskers liv, som karakteriseres ved et tilsvarende fragmentarisk livsberedskap. I slike tilfælde foreligger der ingen metafysisk livsfølelse, og det gjør der forsaavidt heller ikke, om mennesket *viser* en slik kontinuitet i bevisstheten, som vi savnet hos dyrene. Men da er vi kommet saken et viktig skridt nærmere.

Nytaarsaften er en fast tilbakevendende anledning, da folk flest, i beruset som i ædru tilstand, taler om «livet». Almanakkens beskyttende sprinkelgjærde er pludselig borte, og blikket falder ut. Nytaarsnatten «staar aapen» som en gut sa. Det blir gjerne med litt lyrik utad og med vage følelser indad av «store ting» som det er bedst at komme bort fra igjen saa snart som mulig. Der stod likesom en træk-vind fra den «aapne» nytaarsnat som ikke var sund for helbredden, ikke gunstig for koncentrationen paa kontoret.

Ellers er det helst stjernehimlen og paarørendes dødsfald som pleier at klø litt i de vante tankebaner. De aller fleste føler og tænker (det metafysiske engagement har elementer av baade tanke, følelse, fantasi o.a.), de føler og tænker i slike situationer noget *andet og mere* end dette:

1. Stjernehimlen er ufarlig og av ringe værdi som lyskilde (biologisk aspekt).
2. Den er praktisk talt uten betydning for relationen til mine medmennesker (socialt aspekt).
3. Den er ganske pen at se paa, men ikke saa pen som et fyrverkeri paa Stadion (autotelisk aspekt).

Ved dødsfald:

1. Hvem skal nu skaffe os husly og mat? (biologisk aspekt).
2. Dette betyr regjeringskrise. Tænk sangkor til én som har sittet inde (socialt aspekt).
3. Nu faar vi ikke høre ham spille mere. End for et nydelig lik. Det kan han ha godt av, grisen (autotelisk aspekt).

Stjernehimlen og døden er egnet til at sprænge ut i et menneskesind en dypere omverdens- og jeg-følelse. De første tegn paa et gryende metafysisk engagement er betragtninger som disse: Hvor verden dog er uhyre. Hvad er og hvad betyr et menneskeliv? Mon der gives en videre sammenheng, hvor den enkeltes liv bare er en detalj, likesom det enkelte haandgrep er en detalj indenfor livet?

Av væsentlig betydning for det menneskelige livsbillede er den omstændighet, at mens dyret sandsynligvis ikke har kundskap om sin egen død før denne melder sig, er mennesket allerede tidlig klar over levetidens sandsynlige længde. Og bevisstheten om levetidens begrænsning til et visst antall aar synes at være en betingelse for at kunne sammenfatte de spredte livsindtryk i en syntetisk forestilling. (En virkelig altomfattende forestilling blir det dog ikke tale om. Den enkeltes «samlede livsbillede» vil utgjøres av flere eller færre grundtræk som er karakteristiske for ham.)

Fra den syntetiske forestilling er veien ikke lang til det at anskue sin samlede virksomhet med alle dens aktive, receptive og bearbeidende faser fra vugge til grav som en *enhetlig indsats* i et større, hypotetisk miljø. Og i umiddelbar tilslutning til denne anskuelse spør saa det «normale» menneske om *meningen* med den samlede livsindsats.

At en aktion eller et andet livsfragment har mening, vil si at den gir os en ganske bestemt fornemmelse, som det ikke er let at omskrive til tanke. Det maatte bli noget i retning av at aktionen har en *god nok hensigt*, slik at naar hensigten er opnaadd er aktionen «retfærdiggjort», utlignet, bekræftet, — og subjektet falder til ro. Objektet forsvinder da fra opmerksomheten paa en fuldstændig tilfredsstillende maate. Subjektet har en følelse som siger: nu er al ting ordnet og godt; intet som har med denne sak at gjøre, kan tænkes bedre.

Behovet for en slik mening med de enkelte livsavsnit er karakteristisk for de fleste «normale» mennesker. I alle miljøplan utvælger man de handlinger og de indtryk som har mening, og undgaar de skadelige og likegyldige. For den sultne har det mening at kjøpe mat, men ikke en frimerkesamling. Det har mening at lægge en stemmeseddel i urnen, men ikke et visitkort eller

et selvportræt. Fra det enkelte haandgrep utvides meningskravet først til et mindre kompleks av slike: Jeg aapner brillehuset i den hensigt at ta brillene ut. Handlingen har mening; det vilde den ikke hat hvis brillene allerede *var* tat ut. En handling av *den* art skaffer os ingen tilfredsstillelse; vi bare beklager vor distraktion og det forvoldte tidsspilde. Kunde det tænkes at et menneske drev paa med *bare* meningsløse handlinger (det maatte i tilfælde være tvangshandlinger) saa vilde han paa kort tid ødelægge baade sit sociale og sit biologiske liv.

Saasnart brillene er tat ut melder meningskravet sig paany: Var det for at pudse dem, reparere dem eller sætte dem paa? Findes der ingen hensigt, var det for en *større* bevissthet allikevel meningsløst at aapne futteralet; en *mindre* bevissthet derimot magter ikke mere end at brillene skulde ut, og dermed er handlingen retfærdiggjort, berettiget, uangripelig. Skal en større bevissthet kunne slutte sig til dette syn, maa den *vilkaarlig* begrænse sin kapacitet til at omfatte de to første led. I motsat fald utvides ogsaa meningskravet eftersom bevisstheten utvider sig. Det naturlige synes her ikke at være en sideordning av den snevre og den vide bevissthet, men en over- og underordning.

Vel, jeg har dækning ogsaa for andet led: Jeg tok brillene ut for at bruke dem. Hvortil? For at læse. Og saa? Her er to muligheter praktisk tænkelige: 1. Læse «for moro skyld». Man havner da i en autotelisk beskjeftigelse, og al videre spørring i sakens anledning maa ophøre. 2. Fastholder jeg det heteroteliske perspektiv og svarer: For at faa eksamen — saa gaar processen videre. Hvortil eksamen? 1. (Autotelisk.) Jo for det er saa festlig at være student. 2. (Heterotelisk.) For at opnaa et levebrød. Første alternativ utskilles. Ad andet alternativ: Hvortil et levebrød? For at kunne leve min naturlige livstid tilende. Hvortil?

Svaret maa enten indordne *livet som helhet* blandt de autoteliske indsatsformer; det leves «for sin egen skyld», «for det det er» og intet videre. Isaafald foreligger der ingen metafysisk utbygning av vedkommende menneskes livsindhold, overhodet, eller i det øieblik han svarer. *Eller*; man fastholder det heteroteliske aspekt og da staar spørsmaalet aapent: hvortil?

Dette spørsmaal er et *metafysisk* spørsmaal i nærværende arbeides forstand. Det uttrykker et metafysisk behov, behovet for en heterotelisk mening med livet ved siden av den autoteliske. Aarsakerne kan være mange, og de hypotetiske løsninger kan være mange, og det er ikke alle som kommer ind under betegnelsen metafysisk engagement. Er en mand blit erotisk underernæret og av den grund synes han har levet forgjæves, er behovet ikke av

metafysisk natur; det kunde ha været tilfredsstillet ved tilgjengelige midler - mere og mindre. Anderledes hvis manden spør: Hvorfor fik jeg en slik natur eller en slik opdragelse at jeg altid stod utenfor? Her er rigtignok ikke *behovet* av metafysisk natur, det gjælder bare en partiel tilfredsstillelse. Men den omstændighet at en mands liv er blit uoprettelig ødelagt uten nogen foranledning fra hans side, det er en plet paa universets historie slik som vi vil ha den, det er en sigtelse mot «verdensordenens» moralitet.

Hermed er det metafysiske behov formulert paa en ny maate, eller om man vil, det har aabenbaret en ny side: behovet for en *moralsk verdensorden*. Det vil si en verdensorden hvor alting har orden, plan og mening, hvor lidelsen, hvis den er nødvendig, anvendes efter et økonomisk princip, hvor skjæbnerne er adækvate til behovene, kort, hvor alting gaar *retfærdig* til efter hvert enkelt menneskes vurdering eller efter en vurdering som alle kan «hæve sig op til» ved egen hjælp. Og hvis retfærdigheten ikke strækker til skal kjærligheten gjøre resten; det metafysiske miljø maa da være behersket av et sympatetisk *sind*. Undtat fra kravet er bare det omraade som ligger ind under den menneskelige viljes-anvendelse: *Vet* jeg at ovnen er varm, og allikevel tar paa den, saa kalder jeg ikke smerten for metafysisk uretfærdig. Det er den bare, naar det ikke stod i den rammedes magt at forhindre den, eller naar dette bare kunde ske ved opofrelsen av et høiere gode (konflikt). Uretfærdighet i partialplanerne vil derfor let faa en metafysisk refleks, men behøver ikke at ha det. Det er f.eks. biologisk retfærdig at den sterke seirer over den svake, men det er metafysisk uretfærdig at den ene er født svak og den anden sterk, naar behov og vilkaar er like. — Den «falske» metafysiske anklage, som ved nærmere undersøkelse viser sig at kunne rettes mot klageren selv, skal bli omtalt i kap. 6.

Naar det heter at mennesket har behov for en moralsk verdensorden (og det heter det svært ofte i tragisk teori), saa maa der imidlertid gjøres en reservation. Den enkeltes eget liv og dets eventuelle meningsløshet angaar ham meget mere end dyrs og planters liv, for ikke at tale om hypotetisk liv paa andre kloder. Selv andre menneskers liv angaar ham ikke til alle tider. Enhver av os har perioder, da han gladelig prisgav universet med mand og mus for at faa tilfredsstillet et personlig behov. Men til andre tider er vi rede til at stille os solidarisk med menneskeheten og endog med alt eksisterende liv, fordi vi hævder det princip, at alle interessebærere har krav paa en skjæbne som er adækvat til interessen.

Behovet for mening med livet er ikke *identisk* med behovet for en kjærlig gud og et liv efter døden. Hvis meningsbehovet kunde tilfredsstilles paa

anden maate, vilde dette være det viktigste; vi kunde da tænke os at opgi baade gud og udødelighet. Men vi har ondt for at forestille os en slik løsning, og derfor klamrer vi os til de forestillinger om metafysisk frelse som ialfald har *analogiens* sandsynlighet. De fleste, kanskje alle træk i det hypotetiske metafysiske miljø er nemlig hentet fra partialplanene, som vist i kap. 6. Mange mennesker forveksler derfor sit metafysiske behov med det religiøse; de ser ikke den religiøse frelse som et *middel*, der principielt kunde tænkes erstattet av et andet. Til en viss grad gaar de troende dog ind paa tanken, naar de siger at de «overlater alt til gud». Men de tviler da heller ikke paa at guds bestemmelse i stort og smaatt vil svare til deres personlige behov.

Man forveksler ogsaa meningsbehovet med behovet for en *fortsat eksistens*, ja der er dem som ikke stiler høiere end til en fortsat *borgerlig* eksistens, den «falske udødelighet», sml. J. L. *Heiberg*: En Sjæl efter Døden. Men i mangel av anden metafysisk bekræftelse er det like vanskelig at undvære den fortsatte eksistens, som det er at se en løsning uten gud. Dødens brutale og vilkaarlige overhugning av vore dyrebareste engagementer passer os forferdelig daarlig av mere end én grund. Vi kan se bort fra «stivkramper og dævelsmagt» ved selve processen, og fra tanken paa den efterfølgende oppløsning, som der skal en *Novalis* til for at goutere. Det er nok at tænke paa at livsmulighetene, aktive, receptive og meditative, sjelden eller aldrig blir fuldt ut realisert. Her tales bare om de realisationsbehov man er sig bevisst. Der er ikke grænse for hvad vi endnu kunde tænke os at oppleve og præstere, intet ligger bedre tilrette for fantasien end en fortsættelse av veien fra amøben til mennesket. Da «gud» repræsenterer det høieste vi kan tænke os av livsfylde, kan behovet beskrives som behovet for at bli lik gud, baade i fiksation og kapasitet. Og naar vi nu fra naturens haand er blit utstyrt med denne vidunderlige og fortvilede længsel, saa er der noget «nicht-sein-sollend» i dette at alle de kaldende muligheter, haab og drømme skal begraves med legemet og bli til ingenting. Evighets- og uendelighetslængselen kan derfor sees som en frugt av overutrustning i evne og beredskap, overutrustning i forhold til den realisation de jordiske vilkaar tillater. Og det uanset om behovet har sin foranledning i et underskudd paa en anden kant, f.eks. biologisk. Selv de rene skjønhetsopplevelser gir undertiden smerte fordi de «bare er autoteliske». Uttrykket «sjælens frelse» tat i videste forstand, er dækning for de samme behov, identitetens bevarelse, sjælelig utvikling til uanede høider o.s.v., ting vi mere føler end har klare forestillinger om. «Sjælens frelse» er derfor et uttrykk for metafysisk sanktion.

Tænker man sig nu sin metafysiske skjæbne avhængig av egen indsats, motsat den rene naadelære som i sidste konsekvens betyr blokade av det metafysiske beredskap, saa samler der sig rundt det metafysiske behov et kompleks av samme art som det vi kjender fra partialfronterne. Man kan med god mening tale om metafysisk evne, objekt, indsats, moral, ansvar, hygiene, samvittighet, vurdering, sandhet, forventning, angst, anger, skyld, straf, skjæbne, veto, nød, undergang, erkjendelse, tabu, hemning, fortrængning, konflikt, retfærdighet o.s.v. Selve miljøet, hvori den metafysiske stræben utfolder sig, er som nævnt hypotetisk, avledet av behovene i analogi med kjendte miljøtyper.

For dem som har et metafysisk behov - i mangel av enquete kan man bare *gjette* sig til at de fleste har det - for dem er dette behov *vurderingsmæssig* Act mest fornødne, undtagelsesvis det eneste fornødne. Men det melder sig med vekslende affektiv styrke og staar tidvis tilbake for andre, mere paatrængende behov.

Den opdeling av interessefeltet som nu er foretat, er et teoretisk hjelpemiddel, som i likhet med al anden opdeling betyr en overskjæring av levende liv. I praksis vil de fire interessekategorier i regelen være saa intimt sammenvævet, at man ikke entydig kan si, til hvilken front et engagement rettelig bør henregnes. Hyppig er spørsmålet ogsaa uten synderlig interesse; først naar vi kommer til *konfliktene* blir det igjen aktuelt at operere med fire inkommensurable former for vurdering.

I en viss utstrækning kan imidlertid de komplicerte interessesituationer beskrives som kombinationer av de enklere: situationen opfattes da som *polyfrontal*. Spillet mellem monofrontale og sammenflytende interesser kan let iagttas ved den rolle som et enkelt objekt spiller under livets skiftende omstændigheter. Eksempel: En flaske vin. Som tørstestiller og kastevaaben er den del av det biologiske miljø. Som stjaalet gods, som handelsvare eller anvendt i repræsentativt øiemed (legationsmiddage) er den nøie forbundet med sociale interesser. I egenskap av berusningsmiddel eller velsmakende frugtsaft repræsenterer den en autotelisk nytteverdi. Endelig spiller den som del av symbolske maaltider (alterens sakramente) en rolle i menneskets metafysiske indordningskamp.

§ 15. *Polyfrontale engagementer*. Lægges inndelingen til grund og tænkes uttømmende, saa vil menneskets samlede interesseforhold kunne indfanges i et begrænset antal varianter. Engagementet kan være:

1. Rent biologisk (forkortes til b.). Eks. Skibbrudnes forsøk paa at naa land. (Det maa forutsettes, her som ved de senere eksempler, at der ikke er andre interesser tilstede end de som nævnes, eller at man ser bort fra dem.)
2. Rent socialt (forkortes til s.). Eks. Æresoppreisning.
3. Rent autotelisk (forkortes til a.). Eks. Tobaksrøkning.
4. Rent metafysisk (forkortes til m.). Eks. Søken efter livets mening. Religiøs askese.

Av polyfrontale forhold kommer da først seks tosidige:

5. b-s. Eks. Tjenesteforhold. Den sociale samvirken er i vore dage sterkt inficert av biologiske interesser, og har vel alltid været det. En anset teori gaar ut paa at samfundsdannelsen er uttryk for kollektivt biologisk beredskap: farer, som den enkelte laa under for, kunde man overvinde i fællesskap. Eftersom samfundsmaskineriet utvikles, blir et stadig større antal individer løsrevet fra den personlige kontakt med *kilderne* til biologisk liv, urproduktionen, skogdrift og jordbruk, bergverksdrift, fiskeri, jagt og kvægavl. Allerede denne første arbeidsdeling gjør varebytte nødvendig, og pengehusholdningen forvandler det direkte erhverv til økonomi.

Samfundet representerer da for sine medlemmer en del av deres biologiske miljø ved siden av det sociale, avhengigheten av fællesskapet vokser og faar flere sider. Tilslut er det *bare* gjennom social indordning at den enkelte kan finde sit utkomme; veien til kilderne er forbeholdt et faatal og stengt for de fleste. Det blir bare i særegne situationer at «samfundsmennesket» kommer ut for en konfrontation med det oprindelige biologiske miljø; ufrivillig ved ulykker, krig og naturkatastrofer, frivillig ved opdagelsesreiser o. 1. Den tilstand av biologisk underutrustning som menneskene har paadraget sig ved den sociale fledføring kan under slike forhold komme grelt i dagen.

6. b-a. Eksempel: En seilbaat springer læk og de glade sommergjester maa svømme tillands. Svømmeturen er «festlig» samtidig som den er nødvendig for selvopholdelsen. Noget lignende gjælder spising av god mat; det biologiske hensyn alene vilde være dækket ved havregrøt og levertran. Ved festmaaltider er opretholdelsen av kroppens næringsbalance traadt sterkt i bakgrunden; det gjælder ikke engang

som god tone at bringe denne side av saken paa bane. Kombinationen uttrykkes ogsaa ved formelen «Kraft durch Freude». Oprindelig biologiske sysler er ved samfundets mellemkomst blit autoteliske, f.eks. jagt og fiske, men gaar jægeren sig vild kan den oprindelige hensigt igjen bli aktuell. Forplantningsakten er ogsaa et illustrerende eksempel; der er dem som hævder at den ikke maa utføres i autotelisk hensigt, men bare med slegtens fortsættelse for øie. Endelig kan nævnes det prydede vaaben; om ornamenternes betydning i primitiv tid er der strid, se Yrjö *Him*, *Det estetiska Lifvet*, Stckh. 1913 s. 42 f.

7. b-m. Man bønfaller guden om biologisk frelse. Livet sees som utslag av transscendentale kræfter. Bordbøn. Efter de forskjellige konfessioner vinder man sjælelig frelse snart ved at fornegte de biologiske hensyn (cølibat, askese), snart ved at befordre den (budet: vær frugtbar og mangfoldig, opdyrkning av ørkener og utryddelse av vilde dyr som led i kampen for metafysisk bekræftelse, det godes seier, Zoroaster). Prester paa fast gage.
8. s-a. Selskabelige sammenkomster. «Glæden ved at tjene andre». Vinder den autoteliske komponent overtaket, kan «kjærligheten» meget vel forbindes med socialt forræderi; det ene menneske blir da udelukkende «middel til lyst» for det andet.
9. s-m. Menighetslivet, godhet som religiøs pligt, forestillingen om metafysisk bekræftelse i form av «de helliges samfund», «de saliges samvær» o.l.
10. a-m. Metafysisk livsfølelse kan være rædsels- eller lykkebetonet i høiere grad end det synes nødvendig forbundet med metafysisk sanktion eller veto; «saligheten» er maksimum av lyst, «helvede» er maksimum av ulyst. Om de saakaldte mystiske tilstande heter det at en ekstatisk rus optræder i forening med et metafysisk «klarsyn», hvorunder jeget opleves som integrerende del av altet eller guddommen. I mindre sublim utfoldelse kan kombinationen a-m iagttas hos protestantiske kirkegjængere, som ved siden av at vedlikeholde sin metafysiske hygiene ogsaa møter op fordi det er «hyggelig» i kirken eller for orgelmusikens skyld eller paa grund av prestens oratoriske begavelse. Katolsk ritus anvender med forkjærlighet autoteliske lokkemidler (kirkepragt, røkelse). Tempelprostitutionen i babylonsk og parsisk kultus og grækernes orgiastiske dyrkelse av Dionysos har sat sin sidste bleke spire i bedehusenes kaffeslaberaser.

Derefter kommer fire grupper med tre komponenter i hver:

11. b-s-a. Kombinationen uttømmer det a-metafysiske samfundsmenneskes liv, den praktisk-frodige utfoldelse i loyale former, hvor hver dag har nok i sin egen lyst og sin egen plage. Specielle eksempler: arbeidsglæden under samfundsgavnlig erhverv, fællesmaaltid efter dagens slut.
12. b-s-m. Overalt hvor komponenten a mangler, skulde virksomheten være lyst-indifferent. Eksemplene ligger ikke for haanden. Man maatte ta noget slikt som barnepleie qua kristenpligt, hvor arbeidet selv er uten glæde for utøveren.
13. b-a-m. Denne holdning er a-social, men tar sigte paa individuel livsopholdelse, evt. forplantning, personlig «lykke» og sjælelig indordning til den valgte metafysiske instans. Inden et samfunds ramme vil den neppe kunne opretholdes gjennom et helt liv. Derimot vilde man sandsynligvis finde eksempler blandt forskjellige typer av eneboere, sværmere, geniale forbrydere. Holdningen vil let faa patologisk præg.
14. s-a-m. Gruppen mangler det biologiske indslag, virksomheten er med andre ord selvopofrende. Det ligger nærmest at tænke paa social indsats («gode gjerninger») som den «glade vei til frelse» eller lignende. Foruten at være selvopofrende kan denne livsholdning ogsaa være basert paa overskudd; i forhold til selvopholdelsen blir den alt-saa at betragte enten som under-biologisk eller a-biologisk.

Tilslut er der en kombination hvor alle indslag er med:

15. b-s-a-m. *Barneavl* er en god illustration. Barnet som livsprodukt sikrer slegtens bestaaen (slegts-biologisk hensyn) eller bidrager til familiens underhold (individualbiologisk hensyn). Dertil betyr det opfyldelsen av den saakaldte nationale borgerpligt, gir forældrene glæde og underholdning (redder eventuelt deres egteskap) og danner et egnet objekt for deres kjærlighet og ledige energi. Endelig fylder barnet meget ofte en metafysisk funktion. I egenskap av «gave rra gud» er det uttryk for guds sanktion paa det indgaatte egteskap og paa livskursen i det hele. For andre er barnet og familiens fortsatte bestaaen en «form for evig liv»; jeg har ogsaa hørt fædre uttale at forplantning var det eneste sikre man kunde foreta sig overfor de mange vanskelige metafysiske problemer — at livet maatte bestaa var nemlig

det eneste det ikke gik an at tvile paa. Eller: hvis jeg opdrager barnet i den rigtige aand, kan det med tiden bli en «gave *til* gud» og som saadan bidrage til et mildere syn paa min egen metafysiske status.

Men ogsaa paa anden vis kan der være forbindelse mellem de forskjellige interessefronter. En biologisk indsats eller forsømmelse kan komme ut med sociale konsekvenser (fordel eller skade) og omvendt; det samme gjælder for de øvrige fronter. Hvad der *tjener* den ene interesse, viser sig at skade en anden, og omvendt. Subjektet kommer op i vanskeligheter av *interfrontal* natur. En handling kan derfor være uttryk for *god moral* paa den ene front, og for daarlig moral paa den anden. Undlater man at stjele syltetøi fordi man tror det er forgiftet, er det uttryk for god biologisk moral. Er syltetøiet ikke forgiftet, men tilhører en som har tillid til mig, er moralen av social natur (juridisk og «etisk»). Autotelisk er moralen, naar man lar være at stjele fordi man ikke liker syltetøi men «burde ha» spist det av biologiske grunde, og metafysisk, naar man tror tyveriet vil skade ens gudsforhold eller skjæbne efter døden, eller føler det som et forræderi mot menneskehetens kamp for orden og mening i altet.

Barn har i regelen ingen utviklet social eller metafysisk moral og er derfor i sit holdningsvalg henvist til biologisk-autoteliske direktiver, paa lignende maate som dyrene. «Han er vanfør og nærsynt, saa ham kan vi trygt holde spetakkel med». Det er en styg tanke, siger de voksne; men denne dom indeholder bare den halve sandhet. En slik behandling av den defekte kamerat er ganske visst socialt forkastelig, men i biologisk-autotelisk forstand er den fuldt passabel, ja uttryk for dygtighet i bedømmelsen. At man i det ene tilfælde sætter det sociale hensyn over det biologiske, og i andre tilfælde omvendt, er ting som ikke vedkommer begrepsbestemmelsen.

Det kan her nævnes, at den tidligere omtalte inndeling av omverdenen i fiendtlige, indifferente og sympatetiske faktorer, gaar paa tvers av den inddeling som netop er behandlet. De teoretisk mulige tilfælde blir da disse: i. Biologisk fiendtlig. 2. Biologisk indifferent. 3. Biologisk sympatetisk. 4. Socialt fiendtlig. 5. Socialt indifferent. 6. Socialt sympatetisk. 7. Autotelisk fiendtlig. 8. Autotelisk indifferent. 9. Autotelisk sympatetisk. 10. Metafysisk fiendtlig. 11. Metafysisk indifferent. 12. Metafysisk sympatetisk. Eksempler er unødvendige. Disse tolv kvaliteter optræder i en lang række kombinationer 1-4, 1-5, 1-6 ... 2-4, 2-5 o.s.v.

Av samme grund som der blir fire forskjellige slags moral, blir der ogsaa fire slags *retfærdighet*. Et og samme resultat kan være retfærdig i det ene

plan og uretfærdig i et andet. Retfærdighed har vi opfattet som en norm, nær forbundet med evnen til at lære av erfaring. Der skal ikke pludselig gjælde en ny regel til skade for subjektet, naar dette gennem prøvning og feiling har tilpasset sig den gamle. Dette er da den abstrakte *norm*. Men de indarbeidede regler er forskjellige i de forskjellige miljøplan - selv om der skulde findes enkelte fælles træk - og derav følger at retfærdighetskravet faar forskjellig *indhold* efter de forskjellige plan. For at ta erfaringen i biologisk plan, saa falder den hos de rigtig fikserte organismer sammen med deres umiddelbare tilbøielighet, mens der hos de feilfikserte opstaar en kløft. Men i likhet med moral har begrepet retfærdighet bare mening naar der er en viss grad av ufikserthet tilstede, ellers savner nemlig den dømmende et sammenligningsgrundlag. I biologisk plan har den krav paa succes som indretter sin adfærd efter erfaringens lære. Den som *erfødt* s terkere, hurtigere og med finere sanser kan stille det samme krav naar han er klar over at disse egenskaper skiller ham ut fra andre individer. Retfærdighetskravet forutsætter saaledes en utviklet bevissthet, og vi kan ikke tænke os dets tilstedeværelse hos dyr uten at antropomorfosere. — I det juridiske plan er indholdet et andet; forbryderens *dygtighet* er irrelevant for bedømmelsen. I det social-moralske plan er indholdet et tredje, i det autoteliske et fjerde, og i det metafysiske skifter indholdet efter det enkelte menneskes forestilling om miljøet (konfessioner og livsanskuelser).

Sammenligningsgrundlaget er dels den enkeltes skjæbne i forhold til fællernes skjæbne (like indsats, like skjæbner). Dels kan man ogsaa sammenligne den enkeltes skjæbne med andre, hypotetiske skjæbner, uten at ta hensyn til fællernes lod. Uretfærdigheten er da tilstede selv om *alle* faar en *like* uretfærdig skjæbne. Det ligger nær at kalde denne uretfærdighet metafysisk.

Men dermed er vi ogsaa stillet overfor et spørsmåal som ikke er let at besvare - hvad menes der med uttrykket «metafysisk retfærdighet»? Vi maa holde fast paa at retfærdigheten er en norm for fordeling av lyst og ulyst, av interesse-mæssige og interessestridige skjæbner, og det som normen anvendes paa, er indsatsen. En mening av ordet blir derfor denne: Den enkeltes metafysiske skjæbne er uretfærdig naar den er inadækvat (for god eller slet) i forhold til hans metafysiske indsats. Men er vi da tilfreds med at bli dømt efter objektive og ukjendte metafysiske love? Nei; da vi intet vet om gjældende regler, maa det *subjektivt* rigtige lægges til grund; motivet, den gode vilje, maa være avgjørende. Men hvorfor har ikke vedkommende subjekt faat den «gode vilje»? Problemet om viljens frihet skal her ikke berøres,

men det er bare paa indeterministisk bakgrund man kan tale om metafysisk retfærdighet; tænker man sig sjælen determinert, maa retfærdigheten vike pladsen for *metafysisk kjærlighet*.

Det synes som om dette forlangende er av autotelisk natur; det utspringer av vor psykiske konstitution som noget irrationalt. Vi godtar ikke Feilfiksationen og den medfødte under- eller overutrustning som grundlag for et metafysisk veto. Vi gjennomtrænger grundlaget og efiterlyser retfærdigheten ogsaa i grundlagets tilblivelse.

Men herved ledes man ogsaa til at spørge efter grundlaget for den *partielle* retfærdighetsdom. Det er f.eks. socialt retfærdig at den som holder lovene faar en bedre social skjæbne end den som ikke holder dem — men *hvorfor* holder han dem ikke? Vil ikke altid medfødte egenskaper spille ind, som «viljen» ikke kan ha herredømme over? Og hvorfor er da de medfødte egenskaper saa ulike fordelt? Her er jo ingen indsats at maale efter. Denne fordeling skulde jo i tilfælde *ogsaa* gi uttryk for den «moralske verdensorden»; ogsaa i partialplanerne forlanger vi *mening* med det som sker.

Uttrykket metafysisk retfærdighet faar ved denne betragtning en mening nr. 2. Det blir for det første metafysisk uretfærdig at der gives partiel uretfærdighet, men ogsaa bak den partielle *retfærdighet* kan der skjule sig meningsløse lidelser. Ogsaa disse blir da metafysisk uretfærdige medmindre de finder retfærdiggjørelse *som led* i subjektets retfærdige metafysiske skjæbne (jfr. kristendommens lære om de jordiske prøvelser). Det falder nemlig ikke let at tænke sig en metafysisk bekræftelse som ikke tar hensyn til elendigheten paa partialfronterne. Ja vi vet strengt tat ikke engang hvorledes en lidelse paa partialfronterne skal kunne fremtræde som utvilsomt *partiell* retfærdig, al den stund indsats og resultat er inkommensurable. Mere end *relativt retfærdig* kan derfor ingen dom bli.

Mange kan føle sig kaldet til at avgi dom om retfærdighetsmomentet ved et givet, eventuelt tragisk, forløp. Først og fremst den rammede selv, som vi hører ham eller forestiller os hans dom, dernæst hans omgivelser (tilskueren) som vi hører eller forestiller os dem, historieskriveren, digteren som tar stoffet op, den rammendes medspillende, recensenten, teatrets publikum, vi selv og vore samtidige, som vi hører dem eller forestiller os deres dom.

Undertiden staar man i fare for at la dommen i det ene plan bli inficert av retfærdighetshensyn som hører hjemme i et uvedkommende plan; styrke og skjønnhet, rigdom og magt kan bidrage til et mildere syn paa de sociale synder, menneskekjærlighet tages til indtægt for den biologisk underlegne o.s.v. Her gjælder det at holde saa klare grænser som mulig og

bedømme indsatsen paa hvert enkelt omraade efter dette omraades lov. Det bør ikke hjælpe filologen til eksamen at han er musiker eller tennisspiller, vakker, sterk, filantrop eller religiøs. Gir man efter for slike impulser, ender man tilslut i det kaos som kaldes «poetisk retfærdighetsfølelse», et variabelt sammensurium av individuelle affekter og følelser og halvrationaliserte «præmisses» av alle mulige slags, en luksus som alene i fantasilivet har sin plads og sin værdi.

Hermed er ikke sagt, at man kan sette sig som maal at komme bort fra enhver affektiv indflydelse. Paa bunden ligger der vel altid en affekt, og forskerne vil endog lede den autoteliske retstendens tilbake til saa mørke kilder som hevnfølelse og misundelse. De har da den dømmende almenhet for øie; naar det gjælder den rammedes eget krav paa retfærdighet, synes det enklere at gaa tilbake til biologiske grundforhold. Og selv om retfærdighetskravet oprindelig utgaar fra affekter som de nævnte, saa er nu disse gjennom en fremskreden sublimering og rationalisering tat i kulturelle bestræbelsers tjeneste.

Forholdet mellem en indsats og dens følger kan efter alt dette fremstille sig for betragteren som i. biologisk retfærdig, 2. biologisk uretfærdig, 3. «etisk» retfærdig, 4. «etisk» uretfærdig, 5. juridisk retfærdig, 6. juridisk uretfærdig, 7. autotelisk retfærdig, 8. autotelisk uretfærdig, 9. metafysisk retfærdig, 10. metafysisk uretfærdig. Man faar en række kombinationer med to, tre, fire og fem led.

I dette kapitel har vi prøvet at faa en oversigt over arten av de opgaver mennesket har at løse, naar det vil trygge sit legemlige eller sjælelige vel. I næste kapitel blir opmerksomheten rettet mot *de evner og egenskaper* som spiller hovedrollen under kampen for at løse disse opgaver.

FEMTE KAPITEL

OM OVERUTRUSTNING OG UFIKSERTHET HOS MENNESKET

§ 16. *Karakter*: «Du skal ikke» er de voksnes første bud til barnet; «du skal» er det andet. Barnets ufikserthet er av de ting som gjør en *opdragelse* nødvendig. I barnets første levetid er det nok at skape hemninger for de aller ugunstigste grep, «ikke spise bæsje» o.s.v. Forældrene sørger selv for det positivt rigtige. Efterhaanden sættes barnet istand til, først at *behandle* rigtig hvad forældrene skaffer det, dernæst at *erhverve* de gjængse nytteværdier gennem færdighet i et eller andet virke. Valget av virke er en vanskelig og skjæbnesvanger avgjørelse, som ofte sætter ufiksertheten i det skarpeste lys. De færreste har en dominerende evne som prædestinerer dem for et arbeide; i regelen blir saken avgjort av rene tilfældigheter, av forhold som har li tet eller intet med personlige dispositioner at gjøre.

Opdragelsen gjælder alle interessefronter og fortsætter som selvopdragelse efterat de foresattes indflydelse er svækket eller ophørt. Paa biologisk front lærer barnet at ta vare paa liv og helse, ikke leke med ild, ikke gaa paa tynd is o.s.v. Paa autotelisk omraade lærer det leker og spil. Den centrale plads tar indarbeidelsen av den for barnets tid, sted og samfundsstilling (d.v.s. forældrenes) «rigtige» sociale moral, hvorav især den «etiske» del er viktig; i de fleste stater er barnet uten strafferetslig skyldene og kan heller ikke binde sig formueretslig. Fremforalt gjælder det at beherske sine lyster og affekter eller la dem faa utløp i tolererte former; særlig denne sidste præparation for kulturlivet er vanskelig og fuld av farer (*Freud*, *Das Unbehagen in der Kultur*, Wien 1930). Endelig finder der ogsaa sted en oplæring i vedkommende gruppes metafysiske system med tilhørende konfessioner, normer og enkelthandlinger.

Ved siden av disse *utenfra* tilveiebragte fiksationsdannelser i de indre og ytre reaktioner har man de medfødte, *konstitutionelt* betingede, samt muligheten av *dispositioner* som gjør særlig mottagelig for bestemte ind-

flydelser, om disse skulde melde sig. Ved ordet *karakter* tænkes der i det følgende paa fikurationsdannelser av alle tre slags, slik som de kommer til syne i en persons *holdningspræg* eller *reaktionsstil* i videste forstand. Karakteren sees da i motsætning til den ufikserte veksling av reaktionstyper, bak hvilken der ikke lar sig opdage nogen ledende grundsætning.

Det følger av denne almindelige formulering, at karakteren kan aabenbare sig, eller rettere paapekes, indenfor samtlige interessefronter og ikke refererer sig til samfundsmoralen alene. Endvidere blir bedømmelsen av karakter avhængig av den dømmendes karakter og øvrige forutsætninger. Den ene kan se en reaktionsstil hvor den anden bare oppfatter opportuniste og vilkaarlighet, eller de kan paavise hver sin «linje» hos den handlende og hver for sig mene at den linje de har fundet er uttryk for karakteren. Hovedspørsmålet er da: I forhold til *hvad* der en linje tilstede? Hvorledes vil man *beskrive* den reaktionsstil man mener at ha fundet? Vi nøier os her med at nævne, at der principielt er et uendelig antal bestemmelsesmaater at vælge mellem, og at karakterologerne (Kretschmer, Weininger, Wundt, Utitz o.s.v.) vælger hver sin som den bedste. Er man inden en gruppe blit enig om at den og den karakter foreligger i et givet tilfælde, kommer i anden omgang *urderingen* av denne karakter.

Det har ogsaa sine vanskeligheter at bli enig om, hvilke karaktertræk hos et menneske er medfødte, og hvilke erhvervet, eller rettere, om forholdet mellem arvede og erhvervede bidrag til det enkelte karaktertræk. Handlings-typen viser sig jo først naar en kortere eller længere serie av møter med givne objekter er iagttat, og det falder da straks i øinene hvor feilkilder og usikkerhetsmomenter er uoverskuelige i antal og art. I praksis vil man være tilbøielig til at betragte som hereditære de træk som er mindst mottagelige for paavirkning utenfra og som har likhet med træk hos den handlendes slektninger.

Om en mand i en given situation handler anderledes end man har ventet, kan man efter dette ikke uten videre erklære at han har «gjort et brudd paa sin karakter», handlet «karakterfremmed». Den uventede reaktion kan jo være et like egte uttryk for «karakteren» som enhver anden. Der spørges altsaa bare hvilken karakter som er vedtat paa forhaand. Denne kan man da enten la omfatte *alle* den handlendes reaktioner eller bare en fremtredende gruppe, f.eks. den holdning han til stadighet indtar til særlig vigtige valgavgjørelser eller overfor en bestemt gruppe av objekter.

Noget andet iagttagelsesmateriale end de enkelte holdninger har man ikke> medmindre man paa forhaand har utformet hjælpeteorier som sætter karak-

teren i forbindelse med race, legemsbygning, kjøns hormoner o.s.v. Karakteren fremtoner av, utkrystalliseres gjennom iagttagelse av enkelthandlinger og er forsaavidd et resultat av dem *i den iagttagendes bevissthet*. Men det ligger jo nær at slutte fra den konstaterede reaktionsstil tilbake paa et «noget» i den handlendes natur, som er *aarsak* til enhetspræget, en «fikseret kjerne», et «formende rør» el.l. Men at kalde dette «noget» for karakteren er det samme som at gjøre denne selv utilgjengelig for forskning. Allikevel uttrykker man sig ofte slik for letvinthets skyld. (Sml. Clauberg und Dubislav, Systematisches Wörterbuch der Philosophie, Lpz. 1923 s. 109 p. 7, jfr. s. 354 f.)

Som *arvede* karakterdannende faktorer tænker man sig foruten race, kropsbygning og kjønn (medfødt, ikke «arvet») ogsaa temperament (gemyt), anlæg for nevroses o.s.v. Men hvad der er årsak og hvad der er virkning er ikke altid godt at si; heller ikke er grænsen altid klar mellem det som er årsak til karakteren og det som er del av den. *Erhvervede* karakteregenskaper er slike som man mener blir til gjennom opdragelse, virke, samfundsordning, tilfældige sammenstøt med omverdenen, vanedannelser, læsning, omgang, suggererende paavirkning, fremragende personligheters førerskap, kort sagt hele indflydelsen fra den kulturkreds hvori vedkommende menneske lever.

Iblandt kan man træffe karakterer som er mere end almindelig fast tømret; personen virker gjennomfiksert. Ord som stivnet, stivstikker, dogmatisk, borneret, reaktionær, sribukk, enstøring, stabeis o.l. blir ofte brukt om dem, dertil i jubilæumstaler og nekrologer: retlinjet, renskaaret, trofast, usvikelig, urokkelig, ubestikkelig, klippefast og helstøpt. Der kan være grund til at sondre mellem en mere «mineralsk» og en mere «levende dynamisk» karakterdannelse; den sidste er da frugten av en mands bevisste moralske arbeide med sig selv. Karakteren kan «utvikles» til større personlig eller kulturel værdi, enten gjennom et længere tidsrum eller pludselig, ved en krise eller en omvendelse.

«Karakterløse» er de som aldrig synes at kunne samle sig om noget fundamentalt princip; man kalder dem flygtige, uberegnelige, upaalidelige, holdningsløse, opportuniste og forrædere; i nekrologen kan de opnaa noget om følelsens ret, det vide syn, det rummelige hjerte, det barnlige skjær o.l. Karakter er ofte forbundet med haardhet og begrænsning i gemyt og tanke, mens løsheten findes forenet med selvopofrende godhet og hjælpsomhet, charmerende selskabelige talenter o.s.v.

Mellem disse ekstremer, som begge kan rage ind i det psykopatiske, ligger en skala hvor «faste» og «løse» reaktionsformer kombineres paa utallige maater.

§ 17. *Overutrustning. Almindelige bemerkninger.* Som nævnt er grænsen mellem «ufikserthet» og «overskudd» ikke skarp; i tvilstilfælde er det vanskelig at avgjøre: *her* har man en reaktionsvariant indenfor samme evne; *herti* en ny evne og *herer* et kvantitativt tillæg, en økning av kapasiteten indenfor samme kvalitet. Allikevel kom vi til at sontringen kunde opretholdes, idet forskjellen, saasnart man kom utenfor grænsefeltene, traadte tydelig frem og gav oversigt.

Som indledende forklaring av begrepet overskudd blev det videre nævnt, at de fleste mennesker har evner og kraft ut over det de maa præstere for at dække kravene i forbindelse med erhverv, forplantning og social indordning - menneskelivets betingelser sine qua non. Dette overskudd kan være objektløst og bare potensielt tilstede; det kan utløses i autotelisk virksomhet overfor et givet eller søkt objekt, og det kan videre ta form av metafysisk beredskap. I nogen tilfælde er man overskuddets herre, det fortrænges og sublimeres hvor det adækvate objekt er tabu, til andre tider er det selv en stemme som under dødelige trusler forlanger at bli hørt: vi er under evnernes tyranni.

Overutrustningen gjør sig paa ingen maate gjældende med uforandret styrke til enhver tid. Dens aktualitet og intensitet er avhængig av Merkmal- og Wirkungstråger i den omgivende verden, av lyst og ikke-lyst, træthet og oplagthet; den skifter med psyko-fysiske tilstande o.a. hvis dypeste aarsaker unddrager sig forstaaelse. Slike variationer blir der i det følgende set bort fra hvor ikke andet er sagt. Et overskudd er imidlertid alltid tilstede, uanset evnens art, saalænge et menneske ikke er belastet med den høieste paakjending det kan taale.¹ Overskuddet varierer da med kapasiteten og omverdenens krav i det enkelte øieblik. Man faar kroniske og akute former med alle mellemtrin.

Ved træning og øvelse (undervisning) kan kapasiteten økes, likesom den naturlig tiltar under opveksten; ved sløvhed og ikke-bruk avtar den, og gaar naturlig tilbake under alderdommen.

For fuldstændighets skyld skal jeg opstille en permutation over variationsmulighetene efter formelen

¹ i Sml. William *James*, *Memories and Studies*, Lond. 1911, kapitlet *The Energies of Men*.

$$\frac{F}{K} - 1.0$$

(i samme enheter) hvor K er kapasiteten, F er omverdenens fordring (herunder opgave av enhver art, ogsaa rent sjælelige problemer) og o er overskuddet. Naar K er lik F blir overskuddet nul. Man faar 9 variationer:

1. Kapacitet (K) konstant, opgave eller fordring (F) konstant: Overskudd (o) konstant.
2. K konstant, F økende: o avtagende.
3. K konstant, F avtagende: o økende.
4. K økende, F konstant: o økende.
5. K avtagende, F konstant: o avtagende.
6. K økende, F økende:
 - a. K øker sterkere end F: o øker.
 - b. F øker sterkere end K: o avtar.
 - c. K og F øker like sterkt: o konstant.
7. K avtagende, F avtagende:
 - a. K avtar sterkere end F: o avtar.
 - b. F avtar sterkere end K: o øker.
 - c. K og F avtar like sterkt: o konstant.
8. K økende, F økende: o økende.
9. K avtagende, F økende: o avtagende.

En tilsvarende oppstilling kan gjøres for underskuddets vedkommende; i begge tilfælde er det set bort fra modificerende indflydelser.

De menneskelige overskuddsfænomener kunde tænkes ordnet paa forskjellig vis. Man kunde f.eks. ta for sig de enkelte interessefronter efter tur og beskrive status. Fremgangsmaaten vilde medføre at de samme evner maatte omtales paany, hvis de dukket op igjen paa en ny interessefront. En anden maate var den at omtale evnekategorierne en efter en og foreløbig la det staa hen paa hvilke fronter de særlig gjør sig gjældende. Denne orden vil her bli fulgt.

Vi foretar da indledningsvis en grov kartlægning av det menneskelige evnekompleks; vi er klar over at grænserne ikke er skarpe. Overfor mulige indvendinger fra fagpsykologisk hold¹ er det tryggest at bemerke, at den

¹ Se f.eks. Willy *Hellpach*, *Nervenleben u. Weltanschauung i Grenzfragen d. Nerven- u. Seelenlebens* VI s. 16.

følgende opstilling hverken gjør krav paa psykologisk uangripelighet eller forutsætter en tilbakevenden til den «gamle evnepsykologi». Al ønskelig plads kan holdes aapen for nye skillelinjer og for de nye ubevissthets- og syntetisk-dynamiske synsmaater. Opgaven er, hvad læseren alt vil være klar over, ikke den at gi bidrag til psykologien, men tvert om at anvende det nødvendige minimum av gjængs psykologi for at skaffe tilveie netop den oversigt vi har bruk for og intet andet. Ved et mulig senere møte med tragiske tilfælde blir der anledning til mere indgaaende studier og anvendelse av supplerende synsmaater. Indtil videre tar vi ikke sigte paa andet end at faa det tragiske bestemt som kategori.

Med disse reservationer opstilles da følgende hovedgrupper av evner:

1. Fysisk kraft (alle rent legemlige evner).
2. Sansning (fornemmelse).
3. Intellekt (herunder tænkning, forstaaelse av sammenhæng, analyse, kombinationsevne, konstruktiv evne, kritikk).
4. Hukommelse.
5. Fantasi.
6. Følelse (sindsbevægelse, affekt, emotion, drift). Kanske følelsen bedre kunde betegnes som en «egenskap» end som en evne. Synderlig vegt ligger der ikke paa sontringen her.
7. Evner som ikke gaar ind under 1—6. Dels kan disse evner sees som noget fra de foregaaende forskjellig, dels som kombinationer av dem; der kommer da gjerne en ukjendt faktor til. I gruppe 7 maa man anbringe slikt som «handle-evne», «sproglig evne», mimiske, kunstneriske, faglige evner o.s.v.

§ 18. *Fysisk kraft.* Ved menneskets rent legemlige utrustning falder det, paa grund av den overmaade rike anvendelighet som hænger sammen med primitiviteten, naturligere at tale om ufikserthet end om overutrustning. Gradmæssig set har vi i regelen ikke mere at fare med end der vanligvis er bruk for, snarere omvendt (vi er trøtte for ofte); bare hos et faatal og ved tilstande av forbigaaende art kan der iagttas et virkelig plagsomt overskudd - muskelkjæmpen som er urmaker o.l. Den sociale fledføring, hvorved den enkeltes forsvarsberedskap ogsaa rent fysisk er overtat av samfundet, har imidlertid lediggjort kvanta av legemlig evne og kraft, som man i regelen finder utløst overfor objekter av autotelisk art (friluftsliv, rekorder).

Vil man til denne gruppe regne mandens seksuelle potens, kombinert med ufikserthet i form av polygame tendenser, saa er overskuddet her et velkjendt socialt problem. Forandringer i det sociale miljø er blit foreslaaet for at gjøre adækvate objekter tilgjengelige.

§ 19. *Sansning.* Spørsmålet om hvilke forandringer sanseutrustningen hos mennesket har undergaat fra primitiv tid til idag har ingen interesse i denne forbindelse. I en given «tragisk situation», hvorledes denne end blir at beskrive, vil et menneske under ingen omstændigheter kunne lide under eller nyde godt av en mulig skjærpelse eller svækkelse i sit utstyr *fordi* den skyldes aarmillionernes indflydelse. Av forandringer har her bare de betydning, som foregaar hos et menneske inden et saa begrenset tidsrum, at de kan gripe ind i dette menneskes interessekamp. Den samme stimulus virker ikke altid like sterkt paa os og ikke paa samme maate.

Om forholdet mellem ydeevnen av vore sanser og de krav vi stiller til dem i det daglige liv, kan man stort set si at sanserne strækker til; livet er jo ogsaa i væsentlig grad avpasset efter sanseutrustningen. Svigter den, kommer bevisste og ubevisste instanser til hjelp, sansevikariat, briller og hørerør, kik-kert og telefon. Undertiden føler man savnet av sterkere sanser, og endelig er der tilfælde hvor vi brændende ønsker at sanserne vilde gi os mindre. Tænker man sig en fortsat økning av sansekraften, blir det indlysende hvor viktig det er under et givet miljø, at en øvre grænse ikke blir overskredet; «nerverne» vilde ta skade.

Vanens indflydelse maa her ikke glemmes. I det hele er det nu blit tydelig, at overskudd er et *relativt* begrep; i hvert enkelt tilfælde blir det spørsmaal om en norm: i forhold til hvad er der in casu et overskudd? Dreier det sig om øieblikkelige og tilfældige stimuli under ellers rimelige forhold (eksplosjoner o.l.), falder det ikke naturligt at tale om overskudd i sansning, men vel hvor et formeget til stadighet gjør sig gjældende i et miljø man er henvist til og ikke kan forandre uten væsentlige ulemper (larm, stank, blændende lys).

Et overskudd av sansekraft behøver dog ikke nødvendigvis at være en plage. Det kan være en nydelseskilde og opfordre til dyrkning, isaafald kan det ogsaa tyrannisere sin eier, optræde som autotelisk imperativ og bli aarsak til en «last». Som regel har man i slike tilfælde mere at gjøre med høidifferentierte sanser end med abnormt lave irritationsterskler, eller med begge dele i forening. Interessante eksempler findes hos *Birnbaum*: «Psychopathologische Dokumente» (Berlin 1920) s. 48 ff.

Mellem sanserne er der imidlertid en som netop i forhold til overskuddsspørsmålet staar i en særstilling for *alle* menneskers vedkommende,

og det er *smertesansen*. Jeg henregner her smerteoplevelsen uten videre til sansningen og refererer intet av den utbredte diskussion om fænomenets psykologiske indordning og fysiologiske grundlag- spesielle smerteførende nerver - m.v.¹

I § 4 blev det kortelig nævnt, hvorledes man har søkt smertens biologiske mening i dette, at den skulde vække individet og fortælle det om en truende fare, samt ved sin egenskap av uutholdelighet tvinge det til en smertefjernende og - det maa forutsættes - livsbevarende reaktion. Disse spørsmål skal nu behandles litt mere indgaaende, væsentlig ved citater fra *Semi Meyer*, op.cit.

Evnen til at føle smerte betragtes da som overutrustning i samme grad som smerten ikke fylder en biologisk hensigt. Om smerten og lidelsen (den sjælelige smerte) som mulig middel til høi-autoteliske, socialmoraliske og metafysiske maal blir der talt i en senere forbindelse (kap. 6). Ved smerte tænkes der paa legemlig ulyst av enhver art, bare den er tilstrækkelig sterk.

Meyer fremhæver først smerteoplevelsens betydning og dens rolle i kampen for tilværelsen. «— (Den) paatrænger sig som faa andre tildragelser i vort bevissthetliv. Alt kan den trænge tilside; den kan bli saa overvældende at den fuldstændig ophæver den ordnede tænkning og lar alting forgaa ved siden av ønsket om at bli befriet fra den» (s. 6). «I den frie natur raser kampen mellem skapningerne uophørlig. Som skapningen evig lever, saa dør den ogsaa i hvert eneste øieblik, og i den grusomste kamp river og flænger individerne hverandre istykker. De frygteligste vaaben skapte naturen for denne kamp, og paa den anden side skapte den ogsaa til forsvar den vældige drift, som i farens øieblik lar individet opbyde sin samlede kraft til vern om sit liv og sin sundhet, det være sig ved kraftig motangrep eller ved flugt av yderste evne. Men fordi liv og sundhet er de høieste goder (for alle levende væsener? til enhver tid?) , derfor er ogsaa smerten den mest overvældende av alle følelser. Naar den borer og piner, da fyldes vi helt av driften til at verge os mot skade og tilintetgjørelse. Er ingen awergelse mulig, da ytrer driften sig ganske visst forgjæves, men den gjør det i voldsomme bevægelser som lar hele legemet krumme og vri sig, og søker en utvei i smerteskrickets frygteligste lyder.» (s. 27). «- naar paa smertens pinebænk tænderne bites

i Se f.eks.: *Semi Meyer*: «Der Schmerz» i *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens* VII (H. 47) s. 67 og *Goldscheider*, A.: *Das Schmerzproblem*, Berlin 1920, s. 60 og 91.

* Forf.s anm.

sammen ... o.s.v. saa er det sandsynligvis utstraalinger av den vældige energi som ved smerteprocessen blir frigjort i nervesystemet og maa utlade sig i en eller anden retning.» (s. 28). «Intet er mere egnet til at lette smerten, end naar den faar rase ut; holder man smerteytringene tilbake blir smerten større. — Derfor retter sig hos dyr hele smerten utad, og mangen skapning vender sig, ogsaa naar den er plaget av sygdomssmerter, mot sine omgivelser——. Ethvert dyr blir rasende ved smerte.» (s. 29). «I den høieste smerte trækker alle muskler sig sammen og kroppen tvinder og snor sig under pinslerne indtil en avmagt stundevise forløser fra dem. Det stønnende aandedrag og svedens frembrudd, likesom økningen i hjertervirksomhet, ansigtets rødme og andet er slet ikke uttryksbevægelser ... men sandsynligvis fænomener som ledsager det voldsomme muskel- og nervearbeide i organismen.

I alle tilfælde kan smerteskriget gjælde for en hensigtsmæssig bevægelse, som hører til awergelsesdriften ...» Meyer er dog skeptisk overfor opfatningen av skriket som nødssignal; ogsaa slike dyr som ikke hjelper hverandre, skriker. Forf. tænker sig at skriket kan være bibeholdt, efterat det har gjort sin nytte ved at tilkalde moren under yngelpleien.

Graat og taarer hos mennesket er mere tilordnet sjælelig smerte. Uttryksformer som disse er dunkle av oprindelse og betydning. Hos barnet har legemlig smerte en sterkere sjælelig refleks end hos voksne. Sjælelig smerte, siger Meyer, «ist wohl menschlicher Vorzugsbesitz.» Meningen er vel at den sjælelige lidelse hos dyrene staar tilbake for menneskets hvad omfang og intensitet angaar.

Forfatteren nærmer sig derefter spørsmålet om smertemekanismens økonomi og effektivitet. «Hele indretningens nytte ligger rigtignok utelukkende i den rettidige, og hvad der er viktigst ved de i naturlivet overveiende skader gjennom angrep, sterkst mulige awergelsesvirksomhet. Jo heftigere smerten er, desto mere vinder forsvaret i kraft og voldsomhet. Intet saakaldt rent vilkaarlig muskelarbeide kommer nogensinde op imot de mægtige ydelser, som smerten frembringer under kamp.» (s. 26).

«Smerten sætter organismen istand til at svare anderledes paa en sterk paavirkning, end paa en svak.» (s. 76).

«Naar man har brændt sig paa fingrene, saa er dog umiskjendelig, saa længe smerten bestaar, ogsaa en trang tilstede til at trække sig bort fra den smertelige stimulus, ogsaa naar denne drift ikke mere finder nogen ytre gjenstand. Saa upraktisk denne indretning i vor organisme end kan være, awergedriften er dog forhaanden i sin fulde styrke, og det pinende i tilstanden ligger tildels netop i dette, at awergetrangen ikke finder nogen

gjenstand. En saadan blir derfor av mange personer, særlig av barn og uutviklede, eftersøkt med iver...» (s. 26, objekt-surrogat). I denne smertens «Nachdauer» har vi et første tegn paa at der foreligger en overutrustning.

Paa s. 27 heter det videre: «Man maa ikke glemme (som altfor ivrige Darwin-tilhængere har gjort) at ikke hver aller mindste struktur- og funktionseiendommelighet kan ha en betydning og en hensigt, og at mange ting har tilfældet at takke for sin opstaaen. - Det er en voldsom overdrivelse og en overvurdering av det hensigtsmæssig skapende naturprincip, hvis man tror, at hver eneste foregang i organismen maa være hensigtsmæssig i alle sine dele og i sit samlede forløp i hvert enkelt øieblik. Naar vi er slik organisert, at skadetilføielse for det meste er smertende i længere tid end det har hensigt, saa maa vi holde os for øie at naturen dog ikke er almægtig. Meget uhensigtsmæssig maa for en hensigts skyld bli medutviklet og slæpt med gjennom livet, og smertens ettervarighet er ikke engang skadelig, for det meste bare unyttig.» (s. 25).

Meyer gjør forskjel paa «normal smerte» (den som opstaar ved snit, slag o.s.v.) og «sygdomssmerte». Under forutsætning av at individet ikke er fuldstændig avskaaret fra at indvirke helbredende paa den sykelige tilstand, maa denne sonndring kaldes svak. Sygdomssmerter har imidlertid i sterkere grad end den «normale smerte» indbudt forfatteren til kritik (s. 61 ff.).

«Alt hvad man har snakket om nytten av sygdomssmerte, er uholdbart.» Smerten er «eine zufällige Begleiterscheinung» ved sygdomsprocessen; dens opstaaen er avhængig av at smerteførende nerver irriteres. «Vi maa derfor, naar vi vil undersøke hvilke sygdomsprocesser som er smertefulde, ikke vente nogen anden lovmæssighet end den, at smerten maa bli til gjennom proses som formaar at paavirke de smerteformidlende nerver paa samme maate som de normale smertestimuli.» Og disse nervers beliggenhet m.v. viser sig at være tilfældig i forhold til de utsatte vævs beliggenhet og mottagelighet. «Naturen ... kunde ikke opnaa, at netop *de* sygdomme førte smerte med sig, ved hvilke advarslen virkelig kan være til hjælp.»

Langsom fugtning og langsom strækning kan nedsætte nervernes funktion som smerteledere, f.eks. ved vattersot. «Derfor kan ogsaa ganske store svulster, endog i organer som er rikelig utstyrt med smerteformidlende nerver, vokse frem uten smerte. Paa den anden side kan en ganske liten, men hurtig opstaaende væskeansamling eller svulstdannelse foraarsage smerter,

*Forf. s anm.

som ikke staar i nogetsomhelst forhold til skaden» (f.eks. ved benhindebetændelser). «Derav de heftige tandsmerter paa grund av betændelsesprocesser som i sig selv ikke er omtale værd og som for det meste helbreder sig selv. Heller ikke, naar der ingen benhindebetændelse er tilstede, men hele pinen beror paa at tandnerverne er lagt fri for de mekaniske gnidninger under spisningen, kan der være tale om nogen nytte ved smerten. Dyret kan allikevel ikke holde tanden ute av bruk til den er fuldstændig optæret, og til tandlægen gaar det jo ikke. Ved at skaane tanden opnaar dyret bare at forlænge pinen.

I det indre av en knokkel kan der opstaa en kjæmpemæssig svulst, uten at den ringeste smerte antyder faren ... Hele organer kan bli ødelagt gjennom snikende processer, og sygdommen gjør sig merkbar ved sine følger alene, ikke ved smerter» (underutrustning). «Det er netop den rene tilfældighet om en sygdomsproces er smertefuld eller ikke.»

Ved betændelser o.a. kan smerteterskelen (som normalt kan ligge tusen gange høiere end berøringsterskelen) sænkes sterkt. En slik overømfindtlighet ved visse sygdomme «kan paa mange maater forstyrre den naturlige helbredelse eller ogsaa indirekte anrette den største skade ved at forhindre de normale funktioner i det syke organ, ja hitføre døden». Dyr kan under slike tilstande bli ute av stand til at røre sig og falder som vergeløse ofre for sine fiender «paa grund av en sygdom, som uten smerten vilde være helbredet paa kort tid». Et menneske kan sulte ihjel paa grund av mavebyld, fordi det gjør for ondt at svelge. «Saa tydelig ligger her smertens skadelighet i dagen ... Naturen har blamert sig paa det skammeligste.» Ogsaa fødselssmerten er et tilfældig biprodukt, og dersom morfinen ikke hadde andre virkninger end den at motvirke smerte, vilde lægerne ha brukt den i langt større utstrækning end nu.

Endelig kan der mindes om at en hel del giftstoffer kan dræpe smertefrit, ja endog berede de høieste nydelser. Paa den anden side kan netop den terapeutiske kur være yderst smertefuld; det hænder at den syke foretrækker at være helbredelsen foruten. I et tilfælde fra virkeligheten var angsten for en nødvendig tandoperation, hvis make vedkommende netop hadde gjennomlevet, utløsende aarsak til at et menneske blev sindssykt.

Ut fra de fremlagte erfaringer stiller forf. sig avvisende til enhver lære om sygdomssmertens biologiske nytte og præciserer endnu en gang at ogsaa værdien av den normale smerte er almindelig overvurdert.

Mottageligheten for smerte har sammenheng med organismens differentiationsgrad. Da smerten er bundet til bestemte indretninger i nerve-

systemet, maa den være opstaat paa et høiere trin i dyrerækken, hævder forf. paa s. 75, og drøfter de hithørende fylogenetiske spørsmål. At et dyr reagerer forskjellig paa svak og sterk stimulus beviser ikke at det føler smerte; ogsaa reflekser gir rum for en slik forskjell. Desværre har man ingen sikker viden om hvor refleksjonen slutter og den bevisste, følelsesbetonede reaksjon begynner. At dyrenes synlige reaksjoner har en viss ytre likhet med vore uttryksbevegelser maa ikke uten videre forlede os til at tro at de har smerte, f.eks. metemarkens krumninger. Hadde metemarken bevissthet, maatte denne være delelig som marken selv, en uantagelig formodning. (Gutten som sa «dem liker det» var i nærheten av det rigtige.) Men selv hvor dyrenes opførsel gjør det sandsynlig at de har smerteopplevelser, kan disse ikke tilnærmelsesvis ha den intensitet og den eftervirkning som de har hos mennesket.

«Vi vet at meget forfinede naturer ogsaa gjennomgaaende har sterke følelser, de er ogsaa meget mere mottagelige for legemlig smerte end grovere naturer. Og det forholder sig vel ikke anderledes i hele livs-verdenen. Derfor har vel intet dyr saa heftige smerter som mennesket, og jo længere vi stiger ned i dyrerækken desto svakere er sandsynligvis smerten som enhver anden følelse ... Fordi mennesket av alle skapninger har de fleste følelser - en satsning om hvis rigtighet det slet ikke er mulig at tvile - har ogsaa mennesket de sterkeste, og netop smerten maatte naa en slik høide fordi mennesket for det meste kan bli avledet (distrahert) av andre drifter og er mest utsatt for at lide skade paa sit legeme idet dets opmerksomhet er optatt andetsteds» (s. 44). Meyer forutsætter her et hensigtsmæssighetsprinsipp.

«Vi har al grund til at anta, at først i mennesket med dets høitutviklede følelsesliv ogsaa de mere primitive følelser og blandt dem smerten har utfoldet sig til sin fulde høide og at mennesket derfor nyder det tvilsomme fortrin at være mere pint av smerte end noget andet levende væsen.» (s. 78).

«... der findes heller ikke nogen egentlig hærdening mot smerten» (s. 45) - undtagen indirekte gjennom hudfortykkelser o.l. «Bare i alderdommen synes smertens styrke at gaa en smule tilbake ... Men dette gjælder i endnu sterkere grad de høiere følelser, end det gjælder smerten.»

Evnen til at *erindre* smerte kan være utviklet i forskjellig grad, men forestillingen om en tidligere oplevet smerte vil ikke kunne naa selve oplevelsen i styrke uten at anta karakteren av hallucination. Allikevel indtar smerteopplevelser i forhold til andet erindringsstof en fremskutt plads: «sterkt følelsesbetonede indtryk præger sig dypere i hukommelsen end likegyldige, - enhver vet at en ting som har ophidset ham, skriver sig uutslettelig ind i hans hukommelse.»

Mitschmerz er et begrep som Semi Meyer indfører ved siden av den velkjendte Mitleid (s. 51). Medsmerte kjender vi ved det direkte syn av lemlæstelser m.v. hos andre mennesker eller dyr; erfaringen siger os at her er en forskjell fra det man vanligvis forstaar ved medlidenhet. Denne sidste hænger sammen med sympati, standpunkttagen, indføling, {den findes vel ogsaa ved Mitschmerz?} sjælelig bearbejdelse o.a.; medsmerten er derimot en primær fornemmelse av halvt sjælelig, halvt sanselig karakter. Men grænsen mellem begreperne er ikke skarp. Meyer gir da heller ingen definition, men ut fra sin opfatning av smerten som følelse, og følelsen som det at driften blir os bevisst, har han en klar opfatning av medsmertens tilblivelse: Synet av læsioner hos andre vækker vor egen Abwehrtrieb og vi gjør uvilkaarlig Abwehrbewegungen. Denne «inducerte drift» (ikke Meyers uttryk) kommer til vor bevissthet som medsmerte. Det er slet ikke nødvendig at vi først tænker eller føler os ind i den lidendes vilkaar. Forfatteren medgir at grænsen mot suggestion ikke er skarp.

Vi har her valgt at henordne smerteoplevelsen til sansningen og den sjælelige lidelse til følelserne; denne sidste vil derfor finde sin omtale i forbindelse med dem. - Semi Meyers anskuelser og uttrykksmaate kan paa enkelte punkter utfordre selv lægmanden til en kritisk kommentar, men en slik vilde her ha ført os for langt ut.

Naar smertefænomenet har beskæftiget os saa længe, da er det fordi man her staar overfor et tilfælde av utrustningsanomali som har vidtrækkende betydning og utgjør et hovedtræk ved menneskets kaar. Der er filosofer, og ikke av de mindste, som har lagt smertefænomenet til grund for en systematisk livsopfatning. Og med gru maa man tænke paa en mulig økning av smertesansen. Denne er forresten allerede i forveien saa overvældende, at fantasien ikke kan ha stort at tilføie; den har endog sin fulde hyre med at fatte tilstande vi vet eksisterer, pinsler som «gaar ut over enhver begripelse».

§ 20. *Intellekt*. Betegnelsen omfatter en række sterkt bevisste funktionsformer, som baade sproglig og psykologisk adskiller sig fra hverandre, men som det her i betragtning av øiemedet falder naturlig at ta under ett; i oversigten blev saaledes nævnt tænkning, forstaaelse av sammenhæng, analyse, kombinationsevne, konstruktiv evne og kritik. Ogsaa dømmekraft kan nævnes, mens derimot evne til objektivt syn, saklig holdning o.l. kommer ind under fiksationsforholdene.

Paa det foreliggende omraade er der rik anledning til at iagttå *underskudd* baade hos en selv og andre; at døive motparten ved at hentyde til hans intellektuelle underskudd er meget yndet. — Ved tankens eller andre evners

hjælp kan vi ofte fatte et problem som saadant, men den aandelige kraft er ikke saa sterk at vi kan løse det. Uten at problemet fattes eller opleves kan der overhodet ikke bli tale om underskudd, fordi man ikke har noget at maale med. Stenen er ikke intellektuelt underutrustet, eftersom den ikke har bruk for intelligens. Men mennesket føler sin underutrustning, naar det gaar i fælder og handler uhensigtsmæssig.

Et overskudd kan imidlertid komme til syne ogsaa her. Definitionen av begrepet overskudd har været enkel hittil, men nu maa den suppleres. Det er sagt at overskuddet fremkommer naar kapaciteten overskrider det maal opgavens løsning fordrer. Men paa det foreliggende omraade og flere av de følgende vil der ofte kunne være tvil om hvor opgaven ligger eller hvorledes den skal avgrænses. Man maa i hvert enkelt tilfælde oplyse, i forhold til *hvad* der er et overskudd tilstede. Avgjørelsen kan enten være faktisk eller vurderende; i sidste fald er det overskuddets tjenlige eller skadelige karakter blikket er rettet mot; maalestocken er individets partielle eller totale velfærd. Hvad der da er *skadelig* overskudd for det ene menneske kan være *faktisk* overskudd for det andet, fordi han har andre dominerende interesser. Overskuddet kan dels ligge i kapacitetens størrelse, dels deri at individet har denne evne overhodet, i tillæg til sin øvrige utrustning (sml. s. 36 f.).

I sin enkleste form fremkommer et intellektuelt overskudd derved, at en given opgave fordrer mindre intellektuel kraft end man er istand til at yde. Et slikt overskudd er næsten altid tilstede og tar sjelden krassere form: rekrutten, som er docent i matematik, blir sat til at tælle sukkerbiter.

Den rent faktiske konstatering har imidlertid liten interesse; betydning for undersøkelsen faar overskuddet først i egenskap av værdi eller onde. *Vardien* av et intellektuelt overskudd ligger klart i dagen. Forstaaelse er en av omveiene til riktig handling. Jo større fonds av innsikt, jo mere modnet teknik et menneske sitter inde med, desto tryggere kan han fra denne kant se fremtidige situationer imøte, kjendte som ukjendte. Heri ligger en opfordring til at øke innsikt og evne ut over øieblikkets krav, ja ut over enhver vilkaarlig grænse. Hvad der idag er utvilsomt overskudd, kan i en fremtidig situation bli det som redder en.

Men eftersom innsigten i miljøets natur (dets interesse-mæssig relevante egenskaper) indfanger nye felter, videre sammenhænge, øker ogsaa *presset av ansvar*. Det blir stadig vanskeligere at handle, fordi det tankemæssige forarbeide, beslutningen, faar stadig flere momenter at ta hensyn til. Innsigten medfører konsekvenser for vor adfærd, reiser spørsmål, kaster lys bakover, fremover og til siden, opvækker nye meningskrav. Ting man igaar hadde

velsignet paa det rene, staar for en idag betingede og komplicerte. Uro og slit følger med, angster og tvil. Da det samlede interessefelt er saa floket og mangeartet, vil økende innsikt i regelen vise en krydsende mangfoldighet av trivsels-tjenlige og trivsels-skadelige følger. Presset av disse prosesser kan gaa ut over «nervesystemet» og anta katastrofal karakter — og det selv om de implicerte interesser «bare» er av biologisk-social natur. Arbeidet med den metafysiske kurs (her set fra tænkningens side) kommer saa i forlængelsen av de partielle engagementer og medfører et sidste plus i ansvarspresset. Men selv om det ikke kommer saa vidt, kan den betydelige intellektuelle kapacitet lægge vanskeligheter iveien for sin bærer. Han falder ikke saa let tilro i en beskeden skjæbne, evnen søker stadig objekter utenom dem som yrket stiller til hans raadighet. At yrket legger beslag paa alt han eier av *kraft*, er ikke altid nok; han kan allikevel bli utilfreds. Det som før var fuldgyldig objekt, graaner og blir likegyldig i den større sammenheng. «Selvfølgeligheten» i liv og handling blir borte, først i det smaa, saa i stadig videre ringer, og for mange gaar det slik at naar der først er gaat hul paa den gamle livstryghet, er det vanskelig at faa den lappet eller finde en ny. Det er litt av en forbandelse at maatte sette spørsmaal ved alle indtryk, aldrig kunne ta ind en sansning eller en synsmaate med samme glade tryghet som den, med hvilken man i barndommen mottok en gave fra far og mor. For den vaakne, kritisk-analytisk bevisste ligger livet i fiendeland; nederlag og vildfarelse lurar i det lokkende, det vakre og tilsyneladende uskyldige; han aner et mimicry overalt.

Die Steine feinden
Fenster grinst Verrat.

Den intellektuelt begrensede er i denne henseende bedre stillet, saasandt han ikke er skadelig undertruet.

Noget lignende gjælder i enhver truende situation, hvor innsikten er *nytteløs*. Lægerne benytter sig undertiden av dette forhold overfor haabløst syke - lar dem faa bli i en «lykkelig uvidenhet». Ogsaa den friske viden om døden kan ha sine skyggesider iblandt.

En vanskelighet av særegen art opstaar ved overskudd i teknisk effektivitet («materiel kultur»). Først dækkes behovene, men produktionen av

* Verslinjerne av August Stramm (1874-1915).

hjælpemidler ophører ikke med det; den tvinges til at fortsætte paa grund av *andre* behov, som intet har med de første at gjøre. Hjælpemidlerne tar overhaand; det er ikke længer behovet som skriker efter et hjælpemiddel, men midlet, som skriker («reklame») efter et behov. Tilbudet er blit større end efterspørselen; nøden er ikke længer paa konsumenternes, men paapro-
ducenternes side. Disse forsøker da først at opspore nye, «naturlige» behov saa langt det er mulig, og derefter at skape kunstige behov. Tilbudet presser paa fra alle kanter, saa den kjøpedygtige tilslut maa sætte sig i forsvarsstilling. Og - i det vilkaarlige valg av det ene kjøp, den ene værdi, vil glæden let kunne blandes med smerten ved at maatte forsage de tusen, som igrunden laa ens hjerte like nær - eller like fjernt. Midlerne er ifærd med at bli maal, de skygger for synet saa det blir stadig vanskeligere at faa øie paa det de skulde tjene til. Tingenes oprindelige mening blir sprængt. Veier bygges for at *skape* trafik. Mange opfindelser blir til for at dække opfinderens behov for evneutfoldelse. *Edison* f.eks. har fortalt hvorledes han besættes av sin opgave og *maa* føre verket tilende, men at han offentliggjør sine resultater under store anføgtelser: ingen kan vite om de blir til nytte eller forbandelse. Naar teknisk innsikt blir utnyttet av en enkelt mand eller gruppe i destruktiv hensikt eller til egen fordel i strid med vedtatte normer, kan man se dette forhold enten som overskudd eller som feilfiksjon i forhold til det socialmoralisk gunstige. Et andet eksempel er opdagelsesreiser ved hjelp av flyvemaskin. Slike *autotelisk* motiverte tekniske erobringer betyr et hensynsløst tyveri fra menneskehetens oplevelsesreserver og vækker tanken om en international censur. Værdien ved «det at opnaa» er ikke alltid identisk med værdien av «det opnaadde».

Mens vi tidligere i avsnittet betraktet overskuddet i heterotelisk lys, som middel alene, er vi nu ogsaa blit opmerksom paa dets autoteliske værdi. Som al fimktion er ogsaa intellektets anvendelse lystbetonet i og for sig, uten hensyn til tjenlighet forøvrig. Den har derfor en tendens til at frigjøre sig fra hensigtens tyranni.

Men regelen om lystbetoning gjelder bare om «erkj endelsen» *som funk-
tion*. Indholdet, frugterne, ladningen som tankeskibene vender tilbake med, er ikke alltid av glædelig natur. Det rike spind av skjønnhet, sammenheng og mening («maya») som man oplever paa det «naive» stadium, har let for at bli revet i stykker, saa bare det grinende funktionelle skeiet blir tilbake. Den intellektuelle livsholdning kommer derved i motsætningsforhold til den emotionelle, og det normale menneske har behov for begge. Individets umiddelbare oplevelsesglæde i det enkelte og dets «livsglæde» i sin almin-

delighet vil kunne ta skade gjennom overhaandtagende analyse, kritikk og refleksjon - og det længe før man kommer til det patologiske område, hvor den kritiske funksjon er blitt tvangsfænomen.¹ Dette tema kommer vi tilbake til senere i kapitlet, hvor det intellektuelle overskudd blir betraktet i sin samvirken med andre overskuddsformer.

§ 21. *Hukommelse.* Ogsaa her ligger det nærmest at tænke paa under-skudd. Ofte nok har man grund til at ønske sig en baade sikrere og mere omfattende hukommelse. Overskudd kan det bare bli tale om i slike tilfælde hvor glemsel vilde være at foretrække: en smertelig oplevelse gjør sig f.eks. uforholdsmæssig sterkt gjældende i erindringen, til skade for ny aktion. Man har vanskelig for at «komme over» et dødsfald, fordi den avdøde staar for en med pinlig nøiagtighet i alle detaljer o.l. Naar et menneske lever saa sterkt i erindringer at det forsømmer sit aktuelle liv, er der imidlertid meget som taler for at erindringsbilledet er tilsat fantasi.

§ 22. *Fantasi.* I erindringsforfalskningen ser Arne *Løchen* den naturlige overgang fra hukommelse til fantasi.

Paa *dette* sjælelige område tør de fleste mennesker — likesom ved smerten — ha følelsen av bestandig tilstedeværende reserver; man maa lete for at finde tilfælde, hvor mangelen paa fantasi virkelig betyr en besværlighet. At beskrive fantasien her er ikke nødvendig. Bare et par punkter skal nævnes.

Det vil antagelig være nyttig at holde ut fra hverandre fantasiens *Funktion* og dens *materiale*. Funktionen igjen er dels av analyserende, dels av syntetiserende og komponerende natur; derimot er det tvil om hvorvidt den ogsaa kan være nyskapende. Oplevelsesmæssig set er den det forsaavidt som produktet er noget andet og mere end summen av komponenterne. Spørsmålet vedkommer ogsaa materialet. Den almindelige opfatning hos psykologer gaar ut paa at fantasien, likesom drømmen, maa hente sit stof fra erfaringen. Vilde man prøve at paavise et fantasiprodukt som ikke hadde rot i erfaring, maatte man ogsaa kunne trække grænsen mot ubevisst og glemt erfaring, hvad der neppe lar sig gjøre. To muligheter kunde i tilfælde foreligge: nydannelsen kunde være *erfaringsmulig* eller helt og delvis *erfaringsjremmed*.

Det er i hvert fald ikke let at se nogen grænse for den *omarbeidelse* av erfaringsstoffet fantasien kan foreta, og i denne stoffets forvandling eller forandring til ugjenkjendelighet maatte man - likesom ved drømmen — ta sit

¹ Se f.eks. *Vogt*, Medicinsk psykologi og psykiatri, Kristiania 1923 s. 170.

² *Løchen*, Fantasien, Kristiania 1917 bl.a. s. 27.

utgangspunkt, hvis man vilde søke etter en nyskapende evne. Med hensyn til retning og produkt synes fantasien at være den *mindstfikserte* av alle menneskelige funktioner, og den leder naturlig tanken hen paa det udifférentierte protoplasma. Man kunde her citere en ytring av Henry *Amiet* (1821-81); den gjælder ganske visst hans personlighet som helhet, men fantasien spiller nok en betydelig rolle:

«- In mir aber leben zehn Menschen, je nach Zeit, Ort, Umgebung, Gelegenheit; ich entschleipfe mir in unablässigem Wechsel, - ich fühle mich als Chamäleon, als Kaleidoscop, als Proteus, als ruhendes Fluidum.» Uttrykket er næsten identisk med det som *Uexküll* bruker til at betegne kjernen i «das Protoplasmaproblem» - «eine strukturelle Flüssigkeit». Rudolf *Steiner* og mange religiøse gemytter med ham tænker sig da ogsaa det organiske livs varierte rigdom som utslag av skaperens fantasi, likesom Steiner sætter fantasien i forbindelse med den morfologiske primitivitet.

Som intellektets ufikserthet korrigeres gjennom *logik*, saaledes korrigeres ufiksertheten i f.eks. den *kunstneriske* fantasi gjennom reglerne for rytme, takt, stil og komposition.

De vanskelige psykologiske spørsmål om «jegets» forhold til fantasien og dennes forhold igjen til tenkning, følelse, hukommelse m.v. skal her ikke bli tatt op. Men noen skillelinjer kan trekkes, saaledes mellom aktiv (produktiv) og passiv (reproduktiv) samt, hvad der kanske er av størst betydning for os, mellom heterotelisk og autotelisk fantasivirksomhet. Den første benyttes naar man vil forutse situationer, løse oppgaver paa de forskjellige interessefronter; den lar sig her vanskelig skille fra det man kalder «indføling», eller den arbeider i nær tilknytning til kritisk analyse. Autotelisk fantasi dyrkes for sin egen skyld; den gir surrogatobjekter for udækket oplevelsesevne og imaginære tilfredsstillelser av alle slags, foruten at den medfører umiddelbar lystfølelse ved selve sin frodige tilstedeværelse (die Lust am Fabulieren - med en mindre forandring av Goethes uttrykk). At den i egenskap av overskudd kan bety en fare for andre interessefronter, lar sig ane endog bak Arne *Løchens* lyrisk-optimistiske utbrudd: «Løftet op til flugt av verdens vidunderlige skjønnhet for sans og tanke er aanden paa vei til at glemme den ydre verden for sin egen rigdoms skyld.» Det er da man har bruk for en kraftig biologisk-social kontrol.

1 Citert efter *Birnbaum*, Psychopathologische Dokumente, s. 66.

2 Umwelt und Innenwelt der Tiere.

Selv indenfor normalpsykologisk ramme vil en rik fantasi kunne disponere for utilfredshet med de givne vilkaar, utryghet, frygt eller overdreven daarlig samvittighet. Det er muligheternes antal og dybde som gjør det, — livspresset øker. Gjennem forstaaelse kan meget av dette overvindes, men problemerne flyttes utover efterhvert som de overvindes indenfra. Visse psykopatologiske tilstande kjendetegnes ved at fantasien ikke er underlagt heterotelisk censur (mytomani, pseudologia phantastica).

Det er nævnt at de forskjellige komponenter i menneskesindet arbeider sammen i enhver forekommende bevissthetstilstand; de optræder kanskje aldrig i den «rene» form som vilde svare til teorien. Al opdeling er kunstig og maa forlates igjen saa snart den har gjort sin nytte. Saaledes har det i det foregaaende været vanskelig at beskrive komponenter som intellekt, hukommelse o.s.v. uten at omtale *følelsesbetoningen* som ledsager dem til enhver tid.

§ 23. *Følelse*. I følelsen blir vi os driften bevisst, siger Semi Meyer i det foran citerte arbeide s. 24. Denne bestemmelse viser følelsesbetoningens biologiske mission. Skal et subjekt reagere livsbevarende paa omverdenens indflydelser, kan dette ske paa en av følgende maater: 1) gjennom hensigtsmæssig fiksert reaktion (refleks o.s.v.), 2) gjennom innsikt som omvei, 3) gjennom følelse (i vid forstand, omfattende sindsbevægelse, affekt, drift, emotion o.s.v.) som omvei. Endvidere kan der tænkes paa slikt som anelser, instinkt, intuition, inspiration, impuls, eller lignende reaktionskilder hvis natur er gjenstand for meget forskjellig opfatning.

Hvor en følelsesbetoning overskrider det maal som utfordres, naar en tjenlig handling skal sættes igang ad denne vei, har man et overskudd i forhold til dette nødvendige. Overskuddet kan være tilstede uten at faa iøinefaldende følger for individets ytre skjæbne; det avreageres indad. De fleste sindsbevægelser er lystbetonedede som saadanne; hvad der er overskudd i forhold til biologisk-social fornødenhet kan derfor ha autotelisk værdi.

Men et sterkt utviklet følelsesliv kan ogsaa bety en fare for individets almindelige trivsel; paakjendingen og de voldsomme svingninger (him-mel-hoch jauchzend, zum Tode betriibt) sliter en ut eller gjør en uskikket til egteskap eller jevnt arbeide. Eller følelsespresset kan oppleves som en indre sprængning, en fortvilelse over at der ikke findes mulighet for utløsning gjennom en adækvat ytre handling, evt. gjennom kunstnerisk produktion eller reproduktion. Tilfældet kan ogsaa arte sig som underskudd i teknisk dygtighet. Indtrykket av landskaper, kunst, mennesker og begivenheter kan

virke paa denne maaten; den følende kan bli forledet til forbrydelse (crime passionel), til misforstaat heroisme o.s.v. Overfor voldsomme indtryk, siger Olaf Bull,

«er sansernes lyksaligste ekstase
et kummerlig og ufuldstændig svar».

Et overskudd i affekt kan ogsaa fordærve den ønskede, og uten overskuddet sandsynlige utgang paa en given situation. Eksempler er: lammende skræk som sætter individet ut av stand til at forsvare sig eller flygte, fortvilelse over et uheld som gjør at dettes saklige betydning opfattes sterkt forvansket (mindreværdighetsfølelse), overhaandtagende glæde over et held (lotteri-gevinst), slik at dettes frugter spoles (i gamle fortællinger dør de av glæde, den stolte far, den længtende brud o.s.v.), medlidenhet eller medsmerte som lammer den følende eller plager den syke, vredesutbrudd som gjør den sinte manden komisk, ubehersket demonstration av kjærlighetsfølelser som gjør gjenkjærlighet umulig. Eksemplerne kan forfleres i det uendelige, i skjønlitteraturen er de yndede som motiver. Overalt hvor man er i affektens vold, særlig naar uttryksbevægelserne ikke kan beherskes, er man prisgit den tilfældighet, om affekten in casu er tjenlig eller ikke for den tilordnede eller andre interesser; dette gjælder saavel art som styrkegrad og træghetsforhold, i et kortvarig engagement som gjennom længere tidsrum.

§ 24. *Andre evner.* I sidste gruppe blev der i oversigten (§ 17) samlet forskjellige evnetyper av mere sammensat natur; nogen dypere indre sammenhæng blev der ikke spurt efter. Eksempelvis blev nævnt uttryksevner, faglige evner m.v. Ogsaa her finder man ofte et overskudd, i selve evnen, eller i trangen til at bruke den. Sproglige evner kan disponere for snakkesalighet med derav følgende social isolation, fysiognomiske evner kan røbe indre tilstande som burde været skjult, mimisk-plastiske evner kan gi utilfredshet indtil ustyrlighet fordi de ikke faar komme til utfoldelse, handlekraften kan ta magten fra et menneske i strid med f.eks. sociale hensyn naar anledningen blir altfor fristende (alle husker fra skoledagene hvor vanskelig det var at motstaa situationens indbydelse) — faglig dygtighet kan bety lidelse under mangel paa objekt eller anerkjendelse, og endelig hænder det ikke saa sjelden at kunstnerisk begavelse blir en fare for den begavedes sundhet, økonomi, medborgerlige aktelse eller sjælelige trivsel i det hele.

§ 25. *Kombinationer.* Vi har set at menneskets utrustning paa en række omraader kan være livsskadelige i sin maksimale manifestation. For visse

egenskapers vedkommende vil individets aktuelle biologisk-sociale miljø kunne øve indflydelse paa graden av denne skadelighet, mens andre egenskaper danner skjæbne uten at ytre betingelser spiller ind. Er muligheten for skade tilstede paa hvert enkelt omraade vil faren kunne bli desto større naar en flerhet av slike overskudd virker sammen i sindet. Indholdet i bevisstheten er altid kompleks, iethvertfald er det naarsomhelst tilgjengelig for indbrudd av andre komponenter end den som dominerer i øieblikket. Hele konstellationen spiller i bestandige varianter, og herunder kan — efter mulige psykologiske regler—overskudd av forskjellige slags finde grobund og inficere det hele. Dersom nu mennesket var besat av det biologisk-sociale imperativ alene, da behøvet en opstaat overskuddstilstand ikke at bety saa meget. Jeget vilde oppleve den udelukkende som en plage eller et uvedkommende indslag og efter evne søke at fjerne den paa samme maate som det befrir sig for et fremmedlegeme i organismen.

Slik forholder det sig imidlertid ikke. Tilstedeværelsen av evner medfører under visse betingelser en tendens til manifestation, til utnyttelse, realisation, omsætning i handling. Og denne handling maa ha mening, maa vinde sanktion paa den interessefront hvor man sætter den ind, maa gi følelsen av *bekræftelse*, av endelig ro, hvad denne evne og denne indsats angaar. Den maa ha faat en utvikling og en skjæbne som føles adækvat til de forhaabninger og den værdi vi forbandt med den. Vi kan ikke *altid* godta et livsforløp, hvor vore potentielle maksima fordømmes til meningsløshet og forkastelse. Der bor i os et autotelisk imperativ som siger: Du skal skaffe plads for din egenart og realisere dine kræfter og dine oplevelsesmuligheter uten at taale en bestandig nedskjæring i heterotelisk øiemed. Vi stiller det *metafysiske krav* til livet - enten det avsluttes med døden eller ikke - at det skal være fylt til randen av mening med alt som sker, med alt som findes av oplevende bevissthet og i første række gjælder dette de substrater i os, hvilke vi oplever som umistelige og som utgjør vort væsens egenart, vor enganglige verdenshistoriske chance, vor stolthet og livsreisning. Saaledes gaar det til at vor skjønneste sansning, vor høieste tanke, vor dyrebareste erindring, vort vældigste digt, vor dypeste sorg og vor stolteste handling blir «hellige» for os fordi livet ikke rummer noget høiere. I utfoldelser av denne art, i *kjærligheten* kanskje fremfor noget, fattet som eros i sin videste betydning, naar menneskeformen det ytterste efter sin egen vurdering. Dette ytterste kan oppleves som «livsrus», - en tilstand som blir dødelig i et ikke-sympatetisk miljø saa snart den raader grunden alene (Bettina von Arnim).

Goethes verslinjer i West-ostlicher Divan:

Hochstes Gllick der Erdenkinder
sei nur die Personlichkeit -

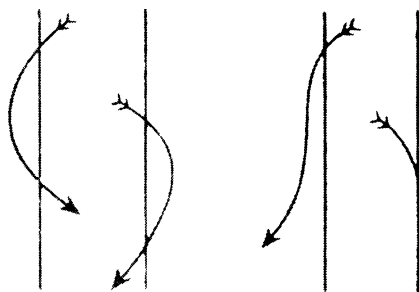
indeholder som livslære et abiologisk moment, forsaavidt man i begrepet personlighet ikke indbefatter biologisk og social tilpasningsevne. Hvad Goethe lægger i begrepet akkurat her er tvilsomt, men anden strofe synes at tyde paa en autotelisk fikssation, paa det at «være sig selv» som det heter hos Ibsen:

Jedes Leben sei zu fiihren
wenn man sich nicht selbst vermisst.
Alles konne man verlieren
wenn man bleibe was man ist.

Gaar man ut fra, at personlighetens tyngde ligger i viljen og evnen til *individue*l utvikling, vil der kunne opstaa en antagonisme mellem personlighet og slegt, saasandt den livsbevarende indsats - kronet av forplantning og yngelvern — ikke gaar ind som ledd i den virksomhet, hvorigjennem vedkommende individ vil befordre sin autoteliske utvikling. Det vil med andre ord bero paa tilfældigheter og kasuistiske forhold, om personligheten indebærer forplantningsvilje - hvilket hos en «personlighet» ogsaa forutsætter et positivt livssyn - eller ikke. Efter definitionen behøver en personlighet ikke at være social-moralsk orientert, og selv om man gik med paa et krav om dette er det ikke dermed sagt at forplantningsviljen overalt kommer med. Det personlige individ kunde tænkes gjennom prøvelse av sine motiver at finde ut at de var grovt egoistiske, bli nødt til at opfatte forplantningen som det at tvinge et menneske til, med sit liv og sin død at dække forældrenes private behov, og paa grundlag av dette se forsagelsen som uttryk for en høiere social etik. Eller personlighetsdyrkeren ser mere praktisk paa det: han frygter eller indser at arbeidet for kone og barn og samværet med dem og med konens slegtninger etc. — kort sagt de kurante borgerlige forpligtelser - vil trække for store veksler paa hans kræfter og tid, slik at han før eller senere blir stillet overfor valget mellem at ofre den ene interesse eller se begge forfalde. Temaet har en rik litteratur. En hypotetisk forandring av samfundsforholdene kunde tænkes at ophæve personlighetsdyrkerens ytre konflikt, men ikke den indre. Tendensen idag gaar imidlertid ikke i personlighetsdyrkernes favør.

Arbeider man med et personlighetsbegrep som ikke indbefatter den sociale og slektsbiologiske indsats, vil man derfor, hvor denne indsats ikke gaar ind som accidentale, se at personlighetens styrke er slegtens ruin, og slegtens styrke er personlighetens ruin. Denne motsætning finder man virkeliggjort ikke bare i individernes liv, men ogsaa i folkenes politiske historie, i spændingen mellem «kulturelle» (humanistiske) og økonomisk-militære hensyn, og i motsætningen mellem liberalistisk og absolutistisk styresæt. Hithørende spørsmål drøftes i Georg *Brandes'* essay *Det store Menneske*, Sml. Skrifter XII, Kbh. 1902.

Tænker man sig slegtsstrømmen som en elv vil individerne kunne dirigere sin kraft enten ind i elven eller ut av den, enten «ofre sig for» slegtens fremtid eller søke individuel bekræftelse paa sit liv. Tegningen viser tilvenstre en upersonlig, men slegtssterk gruppe, og tilhøire en personlig utviklet, men slegtssvak gruppe.

Dersom med andre ord det autoteliske utviklingskrav hadde været fiksert i os paa samme maate som larven er fiksert i sin utvikling til sommerfugl, kunde menneskeslegten været utdødd en tid efter at overskuddene (kombinert med feilfiksatjon) hadde begyndt at gjøre sig gjældende. Var vi tvunget av naturen til at være trofast

mot disse lengers slik som *Megaceros* (§ 8) blev tvunget til at være trofast mot sit gevir, da hadde det vi endnu kalder eliten av menneskeheten forlængst fundet hjortens skjæbne, og bare den mennesketype vilde ha levet videre og underlagt sig jorden, som ikke var utrustet med trangen til at løfte sin pande over den biologisk-sociale sfære.

Men forskjellen fra hjorten er netop den at vi principielt ikke er tvunget. Vi finder i vor sjæl en *længsefter* fiksatjonens fred i maksimum av utfoldelse, men ikke denne fiksatjon selv. Som ved al ufixert livsførsel oplever vi et *valg*: vi kan følge en autotelisk impuls eller motarbeide, fortrænge den til fordel for heteroteliske hensyn. Desuten er ikke *alle* autoteliske tendenser uforenlige med det livsnødvendige.

I selve konstitutionen ligger der saaledes en kilde til konflikt, en spænding mellem uforenlige tendenser. Denne spænding kan skifte i utallige nuancer,

gjøre sig mere og mindre gjældende i hvert enkelt øieblik, skjærpes og mildnes under indvirkning av forandringer i miljøet - men den er altid tilstede som en disposition, en uro eller en trudsel, og hindrer vor lykkelige opgaaen i en endelig livsform.

Mange av vore viktigste aktionsimpulser *risikerer* derfor at træffe korsveien hvor der staar paa den ene viser «Til fuldkommenhet» og paa den anden «Til livsfortsættelse». Det forutsættes i det følgende at fuldkommenhetslinjen blir valgt - for et helt liv, for en periode av livet, eller bare i en given interessekollision. Ordet fuldkommenhet antyder i denne tekst ikke noget moralsk program, det er brukt i rent funktionel betydning for at karakterisere en livsholdning som kan være en av to: Enten den at individet utfolder sine *overskudd* uten at ta hensyn til det livstjenlige - eller den at man forblir trofast mot en *fiksationstendens* uten at ta hensyn som nævnt (kvantitativ eller kvalitativ fuldkommenhet). Det moralbud individet følger maa da forekomme ham som noget andet og mere end en blot tillært regel. Det maa oppleves som et centralt livsprincip, en handlingsstil med røtter i ens væsens dyp, som noget ens sjælelige velfærd staar og falder med. Ofte vil det ogsaa ha en metafysisk refleks.

Hvordan opstaar da slike tilbøieligheter? At gjennomføre en sontring mellem nedarvede og tillærte tendenser er vanskelig i det enkelte tilfælde, da man savner sikre kriterier. Vi legger i det følgende den subjektive oplevelses-tilstand til grund. - Valget av livsholdning og partielle holdninger av den art det her gjælder, foregaar ikke altid gjennom tænkning; like ofte skyldes den kanskje en «irrational» proces. Men da vi her skriver avhandling og ikke roman, blir det nødvendig i nogen grad at oversætte holdningsvalget til tankens sprog.

Den som vil søke bekræftelse, «Erfiillung» (Johannes Muller) ad fuldkommenhetens vei, kan si til sig selv i sit hjerte:

Denne sansning er skjøn; den vil jeg leve. Dette landskap, dette menneske taler til noget i mig, som svarer. Jeg vil gi det lov til at svare, og være ett med mit svar. Jeg har et oplevelsesberedskap; her er en likesaa sjelden som umistelig mulighet for at fylde det, for at gi mening til denne del av mit liv. Da spør jeg ikke efter tilladelse, da maa forbudet melde sig selv og vise, at det for mig repræsenterer en høiere interesse, som jeg trods alt er villig til at ta hensyn til. Men hvad skal jeg med en fortsættelse av livet som enten aldrig rækker frem, eller som en gang i livets aften rækker frem til noget jeg ikke længer har evnen til at ta imot? Naar skal det være mig tilladt at gripe til, om ikke nu, da jeg har for mig et objekt jeg ikke kan tænke bedre?

Han kan si: Denne tanke er vældig og betagende; i dette dypsyn, i disse muligheter uttømmes min forstaaelses kraft. At jeg har favnet denne uhyre sammenheng, det gir mening til denne del av mit liv og bekræftelse til min aand, og hvad andet behøver jeg? Hvad skal jeg med en fortsættelse som bare sløver og stykker op og visker ut, en fortsættelse som i lys av min høieste syntese bare blir et gjentagelsens mareridt? Jeg ønsker ikke at tænke *længe*, men at tænke stort.

Han kan si: I min barndom alene var livet vakkert, sandt og godt. Noget deiligere end den kan jeg ikke vente at opnaa, selv om jeg vier mine kræfter til fortsættelsen. Saa længe det er mulig vil jeg derfor leve i erindringen; verden er blit fremmed og kald, la mig da vandre med mine døde til jeg selv er blit en av dem. Verden vil slette deres minde ut, men jeg vil være trofast og i min kjærlige tanke gi mening til det at de var til.¹

Han kan si: Intet er som dagdrømmene. I dem opfyldes alle mine længsler, i dem utslettes mislyd og alle sorger, i dem finder jeg den verden hvor jeg rettelig hører hjemme. Og naar jeg hugger mine drømme i stenen, lar dem faa liv i digtning, farver og linjer, smelter dem om til musik og tømmer min lidenskaps kraft ut i akkorderne, da oplever jeg dette at her alene ligger svaret paa mit liv. Dette er, hvad *jeg* har at utrette over mulden. Umistelig er hver eneste inspirationens stund, enten den blir til et verk eller ikke, hver av dem er værd et langt liv i lunkne sorger og glæder.

Han kan si: Kjærligheten alene mætter min sultende sjæl og varmer mit frysende hjerte. Ingen stemme kan jeg lyde uten kjærlighetens, intet liv er værd at hete liv som ikke gjennomglødes av den. —

Jeg vil ikke opgi sorgen over min elskede. Den er mit helligste og mit eneste, min pligt og min smertelige lykke, min rigdom og min tro. Skal jeg slippe min sorg for at tjene livet, saa blir det øde og tomt i mit hjerte, da har jeg valgt den slettere del og mit navn er forræder. Da er jeg værd at jeg selv blir forkastet, slik som *jeg* har forkastet mit hjertes kosteligste skat. Derfor vil jeg sette det omvendte bæger i mit skjold og være som herr Gilbert av Billingskov.

Og endelig kan han si: Bare *handlingen* kan gi mig et menneskeværdig liv. Jeg maa se mine evner manifestert i den ytre verden, sette kræfter i sving, være med at skape begivenheter. Der er en rus i det at virke som *prima causa* til nye retninger i realiteternes historie. Da vet jeg at sporene av mit

i Sml. «Lovtale over Abraham» i *Kierkegaards Frygt og Bæven*.

liv ikke skal slettes ut - handlingen har bekræftet det; hvad gjør det da om den kræver mit liv til gjengjæld?

I det praktiske liv er det vel sjelden man oplever disse ting slik som her beskrevet; man merker impulser, ledsaget av hemninger, associationer o.s.v. og følger dem eller skyver dem væk alt eftersom man er «disponert» i øieblikket. Heller ikke skjelner man klart mellom de forskjellige impulser; hos de fleste er vel alle de netop omtalte tendenser tilstede og toner vekselvis frem i bevisstheten. De føles kanskje nærmest som en udifferentieret trang til livsfylde, til rikest mulig virksomhet og opplevelse.

Denne trang blir imidlertid meget ofte stanset i sin oppfylelse av mangelen paa adækvate objekter. Man jager fra den ene ufuldkomne gjenstand til den næste, altid søkende en som bedre svarer til ens evne i art og grad.¹ Det erotiske livs krat av forviklinger, dets evige kamp mellom lyst og ulyst, baade i livet og litteraturen, har sikkert en viktig forutsætning i misforhold mellom erotisk evne og erotisk objekt. Mange mennesker har derfor i fantasien skapt billedet av en hypotetisk person som for dem representerer optimum av erotisk objekt, saa godt som de er istand til at forestille sig dette; «fantasikjæreste» heter det hos Ragnar *Vogt*, «mine drømmes brud» er et andet uttrykk. De modigste haaber at dette menneske vil møte dem efter døden, sml. Gunnar *Reiss-Andersens* digt

Glem aldrig hende
du aldrig møtte —

Ordet erotisk er her brukt i vid betydning, slik at det ogsaa omfatter «høiere» lidenskaper som ømhet o.l. Megen erotisk *skyldfølelse* kommer utvilsomt av den samme inadækvans mellom evne og objekt. Ved en mindreværdig forbindelse vaakner der en følelse av, at disse evner, som i sig bærer løftet om en bekræftelse ut over al forstand, dem har man nu, fordi man ikke kunde vente o.s.v., git ut i en karikatur av den opplevelse de syntes bestemt til. At sette sin hvitlakerte spidsgatter i en gjørmepyt, naar den er skapt for det brusende hav, det er at begaa en autotelisk synd. Hvor uvedkommende det socialmoraliske

i Muligheten for selvbedrag maa her holdes for øie. Særlig psykoanalysen har avsløret mange «uegte fænomener» netop paa dette punkt; det viser sig at man grunden» søkte noget helt andet end det man trodde at søke o.l. Skal avsløringen virke overbevisende, maa man først godta psykoanalysens kriterier paa «egentlig og «tilsyneladende».

forbud er for *denne* skyldfølelse, det ser man tydelig derav, at skyldfølelsen kan fortsætte uformindsket gjennom et erotisk utilfredsstillende egteskap, mens den til borgerens forvirring henveires som daarlig luft under en vellykket sommerflirt. Dersom et adækvat objekt er aabenbart utilgjængelig (hvit mand som fange hos buskmænd) kan skyldfølelsen, som ogsaa stiger til metafysiske dimensioner, forandres til utilfredshet uten skyldmoment, eller vende sig om til heroisk forsagelse. Don Juans ustadighet og polygame tendenser i det hele (jfr. nymfomani) forklares psykoanalytisk som svigt i evnen, men maa i det foreliggende aspekt sees som overutrustning og ufikserthet i evnen, svarende til objektets fattigdom; vekslingen mellem flere objekter træder isteden for et fyldestgjørende, endelig objekt. Begrepet troskap hænger sammen med erotisk irrelevante hensyn; gartneren er ikke «utro» mot rosen, naar han senere dyrker en forglemmigei; han har fuldt beredskap for begge, de stjæler ikke noget fra hverandre, de er inkommensurable værdier.¹

Det hænder at en underutrustning dissimulerer en overutrustning, saaledes naar helten et sted hos *Grabbe* ønsker sig «mehr Sinne oder weniger Genuss», eller naar nogen fremhæver menneskets litenhet overfor rummet og evigheten. Ganske visst foreligger der et underskudd i beherskelsen av det givne objekt, men for at føle sin avmagt maa man først ha fattet objektets vælde, m.a.o. være receptivt overutrustet. Det er nemlig ikke nødvendig at fatte rummet og evigheten for at kunne verge sig mot dem, slik som ved et uveir. Men nu er objektet der, og ikke engang fantasien kan løfte vor svarende aktivitet op til likeværdighet med et slikt indtryk. Dersom man her hadde med et tilfælde av ren underutrustning at gjøre, saa maatte jo en hund eller en graasten omkomme aldeles under stjernehimlen eller ved kvindens føtter; et menneske kan da saavidt holde det gaaende ved at skrive vers. — Det hænder ogsaa at et tilsyneladende overskudd skjuler en insufficiens, f.eks. ved det som kaldes overkompensation (H. *Schjelderup*, *Psykologi*, Oslo 1927 s. 279).

§ 26. *Mere om karakter og personlighet.* Mens der ved «karakteren» hovedsagelig blev tænkt paa indbegrepet av et menneskes fiksationsdannelser i forhold til biologiske og kulturelle normer, har ordet «personlighet» mere været rettet mot kvantitative forhold, mot kapacitet. Sondringen blev tat som

i Ogsaa i denne forbindelse er der feilkilder at ta i betragtning: den subjektive opfatning av et objekts adækvans kan medbestemmes av følelsesbetoninger som vedkommende person fortolker «galt», sml. forrige fotnote.

utgangspunkt for klarhetens skyld, og nu maa der gøres en modifikation. I det daglige liv vil ingen «personlighet» uten store vanskeligheter kunne hævde sin sociale eller autoteliske position, bevare det moment av prestige som betegnelsen indebærer, uten at kapasiteten er forbundet med egenskaper som nærmest er fiksationsbestemte, originalitet, egenart, harmoni og permanens. Tilsvarende gjælder om karakteren at den ikke bare maa bestaa i mineralsk urokkelighet, men være en smidigere og mere dynamisk permanens, et organisk og «menneskelig» fiksationsfænomen; et visst minimum av evne maa vel ogsaa forutsættes. Uten disse supplerende og modifierende træk vil baade karakter og personlighet kunne anta psykopatiske former. - Som definitionen er valgt her,¹ blir det naturligere at si at et menneske *har*, er i besiddelse av, karakter eller personlighet, end at si at han *er* det ene eller det andre.

Hvad man til daglig kalder *livsfølelse*, kan i groveste træk beskrives som en slags resultant av partielle miljø-følelser, indre-følelser, fantasiens utvidelse av de givne vilkaar (anelser o.s.v.), erindringsbilleder og tankeresultater, medbestemt av karakteranlæg og erhvervede fiksationer, «temperament» og «gemyt». Kort sagt en saare dunkel og sammensat historie, naar ikke-psykologen vil se teoretisk paa den, men ofte entydig nok for den oplevende selv. Livsfølelsen kan være grund og flakkende, dypt og tungt bevægelig som et hav, rikt og mangfoldig klingende som en grube hos Novalis, lys og tillidsfuld, knuget og mørk og med onde anelser. For at holde livsfølelsen teoretisk ut fra øieblikkelige stemninger o.s.v. kunde man se den som et motiv der kommer igjen i de enkelte stemninger i varieret skikkelse og blandet med andre motiver, men dog til at kjende igjen, analogt med præget, stilen i et musikstykke eller et digterverk. Et menneske kan langsomt ændre sin livsfølelse eller pludselig finde den forvandlet ved at opleve en katastrofe, en kjærlighet o.s.v., men den maa i alle tilfælde ha en viss varighet og gaa nogenlunde «tilbunds» i hans natur. Livsfølelsen omfatter «almindelig status» og «almindelig bevægelsesretning». Den kan arte sig som *livs-pres*, naar en eller flere interessefronter er under stadig paakjending. Ogsaa naar der tales om livspres dreier det sig følgelig om en

i Andre definitioner hos Wilh. Reich, Charakteranalyse, Wien 1933 (i929)» Birnbaum, Über psychopathologische Persönlichkeiten, (Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens Bd. 10) s. 8, W. Bechterew, Die Persönlichkeit (Grenzfragen Bd. 7) s. 2 ff., Kurt Schneider, Die psychopathischen Persönlichkeiten, Lpz. u. Wien 1923 s. 10 ff.

varigere og mere typisk tilstand end ved akute, omend aldrig saa vanskelige situationer.

Livspressets voldsomhet kan (ved bruk av en bestemt forestillingsmodel) siges at avhænge av forholdet mellem paakjendingen (utenfra eller indenfra) og «nervernes bærekraft». Men billedet fører til uklare distinktioner: kan «nervernes bærekraft» økes uten at de sløves, og hvorledes kan man sondre, her? Og - kan paakjendingen maales med andet end trykket paa «nervene»? Virkningen blir jo ikke «dobbelst saa stor» om man mister to brødre, faar to sygdommer, gjør to alarmerende opdagelser over «menneskets lod» - istedenfor én. Allikevel kan det oplevende menneske gjøre den erfaring, at naar bevisstheten utvides, saa øker livspresset: opsynet med fronterne kræver større indsats. I et paalidelig gunstig miljø vil der ikke opstaa nogen slik parallellitet i veksten, men den blir aktuel hvor miljøet, vilkaarene, er utrygge eller direkte truende. Fænomenet træder tydeligst frem naar individets reserver er sterkt engagert paa forhaand. Skriftens ord¹ om at «den som øker sin viden, øker sin smerte», gjælder altsaa ikke uten hensyn til hvilken viden det dreier sig om, men under visse betingelser kan sætningen slaa til. — Ved utvidelse av den «aandelige og sjælelige horizon» vil forøvrig en mængde modificerende forhold gripe medbestemmende ind: den «nye videns» samspil med den gamle, forandringer i selve interessen, naar kapaciteten vokser o.s.v.

Det er unødvendig at nævne at en økning i aandelig-sjælelig kapacitet kan gjøre et menneske sterkere, friere og gladere. Derimot er det viktig at erindre, hvorledes ogsaa lidelse og smerte kan bli «aarsak» eller «foranledning» eller «utløsende moment» til vekst i personligheten. I biologisk model kan det forklares slik: øket paakjending mobiliserer nye og uanede kræfter; først i prøven maales ens virkelige evne ut. Men denne synsmaate rækker ikke til overalt. Lidelsen utvider personligheten uten hensyn til utvidelsens tjenlighet; kanskje er blusset av ny forstaaelse og utsprængningen av nye resonnanskamre netop fordærlig i den foreliggende situation eller paa længere sigt; lidelsen fortæller os ting om vor egen natur og vore vilkaar i verden som vi ofte vilde været «lykkeligere» uten.

§ 27. *Eksempel.* Et viktig bidrag til menneskets billede av sin «kosmiske situation» er opdagelsen av «*forgjængelighetens lov*».

Barnet gaar i begyndelsen ut fra, at slik som dets omverden er, skal den ogsaa vedbli at være. Alle forhold og gjenstande er givne og selvfølgelige.

Ogsaa barnet *indarbeidersin* omverden, gjør sig faste forestillinger om den og finder en fast holdning til den; naar denne holdning først er prøvet, forventer barnet at den bestandig skal gi samme resultat. I en bestemt aldersperiode reagerer barnet med raseri paa en ny drikkekop, en anden barnepike o.s.v. Naar større barn hører om ulykker, sykdom og økonomisk ruin hos andre, staar det gjerne for dem som en selvfølge at det ikke har rammet deres egen familie - vi er ikke av den sorten som slikt hænder med. Ved at leve under forældrenes omsorg oparbeider menneskebarnet i regelen et fond av *livstillid*, av trygghet og garanti. Dette fond maa det opgi efterhvert; erfaringen sætter ind og bryter tryggheten ned. Forvirret og forraadt maa det unge menneske før eller senere være vidne til ødelæggelsen av den oprindelige livsfølelse; først ser det kanhænde katastroferne som undtagelser og enkeltstaaende fænomener, som misforstaaelser, luner eller feiltrin fra forsynets side - det kan ikke være ment slik, eller lignende, men tilsidst maa ogsaa *tilfeldighetens lov* gaa op for det i hele sin frygtelige betydning. Selv de som vedvarende har i behold sin barndoms tro paa et forsyn som overvaaker menneskets interesser, blir tvunget til at forandre billedet av dette forsyn, det virker ialfald ikke synlig og i det smaa.

Kravet paa *orden og bestandighet* (fiksation av miljøet) synes at være et træk ved menneskets artsbestemte natur og skyldes ikke bare pædagogisk tradition. Og selv om man ikke - paa grund av de langsomme rytmer - kan fråkjende universet en relativ orden og bestandighet, saa kommer dog disse egenskaper bare i begrænset utstrækning menneskets interesser tilgode; eftersom maalestokken blir mindre, og alle rytmer krappere, træder det skaptet foranderlighet og kræfternes kaotiske sammenspil mere og mere generende i dagen. Man erkjender at «alt er mulig» og at *sandsynligheten* er den eneste garanti som er skjænket os. Jo finere den oplevende er organisert, desto sterkere vil han være utsat for de ødelæggende virkninger av denne «erkjendelse», og desto nødvendiggere blir det for ham at utarbeide et beskyttende princip. En ubevæbnet metafysisk tillidsfuldhet har i anvendelse paa den jordiske tilværelse meget beskedne kaar.

Bare paa ett punkt kan den erkjendende være *sikker*— i ordets dagligdagse forstand. Hvorledes hans skjæbne end maatte arte sig, den skal ende med *døden*. Og selv om døden kommer sent, vil *alderens plager* indhente ham i sin tid og sætte sit præg paa hans liv uten hensyn til de lyster og planer han endnu maatte ha i behold. Denne *viden om døden*, vor overskuddserkjendises kanskje bitreste gave, blir git os i barndommen allerede; paa færden nedover livets elv staar dødens fossedur høi over dalen. Mange prøver at

overdøve den med sit eget gny, men stilheten etterpaa blir bare dobbelt frygtelig. Alle prægtes dog ikke like sterkt og ikke paa samme maate. Der er stor avstand fra den golde viden om levetidens varighet til den rent ut forherjende forutoplevelse av oppløsningsprocessen¹ med alle de glødende spørsmåal som derav reiser sig og med det sælsomme lys som falder over al menneskelig virksomhet. Fra slagmarker og kirkegaarder hører den levende tordenen av det som var. Storverk styrtet over storverks ruiner, og bak begivenheternes kulisser ser han de stille millioner som syslet med redskap og plog mens historiens stormveir drog hen over deres hoder. Nu er alting stille, det som lykkedes og det som ikke lykkedes, forskjellen er slettet ut. Verdensherskeren og det navnløse offer, her blander de jord og her bytter de jord, mens nye slegter skummer over sletten, ladet med ubrukt kraft. Jorden aander som en stor lunge, liv ut og lik ind gjennom alle porer. Altets historie gripes av den skuende som brændende medoplevelse av fornyelsens ufattelighet og gjentagelsens mareridt i det største som det mindste.

Dette oplevelsespres kan være lystbetonet indtil ekstase saalænge det fattes autotelisk som underet ved det at være til, som et glitrende spil av receptorisk rigdom, som en susende reise gjennom tider og rum, som en sprængning av skranker under bevissthetens vekst mot alvidenhet.

Men denne «æstetiske» holdningsstil kan ikke være eneraadende for resten av livet; uten at denne rest blir betydelig forkortet. Vil vi redde fortsættelsen, maa vi tilbake til en tjenende heterotelisk indstilling, til matstrævet og familielivet. Naar synerne skal avvikles, eller naar haandgrepene skal stemmes meningsgivende ind i den uhyre sammenheng, da viser det sig at de vældige perspektiver er mere end en kilde til lyst - de er *fare*. Den verden man har anskuet i saa vidtfavnende syn teser, i saa ætsende smaa detaljer, den blir ikke mere et tablaa til leilighetsvis og diverterende betragtning, nu er den det sted hvor man skal leve, arbeide og dø, en syntese hvor man selv, aktuelt og konkret, er en virkende detalj. Fortidens og fremtidens verden er ogsaa vor aktuelle verden idag, fordi vi selv en gang var fremtid i vore forældres bevissthet og skal bli fortid for vore barns. Denne utvidelse av sindets og legemets aktuelle omverden, av den fænomenkreds vi tænkende maa ta standpunkt og handlende maa ta holdning til, indebærer en fare for det biologisk-sociale vel. Vi trues av *handlingslammelse* fordi opgaven er

i «At fatte døden er et pust av døden» (Arnulf Øverland).

for svær. Ansvar et ved det enkelte haandgrep utvides til *historisk ansvar*; ja endog til *verdens-ansvar*; ens egen skjæbne som værdimaaler omfatter nu, i lyset av syntesen, ogsaa *menneskehetens* skjæbne.

Naar vi kræver metafysisk mening med vort eget liv, saa gjør vi det ogsaa for de døde og de ufødte. Alle lysende gjerninger i fortid, nutid og fremtid, alle nederlag og katastrofer, al angst og lidelse, alle ukjendte ofre og al glemt heroisme, alt maa ha mening og *god nok* mening, hvis jeg - med verdensbevisstheten vaaken i mig - skal kunne bevare min inspiration, min arbeidslyst, mit fuldtonende beredskap til byrder og medgang.

Verdensansvaret, det maksimale uttryk for menneskelig handlingsbevissthet, nødvendiggjør en *moralsk norm* av like vidtomspændende gyldighet, en norm som omfatter og supplerer alle de partielle normer vi kjender fra de enkelte interessefelter. Til savnet av et universelt *objekt* (eller rettere av en «Wirkungsträger» ved objektet menneskehetens skjæbne) slutter sig savnet av en universel moral. Med voksende personlighet følger derfor først et økende ansvars-pres og dernæst en tiltagende *metafysisk raadløshet*.¹

§ 28. *Det «metafysisk-melankolske klarsyn»*. Før vi imidlertid forsøker at trække de metafysisk-moralske konsekvenser av det almindelige bevissthetsoverskudd skal vi ta for os en særpræget og central oplevelsestilstand som kanske mere end nogen anden er egnet til at modne den metafysiske bevissthet.

De fleste har kanske i sin tidlige ungdom eller senere gjennomlevet hvad vi i mangel av anden betegnelse kan kalde for «det metafysiske chok». Blandt mulige andre former kan det ogsaa ha denne:

Man vaakner om natten og er lysvaaken med ett paa en underlig, gjennomtrængende klar maate man ikke tidligere har kjendt. Alle dagligdagse forhold og ting staar tydelig for en, men uendelig fjerne, som «en fortælling om sig selv». To ting opfylder bevisstheten med «absolut» betydning, *jeget* og et uhyre *rum*. Jeget føles - eller føler sig selv - som et centrum av «ren eksistens», av «absolut tilværelse» eller hvordan man nu vil forsøke at beskrive det - andet end beskrivende er de anvendte uttryk ikke.

Rummet, hvor dette nakne, levende jeg «befinder sig» (alle ord faar kvalificert betydning), er øde, koldt, susende og *fremmed*. Det er fremmed i en grad som intet man har erfaret, og det *suser* av suveræn likegyldighet. Betegnelser er magtesløse, ord som «absolut omverden» e. 1. kan gi retning.

Tilstanden følges av «klarsyn», av «røntgenblik». Uten antydning til intellektuelt besvær fatter og gjennomskuer man fuldkomment ethvert suget, som tanken berører, i de mindste detaljer og den største sammenheng, befriet for det vante «affektive belæg». I de fleste av de tilfælder jeg har stiftet bekjendtskap med i det praktiske liv (bortset altsaa fra læsning) har det vist sig, at hvor det lykkedes vedkommende at fastholde et bruddstykke av disse sjeldne og kortvarige perspektiver, der viste de sig overlegne i forhold til den tænkning han vanligvis præsterte.¹

Men tilstanden præges dog først og sidst av *angst*. Heller ikke angsten kan tilnærmelsesvis beskrives, den er «angsten ved det at være til», være menneskefødt, føle sig prisgit med interesser som *ikke maa* sættes tilside. «Verdensangst» er et ord som gir retning, «verdensensomhet» og «verdensnød». Det er som om Altet, der har frembragt os, nu vender os ryggen og ikke vil kjendes ved os. Man føler det som en grænsetilstand, en ytterste mulighet; erkjendelsen har likesom gjennomtrængt de ytre objekter og falder os nu i ryggen. Den tanke melder sig usøkt: Et skridt til, og du er tapt for livet.

Av kilderne til mit kjendskap om slike maksimaltilstande har jeg det bestemte indtryk, at det vilde være ganske forfeilet at avvise dem med den begrundelse at de *bare* har patologisk interesse. (Om begrepet patologisk se nedenfor.) Det mest nærliggende er at karakterisere dem som tilfælde av ekstrem skjærpelse og utvidelse av den sedvanlige oplevelsestilstand, en maksimal emotionel betoning som er forbundet med en løftning av sigtepunktet fra partielle objekter til et almindelig «tilværelsesobjekt». Svakere former av pludselige perspektiviske utvidelser for den «indre sans» forekommer jo hos alle mennesker til hverdags og kan forandre situationen fra idyl til panik eller omvendt. Utvidelsen *kan* være en betingelse for livets frelse, nemlig hvor subjektet ellers vilde ha valgt en holdning som var rigtig i det snevrere, men fordærvelig i det større miljø. Overskudd er bare tilstede naar den økede indsigt er uten betydning eller indebærer en fare.

Det unge menneske maa ofte lære at beskytte sig mot overskudd av indsigt, han lager sig et sjælelig «Reizschutz». Det betyr saaledes en alvorlig

i Her maa man dog være opmerksom paa de vanskelig kontrollerbare betingelser for, at slike subjektive oplevelser virkelig har nogen objektiv gehalt. Muligheten for selvbedrag er altid tilstede, og det er en nærliggende fare at fortolke en slik undtagelsestilstand overensstemmende med et paa forhaand opgjort syn.

paakjending for et mottagelig sind, naar den unge opdager at han kan følge sin egen tilblivelse fra kimbanens forsvinding i fortidens mørke og fra kolonialhandlerens hylder frem til fødselens gyselighet. Hvad var «jeg» i 1850 og naar blev «jeg» egentlig til? Mens de mindre mottagelige i læren om stofskiftet og «Det menneskelige legeme» ikke ser andet end pugverkog pensum eller i bedste fald en nyttig og fornøielig viden, kan et ømfindligere sind av en bestemt konstitution gaa fra krise til krise, faa motbydelighet for spisning og avføring (inter faeces et urinam nascimur), opleve unævnelige rædsler ved hver ny kundskap om knokler og indvolder og i fortvilet væmmelse bønfalde om at faa slippe.¹ Der kan være en uutholdelig pine i det at opleve sig selv som en bengrind i betræk, med bløte dele ophængt i en pose paa forsiden, og i skelettets nifse latterlighet at gjenkjende den levendes. Mange har vel erindringer fra barndommen om det dødelig ekle ved folk som tok gebisset ut, parykken av eller træbenet løs, førstegangsindtryk saa voldsomme at de reproduceres ved alle lignende episoder senere i livet. Man behøvet ikke derfor at være blind for tildragelsens komiske side, men denne blev likesom feiet voldsomt avveien, naar de øvrige kvaliteter brøt igjennem; i forhold til disse blev det komiske underordnet og uvæsentlig og bidrog bare til at øke uhyggen. Det var rystelser av helt eiendommelig art, naar det anelsesvis gik op for en, hvilke kaar man var sat til at dele. Angsten for *operationer* var saaledes noget ganske andet og mere end frykten for legemlig smerte. Beretninger om amputationer, ulykker og tortur kunde fuldstændig besætte bevisstheden, og fantasien bygget rædsler i forlængelsen av det kjendte ut over alle fattelige maal. Bare der skulde trækkes en tand saa spurte følelsen i en: hvorledes er dette mulig og hvad er livet? En slik «organskræk» kan utfolde sig videre og omfatte endog fingrenes antal o.l. idet «jeget» gjennom denslags fænomener finder sig paaduttet femtal og anden vilkaarlighet fra ukj endte kilder, groteske legemsformer det aldrig har bedt om og aldrig selv vilde ha valgt o.s.v. Hvad er det for et satanisk arrangement at jeg finder mig indspundet i en vævning av fremmed stof hvis blinde lov jeg er underlagt og hvis form placerer mig paa overgangen mellem foster og lik, mellem to frastøtende karikaturer av mig selv?²

¹ Saaledes Hebbel og Rousseau, se *Birnbaum*, Psychopathologische Dokumente, Berlin 1920 s. 78 bl.a.

² I psykoanalytisk litteratur betegnes tilstanden som «kastrationskompleks».

Direkte destruerende virker anatomisk innsikt naar den fører til oppløsning av «selvfølgeligheter», av kjendte og kjære enhetlige indtryk fra det daglige liv: den elskedes bedaarende smil blir til grinende mekanik - slik som naar man ser paa et fotografi som holdes op-ned. Illusionen av levende enhet kan ganske vist fremkaldes paany, men det kan den ogsaa overfor døde ting, slik at en revnet støvel med synlige tær faar et fysiognomisk uttryk av høi mimisk værdi. Denne illusion av organisk enhet i sammenbragte elementer, av et sammenhørende og samvirkende hele er en vigtig forutsætning for normalitet i ens ytre og indre liv. Ved denne apperceptionsmaate, som kanskje først og fremst er en følge av vanens sløvende indflydelse, fatter vi klær og mand, tænder og læber, landskap og hus underrett. Hvis der paa dette felt bryter ind en «objektiv»-analyserende anskuelsesmaate, falder verden i fisk omkring en; folk blir til spøkelser og sælsomme karikaturer som krydser hverandre i hus og paa veier, blinde for andet end sine egne groteske gjøremaal som utføres under sociale grimacer og er uthullet for enhver mening, likesom de selv har mistet alle kjendte og varme og menneskelige træk. Den nøkent-saklige innsikt ødelægger umiddelbarheten og alle de følelser som har sin forutsætning i den, oljen i sjælens maskineri og næringen for dens vekst. Innsigten er «anorganisk» og «giftig», den tilhører ikke det groende, vegetative liv, men kræver allikevel sin plads. For slike mennesker gjælder, at Tout comprendre, c'est tout détester.

Den opfatning, at disse fænomener bør sees som uttryk for et bevissthets-plus og ikke som en kvalitativ utglidning (en patologisk feilfiksaation) finder støtte i en betragtning som denne: Naar et individ *undrer* sig over arten av sit miljø og sine vilkaar (i motsætning til et andet individ som bare utnytter miljø og vilkaar for at dække sine elementære behov) da forutsætter dette at der er tilstede et sammenligningsgrundlag i vedkommendes bevissthet, et forestillingsstof eller et synspunkt av «høiere» orden, ut fra hvilket de givne vilkaar kan sammenlignes med andre, hypotetiske.

Man tænke sig f.eks. et barn som er vidne til at hjemmet brænder ned, og derefter til opbygningen av et nyt hus. Tidligere har huset været noget selvfølgelig for barnet, et uforanderlig væsen med et venlig og forstaaelsesfuldt ansigt, en vigtig del av barnets verdensbillede. Dersom det nu er av et tænksomt og følsomt gemyt, vil begivenheten kunne foraarsage hos barnet en dobbel krise, paa en gang præget av sammenstyrtning og bevissthetsutvidelse. For det første: Selv hos os er altsaa denslags mulig, vi er ikke i nogen særstilling. Ildebranden er kommet til os, den vil os noget, vi er omgitt av nogen eller noget som har sendt os ildebranden, der er muligheter

i luften o.s.v.¹⁾), m.a.o. miljøfornemmelsen utvides sterkt. Dernæst: Det nye hus har intet ansigt, det blir til dag for dag av spiker og planker, vi kan selv bestemme hvordan det skal være. Dette er for barnet et helt nyt begrep hus, et fattig og graatt begrep, og - en aapen dør for ødelæggende kræfters invasion i interessefeltene, mens det gamle hus var en garanti mot slike muligheter. Eftersom det nye hus blir indarbeidet, faar ogsaa det et ansigt, men barnet vet nu, at dette er noget det selv har git huset, - om helheten er noget andet og mere end summen av delene, saa er dette noget vi selv føier til. Barnet er blitt *ensommere* i sin omverden end før.

Trods det vilkaarlige valg av eksempel (der kan jo ogsaa tænkes en række andre reaktioner paa en begivenhet som den nævnte) og trods forskjellige brist i analogien, kan en slik «erkjendelseskrise» i et barns liv brukes som billede paa nogen av de processer som omstyrter den «naive» voksnes selvfølgelige, og for den praktiske utfoldelse saa gunstige anskuelse av selvet og omverdenen, og som i det «melankolske klarsyns» helvede skaper jordbund for metafysiske behov. Med frygtelig, ja i sin udæmpede form uutholdelig styrke velter spørsmålet ind over den ubeskyttet mottagelige, det likesaa misbrukte som uawiselige: Hvad er livet?

Hvad er det for noget utspekuleret djævelskap jeg er kommet opi her? Og hvad vil det si at jeg kan staa «utenfor» og stille et slikt spørsmåal? Det vil si at «jeg» ikke er identisk eller ett med min tilværelsesform, at jeg kan tænke mig en række andre og «bedre» og at mit jeg kan staa nøitralt iagttagende og vurderende til formernes spil og kræfternes møte saavel i omverdenen som i den organisme tilfældigheterne — uten rapport med mine centrale tendenser-har tilordnet mig. Jeg kan se med fiendeblik paa mit eget legeme, jeg kan hade dets svakhet, avsky dets misdannelser og stirre med gru paa de tegn som fortæller at det er salvet og indviet til døden, til forfald, opløsning og forraadnelse. Hvad er døden? Er den ikke enden paa alt? Hvorfor maa jeg finde mig i dette? Har jeg selv paa ukjendt vis forvoldt min dom, eller er jeg offer for en haarreisende metafysisk uretfærdighet efter menneskelige maale - og hvilke andre har jeg at maale med? Verden er ikke bygget over menneskelige principper, her tyranniseres vi av en lov som ikke spør efter *vore* værdier og behov.

Og hvad er det for en kløft i mit væsen, som gjør at jeg ikke er kritisklöst og selvfølgelig ett med min tilværelse, slik som jeg antar at dyret ^{maa} være,

men at jeg kan oppleve min *situation som menneske* i bilde av noget slikt som en lyst- eller opdagelsesreisende, som med hele sit kostelige utstyr er faldt av toget og befinner sig i hænderne paa kannibaler, der han vurderes efter mørhet og fettprocent? Eller i analogi med en opholdstilladelse i et vildfremmed land hvor jeg ikke har hjemstavnsret og maa laane alt av statens naade, en naade som kan inddrages uten varsel? Hvor har jeg den følelse fra, som siger mig at mit væsens rette forum og rette skjæbne er *andre* end dem jeg her maa ta til takke med — hvad var det for en reise jeg var paa dengang jeg faldt av toget og blev menneskefødt? Hvilket land er *da* mit rette fædreland, naar jeg i livets land er bare en fremmed?

Metafysiske spekulationer som har til hensigt at gi *svaer* paa disse spørsmål, vedkommer os ikke her. Vi stiller ikke engang spørsmålene for egen regning, de er blit utformet bare for at illustrere arten av de anfegtelser, det gjælder at beskrive. Alt hvad vi trenger at *hævde*, det er at under ellers like vilkaar vil slike anfegtelser være tegn paa et høiere differentiært sind i forhold til et som er fritat for denslags besøk — og at differentiationen her er en gave baade paa godt og ondt. Det gode har vi at søke i selve bevissthetsutvidelsen, i følelsen av evne, i glæden over intellektuel funktion, det onde (ugunstige, ubehagelige) derimot i nogen av de forestillinger funktionen har paatvunget os og i konsekvenser vi finder det uundgaaelig at trække, med tilhørende vurdering og affekt.

§ 29. *Kommentar.* Den bevissthetsproces som netop er skissert, bevæger sig fra «erkjendelse» (indtryk og fortolkning) til vurdering og affekt. Processen kan imidlertid ogsaa tænkes at foregaa i omvendt retning, en synsmaate som der lægges stor vekt paa inden forskjellige retninger i moderne psykologi. Ifølge denne er «driften» det primære — uhemmet utfoldet eller i nevrotisk forklædning —, av driften, som hænger sammen med temperament o.s.v., bestemmes vurdering og affekt, hvorefter jeget «utvælger» sine iagttagelser og arrangerer sine fortolkninger overensstemmende med egne behov. Konsekvenser og vurdering av et og samme «objektive» fænomen vil derfor kunne arte sig forskjellig hos mennesker med forskjellig temperament o.s.v. uten at det er mulig at opstille nogen rangorden mellem dem. Skjønt dette arbeide ikke legger psykoanalytiske eller individualpsykologiske synspunkter til grund, gaar det dog ikke an uten videre at se bort fra slike synsmaater, dertil har de vundet en altfor sterk position. Der gives da ogsaa tilfælde nok i ethvert menneskes erfaring, som indbyder mere til en slik tolkning end til hvilkensomhelst anden. Hvor opfordringen er tilstrækkelig sterk, vil derfor muligheten av dybdepsykologisk tolkning bli

holdt for øie i det følgende. Naar vi i det foregaaende har brukt en mere «rational» betragtningsmaate overfor problemet om «indsigtens farer», var det med henblik til fællesfaktorerne i de menneskelige interessekomplekser og ensartetheten i det miljø (de vilkaar) som indsigten gir besked om - saa langt det da kan hævdes at et slikt fællesskap og en slik ensartethet foreligger. Et andet grundlag er den forutsætning, at begrepet *adækvans* er anvendelig, naar man vil bedømme forholdet mellem interesse og insigt paa den ene side og vurdering med affekt paa den anden. De sidste er i et givet tilfælde enten adækvate («normalt tilpassede») eller inadækvate i forhold til de første. «Objektiviteten» i adækvansbedømmelsen beror rigtignok, ganske som ved begrepet «normal-psykologisk», bare paa statistiske forhold.

Saalænge en «erkjendelse» av miljøets natur har direkte betydning for enkle og kurante interesser som f.eks. de biologiske, vil en given vurdering av de erkj endte forhold uten videre kunne bedømmes ved spørsmålet om adækvans. Junglen ved nat er som regel et utrygt og skræmmende, altsaa ugunstig miljø for et enslig og ubevæbnet menneske. Denne vurdering tør være adækvat («real-angepasst») saasandt den reisende har interesse for liv, helse og smertefrihet.

Man kan tænke sig at opdageren er ankommet til det forj ættede land og er besat av sin opgave; han styrter ind i det ukj endte med én gang og oplever paroksysmer av opdagerglæde (sml. uerfarne paaskegjester og «børnene i skoven») - indtil pludselig solen gaar ned og han staar der uten orientering, prisgit situationens luner, hvis han ikke selv kan finde paa raad.

Ved det valgte eksempel gjælder det, naar livsinteressen først er tilstede, at opfatningen av situationens farlighet (situationens mimicry) repræsentereret værdifuldt plus i bevissthet sammenlignet med den videnskabelige interesse og den lyriske opgaaen i tropehimlens pragt, noget ogsaa den *forsigtige* reisende vilde vært fuldt mottagelig for under betryggende omstændigheter. Er han ifølge med en som er ute for at «se Neapel og dø», vil denne derimot ikke forstaa hans angst for det frembrytende mørke.

Adækvansprøven blir straks vanskeligere at anstille naar man har med et metafysisk omraade at gjøre; allikevel synes det mulig at trække en parallel: Om den som har interesse for «jegets metafysiske vilkaar» gjælder det, at angsten ved slikt som anatomisk insigt betegner et værdifuldt plus i bevissthet sammenlignet med den som har metafysisk interesse men mangler dette plus - *ceteris paribus*. Den metafysisk indifferente kan derimot hengi sig udelt til glæden over skelettets elegance og tekniske hensigtsmæssighet. Denne glæde kan ogsaa «metafysikeren» oppleve, men bare under en gysen

der svarer til den som blander sig i opdagerens beundring for tigerens kraft. Tillidsfuldt lystbetonet vil den metafysiske gysen kunne bli bare paa bakgrund av et ønskefarvet metafysisk postulat (sml. kap. 6). Den biologiske parallel til dette igjen er den uerfarne reisendes tro paa, at den ukjendte og mystiske jungle «maa være tryg fordi den er saa pragtfuld» el.l.

Det er unødvendig at hævde, at metafysisk interesse og miljø-følelse er det primære, og at den medfører «organskræk» o.l. som det sekundære. Tilblivelsen av metafysisk livsfølelse tør være et saa dunkelt og komplisert kapitel at det er ugjørilig at paastaa noget almindelig om rækkefølgen av faser og faktorer; ved siden av en subjektivt begrenset introspektion har man ikke andet materiale end det som vilde fremkomme ved en omfattende og vanskelig enquete. Det greier sig da ogsaa for øiemedet at peke paa den gjensidige *affinitet* og muligheten for vekselvirkning, som er tilstede mellem organskræk, handlingslammelse o.a. paa den ene side, og metafysisk livsfølelse paa den anden. I metafysisk tænkning kan fænomener som de nævnte vistnok ikke tjene som argument, men vel spille en rolle som katalysator eller brukes til illustration.

Heller ikke har man noget andet grundlag end interessen, naar det gjælder en vurderende sammenligning mellem den livsberedtes og den biologisk indifferentes holdning i junglen, og det samme er tilfældet naar man vil veie den metafysiske livsfølelse mot den ikke-metafysiske. Der er intet iveien for, at en ikke-metafysisk personlighet ved sin kraft og sin slagvidde i det biologisk-sociale eller det kunstnerisk-autoteliske felt *for en given menneskegruppes almindelige kulturelle værdsættelse* kan rage ganske anderledes iveiret end den ulærde og betydningsløse «metafysiker» som bare «undres over tilværelsen», henfalder i tøilesløse spekulationer og kanske ikke engang har uttryksevne nok til at gi en anelse om hvad han mener. Det lar sig derfor ikke uten videre hævde at en hvilkensomhelst form for metafysisk bevissthet representerer et kulturelt plus overfor en hvilkensomhelst form for ikke-metafysisk bevissthet.

Allikevel kan der bli tale om en *praktisk anvendelig*, omend ikke principielt uangripelig rangorden. En metafysisk bevissthet vil kunne *omfatte* et ubegrenset ikke-metafysisk indhold uten derfor at miste det metafysiske sigtepunkt; det lar sig gjøre uten magtanvendelse at indordne og underordne enhver art av høi partialindsigt i det metafysiske livsbillede. Derimot kan selv en høitopdrevet partialbevissthet ikke paa samme maate indordne et gedigent metafysisk engagement i en sum av ikke-metafysiske partialholdninger (medmindre en vilkaarlig metafysisk konfession netop inkluderer en slik indlemmelse).

Et begrundet handlingsdirektiv for hele livet, et livsmaal som omfatter og supplerer enkeltmaalene, en syntese som implicerer alle andre synteser, o.s.v. vil saavel i «biologistisk» som kulturelt aspekt kunne betegnes som det *men fuldkomne* i forhold til de indbefattede elementer. Der gaar en utviklings, differentiationens og organiserings vei fra det partielle til det metafysiske. Uten en revolution i de mest dyptgripende menneskelige og kulturelle fik-sationer vil det ikke være mulig at tilbakevise det metafysiske sindsliv som mindreværdig, partielt, som sykelig utvekst. Det maatte i tilfælde paavises, at ethvert metafysisk engagement kan avvikles under stigningen mot endnu høiere synteser, paa samme maate som en politisk overbevisning avvikles under stigningen mot en «almindelig humanisme». Vi ser for øieblikket bort fra dem som søker den endelige livsløsning i en *reduktion* av det menneskelige bevissthetliv. For et «biologistisk» helhetssyn ligger det nærmere at se det metafysiske moralbehov som en forlængelse, en interpolation av utviklingen fra den ubevisste refleks til det ansvarsbevisste holdningsvalg paa bred basis, se det i nær forbindelse med den *reaktions-nød* som opstaar av menneskets viden om døden, - erkjendelsens sidste og bitreste frugt. Av selvbekjendelser og andre litterære vidnesbyrd, av samtaler med andre mennesker og eventuelt av egen erfaring kan man slutte, at det metafysiske beredskap i stor utstrækning *føles og opleves* som noget særdeles høiværdig og ukrænkelig, selv om der følger alvorlige anfegtelser med. Det kan indtaen dominerende plads selv i slike sind som øver en vælgende og vrakende kritik overfor sine indskydelser og opretholder et ubøielig krav paa intellektuel redelighet. Den søkende synes, at han i *metafysisk tryghet* maatte kunne bære en hvilkensomhelst ikke-metafysisk katastrofe med glans; man tænke paa den styrke som allerede de vilkaarlige metafysiske trosbilleder gir. Omvendt kan ingen partiel sukses, ad overbevisningens vei bringe de «egte» metafysiske krav til taushet, naar de først er vaaknet i en for alvor. Derfor er det gjerne naar de partielle bekræftelsers ekstase slaar om til tomhet, savn og fortvilelse, at den metafysiske uro begynder at spøke mellem ruinerne og vækker længselen efter et almindelig og usvikelig handlingsdirektiv.

Det er tilstrækkelig, hvis disse betragtninger retfærdiggjør et primat for det metafysiske sindsliv paa *psykologisk*, omend ikke paa logisk grundvold.

§ 30. *Variationer i det metafysiske beredskap.* Foranledningen til at hithørende spørsmål nu kommer til at opta os en stund fremover, er den at vi i den metafysiske interessesektor mener at se det alvorligste, det mest betydningsfulde, det høiværdigste og samtidig mest katastrofale utslag av menneskets overutrustning og ufikserthet, samtidig som en anelse siger os,

at slike dobbeltvurderinger gir en lovende vei mot bestemmelsen og forståelsen av det tragiske. Denne sektor er hittil blit behandlet underrett, som rettet mot et enhetlig objekt; det gjaldt nemlig først og fremst at avgrænse den mot de ikke-metafysiske sektorer. Nu kan der trækkes en skillelinje i sektorens indre.

Det subjektivt givne kan være en utilfredshet, en angst eller uro, som trods sin mulige styrke bare dunkelt føles og som maa bearbejdes intellektuelt for at ta form. Ideen med denne bearbejdelse er at faa uroen o.s.v. fremstillet slik at der opstaar en mulighed for at overvinde den, slik at den avtvinges en Wirkungstråger. Til en viss grad opnaar man dette, naar uroen er avklaret til et *behov*. Det er dette behov som kan være av forskjellig art og gi anledning til en sontring, og forskjelligheten overføres da videre til det *objekt* som behovet skaper sig eller finder.

Behovet gjælder i skiftende former en mening med tilværelsen som helhet. Med tilværelsen menes her menneskets og det øvrige bevisste livs tilværelse; vi bærer lettere at planterikets og mineralernes eksistens er uten mening i menneskelig forstand, eller uten anden mening end den at være et mulig raastof for det bevisste liv. Skal det enkelte menneskes liv ha mening, maa det være led i en tilstrækkelig god opgave, ellers blir meningen bare autotelisk, og det er ikke nok for alle. Opgaven maa være fyldestgjørende i dimension og adækvat av natur, slik at den engagerer alle forhaandenværende meningsløse overskudd i evner og egenskaper. Objektet maa være «absolut», det vil i den anvendte terminologi si metafysisk fiksert, rensset for al tvil, og kampen for at naa det maa være underlagt retfærdighetens lov. Naar kravet stilles principielt, avviser man alle surrogater og utilstrækkelige forslag; derfor siger *Grabbes* Faust, da man vil avspise ham med kvantitative maal:

Schwächling, der du glaubst dass Massen
befriedigen mich mochten —
— Zeige mir
den Abgrund, welcher ich nicht bodenloser,
den Gipfel, den ich mir nicht schwindelnder,
das Weltall, welcher ich mir nicht
unendlich grosser denken konnte —
- Freund, nach
der Kraft und ihrem Zweck hab' ich geforscht.

Fremforalt er det vel som tidligere nævnt bevisstheten om døden som vekker det metafysiske behov. Som den værste av alle meningsløsheter føles da den, at kontinuiteten man oplever i sit indre, «jegets» historie og skjæbne det mest «faste» man kjender gjennom alt det skiftende, ogsaa skal være forgjængelig, som et skybillede og en snesulptur, - da blir der nemlig for jeget *intet* tilbake. Og «intet» er ikke noget tilfredsstillende maal for et livs eller alle livs arbeide og lidelse, evner og haab. Der opstaar en svimlende tomhetsfølelse, som kan forklares ved at alle empiriske objekter er veiet og fundet for lette. Som sidste tilflugt søker da fantasien ut over livets grænse, - en ytterste konsekvens av organismens evne til at søke mot optimum i miljøet - der tanken i sin nød og hjemløshet kan klynge sig til et muligheternes proto-plasma, som historiens flammer endnu ikke har hærdet til lov.

Behovet for en meningsgivende fortsættelse hinsides graven, troen paa møtet med alt hvad vi savnet her, haabet til, eller angsten for den skjæbne som venter jeget i den «nye verden» - alt dette tilhører, hvad vi vil kalde det *hinsides-metafysiske* beredskap. Det kan ogsaa ytre sig indenfor livets ramme i rapporter med antatte hinsides instanser.

Der findes imidlertid ogsaa andre typer av metafysisk orientering, som kan optræde alternativt eller kumulativt i forhold til den hinsidige. Selv om man nemlig ikke har noget merkbart behov for jegets bestaaen og vekst efter døden, selv om man kunde erklære sig fuldt tilfreds med at «sjælen» blev slettet ut sammen med legemet, selv om man var ute av stand til at anta muligheten av et fortsat liv uanset ønsker og behov, ja selv om man positivt avviste tanken som ikke ønskelig - saa behøver ikke derfor ens livsfølelse at savne enhver metafysisk betoning.

Trangen til metafysisk rapport med tilværelsen kan ytre sig i en bestandig *søken*, - man venter med at «ta standpunkt» og vælge holdning. Ogsaa paa biologisk omraade er denne utvei i en tvilssituation ofte gunstigere end en vilkaarlig og hazardiøs valgavgjørelse og forutsætter, under ellers like vilkaar, en høiere bevissthetsgrad; men her har den sin begrænsning ved det, at subjektet før eller senere blir *nødt* til at handle for ikke at gaa tilgrunde. Paa metafysisk omraade er denne tvingende nødvendighet sjelden tilstede, den kan tænkes at indtræde hvor en metafysisk valgavgjørelse representeres ved f.eks. en social, eller ogsaa naar det psykiske pres blir for svært. Ofte kan et menneske holde det gaaende med sin søken hele livet uten at bli offer for en voksende panik. Netop fordi usikkerheten er saa overvældende kan han nemlig føle en viss trygghet og ha en nogenlunde god samvittighet ved selve den søkende holdning: en retfærdig metafysisk instans vil ikke kunne negte

ham sanktion. Han vet jo med sig selv, at han i høiere grad har paatat sig tyngden av det metafysiske ansvar end den, som i befrielsesøiemed avkoblet sin vaakne kritik og «gik ind for» et mere eller mindre vilkaarlig valgt system.

Et metafysisk sigtepunkt kan ogsaa forenes med positiv indsats. Over-skuddskraften rettes da mot «idealer» (hypotetiske optima) som individet tænker sig virkeliggjort inden rammen av menneskehetens jordiske liv, eksempler er «det godes seier» og «aandens gjennomstraaling av materien». Grænsen mot sociale og andre ikke-metafysiske livsmaal er ikke skarp. Sondringen beror paa hvilken værdi forestillingen har for den enkelte, hvilket behov den dækker. Ogsaa dette er ofte uklart.

Forestillinger som de sidst beskrevne vil vi kalde *dennesidig-metafysiske* i motsætning til de foran beskrevne.¹ En dennesidig-metafysisk livsanskuelse behøver ikke positivt at avvise muligheten av hinsidige realiteter, den kan avstaa fra at ta standpunkt til dem.

Men det er især naar en immanent-metafysisk livsanskuelse maa savne den sikkerhetsventil som ligger i muligheten av et liv efter døden, at den sterkere end nogen anden disponerer for en konvergens av individets samtlige kraftlinjer mot en fælles utfaldsport, mot toppen av personlighetens kegle. Det metafysiske behov kan sees i billede av en elektrisk ladet pol, som samler spændingen i sig fra store reservoirer og likesom «længes» efter en motpol for at gnisten — i menneskelivet bekræftelsens gnist — skal slaa over og gi likevegt og ro.

§ 31. *Den metafysisk-moralske anføgtelse.* I det paafølgende kapitel vil vi forsøke at vinde en oversigt over de *metafysiske surrogater* ved hjælp av hvilke folk flest forsøker at dække sit universelle meningsbehov, og den teknik som benyttes for at holde kritiken borte. I nærværende kapitel skal vi derimot undersøke, hvorledes et menneske som er tilstrækkelig sterkt og alsidig utrustet til at kunne fungere som representant og forsøksperson, og som fastholder kravet paa intellektuel redelighet, vil være stillet naar han forsøker at skape sig en handlingsnorm i harmoni med sit metafysiske behov.

Handlingen, som i saa mange forhold er en betingelse for livets bestaaen, og hvori ethvert livsberedskap faar sin ildprøve, nødvendiggjør en avslutning av den sjælelige præparation. Handlingen er likesom en konvertering av motivarbeidet; præparationen utslettes og gjenopstaar i handlingen, men

¹ For at undgaa misforstaaelser har jeg opgit den først anvendte terminologi: transcendental-metafysisk og immanent-metafysisk.

dennes konsekvenser er uavhengige av forberedelsen. I handlingens verden er motiverne uten betydning, og dette føles ofte som en uretfærdighet av den som har lagt arbeide paa motiveringen og anser denne som en væsentlig del av sin indsats. I socialt miljø søker man derfor, særlig i nyere tid, at modificere den biologiske jernlov og tillægge motiverne vekt. I den norske straffelov av 1902 er de snart git formildende, snart skjærpende virkning, mens det i andre tilfælde er bestemt at de ingen betydning skal ha eller at indtræden av visse følger skal ha indflydelse paa domresultatet uten hensyn til motiv.

Der gives i hvert enkelt tilfælde en terskel, over hvilken en motorisk ytring ikke kan komme uten at miste sin gjenkaldelighet. Terskelens beliggenhet varierer sterkt efter omstændighetene. Naar det skjæbnesvangre punkt er passert, gripes indsatsen av fremmede og i forhold til hensigten tilfældige kausalrækker og gaar ind som et upersonlig ledd i historien. Nu staar det ikke lenger i den handlendes magt at opretholde interessekontakten mellem indsatsen og de værdier han vilde styrke og beskytte, nu er kraften gaat over til at bli del av et indifferent miljø.

Det moralsk fintfølende menneske vil derfor kjende sig ansvarlig ogsaa for uforutsette konsekvenser av handlingen, ja for følger som ikke *kunde* forutsees. Han vet, at hvad hans «prima causa» utretter paa sin vei fra nu av og til verdens ende, det kan ikke noget menneske gjøre sig en forestilling om. Derfor ligger det for ham noget frastøtende i kravet paa motiveringsarbeidets avslutning; handlingen føles som vilkaarlig, ubegrundet og umodnet, som feighet og dovenskap, som et offer til det «nærmeste krav» og derved som en reduktion av det synsfelt han har tilkjæmpet sig. Analogien fra proto-plasmaets overgang til ugjenkaldelig fikserte former melder sig med styrke. Omverdenens krav paa handling stiller i ekstreme tilfælde - og det er disse som er gjenstanden for vor opmerksomhet i dette kapitel - den høimoralske personlighet valget mellem en vold mot sindet, en nedtrampning av det fineste, dypeste, «helligste» i hans væsen, et forræderi mot «mennesket» i ham paa den ene side og en forsagelse av den aktuelle, biologisk, socialt eller autotelisk rigtige handling paa den anden.

Utvidelsen av *metafysiske handlingslammelser* fra enkle og grove tilfælde til det at omfatte individets samlede motoriske liv er av flere grunde ikke let at anskueliggjøre, — følelsen spiller ogsaa en betydelig rolle. I det daglige liv har man sjelden anledning til at iagtta noget mere end de første svake begyndelser; hvis nemlig fænomenet utvikler sig videre vil sidste akt komme til at foregaa paa nerveklinikken eller sindssykeasylet. Derimot har man

lettere adgang til at studere handlingslammelsen paa de forskjellige partial-fronter, og jeg anfører fra disse et par eksempler.

At ogsaa dyrets motoriske reaktion kan bli blokert er tidligere nævnt (§ 6). Det sker under konflikt og det sker naar dyret er *i tvil om miljøets natur!* Katten Mette blev født om vaaren og fandt en høstdag marken dækket av sne. I henimot et minut stod den urørlig paa trappen før den indlot sig paa en nærmere kontakt med det ukjendte. Nogen kaniner — en dyreart som ellers ikke er plaget av hemninger - parret sig ikke og vilde heller ikke ha mat naar de blev tat ut paa gaardspladsen hvor de ikke var vant til at opholde sig; *de engagerte sig ikke*, de hadde alle sanser aapne og alle lemmer ledige til flugt. Dyr med mindre faresans vilde ha græsset og parret sig, og saa hadde hundene været over dem. Menneskets faresans kan utvikle sig saa langt at det lugter hund av evigheten. Naar alle reaktioner synes like farlige, lægger det «nervøse» dyr sig ned i betryggende avstand med blikket hvilende paa den suspekte gjenstand. Saaledes ligger eneboerens sjæl med blikket rettet mot en verden bak det synlige. - Avslører fænomenet sin natur, røber det sig som trussel eller bytte, da aapner der sig en indfaldsport for dyrets evne, og denne utlader sig med full élan i angrep eller flugt, og med tillid til livsyttringens hensigtsmæssighet. Det er netop en slik «Wirkungsträger» som ikke er umiddelbart git i det metafysiske miljø.

Mennesket i biologisk miljø reagerer paa lignende maate; er man aldeles uten midler til at bedømme situationen, sætter man sig ende ned og negter at røre sig (taake, skjulte bræsprækker). To danske damer med «fjeld-angst» skrek høit ved den blotte berøring, det samme gjør rotten Malene, naar den har gaat sig fast i et gardin. Moralske anfegtelser i socialt miljø er velkjendte. Et eksempel som ogsaa har et komisk skjær er manden med det gamle barberblad som han ikke tør lægge fra sig et eneste sted for ikke at stifte ulykker og som blir staaende med bladet i haanden i voksende fortvilelse, indtil han reddes ved tvangsindgrep fra mere robuste naturer. Dommer-anfegtelsen hos unge jurister kan ogsaa anføres her.

Overgangen til metafysisk moralnød er ikke tydelig. Mange, kanske de fleste metafysisk bevisste anskuer nemlig sin biologisk-sociale omverden som del av det metafysiske miljø og som den eneste del der er tilgjengelig for erfaring og prøvelse. Derved blir de henvist til at praktisere sin metafysiske

i Tilfælde, hvor et individ blir «paralysert» av f.eks. en overordentlig kraftutladning i dets umiddelbare nærhet, kan vi se bort fra her.

moral i dette miljø, henvist til at utarbeide en universet livskurs *gjennem* partialkursene. Paa denne maaten faar det metafysiske miljø en slags Wirkungsträger for den søkende og problemet er da ikke lenger hvor, men hvorledes. Saalænge det metafysiske liv berodde paa fantasi og følelse alene og ikke talte til vor handleevne ved en manifestation i det synlige, var bare to holdningsmuligheter tænkelige: Enten maatte det metafysiske hensyn sættes ut av betragtning som uvedkommende for det praktiske liv. Eller det maatte bli eneraadende og vilde isaafald føre direkte til passivitet, fordi jeget ikke vilde vove at inficere universets integritet, paatvinge det *sit* bidrag til det vordende. («Alt eller intet».)

Hvor anderledes, naar ens praktiske omverden er identisk eller forbundet med den del av det metafysiske som «rager ind» i det sansbare og fysisk paavirkelige. Tvilsmaalene fra samtlige partialfronter kumuleres da med spørsmålet om indsatsens metafysiske valør. Hadde man nu sikkerhet for at ens motiver var absolut «rene» og at der gaves usvikelige veie til partiel sanktion, saa kunde man handle efter disse og erklære - for den metafysiske instans i sit indre - at man hadde gjort sit beds te og at der ikke var levnet en mulighet ut over dette. Ultra posse nemo obligatur. Men som netop utviklet vet man aldrig hvad ens indsats kan bli forvandlet til underveis, og motiverne kan spille en de værste puds. Naar blir man færdig med at prøve dem?

§ 32. *En forsøksperson gaar i ilden.* En sammenbidt fortsat handlingsvirksomhet vil vise at divergensen mellem det metafysisk søkte og det praktisk fundne ikke har tendens til at avta; tvertimot, man indfanges mere og mere av uvedkommende kræfter og hensyn. Dertil kommer at man saa at si inficeres av sin skjæbne og blir en anden efter at ha handlet.

For nu at hvile ut en stund fra introspektionens pres og indta en tilskuers behageligere stilling, kan vi laste problemet over paa en forsøksperson. Han egner sig udmerket for foretagendet, han skjønner situationen tilbunds og vil ikke opponere paa noget punkt. Vi sætter ham ind i stillingens brøstog trækker os stille tilbake. Han finder snart ut at en hvilkensomhelst indsats er forgjæves og at han kommer mere og mere paa avveie; resultaternes haan driver ham fra skanse til skanse, samtidig som alderen skrider frem og de gjenværende muligheter reduceres baade av ytre og indre grunde. Den trøstende forestilling om at «gjøre sit bedste» blir mere og mere tyndslitt, mere mistænkelig og mindre tilfredsstillende, handlingen *er* ikke veien, handlingen *er* ikke hans «bedste». Det eneste som staar ham aapent efter denne erkjendelse er at reservere sine kræfter og holde sig beredt til det *mulfo*

møte med et høieste objekt. Han brænder ikke sin olje til tidsfordriv, han gemmer den paa lampen mens han venter. Og selv om han ikke tør haabe paa brudgommens, eller skal vi si brudens komme, saa indgaar han ialfald ingen uværdig forbindelse. Vente, det er for ham at «gjøre sit bedste». Et eneste liv kan han realisere i historien, et utilstrækkelig og intetsigende liv, et bygverk med former og farver, men muret av ler. Og tusen liv kan han leve i sin bevissthet, hvor uendeligheten ligger som et plasma under hans vilje.

Vilde man angripe ham med fortellingen om de betroede talenter, idet man fortolket talentene som handlekraft, saa vilde han svare at parabelen mangler den viktigste skikkelse og at det er denne som har skræmt ham: tjeneren nemlig, som spekulerte med sin herres gods og tapte alt. Samtidig staar det ham aapent at fortolke talentene som bevissthet, og i lys av denne fortolkning er det ingen av de driftige tjenere som slaar ham, ti han har med denne ene talent vundet gods for sin herre indtil han styrtet under byrden.

Derfor trækker han sin interesse tilbake fra partialfronterne og lever for «det ene fornødne». Og eftersom innsikten vokser paa drømmenes bekostning er det mindre og mindre der egner sig som skive for metafysisk energi, tilslut ikke engang det sidste og eneste mulige, at ende sit liv ved en viljesakt.

I fortvilelsen over handlingens utilstrækkelighet var det endnu *livets* trøtte haand, som klamret om det sidste fæste. I det ytterste tænkelige stadium, den fuldstændige ytre og indre passivitet, er dette fæste glippet. Bevisstheten har løpet sin bane ut og jeget dør av mangel paa metafysisk stimulus.

Vi har under denne utvikling forestillet os handlingslammelsen som en væsentlig *logisk* konsekvens. Mot denne betragtning kan der imidlertid gjøres en tungtveiende indvending:

Den ideale forsøksperson avstaar altsaa fra handlingen dels fordi han ikke kan beregne alle følger av denne, og dels fordi selv den bedste tænkelige følge ikke tilfredsstiller ham metafysisk. Han vælger derfor ikke-handling. Men skal dette være et brukbart resultat, da maa det kunne paavises at holdningen ikke-handling er fri for de indvendinger som rammer det andet alternativ. I praksis vil «følgerne» av ikke-handling være like uoverskuelige, og i *positiv* retning gir passiviteten ingen metafysisk trøst. Den var m.a.o. bare en avledet løsning, en skin-løsning der ved nærmere prøvelse viste sig like utjenlig som handlingslinjen. Passiviteten er qua beslutning ogsaa en positiv holdningstagen, at ikke ville handle lar sig i en slik situation vanskelig skille fra det at ville ikke-handle. Vort ideale individ *vil* derfor dypere set hverken handle eller ikke-handle, han vil et tredje, et «hinsides

spørsmålet handling - ikke-handling». *Logisk* set er det derfor ikke mere sandsynlig at han vil forholde sig passiv end at han vil handle, begge dele er metafysisk tilfredsstillende, begge dele er i egenskap av viljesytring «vold mot universets jomfruelige forløp».

Viljen til universel negation vil desuten i praksis ikke kunne garantere en realisation av det valgte program. I et moderne samfund hvor sundhetens voktere tør ta hverken det sociale eller metafysiske ansvar ved at la et andet menneske stelle med sit liv som det vil, var «metafysikeren» temmelig sikker paa at bli tat i betryggende forvaring, holdt i live med næringsklyster og maksimum av omhu og dermed tvunget til at leve et liv av repræsentativ længde og med sterkt socialt engagement.

Noget «Jenseits der Handlungsfrage» er ikke praktisk tilgjengelig for ham qua menneske og heller ikke psykologisk tilgjengelig saalænge han stiller kravet om intellektuel redelighet. Da ogsaa selvmordet maa staa for den søkende som utslag av et maksimum i handlekraft (eller ogsaa foraarsaget av ren affekt og dermed moralsk værdiløst), saa finder han sig berøvet enhver praktikabel utvei og henvist til bestandig og fortærende tvil.

Og endelig: dersom han resignerer og lar tingene gaa sin skjæve gang, saa har han dermed opgit sin metafysiske interessekamp og stillet sig paa like fot med den ikke-metafysiske bevissthet, selv om holdningens tilblivelse er en anden. I *denne* forbindelse blir den post-metafysiske indifferens at likestille med den præ-metafysiske.

Indvendingens konklusion er altsaa den at der ikke er levnet den metafysisk søkende nogensomhelst utvei, saaledes heller ikke den universelle passivitet som bevisst indsats. Imidlertid, selv om man medgir at handlingslammelsen ikke er *logisk* begrundet, kan den endnu indtræffe adækvat av *psykologiske* (ikke-logiske) grunde, slik som den gjorde det hos katten og kaninerne i § 31. Saalænge tvilen raser i den søkende, saalænge han er raadløshetens prisgitte bytte, vil denne tilstand gaa sterkt ut over den ytre aktivitet; han vil ut fra sin *organiske konstitution* bli paatvunget en motorisk kollaps enten han tror paa dens tjenlighet eller ikke. Og derved blotstilles, baade for ham selv og for dem som dyrker det metafysiske med større moderation, et endnu frygteligere misforhold mellem behovet og evnen til at dække det: ikke engang trangen til at *arbeide med* de hithørende problemer kan vi tilfredsstille uten at paadra os biologisk-sociale katastrofer og dermed ogsaa en avbrytelse av den meditative stil. Og vi maa jo *sysselsatte os* med spørsmålet allerede for at bli klar over om *det fordrer* beskjæftigelse eller ikke, al den stund et benegtende svar ikke er umiddelbart git eller erfaring

har vist at spørsmålet løses ved at negligeres. Det føles da ogsaa, parallelt med forholdet ved biologisk-socialt miljø, som *høiværdigere* at arbeide med problemet end at la det ligge, det sidste føles til og med som forræderi og utroskap mot det bedste i vor natur. Ikke engang spørsmålet om muligheten av en vei tillader organismen os at ta op til konsekvent behandling - og hvorledes skal man kunne opnaa noget hos en herre som straffer selve *bønfaldelsen* med en hurtig død? En biologisk parallel til denne situation har man, naar man tænker sig to skibbrudne paa en øde ø, hvor der intet spiselig findes. Den ene, som søker hvileløst efter noget at spise, vil omkomme hurtigere end den anden, som straks lægger sig ned og resignerer. Den sidste er den biologisk mindreværdige av de to, men miljøets eiendommelighet gir ham allikevel i længere tid end den første, Chancen til at bli reddet av et passerende skib. Bristen i billedet ligger deri, at vi som betragtere *vet*, at der ikke findes næring paa øen. I metafysisk miljø har vi ingen tilsvarende viden, betragteren er her i samme situation som den sökende: Det er ingen av dem forundt at naa frem til endog den beskedneste form for befriende erkjendelse, den at der *ikke* gives nogen metafysisk vei. Hvad vi indser er alene det, at det er os forbudt at søke veien med vor samlede kraft, det er os forbudt at «gjøre vort bedste».

Situationen gir saaledes en kvalificeret disharmoni mellem evne og higen. Og det er vanskelig at faa øie paa nogen sandsynlighet for at denne disharmoni vil avta i fremtiden. Snarere tvertimot. Stigende fordring paa intellektuel redelighet har paa den ene side medført en stadig bredere og mere frygtløs optagelse av metafysiske spørsmaal, og utsætter paa den anden side bevisstheten for den økede paakjending i form av ansvar og tvil, som saa hyppig er forbundet med stigning i aandelig differentiation.

Efter alt dette ser det ut som der runder sig et paradoks om menneskeformens vilkaar i det jordiske miljø. Et paradoks som gaar ut paa, at jo mere fuldstændig mennesket utfolder sine substrater, desto mindre utsigt har det til at bli «lykkelig», d.v.s. trives og realisere sine viktigste behov. Som resultat av de foregaaende undersøkelser skulde denne slutning bestyrke vort haab om at være paa vei til at finde det «tragiske fænomen». Paa sit sted blir da opgaven at prøve, om paradokset gjælder generelt, eller hvor langt og paa hvilke forutsætninger det gjælder.

§ 33. *Psykopatologisk synspunkt.* Flere av de tilstande som er beskrevet i det foregaaende og fremforalt den «metafysiske handlingslammelse» vil idag som i ældre tider, i stor utstrækning av læg og lærd bli betragtet som *patologiske* fænomener. Det falder derfor naturlig at avslutte behandlingen

av menneskets overutrustning og fiksationsvanskeligheter med en omtale av visse karaktertræk og mennesketyper som er blitt kaldt psykopatiske («konstitutionelle psykopatier» (Forel), «Entartete» (Mebius, Magnan), «dégénérés supérieurs» (Charcot)).

Det psykopatiske er et omraade indenfor det anormale (abnorme); denne sprogbruk benyttes av de fleste forfattere.¹ Begge bestemmelser er av rent *statistisk* natur. «Einen principiellen biologischen Unterschied zwischen krank und gesund gibt es nicht.»² Allerede normen er vanskelig nok at bestemme. Hos *Pelman* (Leit.) heter det: «Norm ist, was dem Urbilde entspricht, und wenn dies zu bestimmen schon bei körperlichen Verhältnissen recht schwer ist, so ist es bei psychischen um so mehr der Fall.» Hertil kommer vanskeligheten ved at skille det sykelige ut fra det blot abnorme. *Pelman* citerer *Forel*: «Normale Nasen gibt es nicht, aber sind deshalb alle Nasen pathologisch?» — og gir spørsmålet anvendelse ogsaa paa det sjælelige omraade. For at ha en linje at arbeide efter, kunde vi i det følgende se bort fra grovheten og omtrentligheten i definitionen og kalde processer og tilstande *sykelige* naar de i merkbart grad nedsætter individets biologiske eller sociale tilpasningsevne eller forkorter dets levetid i forhold til gjennomsnittets.³ I det enkelte tilfælde faar man da avgjøre, *hvilket* gjennomsnit som bør lægges til grund, nationens, stedets, racens, laugets o.s.v. Naar *Ragnar Vogt*⁴ uten videre sætter sykdom og lidelse som synonymer, kan vi altsaa ikke følge ham her; vi vil ha adgangen aapen til at operere baade med lidelsesfrie sykdomme og med lidelser av ikke-sykkelig art.

Den valgte arbeidsdefinition indfører tilsyneladende et hierarki mellem menneskets interessefronter, idet den biologisk-sociale front brukes til komparationsbasis og ikke den autotelisk-metafysiske. Det er imidlertid ikke meningen at den skal indebære nogen vurdering. Den holder sig til ytre konsekvenser og fortæller intet om fænomenernes «natur» eller indre oplevelsesverdi; begrepet syk vil derfor kunne forandre sig naar de biologisk-sociale vilkaar blir andre. (Visse arter ekshibitionisme vil i et nudistsamfund gjælde for baade normale og sunde.) *Bonhoeffer* har da ogsaa for længe siden

1 Se f.eks. *Clauberg u. Dubislav*, Systematisches Wörterbuch der Philosophie, Leipz. 1923 art. Biologie litra F. — *Pelman*, Psychische Grenzzustände, Bonn 1909 s. 2. — *Birnbaum*, Psychopathologische Dokumente, Berl. 1920 s. III.

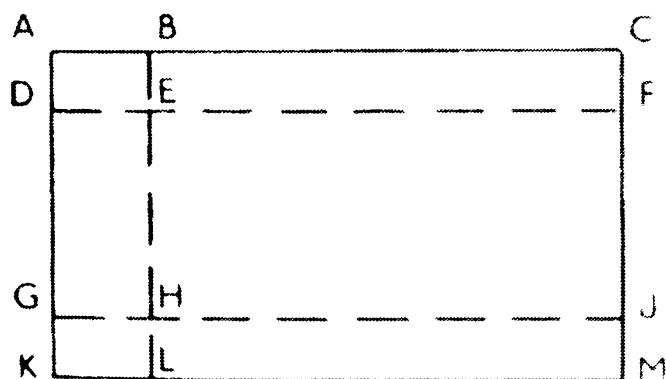
2 (Clauberg u. D. loc.cit.)

3 Jfr. *Bleuler*, Lehrbuch der Psychiatrie, Berl. 1937, bl.a. s. 98.

4 «Medicinsk psykologi og psykiatri», Kristiania 1923 s. 156.

hævdet at «patologiske» fenomener skal undersøkes uten hensyn til sondringen mellom syk og sund.¹ Allikevel vil definitionen, som i varierende former er den almindelig brukte, bli anvendt her i mangel av nogen bedre. Det vil da umiddelbart indsees, at den metafysiske orientering principielt set staar hinsides motsætningen syk—sund, og bare gjennom sine følger kan komme i berøring med den. Synderlig vegt ligger der ikke paa sondringen syk-sund.

Psykopatiske tilstande vil kunne optræde i to hovedformer, som rigtignok kan vise sig at dissimulere hinanden gjensidig: en kvalitativ og en kvantitativ; det vil i den her brukte terminologi si enten som overskudd—underskudd, eller som fiksations-anomalier av forskjellig slags, koordinationsfeil, tvangsfenomener o.s.v. Grovt skematisk og til vort begrensede bruk kan undersøkelsesfeltet fremstilles slik:

Firkanten DFGI betegner kvantitativ normalitet (normal kapasitet).

Firkanten BCLM omfatter kvalitativ normalitet (normale fiksations typer), mens feilfikseringen hører hjemme i AB KL.

ACDF betyr overskudd. GIKM betyr underskudd.

i Se *Birnbaum*: «Grundzüge der Kulturpsychopathologie» i *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens* B. 18 s. 64: «Schliesslich ist es ja auch für den Schonheitswert der Perle nicht entscheidend, ob sie ein natürliches oder krankhaftes Ausscheidungsprodukt der Muschel darstellt.» Jfr. s. forf. «Psychopathologische Dokumente», Berlin 1920 s. 273: «Der innere Wert der Religion ist überhaupt nicht danach einzuschätzen, ob sie zum Pathologischen in Beziehung steht oder nicht, er hängt von ganz anderen geistigen Potenzen ab.» Om det principielle spørsmål: Anvendelsen av vurderingssynspunkter i psykiatrien se *Oppenheim*: «Gibt es eine psychopathische Hoherwertigkeit?» i *Neurologisches Zentralblatt* 1917 s. 771 og *Birnbaum*: «Kulturpsychopathologie» s. 56.

Dobbelt kvalifiserte sygdomsbilleder gir ABDE (overskudd og feilfiksa-
tion og GHKL (underskudd og feilfiksa-
tion).

For os er det omraadet B C E F som især har interesse. Her finder
man kvantitativ overutrustning og normale fiksa-tionstyper, fremforalt
normalpsykologisk (adækvat) forhold mellem tilstandens *genese* og dens
uttryksform.

For at overskuddet i sjælsutrustning skal kunne betegnes som en sykkelig
egenskap, maa det ifølge definitionen gi sig *uttryk* som er skadelige for
individets biologiske eller sociale velfærd, slik som kravet til denne oppfattes
av «flertallet» eller de magthavende. Lykkes det at avreagere overskuddet
indad, eller utad paa en slik maate at det manifesterer sig i bare sanktionerte
former («sublimation») saa lever man ofKcielt normalt.

Ved opstillinger av eksempler paa overskuddsformer i det foregaaende
er spørsmålet syk-sund med hensigt holdt utenfor; det gjaldt nemlig bare
at vise hvorledes de ekstraordinære tilstande saa at si laa i *forUngelsen* av
biologisk-socialt nyttige og høiværdige egenskaper. Skjønt den almindelige
vurdering som ligger i ordet syk ikke er av moraliserende, men snarere
av kulturel, kollektiv-biologisk eller kollektiv-autotelisk natur, vil et slikt
stempel i regelen bety adskillig for bæreren av den anormale egenskap.
Selv om denne i hans egne øine er det eneste naturlige - 1'anormal est
le normal pour TAnormal¹ — høiværdig, hellig og central, saa vil allikevel
omverdenens dom kunne øve en betydelig indflydelse paa hans trivsel og
være skjæbnesvanger for hans ytre liv. Spørsmålet om det patologiske i
relation til den kulturelle stræben paatrænger sig her, og da i første række
det overskuddspatologiske med normale fiksa-tionsforhold.

En fordypelse i denne materie for egen regning vilde neppe lønne strævet;
fjernere opgaver venter os, og de undersøkelser vi driver her er endnu av
tjenende og forberedende natur. Naar vi derfor fra *Birnbaums* haand har
det tidligere nævnte arbeide: «Grundziige der Kulturpsychopathologie» vil
en hitsættelse av vigtige punkter i dette være at foretrække.

§ 34. *Patologisk form — kulturel relevans*. Birnbaum nævner (s. 11) *Lombroso*
som en av de første der paa naturvidenskabelig grund søkte at eftervise
væsensoverensstemmelser mellem det *skapende* (schopferische) menneske
og patologiske indslag. Lombrosos slagord «geni og vanvid» mener han

¹ Julien *Teppe*: «Apologie pour TAnormal», Paris 1935 s. 13.

² *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens* B. 18.

dog var forhastet; senere undersøkelser har vist hvor uhyre kompliserte og varierende disse forhold er, de har da ogsaa efterhaanden samlet en betydelig litteratur.

Det kulturelle og det patologiske kan staa i forskjellige relationer til hinanden, ytre sammentræf, indre affinitet, væsensfællesskap. Særlig den sidste har interesse her; om denne siger B. (s. 25):

«... gewisse hochdifferenzierte Psychopathentypen mit leichtester Ansprechbarkeit des Gefühlslebens für feinste Reize, mit gesteigerter Empfänglichkeit für alle seelischen Einflüsse, mit erhöhter sensibler Mitschwingungsfähigkeit bei allen leisen Bewegungen des geistigen Lebens: sie verkörpern geradezu in ihrer erhöhten kulturellen Erlebens- und Genussfähigkeit den Typus einer Kulturpersonlichkeit kat'exochen: Henri Amiel, der Genfer Philosoph, vertritt (auf Grund seiner Tagebücher) diesen (psychastischen) Psychopathentyp, der sich zugleich mit dem hochwertigsten Kulturmenschentyp deckt.»

Det brændende spørsmål gjælder her avgrænsningen av «det patologiske» i personligheten, og saa dette: hvad er det som gjør at disse egenskaper kaldes patologiske? Hvad slags «sykelighet» har man at gjøre med i det enkelte tilfælde? Dersom det «syke» utelukkende bestaar i en økning av kapasitet eller differentiation ut over gjennemsnittet, da skjuler jo den gjældende terminologi en kulturfiendtlig og kulturbegrænsende tendens. For da blir veien gjennom sykdommen kulturhaabets eneste chance. Eller mener man at de «psykopatiske kvalifikationer» nok efterhvert skal taales og anerkjendes og bli kaldt sunde, men bare eftersom biologiske vilkaar og social konvention kan greie at bære dem? Hvilket *kulturideal* røber sig i denne psykiatriske sprogbruk? Hævder man paa den anden side at den samme kapasitetsgrad ogsaa kan naaes paa ikke-patologisk grund, da gjenstaar det at paavise hvori det patologiskes væsensmerke bestaar, naar det altsaa ikke bestaar i graden av differentiation eller kapasitet. Svares der at det bestaar i den manglende sociale tilpasningsevne, saa fordrer en hæderlig logik at det forsmædelige adjektiv overføres paa vedkommende samfund i betydningen undermaals. Mange suspekter motiver kan skjule sig under kravet paa «social tilpasning». (Asociale og antisociale bivirkninger som maa tilskrives komplementære underskuddsfaktorer hos undtagelsesmennesket falder utenfor denne betragtning.)

§ 35. *Begrepet kultur*. Behovet for en definition av begrepet *kultur* melder sig nu med styrke, og en todeling falder straks i øinene: Kollektiv og individuel kultur. For vort behov maa rammene gjøres vide; ved kollektiv kultur maa

der tænkes paa de ytre, gruppebetingede, historisk efterviselige, almindelig anerkjendte former og indhold i menneskelig livsutfoldelse, ved individuel kultur paa personlighetens manifestationer i lyset av betragterens vurdering. Men - betragteren skifter og svært ofte griper de to kulturformer over i hinanden og forutsætter hinanden. I de fire definitioner som er opstillet hos Clauberg og Dubislav,¹ kan man se hvorledes synspunktet flytter:

1. Unter der «Kultur» einer Gesellschaft zu einer Zeit versteht man die Wissenschaft, die Kunst, die Religion, die Zivilisation dieser Gesellschaft in ihrer Gesamtheit als Einheit zu dieser Zeit.
2. Die Hervorbringung der Tauglichkeit eines vernünftigen Wesens zu beliebigen Zwecken überhaupt (folglich in seiner Freiheit) ist die «Kultur» (Kant).
3. Die Gesamtheit der objektiven Werte heisst «Kultur».
4. Der Weg des Menschen von sich selber als dem niederen zu sich selber als dem höheren ist der Weg der «Kultur» (Simmel).

Man ser hvorledes emnet er uuttømmelig og muligheten for kommentarer uendelig. For vort øiemed er common-sense-anskuelsen den bedst skikkede, skjønt heller ikke den lar sig fastslaa med sikkerhet/

Men hensyn til personlighetens manifestationer indad, saa er der ingen grund til at utelukke dem fra kulturen som kategori, men det siger sig jo selv at gir de sig ikke et utslag som er sansbart for andre mennesker, saa har disse heller intet middel til at konstatere og vurdere dem. De eksisterer da som ukjendte værdier og bæreren tar dem med sig i graven. *Amiels* sublime indre liv er gjennom de vidløftige dagbøker gaat ind i den kollektive (inter-subjektive) kultur.

Noget paalidelig grundlag for *vurderingen* av en kulturel ydelse har man desværre heller ikke. Stort set benytter man vel en utbygning av den biologisk givne vurdering: større dygtighet, større livsstyrke; men denne norm suppleres med autoteliske synspunkter og tids- og stedsbestemte sociale og

¹ Systematisches Worterbuch der Philosophie art. «Kultur».

² En anvendelse av spørreskemaer i hensigt at bringe for dagen common-sense-opfatningen av begrepet sandhet, nylig foretat av dr. Arne Noss, gav som resultat at der ikke fandtes nogen bestemt opfatning som kunde kaldes common-sense-opfatningen.

metafysiske komponenter: Principielt set staar det enhver frit at vurdere de høidifferentierte evnetyper lavt og sætte primitiviteten i høisætet; politiske revolutioner medfører undertiden ogsaa kriser i de kulturelle værdiers rangorden.

Under overskriften «Die kulturelle Eignung des Pathologischen» samler Birnbaum i det omtalte arbejde¹ følgende momenter af betydning:

1. Kulturpsychische Empfänglichkeit und Bildsamkeit des Pathologischen. Han henviser her til en artikel av Hermann *Oppenheim*, som vi senere kommer tilbage til.
2. Kulturpsychische Aktivität und Wirkungsfähigkeit (som eksempler nævnes bl.a. Cagliostro, William Blake, Swedenborg, Savonarola, Md. Blavatski, Mary Baker Edy).
3. Die Originalität und Produktivität der Psychose (Rousseau, Beaudelaire, E. A. Poe, E. T. A. Hoffmann, Strindberg, Saint Simon m.fl.).

Fra *Maudsley* («Natural Causes And Supernatural Seemings») er følgende udtalelse hentet (s. 33): «Welches Recht haben wir anzunehmen, die Natur könne nur durch normale Geister ihrem Ziele näher kommen? Sie mag einen unnormalen Geist für einen besonderen Zweck für geeigneter halten.» (Det metafysisk-finalistiske indslag i citatet vedkommer os ikke her.)

Med visse forbehold kan man, siger Birnbaum, opstille en «Skala der kulturellen Valenz»:

Slettest egner sig for det kulturelle de grovt organiske psykosier (paralyse, o.s.v.) - «mit ihrem tiefgreifenden Abbau gerade der Kulturschichten der Persönlichkeit». *Bedst* egner sig derimot «die psychopathischen Konstitutionen mit ihren lediglich quantitativen Unterschieden von der Norm bei weitgehender qualitativer Übereinstimmung mit der psychischen Wesensart der Kulturmenschen».² (Her synes det forøvrig naturligt at opfatte B. derhen, at det patologiske netop *bestaar* i den kvantitative overskridelse.)

Der er saaledes al opfordring til at holde ut fra hverandre «die Kritzeleien eines verblodeten Paralytikers, die ideenflichtigen Reimereien eines Manischen» fra «den ernsten Kunstleistungen psychotischer Künstler wie Blake oder pathologischer Dichter wie Gogol.» (s. 56). Sml. en udtalelse om

¹ Grundzüge d. Kulturpsychopathologie, Grenzfragen Bd. 18.

² Føltet BCEF paa figuren s. 133.

Kant i «Psychopathologische Dokumente» s. 287: «Kants geistiger Alterstod bringt uns die souveräne Herrschaft der Gesetze des Organischen im Leben zu schmerzlichem Bewusstsein — dass selbst dieser hochstorganisierte Geist bis in die Tiefen primitivsten Geisteslebens, des seelischen Vegetierens zu sinken vermochte.» Stort set vil iøvrig det patologiske fremtræde som en større fare for en tænker end for en digter eller bildende kunstner, som under alle omstændigheder bare søker at gi uttryk for subjektive oplevelseskvaliteter.

§ 36. *Det anormale*. Inden vi følger Birnbaum helt frem til konklusionerne vil vi benytte anledningen til at utbygge forestillingen om det anormales eiendommeligheter; en anelse siger os at vi i det anormale har at gjøre med noget av raamaterialet til *tragiske* personligheter og skjæbner.

Det anormale kan ligge i *forholdet mellem den endelige reaktion og det som har varet foranledningen til denne*. For kurante paakj endinger som samvit-tighetsnag og den elskedes død er det gjennom flertallets eksempel inden de enkelte grupper i alders tid dannet et spillerum for normal reaktion med nogenlunde fastlagte grænser baade for art og styrke. Abnorm er derfor den reaktion at fortælle frydefuldt om den elskedes død (jfr. Vogt s. 192) eller at tro som Bliicher, at man til straf for sine synder gaar svanger med en elefant.¹ I kvantitativ henseende har man sløvheten hinsides den nedre grænse og excitationen hinsides den øvre.² (Harpagon: «Hele verden skal hænges».)

Vanskeligere er det at opstille en adfærdsnorm naar det gjælder *ekstraordinære paakj endinger*. Her kan man ikke bygge paa nogen flertalstype; materialet er ogsaa for uensartet til at føres ind paa en fælles nævner. Slike paakj endinger kan ordnes paa samme maate som reaktionerne: Nogen er usedvanlige ved sin art, andre ved sin styrke. Og her naar vi frem til den betydningsfulde slutning, at et hvilket som helst «normalt» menneske ved at utsættes for ekstraordinær paakj ending kan bli tvunget til usedvanlig opførsel, til en opførsel som *isolert betragtet* fremtræder som abnorm, men som set paa bakgrund av stimulus maa kaldes *adækvat* i forhold til denne, ut fra analogislutning hvor en saadan er mulig. Her staar man overfor abnorme livsytringer som er kommet istand paa *normalpsykologisk vei*. Det *forklarer* præsidentens danseopvisning, at han har mus i buksen. Men en

¹ *Birnbaum*: «Psychopath. Dok.» s. 131.

² *Vogt* s. 182 ff. 173, jfr. *Pilez*: «Die Verstimmungszustände» i *Grenzfragen d. Nerven- u. Seelenlebens* B. 10 s. 37.

³ *Sml. Pilez op.cit.* s. 5 f. II, 34.

slik motiverende årsak er ikke alltid åpenbar (f.eks. den saakaldte «Summation der Reize») og heller ikke alltid tilgjengelig for en hvilken som helst iagttager. Dreier det seg f.eks. om en kapasitet eller differentiation i den handlendes åndelig-sjælelige utrustning, som i betydelig grad overskrider iagttagerens, saa har denne intet som helst middel i hænde til at fælde nogen dom over opførselens genese i henseende til normalitet.¹ slike tilfælde vil en psykiatrisk behandling, som tar sigte paa at bringe «patientens» reaktioner ind i biologisk-social form, i virkeligheten kunne bety et forsøk paa at fremtvinge hos ham en inadækvat reaktion, m.a.o. forandre hans «kapacitetsanomali» til en «funktionsanomali», — saafremt psykiateren ikke begrænser seg til at søke nye *adækvateveit* fra overskuddet til biologisk-social indordning.

Betydningen av en sontring mellem inadækvat reaktion og adækvat reaktion paa usedvanlig stimulus kommer tydelig frem naar man tænker sig den medicinske student gaa løs paa en overdifferentiert «patient» med lærebokens spørreskema («Hvordan har De det med Vorherre?») Lægmanden tør kanskje i visse tilfælde ha lettere for at forstå det normal-psykologiske i slike sproglige reaktioner fra patientens side som «gutunge» og «dritsæk» (*Vogts*. 184 jfr. 221) end den unge psykiater, som har lærebokens garanti for at uttalelsen tilhører det excitative syndrom og som derfor ikke behøver at plage seg med nogen selverkjendelse. Kanskje er patienten endog naadd frem til et «tout comprendre, c'est tout pardonner».

Dette at betrakte patientens livsytringer under synspunktet symptom kan utvilsomt overdrives, selv paa sindssykehus hvor en psykose er diagnosticert, men hvor patienten ofte har normalpsykologiske komponenter i behold ved siden av de angrepne. Hvor denne tendens kumuleres med standardiseret behandling paa grund av belæggets størrelse i forhold til anstaltens betjening, kommer patienter med normale erkjennelsesbehov i behold i mere end én desorienterende og litet misundelsesværdig situation.

§ 37. *Psykiatri og kultur*. Psykiatriens stilling til høiere kulturformer er ikke klar. Dens ledende synspunkt tør ha fundet uttrykk hos *Bechterew* («Die Personlichkeit» i *Grenzfragen* B. 7 s. 1) hvor det heter: Gesundheit der Person und ihre normale Entfaltung soll daher nächstes und unmittelbares Ziel jeder psychiatrischen Fürsorge bilden -. Et program som ved første øiekast ikke utfordrer til nogen kritik. Men sammenholder man hermed *Vogt*: «M.

i Sml. *Pelman* op.cit. s. 1.

p. o. p.» s. 214: «Det abnorme bestemmes i forhold til A. Den almene norm, gjennemsnittsmennesket av samme alder, kjønn, race, kultur... B. Den personlige norm, personens egen habituelle forfatning» - saa melder der sig et nærliggende spørsmål: Hvorledes vil lægen stille sig i en konfliktsituation, hvor patientens abnormiteter og biologisk-sociale forsømmelser er et sine qua non for hans kulturelle overlegenhet? Hvad vil behandlingen i saa fald sætte som sit maal?

Hvor let man kan forgripe sig her viser blandt andre ogsaa dette avsnit hos Birnbaum (Ps. Dok. s. 127):

Krankhafte Zustände schwerer Depression und Angst bedrängten zu Zeiten die Seele Martin Luthers. Sie bedrückten ihn mit einer Last von Mutlosigkeit, Zweifel, Schuldgefühl und Verzweiflung, weit schwerer, als es die Grosse der übernommenen Aufgabe, die Bedeutung der von ihm ins Werk gesetzten Umwälzungen und die Schwere der ihm auferlegten Verantwortung von sich aus mit psychologischer Notwendigkeit tun miissten.

Paa hvilket grundlag tilmaaler forfatteren her Luther det kvantum sindsbevægelse han kan faa lov til at huse uten at bli stillet blandt psykopater? Er det ut fra en foreliggende statistik over religiøse reformatorers anfegtelser? Er ikke betydningen av en eventuel saadan statistik overmaade tvilsom, al den stund den reale og utvilsomme psykiske paakj ending vanskelig lar sig kartlægge i det enkelte tilfælde og en reaktionsnorm derfor ikke er let at stille op? Kan «die Grosse der Aufgabe, die Bedeutung der Umwälzungen und die Schwere der Verantwortung» overhodet maales og i tilfælde med hvilken maalestok? Hvor skulde man i det hele tat finde «eine Grosse, eine Bedeutung und eine Schwere» som kunde retfærdiggjøre (gjøre adækvat) en reaktion som Luthers, om ikke i hans eget tilfælde? Mener forfatteren kanhænde at en grad av depression og angst som den man finder hos Luther overhodet *aldrig* kan være normalpsykologisk betinget, hævder han med andre ord at der gives objektive grænser for normal eller ikke-patologisk reaktion uanset paakjending? (Grænsen mellem paakjending og reaktion er forøvrig ikke altid klar paa det psykiske omraade.) Under enhver omstændighet burde det være præcisert *hvor* det «krankhafte» ved Luthers affekter bestaar og hvorfor de betegnes som «krankhaft». Muligheten av at *forutsi* art og grad av reaktion, naar man kjender foranledningen, blir ofte brukt som kriterium paa at reaktionen ikke er patologisk (bortset fra forutseelige sygdomsfaser) - men kan man nogen gang si at man *kjender* foranledningen, naar det gjælder den ytre og indre motmagt en religiøs reformator har at kjæmpe med?

Naar Birnbaum ser *Blichers* periodiske likegyldighet for de historiske begivenheter i 1814 og hans ønske om at trække sig tilbake fra hæren (Ps. Dok. s. 131) som sikre utslag av hans «alderdoms-melankoli», har dette sandsynligvis sin støtte i psykiatrisk erfaring og stemmer med sygdomstypens natur og forløp. Allikevel vil kanskje en nordmand ha lettere end en tysker for at se noget normalpsykologisk i et ønske om at avføre sig uniformen. Og hvem kan, uten det intimeste kjendskap til tilfældet, trække en grænse her og garantere at en feltherre ikke - naar aktions-rusen ebber ut, og netop i livets senere perioder naar blikket rettes mot fortiden - i øieblikke av historisk klarsyn eller langsyn kan se det begrænsede og betingede i en livsopgave som den han er tilordnet og har viet sit liv? Aaret 1918 gav jo ovenikjøpet de Blicherske hemninger en historisk retfærdiggjørelse. Dette være anført uten at noget blir sagt om forklaringens rigtighet for Blichers vedkommende; en slik normalpsykologisk tolkning har unegtelig mere for sig naar den anvendes paa psykogene former for depression end overfor melankolsk psykose. At tankegangen heller ikke er fremmed for Birnbaum, fremgaar av en passus i artikelen om kulturpsykopatologi s. 54: Ein Abwendung vom parlamentarischen Leben kann ebensowohl durch normalpsychologische Motive wie durch den Zwang nervöser Mangel — bedingt sein.

Faren for overdrivelse er tilstede. Men saafremt der principielt kan tænkes tilfælde som dækkes av betragtningen, venter jeg at de vil bidrage til belysningen av det tragiske fænomen. Jeg opsummerer derfor tankegangen:

Git en mand som reagerer abnormt i visse situationer: Dersom man da kan vise, at mandens reaktion er forutsigelig ut fra kjendskapet til en sjælelig sygdom, som det er sandsynlig at manden lider av, - da er det ogsaa sandsynlig at reaktionen har sin rot eller en av sine røtter, i sygdommen. Handlingens uheldige følger blir da en del av selve sygdommens uheldige følger, selv om den passerer en bevisst instans og blir rationaliseret der. Saa længe vi søker det tragiske, vil derfor en handlingsindsats i et ellers fengslende forløp ophøre at interessere, naar den fremtræder som sygdomsbestemt; forløpet kan isaafald uttømmende betegnes uten anvendelse av ordet tragisk.

Vi har imidlertid forsøkt at vise, at abnorme handlinger ikke behøver at være utslag av sygdom, samtidig som deres følger kan falde sammen med følgerne av det sykelige og insufficiante. Dermed er der aapnet et videre utsyn over menneskets vilkaar som opfordrer til nærmere studium naar man søker det tragiske.

Og videre: Selv om man kan vise, at den handlende (eller paa anden maate reagerende) person har patologiske træk, saa behøver ikke derfor den

abnorme (og endnu mindre den normale) reaktion at ha sit utspring i de patologiske faktorer eller overhodet ha nogen berøring med dem. I ekstreme tilfælde kan det patologiske endog nyttiggjøres for kulturelle formaal, og det vilde i slike tilfælde være absurd at anvende det patologiske indslag *som argument* mot en paastaat berettigelse av den kulturelle handling.¹ Det at et menneske er psykopat fritar en ikke fra at underkaste hans ideer m.v. en saklig prøvelse; paa den anden side maa man heller ikke la sig forlede av den saklige plausibilitet til at se bort fra muligheten av psykopatiske eller nevropatiske reaktionskilder.

Vi gaar videre. I forbindelse med en omtale av *geniet* (op.cit. s. 44) nævner Birnbaum, at særlig naar det gjælder «Entartungsphänomene», d.v.s. de ugunstige arvelige «Abartungen»² behøver den hittil anvendte psykopatologiske betragtningsmaate et supplement av *biologisk* art. Ved siden av «die Entartung» som grundlag for *undernormale* aandsanlæg er det ogsaa geniets *overnormale* utrustning som nødvendiggjør den biologiske betragtning. Geniet, hvis kulturelle betydning er utvilsom, er samtidig et patologisk fænomen qua Entartung og viser ogsaa fra /wy^øpatologisk synspunkt slegtsskap med det patologiske. («Goethes Hinweis auf die sensiblen, besonders zarten Organe der ausgezeichneten Talente».) B. fremhæver selv de «abnormen³ Reaktionen auf die Belastungsproben des Schicksals» hos aander som Beethoven, Kleist og mange andre. Set fra biologisk synspunkt «steilen sie Endglieder einer biologischen Reihe, einer hereditären Folge dar, die sich vorwiegend aus biologisch minderwertiger Keimanlage und -mischung, bzw. aus einem, biologischer Minderwertigkeit sich zuneigenden Erbgang ergibt; beide (baade den overutrustede og den underutrustede) haben ihre letzten Auswirkungen im Kulturellen: Sie erweisen sich als kulturell bedeutsame menschliche Varianten, wenn auch die eine stets kulturell besonders gunstig und hochwertig, die andere oft genug ungiinstig und minderwertig.» Jfr. Psych. Dok. s. 125: «— hochwertige Erscheinungen des psychischen (det maa vel her bety personlig kulturelle) und kulturellen Lebens können doch *naturwissenschaftlich* krankhaften Lebensvorgängen zugeordnet sein.»

1 Sml. William *James*: Religiøse Erfaringer (The Varieties of religious Experience), Kbh. 1906 s. 12 ff.

2 Jeg avholder mig fra at oversætte for ikke at krænke nuancerne.

3 At forfatteren i en viss utstrækning bruker ordene abnorm og patologisk som synonymer, er til skade for klarheten i hans fremstilling.

Birnbaum utformer ikke problemet filosofisk; han er psykiater og biolog. Allikevel er det tydelig at spørsmålet har plaget ham; der er noget «nicht-sein-sollend» (for at tale med Volkelt) i denne forbindelse mellem høiværdighet paa det ene livsomraade og mindreværdighet paa et andet. Man spør uvilkaarlig efter «naturens hensigt» og forfatteren anskuer da saken fra biologisk synspunkt: det kulturelt værdifulde er «eine zufällige Begleitscheinung». (Kulturps.p. s. 60.) Men det er kulturmennesket Birnbaum som avgir dette hjertesuk: (Leit.) So bleiben gerade die zugleich biologisch determinierten wie kulturell bedeutsamsten Phänomene vorerst noch das Schmerzenskind kulturpathologischer Forschung.

§ 38. *Det kulturpatologiske paradoks.* For eget bruk vil vi betegne den netop omtalte, ialfald tilsyneladende funktionelle sammenheng som det «kulturpatologiske paradoks», idet det kan sees som et særtilfælde av det almindelige paradoks vi har beskæftiget os med foran. Da forholdet antas at være av central betydning for vore undersøkelser (vi nærmer os foreløbig det tragiske bare paa «instinkt») vil vi endnu — uten synderlige kommentarer - hitsætte endel uttalelser fra forskjellige forfattere, hvoriblandt fremdeles Birnbaum.

I dennes «Psychop. Dok.» heter det om Rousseau:

«Und so sehen wir auch hier wieder von der Psychose einen reichen Gewinn ausgehen.»

Om H. v. Kleist fortælles det (s. 77) at han identificerte sig med sine dramatiske personer og led med dem; ved Penthesileas død var han selv baade psykisk og fysiologisk reducet. Denne iagttagelse bidrager, siger B., til «die eine grundsätzliche Feststellung, an der man nicht vorbei kann: dass eine psychische Erscheinung zwar den Pathologischen nahe verwandt sein, und doch zu den menschlich hochwertigsten Phänomenen gehören kann.» Denne konklusjon anføres næsten enslydende i en lang række tilfælde. Saaledes i forbindelse med «pseudologiske typer» som Clemens Brentano:

«Am geistigen Bilde des Cl. B. wird uns offenbar, dass die Fabuliergabe ein wesentliches Element der dichterischen Begabung bedeutet. An ihm erkennen wir aber auch zugleich, dass sie der künstlerischen Kontroll und Beherrschung unterliegen muss,— dass ihre krassen Wucherungen, ihre ungeziigelten Ausschweifungen, den Dichter, wie auch den Menschen gefährden. — So finden wir auch hier wiederum - im Pathologischen sich beriihrend — die höchsten seelischen Wertphänomene einer schöpferischen Erfindungs- und Gestaltungskraft mit den Minderwertigkeiten einer seelischen Truganlage nahe verwandt.» Goethe og Gottfried Keller har begge paapekt det nære

slegtskap mellom skjelm og poet, slik som det illustreres av Cagliostro m.fl (s. 92): «Die Briicke, die von den phantastischen dichterischen Gestaltern aller Zeiten iiber die Abenteurer bestimmter Kulturepochen hinweg bis zu den hochstaplerischen modernen Verbrechertypen fiihrt, darf— nicht iibersehen werden.» Ved omtalen av G. T. Fechner heter det (s. 98):

«Gehen wir wohl zu weit, wenn wir daraus auf eine iiber Erwarten weitreichende Verbreitung leichter psychopathischer Ziige bei hervorragenden Menschen schliessen?»

Bismarck benyttet søvnløse nætter til at gjennemtænke og utkjæmpe hypotetiske debatter med politiske motstandere (s. 99), men naar han senere gjennemlæste sine notater viste indlæggene sig ikke brukbare i praksis: de var for subtile. «Hier tritt uns zum ersten Male im Rahmen der unwillkiirlich ablaufenden geistigen Bewegung ein W[^]Ttmoment entgegen: Es ist eine geistig fruchtbare, eine produktive Arbeit, die sich im nächtlich erregten Geiste Bismarcks vollzieht. Eine Geistesarbeit, die zwar nicht den praktischen Forderungen des realen Lebens geniigt, *dafür aber in ihrer Subtilitdt an Wertumso hoher zu steilen ist.*» (Uthævet her.) En overraskende ubetinget formulering. Forsigtigere, men for os like betydningsfulde slutninger er trukket s. 99, 123, 139, 144 f., 155, 169, 175 og 292. Videre maa vi citere (Kulturpsychop. s. 63):

«— das Pathos, das Leiden, die Tragik, die Wesenselement und Schicksal der pathologischen Natur sind, eroffnen den Weg zu den Hochwerten des Lebens —», og her lar han Kurt *Schneider* fortsætte:

«Jede lebendige Philosophie, und namentlich jede Kunst hat in den Kämpfen einer an sich selbst leidenden und durch sich selbst zerquälten Seele eine ihrer Quellen.² Nur der depressiven oder zum mindesten skeptischen Lebenseinstellung erschliessen sich die letzten Tiefen des Daseins.» (Jeg vil her rent antydningvis peke paa parallelliteten mellom den depressive følelse av jegets irrealitet, avstanden fra objekterne og alle holdepunkters forsvinden paa den ene side og visse resultater av moderne erkjendelseskritik og logisk analyse paa den anden.)

Næsten likelydende skriver E. T. A. *Hoffmann* (Ps. Dok. s. in): «Immer glaubte ich, dass die Natur gerade beim Abnormen, Blicke vergonne in ihre

¹ I Handbuch der Psychiatrie, Leipzig u. Wien 1923. Die Psychopathischen Persönlichkeiten s. 48.

² Ps. Dok. s. 35, jfr. *Pelman*, Psychische Grenzzustände s. 217 ff.

schauerlichste Tiefe» - noget som blir en selvfølgelighet hvis det er disse blikke - eller det at man tar konsekvensen av dem — som gjør personligheten abnorm.

Gérard de *Nerval* (1808-55)¹ skriver til *Coleridge*: «Glauben Sie nicht, Coleridge, die Grosse und Vollkraft der Phantasie erfahren zu haben, wenn Sie nicht irrsinnig gewesen sind.----- ich weiss nicht, warum ich mich des Ausdrucks Krankheit bediene; denn niemals habe ich mich, was mich selbst betrifft, wohler gefühlt. Mitunter hielt ich meine Kraft und meine Fähigkeit fihr verdoppelt. Es schien mir, als wiisste und verstände ich alles; die Einbildungskraft brachte mir unendliche Wonnen. Soll man bedauern, sie verloren zu haben, wenn man das, was die Menschen Vernunft nennen, wiedererlangt hat?» (Man indser rigtignok ikke umiddelbart, hvorfor ikke «fornuften» kunde være tilstede uten at fordærve det rike indre liv, men man godtar jo gjerne ad hoc et fornuftbegrep hos forfatteren, som muliggjør den paastaatte motstrid.)

Paa lignende maate oplever *WennAmiel* tilbakevenden fra autotelisk-metafysiske revierer til den biologisk-sociale trådemølle (Birnb. Ps. Dok. s. 65): «Und von dieser Hohe ohne Horizont, ohne Grenze hinabzusturzen in den schlammigen Rinnstein der Trivialität! Welcher Sturz!»

Naar livsfølelsen, helst i forening med intellektuel penetrationsevne, trænger ned til endnu større og mere universelle dybder, vender den sig metafysisk spørgende mot tilværelsen som saadan, idet den prægtes av møtet mellem en ytterste, følsom eksponent for den specifikt menneskelige formvilje og en ytterste eksponent for personlighetens metafysiske forestillingskreds. I en saadan tilstand digtet *Calderon*:

Pues el delito mayor
del hombre es haber nacido.

«Vor wem soll ich errotten?» spør *Grabbe* i følelsen av universets mangelfuldhed. Men mere betagende end nogen skildrer *Amiel* sin livsfølelse, den dypeste kanskje i sin retning som noget menneske har baaret vidnesbyrd om (Birnb. Ps. Dok. s. 160 f.):

«— Die Haut meines Herzens ist zu zart — was sein konnte, verdirbt mir das, was ist; um das, was sein sollte, verzehre ich mich in Schmerzen.

i G. Labrunie.

Daher widerstehen mir Wirklichkeit, Gegenwärtigkeit, alles, was nicht wieder gutzumachen ist, ja sie machen mir Angst.» Klokken tre om mid-dagen er døgnets værste tid for Amiel:

«- Niemals empfinde ich mit gleicher Leidenschaft die furchtbare Leere des Daseins, die innere Angst und den schmerzlichen Durst nach Glück. - Diese Qual des Lichtes ist eine seltsame Naturerscheinung. Die Sonne, die mitleidslos die Flecken unserer Kleider, die Runzeln unseres Gesichts und unseres graues Haar ins hellste Licht riickt, scheint sie mit dem gleichen unbarmherzigen Licht in die kaum verharschten Wunden unseres Herzens? Giebt sie uns die Scham des Seins?»

Denne bemerkelsesværdige udtalelse fra Amiel gir anledning til endnu engang at minde om hensigten med at samle disse citater, hvad der tør være av betydning for oversigten. Hans fortolkning (i spørgsmaalsform) av den emotionelle lysoplevelse er ikke den eneste mulige - og den følger ikke av fornemmelsen med nogen logisk tvingende nødvendighet. En psykoanalytiker vilde saaledes fortrinsvis søke andre og skjulte kilder til følelsen av en «Scham des Seins». Men Amiels rationalisering er en blandt flere mulige, hvorav ingen har forrang uten videre. Og dersom nu dagslyset - som kilde til liv, som skjønhetsindtryk, som nyttig til mangt - hadde fremkaldt hos det følsomme sind en lovprisningshymne til naturen, saa hadde dette sproglige uttrykk med tilhørende affekt været overensstemmende med det vanlige og forventede, en normal og adækvat reaktion paa grænsen av det trivielle. Den hadde ikke opfordret til yderligere bearbeidelse, den hadde ikke git løfte om opdagelsen av dypere liggende forhold - mere end anden gjængs reaktion. Og fremforalt, i denne forbindelse: Tilfældet var blit skjøvet tilside som under alle omstændigheter det *tragiske* uvedkommende. Antinomien derimot, det paradoksale i Amiels reaktion lokker os nysgjerrig nærmere. Men: kom der nu en mand og paaviste til evidens at denne usedvanlige og «interessante» reaktion var ene og alene et sygdomstegn, skyldtes feilfiksjon eller nevrotisk selvbedrag, da var tilfældet ogsaa derved klassificert paa en maate som ikke længer ansporet vor interesse. Derimot - saalænge endnu den mulighet staar aaben, at følelsen av en «Scham des Seins» paa en eller anden maate hænger sammen med personlighetens usedvanlig høie differentiation og i det givne tilfælde endog har mere for sig end andre fortolkninger som maatte komme i betragtning - ja da har man for sig en funktionel forbindelse mellem det biologisk utjenlige og det kulturelt sublime som igjen vækker den tanke: her maa man kunne skjærpe efter det tragiske guld.

§ 39. *Kommentar.* Ganske vist gjenstaar endnu mindst to betydningsfulde spørsmåal ubesvart. Først dette: Er der overhodet nogen mulighet for at opstille et hierarki mellem flere foreliggende interpretationer av følelsesmæssige bevissthetsindhold paa andet grundlag end statistik (sedvanlighet) eller logisk overbevisningskraft nu og her og overfor netop disse mennesker? Spørsmålet tilhører vel nærmest erkjendelsesteorien og skal ikke behandles her. Der forutsættes i dette arbeide muligheten av *praktisk* overbevisende følgeslutninger. Paa den anden side finder jeg mig forpligtet til at medgi, at naar jeg svært ofte har fundet pessimistiske interpretationer baade sterkere, stoltere, helere, modigere, dypsindigere og uten sammenligning mere fengslende end de foreslaatte optimistiske varianter, betraktet dem som fremgaat av et større psykologisk nedslagsfelt, saa beror dette ikke bare paa argumenter som dem jeg i dette arbeide har lagt ind ved given anledning. Det har ogsaa sin grund i en «subjektiv evidens» eller hvad uttryk man ellers vil vælge for at betegne en opfatning man ikke forlanger nogen begrundelse for, subjektivt fyldestgjørende (selv med bibehold av intellektuel redelighet), men objektivt irrelevante former for sikkerhet. Denne omstændighet utsætter ganske visst opfatningen - paa de steder hvor den maatte ha gjennombrudt den saklige opbygning - for mistanken om væsentlig at skyldes ubevisste affektive behov. Mot en slik mistanke kan man i vore dage overhodet ikke gardere sig - radikale psykologer finder indicier selv der, hvor lægmanden trodde han hadde forsaget heroisk hver antydning av emotionel tilfredsstillelse. Mistanken kan vanskelig besvares paa anden maate end den at man stiller sig til disposition for en analyse.

Hensigten med denne digression var at besvare en mulig indvending i det foregaaende. Naar Amiels reaktion paa dagslyset — kunde man si — blir viet opmerksomhet fordi den indeholder en motsigelse, saa maa paa den anden side en optimistisk-sangvinsk reaktion paa et indtryk som vanligvis kaldes trist, ha krav paa samme interesse, - man tænke f.eks. paa *Novalis* glæde over nattemørket og døden i Hymnen an die Nacht. Paa samme maate skulde fortvilelsen over en indtruffen ulykke være uten interesse, den er jo ikke andet end det man hadde grund til at vente.

Jeg mener da heller ikke at en hvilkensomhelst pessimistisk interpretation med tilhørende depressiv sindsstemning er at foretrække for en hvilkensomhelst optimistisk-sangvinsk. Den oplevelse vi finder hos *Novalis* av natten og døden er uten tvil rikere og mere fengslende end de kurante variationer av mørkerædsel og dødsangst. Det avgjørende er netop ekspansjonen i forestillings-, fantasi- og følelseslivet, men dette hensyn brytes igjen med kravet

paa saklig holdbarhet. Naar jeg derfor i mange tilfælde finder pessimistiske anskuelser mere værdifulde end andre, er det ikke fordi de i og for sig er pessimistiske, men fordi de paa den ene side gir større sjælelig ekspansion, og paa den anden præges av større saklig overbevisningskraft. Fylder de ikke disse krav, er de baade logisk og filosofisk mindreværdige, og der er ikke større grund til at holde paa dem end der er grund til at foretrække en optimistisk tolkning bare fordi den i et givet tilfælde er i overensstemmelse med ens ønsker og behov. Opfatningen av disse spørsmåal har let for at bli altfor sterkt emotionelt inficert. Skulde man ad argumentationens vei forsøke at tildele den ene anskuelsesmaate et primat hvad den kulturelle valens angaar, kunde man henvise til følgende betragtninger som er tat til indtægt for den pessimistiske: Hvad skulde overhodet foranledige en pessimistisk tolkning - som maa forutsættes at være ulystbetonet og gaa ens interesser imot - om ikke dens større saklige tyngde?¹ (Man bortser da fra ubevisste motiver som gjør det pessimistiske ønskelig.) Saa langt kan vi gi betragtningen ret: Hvor der spørges efter indsigt i menneskelivets væsen og ikke efter autotelisk-metafysisk opbyggelse, synes ialfald et pessimistisk *beredskap* at være et bedre utgangspunkt.

Et andet spørsmåal av vigtighet for belysningen av sammenhængen mellem kulturel værdighet og biologisk-socialt forfald er dette: Kan den omhandlede motsætning tænkes at bli eliminert gjennom forandrede biologisk-sociale forhold?

Naar en motsætning i sin almindelighet skal ophæves, maa det ske ved enten at lempe den ene faktor efter den anden eller den anden efter den ene, desuten kan begge faktorer forandres paa forskjellig vis slik at der indtræder harmoni. I det foreliggende tilfælde kunde det da først bli spørsmåal om at forandre kulturidealet, hvilket ifølge historiens lære lar sig gjøre i adskillig utstrækning for de sociale kulturformers vedkommende. Hvad derimot angaar den personlig-autoteliske kultur, er metodens gjennomførlighet mindre indlysende; her synes konstitutive elementer at spille ind med fiksjonstendenser i sit følge.

Dernæst kunde det komme paa tale at forandre de biologisk-sociale vilkaar for den enkelte kulturpersonlighet under bibehold av det kollektive kulturideal eller anerkjendelse av givne individuelle varianter, eventuelt i forbindelse med en utvikling av lægevidenskapen som sikret den abnorme mot visse

sundhetsskadelige bivirkninger i soma og psyke. Man maatte tænke paa en utvidet anvendelse av digtergager o.l. Gjennem foranstaltninger av denne art kunde utvilsomt mange smertelige ytre forhold mildnes for den livssvake kulturpersonlighet, likesom en utvikling av psykiatrien og psykoanalysen kunde tænkes at rydde visse psykologiske vanskeligheter avveien, som den abnorme kulturpersonlighet i høiere grad end andre maa kjæmpe med idag.

Det forekommer en imidlertid sandsynlig at ikke tilhørende problemer av nogen betydning vil kunne ophæves ad denne vei og heller ikke gjennom en mulig ny-orientering i baade personlig-kulturel og biologisk-social henseende med større harmoni mellem den enkeltes og samfundets behov — indbyrdes og i gjensidig relation - som opgave og resultat. Interessefronternes pluralitet baade indad og utad synes altid at maatte lægge hindringer i veien. Vi befinner os imidlertid nu paa randen av den rene gjetning, og der er ogsaa en anden grund til at la spørsmålet fare: For det materiale av skjæbner i liv og digtning, hvor vi senere blir henvist for at finde det tragiske realisert, har disse fremtidige eller blot spekulative muligheter liten eller ingen interesse. Det maatte da være for spørsmål som dette: Er det tragiske tidsbestemt eller «evig» o.l., med andre ord ting som ikke hører hjemme paa dette trin i undersøkelsen.

§ 40. *Birnbaums konklusjon.* Av særlig interesse er de avsnit hos Birnbaum hvor han sammenfatter sine anskuelser av det «kulturpatologiske paradoks». Det kan synes som disse mange citater tynger fremstillingen, men vi befinner os ved et kardinalpunkt i nærværende arbeides tankegang og bør derfor ikke sky de anstrengelser som er forbundet med en bred repræsentation av faglige røster, især da materien ikke er egnet for egne undersøkelser. Da citatene er forholdsvis lange, har jeg oversat dem, omend med fare for at enkelte nuancer falder ut.

«Man kunde beklage, at den moderne stat med sin strenge organisation, som gir saa liten plads for individualitetens egenart, saa hemmende stiller sig iveien for disse harmløse forbindelser og utfoldelser av patologiske naturer, og tvinger til uniformitet de mere farverike varianter av arten menneske, som efterhaanden er blit en smule ensformig, — visste man ikke at den (staten) dermed ogsaa holder mindre harmløse i tømme.» (Ps. Dok. s. 263.)

«Fuldt ut at fatte menneskelig liv og skjæbne formaar derfor bare den, som ogsaa vet at værdsætte dette patologiske indslag. Det er ikke til at ta feil av: fra meget tungt og trist, fra beklemmelser og skuffelser, fra hemninger og ødelæggelser vilde livet bli befriet, hvis det patologiske (abnorme?) lot sig banlyse fra dets omkreds. Men det er like saa sikkert: paa former og

nuancer, paa farver og lys, paa rigdom og fylde i det sjælelige vilde livet tillike bli paatagelig fattigere. Det vilde tape i livsværdi» (op. c. s. 303).

I samme forfatters *Über psychopathische Persönlichkeiten, Grenzfragen* Bd. 10 finder man denne apoteose: «Betænker man nu til slut, hvorledes det i dagliglivet er det givne og naturlige ikke længer (at betragte) de psykopatiske personligheter fra psykiatrisk og naturvidenskabelig standpunkt, men slik som de umiddelbart, som mennesker, virker paa os, saa viser det sig, at de likeoverfor det normale gjennemsnit, som jo bare indbefatter de tarvelige variationer omkring et ikke paafaldende og ikke utpræget middelmaal, - at de likeoverfor disse «middelmaadige» gjennemsnitspersoner utmerker sig ved en sterkere utformning av sine personlighetskomponenter. De er fortrinsvis mennesker med iøinefaldende psykisk egenart, personligheter i ordets snevrere betydning, som ofte paa grund av den større sjælelige følsomhet og vidtgaaende differentiation tillike fremtræder som høiere organisert.

Og det som hittil bare har været anset som en mangel, det viser sig nu ogsaa en gang som fortrin. Netop dette personlighetens sterkere præg, som gjør dem saa uduelige for det praktiske liv, netop denne større differentierthe i deres sjæleliv, hvormed en øket saarbarhet er nøie forbundet, netop disse egenskaper er det som betinger, at de som er beheftet med dem, opnaar en almindelig, en kulturel betydning. Ofte nok er «Entartete», *Magnans dégénérés supérieurs*, høiværdige individer som sjælelig rager op over de andre; det er da ogsaa, jeg tror av Charcot, blit betonet, at man blandt dem finder de fineste hoder; derfor er det ikke saa sjelden at værdifulde kulturfenomener netop kan takke sin psykopatiske egenart for sin opstaaen, sin utvikling og sin gjennombrudd. Disse personers overordentlige indtryks-ømhethet gjør, at ting virker voldsomt paa dem, som preller av paa andre uten at sætte spor; deres yderst forfinede og høist differentierte følelsesliv med sin økede ømfindtlighet lar dem skape egenartede følelsesværdier og nye anskuelsesmaater; netop disharmonien i deres sindsliv, det ualmindelige i vekselvirkningen mellem følelses- og forestillings-sfæren, og sammenhængende med dette den usedvanlige maate at se tingene paa, alt dette beforder nye og originale værdier i dagen, gir vidtrækkende, frugtbringende ansporinger. Og videre: Den ensidige, overdrevne betoning av enkelte ting, hvorved sider som hittil har været overset og ikke tat hensyn til, kommer i sit rette lys, bringer ogsaa gedigne og indholdstunge saker til berettiget gyldighet og utfoldelse. Og endelig bevirker den umaadelige seighet i deres følelsesliv, den urokkelige overbevisning om rigtigheten av deres ideer, den utrettelige, selvopofrende hengivelse av deres samlede kraft, haardnakketheten i

deres stræben, at ellers upaa-agtede og undertrykte værdier, som de træder i skranken for, sætter sig igjennem og derefter blir varig opretholdt. Saaledes kan de, især hvis fremragende forstandskræfter forbinder sig med det abnormt anlagte følelsesliv, ikke bare tjene patologiske og værdiløse tidsfænomener som producenter og tilhængere, men i bedste forstand være bærere av egte kultur, befordre gedigent fremskridt og skape frugtbare ideer. Maatte derfor vort folke-fællesskap omfatte mange slike psykopatiske elementer — og det vil vel ingen tvile paa, som med aapne øine betrakter vort kulturelle liv, selv om han ikke tror at det er *saa* gjennemsyret med patologiske elementer som f.eks. Mobius mener - saa foreligger der endnu ingen grund til den alvorlige bekymring, at vi gaar et kulturelt forfald imøte: for det som i biologisk mening betyr mindreværdighet, utartning og nedgang, er i det virkelige liv ofte paa det nøieste forbundet med høiværdighet, stigning og kulturelt fremskridt.»

§ 41. *Andreforfattere.* Fra *Pelman*, *Psychische Grenzzustände*, Bonn 1909, hvor særlig kap. 1 og 16 belyser de foreliggende spørsmåal, gjengis her noen faa centrale steder.

«Geniet blir upraktisk, fordi dets skapende virksomhet ikke staar i nyttens tjeneste, fordi det *er* unyttig; det at være unyttig hører faktisk med til karakteren av geniets verker —» (s. 209). Mon ikke uttrykket autotelisk her dækker meningen bedre?

«Geniet har faat en hellig, men dog ulyksalig gave, det stræber efter det høieste— og maa----- gaa tilgrunde ved den indre utilfredshet og sønderrevethet. Den geniales indre pinsler er moderskjød for uendelige verker, som bare altfor ofte blir betalt med det egne liv (s. 210).----- Selv fantasiens guddommelige gave kan avsløre sig som en danaer-gave -.»

«Fra Pascal stammer ogsaa den bekjendte uttalelse, at den største aand i like høi grad blir anklaget for daarskap, som den største nar, og at det vilde bety at træde ut av menneskeheten, hvis man vilde træde ut av middelmaadigheten. Geniet— staar, som den til det yderste opdrevne aandsvirksomhet, i nærheten av, eller endog paa, grænsen mellem det normale og abnorme, og maa derfor ha mange berøringspunkter med sindssygd. Men tilværelsesformer kan ligne hverandre, uten at de nogen gang gaar over i hverandre, og det vilde være en logisk feil at se en utartning i enhver avvikelse fra normen» (s. 212).

«Jeg har allerede pekt paa—at genialitet ikke beskytter mot sindssygd. Men overfor de genier som var sindssyke, staar der mange flere og større, som ikke hadde noget spor av sindssygd. Om de mest betydelige genier gjælder det med al bestemthet, at de ikke var sindssyke» (s. 216).

Pelman utvikler saa videre, overensstemmende med Birnbaum og andre, hvorledes nogen er genier *gjennem* sin sygdom (Gérard de Nerval), mens andre er det *paa trods av* den (Poe, Hoffmann), og endelig findes der tilfælde hvor sygdom og begavelse staar side om side i personligheten uten at øve indflydelse paa hinanden. Pelman advarer tilslut mot at forveksle genialiteten og den *maniske* konstitution (s. 216):

«Det tilsyneladende plus i aandelig virksomhet gaar i virkeligheten bare ut paa dette, at forestillingsforløpet hos maniske ikke som hos sunde beherskes av en «Gesamtvorstellung», som i øieblikket bare slipper til en bestemt retning i tankeforbindelsen og hemmer alle uvedkommende indfald. Følgelig bestaar der ved mani ikke et plus av ideer, men en tænkning uten maal. De maniske er ikke rikere paa ideer, men i virkeligheten fattigere; ikke sterkere, men mere hensynsløse.» Forfatteren trækker derefter en klar grænse mellem sygdom paa den ene side og sund begavelse paa den anden, som indbyder sterkt til kritik. Ogsaa fra konklusionen vil vi ta saa stor avstand som mulig; man skulde forsverge at nogen i vore dage vilde vove at trække den uten paa rent spekulativt, for ikke at si «lyrisk» grundlag: «I sig selv er geniet, hvad det altid har været, et tilløp til utvikling av menneskeslegten, et skridt fremover mot en høiere typus. Hvad der i nutiden endnu er det usedvanlige, vil i fremtiden bli det normale; geniet av idag vil være det normale menneske av imorgen.» — Forfatteren synes at glemme at der ogsaa er et «igaar».

Hvad vi endnu tør bevilge os av citater maa reserveres for Hermann Oppenheim, Gibt es auch eine psychopathische Hoherwertigkeit? i Neurologisches Zentralblatt 1917. Oppenheim begynder med at henvise til andre forfattere. Forel (Übergangsformen zwischen Geistesstörung und geistige Gesundheit, i Corresp. f. Schweizer Ärzte, 1890 nr. 8 A)¹ uttaler (Oppenh. s. 772):

«Endog godheten kan bli patologisk, abnorm. De kan se mennesker, som ved sykelig samvittighetsfuldhet og sykelig trang til offer ikke bare piner og ødelægger sig selv, men endog plager gjenstandene for sin overdrevne omsorg.» Oppenheim tilføier: «Han taler om dem, som altid vil det gode, men alltid avstedkommer det onde.»

«Koch (Abnorme Charaktere, Wiesbaden 1900)² fremhæver, at mange psykopatisk mindreværdige rager op over andre mennesker, viser forfinet

¹ Mangler paa Univ. bibl.

² Grenzfragen H. 1-8.

følsomhet og energisk handlekraft. Han medgir ogsaa, at der forekommer ædle karakterer iblandt dem.» M.h.t. geniet henviser Oppenheim til Pelman.

Strohmeyer (Vorlesungen iiber die Psychopathie des Kindesalters, Tiibingen 1910)¹, *Anton* Gefährliche Menschentypen, Psychiatr. Vorträge f. Ärzte, Berlin 1914)² og *Hoche* (Die Grenzen der geistigen Gesundheit, Halle 1903)³ ytrer sig tilsvarende (s. 773), hvorefter Oppenheim selv tar ordet:

«Saaledes finder vi hos næsten alle forfattere den indrømmelse, at fremragende begavelse, særlig paa bestemte omraader, og likedan en sterk utvikling av følelseslivet kan forbinde sig med psykopatien. — Men det er dog den herskende forestilling, at det ogsaa da altid dreier sig om noget ufuldkomment, uforholdsmæssig, en mangel ved fordelingen og likevegten i sjælelivet, — at fortrinnene blir utlignet og fordunklet gjennom mangler og utilstrækkelighet paa andre omraader» (saaledes hos Hoche, op. c.).

Her stiller da Oppenheim sit nye problem: «Ingensteds finder jeg det spørsmål opkastet, om der i motsætning til den psykopatiske mindreværdighet ogsaa findes en *mer-værdighet*, som har sine røtter i psykopatien, eller om der forekommer karakterer, hos hvilke *merværdigheten og psykopatien har den samme kilde*.» Selv svarer forfatteren bekræftende ut fra endel beskrevne tilfælde, hentet fra hans eget kliniske materiale, hvor høiværdigheten enten er moralsk (kvalitativ) eller intellektuel (kvantitativ) eller emotionel (kvalitativ-kvantitativ), og hvor det patologiske indslag (depression m.v.) ikke har konsekvenser for patientens biologisk-sociale velfærd. Som værdifulde egenskaper nævnes medlidenhet, altruisme, taknemlighet, retfærdighet, objektivitet, samvittighetsfuldhet, ansvarsfølelse, «gesteigertes Empfindungsleben von ausgesprochen altruistischem Charakter». Oppenheim fremhæver at de ledsagende depressionstilstande har en viss ytre likhet med melankoli, men ikke maa forveksles med denne. Om et tilfælde heter det:

«Som aarsak til sin forstemthet betegner han krigen med alle dens rædsler, tilintetgjørelsen av saa mange menneskeliv og kulturverdier, hadet.... Alt hvad han siger har god mening. Intet tyder paa nogen sykelig begrænsning i hans tænkning, selv om han maa regnes til pessimistene (!). Han føler det som flertallet av de dypere anlagte føler, bare i forsterket maalestok. Ogsaa den tilstaaelse, at han mange ganger ikke kan verge sig mot en følelse av

¹ Mangler paa Univ. bibl.

² Mangler paa Univ. bibl.

³ Mangler paa Univ. bibl.

fortvilelse, og i slike øieblikke har længtet efter døden, lar sig avlede av den sterke reaktion paa tidens begivenheter.»

§ 42. *Kommentar. Egne slutninger.* Forfatteren gir rigtignok intet bevis for, at patientens (den lidendes) depressioner o.s.v. *ikke har* patologiske kilder. Men her kommer det an paa hvor bevisbyrden ligger. Skal man si at en usedvanlig reaktion maa ansees for normalpsykologisk begrundet (sundt), medmindre det motsatte bevises, eller skal man betrakte den som patologisk indtil den godtgjøres at være sund? Det blir i begge tilfælde en *praktisk* bedømmelse. Her støter man atter paa de problemer som staar i forbindelse med sontringen mellom syk og frisk, og mellom helbredelsen av en sykdom og patientens opgivelse av teoretiske synspunkter som han hadde mens han var syk. Maa alle usedvanlige reaktioner som kunde iagttas under sykdommen ogsaa være av sykelig art, eller er *samtidigheten* mellom sykdommen og de teoretiske anskuelser bare et *nødvendig*, men *intet tilstrækkelig* kriterium paa anskuelsernes patologiske karakter? Man staar i fare for at kalde reaktionen patologisk fordi den utspringer av en antatt patologisk tilstand, mens tilstanden igjen bestemmes ved hjelp av reaktionerne.

En prøve av en viss værdi paa holdbarheten av patientens rationalisering (at han selv er i den bedste tro er ikke nok) vilde det være, om man kunde iagtta virkningerne hos ham av en hæderlig fredsslutning med gjensidige erstatninger o.s.v. saa han igjen fik grund til at «tro paa menneskene» (tilfælde III hos Oppenheim). Vilde da *altvæ*,re godt, bortset fra den smertelige erindring, som tiden efterhvert vilde avrunde til en mildt vemodig, til en affektiv *værdi*?

Man trikke tilbøielig til at godta dette med krigen som eneste og fuldstændige aarsak. Selv om man nemlig ikke med psykiateren vil se paa patienten med et blik som er skjærpet av mistanken om psykopatiske eller nevropatiske aarsaker, saa vil det ogsaa ut fra «almindelig menneskekundskap» ligge nær at anta, at krigen for den sensible og kulturbevisste personlighet *betyr noget mere* end selve de konkrete ødelæggelser, at den er eksponent for noget utilfredsstillende ved menneskers kaar i sin almindelighet. Man kan tænke sig at krigen har aktualisert et *metafysisk* behov hos patienten.

Men enten man nu vil lægge denne formodning til grund eller man slutter sig til Oppenheims anskuelse, d.v.s. at man godtar patientens forklaring, saa gaar man i ethvert av tilfældene ut fra, at reaktionen er abnorm bare i sin tilsynekomst, sin kvantitet, men derimot normalpsykologisk i sin genese, m.a.o. at den maa ansees som reatilpasset til de givne kaar. Fra denne indrømmelse er imidlertid skridtet ikke langt til det at anerkjende

muligheten av, at en fortvilelse over menneskehetens historie og kaar i sin almindelighet kan være normal-psykologisk begrundet og gi uttrykk ikke for livsflukt og avmagt, men for et sjælelig plus. En (emotionel) depression og en (intellektuel) pessimisme paa grundlag av menneskehetens *historiske* elendighet taper imidlertid sin basis eftersom onderne overvindes og avslører sig derved som underskuddsfænomener eller feilfiksjon. Der er *principielt* ingenting til hinder for at tænke sig de fleste av Schopenhauers, Hartmanns og Leopardis «onder» ryddet avveien og de gjenværendes indvirkning paa den almindelige trivsel reducert til et lavmaal, — selv om de *praktiske* vanskeligheter synes betænkelig store. Det er først en *metafysisk værdipessimisme* som berøver sin bærer alle trøstens gaver og samtidig forutsætter et maksimum av erkjendelses-pres og moralsk ømfindtlighet. Paa dette omraade viser det «historiske fremskridt» ingen bedring, det metafysiske værdikrav berøres ikke av sociale nyorienteringer og tekniske triumfer. Gjennem en reduktion av slegtens «menneskelige kvaliteter» til fordel for primitive og upersonlige kunde man tænke sig at befordre en tilnærmelse til den lykke, de forannævnte pessimistiske filosofer anser for uopnaaelig. Men *denne* lykke har ingenting at gjøre med det man forestiller sig som *kulturens* mission, naar man har metafysiske forventninger til den.

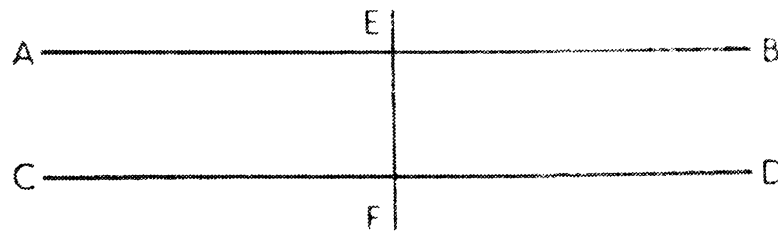
De «menneskelige kvaliteter» — ved dette svævende uttrykk tænker jeg her især paa det autotelisk-metafysiske bevissthetsoverskudd med dets voldsomme krav paa bekræftelse, trangen til ekspansion og interessekontakt, mening og sammenheng. Saaledes viljen til at forme ikke bare hus og landskap, men hele universet efter menneskelige idealer, gjennomstraale evigheten og uendeligheten med kjærlighet og aand. Men disse idealer, menneskehetens krone og forbandelse, er de da noget andet og mere end litt tvangsforestilling og litt surrogat, litt opdragelsesfrugt og litt tidsfænomen, litt fin de siècle og litt affektation — kort sagt noget man av hensyn til hygge og nytte kan og bør kvitte sig med jo før jo heller? Er med andre ord det «kulturpatologiske paradoks» — paa dette punkt er vi vel alle litt «psykopatiske» — et specifikt og foranderlig *menneskelig* fænomen, eller kan det saa at si biologisk legitimeres ved analogier fra «lavere» livsformer?

§ 43. *Paralleller fra dyreriket.* Hvis man til dette formaal sætter kulturel høiværdighet synonymt med individuelle ekstremer indenfor det artsmæssig karakteristiske, artens specialitet (flyvning, gnaving, gravning, dambygning o.s.v.) og paa den anden side sætter biologisk mindreværdighet lik livssvakhet i det givne miljø, saa skulde det ikke falde vanskelig at finde et illustrerende eksempel fra dyreverdenen. Vi har forøvrig allerede været i berøring med

to: hunden, som foretrækker den bedærvede føde den selv har opsnuset og kjæmpehjorten, som brytes ned av sin hornpragt. Men disse eksempler egner sig ikke saa godt til at utføres nærmere. Nogen fuldstændig analogi kan det under ingen omstændigheter bli tale om at søke efter, dertil er dyrets og menneskets situation alt for forskjellig; hvad det gjælder at finde er bare et tilfælde, hvor en fiksations- eller utfoldelsestendens, som av dyret opleves som værdifuld, eller bedre: central og lystbetonet, viser sig biologisk skadelig og derfor brytes med motforestillinger eller motimpulser i dyrets bevissthet.

Den art eksempler det her gjælder, kan fremstilles grafisk ved et fælles skema.

En variationsskala AB gaar fra autotelisk høiværdighet (høieste ønskelighet) ved A til lavværdighet (avskyelighet) ved B. En anden skala CD gaar fra direkte dødelighet ved C til største biologiske gunstighet ved D. Skalaerne løper parallelt fra A og C til B og D. Utslaget av organismens vælgende og vrakende instans er løperen EF som bevæger sig samtidig paa begge skalaer.

Ved nu at arrangere de forskjellige faktorer efter det valgte tilfælde, kan man tvinge forsøksdyrets tilpasningsvilje henholdsvis over mot AC eller mot BD. En mængde eksempler stiller sig dermed til raadighet. Vi vælger dette:

Et skib som har endel *katter* ombord blir forladt av mandskapet og strandet paa en øde ø, hvorefter kattene hopper iland. Øens eneste indvaanere er nogen sprætn, men uspiselige biller, og det ser derfor ut som om kattenes skjæbne er beseglet. Da opdager man at den bløte lere langs stranden indeholder fete og velsmakende skjæl som er lette at aapne.

Autotelisk set er det langt mindre lokkende for kattene at grave i leren end at gjøre tigersprang paa landbillene; bare det sidste er et liv som er en kat værdig. At vælge dette er uttryk for en idealistisk livsholdning - høiværdig og paa samme tid dødelig. Livgivende er derimot en anden, avskyelig syssel, som ingen anstændig kat vil nedlate sig til.

De individer som paa det herligste representerer *katteformen* i dens egenartede livsstil, vil ha vanskeligst for at delta i skjæl-gravningen og er derror

under de givne vilkaar \o\og\s\t mindreværdige. Andre derimot, med større likegyldighet for en kattermæssig standard, vil ligge hele dagen i gjørmene og bare mæske sig og yngle. Med visse mellemrum løfter de et aasyn som driver av skitt og myser mot snobbene paa land; haan og satire veksler med glødende had fordi landkattene minder dem om deres forræderi mot slegtens kosteligste eie. Optimismen kommer i kurs for at dække skyldfølelsen og forsmædeligheten, og merker de ikke noget til slike anfektelser er de heller ikke for katter at regne. Snart maa de yderligere utbygge sit forsvar; landkattene blir kaldt nevrotikere og psykopater - vanskelige ord som stimulerer gjørmekoloniens medtatte selvfølelse. Analytikeren, som sendtes op fra stranden konstaterte en «motstand mot helbredelse» og stillet diagnosen vandskræk. Vandkattene triumferte, men ogsaa de andre fandt forklaringen rigtig, og vedkjendte sig den fordi de visste hvad som laa bak.

Jagtkattene derimot blev pessimister. Ikke paa grund av slike onder som de andre la størst vekt paa, saar og sult, aandenød og kulde, men fordi de fandt sig hensat til en verden som ikke hadde kaar for den hellige formel i deres hjerte. I denne erkjendelse sluttet de at forplante sig. Snart opstod dog profeter iblandt dem og lærte dem haabets kunst: Engang kom vi alle fra et land hvor det vi fanget med vor ædle jagtkunst ogsaa kunde spises og fordøies. Men mange av os var onde og vilde ikke dyrke sin smidighet og kraft, og derfor strandet skibet. Nu venter undergangen de trofaste, men naar vi er døde skal der komme et nyt skib og hente dem som ikke svigtet. Og da skal alle de andre dø og aldrig bli hentet.

Men sulten rev dem i tarmene og der opstod et uhyre gny. Og de klaget i mange tonearter og sa: *Zwei Seelen wohnen, ach, in unsrer Brust*. Og mange blev forrædere og gik i gjørmene og aat sig mætte, men andre omvendte sig ved profetens ord og steg paa land og toet sin pels og beredte sig til den store reise. De stolteste sluttet sig sammen og erklærte at det var enhver hæderlig kats pligt heller at dø end at sælge sin sjæl for en ret muslinger. Og da føreren merket at kræfterne ebbet ut, la han sig op paa en stubbe og døde hvad man kalder en tragisk-heroisk død. Og mange fulgte eksemplet fordi de ikke kunde bekvemme sig til den nyttige resignation; de blev trofaste mot det høieste maal som katteformen betinger, endda de gjennomskuet profetens trøst og huset fortvilelsen i sit hjerte.

Men de fleste fra begge leire blev slaver av den evige tvil og delte sin tid mellom urolig mæthet og askese med fortærende savn. Lettelsen ved at bli kvit aristokraterne var selvfølgelig stor; men det nye ideal, at bli ett med taskekrabbene, lot sig nu engang ikke realisere.

REALLØSNING OG SURROGAT

§44. *Indledning.* De foregaaende undersøkelser har villet vise, at opgaverne i den menneskelige interessekamp kan samles i to store grupper. Den ene hænger sammen med holdningsvalget og reaktionssikkerheten, altsaa med fiksationsforholdene i organismen, mens den anden staar i forbindelse med evnens kapacitet i forhold til givne opgaver, altsaa med kvantitative misforhold. Rot i begge har meningsproblemerne, hvorav især spørsmålet om meningen med tilværelsen som helhet har langtrækkende betydning; de har tilknytning til objektets kvalitet.

Mens individet er ifærd med at løse en opgave er det gjenstand for sterke og forskjelligartede sindsbevægelser, som i regelen avhænger av foretagendets skjæbne. Er der utsigt til held, kommer haab, tillid, forventning; ser det mørkt ut, raader uro, angst, depression. Ofte er glæden ved selve funktionen saa sterk, at forløpet blir uten betydning; denne glæde kan stige til ekstase, en tilstand som i mange tilfælde er det altbeherskende, autoteliske livsmaal.

Naar opgaven er *løst* falder organismen tilro; funktionskredsen er sluttet, evnen er endelig utløst og bekræftet.

Er vanskelighetene ikke til at overvinde, blir interessefronten dømt til at lide skade. Der indfinder sig da en tilstand av nedsat trivsel som varierer fra det letteste mishag til oplevelsen av en altutslettende katastrofe.

Om katastrofer handler syvende kapitel, mens det nærværende skal behandle mulighetene for katastrofehindrende *løsning*, saa langt som en saadan staar i subjektets magt. At en ugunstig situation blir forandret og de truede værdier reddet ved tilfældigheternes spil, er noget som ikke trenger nærmere at belyses her. Det er den *beregnete* kamp for en god skjæbne som er undersøkelsens gjenstand.

§ 45. *Reale og irreale løsninger. Begrepene.* Den samlede masse av løsningstyper kan ordnes i to store grupper, — de *reale* og de *irreale* løsnings

gruppe. Og da løsninger hitføres gjennom en *holdning* (adfærd) kan man ogsaa tale om reale og irreale holdninger. Holdning og løsning kan falde sammen, men behøver ikke at gjøre det.

Ser man sig om efter en positiv betegnelse for de irreale løsninger, melder der sig ord som imaginære eller indbildte, illusoriske, fiktive og suggererte løsninger, pseudo-, skin- og surrogatløsninger. Navnene angir forskjellige egenskaper ved irreale løsninger og vil bli brukt efter de nuancer det enkelte tilfælde opviser. Benævnelser som indirekte, simulerte, m.v. kommer ogsaa i betragtning.

Paa hvilket grundlag er det da mulig at foreta en slik opdeling? Et elementært eksempel vil gi utgangspunkt. Under verdenskrigen kom der i handelen «surrogater» for nærings- og nydelsesmidler. Ordet surrogat betegnet da en lav kvalitet, men ikke bare det. Ingen vilde fundet paa at kalde brændte bønner for surrogat hvis kaffen hadde været ukjent. Det avgjørende ligger i dette, at surrogatet *utgives for*; optræder som, har prætensioner i retning av den «egte vare». Brændte matbønner er i sig selv intet surrogat, men Bohnenkaffee er surrogat for kaffe.

Skjønt dette forhold er enkelt og indlysende nok, er det allikevel blit anført fordi det skal avgi en rettesnor under det følgende. Tænker man f.eks. paa en dagdrøm, saa er den i og for sig real nok; men dersom et menneske behandler de triumfer han har feiret i fantasien *som om* de var indtruffet i hans ytre, historiske liv, bygger sin selvfølelse paa dem og optræder med krav paa erfaring, da blir der grund til at tale om surrogat. Intensitet eller holdbarhet er derimot i og for sig intet brukbart kriterium; skinløsningerne er ofte de reale overlegne i begge henseender.

Det maa medgives at karakteristiken til en viss grad beror paa et skjønn. I mindst like høi grad gjælder dette, naar man søker en positiv bestemmelse av realholdningen. Det hjelper litet, om man istedenfor real indsætter ord som «egentlig», «sand», «direkte», «adækvat» el. lign., skjønt disse betegnelser vil kunne yde støtte under sontringens praktiske anvendelse. I en given kasus vil man imidlertid kunne bestemme en holdning som real, naar den henger sammen med slikt som et organs natur, (spisning i motsætning til næringsklyster, o.l.) eller stemmer med det som tradition og konvention har utpekt som adækvat og normalt. Motsætningsforhold kan opstaa; — hvad den ene kalder realløsning, mener en anden at kunne gjennomskue, o.s.v. Hyppig vil man ogsaa støte paa tilfælde, hvor man kommer i tvil om til hvilken gruppe en given holdning bør henregnes (forutsat at spørsmålet da overhodet er av betydning); bl.a. vil det kunne falde vanskelig at trække grænsen mellem det gode surrogat og den slette realtilfredsstillelse.

Om der saaledes kan rettes principielle indvendinger mot sontringens holdbarhet og paavises indskrænkninger i dens praktiske anvendelse, behøver den ikke derfor at miste sin værdi for en undersøkelse av det tragiske. Til støtte for det hele haandgrep kan anføres, at psykologien¹ og fremforalt psykoanalysen² bygger paa en slik todeling, likesom lægmanden opererer med den til daglig. Spændingen mellem de to slags holdningstyper er da ogsaa sterkt og stadig merkbar i kanske hvert eneste menneskes liv baade som individ og som medlem av samfundet.

§ 46. *Surrogatholdningen*. Stort set har surrogatholdningen samme hensigt som den reale, den at sikre værdiene paa de forskjelligste omraader; disse værdier er selv av dels fiktiv, dels real natur. Det ligger derfor nær at opfatte de fiktive værdier, sammen med kampen for at erhverve og beholde dem, som *en egen interessefront*, den man da enten kan indordne paa tvers av de fire fronter vi har operert med hittil, eller opfatte som et supplement til hver av dem.

Bæreren av den fiktive holdning behøver ikke selv at være klar over fiktiviteten, men han *kan* være det. Er han i panik paa grund av spændingen mellem det ønskelig-reale og det nødvendig-fiktive vil han bestræbe sig paa at utstyre sit psykiske mimicry med alle realitetens kjendetegn; specielt vil han føle opfordring til dette i et socialt miljø hvor den fiktive holdning (evt. holdningsfragment) vurderes væsentlig lavere end den reale.

Selv om ingen direkte avsløring finder sted kan en mistanke opstaa og støttes paa ledsagende omstændigheter. Træk som «nervøsitet» av forskjellig slags kan for en kyndig eller skarpsindig iagttager røbe en svigt, et hulrum, et underliggende forhold som skal skjules. De symptomatiske træk kan være av den art at man umulig kunde slutte til en hemmelig insufficiens hvis man ikke visste at slike forbindelser forekommer og at en utløsende situation kan bringe sammenhængen for dagen.

Opbygningen av holdningsskikt i et menneskes bevisste og ubevisste sjæleliv er i regelen overmaade komplicert. (Forsaavidt vi senere vil søke det tragiske i digtningen, kommer det os tilgode at digteren maa gjøre et utvalg. Mulighetene blir begrænset i hvert enkelt tilfælde, ogsaa paa grund av den loyalitet man bør iagttå overfor digterens egen opfatning av sine personer.)

¹ Se f.eks. Harald Schjelderup, «Psykologi», Oslo 1927 s. 266 ff.

² Sml. begrepet «Ersatzbefriedigung» i Freuds nevroselære.

Mulige tilfælde av fiktive holdningsskikt *hos dyr* vilde neppe bidrage til at kaste lys over forholdet for menneskets vedkommende, dertil er den hithørende psykologi for specifikt menneskelig. Vi skal derfor opholde os hverken ved spørsmålet, om slike tilfælde gives, eller om der hos dyr overhodet er forutsætninger tilstede for at de kan opstaa.

Hos mennesket synes de fiktive skikt at henge sammen med evnen til dobbelt-holdning i det hele slik som den viser sig i løgn og bedrag, ironi og forstillelse av alle slags. Det blir i *fantasien* og den dermed beslegtede *suggestibilitet* man maa søke fænomenernes rot, foruten i ubevisste mekanismer av ukjent natur. Ved disse egenskapers hjelp er et menneske istand til at opføre sig *som om* den ytre eller indre situation var en anden end den som redelig erfaring (iagttagelse) fortæller om (grænsen er ikke altid klar), var mere — eller mindre — i overensstemmelse med dets ønsker og behov.

Som regel anlægges den fiktive holdning naar realløsning er over evne eller utelukket av andre grunde, naar den er forbundet med ubehag eller blir nedvurdert som utilstrækkelig. Ellers har realløsningen fortrinet, især fordi den endelig *avfjædder* det engagerede sjælsindhold, virkelig avslutter funktionskredsen, mens der ved de fiktive løsninger kan bli tilbake en utilfredsstillet rest.¹ Surrogatløsningerne har en vid variationsskala baade hvad art og betydning angaar; de strækker sig fra den uskyldigste smaasvindel i den daglige omgang til et altomfattende forfusket livsanlæg. Der er grund til at tro at de kan spille en viktig rolle i det tragiske forløp.

En gjennomført sontring mellom holdningstyper og løsningstyper hadde været ønskelig, men er opgit, da den vilde komplisere fremstillingen i uforholdsmæssig grad. I et givet tilfælde vil man allikevel bli opmerksom paa forskjellen, f.eks. hvor en fiktiv holdning fører til et realt resultat eller omvendt.

Naar vi skal forsøke at vinde en oversikt over hele feltet av surrogatholdninger vil det greieste være at dele det op paa basis av den tidligere inndeling i fire hovedfronter, som vi har foretat med interessefeltet. Der kunde ogsaa være tale om andre maater at ordne stoffet paa; man kunde lægge evnekategorierne eller kapacitets- og fiksationsforholdene til grund. Gjennem en kombination av elementerne vil alle hensyn komme til sin ret, og et skema blir derfor oppstillet. Dette maa, i kraft av de tidligere definitioner, opfattes som uttømmende; derimot er det ikke meningen at hævde paa

i Jfr. H. Schjelderup, Psykologi s. 264 f.

forhaand at baade reale og fiktive løsninger vil kunne forekomme ved alle situationstyper. Det er noget som faar vise sig ved nærmere prøvning av de enkelte tilfælde.

Elementerne falder i fem grupper:

Første gruppe:

- I. Biologisk miljø
- II. Socialt miljø
- III. Autotelisk miljø
- IV. Metafysisk miljø
- V. Interfrontalt og polyfrontalt miljø.

Anden gruppe:

- A. Sympatetisk miljø
- B. Indifferent miljø
- C. Fiendtlig (satanisk) miljø.

Tredje gruppe:

- a. Sansning
- P. Intellekt
- y. Hukommelse
6. Fantasi
- e. Følelse
- Uttryksevner.

Fjerde gruppe:

1. Undertrustning
2. Overtrustning
3. Underfiksation
4. Over- og feilfiksation.

Femte gruppe:

- a. realløsning
- b. surrogatløsning.

Utrekningen gir 576 monofrontale og 1440 polyfrontale kombinationen Læseren skal bli spart for et spidsrotløp gjennom samtlige varianter. Nogen av tilfældene er nemlig av saa meget større praktisk betydning end de andre,

at de kan betragtes som representative; gennem behandlingen av dem vil tankegangen bli tilstrækkelig belyst.

§ 47. *Realløsning ved underskudd i sin almindelighet* (1 a). Den uholdbare tilstand ophæves ved at evnen økes eller fordringen nedsættes eller begge dele i forening, sml. § 17. Det samme opnaaes i andre tilfælde ved at man skifter miljø, en utvei som dog, naar den tar form av *flugt*, kan staa surrogatet nær. Hvad økning i evnen angaar, er det værd at merke, at nogen av de menneskelige evnekategorier, som fysisk styrke og hukommelse, kan utvikles bevisst gjennom øvelse og træning, mens dette i mindre grad eller slet ikke er tilfældet ved andre (følelsesliv, fantasi, intellekt).

Et andet middel er *kompensationen*; den bestaar i at man erstatter den defekte evne med en anden, slik at man allikevel hævder sig gjennom det samlede resultat. Grænsen mot surrogat er uskarp. Er underutrustningen lokalisert i en enkelt sans, hender det at organismen selv sætter en kompensasjon iverk: andre sanser utvikles tilsvarende sterkere og overtar indirekte en del av den svækkede evnes funktion (sansevikariat). Ved hjelp av teknisk fantasi kan man la naturens kræfter utføre det arbeide man selv ikke magter paa grund av fysisk svakhet; paa lignende maate kan andre menneskers evne træde isteden for ens egne, — man gaar over fra at være en utførende til at bli en dirigerende agens. Hukommelse støttes gjennom notater, forgjængelighetens lov motarbeides ved at man overfører den flygtige form til motstandsdygtig stof, aanden søker tilflugt hos mineralet. *Arbeidsfordelingen* er en social symbioseform ved hjelp av hvilken man gjensidig drar nytte av hverandres ensidige kvalifikationer. Ogsaa ved *sammenslutning* kan man øke sin kraft.

Et egenartet tilfælde foreligger naar man selv er objekt for en anden organismes indsats, eller naar to organismer gjensidig er baade objekt og fiendtlig miljø for hinanden (kamp). Den underlegnes chance ligger da i det at overføre kampen til et omraade hvor han er motparten overlegen, f.eks. forhandling eller list. *Utsættelse* er en partiel realløsning.

§ 48. *Underskudd. Surrogatløsning* (1 b). En utbredt form for fiktiv utligning av et underskudd bestaar i at man *nedvurderer* det angjældende objekt eller hele miljøet (projektion). En nedvurdering kan ogsaa være *realt* begrundet, men forutsætter da overskudd. Taktiken er kjendt fra fabelen om ræven og rognebærene. Den hviler paa en *rationalisering* av forsættets oppgivelse, slik at man, naar kritiken holdes nede, kommer fra det med selvfølelsen og eventuelt den sociale sanktion i behold. Selv den som hadde evne til overmaal, siger man til sig selv, vilde ha handlet likedan i en situation

som denne, og spørsmålet om min egen evne mister derfor enhver interesse. Et menneske i rævens sted vilde - hvis grepet lykkedes - opleve nederlaget bare i maven og ikke i sjælen tillike. Endnu i sultedøden er man paa en maate situationens herre, man er større end sin skjæbne fordi man gennem en viljesakt har nedkaldt katastrofen over sig; den gaar ind i ens plan og betegner altsaa til syvende og sidst endog en form for sanktion (sml. Fr. Schillers etik). Et medmenneskes kyniske avsløring av hele mekanismen kan derfor hitføre det endelige og fuldstændige sammenbrudd.

Sit egentlige revier har denne motivsvindel dog i det sociale miljø. Bestaar ens omgivelser av folk som paa forhaand har grepet til det at nedvurdere en selv for at hævde sig fiktivt, kan man anvende hjelpemidlet realt. En kulturelt høiværdigere form for samme manøvre har man, naar et menneske antar en livsanskuelse som gjør den manglende kapacitet unødvendig: Man er som et siv i bandittens haand, men heldigvis gives der en Nemesis, det hadde man næsten glemt, og i ethvertfald en gjengjældelse hinsides, - saa *bare vent du*. Sml. skriftstedet: de sidste skal bli de første.

Fantasikorrektionen paa utilfredsstillende utrustning eller vilkaar kan anta forskjellige former, hvorav sprogtraditionen har samlet en del under betegnelsen *illusion*. Overgangen fra ønske til tro sker let hos mennesket; selv den som forlanger redelighet av sig selv kan bli lurt paa dette vis. I kraft av illusionen er man - i egen indbildning - paa høide med omverdenens krav. Nært beslegtet med illusionen er en *omdigtning* w forholdet til miljøet, og fra denne igjen er overgangen til *fortolkning* umerkelig. Selv hos den realt-indstillede spiller jo affektlivet ind ved fortolkningen av de «givne indtryk»; ut over en viss grænse kan den ene fortolkning ikke gjøre krav paa større realbegrundelse end den anden. Foran en stenaldergrav, hvor bare tænderne er tilbake, vil optimisten begeistret utbryte: Smilet kan aldrig dø! Men ogsaa pessimisten vil finde sit livssyn bekræftet: Tændernes gnidsel er det eneste som trodser forgjængelighetens lov.

Kjendte og skattede surrogatmidler er videre compensationen og *overkompensationen*,¹ som begge kan anvendes realt. Den første blev omtalt i § 47: man hævder sig gjennom en *anden* færdighet end den, hvori man kom til kort. Ved overkompensationen simulerer man et *overskudd* netop paa det omraade hvor man er insufficient, den frygtsomme anlægger et brautende væsen; processen kan ogsaa foregaa ubevisst: rædselen slaar over i dumdris-

tighet. En variant: Den som ikke kan hævde sig paa det ene forum, tar overdrevent sit mon igjen paa et andet; tøffelhelten blir en jernklo paa kontoret.

- Anvendelsen av surrogater som disse forutsætter undertiden et bestemt slags miljø, f.eks. et som den underutrustede kan opnaa interessekontakt med. Her som overalt spiller det en betydelig rolle for interessekampen om man har med en sympatetisk, indifferent eller fiendtlig-satanisk omverden at gjøre.

Haabet er en holdning som har træk fælles med baade rationalisering og illusion, men allikevel er særpræget nok til at danne en egen type. Ved de forskjellige arter av utilfredshet spiller haabet en rolle som vanskelig kan overvurderes. Som en første tilnærmelse kan det beskrives som en lystbetonet forventning til usikre fremtidige begivenheter. Haabet kan rationaliseres, eller om man vil, det blotte ønske kan hærdes til et haab ved en betragtning som denne:

Det er endnu ikke godtgjort, at den ufødte historie ikke kan bringe tilstande som stemmer bedre med mine ønsker end de nuværende. Men haabet har principielt ingenting at gjøre med *sandsynligheden* for, at de efterlængtede tilstande (evt. begivenheter) vil indtræffe. Det er en blind attityde, en slags psykisk uttryksbevægelse for et ønske. Allikevel vil det naturlig styrkes eller svækkes eftersom det kan støttes paa real kalkyle eller mister sin forutsætning endog i det empirisk mulige og henvises til ren selvsuggestion.

Haabet, som paa den ene side er en uundværlig stimulans selv for den redeligste natur, kan paa den anden side virke opløsende baade paa karakteren og paa individets ytre etablering i tilværelsen. Derved nemlig, at individet passivt og bestandig ser frem til den mulighet at *heldet*, d.v.s. uventet optræden av gunstige ytre tilfældigheter, skal løse dets problemer, istedenfor at sætte sin evne ind under de givne vilkaar og prøve at utnytte dem eller tvinge dem efter sin vilje. I en særstilling staar det metafysiske haab, hvorfor det omtales i anden forbindelse.

Flere av de nødutveie som her er behandlet finder anvendelse ogsaa ved vanskeligheter av *anden* art end den som hænger sammen med underskudd. Det samme er tilfældet med *sublimationen*, som har sin viktigste anvendelse ved overskudd, og som kanskje maa betjene sig av en velutviklet evne ogsaa naar den skal gjøre tjeneste paa det omraade som her foreligger. Den underskuddsplagede gjør f.eks. sin mindreværdighetsfølelse til *objekt* for en evne som han eier i tilstrækkelig, kanskje fremragende grad. Sublimationen grænser til compensationen paa denne kant. Man skriver et sørgespil om de utilstrækkelige, naturens stedbarn, man hæver en patetisk ørkenrøst

og tordner en anklage mot samfundet, ens navn er paa alles læber. Man triumferer som filosof der man strandet som erotikker; lidelsen har tvunget en til at ta spørsmaal op som den vellykkede lar ligge. En art sublimation beslegtet med compensation er det vel ogsaa, naar man opgir at hævde sig utad og trøster sig med martyriets nydelser. Muligheten av real begrundelse maa dog heller ikke her tapes avsyne (introverte, meditative typer).

§ 49. *Overskuddstilstand. Realløsning* (2 a). Overskudd kan være tilstede uten at foraarsage vanskeligheter av nogensomhelst art; tvert imot gir det sin bærer en følelse av trygghet, selvbevissthet og kraft. Gjør det sig plagsomt gjældende, kan han opsøke og beseire et sværere objekt og derigjennem vinde øket sanktion. Nedskjæring eller anden reduktion av evnen kommer ogsaa i betragtning, men bare saalænge bæreren ikke oplever dette som en nedværdigelse eller en flugt; isaafald blir utveien et substitut. Hvordan forholder det sig i det hele med muligheten av *evneregulering*?

I likhet med høiere dyr kan mennesket ikke leve «for fuld aapning» til enhver tid; det maa ikke søke et bestandig maksimum av aktion eller reception, dersom dets liv skal bestaa. Præstationens art og grad blir avpasset efter opgaven, og receptionens art og grad reguleres saavidt mulig efter den mottagendes behov eller bærekraft i øieblikket, alt i livsbevarelsens tjeneste. Dette er realtilpasning; man *isolerer* sig mot for sterke indtryk (sjælelig Reizschutz) og avstaar fra en overdreven aktion fordi den er meningsløs.

Imidlertid hænder det undertiden at et menneske føler sig forpligtet til at fravike denne regel for tilpasning; han anvender sin reguleringsevne efter a-biologiske hensyn. Et auto- eller heterotelisk imperativ bryter ind og kræver et maksimum (eller et minimum) realisert (kvantitative krav). Dersom resultatet av motivkampen i *dette* tilfælde blir at individet regulerer-ut fra motiver som det selv vurderer lavere end det aktuelle imperativ - «lusker unda» med andre ord, da maa denne holdning betragtes som surrogat, hvis den da i det hele kan regnes som en løsning av konflikten. Det ideale imperativ *fortranges*. Handlér man derimot overensstemmende med idealets krav, er det de biologiske og lav-autoteliske impulser som blir fortrængt. Vi kommer tilbake til denne materie under omtalen av feilfiksering og av interfrontale interessekollisioner.

Plagsomt overskudd i sansning (smerte) kan undertiden «overdøves» ved at man utsætter sig for en kraftig konkurrerende reception; pinlig erindringsstof uskadeliggjøres gjennom «adspredelse» og isolation; det samme gjælder en ubeleilig frembrytende følelsesstorm. Den av et evneoverskudd foraarsagede *objektnød* behandles bedst i en senere forbindelse.

§ 50. *Underfiksation* (3). Det almindelige reale fiksationsarbeide ligger fremforalt i karakterdannelsens villede og bevisste sider, strævet med at finde en holdningsstil paa grundlag av indtryk og prøvelse (empirisk fiksation). Den erfaringsmæssige fastlæggen av *vaner* har en forutsætning i tingenes uforanderlighet; i subjektets verdensbillede og holdningspræg lægges der ind den ene «celle» av tryghet efter den anden, det ene «ektoplasmatisk lik» av endelig avgjorte relationsproblemer efter det andet. Hos barnet kan man lettest være vidne til en slik stykkevis opbygning av en paalidelig indordning. «Gjør jeg slik og slik, saa gaar det bra.» Tryghets-enheter av denne art kunde man kalde *real-forankringer*; billedet er hentet fra sjøfarten: skibet blir fæstet for ikke at komme i drift og hjemfalde til hvadsomhelst. Erfaringsresultaterne sammenvirker paa forskjellig maate med de arvede fiksationstilløp. I forlængelsen av den mere praktiske karakterdannelse, som især tar sigte paa biologisk-social og delvis autotelisk reaktionssikkerhet, ligger utarbeidelsen av en *livsanskuelse* som almindelig holdningsbestemmende instans, som oftest paa metafysisk basis (sml. § 55 ff.). En av vanskelighetene ved at realbegrunder livsanskuelsen er den at ubevisste ønsker gjør sig gjældende ved tolkningen av erfaringsmaterialet.

Den vankelmodige og likvide personlighet, for hvem fiksationsarbeidet er mislykket, eller som ikke viser nogen interesse for karakterdannelse overhodet, kan paa realbasis til en viss grad unddrage sig følgerne av sin ubefæstethet ved at slutte sig til grupper hvor slike egenskaper hilses med anerkjendelse (visse slags kunstnerkredse, «bohemer»).

Den som mangler evne og kraft til at gjennomkjæmpe sin fiksationskamp alene, kan søke støtte hos opdragere, autoriteter og foregangspersoner av forskjellig slags; man efterligner eller «identificerer» sig med «det store menneske». I fiksationstrangen vil der da som regel blande sig en beundring for «heltens» rent kvantitative storhet. Ved heltedyrkelsen som saa ofte ellers griper reale og imaginære fiksationsmønstre ind i hverandre til uadskillelighet. «Tilhængerene» mener f.eks. at hans idol er kommet en generel livsløsning nærmere, han har pekt paa det «rigtige» objekt og den «rigtige» holdning for sine efterfølgeres ædleste beredskap. Han har anet sanktionen i de sidste høider han naadde før han styrtet, netop fordi det var *denne* høide han naadde og ikke hvilkensomhelst anden. Det er fremforalt det søkende ideal-jeg som i heltedyrkelsen finder en lygte for sin fot.

Troen paa førerens «linje» kan bære præg av *imaginærforankring*. Betydningen av dette uttryk vil efter det foregaaende være klar. Det betegner en forutsætning, en tro, en overbevisning hos bæreren om, at ett eller andet i

miljøet, ett eller andet hos individet selv, en eller anden relation *forholder sig* slik og slik, og at denne tingenes «absolut sikre» tilstand har betydning som garanti, som basis for hans holdningsvalg i det specielle eller almindelige. Dette gjælder alle forankringer. Den omstændighet at overbevisningen kan være «gal» for en «objektiv» prøvelse av andre, uten derfor at miste sin subjektive værdi for bæreren, uttrykkes ved adjektivet imaginær. Den reale forankring kan derimot «verificeres». Ofte har en imaginær forankring sit utspring i en realforankring som tyndes mere og mere ut indtil grundlaget er aldeles borte.

Hithørende problemer kan ogsaa opstaa ved at det er *omverdenen* som har for liten konstans. Enten maa man da opsøke eller konstituere visse uforanderlige træk i alt det flytende og realforankre sig i disse, eller ogsaa prøve at realtilpasse sit eget behov efter de skiftende vilkaar. For barnet har ofte *hjemstedet* en betydelig værdi som realforankring; alle mennesker der er kjendte og trygge, og barnet blir kanskje mottat med venlighet overalt fordi dets far er en agtet og betydelig mand i bygden eller smaabyen. Naar saa den unge kommer ut i verden og møter motgang og føler sig ensom og fremmed, har han fremdeles en tilflugt i bevisstheten om at høre hjemme et sted, der nogen tænker godt om ham og husker at han eksisterer, og der han blir mottat med glæde naar han en gang vender tilbake. Denne forankring kan bli avsløret som imaginær, hvis — la os si emigranten, virkelig kommer tilbake efter tilstrækkelig lang tid. Alt er i mellemtiden forandret: de gamle venner er døde eller flyttet, husene er nye, tonen en anden, hans eget navn er glemt. Forankringen *brister*; der følger en krise av depression og raadvildhet, indtil man langsomt begynder at lægge fundamentet til en ny, eller bekvemmer sig til at trække sig tilbake til sine reserver.

Som de reales, er ogsaa de imaginære forankringsers felt «uendelig» stort baade hvad antal og arter angaar. Oversigten over det enkelte menneskes forankringskompleks blir lettere derved, at hans forankringer i mange tilfælde kan ordnes efter den værdi de har for hans totale velbefindende; nogen kan utskilles som *hovedforankringer*, mens andre er av trinsvis mindre betydning. Der gives ogsaa en masse imaginationer som ikke har karakter av forankring; de er ikke garanti for nogen virkelig interesse hos subjektet, de utfører ikke en bærende funktion i hans samlede livsfølelse, de er ikke bjelker og sten i hans billede av sin egen tilværelse. *Varigheten* skulde principielt være uten betydning, men vil i praksis kunne anvendes som symptom. Her som overalt: begreperne har taakede omrids. Vi har møtt forankringen tidligere, under omtalen av underskuddssurrogaterne, men uten at foregripe

navnet. Der brukte vi uttrykket illusion; forankring er imidlertid et trangere begrep. Det er kanskje en illusion at jeg nedstammer fra Harald Haarfagre, men en forankring blir det først naar jeg i tilstrækkelig sterk grad baserer min livsholdning paa denne overbevisning, lar den bære min selvfølelse og mine sociale prætensioner, trøster mig med den, naar noget gaar skjævt.

Nogen bygger fortrinsvis sin livstryghet paa realforankringer (empirisk prøvede forutsætninger), andre - hvoriblandt de saakaldte nevrotikere — tar hovedsagelig sin tilflugt til de fiktive. En alt for usedvanlig forankring kan vække mistanke om psykisk abnormitet eller sindssygd. Noget andet prøvelsesgrundlag end den «normale dom» har man neppe; det blir derfor vanskelig at betegne en forankring som real eller ikke-real *i og for sig* (Det samme gjælder forankringens motpol, *detfrygtede*, som man mener er «absolut sikkert».) Nedenstaaende eksempler paa forankringsforestillinger kan efter omstændighetene være baade reale og imaginære:

-Jeg er dæmonisk (opfattes av Relling-Ibsen som imaginær, «livsløgn»).

— jeg er engelsk borger, ekte østerdøl, en havets datter, en fjeldets søn, en eiendommelig type (en fiktiv-forankring av denne art kan opstaa naar vedkommende bygger paa en bemerkning som i virkeligheten gjaldt en anden).

- jeg kan aldrig bli fattig (økonomisk), aldrig faa slikt som tæring, denslags kan ikke hende hos os (oprør o.l.).

- jeg er gammel kurtisør, gammel seiler, gammel kavallerist, gammel ishavgast (man har f.eks. besøkt Spitsbergen som fotograf og er siden ekspert i alle arktiske anliggender, halv-real forankring).

— der er en mening med alt som sker. Sterk betoning av imagination har den naivt troendes forestilling om at «idag er det søndag i hele verden» (jul, paaske, ja endog 17de mai opfattes som kosmiske realiteter, *det er jul*). Det samme vil man kunne si om keiser Wilhelm Us opfatning av sin egen stilling; efter revolutionen i 1918 skal han ha uttalt: Hvorledes skulde det staa i min magt at abdicere, jeg er jo konge og keiser av Guds naade.

Forankringsdannelsen er et viktig ledd i den menneskelige interessekamp, den er ogsaa rikt representert i alslags skjønlitteratur, - «konge hver tomme!» (Kong Lear). I de to sidste eksempler vil royalisten lettere end republikaneren kunne se noget realt. Interessant i denne forbindelse er tilfældet i Bjørnsons «Kongen», hvor hovedpersonen saa at si blir paatvunget sit folks forankring.

Individet kan være mere eller mindre *avhengig* av sine forankringer, ha et større eller mindre fiksations- og tryghetsbehov, ruge over eller sløse med sit forankringsgods. Næsten hvilkensomhelst forankring kan fungere som

hovedforankring i et givet tilfælde, men ikke alle kan kaldes normale. Man tør kanskje si at de som tilfredsstiller det *metafysiske* behov lettest blir de centrale og mest umistelige.

Sammenbrudd av de mere perifere forankringer foregaar daglig i de fleste menneskers liv (skuffelser, svigt) uten at føre andet med sig end en forbigaaende tilstand av nedsat humør. Jo nærmere de ligger *grundbmrne* i konstruktionen, desto viktigere er det at de holder, saa meget mere som en mængde forankringer hænger sammen i komplicerte strukturer hvor det ene ledd støtter sig paa det andet. En bristning her kan medføre like til sjælelig tilintetgjørelse og døden for egen haand. Det som hele ens livsvilje og personlige reisning var bygget paa, er styrtet sammen, og det biologiske imperativ alene er ikke nok til at begrunde fortsættelsen. Man ser derfor til stadighet folk *forsvare* sine hovedforankringer med en lidenskap og en fordringsløshet i argumentationen som til overmaal røber den affektive ladning. Samtidig støtter man dem ved at *isolere* sig mot opløsende kritik utenfra eller i det egne tankeliv. Dette *direkte* forsvar blir erstattet av et indirekte, naar forankringen er av den art at man ikke vil røbe den, f.eks. av frygt for at bli latterlig; man har da en *hemmelig* forankring. Isaafald procederer man paa det som kommer forankringen tilgode ad omveie, ofte ad meget indviklede omveie.

En hovedforankring kan i likhet med andre forankringer ophøre at eksistere ogsaa paa en anden maate, nemlig ved at bli utskiftet med en ny. Ogsaa utskiftningen kan være ledsaget av en krisetilstand, men naar den lykkes, undgaar man katastrofen. De fleste mennesker maa saaledes før eller senere skifte ut endel av de forankringer de hadde som barn, baade reale og imaginære; saaledes den at forældrene er tilflugt under alle forhold, at de aldrig tar feil, at de sørger for alt og tar ansvaret for alt. At bare man er høflig og retskaffen gaar alting bra. Der er dem som ikke greier denne utskiftning, som biologisk-sociale hensyn forlanger; de har ikke mod eller kræfter til at opgi sine gamle «livsværdier», eller de synes ikke det er *rigtig* at opgi dem, de betragter dem kanskje som «hellige». Deres skjæbne blir da den at kjæmpe for noget som ikke har «livets ret», men som for dem kanskje er det høieste; det være sig en aabenlys eller hemmelig forankring, med alle de lidelser og problemer som en slik holdning fører med sig. Den meget omskrevne «infantile binding» er et eksempel paa en slik tilstand. Her spiller ofte det ubevisste en stor rolle, og temaet tilhører psykoanalysens arbeidsfelt; en av opgaverne for den analytiske behandling er netop den at hjelpe patienten med at fuldføre overgangen fra (ubevisste) infantile «forankringer» (ordet

faar her en litt anden betydning) til reale eller socialt sanktionerte imaginære forankringer «for voksne».

I løpet av sitt liv vil vel næsten alle mennesker bli nødt til at passere en række forskjellige forankringstilstande, mellem hvilke der ligger et interregnum av holdningsløshet og tvil. Der utformer sig hos mange en rent rytmisk regelmæssighet av *forankringssøkende* og *forankringsflygtende* tilstande. I de første gjør fiksationsbehovet sig sterkest gjældende (konservativ indstilling), men naar man saa har indarbeidet et livsbillede og begynder at føle sig tryk, vaakner igjen de kritiske evner og trangen til variation, til andre synsvinkler og nye apperceptionsformer, til *frihet*. Denne psykologiske eiendommelighet har paralleler i det rent biologiske liv: Den vildfarende og stormslagne vandrer har intet høiere maal end at finde en snever hytte, hvor han kanske ikke kan ta et eneste skridt, men hvor han kan hvile og falde tilro og vite hvor han befinner sig paa jorden. Hvor gjerne ofrer han ikke da sin bevægelsesfrihet for bevisstheten om, at hyttens vægger beskytter ham mot saa mange ubehagelige overraskelser. Men snart er han uthvilt og beroliget paa sjæl og legeme, og hytten, som nylig var en *efterlængtet tilflugt*, forekommer ham nu som et *avskyelig fengsel*; kanske er den ovenikjøpet adskillig mere gissen og faldefærdig end han var klar over i sin første glæde over at være kommet i hus. Og nu opgir han igjen dens tvilsomme fordele mot nye streiftog, nye glæder og nye farer.

Paa mangfoldige omraader i livet gaar dette skema igjen, saaledes med stor tydelighet i det politiske liv. En variant av disse kaar finder ogsaa den, som gjennom de skiftende tilstande fastholder kravet paa kontinuitet, vekst, progression, f.eks. den som arbeider sig fremover mot en stadig sikrere, stadig bredere og dypere underbygget livsanskuelse. Efter en række perioder med varierende standpunkter (merk ordet) og andre igjen med rik og pinefuld «frigjorthet» (d.v.s. utryddelse av visse bevisste «kollektive» forankringsformer) kommer han kanske til den overbevisning at han nu maa endelig etablere sig og avvise ny kritik for at faa ha resultatet i fred; han konsoliderer sig av «mentalhygieniske» hensyn. Denne beslutning kan ha et visst præg av realløsning, dersom den er underbygget med saa megen objektiv undersøkelse som man «med rimelighet kan forlange» av et menneske efter de foreliggende omstændigheter og indenfor rammen av den tid og kraft han har hat til sin raadighet. Dersom den sökende nu skulde kaste sig ut i en ny oppløsningstilstand for at tilkjæmpe sig et standpunkt paa endnu dypere og bredere basis, vilde det kanske være sandsynlig eller indlysende at han ikke mere vilde naa frem - paa grund av svigtende kræfter eller «nervesam-

menbrudd». Han vilde ende sit liv i ufikserthetens malstrøm uten at øine land. Kampen for livsanskuelsen kan her sees i billede av en svømmer, som har git sig i kast med et uhyre, kanskje et i forhold til hans hjelpemidler ubegrenset havstykke. Inde ved land er det kort mellem holmene (de faste punkter), men eftersom han nærmer sig havranden blir avstanden stadig større, og tilsidst har han valget mellem at bli hvor han er eller kaste sig ut endnu en gang uten utsigt til mere at finde land.

Ogsaa fra tindebestigningen kan der hentes illustrerende paralleler; ordet forankring forekommer til og med i alpin jargon.

De fleste av de forankringstilfælde vi hittil har hat med at gjøre, var av *individue*l natur, i den forstand nemlig at de hadde sin forutsætning i det enkelte menneskes arv og erfaring, sin raison d'être i hans subjektivt bestemte behov. Ogsaa de forestillinger og værdier som med fordel kan kaldes *kollektive*, oppfatter vi bare som en side ved det individuelle liv; de utgjør efter vor terminologi en del av individets sociale livsfront. Begrepet individ er grovt set basert paa det biologiske «principium individuationis», udelelighetens grundsætning, paa organismens avsluttede funktionsenhet i motsætning til slimet og den anorganiske masse. Den som i begrepet «det kollektive» vil se noget andet eller mere end en ren abstraktion, maa derfor tillempe definitionen av individet paa en vilkaarlig maate med det ønskede resultat for øie. Det er individerne som bærer de kollektive impulser, og i givne tilfælde kan de avskjære dem helt. Der hvor «det kollektive» virkelig har individet i sin vold, er strukturen enten den at de kollektive impulser i individet selv er sterke nok, eller den at de gjennom utenforliggende midler paatvinges ham av andre individer, som er bærere av en kollektiv impuls.

Det som da karakteriserer de kollektive forankringer til forskjel fra de individuelle, er ikke andet end dette at de er fælles for et tilstrækkelig stort antal mennesker og at deres værdi for den enkelte kan være avhengig netop av deres værdi for andre, avhengig av deres øieblikkelige sociale kurs. «Inter-individuel» er derfor en mere træffende betegnelse. De religiøse forankringer tilhører denne gruppe.

Da det behov som skal dækkes ved en slik overbevisning er nogenlunde ensartet hos et stort antal mennesker, er det forklarlig at et godt forslag vinder almindelig anerkjendelse og overleveres fra slegt til slegt. Men ogsaa her gjør forankringssøkende og forankringsflygtende tendenser sig vekselvis gjældende: liberale perioder skifter med konservative (ortodokse). Denne forandring i tiden suppleres av en forskjel i rummet: Det politiske og religiøse samfund bestaar paa et givet tidspunkt av grupper som befinner

sig paa de forskjelligste punkter i den forankrings-dynamiske spiral eller pendelkurve.

Ikke enhver nogenlunde utbredt synsmaate eller konvention er en forankring, som tidligere nævnt. De blir det først ved at folk enkeltvis tilegner sig dem, inderliggjør dem, bygger sit liv paa dem, blir avhengig av dem, oplever dem som en «sandhet». Det er slike sandheter som ifølge Ibsen bare blir tyve aar gamle.

Kulturparadokset, som fik form i slutten av femte kapitel, møter en her igjen paa et større felt. Den biologiske regeneration nødvendiggjør undertiden en avkobling av kritiken og en nedskjæring av bevisstheten til et lavmaal som tjener den kollektivt-biologiske hensigt. Et folk som et individ kan bli nødt til at ta en «kulturpause» for at styrke den elementære basis, uten hvilken der ikke er liv og derfor heller ingen kultur. Mange som principielt er demokrater, kan paa denne basis anerkjende en forbigaaende autoritær politik.

En ny kollektiv forankringsdannelse som positiv faktor, tilspidset i *slagordene*, støttes av isolationsmekanismen som den negative; i det offentlige liv tar denne form av *censur*. I en række historiske tilfælde har et absolutistisk styresæt, naar dette ikke berodde paa den rene magtanvendelse, vist denne dobbelthet av positive og negative bestræbelser, ikke mindst paa det aandelige omraade. Magthaverne har indset betydningen av at gaa veien gjennom *livsanskuelsen* for at opnaa et varigere resultat; sml. romerkirken i dens kamp mot «oplysning» og reformation, den hellige Alliance, det nationalsocialistiske Tyskland og Sovjet-Rusland. Haand i haand med den grovt mekaniske ytre censur arbeider derfor de agitatoriske og apologetiske organer, lærere, presse o.s.v. Ofte ligger der endog i selve forankringen et apologetisk eller isolerende element: for mange kristne er selve tvilen synd. Sml. det gamle indiske dogme: Jorden hviler paa en elefant. Men, siger kritiken, hvad staar saa elefanten paa? Paa en skilpadde. Nu er det meningen at spørgeren skal tie beskjemmet stille, at han av anstændighetsgrunde, alt-saa utenforliggende aarsaker, skal erklære sig tilfreds. Kommer han allikevel med det fatale spørsmåal om skilpadden, saa har han skjæmt sig ut socialt for det første, og dernæst fortjener han at bli levende brændt fordi han har fingret ved de guddommelige hemmeligheter.

Ogsaa utskiftningen av kollektive forankringer kan medføre farlige kriser, ikke bare ved det ytre magtsammenstøt mellem bevarende og opløsende grupper, men kanske endnu mere ved den almindelige mangel paa faste holdepunkter som let vil opstaa, og den derav følgende lette paavirkelighet og motstandsløshet mot nedbrytende impulser. Hos mange fører

den gamle forankrings undergang til desperation og selvmord, saaledes hos tyske marineoffiserer efter freden i 1918, hos kinesiske studenter efter revolutionen og hos østerrikske monarkister efter indlemmelsen i Tyskland i 1938. Eksemplene minder om, at forankringen ofte dækker et objektbehov samtidig med fiksationsbehovet; derved gir den anledning til kvantitativ ekspansjon i bytte for den opofrede kvalitative. En forankring kan derfor være sterkest præget, snart av sin objektdannende, snart av sin holdnings- eller egenskapsdannende funktion.

En kulturel enhet kan være basert paa et mere eller mindre avrundet forankringssystem, bygget over bærende grundbj eiker, de fundamentale kulturtanker. Slike er: fremskridtets idé, opplysningens absolute værdi, keiserens guddommelige natur, nationens ære, racens mission, det «kollektive» menneskes forjættelser.

Forankringskampen kan sees i billede av en fløter som springer fra stok til stok. Det gjelder at den nye er inden rækkevidde naar den gamle synker. Traditionen, som søker at bygge en varigere flaate, trues bestandig i sit arbeide av den frembrusende foss av nye, historieløse slegter.

Meget taler for at anse den imaginære forankring som det mest betydningsfulde fiksationssurrogat. Den er et universalmiddel: ved forankringens hjælp redder den insufficiante sin selvfølelse, for den underfikserte løser den adfærdstvilen overfor givne objekter og fortæller det fornødne om de manglende objekter han har bruk for at indordne i sit livsbillede. Og for den overutrustede tillader den en meningsfylt placering av objektløse krafittmasser.

Men der er ogsaa andre nødutveie til opnaaelse av den manglende (konstitutionelle) fiksation. Ved *lodkastningen* etablerer man f.eks. en imaginær lov, som igjen tillægger slikt som forskjelligfarvede stener forskjellig betydning. Foruten at gi entydig resultat har metoden ogsaa en anden fordel: den befriir paa en maate subjektet for *ansvaret* ved den trufne avgjørelse, idet utfaldet bestemmes av ytre tilfældigheter. Rigtignok maa den beslutningssøkende førs fordele virkningene vilkaarlig mellem de forskjellige stener eller tallene paa terningen; i sidste tilfælde kan han *forankre sig* i sekstallets kvantitative forrang, hvilken jo i og for sig ikke tilordner det noget bestemt alternativ. I man tilfælde av lodtrækning m.v. finder man en *utnyttelse* av visse forankringer i større fiktive systemer. Grænserne mellem de forskjellige fiktive midler er vage og kombinationerne talrike. Blir der senere bruk for at beskrive et imaginært systems rolle i et «tragisk forløp» maa man analysere det ut fra de forskjellige arter av psykologisk teknik som personen har benyttet sig av.

For at overvinde de nye tvilsmaal som opstaar naar den nærmeste tvil løses gennem en vilkaarlighed, griper man ofte til mere vidtgaaende fiktioner, symboler og likhetsmystik. Gjælder det valget mellem de unge damer i ens bekendtskabskreds, skal i bety frk. Larsen, for hun er «en»som, 6 frk. Nilsen, for hun har «sex»-appeal, o.s.v. Paa denne maaten redder man selve skemaet fra tvilens klør. Der er absolut intet «realt» som taler for at la 6 bety frk. Larsen. Ofte gir traditionen utgangspunktet i en formel eller regle. Paa et «høiere» plan gjenfindes taktiken i *astrologien*, hvor stjernernes stilling gjøres bestemmende for praktiske beslutninger, sml. orakelsvar. Hazardspil som er opfundet for at tjene metafysiske behov skal senere bli nævnt.

Som en modifikation av lodtrækningen kan man betragte en anden utvei av usikkerhetens kvaler, den nemlig at konstituere en *ytre nødvendighet* i sit liv, som man derefter maa indta en tjenende holdning til. Paa mangfoldige maater kan en slik «begrænsningens sundhetskurs» sætt es iverk. Eksempler:

Æsteten, som holder paa at bli gal av at «gynge paa bølgerne», beslutter at ta en fast post. — Det deprimerte vrak gaar ind i fremmedlegionen.

- Rikmanden, som ikke lenger vet hvad han skal finde paa, starter en opdagelsesreise og blir derved tvunget til at koncentrere sig om enkle og nærliggende opgaver, som alle faar fuldgyldig *mening* i kraft av selvopholdelsesdriften og den «videnskabelige» opgave. For den almindelige borger kan fotturer, kortspil o.s.v. gjøre samme nytte; disse sysler tjener ganske visst til «adspredelse» (aandelig vekselbruk og avledning fra den daglige gjerning), men samtidig, eller for andre, tilfredsstiller de like saa sikkert behovet for koncentration, for en innskrænkning i kredsen av likeværdige «Wirkungsträger». Tindestigere, schakspillere og polarfarere taler om hvilen ved koncentrationen, og selv hjemvendende soldater maa undertiden gjennomgaa alvorlige kriser naar de pludselig blir git friheten og freden ivold.

Egteskapet kan ogsaa fungere som en høikantet beholder naar den i vid eller snever forstand erotiske livsfølelse er blitt passelig klyset, - til glæde og sanerende fred for den som lider under sin retningsløshet, og til dump fortvilelse for dem som helst vilde tømme den erotiske ufikserthets utallige bægge tilbunds.

Tilslut kan nævnes en beslegtet vei til reduktion av ansvarspresset ved pligten til valg; den *behøver* rigtignok ikke at ha en forutsætning i underfiksation. Man danner eller blir medlem av en korporation, som avgir visse viljesytringer paa medlemmernes vegne. Ved hemmelig avstemning slipper baade styre og medlemmer i mange tilfælde det juridiske, ja endog det

moralske ansvar, - selv om fremgangsmaaten for utenforstaaende kan minde betænkelig om misdæderens forsøk paa at utslette sine spor.

Ved alle de anførte eksempler kan det i givne tilfælde dreie sig om real-løsninger.

§ 51. *Overfiksation og feilfiksation* (4). En overfiksation i ellers gunstig retning vil ofte ha formen av urokkelig idealitet og oppleves som en umistelig personlig verdi, den fungerer da som forankring. De problemer den reiser, er hyppig av interfrontal natur, det autoteliske krav bringer biologiske og sociale verdier i fare. Individet vil kunne fortvile over denne konflikt eller sette sig ut over den i kraft av en sikker vurdering, et subjektivt fastlagt, mere eller mindre realbegrunnet hierarki mellom fronterne. I sidste fald gjenstaar det «bare» at holde ut de lidelser som maatte indtræde ved realisationen av det ubøielige handlingsprincip.

Den overfikserte kan imidlertid huse et ønske om at staa friere i sit eget sind, kunne smidigere tillempe sig de skiftende situationer - selv om han fremdeles holder princippet i ære og heller ikke vil opgi fordringen paa intellektuel redelighet. Han kan da vilkaarlig utsætte sig for kraftlinjerne fra en anden synsmaate, skaffe sig en samling nye argumenter som ved sin resultantvirkning tillater ham at avvike fra den gamle formels bokstav uten at han derfor behøver at sænke sin standard av ansvar og indsigt - altsaa paa realløsningens grund. Med andre ord, forandringen maa tænkes at foregaa gjennom *vurderingen* av det uoppgivelige princip, gjennom en opfatning av det, ikke længer som formaal i sig selv, men som et middel til et høiere formaal. Derved kan det eventuelt erstattes av et andet middel. Som eksempel kan nævnes overgangen fra en trosbekj endelse til en friere opfatning, slik som denne er fremstillet i *Høffdings Etik*.¹

For fiksation i ugunstig retning gjelder delvis de samme betragtninger, men her hænder det ogsaa at bæreren ikke selv sanktionerer sin tvingende egenskap (ved hel fiksation) eller tilbøielighet (ved fiksationstendens). En slik misbilligelse er naturligvis heller ikke utelukket ved overfiksation, men det er vanskelig at tænke sig et praktisk eksempel. Ved feilfiksation som bæreren selv reproberer vil han ha al opfordring til at søke tilstanden forandret, hvis dette overhodet er mulig. Korreksjonen kan foregaa ubevisst gjennom *reaktionsdannelse*^x)\ bevisst foregaar den gjennom tilpasning av forskjellig

¹ Kjøbenhavn 1887 s. 312 f.

² Sml. *Schjelderup*, Psykologi s. 278.

slags, og, hvor den uheldige reaktionsmaate eller egenskap skyldes nervøse eller patologiske forstyrrelser, gjennom helbredelse. Ogsaa den vellykkede fortrængning kan komme i betragtning som realløsning, og det samme gjælder forandring av miljø (ekshibitionisten gaar ind i nudistforeningen). *Kompensationen* spiller ogsaa en stor rolle her, baade som virkelig og som indbildt løsning (pen er hun ikke, men saa er hun desto snildere).

Ved de imaginære utveie møter man i stor utstrækning de samme mekanismer som stod til forføining for den underutrustede og ufikserte. Feilfiksatoren vil jo let implicere baade en følelse av mindreværdighet og et behov for ny fiksatjonsdannelse.

Der følger nu endel eksempler, hvor skemaets bestemmelser er kombinert paa forskjellig vis. Gir de anledning til nye betragtninger over surrogatmidler i sin almindelighet, vil disse bli tat med uten hensyn til, om en strengere systematik vilde henvist dem til et indledende avsnit.

§ 52. *Første eksempel:*

- Biologisk interessefront (I)
- Underutrustning (1)
- Indifferent-fiendtlig miljø (B—C)
- Fysisk evnekompleks (E)
- Realløsning (a).

Den sultne jæger møter en bjørn, men finder sine vaaben for svake; med pil og bue tør han ikke angripe dyret. Dersom bjørnen lar *ham* gaa, saa lar ogsaa han bjørnen gaa og nedlægger isteden en kanin, som han i første omgang blir like mæt av. Eller han vender tilbake bevæbnet med spyd, eller i følge med sine sønner, og nedlægger nu bjørnen.

Hvis bjørnen derimot ikke lar jægeren gaa, blir han selv gjort til objekt for en evne og en affektutløsning, samtidig som bjørnen qua omverden gaar over fra indifferent til fiendtlig, ja kanskje satanisk. Da han præsumentivt hverken kan forsvare sig eller flygte, ligger hans eneste chance i det at berøve sig selv sin Wirkungsstråger for bjørnens aktion, devaluere sig som objekt. Han opnaar dette ved at lægge sig ned og spille død, og indtræder i sufficiens ved at overføre situationen til et omraade hvor det spørges om andre evner end dem som hittil har været avgjørende (list istedenfor kraft).

§ 53. *Andet eksempel:* Social interessefront (II), underskudd (1), underfiksatoren (3) og feilfiksatoren (4), surrogatløsning (b). En behandling hver for sig av de tilfælde som er slaat sammen i overskriften (II, 1, b, — II, 3, b, - II, 4, b) vilde i for høi grad maatte overskjære levende sammenheng.

De belyses bedre under ett; man kan allikevel ha de enkelte faktorer for øie og vil let kunne kjende dem igjen baade naar de optræder selvstændig og i nær funktionel forbindelse. Det sociale interesseomraade optar kanske den relativt største plads i de fleste menneskers totale livsfelt; det bestaar, direkte eller indirekte, av andre individer og er derfor ogsaa den mest plastiske del av den samlede omverden. Her er interessekontakten gjensidig, paa godt og ondt; her spiller paavirkningen ustanselig fra sydende sadisme over mineralsk indifferens til frenetisk sympati. Atmosfæren er tæt av svindel og realitet som krydses; de ironiske skikt i spil og motspil, for hverandre, mot hverandre og ved hjælp av hverandre er utallige. I denne tropiske drivbænk, gjødet av indestængte affekter, skyter ogsaa det fiktives brogede sopdannelser en imponerende vekst.

Nedvurderingen av miljøet (evt. projeksjonen) tar ofte den form at man tillægger samfundet skylden for sin egen misere, et yndet knep blandt demagoger. Man lovpriser henfarne eller kommende tiders samfundsforhold paa de nuværendes bekostning. Baade den feilfikserte og den insufflciente finder den verden han har bruk for, dels ved den reaktionært-romantiske flugt til fortiden, dels ved den radikalt-romantiske flugt til fremtiden. Kollektive dagdrømme av denne art behøver ikke at savne et reelt grundlag; fantasien er ofte en forløper for virkelige forbedringer, og der er intet i veien for at «de gamle» sat inde med sociale værdier som der er grund til at gjenoprette. Paa den anden side kan dagdrømmene ogsaa være skalkeskjul for den rene udyktighet. Nevrosedannelsen ligger i forlængelsen av denne taktik.

Individuelle former for nedvurdering som ikke har dagdrømmen til positivt komplement, foreligger i tilfælde som disse: Den forsmådde elsker rakker ned paa den tilbedte gjenstand for at tapet skal føles lettere, («rognebærtaktik»), forældrene skylder paa uduelige lærere naar sønnen ikke kan følge med, nordmanden tapte boksekampen fordi utlændingen var brutal. Her som i det følgende har vi for øie bare det tilfælde at der ikke ligger realiteter til grund.

Ved siden av dagdrømmen har man i *isolationen* en anden form for flugt. I følelsen av usikkerhet og mindreværdighet trekker man sig tilbake fra enhver utsat position og foregir interesseløshet; man behøver ikke akkurat at nedvurdere de ting man ikke vil være med paa, men - man har jo allerede gjennomlevet disse ting, man er saa træt av indtryk (kunstig blaserthet eller «spleen», affekteret livstræthet). I samme forbindelse kan nævnes flugten til idealismen, til den idealisme nemlig som ikke er real vilje til en høiere orden, men et paaskudd til at slippe fra en social indsats som man ikke har

lyst eller evne til. Ved avsløringen av stadig flere former for selvbedrag har den psykoanalytiske forskning etterhvert hugget alvorlig ind paa området for den «sande» eller reale idealisme; der er dem som mener at det er helt tilintetgjort. I sidste instans kan svaret bli staaende paa definitionen av ordet idealisme.

Allerede *Horats* avslører, i den syvende satire, det endnu velkjendte knep med *vekselbruk av miljø* (imaginær kompensasjon). Man har to eller flere opholdssteder som man stadig flytter imellem: i realiteten er man et ingenting overalt, men man har et behov for at hævde sig, og man gjør det paa hvert av stederne ved at fremholde, hvilken position man har paa de andre (Hamsuns August). Overmaade pinlig er det derfor at bli iagttatt paa flere steder av det samme menneske; befinner han sig i nærheten næste gang man gjør en hentydning til sine skjulte reserver, er man faktisk prisgit hans naade. Den som er kommet paa skraaplanet i hovedstaden undgaar under slike omstændigheter at træffe folk fra hjemstedet. Ogsaa mellem forskjellige faggrupper o.l. kan man drive et lignende spil, man er f.eks. den største filolog blandt juristene og den største jurist blandt filologerne.

Kompensationen vil paa det sociale omraade hævde en bred plads som real-løsning; arbeidsdelingen og den individuelle personlighetsdannelse medfører en utstrakt spesialisering. Til opdreven kapasitet paa det ene felt maa der svare insufficiens paa andre; ustanselig kommer mennesker sammen som er dygtige og representative paa helt forskjellige maater eller omraader. Bortset fra abnormt bornerte kredse er man derfor overalt legitimert gjennom den form for høiværdighet som man representerer, selv om man hverken kan eller har tanke paa at hævde sig i det miljø hvor man i øieblikket befinner sig. Heri skiller det sympatetisk-sociale miljø sig skarpt ut fra det indifferent-eller fiendtlig-biologiske: det hjelper ikke den som er faldt i vandet at han er en dygtig jæger; her spørges det bare om svømning.

I ly av den partielle utilstrækkelighets legitimitet paa det sociale omraade kan ogsaa de fiktive kompensasjoner utfolde sig rikt. Dels kan de egenskaper som bringes til anvendelse være rent imaginære - man har dem ikke - og dels kan man anføre kvalifikationer som ikke er relevante i den aktuelle situation. Barn er virtuoser slik. Jeg er ikke saa flink som Ole, men min far er finere end Oles far og min søster er penere end Oles søster som har kul paa ryggen. Jens er sterkere end Ole, men Ole er fra Oslo og Jens er bare fra Moss og da nytter det ikke. Jens tør at pine katta til rektor, men mora til Jørgen er i slegt med Tordenskiold og dermed er Jørgen reddet; hans sociale omverden kan endnu ikke skille relevante fra irrelevante kompensasjoner.

Vi staar nu der hvor compensationen danner overgang til forankringen. Før vi tar fat paa forankringens rolle paa det foreliggende omraade skal her nævnes et eksempel paa overkompensation: Den generte anlægger et brautende væsen for at dække sin usikkerhet. Det simulerte væsen kan efterhvert gaa over til at bli vane og derfra til «natur» slik at man vanskelig kan fatte mistanke, hvis man ikke vet hvorledes «karaktertrækket» er blit til. Et andet eksempel: Man har lidt under følelsen av at være en litet spændende landkrabbe, men efter et kort besøk ombord i en ishavsskute behersker man samtlige arktiske anliggender til fuldkommenhet. Ogsaa her kan ønsket bli realitetens moder: Man trækker til sig alt som kan styrke og befæste den efterlængtede indsigt m.v. og denne indfinder sig da ogsaa efterhvert, slik at man faar raad til at indrømme ett og andet og tilslut endog maa kokettere med sin uvidenhet for ikke at kjede som «selvfølgelig ekspert».

Imaginær-forankringen frembyder et broget billede. Selve den bærende illusion er av stadig varierende natur og maaten, hvorpaa «jeget» støtter sig til illusionen, utnytter den i sin hævdeleskamp, er ogsaa forskjellig (forankringens «substantielle» cfr. dens «funktionelle» eiendommelighet).

Navnet kan spille en rolle baade som objektforankring, fiksationsforankring og sufficiensforankring, hvorav de to sidste tilfælde vedkommer os her. Dets reale værdi overbygges med illusorisk betydning. Navnemystiken, ideen om at navnet implicerer visse egenskaper, er endnu ikke død. Navnets klang og etymologiske betydning overføres associativt til personen, oversættes til formens sprog. Petrikke Sebedæussen er i første omgang handicapped overfor Ellinor Falck. Utenlandsk fonetik, stumme e'er og eksotiske konsonanter som c og h, x, w, z og lang s gir god støtte. Man *byter navn* for at opnaa fornyet reisning i personligheten, og man omgir sit navnetræk med overdaadige krummelurer og sveip. Husk du er en Miiller, siger faren ildnende, og saa vet gutungen hvad han har at rette sig efter. Eller virkningen kan være den motsatte: er man en Løwendahl saa behøver man ikke andre kvalifikationer. I vor tid finder slike fiktive platformer stadig slettere kaar, men endnu hævder de en ikke ubetydelig plads, og man finder dem i bruk der man mindst skulde vente det.

Penge har næsten altid refleksvirkninger langt utenfor det rent økonomiske omraade. Den rike møter anerkjendelse og ærbødighet ogsaa hos den som er ham personlig overlegen, mens denne paa sin side kan føle sin position svækket paa grund av uforskyldt gjældsstiftelse. Denne «fordom» har sin rot i pengevæsenets reale forutsætninger, naturalhusholdningen, hvor der var en sikrere sammenheng mellem rigdom og dygtighet. Mange prøver

at samle sig en formue *ogsaa* for gjennom den at opnaa sine medmenneskers respekt (surrogat for kjærlighet) - ja endog i haab om at virke erotisk tiltrækkende. Tiltrods for vor tids kritiske sociale bevissthet har pengene som surrogatmiddel endnu en høi stjerne, hvad der tør henge sammen med at den moralske og æstetiske personlighetsdannelse indtar en meget beskedent plads i den offentlige bevissthet. I Shakespeares Timon av Athen er der ingen av «vennerne» som har øie for den kjerne av social høiværdighet som ligger til grund for Timons dispositioner.

Et saakaldt ulastelig antræk er ogsaa av de ting som erstatter personlige værdier i den almindelige omgang. Man vælger ikke selv sin klædedragt, ut fra æstetiske hensyn, farve- og formbeslegtet med ens egen natur, men anlægger det snit som gjælder for up to date. Klær «skaper» folk; konfektionsfabrikken løser stilproblemet for den hjælpeløse. Antrækket virker ikke bare kvalificerende, det gir ogsaa fiksjon (standard). Efter modecentralernes parole er alle jordens fashionable kvinder ingenue det ene aar, gar^onne det næste o.s.v., og endog sin odorante aura dirigerer de mellem dyrebrunst og nyslaat hø. De som har sans for enhetlig stil, adapterer da ogsaa sine attityder og sin aandelige apparition efter dragtens og fordampningens fysiognomik. Som et udmerket supplement til disse transportable personlighetsrekvisita kommer ordvalg og sprogføring efter anerkjendte mønstre, isprængt fremmedord og utenlandske vendinger, samt saakaldte gode manerer naar disse savner enhver underliggende mening og nærmest har karakter av grimacer.

Et slips «med særpræg» fra magasinets vaarutsalg, en glat frisyre med «trætte» viker, dialekt fra hovedstaden med laryngalt r i lykkelig imitation efter det franske flatebesøk, og et stænk av merkantil depression i de slørede øine gjør konsul d'Autriche, født Didriksen, til pensionatets selvskrevne pascha.

Den sociale *forfangelighet* mætter sig ofte med skinværdier. Man blir medlem av en eksklusiv klub, kalder sig deputeret, direktør, aksjonær, gaar i generalforsamling - der er koner som i egteskapets første aar trodde det var en forsamling av generaler - man søker at opnaa en orden. Den nylig indstiftede Lenin-orden i Rusland synes at tyde paa at der under hvilket-somhelst samfundssystem er behov for vilkaarlig fastsatte hæderskriterier av denne art.

Ogsaa de *gjenstande* man omgir sig med kan kaste glans over eierens person, saaledes en motorracer, en elegant bil, en villa med søiler og terrasser, antikviteter og moderne kunst. Symbolske attributer som krone, scepter,

pontifikalier blir let noget mere end ytre legitimationstegn, de overfører noget av sit «væsen» til bærerens person. Omvendt blir i mange menneskers øine ogsaa den mand personlig besmittet som rammes av kirkens eller lovens fordømmelse eller blir offer for en eller anden ulykke. En lang række tilfælde av rent suggestive virkninger melder sig for tanken ved dette sidste eksempel og maa medtages under den efterfølgende behandling av katastroferne og deres aarsak. Sociale konventioner har sin reale opgave i det at støtte den famlende vurdering, men de fortsætter ofte sit spil efter at det reale grundlag forlængst er bortfaldt.

Ved siden av den foran omtalte reale karakterdannelse medfører *yrkesvalget* ogsaa fort væk en hel del imaginært betingede træk. Overgangen er sukcessiv — først utskjalter man kanskje flest mulig faglig irrelevante forestillinger samtidig som ens politiske og moralske anskuelser umerkelig begynder at stemme overens med laugets interesser og tradition. Man lægger sig til et særskilt antræk, i forlængelsen av det teknisk hensigtsmæssige - hattetypen er av betydning slik - og man overfører den faglige jargon til nye omraader: den unge mediciner føler sig forpligtet til at tale kynisk om erotiske forhold o.s.v. Kanskje fastlægger man endog sit minespil overensstemmende med sine forestillinger om fagets karakter og værdighet: Kunstneren anlægger det nøkent-serene, teologen det mildt-alfaderlige, detektiven faar ørneblik og analytikerens slangeblik, officeren tar det morskt-virile, racerkjøreren det mineralsk-mekaniske, emissæren det transparent-serafiske o.s.v., og reflekser av disse mimiske dannelser kan efterhvert bre sig til dypereliggende lag i sjælen.

Andre imaginære fiksationsimpulser som ligner laugets, dels kollektive, dels mere individuelle, ligger i forlængelsen av reale attributer som nation (landets historie, man utsætter sig for snue i tillid til vikingebloodet o.s.v.), race (man opelsker sine ariske træk), statsforfatningen eller oppositionen mot denne (rødt slips og misfornøiet utseende), kjønn (man har læst Weininger og er 100 % mand), alder (sml. viljen til at lancere et andet alderstrin end det man staar paa), paarørendes og bekjendtes profession (sangerindens mand blir auch-Kiinstler med fløielsjakke og hvit krave), legemsstyrke og andre reale kvalifikationer, utseende (en ung mand fra provinsen kopierte i mange aar ved hele sin fremtræden skuespilleren Alf Bliitecher, fordi en dame hadde sagt at han hadde Bliitechers næse). *Efterligningen* og dens mere kvalificerte form *identifikationen* er i det hele meget benyttet i stildannelsens tjeneste. *Førertypen* maa derfor være sterkt fæstnet; han fungerer ogsaa som fiksationskilde for sine tilhængere.

For den, hvem ubemerketheten er et værre onde end det at bli ufordelagtig bemerket, er den herostratiske bedrift et brukbart middel. Naar den tilhørende berømmelse ikke virker udelukkende beskjæmmende, tør det ha sin grund i den omstændighet at man aldrig overfor en i art eller grad usedvanlig handling kan være aldeles sikker paa, at der bak det reproberte utbrud ikke skjuler sig en repræsentativ kraft, som fortvilelse o.s.v. har tvunget til at slaa ut paa siden av de legale objekter. Ialfald i egen indbildning kan svindleren ha støtte i denne reale mulighet.

Fortrængning av en beskjæmmende egenskap eller mangel finder sted i stor utstrækning paa det sociale omraade, kanske hyppigere der end andetsteds, baade bevisst og ubevisst. Det naturlige synes at være, at denne utvei bedømmes som real naar den optræder som ledd i en normal livsførsel under de givne vilkaar, som surrogat derimot, naar bedømmeren synes at mangelen eller feilfiksjationen kunde været overvundet paa bedre maate og endelig avfærdiget.

§ 54. *Tredie eksempel:* Autotelisk interessefront (III), overutrustning (2), underfikerthet (3), real- og surrogatløsning (a og b). Man kan til at begynde med lægge merke til, at skillet mellem reale og imaginære løsninger (objekter, adfærd) paa denne front er endnu vanskeligere at trække end ellers, fordi en stor del av det autoteliske beredskap er knyttet til fantasien og maa søke endog sine reale objekter der. Rent teoretisk kan grænsen være klar: en dagdrøm er realvirksomhet for selve indbildningskraften, men for trangen til at opleve et erotisk optimum er den et surrogat. Videre kan det mindes om, at for mange mennesker er der noget utilfredsstillende ved selve den autoteliske karakter, endog naar det gjælder et fragmentarisk engagement. Virksomheten avsluttes og dør, den bærer ikke frugt uten at den «heteroteliseres», den sætter ikke subjektet i bedre stand til at møte kommende problemer ved sin autoteliske karakter alene (jfr. § 13). Behovet for heterotelisk refleks kan ha forskjellige aarsaker, deriblandt den medmenneskelige misundelse og dennes suggererende indflydelse paa den egne samvittighet; det autoteliske engagement kan ogsaa føles som et sløseri med muligheter, naar det rammes av søkelyset fra det metafysiske spørsmål: hvorledes har du anvendt din tid og din kraft? Behovet melder sig fortrinsvis ved vaaken og vid bevissthet, ved nærvær av dømmekraft og ansvarsfølelse; under den rene sanserus vil det sjeldnere bryte forstyrrende ind - men kan vel ta sit mon igjen etterpaa. I den velkjendte tilstand av legemlig og sjælelig reduktion efter overdreven alkoholnydelse gjør netop det heteroteliske behov sig sterkt gjældende: trangen til at indordne sig tjenende og sundt i en livsplan med strenge, kontinuerte linjer.

Det karakteristiske ved en tilstand av overskudd i autotelisk beredskap er jo dette, at en evne eller en længsel søker et objekt for realisationens egen skyld. Det forutsættes da, at subjektet er naadd ut over den første, aldeles ufikserte tilstand av ubestemmelige sværmerier og savn, og har faat en nogenlunde sikker følelse av, i hvilken retning hans beredskap gaar.

Som ved overskudd i sin almindelighet er en av utveiene den at opsøke et *objekt-surrogat*. Dagdrømmen og delvis søvndrømmen er kanskje hovedleverandøren av slike surrogater; de kan drives til uanede høider ved lystgas- og opiumsrus m.v. (Oplevelsen er surrogat for den berusede, dersom han avgjort vilde foretrække at ha de samme opplevelser i «virkelighetens» verden.)

«Drømmenes brud» er tidligere nævnt, det hypotetiske objekt-optimum for erotiske evnekomplekser i ordets snevrere eller videre betydning. I en nylig utkommen dansk roman avsløres det fiktive i en slik kjærlighetsdrøm paa en rent ut sagt barbarisk maate. Drømmeren har en gang i livet faat et glimt av den «som fra evighet av var bestemt til at bli hans» - og dette glimt var nok. Efter døden betror han til en medpassager sit hemmelige haab om det hinsides gjensyn: som en pletfri kerub venter hun ham nu, for at de skal tilbringe evigheten sammen. Og saa viser det sig i samtalens løp at den guddommelige jomfru er reisekameratens mor, som for tiden har tilhold i et offentlig hus, og forøvrig er utslitt som en vaskefille efter et ekstatisk og sønderrivende egteskap med en blodfull bandit.

I erotiske forhold som virkelig realiseres, kan det udækkede oplevelsesberedskap tilgodesees dels gjennom selvsuggestion, dels ved at den anden part er paa det rene med sin utilstrækkelighet eller sin relative feilfiksjon og anlægger et væsen som stemmer med motpartens behov. Denne kommer imøte med sin selvsuggestion og opnaar da at leve i den tro, at ens egtefælle fylder idealets krav; troen kan yderligere støttes paa slikt som en «sjælfuld profil», noget «hjælpeløst» ved skuldrene, noget «ædelt» ved haaret, noget «trygt» ved bluselivet, et betagende knæk i røsten o.s.v. («fetisch»). Paa grundlag av disse «ideale fragmenter» omdigter man sin motparts væsen og skikkelse, legger ind i den hvad man ønsket at finde der.

Som surrogat for objekt-optimum finder *variationen* mellem *mindreværdige* objekter en utbredt anvendelse. Specielt paa det omraade vi netop hadde fremme er *rastløsheten* og *flygtigheten* et velkjendt fænomen. Under *savnet* av den «blaa blomst» flagrer man mellem de gule og røde. *Omskifteligheten* er realløsning for den, som bare vil drive erotisk vekselbruk uten sigte paa

den «eneste og sande kjærlighet». Desuten kan den være overkompensation for den frygtagte og impotente.

Haabet om autotelisk bekræftelse spiller en viktig rolle i de fleste menneskers liv, især kanskje under opveksten, men ogsaa senere. Man venter paa «det vidunderlige». I forestillingen om «lykken» ligger gjerne ogsaa en fortætning av den autoteliske refleks ved de heteroteliske former for bekræftelse. Det autoteliske haab er kanskje den kraftigst virkende stimulans vi har, saa kraftig, at der er dem som foretrækker haabet fremfor endelig bekræftelse (d.v.s. sin forestilling om bekræftelsen); de finder «den sande lykke» i det at stræbe efter lykken. Holdningen kan være mere eller mindre realbegrunnet. Omveien om det sociale er ogsaa kjendt: den som gaar ut for at *bringe* lykken, vil ogsaa finde den.

Ikke alle har i samme grad evnen til at «glæde sig til» fremtidige begivenheter; der er forskjell i temperamentet, men der er ogsaa forskjell i *erfaringen*. I haabets lys forandres de ventede opplevelser: de glædegivende faktorer forsterkes og idealiseres og utstyres med uanede muligheter, mens de indifferente og ugunstige skyves tilbake. Jo sterkere man har haabets evne, desto større er muligheten for skuffelse: Naar den opplevelse man har knyttet sine store forventninger til, blir virkelighet, reduceres og forandres de lykkegivende faktorer i samme grad som de var farvet av haabet, samtidig som en række uforutsette plagsomt-konkrete sider ved saken gjør sig gjældende og skaper hemning. Opplevelser av denne art kan ha schokvirkning, men selv uten denne kan individet ved gjentagelser bli *desillusionert*. Vaaken intelligens og kritisk evne undergraver samtidig det autoteliske haab indenfra.

Ofte ligger lykkemulighetene bak hverandre som lysende høider, hvorav den ene likesom dækker den anden slik at de kommer tilsyne efterhvert som glansen slukkes paa den foregaaende. En forfatters idé gir forjættelse om et herlig drama, dramaet om en sensationel premiere, premieren om en begeistret kritik, kritiken om international oppmerksomhet, berømmelsen om en orden eller en kvindes endelige erobring. Man tænke sig at alt dette virkelig gaar i oppfylldelse, slik at forfatteren ikke kan si han er blitt skuffet; hans forventninger er kanskje ytre set endog overtruffet. Allikevel var det som om glæden døde straks den var født, saa han ustanselig maatte se frem til næste etappe. Alting blev til *det\van* hadde haabet, men allikevel ikke *som* han hadde haabet, han er blitt vildledet av sin forutfølelse av bekræftelsens ekstase.

Belært av erfaring har mere end én vismand advaret den unge mot at sætte sit haab til ytre indtryk og begivenheter og isteden tilraadet ham at

søke tilfredsstillelsen i en harmonisk sindstilstand. Denne vei er vel egnet for de gamle, for i alderdommen er evnen til forventning ofte utslitt, den gjenværende tid er kort og dens muligheter overskuelige. De gamle har «endelig lært», de eier erfaringens sunde og bitre frukter som de stykkevis har byttet ind mot evnen til reale og imaginære glæder. Halvt misundelige og halvt med foragt ser de paa ungdommens kaate spræl, dens entusiasme og tillid til livet. Et stimulerende princip, en lykkelig evne til at leve paa svindel naar realiteterne svigter er ebbet ut i dem, og de ser alle muligheter i erfaringens ubarmhjertige lys. Alderdommen er en tilstaaelse, siger Malraux. Et folk av gamle vilde kanskje hat betænkeligheter ved at sætte en ny generation ind i tilværelsen, hvis evnen forøvrig hadde været tilstede. Men der er foreløbig neppe nogen fare for at menneskeheten skal dø ut fordi den blir desillusionert. For det første pleier faderværdigheten at være et faktum naar de første motforestillinger indfinder sig. For det andet var der ingen som vilde høre paa de gamle, om de hævet en advarende røst, eftersom de ikke har kraftens autoritet og det de kommer med er litet spændende og ikke det granne festlig. Og for det tredje pleier menneskene at avgaa ved døden omtrent samtidig med at de naar det kritiske stadium av passivitet og indifferens. En ny, blodfersk generation, netop fremgaat av det store kredsløb, endnu med skapelsesaktens dugg paa sin pande, absolut uvidende og absolut lykkeberedt rykker ind og griper med ivrige hænder om de slitte hjul. De gamles visdom er ikke sandhet for dem — og den blir det heller ikke paa uendelig længe, næsten paa femti aar. Der gives ogsaa tilfredse gamle, som enten har glemt sine skuffelser, eller aldrig har hat autotelisk haab ut over det som livet virkelig gav dem. Der er ogsaa dem som er tilfredse paa trods av sine nederlag, enten fordi den autoteliske bekræftelse ikke har været av synderlig betydning for dem, eller fordi de har lært at erstatte den med andre værdier.

Det autoteliske haab som positiv imaginær værdi støttes av *fortielsen* (psykisk isolation) som negativt komplement. Det er en del av den «gode tone» at man ikke skal tale for meget om skuffelser og savn, sykdom og smerte, egteskapets hulhet og alderens plager, kjønslivets skyggesider, stofskiftets detaljer og dødens gru. Det samme fænomen, som vi tidligere betraktet i det sociales lys, møter os her paa autotelisk omraade; middel og maal er byttet om. Den «fuldkomne selskapsmand» vet altid at undgaa eller omskrive, og positivt gir han bidrag til den fælles autoteliske hygiene ved tilrop som: (^a ira! Keep smiling! Vær optimist! Op med hodet! Tempo, tempo! Cheer up, gamle sjørøver o.s.v. Aviserne er skaansomme i beskrivelsen

av ulykkestilfælde,¹ og tilstrækkelig forstemmende individer blir fjernet fra offentlige steder ved politiets hjelp.

Konversationens kunst (i motsætning til den reale «samtale») der ofte indgaar som et viktig ledd i vertskapets kunst, har baade en negativ og en positiv opgave. Den negative bestaar i at forhindre, at en følelse av sammenkomstens meningsløshet bemægtiger sig de tilstedeværende, derfor er *pauser* av det onde. Anti-pause-tekniken kan utvikles til raffinement. Positivt er opgaven først og fremst den at gi hver især av forsamlingen en forhøiet følelse av eget værd, hvilket man kan opnaa paa forskjellige maater, bl.a. ved stadig at gjenta gjestens titel. Lignende pligter paahviler den gode gjest, og mangel en selskapstræt nattevandrers har vel paa hjemveien gjort sine refleksjoner over menneskelivets besværlighet, naar han paa et nærliggende plankegjærde kunde iagttatte de enkle formaliteter ved firbente væseners sammenkomst.

I forbindelse med konversationen kan nævnes den suggestion som kan utøves gjennom *sproget*, ved ordvalg og uttrykksmaate. Reelt utnyttes denne egenskap ved sproget gjennom digtningen (stil); skjønt værdien her er «imaginær» i den forstand at den oppleves gjennom fantasien, har den intet præg av surrogat saalænge den ikke fungerer som erstatning for noget andet, f.eks. det praktiske livs oplevelsesværdi. Sin største betydning som mimicry tør sprogets suggererende magt ha paa andre felter end det foreliggende, men ogsaa her kan den øve adskillig indflydelse. Autoteliske skinnværdier kan foregjøgles og virkelig oppleves gjennom det *navn* man sætter paa tingene, symboler som dækker over deres graa hverdagslighet og gir dem et skjær av fest og farve, nyhet, élan og gedigen kvalitet. Foruten i alslags agitation utnyttes forholdet spesielt gjennom reklamen; utenlandske navn paa velkjendte fabrikata øker tillokkelsen, franske betegnelser paa hjemlige matsorter skjærper appetiten, bondestudenten i Oslo maa lære at «katrine-plommer» betyr sviskegrøt.

Taler kan ha en real funktion ved betydningsfulde anledninger, men det kan ogsaa være talen som gjør anledningen betydningsfull.

¹ Etter Moldes brand i 1940 skrev en hovedstadsavis: «- men utsigten og beliggenheten er fremdeles de samme. Man kan simpelthen ikke miste modet, naar man bor saa trygt og saa lunt under aasen.» Etter utslettelsen av Bodø samme aar uttalte en av byens borgere til samme avis: «Intet er saa galt at det ikke er godt for noget. Jeg tænker paa hvor vanskelig det har været at faa forandret noget her i Bodø.»

Fiksationen av den autoteliske beskjeftigelse volder undertiden vanskeligheter og kan tilveiebringes paa mere eller mindre reelt grundlag; princippet for den *høieste lyst* virker reelt retningsbestemmende. Dersom den autoteliske indsats i sig selv ikke gir bekræftelse nok, kan man supplere den med et kvasiheterotelisk sigtepunkt. Ridderen turnerte «for sin dames farver», idrætsmanden kjemper «for Norge», «for flagget», for klubbens ære, o.s.v. Sigtepunktet virker ogsaa *meningsgivende*, naar følelsen av hensigtsløshet truer med at ødelægge glæden. Præmier og mindemedaljer fylder en lignende mission: de kan være økonomisk værdiløse, og alle som husker begivenheten kan være døde, men i veteranens eget sind lyser medaljen som et udødelig pant paa hans indsats i sportens, ja universets historie; medaljen faar et skjær av «absolut værdi» og opleves endog som en slags metafysisk legitimation. Iblandt kan man hjelpe sig med endnu mindre, træne «for formens skyld», og holde formen «av hensyn til træningen». Gamle fri-luftsgubber «træner» heller end de «gaar tur», og der er dem som læser tysk grammatik endnu paa dødsleiet «for øvelsens skyld». - Paa den anden side kan et oprindelig heterotelisk sigtepunkt forsvinde gjennom forholdenes forandring: man blir mester i skytning og fluekast uten at dette betyr nogen forberedelse til jagt eller fiske.

I det sidste eksempel var sigtepunktet av oprindelig biologisk natur. En metafysisk farvning har ideen om «kaldet» som f.eks. Ibsen la stor vekt paa; her er sigtepunktet utformet til forankring. Socialt inficert er derimot de meningsgivende formaal som henger sammen med inndelingen av menneskeheten i grupper og kappestriden mellem disse. Paa et eller andet felt maa jo den ene gruppe eller det ene individ nødvendigvis ligge en haarsbredd foran det andet, og dermed er maalet git: Vi maa bli like gode, og helst bedre. Paa det biologisk-sociale omraade har forholdet som oftest præg av kamp, paa det autoteliske fremtræder det mere som fredelig kappestrid: sangkoret «Vaarlyd» har større repertoire end nabobygdens «Fjordklang» o.s.v.

For at avbøte mangelen paa et fast vurderingsprincipp ved autoteliske - fremforalt da kunstneriske og videnskabelige — præstationer, har man i enkelte lande grepet til den utvei at konstituere et *akademi*, hvori præsumtivt kompetente dommere tar sæte og utstyres med uimotsigelig autoritet. Det store publikum blir gjennom akademiets dom avlastet for tvilens kvaler, men forat den enkelte kunstner skal nyde den samme lettelse maa han anerkjende akademiets autoritet; betrakter han de residerende skjønnaander som overaaringer og fæhoder, er han like langt, enten han blir anerkjendt eller forkastet. Faren ved et slikt institut er den at maalet for den autotelisk-kulturelle

stræben blir akademiets anerkjendelse og intet andet, og vanskeligheten ved dets normerende virksomhet er den, at tvilen overfor kunstverkets værdi blir erstattet av tvilen overfor dommernes kompetance og mistanken til de bevæggrunde, som gjorde at de blev valgt.

Lignende anføgtelser, som vi her har forutsat hos kunstneren, kan ogsaa videnskapsmanden og oppfinneren bli utsat for, naar selve opdagelsens ekstase løsner sit grep om deres bevissthet. Fremstillingen av hjelpemidler til fremstillingen av hjelpemidler o.s.v. kan være forbundet med en utilfredshet, som let vil bli metafysisk farvet. Forankringen «fremskridtets absolute værdi» el. lign. vil da kunne tjene som meningsgivende sigtepunkt.

Utfoldelse for enhver pris er imidlertid ikke den eneste utvei for den autotelisk overutrustede. Der er ogsaa et andet middel til at opnaa den efterlængtede harmoni mellem beredskap og realisation, nemlig begrænsning i forventningen, nedskjæring av selve behovet. Man kan forsøke at døde sine autoteliske drifter og indstille livet utelukkende paa heteroteliske maal, eller i ethvert fald ikke gjøre krav paa andre glæder end dem man med sikkerhet kan gjøre regning paa at faa opleve. Behovene kan undertiden *fortrænges*, naar de ellers vilde ødelægge ens trivsel; man nedsætter sin livspotens for at vinde trygghet og ro, prøver f.eks. at *glemme* den skønne ubekjendte som har fordærvet ens nattesøvn. Et særskilt tilfælde, som vi foran flygtig har betragtet fra et andet synspunkt, foreligger, naar motivering til fortrængning eller forsagelse er dette: De reale objekter som staar til forføining her og nu, er alt for tarvelige i sammenligning med den forjættelse jeg knytter til evnens høieste realisation. Jeg foretrækker derfor lidelsen ved hel abstinens fremfor lidelsen ved en uværdig utløsning; savnet gir reisning, men den daarlige glæde bryter min selvfølelse ned. - Man renoncerer paa alkoholens glæde i sin helhet, naar der bydes en fusel i stedet for ædel drue, man opgir hele sit forfatterskap naar man maa profanere det for at faa publikum i tale, man avstaar fra friluftsliv overhodet, naar den eneste realisable form er masseprocessioner mellem plakater og pigtraad. Man vil ikke beskjemme sit oplevelsesberedskap eller sin høiværdige evne ved at engagere dem i et tredjerangs foretagende, hvor glæden blir yderligere forringet ved sammenligningen med optimum, og slik at man kanske sitter svinebundet av konsekvenserne naar et værdig objekt melder sig.

§ 55. *Fjerde eksempel*: Metafysisk interessefront (IV), underskudd (2), underfiksation (3), surrogatløsning (b). I forrige kapitel blev der anledning til, fra et angit synspunkt, at være vidne til et menneskes kamp for at finde en metafysisk realløsning; vanskeligheten laa der i den metafysiske moral.

Skal en metafysisk løsning kunne betegnes som real, maa den uten hjælp av «uredelige» midler som sammenblanding av ønske og sandsynlighet, gi svar paa et dobbelt problem. Det første gjælder arten av det metafysiske miljø, eventuelt dets ikke-eksistens. Det andet er holdningsproblemet: paa hvilken maate tjener jeg bedst min metafysiske interesse? Ved miljøets ikke-eksistens maatte løsningen ligge i en tilbakeføring av det metafysiske behov til enklere, gjennemsikkelige psykologiske forhold. I første omgang arbeider derfor den «metafysisk sultne» med to ukjendte størrelser; til hver variant av den ene (miljøet) svarer en vifte av holdningsvarianter; fiksjonsspørsmålet staar aapent i anden potens. Først naar dette dobbelte spørsmål er besvaret, realt eller fiktivt, melder sig den rent praktiske opgave: hvorledes kan jeg dygtiggjøre mig for opgaven?

Ansigt til ansigt med det samlede metafysiske problem vil formodentlig ethvert menneske som ikke opgir kravet paa intellektuel redelighet, føle sin stilling behersket av magtesløshet og tvil. Det er fristende at si at man *maa* føle det slik; men denne paastand er det ikke nødvendig at fremsætte; forholdets betydning for det tragiske vil saavidt der allerede nu kan dømmes, være den samme selv om der dukket op et menneske som «virkelig» var metafysisk sufficient, slik at al tvil og alle indvendinger forstummet ganske som ved den biologisk sufficiente. Forutsætter man et maksimalt metafysisk behov hos den sufficiente, og en nogenlunde ensartet problemstilling, vilde forøvrig hans fremtræden bety en verdensrevolution av uoverskuelig rækkevidde. — At den intellektuelt redelige for os maa staa som den prominente skikkelse, hænger sammen med dette arbeides natur; i et manifest eller digterverk kan andre karaktertræk, som voldsomhet, ensidig agitatorisk vilje, dramatisk rigdom o.s.v. i det metafysiske beredskap være de centrale og eneste saliggjørende.

Skal det kunne avgjøres om ens kraft og evne strækker til, maa opgaven først være klarlagt. Det naturlige blir da, at vi først tar for os fiktive løsninger av spørsmålet om det metafysiske miljøes *natur*.

Naar det gjælder at trække skillet mellem realløsning og surrogat paa det omraade som nu foreligger, opstaar der en ny vanskelighet i tillæg til dem som vil huskes fra de øvrige fronter. Paa disse hadde man ialfald det hjelpemiddel at kunne sammenholde en angivelig fiktivløsning med andre, som ut fra erfaring lot sig bestemme som i høiere grad reale. Og disse «empiriske realløsninger» hadde ofte et visst objektivt tilsnit, de kunde i stor utstrækning stilles til disposition for ogsaa andre mennesker som var i nød, og de vilde virke realbefriende med noget av en naturlovs sikkerhet. Lettest

falder kanskje denne egenskap i øinene ved de biologiske realløsninger: den sultne faar mat, den druknende luft. Nogen kritik eller tvil om løsningens tilstrækkelighet, nogen mistanke om at man er gjenstand for et bedrag o.s.v. vil ikke kunne forekomme i normale tilfælde. Funktionen er for sterkt fiksert, behovet er entydig og løsningen er intersubjektiv (interindividuel).

Allerede paa det sociale og autoteliske omraade (naar det gjælder rene lystværdier) møter iagttageren her en viss relativitet og subjektivitet. Hvad der er realløsning for den ene, behøver ikke at være det for den anden, og hvad der var det igaar, behøver ikke at være det idag. Allikevel vil der i mange tilfælde være tvil hverken hos den angjældende person eller hos den uavhengige iagttager om, at man her har med en realløsning at gjøre efiter alle menneskelige maal. Løsningen har muligens bare subjektiv værdi, men iagttageren vil ikke kunne finde noget at utsætte paa den.

Forskjellen i temperament, ideologi m.v. hos to mennesker eller menneskegrupper vil imidlertid kunne medføre, at hvad der for den ene gruppe staar som utvilsom realløsning, betragtes av den anden som svindel, skalleskjul eller fordom. En slik vurdering kan ogsaa opstaa, naar den ene part mangler de nødvendige forutsætninger for at kunne opleve den værdi som bæreren finder i sin løsning. Denne fluktuation saavel i problemstillingen som i begrepsgrænserne møter en i forværret form naar man gaar ind paa det metafysiske interessefelt. Problemet subjektiv—objektiv reiser sig her i sin fulde vælde og truer med at tilintetgjøre hele motsætningen mellem realløsning og surrogat. Ideologiske grupper bekjemper hverandre med en lidenskap som staar i forhold til stoffets centrale betydning.

Vi maa her avholde os fra at ta noget principielt standpunkt og indskrænke os til at undersøke muligheten av kritik i givne tilfælde. Indtil en casus kan bli nærmere undersøkt, maa det staa aapent om løsningen blir at anse som real eller fiktiv. Paa dette omraade mangler jo de «objektive» eller interindividuelle realitetskriterier som andetsteds stod til forføining, og den *subjektive overbevisning* om løsningens realitet eller tilstrækkelighet trænger sig derfor sterkere frem med krav paa anerkjendelse. Paa den anden side vil den metafysisk engagerte (som like meget holder i hævde sine øvrige interessefronter) kanskje bli sterkere chockert ved at opdage svigt i sin metafysiske orientering, end han vilde blit det, om han hadde opdaget surrogater andetsteds i sin livsførsel. Kravet paa løsningens realitet i ordets mest kvalifiserte betydning stilles her skarpere end ellers fordi det gjælder de «sidste ting» og selve grundlaget for vor aandelige tilværelse. Den metafysisk sökende kan spise barkebrød og drikke sjøvand, redde sig socialt ved isolation og

hjælpe sig med erotiske dagdrømme. Men opdager han det aller ringeste fusk i den metafysiske orientering, føler han sig forpligtet til at forkaste den og stille hele problemet paa ny basis. Her kan han ikke gaa paa akkord, her kræver han alt eller intet. (Bare den metafysisk *søkende* interesserer her. For andre kan forholdet være det omvendte: de er *mindst* fordringsfulde paa det metafysiske omraade.)

Det var ut fra et slikt skjærpet, subjektivt krav paa løsningens logiske eller følelsesmæssige uangripelighet at vi i forrige kapitel naadde frem til det frugtesløse ved forsøkspersonens bestræbelser - han som forlot alt for at søke det ene nødvendige. Problemets utformning som en motsætning mellom «tro og viden» interesserer ikke her. Troen oppleves av mange som «viden», og megen «viden» er blit avsløret som «tro». En definition av «viden» vilde indfiltre os i den erkjendelsesteoretiske kratskog. Striden mellom de to nævnte faktorer i et menneskes sind vedkommer os bare «funktionelt»: som faktum med de og de virkninger.

Subjektiv overbevisning om en metafysisk hypoteses *tilstrækkelighet* kan bety to ting: Enten overbevisning om, at hypotesen dækker en transcendent realitet og derfor er hypotese bare i forhold til det gjængse videnskabelige krav paa verifiserbarhet. Eller ogsaa den opfatning at mennesket (evt. bæreren selv) ikke har behov for anden slags visshet end den subjektive, at en teori som denne eller hin er alt man behøver for at kunne leve tilfreds og forklare tilsyneladende meningsløsheter, - og at spørsmålet om overensstemmelse med nogen slags ukjent realitet er uten enhver interesse. De videnskabelige synsmaater, kunde man hævde, er jo heller ikke andet end forestillingsmodeller som har hele sin raison d'être i det at de fylder et behov, og som gjælder for realløsninger uten at der spørges efter Ding an sich el.l.

Overbevisningen om en hypoteses transcendentale begrundelse vilde allikevel i et givet tilfælde kunne betragtes som surrogat av grunde som foran anført, f.eks. den at bæreren mangler eller har vilkaarlig fortrængt sin kritiske evne, at han bygger paa en forankring som ikke taaler prøvelsens lys men maa opretholdes ved isolation. Realløsningen skal ganske visst være subjektivt tilstrækkelig først og fremst, men den omstændighet, at løsningen av et *almenmenneskelig* anliggende *bare* har subjektiv værdi, er netop av de ting som, ut fra analogislutning, er egnet til at vække mistanke. Bedst uttrykker man kanskje denne synsmaate ved at si: Paa en skala mellom ren realløsning som høire pol, og rent surrogat som venstre pol, vil et tilfælde av tro kunne placeres tilvenstre for en anden orientering, naar troen, sam-

menlignet med den anden orientering, viser flere og viktigere træk fælles med surrogater man kjender fra andre omraader.

Erkjendelsesbehovet i og for sig kan være av rent autotelisk natur. I metafysisk lys er indsigten noget mere end egenmaal, den er et middel til at gripe en opgave og vælge en holdning. Den skal si os *hvilke kaar* vi er underlagt i altet. Den metafysiske forskning er derfor delvis utadvendt, men den suppleres av en indadvendt: hvilke er de *interesser* som her staar paa spil?

Interesserne har vi ofte nok paapekt, det er kravet paa mening med tilværelsen i største totalitet og mindste detalj, og det er kravet paa, at denne mening skal være retfærdig, det vil i metafysisk betydning si god, kjærlig, umistelig værdifuld og tilstrækkelig. Behovet for en fortsat personlig eksistens kommer med hos mange, for andre er det nok at den retfærdige mening er noget evig, noget ophøiet og sublimt, som kan lægge den vigsel over deres liv som de tørster efter, slik at det «herliggjøres» selv om det ender med døden.

I arbeidet med at erkjende verdensaltets struktur qua metafysisk miljø kan man sondre mellem *tre forskjellige skikt*, som kan, men ikke behøver at være repræsentert hos ett og samme menneske. Disse skikt i bestræbelserne svarer til tre forskjellige slags verdensbilleder; de kan kaldes *erfaringsbilledet*, *arbeidsbilledet* og *ønskebilledet*, eller for korthets skyld E-billedet, A-billedet og Ø-billedet.¹

§ 56. *Erfaringsbilledet. Erfaringen* (ordet brukes her i praktisk, ikke erkjendelsesteoretisk forstand) og det man mener at kunne forutsi paa grundlag av erfaring, viser i bedste fald bare en begrænset og betinget mening eller fyldestgjørelsen av *partielle* retfærdighetskrav. Men svært ofte er det umulig med redeligheten i behold at opdage nogen av delene. (Hvorvidt et forløp kan «ha mening» uten at «være retfærdig» eller være retfærdig uten at ha mening, er et lokkende, men noksaa spekulativt spørsmål.)

Det ubearbejdede erfaringsbillede paatvinger sig betragteren uten hensyn til hans ønsker og behov. I dette billede optræder den anorganiske natur som indifferent og delvis ugunstig miljø, den organiske dertil som delvis fiendtlig, og her er menneskets liv i krop og sjæl avsluttet med døden.

¹ i Sml. Willy Hellpach, *Nervenleben und Weltanschauung*, Grenzfr. d. Nerv. u. Seelenlebens B. 6, som med programmæssig betydning bruker uttrykkene Weltbild, Weltanschauung og Weltillusion.

Dets forsøk paa at bygge sin egen skjæbne kan naarsomhelst være prisgit et spil av overmægtige og blinde tilfældigheter, dets indsats blir slettet ut av glemselen og tidens tand, og dets gode vilje, dets lidelser og heroiske ofre kan være forgjæves i en videre sammenheng. Her triumferer «skurken» og her trampes den uskyldige ned, her gaar ulykker i arv fra far til søn, her myrdes værdierne paa magtens bud, og kjærlighetens løn blir had og haan. Ja om det saa er lutter høiværdige tendenser, saa kolliderer de paa grund av livsapparatets uoverskuelige komplikation og deres kræfter utløses i død og fordærvelse. Erfaringsbilledet indeholder ogsaa et omfattende *lykkefelt*, men det forhindrer ikke, at store deler av billedet for mange staar i den skarpeste strid med deres centrale og høiværdigste tendenser og deres metafysiske behov. Det gode «opveier» ikke det onde, og selv lykkens forutsætninger lader ofte for en moralsk bedømmelse adskillig tilbake at ønske. De som føler det slik er formodentlig i flertal under normale forhold, og det gir dem en kvalifikation i «humanistisk» kulturopfatnings øine. Jo sterkere de oplever erfaringsbilledets brøst, desto vanskeligere vilde det være for dem at holde tilværelsen ut og bevare en usvækket forplantningsvilje, dersom erfaringsbilledet var den eneste kilde til deres livsholdning. Det forsikres da ogsaa av de «troende» at et liv «uten Gud» er værre end døden, og selv den ikke-troende behøver i regelen et supplement til det nakne erfaringsbillede.

§ 57. Ønskebilledet. I visse tilfælde av metafysisk nød har mennesket saaledes valget mellem sjælelig undergang (evt. selvmord som naturlig død av sjælelig aarsak) og frelse ved fiktive midler. Mest almindelig er kanskje den utvei at nøytralisere eller uskadeliggjøre erfaringsbilledet gjennom et ønskebillede, et billede som er bygget over forankringer uten bevislig grundlag.¹

Den eneste *meningsmodel* som mennesket kan knytte sin metafysiske forankring til, er den de henter fra sit praktisk-jordiske liv: mening er et tilstrækkelig værdifuldt maal for en indsats. Den givne utvei er derfor at betrakte verdens- og livsprocessen som et *interessebetonet foretagende*, hvis subjekt er et verdenssubjekt, en verdensvilje eller en verdens aand. Dette

i Her og ellers gir figurer som «bygget over», «forankringer», «uten bevislig grundlag» o.s.v. o.s.v. ikke nogen **anskuelig** forestilling. Bare naar figurerne løsrives fra sin oprindelse og sees i sin blotte funktion, kommer der mening i tankegangen. En figur anvendelse skulde jo helst være «teknisk mulig» ogsaa i rent bokstavelig tolkning, men dette er ikke altid opnaaelig efterat uttrykkene er blit tvunget til at yde mere end de oprindelig var beregnet til.

subjekt maa kjendetegnes ved en viss fiksjon, et visst behov og en viss evne, men andre menneskelige attributer er det i første omgang ikke nødvendig at tillægge det. Allerede nu har menneskeanda en motspiller, en dynamisk motpol, et retningsbestemmende sigtepunkt; den er ikke lenger *ensom* i altet. Men fordringen stiger og nye spørsmål blir brændende. Har mennesket *kontakt* med dette verdenssubjekt, har det adgang til at *delta* i subjektets foretagende, har det *hjemstavn* i universet? Ogsaa disse spørsmål maa ønskebilledet besvare med ja. Tilslut spørres det bare om vi kan *godta* planen, om verdensforetagendet er av den art at vi kan gaa ind for det med sjæl og legeme, gjøre planen til vor, finde *alle* vore «kosmiske længsler» bekræftet gjennom den.

Naar mennesket paa denne maaten skal gjenskape universet (i egenskap av metafysisk miljø), forandre det fra at være en indifferent og ufattelig uhyrlighet til at bli et interessefelt med haandgripelige «Wirkungsträger» for en overkommelig indsats, da maa ogsaa dette ske i analogi med de interesse-felter vi kjender fra det praktiske liv. Hvor skulde ellers modellen komme fra? Terminologien i de fleste, kanske alle, religiøse systemer er da ogsaa i utstrakt grad hentet fra jordiske forhold: «veien» til «frelse» «gjenfødelse», himlenes «rike», dødens «port», helvedes «avgrund» o.s.v. er alt sammen uttrykk som gjør det metafysiske miljø *tilgjengelig* for menneskelig tanke og initiativ. Alle de ikke-metafysiske miljøer som er vor arbeidsplads i det daglige liv har i tidens løp ligget til grunn for metafysiske forestillinger og avgir endnu idag elementer til dem, elementer som dels er blitt sublimert og har indgaatt uløselig forbindelse, dels har bevaret et umiskjendelig præg av sit utspring. Likesom enhver jordisk funktionskrets bestaar av et «virkenet» og et «merkenet» (Uexküll, jfr. skemaet s. 27), saaledes møtes ogsaa i det metafysiske liv (hvilket i sin fæstnede form i regelen betyr det religiøse), den menneskelige *indsats* med verdenssubjektets, gudens, *svar*. Guden kan opfattes som forskjellig fra verdensplanen, eller som mere og mindre identisk med den. Tilsammen danner da guden og verdensplanen det hypotetisk-metafysiske miljø.

I forlængelsen av *biologisk* livsholdning ligger religiøse ydelser som brænd-offer og drikoffer; guden har skjænket avkom og grøde, nu faar han del i utbyttet. I primitiv religion er denne kultus, sammen med likhetsmystik av forskjellig slags, nærmest en omvei til biologisk bekræftelse og savner enhver metafysisk adresse i vor forstand av ordet. Her appellerer man ikke saa meget til gudens *person*, men avlurer ham hans hemmelighet paa samme maate som man gjør det med naturen. Man fremstiller «regn» paa kunstig vis og

dermed blir guden paa en maate tvunget til at efterkomme ønsket. Guden som naturkraft, det er hovedtrækket i slike religioner. Biologiske elementer gaar ogsaa igjen naar mennesket tjener «lyset» og de «gode» magter (d.v.s. de som er gode for mennesket) ved at utrydde rovdyr, dyrke jorden o.l. Endnu idag tjener guden biologiske formaal, han skaper og opretholder livet, gir avkom, sundhet (helbredelse) og brød, seier i krig og «evig liv» i borgerlige former, av den art som J. L. Heiberg satiriserer over.

Paa et kulturelt set høiere trin staar det *social*e gudsforhold, guden er konge, fader, trøster, ven. Her nytter det ikke at avlure ham nogen hemmelighet, slik som ved landbrukets og jagtens gud; nu er han lunet og uberegnelig som et menneske og maa vindes som man vinder et menneske: ved smiger og bøn, ved gaver og bod. *Forsoningen* som socialt restitutionsmiddel overføres til gudsforholdet, matofferet blir sonoffer og selvbestraffelser mildner gudens affekt. For at sikre sig mot overraskelser indgaar man en *pakt* med guden, forpligter sig til at yde visse tjenester mot vederlag. Mennesket kan nemlig fremme eller skade gudens interesser og verdensplan, og det sidste er «synd». Følelsen av biologisk, social og autotelisk insufficiens og medfødte ugunstige egenskaper gaar igjen paa det religiøse omraade som «arvesynd», som *metafysiskfeilfikssation*: for en retfærdig dom er vi værdige til at forkastes og fortapes som den ulevedygtige organisme. Men likesom den biologiske jernlov modificeres paa det sociale omraade, slik tænker man sig ogsaa den metafysiske jernlov mildnet ved at guden viser *naade* i retfærdighetens sted. Andre tænker sig befrielse fra synden gjennom «skjærsilden», en metafysisk *tilpasning*.

Naade-guden er nemlig ingen jevnbyrdig motspiller; han er forferdelig stor og sterk, han er tyran naar det passer ham. Hvor dette træk er fremtrædende, blir gudsforholdet præget av servilitet, man kryper for guden, kalder sig selv en elendig orm o.s.v., slik som man gjør overfor en jordisk despot. En mere utviklet kulturel bevissthet finder imidlertid noget uværdig i dette gudsbillede; mennesket begynner at distancere det, guden svarer ikke lenger til vore høieste idealer, og den metafysiske søken begynner at gaa ham forbi. Og jo høiere idealet spænder, desto større blir avstanden fra erfaringsbilledet: tilslut er ikke lenger en forbindelse mulig; troen forutsætter et *sprang*. I humanistisk kristendom f.eks. opfattes guden ikke mere som en kastebold mellem *lidenskaper*, der i saa tilfælde utgjør det sidste bevægende princip, men som *kjærlig*, som fikseret i sympati. Forestillingen kolliderer imidlertid med en anden uoppgivelig fordring, kravet paa gudens *almægtighet*. Det «ondes» nærvær paa jorden er et smertensbarn for den religiøse

forankrings- og fortolkningskunst. Her har djævelen spillet en viktig rolle som retfærdiggjørende motmakt; moderne religiøs bevissthet er imidlertid litet tilgjengelig for slike forestillinger, og man har maattet ta sin tilflugt til andre forklaringsprinsipper. *Leibniz* valgte saaledes at redde kjærlighetsdogmet paa almægtighetens bekostning.

Ogsaa det *autoteliske* livsberedskap har git bidrag til den religiøse livsholdning og gjør det den dag idag. Gudshuset bygges i skjønne former og av dyrebart materiale, det smykkes med farver og med kunstverker av forskjellig slags. Gudstjenesten prægtes av vakker sang og musik, velluktende oljer forbrændes, lys funkler, og de geistlige bærer pragtfulde klær. Guden *prises* som den *herlige, deilige* er jorden han har git os, *salig* tv opholdet i hans himmelske rike selv om det lokker bare med sang istedenfor kvinder og vin, eller endog bare med aandelig samvær.

Den gjensidige *kjarlighet* er et lystgivende moment i og for sig, og forestillingen om guden som *brudgom* synes endog at ha tilknytning til erotiske følelseskomplekser; det samme gjelder jomfrudyrkelsen som sublimerer *mandens* erotiske behov. Og her er det netop kjærlighetens *autoteliske* karakter som fremhæves — fuldstændig løsrevet som den er fra svangerskapet som heterotelisk maal. - Ogsaa det autoteliske pessimum er repræsentert, nemlig ved forestillingen om et helvede, som karakteriseres ved et maksimum av vantrivsel.

Det er en svakhet ved de fleste religiøse forankringssystemer at de tilgodeser bare en enkelt eller nogen enkelte sider av det metafysiske behov. Deres tilhængere maa derfor ved siden av *forkyndelsen* som det offensive element ogsaa utarbeide en apologi, et *forsvar* mot de indvendinger som reiser sig fra de utilfredsstillede instanser eller fra mennesker som klynger sig til en anden forankring og bekjemper sine medpretendenter for at styrke sig selv. Den defensive virksomhet er dels teoretisk fortolkende eller bortfortolkende, dels praktisk; her ytrer den sig i slikt som inkvisition og censur. Ønskebilledets opretholdelse er offentlig anliggende gjennom statskirken, og derved kan der sættes magt bak ordene; det kan der ogsaa naa den uavhengige kirke har verdslige organer. Utallige er de som i historiens løp er gaat tilgrunde ved kampene mellem bærere av antagonistiske ønskebilleder. Undertiden indeholder selve billedet et apologetisk element; ifølge visse varianter av kristendommen er saaledes selve tvilen synd.

Men en ting er selve *opbygningen* av det «metafysiske hus» med de love som der skal gjælde (trosartiklerne, bekjendelsen), noget andet er dets anvendelse i aktuelle, praktiske situationer som tilflugt under nød og tvil.

Ikke bare beleires man, saavel i samfundet som i sit eget sind, av utallige, forenlige og uforenlige ønskebilleder, men selv om man har gaat ind for det ene med hud og haar, er man ikke færdig med tvilen. Det hjælper nemlig ikke med selv det ærligste og mest selvfornektende beredskap til at tiene gudens vilje, hvis man ikke med sikkerhet kan si hvad denne vilje gaar ut paa. Nogen støtte kan der være i de kanoniske skrifter, men dels stammer disse fra forskjellige forfattere og indeholder selvmotsigelser av denne eller andre grunde, slik at utfaldet blir forskjellig efter stedet man slaar op, dels kan de forskjellige utsagn tolkes paa indbyrdes avvikende maater. Selv en av Norges biskoper kunde saaledes fortælle i en præken: «Jeg sa til Gud: jeg er helt ut rede til at tjene dig, **men hvad vil du jeg skal gjøre?»** Ideen om en direkte «ledelse», saavel i «evige» som i «timelige» anliggender, er sprunget frem av denne tvilens vaande, likesom der til alle tider har været uttænkt sindrige systemer for opnaaelsen av metafysisk fiksationshjælp (orakler, «mannakorn» o.s.v.).

Det frygtelige religiøse **ansvarspres** som hænger sammen med ufiksertheten, har man ogsaa prøvet at lette paa forskjellig vis. **Predestinationslaren**, ideen om at samtlige menneskesjæle «fra begyndelsen av» er fiksert i gunstig eller ugunstig retning, ombytter ialfald tvilraadighetens pine med en anden. **Fatalismen** varierer samme tanke, men her utstrækkes fiksationen til ogsaa at gjælde «timelige» hændelser. En utbredt og høit skattet utveier den at «gi sin vilje til Gud», abdicere fra sin magtstilling som bestemmende instans, som prima causa. Slike mennesker som har «opgit jeget», beslutter og handler tilsyneladende ganske paa samme maate som andre, men spør man dem, siger de at det er Gud som handler gjennom dem og at de derfor ikke kan synde, uanset hvilke konsekvenser deres handlinger faar. Ved siden av psykopatiske tilstande (og rene sindssygdomme) er der neppe mange livsformer, der i samme grad som det religiøse beredskap opviser uanede variationsevner i den menneskelige natur. Mens grundlaget i mange tilfælde er ublandet affektivt, kan der ved det sidst nævnte eksempel ogsaa ligge en tanke til grund: Menneskets interesser bør overhodet ikke gjøre krav paa nogen plads ved siden av verdensviljen, eftersom denne nødvendigvis maa ha bedre betingelser end vi for at avgjøre hvor kursen skal gaa. En mængde metafysiske forutsætninger ligger her mere eller mindre bevisst til grund, men modellen er biologisk-social: **føreren** skal bestemme i kraft av sin dygtighet og sit vidsyn. Et virkelig interessefellesskap maa forutsættesat være tilstede, hvis denne delegation av magten skal bety noget mere end en blot og bar befrielse fra «regjeringens byrder», som det største av alle onder.

Man avstaar fra at gjøre sine evner og interesser gjældende i verdensforløpet paa samme maate som man trak sig tilbake fra sociale, ansvarsbetyngede positioner. Et andet passivitetsgrundlag er *blokaden*, viljeskollapsen ved konfrontationen med en uoverkommelig opgave.

Det kan imidlertid staa for mange som en konsekvens av denne negativistiske holdning at mennesket er overflødig i kosmos. Men det var jo netop denne uutholdelige konklusion fra erfaringsbilledet som skulde berøves sin brodd gjennom troen. Ved endnu et ubesværet tankesprang, endnu en letsindighet overfor gudsbilledets utseende, supplerer man derfor sin viljesoppgivelse gjennom en positiv forankring: Indenfor visse grænser kan mennesket allikevel hjelpe eller motarbeide verdensviljen til trods for at denne selvfølgelig hverken trenger hjelp eller har noget at frygte o.s.v. o.s.v. Hovedsaken er at vi under enhver omstændighet maa ha ubegrenset tillid til verdensviljen og til livets væsen og ikke gi op, men fortsætte forplantningen trods alt. Religionen er en proteus, den kan brukes eller misbrukes til næsten hvad som helst, men som oftest er den en livets apologi. Sin sterkeste stilling har den som ren tro; straks den prøver sig med begründelser — og slike kan jo apologetiken ikke godt undvære - viser den sig for den vantro som en runddans mellem utilstrækkelige forankringer: det ene trosfragment dækker *sin* del av behovet og blir gjennom logiske motsigelser en fare for et andet fragment; dækning paa den ene front betyr blottelse paa en anden og omvendt. I den græske skjæbnelære, slik man møter den i tragedien, er dette skyvespil, hvor der altid mangler en brikke, utviklet til det parodiske (sml. nedenfor § 105).

Gjennem ønskebilledet er ens metafysiske anliggende blit fæstnet i kon-turerne og redusert til en forholdsvis overkommelig opgave, ialfald en opgave som ikke er aabenbart haabløs. En viss usikkerhetsmargin maa der til for at man ikke skal komme i *overskudd* og bli plaget av alle de vanskeligheter som følger med denne tilstand; kræves der f.eks. ikke andet av mig end at jeg skal holde de ti bud eller dø for Islams utbredelse, saa kan jeg præstere baade det og mere til og er derfor fremdeles metafysisk utilfredsstillet. Særlig gjælder det at trække den paradisiske tilstand op med saa løse linjer som mulig, for at ikke den fremstormende fantasi skal gjennomleve det hele paa forhaand og bli grepet av kjedsomhet før herligheten er begyndt. Tanken om en *fortsat utvikling* nøytraliserer denne betænkelighet, men vækker isteden en anden - skal det da aldrig bli fred? Bedst hjelper man sig med en henvisning til at vi overhodet ikke kan ha noget begrep om disse ting paa forhaand, da mulig-heterne ikke er til at fatte. *Dantes* kolossale *lys*, som tat i bokstavelig forstand

bare vilde irritere øinene, maa fattes som symbol paa sjælelig-aandelige ekspansjoner av ukjendt og «vanvittig» bekræftende natur. Udmerket, siger tvileren, men hvorfor skal man da øde sine guddommelige muligheter paa et jordliv av fæleste slags, nedsyltet i de flateste trivialiteter som gjentar sig ustanselig uten det ringeste tegn til stigning - her savner jeg et økonomisk princip. Aa, svarer den troende, dels for at lære taalmodighet (en biologisk dyd særlig kjendt fra jagten), dels for at kvitte sig med en række (socialt) mindreværdige egenskaper (hvorfor fik vi dem), dels for at overgangen skal bli desto mere fabelagtig, og dels av ukjendte grunde som det ikke tilkommer os at grave efter. For gjør vi *det*, er vi ubeskedne og forvorpne, og det er det aller værste akkurat i dette tilfælde. Heller ikke maa tvileren komme med «identitetsvanskeligheter» o.l. som kunde tænkes at opstaa naar alle jeg-ene er befriet for sine jordiske kjendetegn: alder, kjønn, erindring, karakter o.s.v. Alt dette greier Gud med, siger den troende, og han sørger nok ogsaa for at vi ikke ser noget til de fortapte (blandt hvem kanske vore jordiske venner befinder sig), hvorved der kunde tænkes at falde en skygge over jubelen.

Det centrale punkt i visse, ogsaa moderne former for kristendom, er som foran antydnet en sjælelig proces, som kan indledes paa forskjellig vis; dels kommer den som forløsning utenfra til den metafysisk desperate, f.eks. efter en nat i «kamp med Gud», dels opnaaes den gjennom en «metode», dels startes den ved en viljesimpuls. Indholdet av processen er overalt dette at den nyomvendte eller «frelste» «overgir sit liv til Gud» og blir helt eller delvis befriet for «jegets byrde», for ansvaret ved livets jordiske og hinsidige forløp. Kristusmysteriet betyr for denne opfatning bare et *tilbud* om frelse, tilbudet blir uten virkning for den som ikke tar imot det, og akcepten foregaar da ved den omtalte proces. Selv hævder de troende, de «egte frelste» (de troende medgir selv at der er skinfænomener) at forandringen eller forvandlingen medfører et fond av hittil uanet glæde, lettelse og trygghet. Den ikke-troende vil lettest forestille sig «frelsen» som en manøvre i likhet med *fledføringen*, en biologisk-social kontraktsform som i Norge blev forbudt ved lov fordi den blev oppfattet som umoralsk. Avtalen bestod i at en mand overgav saavel sit rørlige og urørlige gods som sin frie selvbestemmelsesret til en anden mand, mot at denne skulde sørge for hans underhold og staa inde for ham paa forskjellig vis. Den samme reaktion som førte til loven mot fledføring kan ogsaa melde sig for tvileren naar han blir opfordret til at «omvende sig» i denne kvalificerte betydning av ordet.

— For mig staar «opgivelse av jeget» som en flugt ind i en fiktiv holdning kunde han tænkes at svare i en samtale med en paagaende konvertit. -Jeg

betragter tros-appellen som en fristelse til fornedring av mit menneskeværd, til en synd mot det princip som jeg netop maatte se som gudsbilledet i mig, for at bruke dine egne uttrykk. Jeg føler mig selv, det vil si kulturmennesket i sin almindelighet, som jordens eneste ansvarshavende instans, jeg oppfatter mennesket som «universets» eneste bærer av menings og retfærdighetens idé, saalænge jeg ikke ser nogen anden. Det er det største forfald jeg overhodet kan forestille mig, at jeg paa saa svake præmisser som ønsket om egen behagelighet skulde gi roret fra mig til en efterfølger, hvem du rigtignok kalder Gud, men hvem jeg har lært at kjende som den blinde tilfeldighet, et princip som er utilstrækkelig for den metafysiske bevissthet. Jeg *kunde* ha gjort det, og jeg vilde intet heller, hvis jeg først hadde opnaadd en realbegrundet og altomfattende tillid til det princip som gjennom dig forlanger at overta min plads, til den, som gjennom dig fisker efter min stemme. I samme øieblik jeg erkjendte ham som min overmand og som bedre skikket til at gjennomføre, hvad der for mig er brændende nødvendig, naar min bevissthet i sjeldne stunder omfatter alt levende som var, er og blir, i samme øieblik skulde jeg med tak og jubel kaste magtens blyvegt i hans fang, som en indesluttet besætning gjør det, eller en hersker som dødstræt og fortvilet blir befriet for regjeringens mareridt av en dygtig og handlekraftig søn. Men ikke saa længe der indtræder et værre kaos og en mangedoblet lidelse i samme stund som mennesket trækker sin haand tilbake.

Den troende: Men tænk da paa alt det onde som netop menneskene foraarsager, løgnen, begjærligheten, krigen. Alt dette kan vi ikke overvinde uten hjælp av Gud.

Den ikketroende: Det er altsaa ikke gud som ikke kan overvinde det uten hjælp av os?

Den troende: Der er nogen som tror det, men det er den argeste vranglære og det er en skam at de har faat leie lokale i Grønnegaten 4. Gud behøver nok ingen hjælp av os.

Den ikketroende: Hvorfor har han da ikke overvundet det?

Den troende: Fordi Gud har gjort det netop til *vor* opgave at overvinde det onde. Det er derfor det er der.

Den ikketroende: Men du sa jo nylig at det magtet vi ikke.

Den troende: Nei, for Gud vil at vi skal be ham om hjælp. Og da klarer vi det.

Den ikketroende: Ja dette kunde vi jo kjekle om til dommedag. Men dersom^ skal danne mig forestillingen om en gud, som virkelig fyldestgjør mine metafysiske behov, saa kan han ikke ligge og klusse paa denne maaten.

Jeg kan heller ikke falde tilro i et verdensbillede som maa støttes med alslags fortolkningsakrobatik for ikke at falde sammen.

Den troende: Men synes du da at mennesket magter saa meget alene? Befinder du dig ikke selv undertiden i baade legemlig og aandelig nød og længes efter frelse for enhver pris?

Den ikketroende: Jo. Men jeg føler mig da som en soldat, der er omringet av fienden. Han kan redde sit liv ved at desertere, men han foretrækker døden under det merke som *for ham* er symbolet paa det høieste. Slik han oppfatter sin stilling som god soldat, slik oppfatter jeg min som «godt» menneske, og den frelse du anbefaler mig, er desertørens frelse. Et liv i skam er ikke engang et klokt bytte, det kan bli mig dyrere end undergangen.

Den troende: Men hvordan kan du da *vite* saa sikkert, at der ikke er en ukjent mening med alt som sker?

Den ikketroende: Jeg siger ikke at jeg vet det, og jeg benegter ikke engang muligheten av en slik mening. Men jeg forlanger at faa se den, jeg er nu engang en Tomas, og det har jeg ikke gjort mig selv til. Jeg forlanger at lære meningen med lidelsen, gjentakelsen, utviklingen og forfaldet at kjende, ellers gaar jeg ikke med paa vanstellet.

Den troende: Dine forlangender er formastelige og forfeilede, foruten at de er komiske. Hvem er du, at du tør forlange noget av Gud?

Den ikketroende: Og hvem er du, at du tør forlange min ydmyghet overfor en av dine egne ønskeforestillinger?

Den troende: Du tænker med din forstand alene, men du maa bortkaste din forstand og *bare tro* om du vil undgaa at staa til ansvar for Gud.

Den ikketroende: Allerede dette synes mig at være et noget stridt forlangende. Det er jo netop min *ansvarsfølelse* som holder mig tilbake, fordi jeg savner en paavisning av det *sandsynlige* i din opfatning. Overalt i det jordiske liv beror min velfærd og min undergang, saa langt jeg selv er herre over dem, paa dette at jeg prøver og overveier paa forhaand. Har jeg da indarbeidet dette livsbevarende princip saa det er blit en del av min natur, bare for at jeg nu skal kaste det bort som utjenlig og skadelig?

Den troende: Der rammer du akkurat kjernen. Her er det slik, at først maa du ville gaa veien, saa vil du faa bekræftelse etterpaa. Her maa du netop avkoble alle sikringer, det er det som er det avgjørende, og kaste dig ut paa de sytti tusen favnes dyp. Da først blir tvilen borte.

Den ikketroende: Det tror jeg nok, at du i *den* situation vokter dig vel for at tvile. Den som staar paa land kan kritisere endog *farven* paa redningsbeltene, men den som ligger midt i Atlanterhavet uten baat har nok med at

klamre sig til sit. Trods alle plager foretrækker nu jeg at bli paa land, men der greiet ikke du at indrette dig og derfor rømte du tilsjøs og nu vil du ha mig efter for at jeg skal komme i samme panik som du og bli nødt til at gi dig anerkjendelse for den planken du har fundet?

- Slik føler ikke jeg det, svarer den *troende*, jeg vilde bare dele med dig av min glædes overflod.

Den ikketroende: Og hvad blir efter din mening konsekvenserne av at jeg ikke vil motta dit tilbud?

Den troende: Da faar du først et liv uten disse værdier —.

Den ikketroende: Jeg savner dem jo ikke -.

Den troende: Og saa gaar du ind i døden og evigheten i protest mot Gud

Den ikketroende: Mot din gudsforestilling, mener du. Javel, og hvad saa?

Den troende: Mere tilkommer det ikke mig at si om disse ting.

Den ikketroende: Du kvier dig for at dømme mig til den evige pine?

Den troende: Helvedestroen er en giftig og fordømmelig vranglære og en fornærmelse mot Guds uendelige kjærlighet. Om din evighet kan jeg ingenting si dig, men allerede det at leve et liv uten glæden i Gud -.

Den ikketroende: En opiumsæter har engang sagt mig noget lignende. Og jeg maatte indrømme ham at mit liv var fattig i sammenligning med hans egne henrykkelsestilstande. Men jeg holder nu allikevel paa min fysiske sundhet og betrakter den som det værdifuldeste trods alle savn. Og nu holder jeg ogsaa paa min aandelige sundhet og betrakter din paavirkning som en fristelse til noget daarligere, til troens bedøvende last.

Den troende: Religionen er dypest set en vurderingssak, det har du ret i. Derimot kan du ikke sammenligne mig med en opiumsæter, for han vil bare bringe dig timelige nydelser, mens jeg vil gi dig den evige sandhet.

Den ikketroende: For mig sker der nu dette, at du siger du vil bringe mig den evige sandhet, og jeg *tror* at du tror du gjør det. Naar *jeg* tror noget, er det fordi jeg finder det tilstrækkelig sandsynlig til at kunne bruke det som forutsætning naar jeg handler. Derimot spiller det ingen rolle for min tro, om det sandsynligste er ønskværdig eller ikke.

Den troende: Min tro bygger jeg ikke paa sandsynlighet, men paa visshet. Troen er en viden uten bevis, en viden gjennom følelse. Troen er fremforalt en følelsessak.

Den ikketroende: Det du tror, stemmer det med dit ønske?

— Ja absolut.

- Tror du da fordi du ønsker, eller ønsker du, fordi du tror?

— Jeg tror fordi jeg *maa*.

Den ikketroende: Altsaa ikke fordi du vil?

- Jo derfor ogsaa naturligvis.
- Ja for ellers er det jo ikke noget at takke dig for? Og heller ikke noget at bebreide mig, at jeg **ikke** maa?
- Nei naturligvis. Troen er og blir en viljessak.

Den ikketroende: Du vil ikke bli sammenlignet med opiumsæteren fordi du siger du kommer med sandheten. Nu gives der ganske visst toksiske beruselser med overvældende subjektiv erkjendelsesværdi. Det samme gjælder «mystiske tilstande» som opnaaes gjennom aandelige øvelser. Men du skal allikevel slippe denne sammenligning hvis du vil gaa med paa en anden. Nemlig med alle dem som i tidens løp har villet skjænke mig sandheten, og om hvem jeg altid har trodd, at de trodde det. I skrift og tale utgjør de hundreder, strenge og hadefulde sekterister blandet med tolerante og dogmeløse og med alle overgangstrin mot den ikke-religiøse verdensanskuelse. Hvordan vil du, at jeg skal vælge her?

Den troende: Her maa du bestemme dig efter din samvittighet.

- Men det er jo netop min samvittighet som **avholder** mig fra at ta nogen bestemmelse. Et valg her vilde for mig være den rene hazard.

Den troende: Ja det er forsaavidt et lotteri som man maa spille for at ha nogen chance til gevinst.

- Men altsaa ogsaa med utsigt til at tape alt?
- Ja-a, hvis du trækker et galt numer saa. Men den sikreste vei til at tape alt, det er at la være at spille.

Den ikketroende: Denne metafysiske tombola er efter min opfatning uttryk for et umoralsk princip, den betegner et brudd i verdensordenens moralske kontinuitet, og er i strid med min dypeste retsfølelse.

- Hvordan tør du forlange at **din** retsfølelse skal være nogen lov for Gud?
- Du regner altsaa med den mulighet at guds retsfølelse kan være væsensforskjellig fra din egen?

Den troende: Det kan godt være, det vet jeg ingenting om.

- Hvorledes kan du da vite at **troen** hjelper dig i dit evighetsanliggende?
- Det har jo Gud selv sagt gjennom sit ord.

Den ikketroende: Og du tviler ikke paa at gud holder ord?

- Selvfølgelig ikke.
- Men om nu det at holde ord aldeles ikke vedkommer Guds retsfølelse? Tænk om det netop er de troende som blir fordømt naar alt kommer til alt?

Den troende: Det kan jeg paa ingen maate tænke mig. Forøvrig har det ingenting at bety om du driver mig tilvægs med logiske spidsfindigheter. Vor

samtale er utartet til en lek med ord. Og selv du skal nok engang komme til at føle dig liten under den almægtiges haand. Det er ingen som vet hvor længe han har isinde at taale dit hovmod.

- Da vilde jeg svare som Job i det niende kapitel: Knuse mig kan du, fordi du har magten, men endda har du igjen at overbevise mig. — Og da er vort forhold til en realt eksisterende gud hverken en følelsessak eller en viljessak eller en vurderingssak, men ret og slet et spørsmål om *magt*.

Denne samtale er tænkt som et gjennemsnit av de talløse diskussioner som gjennom aarhundreder har været ført mellem oplyste lægfolk (ikke-teologer) om disse ting. Den viser hvorledes visse centrale behov i mennesket driver til tro, mens andre centrale behov fører til avstandstagen. Den viser ogsaa *hvad der er om at gjøre* for hver enkelt av de to som diskuterer. Der kan tvistes om deres værdi som repræsentanter; jeg har tænkt mig en radikal skeptiker med et utviklet metafysisk behov og en positivt troende kristen uten rigorøse ekstremer. Den troendes selvmotsigelser er svakheter bare fra skeptikerens synspunkt og tvilerens respektløshet er forargelig bare fra den kristnes. Det paafaldende er at den troende overhodet indlater sig paa en drøftelse, naar selv en logisk seier er uten virkelig værdi - men hvorledes skulde han ellers komme i kontakt med sin motpart? Ved forkyndelse og mimik alene vilde han jo ikke opnaa andet hos ateisten end at bli anset som forstyrret.

Det er fra *interessesynspunkt* vi her maa betragte trosspørsmålet; det er som praktisk livsanliggende det kan tænkes at spille en rolle i «det tragiske». De historiske, psykologiske og logiske problemer av dyptgaaende natur som reiser sig av trosmaterien falder utenfor denne undersøkelses ramme. For opfatningen av troens genese og utformning i det enkelte tilfælde er det viktig at være opmerksom paa betydningen ogsaa av sligt som temperament og andet arveutstyr, nevrotiske forhold, opdragelse, tradition og ytre livsskjæbne.

Ønskebilleder av *ikke-religiøs* natur forekommer ogsaa, omend kanskje i mindre utstrækning. Her kommer det forøvrig an paa hvor man vil trække grænsen for bestemmelsen religiøs. Mange har trodd paa en besjæling av selve naturen, som muliggjør interessekontakt med mennesket: himlen rødmer av skam over den sociale uretfærdighet, elven hulker av sorg ved den uskyldiges død, træerne bøier sig medlidende over den sorgfulde, fuglene trøster ved sin sang. Dette er da ment som noget andet og mere end ren lyrik, ment som en garanterende samhörighet mellem alt det skapte. Hypotetiske forankringer av metafysisk natur som ikke engang støtter sig paa empirisk

mulighet blir her at regne som ønskebilleder, saaledes troen paa en Nemesis, paa en endelig utligning av det «onde» og det «gode» saavel i det enkelte menneskeliv som i universets historie underrett, paa en iboende mening med alt som sker (nu skjønner jeg at verdenskrigen kom for at mor skulde faa leiet ut kvisten), paa et kommende «tusenaarsrike» paa jorden hvor alle problemer er løst, paa en «guldalder» som indledes ved at en av nationens helter fra sagnet og historien kommer tilbake¹ (Barbarossa, Holger Danske, Olav den hellige) o.s.v. o.s.v. sml. panteisme, finalisme og andre metafysisk meningsgivende livsanskuelser og filosofemer.

§ 58. *Arbeidsbilledet*. Hverken ved de religiøse eller ikke-religiøse ønskebilleder savner den «ansvarlige kritik» de angrepspunkter den behøver. En mængde mennesker ser sig av denne grund ikke istand til at sluke et ønskebillede raatt, hvorledes det end er variert. De kaster ikke vrak paa den positive, byggende tros-evne, men de finder sig heller ikke tilfreds med at sette indbildningskraften i erfaringens sted. De vet at en ønskebetonet fortolkning baade kan holde stik og slaa feil, og at sandsynligheten er et spørsmål for sig. De er rede til at gaa ind for et ønskebetonet metafysisk livsmaal, men dette maa ikke staa i uforlikelig strid med erfaringen og det man mener at kunne forutsi paa grundlag av erfaring. Den «videnskabelige erkjendelse» oppfattet i dagligdags betydning, maa enten lægges til grund eller finde en plass i systemet. Man skaper sig et *arbeidsbillede* av tilværelsen (av «livet» og «verden» og forholdet mellom dem) som ganske vist kan berede alvorlige vanskeligheter og fremdeles utfordre kritik, men hvori allikevel *det hele menneske* kan utfolde sig med en viss, omend aldrig saa tyndt begrundet utsigt til metafysisk bekræftelse. Ogsaa den anskuelse at ingen metafysisk bekræftelse er mulig, kan bli at indordne blandt arbeidsbillederne. En slik anskuelse vil i regelen staa erfaringen nær, men kan i nevrotiske naturer ogsaa utarbeides som ønskebillede, idet det medfører affektive fordele. Arbeidsbilledet - eller livsanskuelsen, som det vanligvis betegnes - har flytende begrepsgrænser saavel mot erfaringen som mot ønsket; det kan ogsaa ligge paa grænsen av ikke-metafysisk holdning: For at gjennomføre mit praktiske liv maa jeg ha en viss teoretisk bakgrunn, men den principielle motsætning mellom ønske og erfaring er av de ting som *faar staa hen*.

Vi rører her ved det viktige problemkompleks som knytter sig til spørsmålet om forholdet mellom affektivt overbestemte, affektivt medbestemte

i Jfr. Paulus *Svendsen*, Gullalderdrøm og utviklings tro, Oslo 1940.

og affektivt (ideologisk) nøitrale anskuelsesmaater. Hverken her eller andetsteds kan vi fordype os i dette principielle spørsmåal uten at komme paa aweie, - vi maa nøie os med at operere med en skala, hvor de præsumtivt mere eller mindre affektivt bestemte holdningstyper placeres i forhold til hverandre.

Om forholdet mellem «Weltbild», «Weltillusion» og «Weltanschauung» siger Willy *Hellpach* i det foran citerte arbeide¹ ting som ogsaa belyser vort tema:

«Weltanschauung ist nicht Weltbild... Im Weltbilde schalte ich mich aus, oder ich versuche es wenigstens, und desto reiner diinkt mich das Bild, je vollkommener diese Abstraktion mir gelingt. Es gibt wirklich ein Weltbild, das die Physik, ein Weltbild, das die Biologie uns zeigt, und es fragt nicht danach, wie bei seiner Betrachtung den Betrachtern zumute wird. Besser: Wir lassen es nicht danach fragen. Wir, die «objektiv» gewordenen Menschen, bilden uns nicht wenig darauf ein, ein unliebsames Weltbild ertragen zu können. Ertragen! Das Weltbild findet uns rezeptiv, passiv, leidend; unsere Hoffnungen und Wtinsche, alles was wir fiir den eigentlichen Sinn unseres Lebens halten mochten, hat vielleicht keinen Platz im Weltbilde — gut, so hat es keinen Platz; diese Sorge kiimmert ein Weltbild nicht.

Aber Weltanschauung ist auch nicht Weltillusion, nicht religiöser Glaube. Sonst müsst sie reine, absolute Gefühlssache sein. Religion braucht sich um ein Weltbild nicht zu scheren, sie kann es ignorieren, kann es negieren, kann es verhiillen, so bleibt sie doch unwiderleglich fiir den, der sie hat, so lange sie zwingend fiir sein Gefühl, Erfüllung seiner affektiven Bediirfnisse ist. Ein Weltbild kann mit Argumenten verteidigt, mit Argumenten bestritten werden; Religion in ihrem Wesenskerne ist jeglicher Diskussion entzogen. Nichts Seltsameres, als das Ansinnen mancher Naturforscher, die Religion habe das naturwissenschaftliche Weltbild zu respektieren. Darin allen Gefühlssachen gleich, respektiert eine Religion gar nichts, als das Gefühl das sie befriedigt. Mag man sie dann eben Illusion, mag man sie Aberglauben schelten, auch der Illusion, auch der Aberglaube trägt das Daseinsrecht einzig im Gemüitswert fiir den Gläubigen. Sonst nirgends.

Das sind nun die beiden Pole: Das Weltbild, ein Ergebnis des Intellekts, gewonnen unter stärkester Ausjätung aller subjektiven Zutat und Farbe; die Religion, absolute Gefühlssache, ohne jede Verpflichtung, die Ergebnisse

¹ i Nervenleben u. Weltanschauung i Grenzfragen Bd. 6 s.

des Intellekts und der Objektivierung zu achten. In jeder Zeit gibt es Menschen, die mit dem Einen oder dem Andern allein zufriedengestellt sind. Aber in der Regel iiberwiegt freilich die Neigung, von der Gegenseite ein Stiick aufzunehmen. Was dabei herauskommt, sind die Kompromisse zwischen dem Weltbild der Wissenschaft und dem Glaubensbediirfnis. Diese Kompromisse aber sind nicht etwa Weltanschauung, denn Schauen ist kein Geflicktes aus Sehen und Sehnen, sondern ein neues, an dem Intel- lekt und Gemut in gleicher Weise teilhaben ...» Og nu følger en nærmere utredning av forfatterens begrep Anschauung, som ikke hitsættes.

Ved uttrykket livsanskuelse vil hele traditionens betydningstygnde strømme ind i begrepet arbeidsbillede og enhver læser vil straks ha eksempler nok for haanden. Varianter som ikke har nogen metafysisk adresse vedkom- mer os dog ikke her, medmindre de er uttryk for en positiv nedvurdering av det metafysiske beredskap. Det er livsanskuelsens *funktionelle* verdi som sterkest fanger vor interesse paa dette sted, dens betydning for det enkelte menneske, man maa formode at det fremforalt vil være livsanskuelsens bærende verdi for den enkelte som tildeler den en rolle i et givet «tragisk for- løp». Det synes derfor unødvendig at hitsætte en historisk eller systematisk oversigt over de mest kjendte typer av livsanskuelser, likesom der heller ikke i det foregaaende var grund til at gaa ind paa religionshistoriske spørsmål eller teoriene om religionens genese. Opfatningen av sukcessionen i tid maa nødvendigvis være nogenlunde ens, derimot kan man her som i litteraturens historie tvistes om veiene som de enkelte tankeimpulser har fulgt. Hvad den systematiske inndeling angaar, kan forskjellige principper lægges til grund, idet man henholdsvis ser hen til en tankeretnings metode, indhold, vurder- ing, o.s.v. Mest mulig prøver man da at stille retningerne op mot hverandre i antitetiske par, hvorved de belyser hverandre gjensidig.

Lægmandens metafysiske livssyn indeholder sjelden momenter av betyd- ning som man ikke kan finde i en eller anden kjendt filosofisk ideologi. Men han utformer ofte stoffet efter sine private behov, kombinerer og fortolker paa en maate som kan gjøre den logisk ømfindtlige fagfilosof hvithaaret paa en nat. Elementer av de forskjelligste e-, a- og ø-billeder blandes sammen til en grøt som gjærer av indre motsigelser. Aar om andet utkommer der populærfilosofiske skrifter hvor en eller anden forestillingsmodel er lagt ind som gjennomgaaende motiv i tilværelsens vævning, brukt som vidunder- nøkkel til at aapne forstaaelsens dør overalt. Hvem av os kan si sig fri for at ha løst tilværelsens gaade i sin ungdom? «Død og fornyelse» og «energiens konstans» er slike nøkler; en svensk humorist har foreslaaet «lagen om det

jåvligst möjliga». Skalaen mellom verdifuldt kulturarbeide og spekulativt nonsens er lang og findelt og kan desuten opstilles paa et utal av maater efter vurderingen. I regelen er disse skrifter av positiv tendens, de er veiledninger til «lykke» og løser da ogsaa direkte eller indirekte det metafysiske problem, naar de i det hele tat er opmerksom paa det. Som regel forutsætter de dog et sterkt begrenset sjælelig beredskap hos dem som skal lyksaliggjøres. (I denne forbindelse blir man forledet til at mindes de mange jubilerende akademiske borgere, som har vendt sig ved milepælen og i de billigste truismer skjænket os pandestenen av sin visdoms diadem. En fremstaaende oslølæge bygget saaledes nylig sin metafysiske fortrøstning paa det at folk *vasket* sig oftere nu end før.)

I en kulturelt set høiere klasse staar en række representative «ideer» som gaar ut paa, at det metafysiske behov vil bli dækket i og med opnaaelsen av optima i biologisk, social eller autotelisk henseende. Tilhængerne av disse ideer venter sig en tilstand av universel bekræftelse, naar deres idé er blit endelig realiseret, — vi bortser her fra den rolle ideen kan spille som uttrykk for biologisk-social realoppgaver. Eksempler er: krigens avskaffelse, samfundets sosialisering, fælles sprog for alle, maskinens overtagelse av arbeidet, økonomisk overflod for alle (teknokrati), «utviklingen» og «fremskridtet» i uklar almindelighet, «sandhetens» og «det godes» seier, aandens gjennomstraaling av universet, o.s.v. o.s.v.

Ogsaa de «negative» livsanskuelser varierer, men kanskje ikke saa sterkt som de positivt-finalistiske. Der er noget paradoksalt ved disse anskuelser, de synes at trodse vor forutsætning om at arbeidsbilledet fylder et behov. Kan man ha *behov* for et negativistisk eller pessimistisk livssyn?

Psykoanalytiske forfattere har med styrke fremholdt at pessimisme maa forklares ut fra *nevrotiske* behov.¹ Saavidt jeg forstaar anerkjender disse forskere ingen realtilpasset, «saklig begrundet» pessimisme. (Vi har det tankemæssige for øie, ikke den depressive eller melankolske gemytstilstand.) Svarer man da med at dele pessimisterne i to leire, de nevrotiske og de saklige, saa spør analytikeren: Og hvor er saa det skillende kriterium? Enhver hævder selvfølgelig (og i den bedste tro) at ingen pessimisme er saa saklig underbygget som hans. Det maa medgives at man ikke er i besiddelse av et slikt kriterium. Men derfor er man jo ikke forpligtet til at godta den psyko-

¹ Se f.eks. Eduard *Hitschmann*, Schopenhauer, Versuch einer Psychoanalyse des Philosophen, Imago II, 2,1913.

analytiske induktion, at naar de og de (kanske endog samtlige) pessimistiske patienter viser nevrotisk konstitution og ophører at være pessimister efter tilendebragt behandling, saa maa alle pessimister vise en slik konstitution. Endvidere indbyr den indre sammenhæng mellem nevrose, pessimisme, helbredelse og optimisme til en nærmere undersøkelse som dog ikke kan bli foretat her. Vi maa nøie os med at spørge: Hvorfor kan ikke nevrosen ha været aarsak til at patienten, paa grund av sit høidifferentierte nerveliv og sine traumatiske oplevelser, har faat et dypere *saklig* indblik i menneskelivets kaar, baade partielt og metafysisk set? Kan den ikke ha tvunget ham til at ta op spørsmaal og efterforske sammenhænge, som for den sunde har ingen eller bare teoretisk interesse? Hvis vaktmanden ved at gaa op i taarnet opdager fiendens forberedelser, hvilken rolle spiller da *motivet* til at han gik derop? Under alle omstændigheter staar spørsmålet endnu aapent, og man maa derfor ha lov til at operere med to (hvorvel hypotetiske) hovedformer for pessimisme, den saklige og den nevrotiske, selv om man ikke kan opvise det forlangte kriterium.

Med større nøiagtighet uttrykkes tanken slik: Man maa kunne arbeide med en skala, hvor der er en «saklig» pol tilhøre og en «nevrotisk» pol tilvenstre og hvor et givet tilfælde av pessimisme kan stilles tilhøre eller tilvenstre for et andet tilfælde. Forholdet blir fort komplisert; der kan være opfordring til at sondre mellem pessimistisk *teori* (syn paa «universet») og anvendelsen av denne teori i det praktiske tilfælde. Totalsynet kan være saklig underbygget selv om de praktiske konsekvenser er nevrotisk bestemt. En mand trækker sig tilbake til ørkenen; han manglet social tilpasningsevne, men hans begrundelse er uimotsigelig.

Den «mere egte» pessimisme maa da opfattes som en utbygning av dyrets rent biologiske svartsyn, naar vilkaarene og utsigterne er tilstrækkelig slette.¹ Det vilde jo være en rent manisk opførsel at se fremtiden fortrøstningsfuldt imøte i en situation som efter al erfaring at dømme maa ende med nederlag for betrakterens dyreste interesser. Jo klarere interessen formuleres, og jo sikrere miljøet karakteriseres, desto mere overbevisende kan man fastslaa interessens utsigt til sanktion eller veto. Det er især opfatningen av den

i En videnskabelig efterprøvelse av visse Schopenhauerske synspunkter findes hos *Kowalewski*, Studien zur Psychologie des Pessimismus, Grenzfragen des Nerven- u. Seelenlebens Bd. 4. Den bekræfter i adskillig utstrækning Schopenhauers paastande.

metafysiske interesse i de formodede kosmiske vilkaar som ligger til grund for de pessimistiske «livsanskuelser».

Positiv værdi faar en slik livsanskuelse først og fremst i *autotelisk* henseende, i bærerens subjektive overbevisning om at han repræsenterer en højere grad av indsigt og intellektuel redelighet, eftersom han har stillet sig mest mulig paa erfaringens grund, dømmer efter sandsynlighet alene og gir avkald paa de lettelser som enhver ønskebetonet fortolkning vilde medføre ogsaa for ham. (Derimot vil han ikke godt kunne «faa ret» slik som i et tilfælde fra dagliglivet; han tar paraplyen med sig ut i solskin og er den eneste som ikke faar sine klær ødelagt av det uventede regn.) Hertil kommer den «æstetiske» oplevelsesrigdom ved fordypelsen i de skræmmende perspektiver; med et billede fra tindebestigningen kan man kalde den «avgrundsrus». Dette «æstetiske» behov maa tænkes at spille en vigtig rolle ved oplevelsen av tragiske forløp. (Det «æstetiske» ved en oplevelse kan paa grundlag av traditionen defineres som en egenart autotelisk kvalitet, sml. § 98.) *Sociale* fordele knytter sig mere til den nevrotiske pessimisme: man «virker interessant» og skaffer sig de unge damers medlidenhet. *Metafysisk* værdi kan ogsaa den saklige pessimisme faa ved den bevissthet hos bæreren, at han har «gjort sit yderste», at han «i sin modige sandhetssøken ikke har veget tilbake for de sorteste konsekvenser», ikke har reddet sig ved noget der for ham stod som lokkende men uhæderlige midler, at han «i sit hjerte har baaret alverdens synd» o.s.v. En kosmisk orden, som i *den* henseende er retfærdig, maa anerkjende denne indsats paa det metafysiske problemfelt. I saa henseende er bæreren optimist.

Av stor interesse er det at sondre mellem en underskuddets og en overskuddets pessimisme: Ved den første har bæreren mistet haabet og troen fordi han ikke strækker til; opgaven er klar nok og i dens løsning ligger frelsen, men han magter ikke at løse den, menneskene magter det ikke. Ved den anden skyldes mistrøstigheten den opfatning at ingen av de opgaver man reelt kan stille sig vil kunne gi en hvad man inderst inde længter efter og ikke kan forsage, — selv om de blev løst til fuldkommenhet.

«Uegte pessimisme» betyr pessimismen som ønskebillede, en verdensnedvurdering av «nevrotisk» oprindelse. Pessimisten «tar hevn over livet» fordi det er gaat ilde med ham selv paa en eller anden partialfront. Dette sker dog ikke gjennom bevisste hevn-affekter, men (ifølge nyere psykologi) ubevisst, slik at pessimismen staar for vedkommende selv som realfundert.

§ 59. *Metafysisk moral*. For at kunne gi virkelig livshjælp maa forestillingen om det metafysiske miljøes natur suppleres mod en *morallære* som henger

organisk sammen med det enkelte erfarings-, ønske- eller arbeidsbillede. Til det religiøse verdensbillede svarer kultus, bøn, standhaftighet, forkyndelse o.s.v. som religiøs moral (handlingsdirektiv); indenfor visse konfessioner tjener ogsaa det *socialt* høiværdige den religiøse sanktion, likesom ogsaa autoteliske ydelser kan være religiøst relevante og derved bli heterotelisert. Et særegent eksempel er gjøgleren, som gjorde sine kunster for den hellige jomfru. Det religiøse billede kan ogsaa være moralsk indifferent, - den troende kan selv ikke gjøre fra eller til, han frelses eller fortapes efter gudens naadebud eller efter en oprindelig determination. Eller han renses efter kortere eller længere tid i en skjærsild, og vil han bare holde ut der længe nok, kan han ta de glæder og den dovenskap han ønsker, paa metafysisk kredit.

Erfaringsbilledets moral kjender vi fra tidligere kapitler, og et tilkommende metafysisk perspektiv som ikke forandrer billedets karakter av erfaringsbillede vil heller ikke medføre nogen forandring i moralen. *Arbeidsbilledet* derimot vil kanskje ved sin plasticitet medføre en endnu mere broget mangfoldighet av moralske regler end den religionerne opviser. I sin almindelighet kan man si, at i det rene metafysiske anliggende er bare det bedste, det mest ubegrensede og ubetingede godt nok som indsats - medmindre selve konfessionen eller arbeidsanskuelsen paabyr eller tillater en regulering til fordel for de ikkemetafysiske interesser. Men netop ved praktiseringen av en slik kompromis-lære kan den metafysiske bevissthet efterhvert bli forkludret og forfusket, — en fare som de fleste mennesker lever i fordi de prøver at forene hensynene, fordi deres daglige engagement ikke er rent metafysisk, undtagen søndag formiddag, men polyfrontalt eller interfrontalt.

Ethvert sunt livsberedskap viser en stræben mot optimum. Ved *idealisme* forstaar man gjerne driften til at sætte denne stræben igjennem trods motstand og avvikende impulser, lokkende, men mindreværdige for den subjektive vurdering. Passiv idealisme præges av forestillingen om en retning eller en tilstand som den der bør fastholdes eller efterstræbes. Ved aktiv eller praktisk idealisme kommer der til en indsats i den angivne retning, under konflikt kan den skjærpes til *heroisme*, hvorom senere. *Traditionen* har efterhvert utskilt visse retninger og tilstande som «idealistisk gangbare» i motsætning til andre (maalet er ikke altid optimum, men det at «være idealist»), men begrepsmæssig set kan disse andre (f.eks. at ligge paa en sofa og meditere mens andre «arbeider») ikke utelukkes, naar vedkommende bare er hellig overbevist om holdningens høiværdighet.

Paa tre forskjellige maater kan det ufikserte subjekt stræbe mot et optimum, og dette gjælder uanset interessefront: a. ved at regulere sin kapacitet

opad, præstere *mest mulig* i en formodet rigtig retning, *taale* mest mulig av relevante paakjendinger, b. regulere sin kapacitet *nedad*, præstere *mindst mulig* i gal retning, bevilge sig (nyde) færrest mulige (eller svakest mulige) receptioner av indifferent eller skadelig natur, c. lægge hovedvegten paa at ens præstationer og receptioner er av den rigtige *slags*, uanset kvantitet, eller paa det at standhaftig opretholde en ytre eller indre tilstand. Man faar en kvantitativ, mere dynamisk idealisme, og en kvalitativ, mere statisk, som kan optræde i alle kombinationer.

Paa det rent religiøse omraade har man som repræsentativt eksempel under a. den vegt katolikerne lægger paa bønnernes og messernes antal (aktiv stræben) og orientalerens selvplagerier (passiv, taalende stræben). Under b har man avstandstagen fra verdslige glæder (forsagelse, askese) og under c. rettroenheden og det strenge ritual. Tænker man paa et religiøst billede, eller et arbeidsbillede, hvor den metafysiske sanktion ikke tilstræbes paa trods av, men hellere *gjennem* de partielle interesser, kan under a. nævnes *personlighetsutviklingen* som aktivt element, og det at «aapne sit hjerte for mest mulig av andres lidelser» som passivt. Uselvskheten, i sidste instans selvopofrelsen er et socialt ideal der nyder stor anseelse som metafysisk moralnorm ogsaa utenfor de troende kristnes rækker. Under c. kommer pligttroskap i sin almindelighet, standhaftighet i overbevisning o.l.

Av disse eksempler er det ett som i en undersøkelse som denne har krav paa litt mere indgaaende behandling; det kan nemlig forventes at den angjældende holdningstype spiller en vigtig rolle i mangel en «tragisk» sammenheng. Det er *selvopofrelsen* - for en idé eller for andre mennesker. Den vedkommer tankegangen forsaavidt den indgaar i et metafysisk perspektiv.

Læren om offeret som god metafysisk moral kan hvile paa ren tro og vil isaafald bare kunne beskrives, ikke drøftes. Anderledes hvor den er led i et arbeidsbillede, der det engagerte subjekt saa langt det er mulig søker at bygge sin holdning paa ræsonnement, og derfor ogsaa er mottagelig for forstandsmæssige indvendinger. Man tænke sig at forslaget om selvopofrelse i en given situation blir forelagt den ideelle forsøksperson fra femte kapitel eller opstaar i ham selv, under slike omstændigheter at han faar tid og anledning til at veie for og imot. Spørsmålet han da maa koncentrere sig om er dette: Fylder selvopofrelsen for mig, i sin almindelighet og i det foreliggende tilfælde, de fordringer jeg stiller til den metafysiske indsats? I første omgang ser den lovende ut, fordi den er altomfattende, den utsletter individets samtlige ikke-metafysiske krav til fordel for det «ene fornødne». Det forutsættes her at forsøkspersonen ikke er naadd ut i de ekstreme overveielser, hvor vi

sidst forlot ham, og som av psykologiske grunde førte til handlingskollaps, Ender han ogsaa her i tvil, er det et slemt tegn; en metafysisk realløsning skulde jo rent begrepsmæssig utelukke tvilen.

Han tar f.eks. sit utgangspunkt i den traditionelle sætning, som har rot i kristen ideologi: Mennesket er til for at hjelpe andre. Han vil da straks kunne studse ved et par ting. *Til hvad* skal jeg hjelpe de andre? *Til hvad* skal de andre hjelpe mig? Til at hjelpe *dem*? Her indfanges han i en cirkel dersom han ikke bryter ut, og bryter han ut og sætter et maal utenfor cirkelen har han forladt utgangspunktet, der ikke var ment som «utgangspunkt» i denne forstand, men som grundlag.

I og for sig kunde han nok gaa med paa at stille sig helt ut tjenende overfor andres interesser, men ikke hvilke «andre» som helst. Mottageren maa for den ydendes vurdering være offeret værdig, han maa repræsentere den ydendes egen stræven paa et høiere plan, med overlegne midler. Men da var det jo i grunden ikke disse andre han tjente, men sine egne interesser med de andre som mellemlødd. - Og saa i omvendt orden: Man tænke sig, utbryter vor sandhetssøker, at nogen skulde «leve for mig» - at jeg ved mit livsløb skulde gi «mening» til et andet menneskes liv! Det er galt nok at jeg sitter her som resultatet av trehundrede generationers drømme. En slik indstilling hos et andet menneske, en kvinde for eksempel, kunde jeg ganske visst «bære», tænker han, men ikke paa *metafysiske* præmisser, og *det* var det spørsmålet gjaldt denne gang.

Og videre: Opofrelsen som princip forutsætter for det første at der altid er nogen tilstede som trønger den, med andre ord at den metafysiske stræben, som opofrelsen skal være ledd i, og som maa ha ett av sine maal i menneskehetens befrielse fra den «jordiske ufuldkommenhet» - ikke fører frem. De syke og fattige o.s.v. maa være med til sidste slut, det værste som kunde hende var at man slap op for ulykkelige. Ja ulykkelige ogsaa i metafysisk forstand, fordi de var avskaaret fra selv at hjelpe nogen og dermed pleie sin metafysiske hygiene. Sandhetssøkeren kan ikke slaa sig tilro med følelsesverdier alene. I en praktisk valgsituation, og dem er der altid nok av, vil det at hjelpe den ene kunne bety at maatte overlate den anden til sin skjæbne. Hvorledes skal han kunne vælge her, hvorledes kan han ha *ret* til at vælge? Spørsmålet har sammenheng med et andet: Denne vei prøver jeg nu, fordi man har anbefalt mig den. Men fra hvilken kant og paa hvilken maate kan jeg vente den metafysiske bekræftelse? Ligger der ikke i min barmhjertighetsgjerning en ordløs *trods* mot den verdensorden som skal gi mig bekræftelsen? Skal jeg se hen til mine egne *motiver* alene, eller skal jeg først og fremst ha resultatet

for øie, naar jeg ofrer? Et forfeilet offer er kanskje værre end intet, og naar skal jeg bli færdig med at prøve her?

Det andet punkt er dette: Opofrelsen forutsætter at de andre er *villige til at ta imot*. Men deres metafysiske chance skulde jo ligge netop i det at *ikke* ta imot, dels for ikke at forarme giveren og sætte ham ut av stand til senere at hjelpe andre, dels for ikke allerede i øieblikket at fortrænge disse andre, dels for positivt at forsage selv. Og set fra giverens side: Hvorledes skal han fordele sine hjælpemidler, hvor meget skal han gi den ene, skal han ta sigte paa et helt liv i offer maa han skaane sig selv - o.s.v. o.s.v. Og: Kan og bør han paatvinge andre sit offer naar dette har de smertelige følger for dem som de netop gav uttryk for? Ligger ikke da *det sande offer* i det at *renoncere* paa offerets glæde netop for sin næstes skyld? I et samfund hvor offertanken hadde slaat helt igjennem vilde utviklingen enten bli den, at alle de offervillige gav sit liv hen og altsaa døde ut, hvorefter de raa og plumpe offermottagere fraadset paa deres grave og var fjernere fra et metafysisk sigtepunkt end nogen sinde. Og da hadde de avdøde opnaadd akkurat det motsatte av det de tilsigtede, hvilket var *alle* menneskers metafysiske fuldkommengjørelse og frelse, ikke bare deres egen - ellers var de ikke ofrere i aand og sandhet. Den anden mulighet i et samfund av lidenskabelige ofrere er den at der blev mangel paa mottagere. Et moralsk geni vilde da undfange ideen om offer i anden potens, forsage sin egen offerglæde og stille sig til disposition som offermottager.¹ Mulige gjenblevne ikke-idealister vilde sette i scene den gyseligste svindel ved at utgi sig for selvopofrende offermottagere. Vigtigere er det dog at ingen vilde nøle med at følge geniets eksempel, der vilde indtræde en ny fase, hvor alle forlangte at faa være offermottagere. I næste periode vilde pendelen svinge tilbake, men hver gang med et nyt skikt av motiver. Sml. ordet: Det er bedre at *lide* uret end at *gjøre* uret. Sin nabo skal man unde det bedre. Altsaa skal man selv *gjøre* uret.

Juristene lærer, at naar en mottager ikke vil vite noget av det som yderen kommer med, kan yderen *deponere* sin ydelse og dermed være ansvarsfri. Hverken et moralsk «mora» eller andre utveie hentet fra partikulære interessefronter lar sig imidlertid applicere paa det foreliggende omraade uten at berøve den hithørende holdning dens værdighet og alvor; disse egenskaper har allerede i det foregaende været i fare og den emotionelle

¹ I et drama av Reinhard Goering: Die Siidpolexpedition des Kapitåns Scott, Berlin 1929 s. 50 f. er man vidne til en slik potensering.

side ved saken er ikke den mindst vigtige i praksis. Det er kanskje den som gjør utveiene brukbare.

Vor sandhetssøker har allerede nu stiftet bekjendtskap med en række tvilsmaal, naar det gjaldt den metafysiske tilstrækkelighet av ideen om en opofrelse for andre. Og han kunde sikkert finde flere. I den ofte anførte situation med to skibbrudne paa samme planke kan det tænkes at netop hans større samvittighetsfuldhet vilde avholde ham fra ukritisk at overlate planken til den «ukjendte passager». Sæt at det var en antimetafysisk agitator som ved sin landstigning bare vilde utlevere det borgerlige fjols til sine fremmødte meningsfællers latter. Eller endnu værre: sæt at medpassageren var likesaa moralsk ømfindtlig som forsøkspersonen. Denne kan nu faa anledning til at prøve sine teoretiske betragtninger paa en konkret situation, hvor det ovenikjøpet haster med avgjørelsen. For begge vil det være en betænkelig sak at motta offeret, allerede av den rent sociale grund at det kan bli en kilden sak at vende tilbake til samfundet og fortælle at man lot den anden ofre sig. En rent social feighet kan i et givet tilfælde være offerets grundlag, der skal, som Ibsen siger «mod til at vælge livet under de vilkaar». Social er ogsaa pligten til at sørge for den ofrendes efterladte, noget en høimoralsk overlevende vanskelig vilde unddra sig. Den ofrende var kanskje utslitt av næringssorger eller ødelagt av sygdom; offeret betyr i virkeligheten en lettelse for mangfoldige bekymringer, det er kanskje til syvende og sidst et kamufleret selvmord, en kjeltringstrek, en raffineret hevsn, netop gjennom de sociale forpligtelser det overfører paa mottageren. Den offervillige kan ha grund til at mistænke sine motiver. Ogsaa en omvendt betragtning kan gjøre sig gjældende: Har jeg socialt set *ret* til at ofre mig for en ukjendt passager og vinde mig en ærefuld exodus paa bekostning av alle dem som er avhængige av mit arbeide og nu blir hjelpeløse eller henvist til andres barmhjertighet? Er det rigtig handlet, naar jeg paa denne maaten tilintetgjør de forhaabninger man stiller til mig som sjælesørger, politiker, kunstner, videnskabsmand, familiefar - forventninger som jeg, selv for en nøktern vurdering, mener at kunne i hovedsaken opfylde? Fattige, men begeistret troende mennesker har samlet penge sammen for et stipendium til mig, eller for at bekoste et langvarig sykehusophold, saa jeg atter kunde bli arbeidsdygtig, - er jeg fri til at disponere over mit liv? Og han - kan han bære det ansvar han faar ved at motta sit liv for en saadan pris, vil ikke hans fortsatte eksistens forbitres og fordærves fordi han ikke kan utholde denne viden, fordi han daglig ser det gapende svelg mellem det *han* kan og vil utrette «for menneskeheten», sammenlignet med det *som jeg* hadde kunnet

utrette? Vil han ikke tilslut bli samfunds- og menneskefiende paa grund av sine omgivelers ransakende og ordløst anklagende blik eller deres stadige stikpiller? Og hvis han isteden kan forventes at bare leve plystrende videre, uten det ringeste tegn til anføgtelser som disse - kanskje er han endog en «forbryder» som straks vil gjenopta sin samfundsskadelige virksomhet — er han da offeret værd? Er det god social økonomi at jeg avgjør valget til fordel for Barrabas, vil man ikke korsfæste mit eftermæle til tak? Er jeg kompetent til at foreta en slik sammenligning? Hvad vet jeg om det som til syvende og sidst er værdifuldt eller ikke værdifuldt? Har jeg lov til at luske undav den sunde, konkrete vurdering med denslags metafysisk uldsnak?

Naar slike betragtninger dominerer den vælgende, er situationen enten social eller interfrontal. Men de kan overføres til det rent metafysiske omraade. Ogsaa i dette lys kan offeret sees som en flugt fra det som er vanskeligere at bære end døden, ogsaa her kan den ofrende gjøre den anden en bjørnetjeneste. Og her gjælder det ting som for en bestemt vurdering er mere om at gjøre end underholdningspligt og offentlig mening. Her spørges det om mottageren vet utvei til at retfærdiggjøre prisen, som er betalt for hans liv, ikke for en social, men for en metafysisk vurdering. Og uten at tilhøre en dogmatisk bekjendelse vil vel et metafysisk ømfindtlig menneske vanskelig eller umulig kunne utholde at ha et andet menneskes frivillige død at takke for sit liv, naar det med vidende og vilje har mottat'denne død som offer. Og selv for den kristne kan der være noget usmagelig i at kjøpe sig frelse ved offeret, naar mottageren kanskje bare hadde denne ene chance til selv at bli frelst. Ved at vende tilbake til livet vil han uvægerlig gaa tilgrunde. Det samme gjælder, om giver eller mottager blir til en gruppe, en hær, et folk, en menneskehet. Uten vilkaarlige forutsætninger kan ikke *antallet*, det kvantitative moment, anføres som metafysisk argument, men vel som biologisk og socialt, idet man her kan gaa ut fra gjængse og generelle formuleringer. Her kan ogsaa flertallet sætte sin opfatning igjennem med magt og *tvinge* den enkelte til at dø for folket, et tilfælde som imidlertid ikke har noget at si os i den foreliggende sammenhæng.

I en stilling for sig staar det tilfælde at der indgaaes en *kontrakt* mellem de to paa planken. Den ene, som f.eks. ikke mere kan arbeide paa sit livs maal, (han har faat varig men el. lign.) ofrer sig for den anden mot at denne skal arbeide paa den samme opgave efter bedste evne, eventuelt fuldføre den. Opgaven kan være hvadsomhelst, men det forutsættes her at den spiller en rolle for den ofrendes metafysiske interessefront. Noget rent offer som metafysisk vei kan man da ikke si at dette er.

Videre kan enhver av dem tænke: Ett er, at jeg ikke vil paaføre ham et ansvar av det og det omfang, men et andet er at jeg ikke kan gjøre mig til formynder for ham. Mener han at han kan bære det, saa har ikke jeg noget med at overprøve denne antagelse, - eller har jeg det? Har jeg overhodet lov til at ræsonnere før jeg ofrer mig, - eller har jeg endog pligt til det? Som konfessionsløs vet jeg ikke hvad der metafysisk set er det høiværdigste - og selv om jeg søker til det autoteliske som eneste rettesnor og spør: Hvad trives jeg i og for sig bedst ved, uten sideblik til nogen kant - saa kan jeg heller ikke svare paa det. Resultatet av den metafysisk-moralske kappestrid mellem de to paa planken vil i et givet tilfælde kunne bli det at *begge* ofrer sig; i saa fald gjøre de det ikke for hverandre, men for *en idé*. Ideen kan være social, autotelisk eller metafysisk, men i alle tilfælde er den a-biologisk. I egenskap av forankring kan en slik idé være støttet av isolation m.v. og i et givet tilfælde kan da forankringen briste i *tvil* eller i overbevisningen om dens fiktivitet. Viser den sig at holde stand in extremis rebus, saa staar man her ved ett av de tilfælde hvor døden og fuldkommenheten, slik som denne sidste opfattes av den handlende selv, er uløselig forbundet.

I en artikel av Josef *Korner* finder man den antagelse fremstillet som grundlag for offertanken, at der i verden findes en bestemt sum av ondt som Gud arbeider med at fjerne. I dette arbeide kan mennesket delta ved at lide; Gud faar hjælp av det lidende menneske «der durch sein Leiden die Summe des Übels in der Welt allmählich aufzehrt, und Gottes sittliche Macht mehrt». De faktiske konsekvenser av denne idé hos et samfund av «smertespisere» vilde vel desværre lettere gi stof til en makaber tragi-komedie end til et virkelig forløsende vidnesbyrd. (Sml. § 112.)

I almindelighet hviler offertanken, som saa mange andre metafysiske hjelpemidler, ikke paa ræsonnement, men paa rent emotionelle forutsætninger, — enten det gjælder opofrelse for et andet menneske (andre mennesker) eller *for en idé*. I sjælelivet opleves dog sjelden en følelsesbetoning uten at der knytter sig tænkning til, især naar det er et valg og en viljesakt som forestaar, og dertil smertefulde konsekvenser. Grænseforholdene her er et komplisert psykologisk problem, som ikke kan opta os. De irrationale faktorer kan sikrest beskrives i det enkelte tilfælde, og da kanskje bedst ved kunstneriske midler. Skjønt en slik beskrivelse kan være en udmerket, kanske den bedste kilde til forstaaelse av en foreliggende kasus, maa vi dog, naar

det gjelder saken i sin almindelighet, holde os til de processer som lettest lar sig «tankelægge».

Opofrelse for en idé forutsætter i almindelighet at man «tror paa» ideen, finder den værdig til den forlangte pris. Sociale interesser kan imidlertid bryte ind og forurene den rene autotelisk-metafysiske holdning. Den som ofrer sig for en socialt sanktionert idé, uanset hvorledes han selv i sit stille sind vurderer den, kan gjøre regning paa social sanktion, ry, eftermæle, - den han da nyder paa forskudd. Især *eftermælet* fylder dog ogsaa i mange tilfælde en metafysisk funktion; den ofrende opfatter ikke forskjellen klart. Ved utsigten til et lysende eftermæle har mange git sit liv selv om de ikke indsaa sakens værdi og i sine aktuelle, snevrere omgivelser bare høstet haan og spot.¹ Urokkelig overbevisning om sakens sociale eller «absolute» værdi kan man finde hos de saakaldte moralske genier, eventuelt ogsaa religiøse og tekniske, som dør for sin overbevisning av ytre eller indre grunde. Ja endog bare en usvikelig tillid til det *relativt* værdifulde i deres opfatning lar dem *heroisk* bære den motgang som en uforstaaende omverden, eller en omverden som *ikke har mod* til at vedkjende sig den samme opfatning, eller som av andre grunde blir deres motstandere, bereder dem. Idealisten handler her ikke alene ut fra sin moralske idées formodede overlegenhet, men kanskje i høiere grad ut fra en følelse av «pligt». Han *maa* være trofast mot det krav idealet stiller til ham, at han skal prøve at realisere det. Pligt er et vanskelig begrep at utrede, kanskje skifter det indhold efter de konkrete omstændigheter, under hvilke det blir anvendt. For os vil pligten bli ensbetydende med et imperativ, biologisk, socialt, metafysisk eller autotelisk. Skal et slikt imperativ ikke bare konstateres, men ogsaa forstaaes, maa det opfattes enten som irrational fiksjonstendens, eller som motiveret. Psykoanalysen træder her supplerende til med fremhævelsen av de ubevisste drivkræfter i forskjellige skikkelser. *Motiveret* pligthandlingen paa heterotelisk omraade gjennom ønsket om at undgaa de ulystbetonede konsekvenser av en forsømmelse, paa autotelisk omraade ved bevisstheten om den indre utilfredshet som vil følge. De positive tilskyndelser, ønskværdigheten av de tilstande som handlingen ventes at medføre, vedkommer saavidt jeg skjønner ikke handlingens karakter av pligthandling. Grænsen mellem pligt og ikke pligt er graderet, pligten begynner der hvor det har betænkelige følger at handle anderledes, hvor en ytre magtinstans eller et indre velfærdsprincip danner

¹ i Sml. *Lukian*, *Peregrinos'* selvopbrændelse.

en truende bakgrund; men hvor subjektet allikevel principelt set staar frit (motsat fysisk tvang). Subjektivitet og relativitet gjennemsyrer hele denne materie, og sprogbruken er mangetydig. Istedenfor at fortape os i yderligere spekulationer over «pligtbegrepets almindelige natur» vil vi heller, hvis vi senere faar med konkrete tilfælde av pligtfølelse at gjøre, undersøke hvilke faktorer som spiller ind i hvert enkelt av disse. Paa en skala mellem «egte» og «uegte» heroisme som ytterpoler vil det tilfælde ligge nærmest den «egte», der den handlende (her den ofrende) selv har den overbevisning, at ideens værdi er tilstrækkelig til at «retfærdiggjøre» opofrelsen, - at der indtræder en følelse av forholdsmæssighet og harmoni i den ofrendes bevissthet - alt sammen ut fra en resultantvirkning av alle de faktorer, som aktualiseres i sakens anledning. Den som ikke vil anerkjende nogen opofrelse uten et saakaldt selvisk motiv, vil kunne naa frem til begrepet heroisk opofrelse ved at gjøre det selviske hensyn mere og mere *indirekte*, la det realiseres ad omveien om offeret.

I ly av den «egte» heroismes sociale position og psykologiske ugjennemsigtighet kan ogsaa et mere «urent» indstillet individ finde tilflugt i selvopofrelsen — et individ, hvis «selviske» adresse er mere direkte. Den som f.eks. bærer paa bevisstheten om et «spildt og forfeilet» liv kan speide efter en god nok anledning til at gi resterne som offer «for en eller anden god sak». Selve livet har han jo endnu i behold, og netop den psykologiske ugjennemsigtighet og mangelen paa en objektiv maalestok vil medføre, at «verdens» og kanskje ogsaa hans egen, opmerksomhet vil fæste sig mere ved handlingen end ved de mulige motiver. Ja selv om det efterpaa skulde lykkes en psykolog at avsløre det hele som gestus eller kamufleret selvmord, kan han (psykologen) risikere de største ubehageligheter, fordi der er gaat f.eks. nationalstolthet i saken; helten har foranlediget en forankringsdannelse. En konvertering har fundet sted, sakens historie gaar fra nu av ikke længer tilbake end til den heltedige handling, hvorved den dyrkede personlighet ofret sit liv - for kongen, nationen, retfærdighetens idé? - derom kan man rigtignok tvistes.

Den meningsløse «daad» er netop en slik eftertragtet anledning. Oprindeligg hadde daaden mening i kraft av en vurdering som baade for den enkelte og hans sociale omverden var helt utvilsom. Det gjaldt opgaver hvis løsning enten bragte uanede positive værdier, eller frelste fra en omfattende katastrofe; til nød kunde man ogsaa høste laurbær paa præstationer som ikke bestod i andet end at manifestere den menneskelige ydeevne i et relativt maksimum. I sidste fald appelleres til en autotelisk interesse, som i praksis forutsætter at ingen brændende heteroteliske spørsmåal optar den

omgivende gruppes oppmerksomhet og kraft. Daaden (vi forutsætter her en daad som i det mindste indebærer et alvorlig risikomoment) mister imidlertid sin metafysiske «Wirkungsträger» (som ofte bare skyldes overføring av den sociale estime til det metafysiske interessefelt, altså surrogat) efterhvert som den tilgrunnliggende vurdering uttyndes og relativiseres. Anledningen er ikke lenger god nok, man brænder inde med sin daadsvilje (den vi her maa betragte som en kombination av metafysisk offerberedskap og ikke-metafysisk utfoldelsestrang) hvis man ikke vil utsætte sig for at bli latterlig baade i andres og tilslut i egne øine og derigjennem gaa glip av den metafysiske skinværði man søkte bak den ytre virak. Flugten over Atlanterhavet var oprindelig noget som kunde tilfredsstille et primitivt sinds metafysiske behov - ved siden av de autotelisk-sociale. Men efterhvert blev det saa mange som kom med sit liv og vilde sætte det ind for atlanterhavs-flyvningen at det blev rent flaut. Atlanterhavet begyndte at bli *utslitt* som offerværdig objekt, - den sidste atlanterhavshelt (1936) fik endog en overhaling da han kom frem. (Læseren vil ha bemærket at vi her fra en ny side er kommet ind paa forhold, som vi før har været i berøring med under behandlingen av det autoteliske overskuddsproblem. Samtidig ligger de paa overgangen til den situationstype som vi kommer til i slutten av dette kapitel og har git betegnelsen interfrontal.)

Et andet eksempel, der man vel ogsaa med en viss føie kan si at den autoteliske maksimalutfoldelse undertiden har spillet rollen som metafysisk surrogat, er tindebestigningen, som i visse mellemeuropæiske lande, særlig i den sidste tid, har været en tilflugt for de offerberedte og daads-søkende. Den økonomiske misere har skapt en utbredt desperation hos unge mennesker, blandt andet (og det er det som vedkommer os her) fordi de er berøvet en række av de avledere for metafysisk beredskap som staa til disposition for den enkelte under normale samfundsforhold. De staa med sit liv som en ledig evne og ser sig raadvilde omkring — hvad skal de bruke det til som ikke er alt for jammerlig? Skjæbnen har git dem en talent som brænder dem i hænderne og forlanger at bli omsat. Saa er det blit til en *rovdraft* paa fjeldene som eneste utvei. Her kan man endnu i kraft av den herskende sociale vurdering præstere det enestaaende, det ufattelige, det en-ganglige, straale i egne og andres øine og føle sig metafysisk lindret omend ikke tilfredsstillet. Livets tap er kanskje ikke den direkte hensigt, men det omfattes av en *dolus eventualis*: fordres det, saa tar vi det med. Rutene vælges stadig vanskeligere, indtil der enten indtræffer en ulykke eller en psykologisk krise, f.eks. overgang til religion. Ogsaa her ligger der

avgjørende vegt paa førstegangspræstationen - gjentakelsen hverken interesserer omverdenen eller tilfredsstiller den søkende selv. Et utbredt fænomen kommer tilsyne i dette: bare gjennom den enestaaende, enganglige, «nye» præstation mister mennesket den frygtelige følelse av overflødighet, bare som unikum i universets historie kan det arbeide sig ind i en metafysisk funktionskreds. I vanskeligheten ved at realisere dette krav tør man kanskje se en av de dypeste forutsætninger for de kollektive bevægelser.

Daaden og beredskapet til selvopofrelse fører imidlertid ikke alltid til biologisk død. Undertiden overlever man det «heroiske forsøk» og der indtræffer da ofte en reaktion. Rusen ebber ut - og den metafysiske værdi svinder sammen med den autotelisk-sociale. Fortsat liv skaper nyt behov, selv et leie av laurbær gir urolig hvile. Kanskje begynner helten at tænke som saa: det hadde allikevel været bedre om jeg hadde mistet livet. Ja der er helter som har gaat legemlig og sjælelig i hundene, fordi de har overlevet sin eneste metafysiske chance — krigshelter, polarhelter, videnskabelige helter. Ett er at være hero mens anledningen er for haanden og gir en høispændingens ekstase og mens bifaldsbruset utenfra og den egne sanktion indenfra løfter en op over alle hemninger, — et andet er at være det *i længden*. Hele det emotionelle grundlag blir et andet, og selv om man fremdeles er «begeistret for ideen» indvirker baade trætheten og den daglige gjentakelse paa vurderingen, paa følelsen av aktualitet m.v. baade hos en selv og andre. Idealjeget, resp. det metafysiske jeg, blir overskygget av andre «jeg-fragmenter», nye hensyn trænger sig frem fra selve organismen, som det trætte metafysiske jeg maa kjæmpe mot, ofte paa ulike vilkaar. Denne for følelsen av bekræftelse saa farlige reaktion slipper den, som virkelig mistet livet i det heroiske engagement. Selv dør han i et øieblik av levende tro i bevisstheten om at ha naadd sit livs moralske klimaks — og hvad omverdenen angaar, saa fremstaar han for denne som forklaret, avstreift alt som hemmer og hindrer, frigjort fra de jordiske kaars begrænsning og relativitet, en veiviser, en som er naadd ind i den efterlængtede metamorfose. En gud og en avdød kan man dyrke uten at nære frygt for konsekvenserne, slik som man maa det ved den levende. Gjennem døden blir helten *fikseret i sit maksimum*, fritat for tidens devaluerende indvirkning. Netop denne virkning vil i et givet tilfælde kunne anføres som indvending mot den heroiske selvopofrelse som metafysisk-moralsk realløsning, - den heroiske affekt synes ikke at ha sin kilde i sammensmeltningen med nogen «absolut værdi». Den var en affekt som andre, kunde man si, i det høieste realbegrunnet ved bevisstheten om handlingens *sociale* høiværdighet.

Ved siden av troen og selvopofrelsen har mennesket ogsaa paa andre utalte veie søkt efter metafysisk realbekræftelse. Den hellige gral - den blaa blomst —. I vore dager spiller *kunsten* og den dermed sammenhengende «intuitive erkjendelse» en viktig rolle for mange ogsaa i denne henseende. En indvending er den at det er et ganske bestemt og for andre partielt metafysisk behov som dækkes gjennom kunsten, nemlig behovet for en harmonisk verdensfølelse, befrielse fra partialfronternes sønderslitende krav. Her blir vi atter mindet om sontringen mellem det almengyldige og det subjektivt tilstrækkelige metafysiske svar. Andre tror at *kjærligheten*, *ekstasen* eller *naturvidenskapen* fører frem. Teosoferne faar kundskap om metafysiske realiteter gjennom lederens visioner, antroposoferne gjennom aandelige øvelser av forskjellig art, spiritisterne ved et mediums formidling. Mot videnskapen kan man indvende, at ikke en hvilken som helst «viden», «erkjendelse», «kundskap» eller hvad ord man vil bruke, som forskningen kan føre til, er tjenlig for det metafysiske behov. Og hvilken sikkerhet har man for at et mulig endelig videnskabelig resultat ikke vil virke direkte dræpende paa den metafysisk nødlidende? Er der noget som idag synes at tyde paa det? - Nogen tror paa «personlighetsdannelsen», skjønt der gives høitutviklede personligheter (Ibsen, Strindberg o.a.) som bare er naadd frem til at stille spørsmålet endnu mere skaanselsløst. Det at være tilfreds med sin egen moralske indsats er jo heller ikke det samme som at man har løst selve meningsproblemet, men for mange kan det nok bety en værdifuld lettelse.

Efter at ha opsummert endel av de vanskeligheter som melder sig ved meningsproblemet's løsning, erklærer Harald *Høffding* uten reservation: «— alt dette gør det logisk og etisk umuligt at hævde et etisk Princip som Kilde til Verdensudviklingen. Ethvert teologisk og filosofisk Forsøg paa at overvinde denne Vanskelighed har vist sig frugtesløst. Den ortodoxe Teologi har kun skudt Spørgsmaalet længere tilbage, og den spekulative Filosofi har forflygtiget og bortforklaret Vanskelighederne. Den eneste Maade, hvorpaa man kan slippe fra disse Vanskeligheder, er at lade være at tænke paa dem, og denne Udvei falder ikke lige let for alle Individier. —»

I vor terminologi vil konklusjonen lyde: Dannelsen av et arbeids- eller ønskebillede er ikke den eneste anvendelige taktik. *Isolationen* er en av de øvrige. Man «vil ikke ind paa» metafysiske spørsmåal, en norm for god tone

fordrer at man ikke bringer dem paa bane. Av større værdi for den kulturelle stræben er her som i andre forbindelser *sublimationen*, en proces hvorved den av problemet bundne energi blir forløst ad omveie. Den metafysisk fortvilede blir partifører, forfatter, filosof, digter, forkynner, kunstner, menneskeven, profet. Mens en slik kulturel kraftanvendelse i det foregaaende er blitt indordnet som utvilsom *realløsning* av det *autoteliske overskudd*, møter vi den her som en metafysisk utvei, om hvis realtilfredsstillende betydning der kan tvistes. Holdningens psykologiske genese kan være forskjellig, og de interesser den skal dekke, likesaa. For en bestemt synsmaate fremtræder kulturen *ogsaa* som et produkt av metafysisk panik - likesom de taler og paafund kan være det, med hvilke en dødsdømt søker at verge sin bevissthet mot uutholdelige følelser og refleksjoner i de sidste minutter før henrettelsen. Synsmaaten «sublimation» flyter her over i synsmaaten «distraktion», og man ledes da fra disse mere kvalifiserte tilfælde nedover mot kulturelt indifferente eller endog skadelige former for distraktion, hvis opgave bare er den at vende oppmerksomheten bort fra de pinlige metafysiske spørsmål. Midlerne er mange og velkj endte og av skiftende værdi - alkoholrus, erotisk rus, reiser, underholdning, selskabelighet, kunst o.s.v. o.s.v., oppgaaen i praktiske detaljer, arbeide, flugt fra syntesen. Horisonten begrenses ved villet koncentration, oppmerksomheten bindes ved kontinuerlige rækker av sanseindtryk. *Arbeidet* er livets salt, heter det med en ikke ufarlig lignelse: saltet maa bare det som har tendens til at raatne.

Distraktionen kan sees i bilde av en flyvemaskin, som maa holde farten for at flyte, fordi luften bærer bare et øieblik. Føreren kan bli sløv av vane, men med det samme motoren fuser er krisen akut. Netop under det mest løsslupne bacchanal kan en slik «nedstyrtning» finde sted, og paa et øieblik er situationen forvandlet fra overgiven til makaber. «Den metafysiske tomhet» griner livsdyrkeren i øinene. Med kvalme fornemmer han da hvorledes sindene henger i sit eget spind, mens der lurar et helvede under. Jo dypere ens metafysiske behov er grundfæstet bak alle fagter, og jo mere haardnakket man har forsømt sin metafysiske hygiene, desto lettere vil man under givne omstændigheter være prisgit paniken. Og desto sterkere vil man være disponert for at bli indfanget av selv et billig surrogat, naar det bare er positivt (amerikansk middelklasse).

Der er tidligere stillet op mot hinanden to forskjellige maater at se det metafysiske beredskap paa, som «realfænomen» og som «skinfænomen». Vi valgte det standpunkt at regne med begge muligheter ved siden av hinanden. Det «uegte» metafysiske behov, som ifølge psykoanalysen hovedsagelig

skyldes rationalisering og projeksjon, skulde da *bortfaldeved* den analytiske behandling. Det ligger da nær at spørge, om det ikke skulde være mulig at «løse» ogsaa det præsumentivt realtilpassede metafysiske beredskap ved paa en eller anden maate at *bringe det til ophør*, f.eks. gjennom en hensigtsmæssig opdragelse eller en helt betryggende samfundsordning. Det paastaaes at man i Rusland har kunnet utrydde det *religiøse* behov hos den nye slekt. En tviler kunde indvende, at vel kan behovets ytre tilsynekomst være forsvundet, men ingen vet hvad den enkelte bærer paa i det skjulte. Og hvortil den omfattende agitation, hvis der ikke var kræfter som stod imot? Aldous Huxley (Brave New World) har tænkt sig en utryddelse av det metafysiske behov gjennom kontrol med arveanlæggene. Spekulationer over forskjellige muligheter i denne retning har imidlertid foreløbig et saa magert grundlag, at de for opfatningen av det tragiske ikke betyr andet end en kuriositet.

Fra metafysisk synspunkt vil en slik reduktion av menneskenaturen ta sig ut som et frygtelig forfald, en «tilbakevenden» til det «dyriske» plan. Men - det kommer man neppe forbi — naar den sidste metafysiker var utryddet eller selvdød, da var der ikke lenger nogen til at anstille denne sammenligning. Og dermed var ogsaa samvittigheten fri og den metafysiske uskyld reetablert. Naar der intet generelt retfærdighetskrav mere fandtes og intet altomfattende meningsbehov, saa eksisterte der jo heller ingen uretfærdighet og ingen meningsløshet uten i det smaa, i forhold hvor det kunde rettes paa og gjøres godt igjen. Forelaa der en virkelig overbevisende utsigt til at amputationen vilde lykkes, var det ganske utænkelig at den kunde slaa feil og resultere i forværrede tilstande, - paa hvilket grundlag skulde man da kunne fraraade den, bortset fra positive bekjendelser som hævder at den metafysiske stræben er pligt?

Den metafysisk søkende staar da stort set paa en skillevei, hvor der er to alternativer for en konsekvent gjennomført linje. Enten at gaa ubetinget ind for en hypotetisk og irrational bekjendelse, eller ogsaa betragte det metafysiske behov som en nærmest psykopatisk overbygning av bevissthetslivet (eventuelt som et nervøst skinfænomen) og gjøre sit bedste for at uskadeliggjøre eller utrydde det. Disse to programmer har vi hat oppe til behandling. Men fra det omtalte delingspunkt gaar der endnu en tredje tænkelig vei, som vi skal stanse litt op ved, før vi med nogen kortfattede bemerkninger om den interfrontale interessekollision avslutter dette brogede kapitel.

Forsøkspersonen fra før, som vi hensynsløst har utstyrt med de nødvendige repræsentative egenskaper, maa da endnu en gang bære stundens byrde og hete. Han befinner sig nu i sin metafysiske personlighetsutvikling paa den

omtalte skillevei. Men han kan ikke bekvemme sig til at følge nogen av de traditionelle linjer. Det ene synes han kræver hans nedværdigelse som bærer av en kritisk intelligens, mens den anden staar i den skarpeste strid med hans metafysiske behovs natur. For ham er dette behov noget «hellig» og umistelig, en tornekrone rigtignok, men like fuldt et kongetegn. I kraft av dette behov er han universets dommer og menneskelivets trofast vaakende øie. I dette behov fuldkommes hans egenart, fra denne høide overskuer han detaljerne og samler dem i en uhyre, spørgende og anklagende syntese. Dyret og de lykkelig blinde kan utfries av sin øieblikkelige nød ved et enkelt haandgrep, men her gjælder andre maal. Her er han høvding for en slegt av uforløste, lidende og spørgende, av kjendte og ukjendte ofre og oprørere. Skal vi som lever, tælle dødens høst? heter det i en græsk tragedie, men det gjør netop vort metafysiske menneske; han tæller dødens høst og leder dem frem ved sin haand og forlanger en mening med deres liv. Og han tæller de ufødte kim og alle staar ham like nær fordi alle er mennesker. Ved sit metafysiske krav er han gud fordi han bærer en verden i sit hjerte, og han er slave, fordi denne vegt er ifærd med at knuse ham. Han har valget mellem at kaste sit kors av sig, paa den ene eller den anden maate, eller ta undergangen med som uundgaaelig konsekvens. Under disse vilkaar vælger han undergangen. Ganske visst gir den ham ikke det han søker, nemlig en positiv bekræftelse, men han vælger den som det mindst utilfredsstillende, fordi der ikke gives nogen redning uten ved uredelige midler. Ved midler alene, hvorved han skjænder sin «hellige form» kan han vinde en fortsat eksistens som er noget mere end en dump og desperat meditation, hvis sidste resultater han forlængst har paa det rene og hver gang kommer frem til, hvor han end tar sit utgangspunkt. Det er naturligt at et direkte eller indirekte selvmord maa fremstille sig for ham som en lokkende og befriende utvei. Men selvmordet er flugt. Saasandt han har «nerver» til at bære tilstanden et øieblik til, maa han ikke svigte. Handle eller ikke handle, begge dele er vilkaarlighet. Bare en nødvendighet som ikke kjender motstand, kan ta ansvaret fra ham. Han er livets fange, han er prisgit en ukjendt tyrann. Han har erfaret at den ytterste vilje til subordination under en ukjendt plan fører til den fuldstændige passivitet, ikke som logisk, men som psykologisk følge. Hit og ikke længer er han kommet med sin meditation, og noget andet verktøi kjender eller anerkjender han ikke.

Men det kan hende, at netop paa denne ytterste grænse mot den endelige kollaps overfor umuligheten sker der noget i ham. Hans skjæbne har været som det blinde dyrs, der faar alle sine interesser gjennombrudt, alle sine haab

slaat ned. Og mens det anstrenger sine kræfter og sit villige beredskap ut over alle reserver, dynger dets almægtige herre en tidobbelt plage paa dets verkende rygg i bytte for hver vunden strid. Da hænder det at der sker en krise i dyret. Paa utslettelsens terskel gjør det front mot selve umuligheten, reiser en kamp med sin sluknende kraft, et øiebliks kamp før det ligger knust under herskerens kølle. Men i dette ene øieblik har det ryddet plads for sin egenart, har det oplevet sin form som jevnbyrdig med herskerens. -i tillid til slavens absolute underkastelse lot han dens lemmer være fri for at den kunde tjene ham med dem og holdes i aande av befrielsesdrømmen og ikke gi haabet op saa længe der var kræfter i behold. Bare den unyttige gir han med velberaad hu i fortvilelsens vold. Men slavens lemmer fik gjennom slitet en farlig styrke, og den frihet herskeren var nødt til at gi ham, den angrer han nu med det blod han tørker av sit ansigt.

Min tyrann er livet, siger den metafysisk pinte, livet og driften til liv. Vi spreller i livets lænker og naar det har vridt os til sidste draape blir vi kastet i forfærdelsens kvern for at omgjøres til nye liv. Hvortil! skriker vi nu og da i et opblussende klarsyn. Da smiler tyrannen og tænder et nyt haab, som vi kaster os ind i med krop og sjæl — og naar det saa ikke længer er haab, men eiendom saa gjennemisnes vi av dets intethet og skriker et nyt hvortil! Men for at mennesket skulde bli en lidelsesbærer av høieste orden, for at det skulde bli herjet ikke bare av sult og frost og huller i vævet, men av selve den guddommelige desperation, av *valgets vaande*, fik det den evne det kalder sin frie vilje. Denne ene dør lot livet staa aapen bak sin fange, for at han skulde ha haabet i behold og frigjøresestankens inspiration til at holde ut. Holde mere ut, indtil han ikke længer kan tjene livet gjennom avl og midler til avl. Siden har han ingen ressurser og intet stimulerende princip, og livet bekymrer sig ikke om hvilke faktorer han endnu præsterer paa veien til fællesgraven. En eneste evne lot livet være at lænke, slik føler han det nu, viljen, - i tillid til at livsdriften bandt.

Og her er det han nu reiser sit oprør paa utslettelsens terskel. *Mig fik* du, men min søn skal du ikke faa! En skjæbnesvanger feil begik du, dengang du ogsaa la *avlen* ind under min vilje. Og ikke av kjærlighet gjorde du det, men for at jeg skulde møte dette værste av alle konkrete ansvar, naar jeg hadde kjæmpet mig fri av detaljernes taake: Skal jeg føre denne slekt videre eller skal jeg ikke? Og nu spør jeg ikke længer hvad *du* vil, men du skal spørge hvad *jeg* vil, og jeg vil ikke mere ofre til livets gud. Jeg skal ramme dig med den evne som du frigav for at pine mig, jeg skal bruke min indsigt imot dig og berøve dig dit bytte. Og de misbrukte millioner skal staa bak mig

som en plog, naar jeg ofrer mit dyreste haab paa retfærdighetens, oprørets og gjengjældelsens alter og blir den sidste av min slekt. Og dersom du tror at du allikevel skal seire, fordi jeg og min kvinde ikke kan undvære den, vi skal gi vor kjærlighet til, saa skal du allikevel hungre tilslut og forkømmes. For der skal to til at avle, men naar de har avlet én, da har de fuldkommet sine evner. Da har de den som skal motta deres kjærlighet og deres gods, og bære deres drømme videre. Og altid skal to avle én, og jeg vil sette totallet som en nævner under livets tal og dets lignelse skal ikke være stjernerne eller havets sand, men floden som blir til intet i den store tørke. Da skal du kjende din avmagt og tigge mig, mennesket, paa dine blodige knær. Men jeg vil være ubønhørlig likesom du i alle min nøds timer var ubønhørlig. Og et eneste øieblik skal jeg, mennesket, være din jevnbyrdige, du grusomme gavmilde, før du slaar mig med den sorte nat mens jeg endnu lever, - den sorte nat i sindet at nu er der intet mere at haabe.

§ 60. *Femte eksempel:* Interfrontale situationer (V). Ved de foregaaende eksempler dreiet det sig om en enkelt interessefront. Men tilfældet blev ogsaa flygtig berørt, hvor opgaven var den at *forene* flere interesser, dels inden samme front (enhver front kan jo opdeles i underfronter, f.eks. aandedræt, temperatur, spisning og forplantning paa biologisk felt), dels tilhørende forskjellige fronter. Slik som skemaet blev utformet i § 46 gav det 1440 slike situationstyper; ved forandring i skemaet blir tallet selvfølgelig et andet. Blandt disse maa der nu vælges et faatal, som ved repræsentative egenskaper ogsaa kaster lys over de andre.

Det karakteristiske ved dem alle er dette, at individet baade hvad holdningsvalg og kapacitet angaar er istand til at løse hver enkelt opgave paa en relativt tilfredsstillende maate, men ikke begge (alle), eller nok alle, men ikke samtidig. Men forutsætningen er netop, at den «kumulative» eller «simultane» løsning er en like stor velfærdssak for individet som løsningen av hver enkelt opgave. Gaar han ind for den ene, forsømmer eller motarbeider han den anden. Den funktionelle forbindelse mellem opgaverne og den tilhørende indsats kan variere sterkt, som det ogsaa vil fremgaa av de nærmeste kapitler. I det praktiske liv finder man ofte komplicerte situationer; stillingen er interfrontal, samtidig med at hver enkelt opgave er problematisk. Individet finder sig f.eks. stillet mellem to opgaver, én hvor veien er klar mens evnen er i underskudd, og en anden, hvor der er evne nok, men tvil om fremgangsmaaten. Slike komplicerte situationer skal ikke bli behandlet i sin almindelighet; elementerne er nu lagt tilrette saa man kan trække dem ut i et givet tilfælde hvor der er særlig grund til det.

At begge opgaver «ikke kan» løses, det vil her si at saken ser umulig ut for det engagerede individ. Nogen hel realløsning kan da ikke godt tænkes uten at vanskeligheten viser sig at være bare tilsyneladende. Det kan derfor bare bli tale dels om partielle realløsninger, dels om surrogater. At en tilfeldighet optræder forløsende, vedkommer ikke den beregnede kamp, som her alene er holdt for øie. Heller ikke anfægter det begrepsbestemmelsen, at en tilskuer ser en realløsning, som er skjult for den raadløse. I andre forbindelser kan det derimot være grund til at sondre mellem «subjektivt» og «objektivt» eller intersubjektivt uløselige konflikter, f.eks. i moralfilosofi og dramaturgi. Til næste kapitel henlægges slike situationer, ogsaa interfrontale, som (subjektivt eller objektivt) ikke kan løses og som derfor løper ut i katastrofe. Det blir der nødvendig at holde revy over en flerhet av situationstyper endnu en gang; ogsaa av den grund er det ikke paakrævet at gi nogen oversigt over varianterne her.

Det er særlig to konflikttyper som melder sig fremfor andre til behandling. Den første er motsætningen mellem visse arter autotelisk utfoldelse og hensynet til kulturarbeidet og den sociale orden, som i stor utstrækning maa hvile paa den enkeltes forsagelser. Moderne benævnelser paa en slik utfoldelsestrang er seksualdrift (libido, eros, i vid betydning), selvhævdelsesdrift og aggressionsdrift. Det er Sigmund *Freuds* banebrytende forskning man har at takke for, at dette felt med dets utallige lidelseskilder nu blir mere og mere indgaaende belyst. I en liten bok «Das Unbehagen in der Kultur» (Wien 1930) har han særlig behandlet hithørende spørsmål. Det heter her (s. 127):

«I det enkelte menneskes utviklingsproces blir lystprincippet program, at finde tilfredsstillelse av lykkebehovet, fastholdt som hovedmaal, mens indordningen i eller tilpasningen til et menneskelig fellesskap forekommer ham som en betingelse som neppe er til at undgaa, hvilket kanske hadde været bedre. Anderledes uttrykt: den individuelle utvikling forekommer os som et produkt av interferens mellem to bestræbelser, higen efter lykke (der staar ikke «lykke»), som vi vanligvis kalder «egoistisk», og higen efter forening med de andre i samfundet, som vi kalder «altruistisk». Ingen av disse betegnelser trænger ned under overflaten. I den individuelle utvikling falder som sagt hovedakcenten helst paa den egoistiske eller lykkesøkende stræben, den anden, som man kan kalde «kulturel», nøier sig i regelen med at virke indskrænkende. Anderledes ved kulturprocessen; her er det maal at danne en enhet av de menneskelige individer i høi grad hovedsaken; lyksaliggjørelsen som maal bestaar rigtignok endnu, men blir trængt i bakgrunden; det synes næsten som om det at skape et stort menneskelig fellesskap vilde lykkes bedst

hvis man ikke trængte at bekymre sig om den enkeltes lykke.» Jeg avstaar fra en nærliggende kritik av detaljer og citerer videre (s. 128 nederst): «Slik har ogsaa de to bestræbelser, den efter individuel lykke og den efter menneskelig tilslutning, at kjæmpe med hinanden hos hvert enkelt individ, og slik maa de to processer, den individuelle utvikling og kulturutviklingen, støte fiendtlig sammen og kjæmpe om terrænet.» Skjønt terminologien er en anden end den vi her anvender, hitsættes allikevel den næste periode hos Freud, fordi det er av interesse at forfatteren synes at tro paa en real-løsning, kanskje gjennom psykoanalytisk behandling: «Men denne kamp mellem individ og samfund er ikke en efterkommer av den sandsynligvis uforsonlige motsætning mellem ur-drifterne, Eros og Død, den betyr en tvist i libido-husholdningen, den kan sammenlignes med striden om opdelingen av libido mellem jeget og objekterne, og den tillater en endelig utligning hos individet, som forhaabentlig ogsaa i kulturens fremtid, selv om den for øieblikket besværer den enkeltes liv aldrig saa alvorlig.» Bokens sidste avsnit lyder: «Menneskeartens skjæbnespørsmål synes mig at være, om og i hvilken utstrækning det vil lykkes dens kulturutvikling at bli herre over fælleslivets forstyrrelser gjennom den menneskelige aggressionsdrift og selvødelæggelsesdrift. I denne henseende fortjener kanskje netop den nuværende tid en særlig interesse. Menneskene har nu bragt det saa vidt i beherskelsen av naturkræfterne, at det vil være let for dem at utrydde hverandre til sidste mand. De vet dette, og derav kommer en god del av deres nuværende uro, deres ulykke, deres angststemning. Og nu er det at vente, at den anden av de to «himmelske magter», den evige Eros, vil gjøre en anstrengelse for at hævde sig i kampen mot sin likesaa udødelige motstander.» (I vore dage ser man imidlertid at det Freud kalder aggressionsdrift har indgaat en syntese med det ekstreme fællesskapsideal. Det viser hvor kunstig og begrenset en slik «opdeling» av livssammenhængen er, selv om den gjør tjeneste i en enkelt relation.)

Forskjellig terminologi betyr ofte forskjellig aspekt, men hvad Freud her fremholder kan allikevel gi lys til vort tema. Forfatteren nævner da ogsaa forskjellige *løsninger*, forskjellige arter livsteknik (især i III) ved konflikt-situationer, med særlig henblik paa den foreliggende. De gaar overalt ut paa fortrængning eller forskyvning av lykkedriften,¹ ved siden av forskjellige former for *flugt*. Hvad en mulig tillempning av kulturkravet angaar, kan

han bare henvise til fremtidige muligheter, og stort set synes han at staa skeptisk til tanken om en endelig og uttømmende realløsning. Vigtig er i saa henseende en uttalelse s. 72: «Ofte tror man at erkjende, at det ikke bare er trykket av kulturen, men noget i funktionens eget væsen som negter os den fulde tilfredsstillelse og tvinger os ut paa andre veie.» Konflikttypen blir derved mere end rent interfrontal, den blir komplicert.

Ved siden av den ensidige tillempning av det autoteliske krav har man forsøkene paa at opnaa en harmoni gjennom forskjellige arter av *kompromis*. Viktig er rationaliseringen («heteroteliseringen», «moralificeringen») av den lystbestemte, socialt a-moralske virksomhet. Man prøver at skaffe sig social sanktion paa sit forehavende ved at fremstille det som kulturelt relevant, som led i en anerkjendt social stræben. Polarforskeren, som er ute i et rent personlig ærende, fremhæver ettertrykkelig ekspeditionens videnskabelige karakter, fagmanden kjæmper i egeninteresse for fagets prestige o.s.v. Ogsaa reaktionsdannelse og andre midler som er nævnt under monofrontale situationer, kan faa anvendelse her.

Den anden representative konflikt er motsætningen mellem livstjenlige og livsindifferentе impulser og hensyn. Det er overflødig at paastaa at denne motsætning er nødvendig eller principiel, det er nok at hævde at den forekommer kasuelt. Ved forstavelen «livs—» tænkes det her paa opretholdelsen og fortsættelsen av menneskets organiske form, paa direkte og indirekte biologisk indsats. Livsindifferentе, evt. livsfiendtlige blir grovt sagt fremforalt visse autoteliske og metafysiske bestrebelser, som har emancipert sig fra biologiske hensyn. Det er om disse forhold vi tidligere har brukt betegnelsen «fortsættelses- eller gjentakelseslinjen» i motsætning til «fuldendelseslinjen». Fortsættelseslinjen falder i regelen sammen med biologisk indsats, undertiden ogsaa social, mens fuldendelseslinjen vil realisere sig paa socialt, autotelisk og metafysisk omraade.

Naar den livsindifferentе utfoldelse paa den ene side blir skadelig, og paa den anden side vurderes av bæreren som den høieste, den menneskeværdigste, den mest betydningsfulde for ideal-jegets velfærd eller velbefindende, da opstaar det eiendommelige paradoks, som allerede i flere forbindelser er kommet tilsyne: veien til det der opleves som det høiværdigste, er samtidig veien til ødelæggelse og død, og dermed ogsaa til utslettelse av den høiværdige stræben som empirisk realitet. Begrepet fuldkommenhet implicerer da ogsaa fuldendelse, avslutning, mens ufuldkommenhet principielt gir plads for utvikling og fortsættelse. «Fortsættelse av det fuldendte», det er uten mening hvis det ikke forutsætter ufuldendhet i en ny relation. Utslettelsen

kan indgaa i hensigten og være en del av bekræftelsen (martyrium), den kan omfattes av en «dolus eventualis» (er den ikke til at undgaa, vel, saa faar den være med), den kan optræde som bitter og forhadet nødvendighet eller bryte overraskende ind. Den funktionelle forbindelse mellem optimum og undergang kan være vidt forskjellig.

Mangfoldige er vidnesbyrdene fra høitutviklede mennesker om møtet med dette «værdi-biologiske paradoks» og den betydning det har hat for dem. Her nævnes etpar:

Hos Fr. *Schiller* heter det (i Prologen til *Wallenstein*, ellefte op trin):

«- und setzet Ihr nicht das Leben ein
nie wird Euch das Leben gewonnen sein»;

stedet kan tolkes i samme aand som Ibsens

«— evigt ejes kun det Tab te».

I første linje hos *Schiller* synes «Leben» at bety det biologiske liv med alle dets ubrukte kræfter, i anden derimot den autotelisk-metafysiske bekræftelse. I digtet «Selige Sehnsucht» former *Goethe* tanken slik:

«Und solange du das nicht hast,
Dieses: Stirb und werde!
Bist du nur ein triiber Gast
Auf der dunklen Erde.»

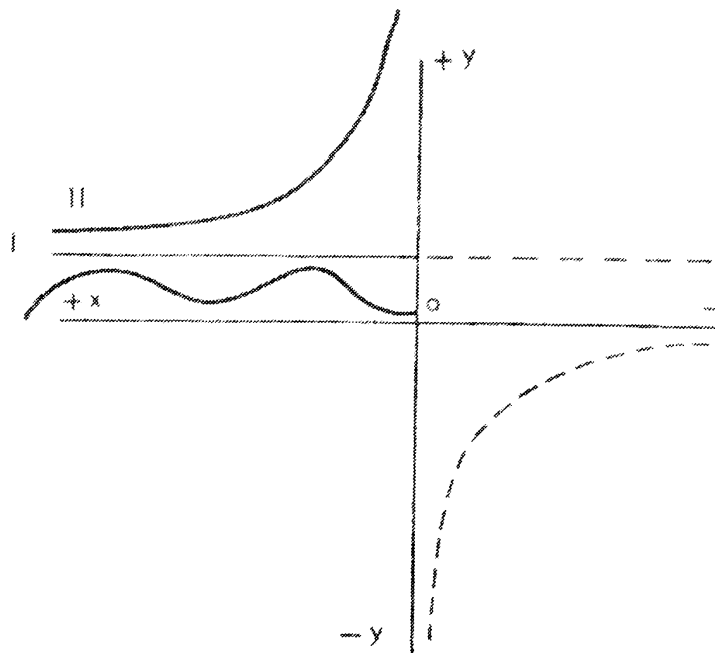
Forandrer man anden linje til Dieses: Werde und stirb, saa ødelægger man ganske visst metret, men samtidig forsvinder det mystiske indslag og verset belyser bedre det problem det sigter paa; den tilgrunnliggende psykologiske proces blir i begge tilfælde den samme.

Det er for øiemedet unødvendig at hævde, at paradokset gjelder for al høidifferentiert menneskelig livsutfoldelse. Det maa indtil videre staa aapent, om og i hvilken utstrækning problemet - kasuelt eller principielt — uteblir eller kan overvindes uten irreale manøvrer. Men striden mellem livstjenlige og livsindifferente (evt. livsskadelige) hensyn har under alle omstændigheter været et centralt og brændende spørsmål for fremragende tænkere og digtere gjennom aartusener av europæisk aandshistorie, fra *Sofokles* til *Ibsen*. Og man fristes til at si, at dersom

en aandelig fører ikke har opdaget dette problem, da kan han heller ikke gjælde for universal.

Forholdet mellem de to livslinjer, gjentagelseslinjen og fuldkommenhetslinjen, kan, naar disse linjer tænkes gennemført i renkultur, fremstilles grafisk til støtte for anskueligheten. I et kartesisk koordinatsystem tænker man sig x-aksen (og med den parallelle linjer) som «gentagelses- eller fortsættelseslinjen»; den kommer fra en ukjendt fortids + og løper mot O (nul) i origo. $X = O$ betegner individets naturlige død. I — x løper tiden videre til «fremtidens uendelighet», enten nu denne tænkes som jordisk slegtsfortsættelse eller som hinsidig individuel fortsættelse. Lodret paa disse linjer staar y-aksen (og dermed parallelle linjer) som illustrerer «værdi- eller fuldkommenhetslinjen». Dens + oo er idealet som mennesket kan stræbe mot ved egen kraft; ved — oo ligger metafysisk-transcendente ønskemaal, eventuelt realiteter, som er utenfor menneskets rækkevidde og i tilfælde bare kan naaes gjennom omveie. Første kvadrant blir da det dennesidige livs utfoldelsesfelt, og den eneste (hypotetiske) realløsning er linjen $y = + \infty$.

Jo mere et menneskes livskurs ligger nær og parallelt med x-aksen, desto sterkere staar han rent biologisk, men desto mindre betyr han ogsaa i ideernes historie, i kampen for metafysisk mening og værdi. Og jo mere kurven ligger nær og parallelt med y-aksen, desto svakere staar mennesket biologisk, men desto sterkere er det samtidig engagert i den principielle værdikamp. Efter denne orientering kan man nu trække op to representative livskurver som betegner hver sin yderlighet, og en tredie kurve, som viser et slags kompromis.

Den rent biologiske linje (I) er lagt et litet stykke op i positiv y; dermed skal uttrykkes at denne holdning ikke tar avstand fra værdihensynet, naar dette bare kan forenes med en ubeskaaret fortsættelse. Men linjen kan naarsomhelst bli tvunget ned og falde sammen med x-aksen, altsaa til et værdiernes nulpunkt. (Man erindre at ordet værdi her er brukt i en bestemt mening; det staar jo ellers enhver frit for at opfatte selve fortsættelsen som «værdi».) Naar kurvens fortsættelse i - x er prikket op, er det for at betegne «den falske uendelighet» - den uoverskuelige fortsættelse gjennom nye slegters liv paa samme plan - fortsættelse i betydningen gjentakelse, her eller hisset.

Værdi- eller fuldendelseslinjen (II) ligner en hyperbel. Den forlater mere og mere fortsættelsesretningen og peker mot værdiernes maksimum, samtidig som den nærmer sig y-aksen (dødslinjen) som asymptote. Mens linje I træffer lodret paa dødslinjen (d.v.s. tar, eller tvinges til at ta, den fulde konsekvens av «forgjængelighetens lov») vil linje II ganske visst nærme sig dødslinjen til uadskillelighet, men aldrig falde sammen med den. Meningen er: den død som er en følge av individets idealistisk-heroiske, livsindifferente holdning, er (ut fra genese og betydning) en anden end den organisk betingede død. I sin sidste konsekvens staar ogsaa værdilinen lodret paa x-aksen, men det er som personligheten «overvinder» eller uvæsentliggjør den organiske utslettelse ved at vælge den frivillig (det er bare den subjektive opplevelse av disse forhold som illustreres ved den grafiske fremstilling). En hyperbel kommer imidlertid tilbake fra «uendeligheten» i fjerde kvadrant og fortsætter løpet mot den negative x-akse som asymptote. Oversat: Impulsen som det heroiske menneske har sat igang, vil, for en bestemt metafysisk oppfatning, ikke bli utslettet mere. En metafysisk værdi er blitt utløst fra sin potentielle tilstand ved $y = +\infty$, og realisert i *tiden*; fra at staa lodret paa fortsættelseslinjen tvinges nu værdikurven til stadig større parallelitet med x-aksen; den indvindes for det varige. I første kvadrant blir eksistensen til værdi (und setzet Ihr nicht das Leben ein), i fjerde kvadrant faar værdien eksistens (nie wird Euch das Leben gewonnen sein). Kurvens oscillation betegner den utslettelse som bare er tilsyneladende.

Kurve III, akkordens eller kompromissets linje, er kanskje den som hyppigst følges. Individet er i sine indskydelsers vold; snart steiler løpet under den autotelisk-metafysiske samvittighets tryk, snart sænker det sig atter klokt og opportunistisk til tryk horizontalitet. Tilslut træffes dødslinjen i den vinkel som øieblikket bestemmer; kanskje er der hos de fleste, som skjønner at timen er kommet, et litet avsluttende opsving mot positiv y (omvendelse paa dødsleiet, kathartiske kriser).

«Akkordens aand» som Brand kalder Satan, viser sig her som «livets aand», som selvopholdelsens eneste utvei under idealismens plagsomme pres. Den ytrer sig gennem de samme former for psykologiske knep og redelige forsøk paa opbygning av en tilfredsstillende livstaktik, som forekommer ved monofrontale situationer og her ikke skal appliceres i detalj. Fremforalt er det rationalisering og ønskebestemt fortolkning som kommer i betragtning paa skinløsningernes side, foruten varianter av sublimation. Manøvrer som disse er yndet stof saavel for alvorlig refsende som for komisk-satirisk digtning (hovedeksempel Peer Gynt). Men likesom individet maatte frygte katastrofen *før* det hadde opbygget sin individuelle livskunst, saaledes trues det ogsaa senere av undergang gjennom taktikens sammenbrudd, — direkte, ved at det ene hensyn bryter igjennem og sprænger balancen, og indirekte ved bevisstheden om at ha ført sig selv bak lyset og levet paa halvhet og løgn.

OM KATASTROFER

§ 61. *Lidelse, ulykke, katastrofe.* Gaar man ut fra *ulyst* som det umiddelbart givne, kan man si at *lidelse* (sjælelig eller legemlig) er ulyst av tilstrækkelig styrke. Og tar man ordet *forløp* i videst mulig betydning, kan lidelsen siges at opstaa ved forløp som er i strid med subjektets interesse; under forløp regnes da ogsaa organiske forhold og sjælelige, ugjennemsigtige processer, sygdom, alder og død. En proportionalitet mellem lidelse paa den ene side og motsætningen forløp—interesse paa den anden kan imidlertid opstilles bare indenfor snevre grænser; lidelsen skyldes formeget ukjendte faktorer og uoverskuelig komplicerte forhold; den er ogsaa som regel intimt forbundet med momenter av ikke-lidelse og av positiv lyst og værdi. I de foregaaende kapitler var der hovedsagelig tale om forløp i mere begrænset forstand: en plans, en stræbens, en interessekampes forløp, der en bevisst indsats dannede spænding med omverdenen. Vanskeligheter som opstaar under en slik spænding, *kan* være forbundet med lidelse men behøver ikke at være det. Lidelsen kan være knyttet til de forskjelligste faser i interessekampens forløp, men kanske særskilt til *nederlaget*.

Et forsøk paa definition av begrepet lidelse vil neppe føre til større klarhet, dertil er ordets betydning for specifik og entydig; det er dannet over forhold som synes fælles for alle mennesker. At selve lidelsen kan variere i det uendelige, er en anden sak. Jeg anvender derfor ordet i den traditionelle betydning uten videre. Heller ikke *Diederichs* som har viet lidelsesfænomenet og de tilhørende problemer et indgaaende studium, indlater sig paa mere end en antydning til definition. Paa s. 7 heter det: «Es ist ein wesentliches Moment am Leid, dass es seine Aufhebung verlangt» og senere, at lidelsen er noget «was ist, aber nicht sein soll». Den skulde da være en

tilstand som bæreren tilstrækkelig sterkt ønsker forandret. Men dels gives der lidelser (onder) som bæreren (f.eks. asketen) *ikke* ønsker forandret, fordi tilstanden samtidig gir noget av værdi, dels ønsker man ofte meget sterkt en forandring i tilstande uten at det derfor er naturlig at kalde dem lidelser (f.eks. den komiske kattepine). Til selve opplevelsen av den sjælelige lidelse kan man neppe naa beskrivende ind uten ved kunstneriske midler, og heller ikke en beskrivelse av lidelsens uttryksbevægelser vil gi os hvad vi søker, en tilbakeføring av det komplekse fænomen til enklere forhold. Den sjælelige lidelse bestaar i, eller ledsages av *affektersom* sorg, savn, gru, anger, skinsyke, angst o.s.v. Den legemlige smerte, som er omtalt foran i §§ 4 og 19, har ingen tilsvarende inndeling; til daglig bruk skjelner man mellem sting, ilinger, knip, sprængning o.s.v.

Lidelsen kan være kort eller langvarig, bli ophævet, fortsætte uforandret eller stige til paroksysmer og medføre baade aandelig og legemlig ruin. Ved ordet *ulykke* tænker man gjerne paa den upersonlige begivenhet som er lidelsens «nærmeste aarsak», mens derimot lidelsen er knyttet til subjektet selv og bæres av dette. Skillet er ikke altid klart, men vil ofte være det: Benbruddet er ulykken, og smerten, uvirksomheten o.s.v. er lidelsen. Mindre ulykker kaldes *uheld*.

Ved *katastrofe* vil vi forstaa en kvalificeret ulykke. Ordet betyr omveltning — et interessekompleks blir tilintetgjort eller voldelig ombyttet med et andet. I dagligtalen (pressen f.eks.) brukes katastrofe helst om ulykker som kommer overraskende og har tilstrækkelig stort omfang, ordet dækker nærmest en *indtrykskategori*. I dette arbeide vil det bli brukt om *uoprettelige* ulykker av tilstrækkelig betydning. Bestemmelsen uoprettelig er ikke logisk brukbar (teoretisk set er alle forandringer uoprettelige - *factum infectum fieri nequit*) men praktisk anvendelig. En *ulykke* (som ikke er katastrofe) vil efter denne ordbruk kunne være enten uoprettelig, men da av begrænset betydning, — eller av større betydning, men da til at gjenoprette (overvinde, forvinde — *restitutio in integrum, status quo ante bellum*). En ulykke saavel som en lidelse kan «vende sig til det bedste» og har forsaavidt været en ulykke bare tilsyneladende eller i forhold til en forladt vurderingsmaate. Lidelsens lutrende og utdypende virkning er fremholdt av en række forfattere, foruten av *Diederichs* (op.cit.) ogsaa av mænd som Nietzsche og Freud. I kristendommen danner den et kjernepunkt.

Et eksempel vil vise hvad jeg mener med uoprettelig i praktisk forstand og med katastrofe som den tilstrækkelig betydningsfulde, uoprettelige ulykke. Om en sanger mister armen, er dette en ulykke efter vanlige maal; den kan ikke gjenoprettes, men den er uten indflydelse paa den livsutfoldelse som

gir sangeren biologisk, social og autotelisk sanktion. En katastrofe kan tapet av armen vanskelig bli i og for sig, men det kan bli «aarsak» til en katastrofe: Sangeren blir forladt av den kvinne han elsker og brytes aandelig ned. Derimot vil det (hvor ikke andet er oplyst) være en katastrofe for ham at miste stemmen. Det avgjørende for klassificeringen synes derfor at være interessernes hierarchi i det enkelte tilfælde, og for at kunne opstille et hierarchi maa man først ha avgrænset og identificert hver enkelt interesse. Betragter man katastrofen som det mere omfattende, skulde det være unødvendig at belaste fremstillingen med en stadig fremhævelse av skalaen uheld - ulykke - katastrofe og med en lignende skala for lidelsens vedkommende fra det letteste ubehag til den ytterste fortvilelse og sprængning. Jeg indskrænker mig derfor til at tale om katastrofer og underforstaar overalt de mildere former og at der følger lidelse med.

§ 62. *Katastrofer. De enkelte ledd.* Ved tilblivelsen av en katastrofe vil nogen faktorer springe mere i øinene end andre. Rent praktisk vil man med fordel kunne *individualisere* disse faktorer i det ubegrænsede kontinuum og ordne dem i grupper. En slik individualisering og gruppering gjør naturligvis ikke krav paa principiel gyldighet. Men skal man klarlægge et kontinuum, gjøre det fordøielig for tanken, saa maa man gi det en struktur, selv om operationen er ensbetydende med den groveste vold mot stoffet, slik som dette «umiddelbart» oppleves.

Det falder naturligst at ordne faktorerne i tre grupper, som da siden igjen kan inndeles. I flertallet av de katastrofetilfælde vi finder i det praktiske liv og faar med at gjøre i den dramatiske litteratur vil en slik tredeling være nyttig for oversigten. Mere end et utgangspunkt og en foreløbig arbeidsmetode er inndelingen ikke; det vil vise sig under bruken, hvor langt den gjør tjeneste.

Som første gruppe av faktorer oppstiller vi *angrepsobjektet*, den truede interesse, den ødelagte værdi.

Anden gruppe dannes av *motmagten*, den angripende kraft, den interessefiendtlige dynamik, de hemmende forhold i miljøet.

Tredje gruppe er vanskeligere at karakterisere, den omfatter hvad der er nødvendig for at en katastrofe skal komme istand, utenom gruppe 1 og 2. Som samlingsnavn kan man bruke *foranledning* \ utløsende aarsak el. lign. Jeg gjentar, særlig i forbindelse med gruppe 3, at opdelingen ikke vil gi uttrykk for forskjellige *grader av nødvendighet*, alle faktorer er like nødvendige. Gruppene er sideordnede, ikke over- og underordnede.

Forskjellig fra disse katastrofebetingelser sine qua non er alle de omstændigheter som karakteriserer den enkelte katastrofe og - saavel i praktisk

(opgavemæssig) som i «æstetisk» (oplevelsesmæssig) henseende adskiller den fra andre: angrepsobjektets art, de interessefiendtlige forholds art, foranledningens art, impulsernes samspil, det rammede subjekts holdning før, under og efter katastrofen, dens virkning paa hele hans forhold til livet, det samlede forløps bud til betragteren.

§ 63. *Angrepsobjektet*. Et *angrepsobjekt*i den her antydende forstand forudsætter en vurderende instans. For *mineralet* eksisterer der ingen katastrofer, fordi det ikke har nogen tilstandsinteresse, en interesse som enten gaar ut paa at en tilstand skal forbli uforandret, eller forandre sig paa en bestemt maate, eller nærme sig et bestemt maal. Om *planten* og mulige *ubevisste dyr* ligger det nær at si, at det er «bedre» for dem at vokse op og forplante sig, end at bli revet op med rot, spist, brændt o.s.v. Men denne opfatning skyldes det betragtede menneske; det lægger interessen ind i den ubevisste organisme ut fra sin viden om dennes «enteleki», dens normale utviklingsforløp. Allerede ved «bevisste» dyr blir situationen en anden, i ethvert fald synes dyret gjennom affekt, eller hvad ord man vil bruke, at opleve en sterk dragning mot visse tilstande og en voldsom avsky for andre. Da imidlertid dyrets interessefelt er forholdsvis begrenset (smerteløshet, mat, luft, sexus, unger, bevægelsesfrihet), vil ogsaa katastrofevarianterne være det. Om de oppleves som noget specifikt, vet vi ikke, skjønt de tilhørende uttryksbevægelser ofte synes at tyde paa det.

Fremforalt er det dog hos mennesket og i menneskets verden at de katastrofale begivenheter finder sted. Her finder man ogsaa det rikeste utvalg av angrepsobjekter, av værdier og ømtaalelige interesser som gir mængdevis av letfængelig «brændsel».

Fra tidligere kapitler vil man ha i erindring det ytre omrids av disse interesser. De biologiske, sociale, autoteliske og metafysiske værdier, enkeltvis og i alle tænkelige forbindelser behøver ikke at omtales paany. Hvad man maa huske er imidlertid altid at orientere sig ut fra den rammede bærers egen situation: hvad der er biologisk værdi for den ene (muskelstyrken for kropsarbeideren) er f.eks. autotelisk værdi for den anden (sportsmanden), sml. vinflasken i § 14 i. f. Ogsaa miljøet er her av betydning: Den blindfødte vil, naar han av andre faar høre om synsevnens eksistens, kunne opleve sit underskudd som en autotelisk ulykke, men biologisk blir den ikke, paa grund av blindeforsorgen. For den ensomme opdagelsesreisende, som i ødemarken mister synet ved et lynnedslag, vil blindheten derimot være en biologisk katastrofe, eller indlede en slik. (Der melder sig teoretiske spørsmål, som ikke skal tas op: hvor slutter «indledningen» og hvor begynder

«selve» katastrofen? Er katastrofen egentlig indtraadt før den er fuldbragt? De summariske svar maa være, at katastrofen er en proces, av kortere eller længe varighet, som i hvert enkelt tilfælde maa avgrænses efter *praktiske* hensyn.)

Ved gjennombrudd av det værdibærende subjekts *biologiske* interessefront indtræffer *lidelser* som aandenød, frysning, sult, *ulykker* som brand i kornlager, ødelæggelse av redskap, sygdom, tilintetgjørelse av et enkelt kuld avkom, *katastrofer* som tidlig ødelæggelse av forplantningsevnen, avkomets totale utryddelse og dødbringende hændelser av enhver art undtagen alderdom. Den naturlige død kan derimot være katastrofal for ikke-biologiske interesser, kunstneriske, religiøse o.s.v. Grunden til sondringen er denne: Det er naturlig at tale om katastrofer bare indenfor omraader som paa ett eller andet vis er underlagt *muligheten av sanktion*, omraader hvor der er plads for en præventiv stræben fra subjektets side. Ophæver man denne sondring vil ogsaa den naturlige død maatte indordnes blandt biologiske katastrofer og faar da en dominerende plads.

Ved gjennombrudd av den (reale eller irreale) *sociale* interessefront indtræder *lidelser* som skamfølelse og ensomhet, *ulykker* som degradering og tap av borgerlig agtelse, *katastrofer* som banlysning og forvisning (jødernes kerit (utstøtelse av Israel), romernes exilium og interdictio aquae et ignis, kirkerettens ban og excommunication).

Ved gjennombrudd av den *autoteliske* interessefront opstaar i givet tilfælde *lidelser* som smerte i og for sig, savn og depression, - *ulykker* som tap av evner til autotelisk livsutfoldelse (tap av skjønnhet, kunstneriske evner, bortfald av økonomisk overskudd o.s.v.) der væsentlig betyr et skaar i glæden ved livet og endog kan *stimulere* det heteroteliske interessefelt (tilbakevenden til «pligtens vei» o.s.v.), — *katastrofer* som en av de nævnte ulykker naar den nedbryter individets hele livslyst og gjør ham til et sjælelig vrak (forankringsbærende affektionsværdiers tilintetgjørelse, uteblivelse av ventede triumfer eller nydelser).

Ved gjennombrudd endelig av den *metafysiske* interessefront (eller naar det trods repræsentativ indsats ikke lykkes at etablere en tilfredsstillende status) indtræder *lidelser* som religiøs uro, syndsbevissthet, kosmisk angst, metafysisk tomhetsfølelse og raadvildhet, indtryk av livets meningsløshet, - *ulykker* som sammenbrudd av metafysiske forankringer, avsløring av profeter som man har trodd paa, o.s.v. — *katastrofer* som sammenbrudd av metafysisk hovedforankring, opdagelse av at man er evig fortapt.

De fleste ulykker har virkninger for en flerhet av interessefronter. Som interessens *barer* betrakter vi overalt det enkelte menneske; naar en gruppe

optræder som bærer oppfatter vi gruppen som en samling av temporært ensindstillede individer. Nødvendigheten herav viser sig saasnart et individ bryter ut av gruppen.

§ 64. *Den angripende kraft.* Ogsaa naar det gjælder den interesseskadende komponent eller motmagt maa man begynde med at individualisere, forenkle det uoverskuelige kompleks av impulser. Den mest mulig avgrænsede fare man derved finder frem til, maa ligge i interessebærerens *omverden*. Omverden betyr her alt eksisterende som ikke er identisk med den interessebærende instans og som staar i en slik funktionsforbindelse med denne at den kan øve indflydelse paa status i interessefeltet. Interessebæreren - «jeget» — er her et hjelpebegrep; vore forestillinger baade om dette og dets begrænsning mot ikke-jeget er dunkle, alle modeller har brist. Jeg ser imidlertid ingen mulighet for at klarlægge det «objektivt tragiske» uten hjelp av denne motsætning. - En række spørsmaal av mere spekulativ natur maa bli liggende ubehandlet, kanske vil de ved en nærmere undersøkelse endog bli avsløret som skinproblemer. Det gjælder spørsmaal om bærerens og selve interessens natur og opløselighet (tilbakeføring til enklere bestanddele), og det gjælder *forholdet* mellem bærer og interesse. - Tilfælde, hvor et menneske ikke kan komme paa det rene med sin interesse, maa i første omgang behandles paa grundlag av ønsket om at komme paa det rene med den. Mangler endog et slikt ønske er man kommet utenfor det menneskelige interesseliv overhodet (sløvsind). Tilfældet vil dermed være irrelevant i forhold til undersøkelsens øiemed, medmindre man trækker ind *andre* mennesker som interessebærere.

Begrepet omverden er tidligere behandlet (§ 3), likesom indholdet er blit opdelt paa forskjellig vis. Litt av dette maa gjentas her, skal tankegangen knyttes naturlig til. Omverdenen for et artsindivid er dels det fysikalske miljø, dels planter og ubevisste dyr, dels bevisste dyr av andre arter, dels artsfeller. Det er mulig at høiere dyr kan oppleve ogsaa sin egen organisme som omverden, mennesket kan det ihvertfald. Dertil kommer hos mennesket psykiske tilstande og processer som jeget ikke føler sig identisk med, og avledede forestillinger om metafysiske forhold. Et kompleks av fortolkninger og fantasibestemte omverdensbilleder slutter sig til det sansede og empiriske.

Det fysikalske miljø fremtræder som indifferent i forhold til interesseviften hos det organiske individ. Hele faunaer er dødd ut fordi temperatur, fugtighetsforhold o.s.v. gik sin gang uten rapport med organismernes behov. «Elementerne» som de gamle sa, luft, ild, vand og jord, og nye kræfter som siden er kommet til, kan mennesket til en viss grad lede, men ikke besjæle.

De arbeider som knurrende slaver i vore ildkanaler og damanlæg; ved den mindste anledning bryter de ut og følger sin egen lov paa en maate som ligner en hevn. Den samme indifferens finder mennesket hos planter og de fleste dyr (husdyrs «kjærlighet» er et uopklaret forhold), til en viss grad ogsaa hos sine medmennesker og endog i sin egen organisme. Det henhører under medicinen at undersøke hvorvidt og i hvilken utstrækning man kan tale om interessekontakt mellem vore bevisste biologiske interesser og de mange processer i organismen. Utenfor de rent biologiske forhold finder man ihvertfald ingen slik kontakt, den svigter allerede ved smertemekanismen, jfr. § 19. Kjæmpehjorten er ikke den eneste dyreart som er dødd ut netop paa grund av blinde organiske kræfter (hypertrofi). Indifferensen ytrer sig uheldig dels derved, at kræfterne ikke lar sig beregne, dels ved, at de ikke lar sig rokke: Snart er det omverdenens *ufikserthet* (i forhold til vore planer) som truer vort vel, snart er det dens overfikserthet eller feilfikserthet.

Ved siden av indifferensen spiller omverdenens *fiendtlighet* en stor rolle; denne egenskap ytrer sig hos dyr, men især hos andre mennesker. Ordet maa her dække en skala av nuancer: Paa den ene fløi har man den *sataniske* utnyttelse av en andens svakhet, hvor hensigten ikke er andet end at motarbeide offerets interesser. *Motivene* kan variere sterkt. Eksempler: Visse tilfælde av tortur, kamp, hvor det mere gjælder motpartens nederlag end den egne seier, sadisme. Grænsen mot det ikke-sataniske er flytende; ved den rivaliserende kamp er den allerede overskredet. Her søker hver enkelt av deltagerne at realisere sin egen interesse. Under denne stræben maa han ganske visst bekjempe den andens interesser, men *bare forsaavidt* den andens stræben staar iveien for hans egne maal; det at ramme den andens interesse i og for sig har ingen tillokkelse. I forlængelsen av dette eksempel ligger da tilslut de tilfælde av interessekollision, hvor den sterkeste (f.eks. «samfundet») *beklager* at maatte skade den svakeres interesse.

Heller ikke overgangen til *sympatetisk* miljø er skarp. Ogsaa fra dette præsumtivt gunstigste miljø kan farer true: Den sympatisk indstillede tilføier mig et onde for at redde en efter hans mening høiere værdi (for andre eller mig selv, direkte eller indirekte) — en vurdering jeg kanskje ikke deler i øieblikket. Eller: motivet er det bedste, men innsigten er utilstrækkelig. Eller: hensigtsfremmede kræfter forandrer impulsen paa veien til mottageren, eller dennes behov er i mellemtiden blit et andet. Overskudd av sympatiytringer kan virke som en plage paa den de var ment at skulle glæde.

Tilslut kan nævnes, at den moderne samfundsorden medfører en række innskærnkninger i den enkeltes evneutfoldelse og behovstilfredsstillelse

uten at dette skyldes omverdenens karakter av indifferent, fiendtlig eller sympatetisk. Det skyldes nødvendigheten. Man kunde i det høieste tale om en livskaarenes indifferens i videre forstand, som viser sig ved at denne nødvendighet er opstaat. I samfundet støter den enkeltes interessesfære sammen med en række andre som refererer sig til grupper og enkeltmennesker, saaledes: egtefælle, barn, familie, venner, laugsfæller, over- og underordnede, politiske fæller og motstandere, konkurrenter og rivaler, stat og kommune, kirke, utlændinger, racefremmede, anderledes troende o.s.v. o.s.v. Hensynene til en selv og til disse omgivende interessebærere kan ikke altid forenes.

§ 65. *Egen medvirkning.* Vi har hittil forestillet os at katastrofen rammer en person som i hovedsaken har forholdt sig *passiv*; han har ikke gjennom egen positiv indsats sat de ulykkebringende kræfter i sving. Denne sontring, som er praktisk, ikke principiel, er av central betydning for undersøkelsen av katastrofers genese med sigte paa det tragiske, og skal i det følgende bli nærmere belyst. Utredningen finder sin naturlige plads under den omtale av de interesseskadelige kræfter som vi netop holder paa med, fordi den vedrører de impulser av katastrofedannende natur som ligger i *den rammedes eget viljesliv*. Avsnittet om foranledning blir derved skjøvet helt frem til § 73.

Motsætningen mellem aktiv og passiv holdning i forhold til katastrofens genese uttrykkes bedre ved en skala end ved et skille. Paa det nedre endepunkt av denne skala ligger ulykker man blir rammet av uten at ha foretat noget som helst, hverken «i forbindelse med» ulykken, eller uten forbindelse med den. Man fødes defekt eller vanskapt, man er arvelig belastet, man smittes av sine forældre eller vanskjøttes av dem før man endnu har begyndt sit bevisste liv.

Et trin høiere op mot den viljesmæssige foraarsagelse ligger de ulykker man «paadrar sig» ved at puste, spise, bevæge sig, befinde sig paa et bestemt sted til en bestemt tid o.s.v., kort, ved at utføre den psyko-fysiske organismes elementære funktioner. Disse er forbundet med et *risiko-minimum* som ikke er til at undgaa. Men et normalt menneske maa gjøre mere end det, han maa utfolde et komplisert virksomhetsliv inden rammen av det fellesskap han tilhører, passe sit erhvervsmæssige arbeide, opfylde sine offentlige og private pligter, dyrke sport, kunst, erotik. Ogsaa til denne virksomhet er der knyttet en risiko, som ethvert menneske maa løpe, selv under iagttagelse av den høieste omsorgsfuldhet (*diligentia quam in suis rebus*). Ikke engang ved gjennomført passivitet kan man unddra sig denne risiko, tvertimot, da er elendigheten en viss. Denne «legale risiko» eller «funktionsrisiko» er vel

værd at lægge merke til; saalænge den ikke er overskredet kan man nemlig ikke bebreide nogen at de har utsat sig for den.

En overskridelse av den legale risiko vil først føre over i de lettere grader av det som i strafferetten kaldes *uagtsomhet* og saa i de grovere grader. Derefter kommer «forsæt» eller bevissthet om katastrofens indtræden i videste forstand, og tilslut den direkte vilje eller hensigt.

Skalaen uttrykker forholdet mellem katastrofen og *motivets* om katastrofedannende faktor. Den maa suppleres av en skala som viser motivets *\zaxzstrofehindrende* betydning. Ogsaa denne skala staar med sin nedre pol i den rene ubevissthet (medfødte garantier, organismens selvbeskyttelsesmekanismer o.s.v.), derefter kommer de katastrofer man *undgaarvzd* at befinde sig der og der paa det og det tidspunkt o.s.v.; paa næste trin kunde man sætte anvendelsen av erfaringsmæssig gunstige (sikkerhetsgivende) arrangementer i det daglige liv, — saa kommer de forskjellige grader av bevisst motarbeidelse av ulykker i sin almindelighet og endelig den bevisste indsats av alle til raadighet staaende midler til forebyggelse av en bestemt, aktuel, overhængende fare.

Ved siden av motivet spiller ogsaa *evnen* (den tekniske dygtighet) en rolle for resultatet. I rækken motiv — evne - resultat ligger temaet for den undersøkelse vi nu maa ta fat paa.¹

Menneskets katastrofedannende evne viser sig ved ulykker det paafører dels sig selv, dels andre. Det sidste er kanskje det hyppigste, og det som er lettest at motivere; ved det første er der noget paradoksalt. Normale mennesker skader da heller ikke sig selv uten at det sker for at opnaa en høiere værdi (askese) eller en værdi som i øieblikket er mere tillokkende (masochisme) eller for at undslippe et større onde end det man tilføier sig (selvmord). Bare ved tvangshandlinger blir forholdet et andet. Som regel rammer man sig selv ved at sætte sine værdier *paa spil* i tillid til et godt resultat, eller man realiserer sine planer uten den tilstrækkelige oversigt over konsekvenserne.

I det følgende vil vi ha for øie den katastrofedannende evne overhodet, enten den gaar ut over den handlende selv eller hans næste. Og det punkt som opmerksomheten da fremforalt maa rettes mot, er spørsmålet om den handlendes *skyld*.

§ 66. *De første omrids av begrepet skyld.* Ordet skyld har en bred tradition i religiøs, etisk, strafferettslig og dramaturgisk litteratur, og der blir i ellefte kapitel anledning til at stifte bekjendtskap med nogen av de betydninger man i tidens løp har tillagt det. For øieblikket ligger en anden opgave nærmere: at utforme et skyldbegrep i sammenheng med tankegangen forøvrig.

I tilknytning til saavel almindelig sproglig tradition som til etisk og strafferettslig teori kan skylden indledningsvis bestemmes som noget der opstaar i forbindelse med *forholdet mellem indsats og resultat*. Ved indsats forstaar jeg her en enhet av motiv og teknisk evne. Der gives religiøse systemer ifølge hvilke man kan synde, d.e. paadra sig «skyld», ved den blotte «onde tanke», det blotte mindreværdige motiv¹ og lignende forestillinger er endog kommet til uttryk i retspleien. Men i en undersøkelse av skylden som ledd i en katastrofes genese kan et slikt skyldbegrep ikke gjøre tjeneste. Ingen kan verge sig mot at et mindreværdig motiv dukker op i hans bevissthet, chancen til et etisk valg opstaar først naar man bestemmer sin handling i forhold til det mindreværdige motiv. Slike motiver er jo til og med en *betingelse* for et etisk høiværdig handlesæt; dersom de ikke dukket op og blev beseiret kunde man ikke tale om moral i det hele. Kristendommen har da ogsaa unddraget den onde lyst fra menneskets viljesliv og henvørt den til onde aandens indflydelse. At man dog ikke kan tumle sig frit selv her, uten at ansvaret sætter ind, fremgaar av advarselen: den som ser paa en kvinde for at begjære o.s.v. og av budet: du skal ikke begjære. I en undersøkelse som denne kan der ikke tas hensyn til et slikt begjær uten at det faar konsekvenser for en eller anden interessestatus. Saa meget mere gjælder da kravet paa *handling* for skyldopfatningen i moderne strafferet. Cogitationis poenam nemo patitur.¹

Hvilken relation man end kommer til som *denskylddannende* i forholdet motiv-middel-resultat, saa synes det klart at uten et arbeidsstandpunkt til aarsaksproblemet (et arbeidsbegrep «aarsak») og til problemet om viljesfriheten (det psykologiske aarsaksproblem) er der liten utsigt til at vinde frem.

Naar det i dette arbeide heter, at fænomenet a er en av aarsakerne til fænomenet b, saa menes det for det første, at b følger efter a i tid, og dernæst at b ut fra almindelig erfaring ikke kunde tænkes at indtræde, medmindre

¹ D.e. handlingsmotiv. *Vurderingsmotiverne* tør vel endog et trossystem ikke tillægge etisk eller metafysisk relevans, jfr. *Højfding*, Etik 1887 s. 20.

² *Hagerup*, Strafferettens alm. del, Kr.a 1911 s. 145.

a hadde gaat forut. Staar vi overfor en i sin art ny og ukjendt foreteelse saa søker vi at bestemme dens «aarsaker» ved at slutte analogisk fra kjendte forhold. Den erfaring som ligger til grund for antagelsen av en aarsakssammenheng, behøver en ikke at ha gjort selv, det er nok at man (indenfor risikominimum) har godtatt en overleveret meddelelse om den. - Ved en formulering av aarsaksbegrepet som denne behøver man ikke at bekymre sig om selve den proces, hvorved fænomenet a fremkalder eller frembringer fænomenet b.

Det er saaledes ikke et filosofisk aarsaksbegrep som her er søkt opstillet, men et praktisk, som har en levende funktion i den menneskelige interessekamp og som ogsaa filosofen opererer med naar han ikke «tænker». Visse relationer (ved siden av den rene succession, som at natten følger efter dagen o.l.) mellem forutgaaende og efterfølgende tilstande behandles i det praktiske liv som faste, uanset om der til denne erfaring svarer en almen-gyldig lov, eller hvorledes den kan logisk bearbeides. (Med tilstande menes i denne forbindelse ikke tilstandene med stort og smaat, - en «foraarsagende» tilstand, en «verdenstilstand», kommer jo aldrig identisk tilbake - men der menes *det* i tilstandene som vedkommer interessekampen, som er *relevant* for den og som paa dette grundlag kan identificeres og gjenkjendes.) Selv hvor en «aarsakssammenheng» synes at mangle, regner man i praksis og næsten al videnskap med det at den allikevel findes - bortset naturligvis fra filosofisk behandling av aarsaksproblemet (og visse forhold i atomfysiken). I det praktiske liv er forutsætningen om fikserte kausalforhold et redskap sine qua non; den kommer til uttrykk i hvert eneste transitivt verbum, og ved de aller fleste «tragiske» forløp (hvorledes disse end blir at bestemme) handler og tænker personerne under den nævnte forutsætning. I motsat fald er personen abnorm, saafremt han da ikke er aarsaksfilosof.

Paa samme maate har vi at betrakte problemet om viljens frihet - ikke filosofisk, men praktisk, slik som antagelsen av frihet eller bundethet *fungerer* i den menneskelige interessekamp. Problemet vedkommer os akkurat saa langt som det har relevans i den tanke- og handlingsmæssige stræben efter sanktion. Vi skjærer da væk det tilfælde, at en filosof har gjort arbeidet med viljesproblemet til sin livsopgave. For ham optræder nemlig spørsmålet *som problem* ved siden av andre problemer, mens hans funktion falder utenom. *Isit arbeide* med viljesproblemet vil filosofen derimot komme i betragtning for os.

Det vil antagelig være nyttig at opgi det sterkt abstrakte og mangetydige udtryk «viljens frihet» til fordel for andre, mere præcise og haandgripelige. Her vil man ha nytte av at opsøke en moderne tænkere som Bertrand *Russell*.

Russell (op.cit. s. 231) begynder sin analyse av begrepet med at nævne dets *affektive* betydning. Han spør: Hvad er det vi egentlig ønsker, naar vi ønsker fri vilje? - «Some of our reasons for desiring free will are profound, some trivial. To begin with the former: we do not wish to feel ourselves in the hands of fate, so that, however much we may desire to will one thing, we may nevertheless be compelled by an outside force to will another. We do not wish to think that, however much we may desire to act well, heredity and surroundings may force us into acting ill. We wish to feel that, in cases of doubt, our choice is momentous and lies within our power. Beside these desires, which are worthy of all respect (!), we have, however, others not so respectable, which equally make us desire free will. We do not like to think that other people, if they knew enough, could predict our actions, though we know that we can often predict those of other people, especially if they are elderly. ... The desire for this kind of free will seems to be no better than a form of vanity. I do not believe that this desire can be gratified with any certainty; but the other, more respectable desires are, I believe, not inconsistent with any tenable form of determinism.»

Forfatteren deler spørgsmaalet i to:

- 1) Are human actions theoretically predictable from a sufficient number of antecedents?
- 2) Are human actions subject to an external compulsion?

Det første spørgsmaal besvarer Russell bekræftende (s. 233 nederst).

«It is not necessary for the determinist to maintain that he can foresee the whole particularity of the act which will be performed. If he could foresee that A was going to murder B, his foresight would not be invalidated by the fact that he could not know all the infinite complexity of A's state of mind in committing the murder, nor whether the murder was to be performed with a knife or with a revolver. If the *kind* of the act which will be performed can be foreseen within narrow limits, it is of little practical interest that there are fine shades which cannot be foreseen.... The law does not state merely that, if the *same* cause is repeated, the *same* effect will result. It states rather that there is a constant relation between causes of certain kinds and effects of certain kinds.... We may suppose — though this is doubtful — that there are

laws of correlation of the mental and the physical, in virtue of which, given the state of all the matter in the world, and therefore of all the brains and living organisms, the state of all the minds in the world could be inferred (det sidste er citert for sammenhængens skyld, skjønt værdien for vort øiemed er tvilsom).... It is obvious that there is *some* degree of correlation between brain and mind, and it is impossible to say how complete it may be. This however, is not the point which I wish to elicit. What I wish to urge is that, even if we admit the most extreme claims of determinism and of correlation of mind and brain, still the consequences inimical to what is worth preserving in free will do not follow.» Meningen er: Selv om det forutsættes at en menneskelig handling er determinert av hele hans fortid, saa betyr ikke dette at han i valgets stund blir *tvunget* til at gjøre noget andet end det han «har lyst til», det han finder rigtigst og bedst. Lysten og vurderingen kan være determinert og staa i konstant relation til handlingen (eller bedre: handlingen kan være en funktion av sine antecedentia) uten at dette ophæver den subjektive følelse av frihet. Ut fra denne konklusion kan forfatteren nu besvare det andet spørsmål benegtende. - Are human actions subject to an external compulsion? — «We have, in deliberation a subjective sense of freedom, which is sometimes alleged against the view that volitions have causes. This sense of freedom, however, is only a sense that we can choose which we please of a number of alternatives: it does not show us that there is no causal connection between what we please to choose and our previous history.» Forklaringen kommer: «Causes do not *compel* their effects. ... There is a mutual relation, so that either can be inferred from the other.... We (shall) not say that the present state *compels* the past state to have been what it was; yet it renders it necessary as a consequence of the data, in the only sense in which effects are rendered necessary by their causes. (En klarere præcision av forskjellen vilde her ha været paa sin plads.) The difference which we *feel* in this respect, between causes and effects is a mere confusion due to the fact that we remember past events but do not happen to have memory of the future.»

Russells fremstilling, fordomsfri som den er, relativistisk, teknisk overlegen og utmundende i et forsøk paa forlik mellem de gamle antagonistiske synspunkter, efterlater allikevel ikke læseren i nogen tilstand av lykkelig befielse. Man har følelsen av at der endnu ligger rikelig med gaadefuldt stof i det famøse og seiglivede problem. Og her maa den, som søker at klarlægge det tragiske, ta farvel med fagfilosofen og følge sin egen vei, om han vil frem. I den menneskelige interessekamp er der nemlig en vaesensfor-

skjel paa aarsaker og virkninger, paa handling og følge. Uten at forskjeller av denne art var rykket i centrum av opmerksomheten kunde livet ikke bestaa, eller ikke i de hittil kjendte former. Det videnskabelige syn, som Russell representerer, hvorefter den faste relation ikke er et aarsaks- men et gjensidig funktionsforhold, er uanvendelig i praksis allerede av den grund, at man i praksis kan slutte fra aarsak til virkning i langt større utstrækning end man kan slutte fra virkning til aarsak. Et slutresultat kan ha mange forskjellige geneser, *netop* naar man spør efter «the kind of effect» og ikke ser forholdet principielt. I slutttilstanden kan tilblivelseshistorien være utvasket. Slaat jeg paa dynamitten, saa vet jeg nøiagtig hvordan det gaar, men for de efterpaa tililende melder der sig straks en række muligheter (sml. brandefterforskning). Mesterverket kan utvilsomt forvandles til aske, men er asken av et mesterverk eller et makverk? Endnu større blir forskjellen, naar aarsaken er en viljesytring. Fra hevnlysten kan jeg slutte til mordet, men ikke fra liket til hevnlysten.

Formaalet med disse betragtninger var imidlertid at finde frem til et arbeidsstandpunkt. Vi har to erfaringsgivne forhold at regne med:

1. Hvor flere motiver gjør sig gjældende samtidig og fordrer forskjellige reaktioner paa samme stimulus, oplever vi avgjørelsen som et *valg-arbeide*, for hvis resultat vi er *ansvarlig*. Det vil si: Vi forutser og godtar at handlingens antatte følger i en viss utstrækning faar betydning for vor egen velfærd. Avgives den i et miljø hvor der gjælder mellemmenneskelige værdier, er ansvaret ensbetydende med at jeg kan bli tvunget (utenfra eller av min egen moralopfatning) til (efter evne eller i en viss utstrækning) at gjenoprette disse værdier hvis jeg har skadet dem, eventuelt selv taale en «tilsvarende» velfærdsforringelse.

2. Det andet forhold er dette: Vor hjerne er slik indrettet at vi bare «forstaar» det som har «struktur». En viljesakt som ikke har grunde kan vi ikke gjøre os noget billede av, nogen forestilling om, fordi den mangler struktur. Alle de reaktioner hos os selv og andre som vi «forstaar», forstaar vi fordi vi mener at kjende aarsaken. Naar denne gaar op for os har vi, hvad man har kaldt en «aha-oplevelse». Aarsaken er overalt en *interesse*; uten interesse ingen viljeshandling, bare refleks, idéomotorisk reaktion o.s.v. Handling i strid med enhver interesse er utænkelig eller patologisk, - jeg tar i skaftet, ikke i knivbladet, fordi jeg ikke vil skjære mig. Tar jeg i bladet, maa det være i en eller anden hensigt, eller det maa skyldes uopmerksomhet, hastverk o.s.v. I ytterste fald er interessen denne: Jeg skal da ialfald vise dem at jeg har fri vilje. Ganske som vi i den fysikalske omverden og overfor dyr regner med

at de stimuli vi oplever har grunde, handler vi mellem mennesker under den konstante forutsætning, at viljesyringer har det, ellers kunde vi aldrig influere paa dem. Overveielser paa saklig grundlag, argumenter, overtalelser, bønner, trudsler og agitation vilde bortfalde og maatte erstattes av fysisk magt.

Valgeevne og ansvarsbevisthet, subjektivt oplevet psykologisk ufikserthet hos den handlende er en nødvendig forutsætning for den etiske vurdering av et menneskes handlemaate. Særlig vegt faar denne omstændighet naar det gjælder en handling som fører til katastrofe, til radikal ødelæggelse av værdier. Motarbeidelsen av slike ødelæggelser lægger beslag paa den ene halvpart av menneskets totale livsvirksomhet, mens opbyggelsen av positive værdier engagerer den anden halvpart. Overalt hvor den enkelte ikke har herredømme over sin katastrofedannende evne maa de andre beskytte sig mot ham, og midlerne er mange. I det ordnede samfund blir beskyttelsen - for visse værdiers vedkommende — sat iverk gjennom *retsvæsenet* i sin almindelighet, spesielt gjennom *strafferetten*.

§ 67. *Strafferettens betydning for den foreliggende sammenhang.* Den del av et menneskes virksomhetsliv som er underlagt den offentlige retsorden, kan vanskelig stilles i nogen bestemt relation til hans øvrige liv, hvad vigtighet angaar. Ofte er det processer der er unddraget ethvert retsapparat som griper sterkest ind i hans skjæbne. Men de handlinger som falder ind under retsapparatets aktionskreds, som er relevante i forhold til dets normer enten gjennom overensstemmelse eller strid, utgjør dog en væsentlig del av et menneskes *ytre* liv, og har dermed konsekvenser for det indre. Og for os har de den store fordel at de er systematisk gjennomarbeidet, stillet i grupper som letter oversigten, og belyst i alle sine faser saa langt det er teoretisk mulig og praktisk nyttig. Til grund for retslæren ligger bl.a. en «almindelig retsfølelse» som ogsaa gjør sig gjældende paa retslig irrelevante felter. Synspunkter som har vundet hævd i de juridiske discipliner kan derfor, hvor de ikke er særskilt præget av praktisk-tekniske hensyn, ofte gives anvendelse paa f.eks. det rent moralske omraade og omraader som er «moralisk inficert». For dramaturgiens vedkommende gjælder dette i særlig grad synspunkter fra strafferetten.

- Jeg har derfor valgt at utsætte den endelige formulering av skyldbegrepet

1 Sml. Oscar *Platou*, *Retskildernes Theori*, Kr.a 1915 § 6.

2 Om forholdet mellem ret og moral sml. foran § 12 og *Hagerup*, *Strafferettens alm. del* (Kr.a 1911) s. 33 f.

indtil vi ved gennemgaaelsen av endel strafferetslige betragtninger er blit fortrolige med dets nærmeste naboskap. Den strafferetslige undersøkelse av skyldbegrepet har baade et principielt og et teknisk aspekt og danner det solideste grundlag for opbygningen av saavel et etisk som et poetisk skyldbegrep. Strafferetten staar ganske visst i gjæld til etiken, men den etiske spekulation har i strafferetten maattet gjennomgaa *anvendelighetens* ildprøve. Som lovgiver og dommer har mennesket den opgave at skape et socialt kosmos. De principer det da skal følge, maa naturlig ligge nærmest mulig op til dem det vilde ønske var fulgt i naturens verden.

Paa forskjellige maater kan retsapparatet virke som formidler av haardt rammende onder, der kan opleves som katastrofer. En tapt proces kan slaa sin mand ned, for ikke at tale om dødsstraf, livsvarig fængsel og justismord. Utarbeidelsen av en anvendelig skyldkategori er derfor en viktig opgave for retsvidenskapen; det er mulig at den endnu ikke er løst, det er ogsaa mulig at hver tid maa løse den i sit billede eller at man i fremtiden vil ordne sig uten skyldbegrepets hjælp. En mængde værdifuldt materiale er imidlertid samlet og vil for en dels vedkommende være til nytte her.

Naar der i det følgende skal gives et rids av skyldlæren i norsk strafferet (som i hovedpunkterne stemmer med anden vesteuropæisk strafferet), er det naturligt at ha den legislatoriske side (forholdet set fra lovgiverstandpunkt) nærmest for øie. Praktiske hensyn har nemlig nødvendiggjort visse brudd paa teorien (ansvar uten skyld m.v.) som borgeren maa underkaste sig. Den sterkt sammentrængte fremstilling støtter sig paa Francis *Hagerup*, Strafferettens almindelige del, Kristiania 1911.

§ 68. *Omrids av strafferettens almindelige del* 1. Strafferettens psykologiske grundlag (sml. Hagerup § 1). Visse handlinger og undladelser medfører at «samfundet» tilføier ophavsmanden et onde; de kaldes forbrydelser eller forseelser og betragtes som viljesytringer. Strafferetten lægger saaledes psykologiske begreper til grund, men maa arbeide med praktiske maal for øie og blir herunder delvis nødt til at gjøre sig uavhengig av den skjæbne de psykologiske problemer faar paa sit egentlige fagomraade. Der er ogsaa en anden forskjel: psykologien søker en genetisk forklaring, den spør hvorledes fænomenerne blir til; det gjør ogsaa nyere strafferet, men samtidig *vurderer* den viljesytringen i forhold til samfundets tarv og tar sigte paa en præventiv politik.

Normalt blir en handling til efter en «kamp» mellem tilskyndende og hemmende «motiver» - de første er lystbetonede, siger Hagerup, de sidste ulystbetonede. Indvending: En række handlinger, for hvilke man er

strafferetslig ansvarlig, foregaar imidlertid uten antydning til en slik kamp (de saakaldte uagtsomhetsdelikter), og under den strenge pligtutøvelseer det ofte netop de hemmende impulser som er lystbetonede. En mængde handlinger kommer ogsaa istand uten at lyst-ulyst-momentet ved «motiverne» gjør sig merkbart gjældende. Motiverne er dels forestillinger, siger H., dels følelser og vurderinger som optræder i forbindelse med forestillingerne.¹ Paa grænsen av viljesytringen ligger den vanemæssige handling, og helt utenfor falder muskelbevægelser, tale o.s.v. som skyldes refleks eller er foretat i søvne, feber o.l. (Det maa tilføies at i den senere tid er opmerksomheten blit stadig sterkere rettet mot de ubevisste handlingskilder, drifter og nevrotisk dynamik.)

Viljesytringer har *formaal*, siger H. Formaålet kan enten opnaaes gennem selve ytringen (autoteliske ytringer) eller ligge i en fjernere virkning, et forventet resultat, som den handlende har gjort sig forestillinger om da han handlet. I begge tilfælde er formaålet *villet*. Formaålet kan igjen være middel til et fjernere formaal; dette sidste er da hensigten, mens det mellemliggende formaal qua middel kunde været erstattet av et andet. Personen har «villet» ogsaa dette, men svakere, mere betinget. I nogen tilfælde falder «motiv» og hensigt sammen (telos), i andre ikke, saaledes hvor affekt og følelse opfattes som motiv, objektets forandring som hensigt. Ved en mere konstant affektiv disposition taler man om sindelag. I det hele er det vigtig at sondre mellem de mere kroniske, de almindelige forutsætninger for viljesaktens tilblivelse, og de mere temporære, specielle. Dette refererer sig saavel til subjektet som til omverdenen.

Saalænge strafferetten søker at føre viljesytringene tilbake til deres forutsætninger, er den nødt til at gaa gjennom spørsmålet om viljens frihet, siger Hagerup; men den er ikke avhengig av hvorledes dette problem falder ut. Blir knuten for indviklet, kan strafferetten hugge den over med et magtbud. Forholdet er at hverken et deterministisk eller et indeterministisk grundsyn lar sig forlike med strafferettens praktiske funktion. Hagerup antyder et kompromis: mennesket vælger frit, men bare mellem de foreliggende motiver. Vi har tidligere utformet vort arbeidsstandpunkt i denne materie og skal her ikke engang referere de synsmaater som har været anvendt for at gi strafferetten et holdbart principielt grundlag paa dette punkt. Hvor farlig det er at nærme sig disse spørsmaal, viser Hagerup, som

trods de bedste forsætter er blit indfanget av jungelen. Man kan høre ham arbeide derinde:

«— Men denne fatalistiske determinisme overser, at aarsagsbegrepet i anvendelse paa det sjælelige omraade forsaavidt nødvendigvis har en noget anden betydning end paa det materielle, som foraarsagelse ikke ligeoverfor sjælelige fænomener saaledes som ligeoverfor reelle substanser lader sig forbinde med en paa materiens konstans beroende ækvivalens mellem aarsag og virkning» (s. 14).

2. Strafferettens etiske grundlag (sml. Hagerup § 2). Hevn og gjengjældelse som dyrets og det primitive menneskes reaktion paa angrep kan dels betragtes som utslag av en fikseret egenskap, dels som en frugt av erfaring. Selve affektutladningen peker sterkest mot det første synspunkt, mens den omstændighet at reaktionen stanser angrepet eller hindrer gjentagelse peker mot det sidste. Heller ikke samfundslivet har hittil kunnet undvære denne primitive form for reaktion, og kristendommens lære om at vende det andet kind til, har endnu ingen vovet at lægge til grund for en kriminalistisk eller civilretslig organisation. Men for at undgaa kaos og alles hevn over alle er der skapt sociale organer som, saalangt det er nødvendig, formidler reaktionen ut fra det ovennævnte, *dobbelte behov*: hevninstinktets og retsfølelsens tilfredsstillelse paa den ene side og forebygning av gjentagelse paa den anden. Dette forhold har en række forfattere søkt at bringe i harmoni med sin livsanskuelse eller med filosofiske discipliners hovedprinsipper og da især etikens.

«Man har søgt statens sædelige berettigelse til at straffe, dels i en guddommelig anordning (f.eks. Stahl, Philosophie des Rechts 1829), dels i et til grund for den hele moralordning liggende transcendentalt bud (saaledes Kant, Metaphysische Anfangsgriinde der Rechtslehre 1797), eller i selve verdensudviklingens love (Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts 1829), eller i det æstetiske hensyn til en nødvendig harmoni (Herbarth, Allgemeine praktische Philosophie 1808), eller i den straffen ledsagende smertes rensende og sonende kraft» (Kohler, Das Wesen der Strafe 1888) - Hagerup s. 15 f., hvor det videre heter:

«Fælles for alle disse teorier er, at de bygger paa et metafysisk grundlag, der unddrager sig empirisk erkjendelse og at straffens etiske begrundelse ikke sættes i nogen nødvendig forbindelse med dens praktiske formaal. Med hensyn herpaa har man kaldt disse teorier *absolute* strafferetsteorier i modsætning til de *relative*, som ser straffens formaal og dermed dens retsgrund i haandhævelsen av retsordenen.» Retningen finder sit skarpeste uttryk hos

Kant: Selv om det menneskelige samfund stod foran sin oppløsning, maatte først den sidste morder henrettes.

Afaførreførøforkjæmpere (Althusius, Rousseau m.fl.) fandt straffens etiske hjemmel i individets frivillige underkastelse under staten i den saakaldte samfundstraktat. Ogsaa denne teori savner empirisk grundlag. I motsætning til de anførte opfatninger hævder Hagerup (s. 17) at straffens eneste, men ogsaa tilstrækkelige etiske begrundelse ligger i dens *nødvendighet*; straffen er et middel i det sociale forsvars tjeneste. De absolute teorier søker, grovt uttrykt, begrundelsen i en metafysisk causa, mens de relative hovedsagelig søker den i en jordisk (biologisk-social) telos. For de første er gjengjældelsen et formaal, for de sidste et middel. De første bygger paa en forestilling om straffen som en halvt mystisk *utsoning* av brøden - en gjenoprettelse av den forstyrrede «metafysiske harmoni» og dermed en utslettelse av forbrydelsen i verdensaltets metafysiske historie. Intet «Nichtseinsollendes» blir tilbake, og det som er skedd betinger ikke lenger nogen trussel mot gjerningsmandens metafysiske velfærd. Tanken viser sterk analogi med den biologiske «utsoning» - man har forsømt sin vinterforsyning, men nu tar man sig sammen og arbeider dobbelt i den tid som er igjen, eller: naar man med lidelse har forvundet følgerne av sin biologiske bommert, har denne tapt sin betydning.

For de relative teorier betyr gjengjældelsen ikke opfyldelsen av et ideelt retfærdighetskrav, den betyr bare at straffen maa ha sin foranledning i en bestemt handling. Det onde som tilføies gjerningsmanden er et forsterket uttrykk for social misbilligelse; derved faar straffen, ifølge Hagerup, et tillægt til sin rent pragmatiske karakter: i samfundets dom ligger ogsaa et etisk element; der straffes saavel quia peccatum est som ne peccetur. Denne etiske gehalt beror paa, at man kan *bebreide* den handlende det han har gjort, m.a.o. at han trods den stedfundne aberration har den samme etiske interesse som det straffende samfund.

I motsætning til denne «klassiske» strafferetstanke hævder nyere teorier, de «positive» eller «realistiske», at det ikke er den begaatte handling som er straffens «gjenstand», men det *sindslag* som den er utsprunget av. Ikke forbrydelsen, men forbryderen straffes. Disse teorier bygger især paa to betragtninger (se Hagerup s. 19, hvor henvisninger): Den første har sin forutsætning i determinismen: dersom det menneskelige viljesliv er «aarsaksbestemt», blir det vanskelig at finde noget psykologisk grundlag for begreper som ansvar og skyld. Man kan *beskytte* sig mot farlige handlinger, men at *fordømme* dem, det har ikke mere mening end fordømmelsen av en naturkatastrofe.

Den anden betragtning gaar ut paa, at forestillingen om «den normale evne til at la sine handlinger bestemme av motiver» (tilregneligheten) ikke duger som forutsætning. Sondringen mellem sykt og sundt sjæleliv er tvilsom, og den «normale evne» kan naarsomhelst forringes ved sterke drifter, affekter, arvelig belastning og forbrydersk vane. Og netop fra personer med «nedsat tilregnelighet» truer den største fare. Det er forbryderens *karakter* som skal anviser midlerne, hvis opgave det igjen er primært at *avskrække* ham fra at begaa forbrydelser, subsidiært at *forbedre* ham, efterat han har begaaet dem, og, om dette er umulig, at *uskadeliggjøre* ham.

Hagerup medgir at der behøves andre betryggelsesmidler end straf, men han hævder ogsaa, at der «hos de fleste mennesker findes en gennemsnits-evne til i handlingsøieblikket at skjelne mellem de forskjellige motiverende forestillinger og overveie deres vegt» (s. 23). Retsordenens bud i det hele er «rettet til det *normale* menneske, av hvilket de kræver en samfundsmæssig opførsel, et krav som kan stilles, fordi det erfaringsmæssig opfyldes». - Av hensyn til borgernes sikkerhet er man desuten nødt til at avvente et *utslag* av det farlige sindelag — saa meget mere som sindelaget ofte ikke kommer for dagen paa anden maate. Paa dette punkt møtes forfatteren med sine motstandere hvad den praktiske konsekvens angaar: straffen er at opfatte som *repressiv*, den skal være forskjellig fra blot præventive foranstaltninger. Ved fastsættelse av straf for *forsøk* kommer begge synspunkter til anvendelse. Spørsmålet ligger nær op til et som vi tidligere har hat berøring med: Skal den strafferetslige følge knyttes til *motiverne* eller til *resultatet*?

Det falder straks i øinene at resultatet er et langt *sikrere* holdepunkt end motiverne, som jo i et givet tilfælde kan være utilgjængelige for enhver prøvelse. Men strafferetten skal være et praktisk organ *paa etisk basis*. Dens opgave er, ret beset, at dække en flerhet av uensartede behov. Saa længe man i sine handlinger gaar klar av den rent ytre kollision med straffebudene, staar det en frit for at ha de sorteste motiver til denne eksemplariske opførsel. Og der gives handlinger som straffes uten hensyn til motiv, fordi sociale hensyn gjør det nødvendig, specielt under ekstraordinære forhold, krig o.s.v. Paa den anden side tillægges motivet, saavel i norsk som i anden europæisk ret, adskillig vegt, baade hvad strafbarhet og strafutmaaling angaar. Dette hænger sammen med erkjendelsen av, at resultatet ofte avhænger av faktorer som individet ikke er herre over.

I nær forbindelse med dette sidste spørsmål staar et andet: Bør straffen især ta sigte paa virkningen hos den enkelte forbryder (specialprævention) eller paa virkningen i det hele samfund, paa alle dem som i fremtiden

maatte være disponert for at begaa forbrydelser (generalprævention) eller paa begge? Det første synspunkt har især bidraget til at aapne øinene for gjerningsmandens individuelle eiendommelighet, et moment som i den senere tid har trængt sig frem med stor styrke; det andet har mere adresse til samfundsforholdenes forbedring i sin almindelighet. I ældre tid, især middelalderen og begyndelsen av den nyere tid, søkte man at opnaa generalpræventiv virkning ved at utstille straffuldbyrdselen til offentlig beskuelse. Et mere moderne synspunkt er dette: Generalpræventionen ligger dels i den almindelige bevissthet om retsordenens kraft og vaakne øie, dels i den almindelige erkjendelse av straffens etiske betydning. Herav flyter igjen i konkrete forhold en almindelig tryghetsfølelse, og i abstrakte anliggender etableres et isolerende vern mot følelsen av en amoralsk verdensorden. Forsaavidt ligger tyngden mere paa straffetrudselen end paa den enkelte fuldbyrdselse; dennes opgave er bare at vise at der staar magt bak ordene. - Desværre kan ingen lov hindre at den *dygtige* forbryder har større chance til at undslippe end den klodsede. Det overveiende antal forbrydelser begaaes vel ogsaa under den forutsætning at det skal lykkes at holde dem (eller gjerningsmanden) skjult.

En kodifikation av strafferetten beskytter imidlertid ikke bare det loyale samfund, den sikrer ogsaa forbryderen mot vilkaarlig magtutøvelse fra samfundsorganernes side. Forbryderen har sine rettigheter, han er ikke vergeløst prisgit sine dommere, v. *Liszt* kunde derfor med en viss ret bemerke, at straffeloven er forbryderens Magna Charta. En forelæser har betegnet uttalelsen som «et smagløst uttryk for en rigtig tanke». Det samme kunde man si om den refleksion at det er straffeloven som *skaper* forbryderen; forbryder er jo den som handler i strid med loven (nullum crimen sine lege). Man maa imidlertid erindre at loven staar som uttryk for den almindelige retsopfatning, og at det er denne som skaper, ikke forbryderen, men begrepet forbryder.

Når straffefunktionen maa søke sin etiske berettigelse i nødvendigheten for det sociale forsvar, saa følger herav, at dens tilstedeværelse i samfundet ikke maa repræsentere et større onde end det som bekjæmpes. Adgangen til at straffe maa benyttes med økonomi.

Under utøvelsen av den straffende myndighet dukker der op et nyt etisk krav: Der skal være et bestemt forhold mellem brøde og straf, straffen skal være «retfærdig», d.v.s. stemme med retsfølelsen i det enkelte tilfælde.

Allerede det netop nævnte økonomiske hensyn er et direktiv m.h.t. straffens størrelse: det er ikke etisk berettiget at straffe strengere end nødvendig. Til bestemmelsen av hvad nødvendigheten forlanger i det enkelte tilfælde bidrar følgende tre momenter (H. s. 23):

1. Den angrepne interesses betydelighet.
2. Angrepets art (farlighet).
3. Det sindelag som angrepet gir uttrykk for.

Men dermed er vi ikke rykket det principielle retfærdighetsproblem, retsfølelsens logiske overbygning, et eneste skridt nærmere. Og la det være sagt med en gang, at utsiktene til at naa frem til en slik struktur er mindre end smaa. Ius suum cuique tribuere — nærmere kom ikke *Ulpian* (Digest. I, i, 10) som igjen støttet sig paa Aristoteles. Ogsaa et moderne forsøk som *K Gareis Vom Begriff Gerechtigkeit*¹ maa nøie sig med at vise tilbake til retsfølelsen (s. 279), som i givet tilfælde kan være fælles for medlemmerne av en gruppe. Til denne bestemmelse innskærper ogsaa Hagerup sig; han gjør ikke engang opmerksom paa at der er et problem tilstede. Kjernen i problemet ligger vel i dette, at brøde og straf er *inkommensurable størrelser*. Et velment forsøk paa at etablere en slags kommensurabilitet blev gjort ved indførelsen av talionsprincippet (spiegelnde Strafen): drapsmanden blev henrettet med sverd, brandstifteren blev brændt, menederen fik avhugget den haand, hvormed han hadde svoret, myntfalsknere fik smeltet metal hældt ned i sin hals, gudsbespottes tunge blev revet ut (H. s. 55 med note 24). At den derved opnaadde «likeartethet» var sterkt illusorisk, indsees let; «speilingen» hadde da ogsaa tillike et praktisk formaal, at vise tilskuerne hvad manden hadde begaaet og minde dem om følgerne av denne handling. Moderne strafferet henviser det principielle spørsmaal til etiken og innskærper sig til at opstille et praktikabelt direktiv: strafutmaalingen avgjøres av dommerens skjøn indenfor de rammer loven har angit.

Hagerup polemiserer sterkt mot den anskuelse, at straffen for at være etisk berettiget maa betegne et *gode* for den dømte (omend i indirekte eller «høiere» forstand og ut fra «samfundets», ikke den dømtes vurdering). Opfatningen hviler paa *Kants* lære, at intet menneske maa brukes bare som middel. Men netop dette sker jo f.eks. i krigs tilfælde, og der kan ikke være tvil, mener H., om at et paalæg fra statens side til den enkelte om at ofre livet for sit land er etisk berettiget.

Eksemplet er ikke det bedste; det kunde tænkes at den etiske følelse, som H. forutsætter er ens hos alle normale, vilde slaa forskjellig ut netop

¹ i Festschr. f. d. jur. Fakultät in Giessen, 1907, s. 273. Gareis sonderer mellem rechtserzeugende og rechtsanwendende Gerechtigkeit.

paa dette punkt. — Forbedring er ikke straffens primære formaal, siger H.* forbedring er statens opgave gennem andre organer. Men i fremtiden vil der kunne tænkes en gradvis overføring av kriminelle saker til disse organer, en overføring som allerede er begyndt for unge forbryderes vedkommende.

Grænsen mellem det omraade som, set fra lovgiverstandpunkt, bør henligge under strafferetten, og det som reguleres av den almindelige moralske opinion, har forandret sig i tidens løp inden de enkelte samfund. Tidligere blev saaledes kjæteri, «løsagtighet» og luksus i mat og klær belagt med straf, derimot ikke (som nu) forskjellige former for uærlighet i handel, dyrplageri, forsømmelse av barn og hjælpeløse. - Staten har ogsaa andre midler end straf, naar det gjælder at gjenoprette en forstyrret tilstand - økonomisk tvang, retshandlers ugyldighet, erstatning og mortifikation. Forskjellen paa den «civile» og den «kriminelle» uret beror ifølge Hagerup alene paa hensigtsmæssighet og er ikke av begrepsmæssig art, s. 35. Straf er en kvalificeret repression fra statens side, det er derfor viktig at de hithørende regler til enhver tid stemmer mest mulig overens saavel med den øvrige retsorden som med den almindelige moralopfatning. Strafferetsregler *forældes* derfor lettere end andre bestemmelser.

3. De almindelige aarsaker til forbryderondet - opdeles gjerne i to grupper: de individuelle og de sociale. Dette betyr i virkeligheten at man ser forbrydelsen fra to forskjellige synspunkter. Endel individuelle aarsaker er omtalt i tidligere kapitler, omend i anden forbindelse, overskudd og underskudd, feilfikserthet og underfikserthet. For feilfikserthetens vedkommende kan der mindes om *Lombroso* (Forbrydermennesket, 1871-6), hvis teori kan opridses slik: En stor klasse forbrydere viser medfødte typiske, antropologiske eiendommeligheter, som er beslegtet med dem man finder hos vilde og primitive folkeslag. Lombroso betrakter derfor disse forbrydere som atavistiske reminiscencer fra tilbakelagte kulturperioder. Teorien er nu almindelig opgit. — Av interesse er det derimot at skjelne mellem «leilighetsforbrydere» og «vaneforbrydere», samt mellem dem som forsynder sig mot de mere tidløse normer og dem som overtræder en temporær bestemmelse.

Samfundsforholdene bestemmer tildels de interesser som er strafferettens beskyttelsesobjekt. Men de synes ogsaa at influere paa arten av de forbryderske tendenser som sterkest kommer til utvikling (Montesquieu, *Esprit des Lois* 174, Quêtelet). Kriminalstatistiken¹ viser forbryderskhetens forhold til økonomiske vilkaar, arbeidsløshet, fiskets og høstens utbytte o.s.v., til

i For Norges vedkommende: Norges officielle Statistikk, 4. række.

forskjellen paa by og land,¹ til folkeoplysningen, institutionerne (fængsels-systemet), til prostitution og alkoholisme, til herskende skikke og moralske forestillinger, til raceforskjel, aarstider, klima og landskap. (I Italien er der 16 gange saa mange drap som i England, 9 gange saa mange som i Belgien o.s.v. Den oplysende værdi av en slik statistikk tør ellers være tvilsom nok; der maatte vidløftige undersøkelser til før man kunde paavise en eventuel *sammenhang*.)

Visse typer forbrydelser har forekommet i al historisk (id, formuesind-grep, drap, vold, sædelighetsforgaelser o.l., mens andre optræder mere temporært. Hvor en stat eller en kulturform er i forfald har forbryderskheten (baade efter samtidens og vor egen dom) gjennemsyret alle samfundslag fra fyrsten til tiggeren, særlig hvad de mindre tidsbestemte forbrydelser angaar. I vore dage er slike handlinger mere lokalisert til de saakaldt «lavere» befolkningslag, de mindre oplyste og daarlig økonomisk stillede, de ikke-ordnende, ikke-byggende naturer, mens den økonomiske svindel, korruption o.s.v. ikke viser nogen lignende begrænsning. (Betingelsen for at underslaa en million er jo blandt andre den at beløpet er blit en betrodd.) Den *erhvervsmæssige* forbryderskhet viser sig nu sjelden som organiserte og væbnede overfald (røverbander, rester findes endnu, saaledes i Amerika og paa Korsika) men hovedsagelig som tyveri, hæleri og bedrageri.

4. Strafferettens historiske utvikling (jfr. Hagerup § 6). Europæisk strafferet har sine kilder i den romerske, den germanske, den mosaiske og den kanoniske ret. Disse retsforfatninger har igjen sit utspring i hevnfølelsen,² denne kunde ogsaa gaa ut over andre end gjerningsmanden (slegtshevn). Hevnfølelsen er sterkest, naar skadegjøreren gripes paa fersk gjerning og den beherskes i det hele av sterkt subjektive og tilfældige faktorer. Den oprindelige «straffeproses» er av rent privat natur, en sak mellem fornærmede og fornærmeren, eller deres slegtninger og eftermaalsmænd. En forandring indtræder med den regel, at hevnen kan avverges ved en pengebod. Kollektiv forfølgning fandtes bare ved kvalificerte forbrydelser, f.eks. landsforræderi, og resulterte i dødsstraf eller landsforvisning. Snart flyter imidlertid religiøse og administrative hensyn sammen, og de første kriminelle retsforfatninger danner sig. Forutsætningen er en tilstrækkelig sterk statsmagt. Staten blir

¹ I 1905 var der i Norge 1250 straffældte paa landet mot 2239 i byene, skjønt folketallet var ca. 2/3 mot 1/3. Oplysningene skyldes Hagerup.

² Andre fremhæver *misundelsen*, saaledes *Ranulf* i Meddel, udg. av Det kgl. danske Vidensk. Selskab Bd. 18.

mere og mere part i saken; statens interesser er krænket i og med fornærmedes. Folketallets vekst og nye samfundsforhold virket med.

Sondringen mellom *forsættlig* og uforsættlig (uagtsom) retskrænkelse vinder almindelig anerkjendelse; de sværeste straffe rammer alene den som har handlet med forsæt. I det hele begynner spørsmålet om gjerningsmandens subjektive *skyld* at bli mere paaagtet, mens man før (i likhet med dyret) bare saa hen til den objektive handling. Nu fordres forbrydersk vilje.

Mens imidlertid romerretten fastholdt at den forbryderske vilje maatte vise sig i handling (*cogitationis poenam nemo patitur*), trak den kanoniske ret folk for domstolen paa grund av rent sjælelige foreteelser, en praksis som fik frygtelige følger under kjætter- og hekseprocesserne.

Ved overgangen fra middelalderen til den nyere tid frembød retskilderne i de europæiske hovedland et broget billede; rettergangen var derfor præget av uklarhet og usikkerhet. Omsider kom der da - særlig under indflydelse av naturretstanken — en række kodifikationer som rettet paa forholdet. Bestemmelserne i disse var imidlertid endnu sterkt kasuistisk avfattet og det varte derfor ikke længe før de viste sig utilstrækkelige i praksis. Domstolene søkte da selv at utfylde loven, og der dannet sig en lære om saakaldte ulovbestemte forbrydelser og straffe, noget som snart gav anledning til misbruk og vilkaarlighet.¹ Først i den seneste tid har man naadd frem til den abstrakte redaktion av lovteksten, som muliggjør en forening av smidighet og fasthet, samtidig som man kan stille sig det maal, med et forholdsvis litet antal paragrafer at ramme alle tænkelige forbrydelser.

Selve straffeondet bestod oprindelig væsentlig i livsfortapelse, landsforvisning og formueskonfiskation. Senere kom de korporlige straffe, pinsler og lemlæstelse. Først efter reformationen begyndte frihetsstraf og tvangsarbeide at faa overtaket, i forbindelse med bøter - statene hadde saa længe ødslet med menneskeliv at der blev mangel paa arbeidskraft.

Under opplysningstiden reistes i flere land en kraftig reaktion mot de overleverte barbariske procesregler (tortur) og straffe. Ledende navn i denne opposition er Voltaire og Beccaria; hvad der bragte Voltaire i ilden, var det opsiktvekkende justismord paa Jean Calas. Det er et typisk *borgerligsyn* som

i Dette forhold oversees let av dem som i vore dage angriper straffedommerne, fordi de «hænger i bokstaven». Hvor let kunde ikke ellers dommerens fordøielsesplager bety et aar mere for synderen!

her bryter igjennem, et krav paa humanitet og paa sikkerhet for den enkelte; derfor skulde vegten ligge paa de praktiske hensyn og ikke paa de kirkelig-abstrakte. Oppositionens virkninger viste sig straks i en række lovarbeider og strækker sig nedover til denne dag. De hadde sin skyggeside i en tiltagende formalisme, sammenhengende med den spekulative filosofi - og efter en periode hvor det samfundsmæssige hensyn blev ensidig betonet, reises nu med stigende styrke kravet paa individuell behandling av forbryderen. Det er psykologisk, sociologisk og psykoanalytisk innsikt som her danner de videnskabelige forutsætninger. Bare i diktaturstatene har man gjenopfrisket det absolutistiske syn.

5. Straffelovens virkekræds i tid (jfr. Hagerup § 10). Straffelove maa som nævnt ofte forandres, og slike forandringer kan innebære en fare for visse etiske krav (retfærdigheten). Den viktigste grundsætning til beskyttelse av disse krav blev anerkjendt allerede i romersk keisertid og gjenopstod i den franske erklæring om menneskerettighetene (1789 art. 8); den findes for Norges vedkommende i grundlovens § 97: Ingen lov maa gives tilbakevirkende kraft. Det er den lov som gjælder i handlingsøieblikket retten skal lægge til grund. I visse tvilstilfælde skal den lov, som i det aktuelle tilfælde gir det for tiltalte gunstigste domsresultat, bringes til anvendelse.

6. Straffelovenes stedlige virkekræds, international strafferet (jfr. Hagerup § 11). Følgende hovedprinsipper har været foreslaaet:

- a. Territorialprincippet. En stats strafferet finder anvendelse paa handlinger som er begaaet inden statens omraade.
- b. Personalprincippet: En stats strafferet anvendes paa dens undersaatter, uanset handlingssted.
- c. Realprincippet: En stats strafferet anvendes naar krænkelsen er tilføiet en indlænding eller et indenlandsk retsgode.
- d. Universalprincippet: Enhver stat kan som repræsentant for det hele kultursamfund straffe forbrydelser hvor og av hvem de end fo røves.

Da hvert av disse principper indeholder en anvendelig tanke, men ikke egner sig til ensidig gjennomførelse, hviler de gjældende internationale regler paa en kombination av principperne. Desuten indgaaes der sær-avtaler om utlevering av forbrydere m.v.

7. Straffelovens virkekræds i henseende til personer (jfr. Hagerup § 13). Princippet om likhet for loven er i de fleste kulturlande lagt til grund,

men underkastet visse innskærnkninger. Det gjælder fremforalt fyrsten eller præsidenten, nationalforsamlingens medlemmer i funktion, utlændinger med eksteritorialitetsret, fremmede statsoverhoder, fremmede prester og diplomater.

8. Begrepet forbrydelse (jfr. Hagerup § 14). Ikke enhver antisocial (endsi umoralsk) handling er en forbrydelse, bare den som av loven er belagt med straf. Lovapparatet fungerer imidlertid forholdsvis langsomt, og paa et givet tidspunkt kan handlinger være belagt med straf som efter den almindelige retsbevissthet burde være straffrie, samtidig som der er «huller» i loven. Av hensyn til retssikkerheten maa loven følges dogmatisk i begge tilfælde, og av dette kan der flyte urimeligheter. Som de nærmere betingelser for at en handling skal ansees som en forbrydelse, nævner Hagerup (s. 140):

- a. Loven opstiller en flerhet av forbrydelses-fy/>ar, og den begaatte handling maa kunne subsumeres under en av disse, maa fylde typens *gjemingsindhold*.
- b. Handlingen maa være «retsstridig»: stride mot en almindelig retsregel (forskjellig fra selve straffebudet) som under de foreliggende omstændigheter forbyder eller paabyder handlingen. Derimot behøver den ikke at være «uberettiget» d.e. i strid med gjerningsmandens subjektive rettigheter; den kan være subjektivt berettiget og allikevel strafbar (f.eks. selvtægt).
- c. Gjerningsmanden maa kunne overføres «subjektiv skyld».
- d. Visse saakaldte objektive strafbarhetsbetingelser maa være tilstede, jfr. ovenfor punkt 6.

9. Forbrydelsens gjemingsindhold (jfr. Hagerup § 15). Ved gjemingsindhold forstaar man summen av de objektive momenter som bestemmer handlingens art i forhold til lovens kategorier. Man opererer saaledes med visse *modaliteter* i gjerningsmandens holdning, sonderer mellem

- a. forsøk og fiildbragt forbrydelse,
- b. enhet og flerhet av «handling»,
- c. enkel gjerningsmand og fleres samvirken.

Som hovedbestanddele av gjerningsindholdet regner Hagerup:

- A. Forbrydelsens *subjekt*. Gjenstand for strafforfølgning er *bare enkelt-mennesker*, ikke engang de saakaldte «juridiske personer» (foreninger o.l.). I ældre tid førte man processer ogsaa mot dyr, og Xerxes lot havet piske.
- B. Forbrydelsens *objekt*. Man sonderer mellem angrepsobjekt og beskyttelsesobjekt. Det sidste er et retsgode, som straffebudet vil beskytte (den offentlige tillid, liv, frihet, ære, legemlig integritet); dets konstatering kan undertiden frembyde tvil. Angrepsobjektet falder nærmest sammen med hvad *Uexkull* kaldte der *Wirkungsträger* (jfr. ovenfor § 5); ved tyveri er den stjaalne gjenstand angrepsobjekt, mens eiendomsretten er beskyttelsesobjekt. Objektene kan dels falde sammen, dels ikke.

I nogen tilfælde forlanger loven at der skal være voldt objektet *skade* (materialdelikter), i andre er det nok at objektet har været *utsat for fare*, eller at handlingen var *egnet til* at utsætte det for fare, i atter andre straffes der uten hensyn til følgerne for objektet (formaldelikter og rene omissivdelikter, undladelser).

10. Handlingens følger. Aarsakssammenheng (Hagerup § 18). Ikke enhver ytre følge (virkning) av en ellers relevant handling har strafferetslig betydning; loven rammer bare et *utvalg* av disse følger. Utvalget er dels av positiv, dels av negativ art; i sidste fald medfører handlingen *uteblivelsen* av en følge som retsordenen vil skal indtræffe. Den skyldige kan enten ha *undladt* at fremkalde en følge, som han var pliktig til at fremkalde, eller han kan ha *hindret* dens indtræden.

Forestillingen «følge» forutsætter en aarsakssammenheng. Hagerup opererer i hovedsaken med det samme praktiske aarsaksbegrep som vi foran har opridset til eget bruk. Vi kan derfor i utstrakt grad dra nytte av de undersøkelser han har foretat. Og da vi her har at gjøre med spørsmål av central betydning for vort hovedtema, er jeg nødt til at referere forfatteren i større bredde end hittil. Jeg gjør det desto tryggere, fordi de hithørende betragtninger i særlig sterk grad er utsprunget av den «almindelige retsfølelse» og derfor kan gjøre krav paa interesse ogsaa utenfor jurisprudensens grænser. Mange vildskudd av den saakaldte «poetiske retfærdighetsfølelse» og mange daarlige, kvasi-juridiske synsmaater i ældre dramaturgi kunde været undgaat, hvis forfatteren hadde kunnet eller villet «tænke strafferetslig».¹ Jeg nævner

i Jeg tænker paa forfattere som Hegel, Gervinus, Otto Ludwig m.fl., sml. kap. 11.

dette, for at læseren skal være paa det rene med grunden til, at han blir trukket rundt i en tilsyneladende utenforliggende disiplin.¹

«I videste forstand har alt hvad der sker sin aarsag i alt hvad der er gaaet forud,» siger Hagerup s. 153. «En enkelt kjendsgjerning er aldrig i og for sig alene aarsag til et vist ydre resultat, men altid kun i forbindelse med en række andre kjendsgjerninger, og dette gjælder ogsaa den enkelte menneskelige handling. Naar vi om en kjendsgjerning udtaler, at den er aarsag til en viss begivenhed, mener vi ikke at den for sig alene har frembragt denne, men at vi efter vort kjendskab til lovene for fænomenernes sammenhæng ikke kan tænke os, at begivenheden vilde være indtraadt, hvis hin kjendsgjerning ikke havde foreligget.» Ved denne negative bestemmelse av aarsaksforholdet undgaar H. at ta standpunkt til kausalforbindelsens positive natur, og det er dette som gjør bestemmelsen praktisk anvendelig. «Vi antager ingen aarsaksforbindelse mellem a og b, naar vi anser os berettiget til at antage, at b vilde have foreligget om a under iøvrigt uforandrede faktiske forhold tænkes borte. Naar saaledes X har bibragt Y et livsfarligt knivstik, men Y, inden dette har kunnet fremkalde døden, rammes av et øieblikkelig dræbende skud, har X ikke forvoldt Y s død.»

Retsfølelsen forlanger imidlertid en ganske anderledes kraftig indskrænkning i omfanget av de «følger» av en handling som betinger straf, ogsaa naar det gjælder slike som er direkte fremkaldt av handlingen. Som ofte fremholdt, kan de være uanede i antal og art, og skulde man være ansvarlig for dem alle, kunde det mindste feiltrin være nok til at ødelægge en for livet. Den *hovedregel* har derfor brudt igjennem baade i straffe- og erstatningsretten, at man bare svarer for de saakaldte *adækvate* følger, selv om handlingens egentlige hensigt var retsstridig. Adækvate er følger som der efter almindelig erfaring *er grund til at vente*, følger som stort set *maa* indtræffe, hvis ikke livet skal gaa tilgrunde eller tvinges til radikal omlægning. Men selv for adækvate følger svarer man ikke ubetinget, saaledes i givet tilfelde ikke for omfattende katastrofer paa grund av illoyal konkurranse eller uberettiget kritik, selv om disse fremtræder som «naturlige» følger av

i Strafferet og dramaturgi har i virkeligheten mange berøringspunkter, og man har længe været opmerksom paa dem. Ores tien av *Aischylos* er bygget over en straffesak. *Hegel* gjør opmerksom paa det fremtredende kriminalistiske træk ved den nyere tragedie (se *Hasenclever*, Das Tragische und die Tragoedie, 1927 s. !W* *Urbye* (Praktiske opgaver i strafferet, Kr.a 1905 s. 18) benytter som eksempel Jonas *Lies* Naar Sol gaar ned.

handlingen. Paa den anden side har praktiske hensyn nødvendiggjort nogen faa, sterkt begrænsede tilfælde av straf og erstatningsansvar uten «skyld» og dermed uten adækvans.

Til nærmere bestemmelse av adækvansbegrepet bemerkes (sml. Hagerup s. 157 ff.): A foranlediger B til at foreta en reise i den *hensigt* at utsætte ham for fare (i det *haab* at han skal omkomme) og opnaar dette. Skal det her kunne bli tale om adækvans, maatte reisen være særlig farlig, og især vilde det hat betydning om A kjendte denne farlighet, mens B ikke kjendte den eller «burde ha kjendt den» — maalt efter normale krav til indsigt. Selv om handlingen er aabenbart retsstridig, ja strafbar, kan gjerningsmanden gjøre adækvansindsigelsen gjældende: A har overfaldt B, som derfor kommer forsent til toget. Han maa ta baat isteden, og denne forliser. Overfaldet er «aarsak», men følgen er ikke adækvat uten at der foreligger rent specielle omstændigheter.

Den tidligere anvendte sontring mellem «aarsak» og «betingelse» er opgit i norsk ret. Men den tanke som laa til grund for betragtningen kommer allikevel til uttryk i den *forskjellige betydningman* tillægger flere samvirkende aarsaker; de kan i praktisk øiemed ordnes paa en skala som «nærmere» og «fjernere». A gir B et knivstik paa gaten. Om sykebilen forulykker, er denne følge ikke adækvat. Men hvis B faar knivstikket under en fjeldbestigning, og redningsekspeditionen blir tat av en lavine, er forholdet tvilsommere. Adækvansen indtræder *gradvis*.

Betragtningen er den samme, hvor resultatet skyldes en *flerhet* av handlinger, f.eks. en handling av A + en handling av B. Spørsmålet blir om A *kunde regne med*, at B s handling vilde supplere hans egen. A sætter et ladet gevær i barnekammeret, hvor det blir avfyrt under lek. A legger C s ur fra sig paa en gatetrap, hvor B tar det. *Bar* har gjort gjældende, at hvis A her handler «uagtsomt» og B «forsætlig» (se nedenfor), er følgen ikke adækvat i forhold til A. Spørsmålet er fængslende og kan utdypes i flere retninger, hvad der dog vil føre for vidt. Jeg slutter mig til Hagerup, som i begge tilfælde mener følgen er adækvat i forhold til A. Bs ansvar blir en sak for sig. — Det forandrer heller ikke adækvansforholdet, om den skadelidende selv har medvirket til følgen. A sætter et giftbæger for B, som B tømmer. Følgen er adækvat i forhold til A, naar A enten maatte regne med at B var uvidende om giften eller hadde planer om at begaa selvmord. Anderledes, hvor B har faat et lettere saar, men mot al formodning negter at la sig lægebehandle (f.eks. med den tanke, at naar jeg nu dør, saa blir A dømt som morder og kan ha det saa godt).

Ved visse tilfælde av *psykisk paavirkning* kan ogsaa aarsakskjeden bli at bedømme som adækvat. Men det menneskelige samkvem er saa sterkt komplicert og nødvendiggjør saa mange meningsytringer mand og mand imellem, at der er opfordring til at gi den foran omtalte «legale risiko» et temmelig vidt omfang. Ikke engang moralsk kan man bebreides uforutsette følger av et ubesindig ord; endog en viss grad av «uagtsomhet» er der grund til at tolerere. En *objektivt retmæssig* ytring er i alle tilfælde straffri, men ved en objektivt uretmæssig, f.eks. en bevisst løgn, som fører til en skadegjørende handling, kan der bli tale om strafansvar. Det samme gjelder *raad*.

En handling er undertiden forbudt, fordi den erfaringsmæssig fremkalder en tilstand av fare (forsiktighetsregler o.l.). Men selv hvor et slikt forbud (evt. paabud) er overtraadt, og personen forsaavidt strafskyldig, kan han ikke være ansvarlig for *hvilken som helst* følge av forgaaelsen, om den er aldrig saa fjern og usandsynlig. Eksempel: B anbringer en helvedesmaskin i en kuffert ombord i et dampskib. Hvis A snubler i kufferten og slaar sig er B uten ansvar for dette medmindre han uagtsomt har sat kufferten midt i passagen, paa et daarlig belyst sted o.s.v. Men for dette forhold er kuffertens *indhold* uten betydning. Man maa i hvert enkelt tilfælde se hen til, i hvilken interessebetonet dynamik kufferten er blit implicert. Den «poetiske retfærdighetsfølelse» vil her ha let for at blande begreperne.

En ulykke kan *bevirket* ogsaa ved at man hindrer profylaktiske foranstaltninger; det samme gjelder ved visse *undladelser*. Tanken volder logiske vanskeligheter, men har god mening paa bakgrund av det aarsaks- og adækvansbegrep vi her opererer med. Men ogsaa ved undladelser er ansvaret — baade etisk og strafferettslig - begrenset. Et hvilketsomhelst non-factum kan ikke betragtes som aarsak (og langt mindre adækvat aarsak) til en hvilken som helst begivenhet. Der maatte i det givne tilfælde være *grund til at vente* en bestemt forebyggende handling av den undladende. En slik grund har man først og fremst der, hvor undladelsen er retsstridig (i civilrettslig forstand) — f.eks. hvor en ansat badeopsynsmand undlater at hjelpe en druknende (sml. Hagerup § 36).

11. Andre elementer i gjerningsindholdet (Hagerup § 19). For en forbrydelses gjemingsindhold er det benyttede *middel* som regel uten betydning, men ikke altid. Tyveri ved hjelp av magt blir ran, bruk av særlig farlig eller smerteforvoldende redskap har strafskjærpende virkning. Om *utjenlige* midler se nedenfor.

Tid, sted og specielle omstendigheter kan dels ha betydning for strafbarheten, dels for gjerningsindholdet. Den forøvrig «samme handling» kan

bli at bedømme forskjellig eftersom disse momenter falder ut. Personlige forhold, alder, stilling, slektskap o.s.v. kan baade hvad den skyldige og den rammede angaar ha betydning for de strafferetslige følger. Disse forhold, som vi med et samlingsnavn kan kalde *ledsagende omstændigheter*, er derimot for Hagerup uten betydning for selve *skyldspørsmålet*. Man noterer sig dette med forundring; det hænger sammen med den specielle utformning Hagerup har git skyldbegrepet, og som vi senere kommer til at ta avstand fra.

Fremkaldelse av fare kan som nævnt være en del av gjerningsindholdet, baade slik at det benyttede *middel* er farlig, og derved at visse tilstande rent statistisk set disponerer for uheldige følger. Jfr. straffeloven (^{22/5} 1902) § 148, som taler om handlinger, hvorved tap av menneskeliv eller utstrakt ødelæggelse av fremmed eiendom *let kan forvoldes*. Der har forøvrig været diskussion om den logiske berettigelse av begrepet «konkret fare». Man har sagt: Naar en skade ikke er indtraadt, saa *kunde* den heller ikke indtræde, og da har der heller ikke foreligget noget «fare» i objektiv forstand; fare er bare uttryk for en subjektiv vurdering av situationen. Mot denne kritik anvender Hagerup adækvansbetragtningen. Spørsmålet fortaper sig tilslut i metafysik og har i denne form ingen betydning for os. I den menneskelige interessekamp opererer man paa erfaringsmæssig grundlag med farligere og mindre farlige samt ufarlige situationer. I mange tilfælde kan «farligheten» baseres paa en sandsynlighetsberegning av chancerne for og imot. - En tilhænger av den ovennævnte kritik vilde uten tvil, dersom han befandt sig indelaast i et krudtlager sammen med en teoretisk motstander, foretrække at denne tilintetgjorde ham med argumenter, fremfor at han var enig og feiret forsoningen med en cigaret. Forsikringer under avrøkelsen om at den andens uro berodde paa en rent subjektiv vurdering og intet hadde med de objektive forhold at bestille, vilde kanskje ikke virke fuldt saa overbevisende under de foreliggende vilkaar.

Nogen forbrydelser bestaar i det at etablere en retsstridig tilstand, som derefter *vedvarer*. Denne vedvarende tilstand kan være uten betydning for gjerningsindholdet, f.eks. den fortsatte besiddelsesforrykkelse ved tyveri, det fortsatte samliv ved bigami. Ved andre igjen er den vedvarende tilstand netop av betydning; straffeskylden vokser eftersom tiden gaar, f.eks. ved frihetsberøvelse. Ogsaa ved visse *undladelser* vil det forbryderske forhold kunne betragtes som fortsat.

12. Fuldbragt forbrydelse i motsætning til forsøk (Hagerup § 20). Hagerup paaviser vanskeligheten ved en materiel definition av begrepet fuldbragt forbrydelse, og konkluderer med en formel: Fuldbragt forbrydelse

foreligger, naar en handling (eller undladelse) opviser alle de momenter, som efter straffebudet utgjør bestanddele av forbrydelsens gjemingsindhold. Strafbart *forsøk* foreligger derimot, naar der er foretat en handling, hvorved utførelsen av en forbrydelse tilsigtedes paabegyndt, men som ikke opviser alle de til denne forbrydelsens gjemingsindhold hørende momenter, stri.

§ 49. Uttryksmaaten i denne bestemmelse har været kriticert; navnlig maa ordet «tilsigte» gives en videre fortolkning, jfr. Hagerup s. 177.

Forsøk og fuldbragt forbrydelse utelukker hinanden gjensidig og kan ikke kumuleres. Det maatte da være at forsøkshandlingen i sig selv rammes som fuldbragt forbrydelse efter en anden paragraf. Forutgaaende forsøk *assimileres* likesom av den fuldbringende handling. Forsøket betegner en uoverensstemmelse mellem intention og resultat. Denne kan ha forskjellige aarsaker:

a. Den handlendes virksomhet kan være blit avbrutt utenfra, b. Indsatsen forfeiler sit maal paa grund av midlets (evnens) utjenlighet. c. Det forbryderske ved handlingen (eller egentlig ved motivet) skyldes en *vildfarelse*: Bigamisten tror at hans første kone lever, mens hun i virkeligheten er død. Ved tilfældet c. vil strafbarheten maatte begrænses, for ikke at ramme den rene «cogitatio». - Forsøk er altsaa baade en ufuldendt handling og en fuldendt handling med mislykket resultat.

13. Forsøkets strafbarhet (Hagerup § 21). Den straffetekniske sontring mellem forsøk og fuldbragt forbrydelse tilhører en mere fremskreden retsbevissthet. En mildere straffesats ved forsøk (særlig ved det saakaldte fuldendte forsøk, hvor resultatets utebliven skyldes utenforliggende kræfter) betyr ganske vist en hensyntagen til den ytre følge (eller dens uteblivelse) i motsætning til motivet, som jo i begge tilfælde kan være det samme. Men da grænserne her er vanskelige at trække, og retsordenen aldrig har kunnet lægge det rene motivsynspunkt til grund, saa har man i læren om forsøk et kompromis mellem de to prinsipper.

Interessant er bestemmelsen i stri. § 51 II: Forsøket kan i visse tilfælde straffes likt med fuldbryrdet forbrydelse, hvis det fremkalder en *anden* retsstridig virkning end den tilsigtede: A vil dræpe B med dynamit, B er ute, men huset gaar i luften. Følgen er her indbefattet i A's «forsæt» i videste forstand. Men ogsaa ved uforsætlige følger kommer bestemmelsen til anvendelse, og det kan synes som fordringen paa adækvans er noget svækket paa dette punkt. A overfalder B for at ta hans ur, men hindres heri av tililende. B er imidlertid død av skræk. Ret beset dreier det sig dog ikke om nogen slik svækkelse (og dermed en utvidelse av skyldbegrepet), men bare om en

utvidelse av strafferammen. Den ovenfor utviklede synsmaate i forbindelse med dynamitkufferten paa dampskibet berøres derfor ikke av stri. § 51.

14. Forsøkshandlinger i motsætning til forberedende handlinger (Hagerup § 22). Enhver handling *kan* danne indledning til en forbrydersk virksomhet. Paa skalaen mellem den legitime optræden og den klare forsøkshandling ligger der et utstrakt felt, hvor der nok kan være forbryderske lyster tilstede, men hvor disse lyster foreløbig ikke har git sig utslag i andet end formelt set legale haandgrep: man inviterer damen paa fottur. Hvor handlingen saa at si endnu ikke har faat forbrydersk individualitet, endnu ikke frembyder nogen «Wirkungsträger» for retsapparatet, bruker retslæren uttrykket «forberedende handling». Formelt set legale handlinger maa i regelen være straffrie, for at den lovydige borger ikke skal bli lammet i sit redelige erhverv, ikke paadra sig skjæbnesvanger mistanke hver gang han sliper en kniv eller ber gjester. Men netop denne omstændighet kan forbryderen utnytte, han profiterer da paa den offentlige tillid, som beror paa at flertallet *ikke* misbraker den. Der gives da ogsaa tilfælde av straf for en forberedende handling, hvor denne er av særlig fræk eller farlig karakter, og den militære straffelov har en bestemmelse om den som «søker at forberede». Begrepsmæssig kan grænsen mot forsøk ikke optrækkes. Men en handlings *usedvanlighet* vil være egnet til at vække mistanke, slik at det her blir den mistænkte, som maa sandsynliggjøre, at han *ikke* hadde skumle forsætter. Og terskelen vil ialfald være overskredet, naar den handlende har gjort alt hvad der utkrævedes fra hans side og overladt resten til kræfter han ikke har herredømme over.

15. Utjenlig forsøk (Hagerup § 23). Ved hvilken grad av utjenlighet — i middel eller objekt — ophører et forsøk at være straffbart? Selv for en blot etisk betragtning maa spørsmålet opstaa; dadelværdigheten vil kunne strække sig længer end strafbarheten, men ogsaa her maa man komme til en grænse, hvor angrepet blir bare meningsløse fakter eller endog komisk. Et skridt til, og man er over i det patologiske, eventuelt en underutrustning som gjør anslaget ufarlig: man tegner sin fiendes portræt og læser over tegningen.

Paa den utvilsomt straffbare side av grænsen ligger det tilfælde at A gir B gift for at dræpe ham; han tror at dosen er stor nok, men den viser sig at være for liten. (Den foran anførte teori, som avviser begrepet objektiv fare, maatte konsekvent føre til straffrihet for et forsøk som dette: naar B ikke døde, saa hadde han heller ikke været utsat for nogen fare, i det høieste kan det bli tale om legemsfornærmelse paa grund av mavepinen.) Men hvis A har kjøpt stryknin for at dræpe B, og tar feil av posene, saa B faar sukker isteden? Og hvis A gaar ut for at stikke ned B, men i mørket «forveksler en

træstamme med sit offer og gjennomborer (!) den»? (H. s. 186.) Spørsmålet er et av de mest omstridte i strafferetten og skal her ikke yderligere analyseres; en klar adskillelse av motiv, evne og resultat (herunder tilfældigheternes medvirkning) synes at være den sikreste grundvold for betrakteren. Hagerups utredning er blit angrepet av en række andre norske retslærde, som igjen avviker indbyrdes. — Spørsmålet flyter over i et andet, som senere skal bli nævnt, nemlig om betydningen av «vildfarelse».

16. Tilbaketræden fra forsøk (H. § 24). De samme betragtninger som ligger til grund for forsøkets strafbarhet, maa medføre straffrihet eller nedsat straf, naar gjerningsmanden frivillig opgir forsøket eller endog motarbeider dets fordærlige følger. Dels kan dette tyde paa et mindre asosialt *sindslag*, og dels bortfalder den reproberte *virkning* den paabegyndte aktion. Ideen med bestemmelsen er at redde værdier og belønne den tilbaketrædende for hans bedre holdning.

Det *ufuldendte* forsøks strafbarhet bortfalder, naar den skyldige av egen fri vilje avstaar definitivt fra den forbryderske virksomhet; *motivet* er retslig set likegyldig. Det *fuldendte* forsøks strafbarhet bortfalder, naar den skyldige selv forebygger den strafbare følge før han vet at han er opdaget. I trilogien forberedende handling-forsøk-tilbaketræden har man samlet det viktigste av den dynamik som staar i forbindelse med *forestillingens* metamorfose, naar den gjennom handlingsakten gaar over til *historie*.

17. Fleres samvirken (H. § 25). Samvirken om et forbrydersk resultat kan foregaa paa forskjellig vis:

- a. De handlende vet ikke om hverandre eller arbeider ikke bevisst sammen mot et fælles resultat.
- b. En person kan frembringe et resultat ved at benytte sig av en anden, som ikke kan straffes (barn, sindssyk o.s.v.) - han kaldes da «mid-delbar gjerningsmand».
- c. Flere kan arbeide bevisst sammen. Isaafald kan man ikke *begreps-mæssig* sondre mellem hovedmand og medhjælper, men vel etisk-praktisk ordne de samvirkende efter en skala. A kan ha «anstiftet» forbrydelsen, «forledet» eller «tilskyndet» B (evt. frembragt forsæt hos ham), fysisk eller psykisk styrket ham i hans forehavende, holdt hindringer borte eller paa anden maate «medvirket» uten selv at fylde paragrafens gjemingsindhold. Bistand ydet efterat forbrydelsen er begaaet, regnes ikke som medvirkning til denne, men som en særskilt forgaaelse.

Tidligere hævdet man at medvirkning («delagtighet») var akcessorisk i forhold til hovedhandlingen og at den derfor ikke kunde straffes medmindre hovedhandlingen kom til utførelse. Et nyere syn (Getz) hævder medvirkningens selvstendige strafbarhet; hver av de optrædende bedømmes individuelt. Efter norsk ret straffes medvirkning bare hvor den er uttrykkelig nævnt; loven har med andre ord ikke villet gi noget almindelig synspunkt.

- Man kan medvirke ogsaa ved en undladelse. Indgaar flere en *avtale* om i fellesskap at utføre en forbrydelse (sammensvergelse, komplot), er dette en forberedende handling, medmindre den blir at straffe som selvstendig forbrydelse (*delictum sui generis*).

18. Enhet og flerhet av strafbare handlinger (H. § 30). Forutsætningen for at kunne tale om enhet og flerhet av handlinger er en individualisering av handlinger, en typisering, slik som loven har foretat den i praktisk øiemed. Idealkonkurrens kaldes det naar en enkelt handling dækker flere straffebud, saaledes tre, hvor en gift mand øver voldtægt mot sin søster. Her er det tre individualiserte interesser (beskyttelsesobjekter) som krænkes ved samme handling. Overensstemmende med forløpet i biologiske forhold blir straffen i slike tilfælde skjærpet eller kumulert (en deltager i en ørkenekspedition dræper veiviseren ved at knuse den sidste vandflaske mot hans hode).

19. Tilfælde, hvor en ellers strafbar handling er straffri, fordi den er retmæssig (stemmende med den civile retsopfatning). Nødverge (H. § 32). I nødverge-instituttet har man en legaliseret rest av den gamle *bellum omnium*. Staten erkj ender, at den ikke kan række at vareta alle borgeres forsvarsinteresser hurtig nok, og at der av den grund bør overlates dem en begrenset ret til selvforsvar. Institutter som nødverge og nødtilstand danner likesom «biologiske øer» i det sosialiserte miljø; det samme gjælder visse lovlige former for selvtægt. Nødvergeretten er ret til forsvar mot et retsstridig angrep med alle nødvendige midler, endog det yderste, at ta angriperens liv. «Angrepet» paa de legale interesser kan ogsaa bestaa i en undladelse, f.eks. hvor et skibsmandskap eller en hæravdeling negter at lystre i en kritisk situation. Det truede retsgodes *art* er uten betydning for adgangen til nødverge - det kan ogsaa tilhøre en tredjemand eller staten -, men vil kunne ha indflydelse paa tilbørligheten av det valgte forsvarsmiddel. Forsvaret maa nemlig ikke overskride «hvad der fremstillet sig som fornødent» i den konkrete situation under de forutsætninger som forelaa i handlingsøieblikket. Angriperens «skyld» er uten betydning; et angrep av barn eller sindssyke berettiger ogsaa til nødverge. Et *sætWg frakt* eller oprørende angrep vil kunne retfærdiggjøre en *overskridelse* av nødvergeretten, en utvidet

straffrihet, paa grund av den angrepnes naturlige sindsbevegelser, hans sterke saavel steniske som asteniske affekter. Straffbar blir overskridelsen først naar den er «ubetinget utilbørlig» — bedømt paa bakgrund av det normale gjennemsnit. Hvis den angrepne tror at angriperen er meget farligere end han i virkeligheten er, og bruker et uforholdsmæssig farlig forsvarsvaaben, er han allikevel «angerløs», medmindre feiltagelsen kan «tilregnes ham» som uagtsomhet.

Nødvergeretten er ikke subsidiaer, slik at den først indtræder «naar faren ikke paa anden maate kunde awendes». Man er saaledes i almindelighet ikke forpligtet til flugt, selv om man kunde redde sig ogsaa paa denne maaten. Anderledes kanske, hvor man kan redde sig ved flugt *uten skam*. - Qua «dødsstraf uten dom» volder nødvergehandlingen teoretiske vanskeligheter i likhet med f.eks. tolderes adgang til at nedskyte flygtende smuglere.

Nødstilstand (jfr. H. § 33). Angrep av bevisstløs eller utilregnelig person ligger paa overgangen til «nødstilstand». En slik foreligger hvor man trues av kræfter man ikke kan opnaa interessekontakt med, ikke-subjekter, naturens «elementer», dyr, sult og kulde o.s.v. Ogsaa her har man en retmæssig (og derfor straffri) adgang til at redde sig ved handlinger som ellers ikke taales, nemlig naar det truede retsgode synes særdeles betydelig i forhold til den skade som forvoldes ved redningen. Men denne adgang er subsidiaer, den forutsætter at faren ikke kan awendes paa anden maate. - Om instituttets legislative grundlag har der været strid, men under alle omstændigheter betegner det en indrømmelse til selvopholdelsesdriften. Det beskyttede retsgode er innskærket til person eller gods i vid forstand, og nødrettens anvendelse begrunder erstatningskrav for den rammede.

At faren er selvforskyldt, spolerer ikke nødretten; her danner dog variationerne en ubrutt skala over til det bevisste skalkeskjul, hvor man benytter en arrangert nødstilstand som paaskudd.

Det ene menneske har efter norsk retsopfatning aldrig nødret til at oporre et andet menneskes liv for at redde sit eget (to skibbrudne paa en tømmerstok, kannibalisme hos utsultet mannskap), men vel til at redde et *eftergangs vurdering* større gode som «fædrelandet» o.l. Nogen almengyldig skala av værdier gives der desværre ikke.

Nødretten bortfalder naar det gjælder en fare som den truede har særlig pligt til at *trodse* (soldater, læger, sjøfolk, fjeldførere); han kan benytte hvad *middel* han vil, naar han bare ikke unddrar sig fra selve opgaven.

Et særpræget tilfælde av nødstilstand er *pligtkollisionen*, et tilfælde vi tidligere har møtt under betegnelsen interessekollision eller interfrontal kon-

flikt, og som her kommer igjen paa det strafferetslige omraade. Situations-
typene og deres variationer er legio ogsaa her. En person er f.eks. blit paalagt
at møte som vidne samtidig paa to forskjellige steder. Retsordenen kan ikke
kræve det umulige, erklærer Hagerup, - «og vedkommende maa altid være
angerløs, naar umuligheden ikke skyldes hans eget forhold og han vælger
at opfylde den pligt der fremstiller sig som den viktigere. Tager han feil(?) i
denne vurdering af pligternes betydning, synes dette at maatte bedømmes
efter samme synspunkt som retsvildfarelse» (d: at man tar feil av gjældende
ret). Hagerup angir ikke det kriterium, hvorefter valget skal bedømmes.
Han synes i ytterste tvil at henvise personen til lodtrækning. Muligheten
av ikke-handling er ikke nævnt. Hovedsynspunktet er imidlertid ikke til
at ta feil av, og er i en undersøkelse som denne værd at notere sig: Efter
norsk og anden moderne vesteuropæisk strafferet skal et menneske ikke
straffes, naar det ved omstændigheternes magt er blit paaført en «skyld»
i ytre forstand, d.v.s. tvunget til en holdning som i *formen*, saa at si i
haandgrepenes art, er kongruent med en som er strafbar. Muligheten for
at indta en anden holdning er nemlig bare tilsyneladende: i konflikten
ligger i virkeligheten skjult en umulighet. I det anførte eksempel kan det
indkaldte vidne *vælge* mellem at møte paa stedet X og paa stedet Y, men
dette valg er illusorisk i forhold til den interesse det gjælder at bevare,
nemlig ikke at utebli paa noget av stedene. Vælger han nu at møte paa
stedet X, og altsaa at utebli paa stedet Y, saa vilde det være sofisteri at kalde
dette et frivillig valg; det er i realiteten ikke mere frivillig end om vidnet
som en anden Prometheus var lænket til klippen. Moderne strafferet gir her
uttrykk for en etik, som hos dramaturgerne ikke altid er utviklet til samme
høide. Hos dem finder man ofte rester av «tabu-etik» og av feilfiksjonens
jernlov.

20. Krænkelser av egne retsgoder. Samtykke. *Negotiorum gestio* (jfr. H.
§ 34). I kapitlets begyndelse blev det nævnt at man kan paadra sig katastrofer
med overlæg. Indenfor normal psykologi vil dette bare ske naar individet
gjennem at skade den ene av sine interesser opnaar fordele for en anden.
Hovedregelen er at slike handlinger ikke er strafbare. *Selv mord* og forsøk
paa selvmord var tidligere strafbart, men ansees nu bare som retsstridig,
hvad der har konsekvenser for den medvirkende. Spørsmålet er om det
retsgode (forskjellig fra den materielle gjenstand det er knyttet til) tilhører
bare den enkelte eller baade den enkelte og samfundet. Ved dyrplageri til-
hører dyret den enkelte, men beskyttelsesobjektet er en fællesmenneskelig
følelse. I militære forhold er den enkeltes sundhet statsanliggende; en selv-

forvoldt lemlæstelse i hensigt at unddra sig eksersisen er derfor strafbar. En tilsvarende betragtning gjælder der hvor den rammede har gitt samtykke til skadeforvoldelsen.

Straffrihet gjælder ogsaa under visse betingelser for den saakaldte uanmodede forretningsførsel (*negotiorum gestio*): A vet at B har villet gi C en bestemt sølwase som bryllupsgave; B reiser bort og glemmer bryllupet. A gir vassen til C, idet han gaar ut fra at B vilde ha samtykket hvis der hadde været anledning til forespørsel.

21. Kaldspligter o.l. (jfr. H. § 35). Handlinger utført under opfyldelsen av en kaldspligt kan ikke være strafbare. Anderledes, hvor f.eks. en befaling er overskredet, eller den underordnede indsaa eller «klarlig maatte indse» (mil.stri. § 24 - uttrykket er problematisk) at han ved at lystre medvirket til en retsstridig handling. Pligt til at øve kritik (fornemmelig overfor befalingens formelle side, kompetancespørsmålet) har den underordnede bare i graverende tilfælde; forøvrig har han tvertimot pligt til at avholde sig fra kritik. — Paa det rent moralske omraade kan den underordnede derimot let bli utsat for de alvorligste anfegtelser; netop det, som i statens øine er det korrekte, kan staa for individet som uværdig (f.eks. militærtjeneste) og omvendt. Værst er kanskje den enkelte stillet i etisk henseende, naar han finder *begge* de uforenlige holdninger etisk berettiget, fordi de tjener hver sin anerkjendte interesse.

For lægers indgrep gjælder ingen særregler; deres straffrihet beror paa almindelige strafferetslige principper (nødstilstand, samtykke, *negotiorum gestio*, værdibevarende hensigt) og bortfalder naar disse principper ikke finder anvendelse.

22. Hagerup § 60. Grunde hvorfor straffen kan nedsættes. Skjønt de hithørende spørsmål behandles av Hagerup først i forbindelse med strafutmaalingen og forsaavidt uavhengig av skyldspørsmålet, vil vi allikevel ta dem med her; der er da ogsaa blandt de forskjellige retslærde strid om, hvor de bedst hører hjemme. Paragrafen omhandler de saakaldte «ledsagende omstændigheter» som, hvorledes man end anskuer dem, er av indgripende betydning for den etiske og socialpolitiske dom over handlingen, samt for den repression domstolen finder tilraadelig og i overensstemmelse med loven. Loven bestemmer nemlig paa en række steder uttrykkelig, at der skal tages hensyn til de ledsagende omstændigheter.

Disse er kort opsummert følgende:

- a. Særdeles formildende omstændigheter, som domstolen eller lagretten finder at maatte ta i betragtning. Hagerup nævner ingen eksempler, og i realiteten vil vel disse omstændigheter som oftest falde sammen med dem som er opstillet nedenfor, og som loven uttrykkelig nævner.
- b. Ung alder.
- c. Formindsket tilregnelighet f.eks. ved nedsatte aandsevner, træthet, høi alderdom, sygdom o. 1, dog ikke ved selvforskyldt beruselse.
- d. Nødstilstand. Da den ordinære nødstilstand gjør handlingen retmæssig, kan der ikke sigtes til denne; forfatteren maa ha tænkt paa «nødstilstandslignende» forhold, hvor straffeskylden ikke er ophævet.
- e. Overskridelse av nødverge, se ovenfor. Forfatterens inndeling volder unegtelig systematiske vanskeligheter, som vi skal gaa mere ind paa i det følgende.
- f. Berettiget harme — og vel ogsaa andre «kurante» affekter (jfr. crimes passionnels).
- g. Uvidenhed om handlingens retsstridighet.
- h. Den skyldiges avhængige stilling.
 - i. I gjerning bevist anger.
 - j. Forsøk og tilbaketreden fra forsøk.
- k. Sindelagets og motivets art - deres mangel paa asocial eller antisocial karakter eller deres positive værdi.

Paa den anden side gives der *skjærpende* omstændigheter, hvorav den vigtigste er *gjentagelse* (Hagerup § 61).

23. Subjektiv skyld som betingelse for straf (Hagerup § 37 ff.). Det vil muligens gaa en del av læserne som det gik mig selv, da jeg første gang gjennemgik det verk av Hagerup vi her støtter os til: Denne overskrift ved § 37 forbauset og forvirret mig. Var det da ikke sider av den subjektive skyld man hadde strævet med helt fra § 18 av, foruten i §§ 1 og 2 og senere gjenfandt i § 60? Jo mere jeg fordypet mig i dette, desto sterkere fik jeg en følelse av brist i forfatterens systematik. Forsøk contra fuldbragt forbrydelse, former for samvirken, konkurrans, objektiv retsstridighet, nødverge, pligtkollision, samtykke, kaldspligter, nedsat tilregnelighet — hvordan kan det være mulig at alle disse forhold er uten indflydelse paa den subjektive skyld, ikke utgjør sider av denne, og bare kommer i betragtning efterat skyldspørsmålet er avgjort med ja eller nei?

Jeg ser ingen vei utenom den tilstaaelse, at Hagerup paa dette punkt synes mig hverken klar eller overbevisende. Det materiale, forfatteren har samlet

til sakens opplysning, har værdi ogsaa for os, men den maate han benytter det paa, kan vi ikke gi vor tilslutning. En rent straffeteoretisk polemik ligger naturligvis utenfor dette arbeides ramme, og da Hagerups utviklinger overalt tilslut har strafferetslig adresse, vil vi ikke engang resumere hans etisk-filosofiske forutsætninger for derefter at vise at de ikke er følgeriktig anvendt. Bare en logisk uholdbarhet i konklusjonen skal kort paapekes: Hagerup utvikler først, at man har *to former for straffeskyld*\ forsæt og uagtsomhet, og dette fastslaaes ubetinget.¹ Derefter taler han i § 43 om «psykiske momenter som ligger udenfor forsætsbegrebet, men som har betydning for straffeskylden». Hvor gaar da begrepsgrænsen? Endelig heter det paa side 328: «— forsæt er i og for sig ikke nødvendigvis et kriminalistisk begreb; man kan begrepsmæssig ligesaa vel tale om en forsættelig velgjerning som om et forsættligt retsbrud.» Nu har studenten mistet det sidste holdepunkt og indser at han aldrig blir juridisk kandidat.

Endnu mere forbløffende er imidlertid læren om de saakaldte *skyldutelukkelsesgrunde* (Hagerup s. 278 f.). Saavidt jeg skjønner, betegner denne lære et brudd med elementære prinsipper for begrepsdannelse. Der er to slags skyld, forsæt og uagtsomhet. Vel, siger jeg, og kommer med en mand som forsættelig har tat 15 % renter, fordi han hadde misforstaat en sagfører og trodde det var lovlig, — her er forsættet og tilregneligheten i den skjønneste orden - altsaa er manden skyldig. Nei, svarer nu lærers tilhængere, for her foreligger en skyldutelukkelsesgrund. Dette er et forsvindingsnummer, et logisk taskenspillerknep. Man tænke sig en zoolog som gir følgende definition av begrepet hest: Ved en hest forstaar man et pattedyr med hover. Vel, siger jeg og kommer trækkende med en zebra, her er et pattedyr med hover, altsaa en hest? Nei, svarer zoologen, definitionen stemmer nok, *men her foreligger en hest-utelukkelsesgrund*, nemlig halen, som ligner en kohale. Godt, siger jeg, men er der ikke noget med farven ogsaa? Farven, svarer zoologen uanfegtet, ligger ganske visst utenfor definitionen, men har allikevel betydning for den større eller mindre sikkerhet, med hvilken man kan fastslaa, at her foreligger en hest.

Kritiken mot Hagerups fremstilling av skyldproblemet kan kort formuleres slik: Forfatteren har ikke tilstrækkelig klart holdt ut fra hverandre «skyld» i betydningen viljesmæssig aarsak, altsaa et psykologisk anliggende - og

¹ i Nogen utdypelse av problemet finder man heller ikke hos Jon Skeie, Den norske strafferett I, Oslo 1937 (Kap. 8).

«skyld» i betydningen «grund til bebreidelse» - altsaa et etisk anliggende. Skyldbegrepet i den norske strafferet omfatter begge disse arter skyld; men desuten bestemmes det av rent strafferetslige synsmaater som kan gjennomskjære saavel den etiske som den psykologiske betragtning og som forandrer sig med hver ny straffelovkommission.

Skyldproblemet, eller om man vil, skyldproblemerne, er en av de viktigste, vanskeligste og mest omstridte materier saavel i retsfilosofien som i etiken og den dramaturgiske teori. Den indtar da ogsaa nødvendigvis en central plads i denne undersøkelse. Vi avslutter hermed fremstillingen av almindelige strafferetssynspunkter og vil behandle skyldproblemet uten tilknytning til Hagerup.

§ 69. *Eksistensskyld, funktionsskyld, psykologisk skyld.* Ved en *handling* forstaar vi her en adækvat kombination (eller enhet) av en viljesakt og en motorisk akt, eller ogsaa en viljesbestemt motorisk passivitet. Begrepet *handling* blir derfor at lokalisere paa en dobbelt skala: en, som gaar mellem likegyldighet eller endog motvilje paa den ene pol og ønske eller hensigt paa den anden - og en, som gaar mellem motorisk passivitet eller teknisk udygtighet paa den ene pol og maksimum av energetisk indsats og evne paa den anden. Gjennem handlingen kan mennesket bevisst influere paa processer i den ytre verden.

Som foran fremholdt kan man imidlertid bli medbestemmende ved slike processer gjennom sin blotte eksistens, ved at befinde sig der og der paa et bestemt tidspunkt o.s.v., jfr. § 61. Denne art foraarsagelse, som intet har med viljeslivet at gjøre, vil i det følgende bli kaldt *eksistensskyld*. Ordet *skyld* brukes her om foraarsagelse i fysisk-kemisk forstand, paa samme maate som naar man siger: det er hestens, træets, veirets skyld. Virkninger som skyldes særlige, individuelle, medfødte eller erhvervede egenskaper som vanskaphet, blindhet, sjælelig abnormitet o.s.v., kan med fordel føres tilbake til *fysiologisk skyld* et særeget tilfælde av eksistensskyld. Paa grænsen av viljeslivet ligger foraarsagelser man sætter igang mens man utøver sin legale virksomhet indenfor det anerkjendte risikofelt; her kan man tale om den *legale* eller *funktionelle skyld*. Viljen dukker nu op i synsranden, og gjennom en gradvis overgang naar vi frem til *psykologisk skyld* hvor det avgjørende er den bevisste vilje.

Hvor langt rækker da den handlendes vilje, hvilken del av de fysiske og psykiske konsekvenser kan «føres tilbake» til viljen, hvilke skadelige følger kan i det enkelte tilfælde «tilregnes» ham som psykologisk skyld? For at kunne svare paa dette maa man først gjøre sig en forestilling om viljesbegrepets omfang med hensyn paa følgerne.

Ved al tale om viljen som psykologisk årsak forutsætter man at den handlendes viljesliv er normalt, at han er mottagelig for nogenlunde de samme motiverende forestillinger som folk flest lar sig bestemme av, at det motoriske utslag er adækvat i forhold til viljen (han maa ikke trække konen efter haaret «for at være god imot hende»), og at han kan sette sin ordnende vilje ind paa trods av den blinde lidenskap. Dette gjelder den handlendes psykologiske habitus *i sin almindelighet*, hertil kommer da hensynet til forbigaaende tilstande som kan influere paa «viljekraften»: utmattelse, skræk, voldsomme smerter. Alle disse betingelser er samlet i kravet paa *tilregnelighet*. Hvor langt en lidenskabelig eller affektivt eller «fysiologisk» betinget handling kan bli at anse som en viljeshandling er uklart, og maa avgjøres saa godt det lar sig gjøre i det enkelte tilfælde. Nyere forskning legger økende vekt paa de ubevisste drivkræfter ved ethvert viljesmæssig valg.

At der kan være tvil om, hvad der menes med at «ville» noget, viser følgende spørsmål: Hvis jeg *maa* ha en bil for at række et viktig møte, og chaufføren, naar han har hørt sammenhængen, forlanger mit guldur med kjede og lommeboken med mit livs samlede kontanter for at kjøre (psykisk tvang) - har jeg da «villet» gi ham mine skatte, naar jeg gir ham dem for at komme frem, og det principielt stod mig frit at la være? Og har jeg altsaa faat det «som jeg vilde» og har grund til at være tilfreds? Eller: Jeg gifter mig med frøken C. fordi jeg tror hun er rik. Isteden faar jeg som morgengave hendes ubetalte regninger. Har jeg «villet» egteskapet? Undertiden sker der *mindre* end det hensigten omfattet, har jeg altid «villet» dette mindre, naar der ikke hænder mere? Og undertiden hænder der andet eller *mere*. Hvor langt har jeg villet dette andet eller mere, og hvor langt kan det «tilregnes mig» som psykologisk skyld? Her er to synspunkter at ta i betragtning. Naar det gjelder utnyttelsen av min nødstilstand og egteskapet med C., saa kan spørsmålet bedst besvares ved at gaa veien om et andet: *Iforhold til hvad* har jeg villet handlingen? Jeg har git mine penge fra mig som et middel til at komme frem, men det er bare *besiddelsen* jeg har «villet» overføre til chaufføren, ikke eiendomsretten. Og jeg har «villet» gifte mig med C. som subjekt for de ventede aktiva, men ikke som subjekt for passiva. Undertiden kan man opnaa klarhet gjennom en kontraprøve: Vilde jeg ha handlet slik, *hvis jeg hadde visst* at det vilde gaa slik og slik? Naar det gjelder andre mennesker, vil det dog som oftest være for hasardiøst at operere med en slik tænkt tilstand. Hvad chaufføren angaar, er der endnu et moment som spiller ind. Man er tilbøielig til at si at der manglet vilje, ikke saa meget fordi man var tvunget av nøden, men fordi man ikke

sanktionerer hans forbryderske holdning. Anderledes naar man har med uansvarlige kræfter at gjøre: For ikke at fryse ihjel, brænder jeg et dyrebart manuskript, som er blit mig betroet. Her er man mere tilbøielig til at tale om vilje.

Det andet synspunkt som maa undersøkes i denne sammenhæng, betegnes ved spørgsmaalet: Spiller det nogen rolle for viljen, for avgjørelsen av, om vilje har foreligget, at gjerningsmanden har hat et *haab eller ønske* om at det og det skulde indtræffe eller ikke indtræffe? Før vi besvarer dette vigtige spørsmål, skal vi illustrere det med et eksempel, hentet fra Hagerup, som gir oversigt over de skalaer, hvor viljen skal lokaliseres; skalaen er utbygget endel for vort specielle øiemed.

A søker en ny stilling *at faa større indtagter*; dette er *hensigten* (telos) som her falder nogenlunde sammen med *motivet* (causa): A tjener for litet. A faar stillingen. B, som ellers vilde ha faat den, bryter sammen av skuffelse og tar sit liv. Dette resultat laa utenfor As vilje; han hadde overhodet ikke tænkt paa den mulighet, at der kunde være andre ansøkere, eller: det var blit sagt ham fra paalidelig hold (og trodd av A indenfor den legale risiko) at der ikke var andre ansøkere. Anderledes hvis A søkte stillingen netop for at ramme B. Paa skalaen mellem disse to muligheter ligger, grovt forenklet, følgende trin som kan stilles i forskjellig rækkefølge:

1. A vet at der er andre ansøkere, men han vet ikke om B er blandt dem. *Antallet* er her av betydning for As skyld.
2. A tror eller vet at B søker.
3. A tror eller vet ogsaa at stillingen har avgjørende betydning for B.
4. A vet ikke hvorledes han blir indstillet i forhold til B.
5. A tror eller vet at han blir indstillet som nr. 1, men vet ikke hvorledes B vil bli indstillet.
6. A tror eller vet at B blir indstillet som nr. 2.
7. A vil altsaa i tilfælde utkonkurrere B og tror eller vet at B vil ta sig nær av dette.
8. A søker *i det haab* at B isteden faar en anden, like god stilling.
9. A søker uten hensyn til hvad B synes eller opnaar.
10. A under B en smæk.
11. A søker for at gi B en smæk, en tak for sidst, da A blev forbigaaet av B.
12. A har hørt ymt om at B hadde selvmordsplaner og søker *i det haab* at de har sammenhæng med økonomien og nu blir realisert.

13. A har hørt B uttale, at fik han ikke denne stillingen, hadde han ikke anden utvei end at ta sit liv. A har da allerede søkt, og fastholder ansøkningen.
14. Da A hører B s uttalelse, beslutter han at søke; han vet at han er bedre kvalificert end B, og ser nu en leilighet til at faa hevn over ham.
15. Da B faar høre om As utnævnelse, dør han av hjerteslag. Eller: Han sprænger sig og sit hus i luften med dynamit, hvorved han dræper hele sin familie.
16. Under eksplosjonen er As søn tilfeldigvis tilstede i nærheten, og blir drept. Eller: B inviterer As søn til sig, for at han skal omkomme ved eksplosjonen.

Andre varianter:

17. A vet intet om Bs psykologiske eller økonomiske vanskeligheter, men ønsker at det maa være saa daarlig med ham, at han ikke overlever forbigaaelsen, eller tapet av chancen til en bedre indtægt.
18. Mot al forventning er det B som faar posten og ikke A. I glæden herover dør B av hjerteslag, eller, han beslutter at ta glæden paa forskudd, lever flot, vækker sine kreditorers mishag, blir slaat konkurs, mister den nye stilling og tar sit liv. A synes at dette gjør samme nytten, skjønt han ikke hadde tænkt sig disse muligheter. *A vilde ha ønsket* at det hadde gaat slik, hvis han hadde tænkt paa det.

Strafbartzr forholdet under ingen omstændighet, da midlet, at søke en post, er retmæssig. Og dets *etiske* bedømmelse vedkommer os ikke her. Det eneste der spørges om, er viljen som aarsaksmoment. Hvor langt gaar As vilje i det enkelte tilfælde, og gjennom hvilke midler realiserer han denne vilje? I hvilke tilfælde *vil han og volder han* at B faar en smæk, at B tar sit liv, sin families liv, hans egen søns liv? Eksemplet klarlægger med tilstrækkelig tydelighet forholdet mellem haab og ønske paa den ene side, og vilje paa den anden. Alle er symptomer paa en bestemt interesse hos gjerningsmanden, men ved haab og ønske beror realisationen væsentlig paa kræfter han ikke er herre over, eller paa hypotetiske forhold. Man kan si at haab eller ønske gaar over til vilje i det øieblik man foretar sig noget som efter almindelig erfaring er egnet til at fremkalde resultatet. Haab og ønske betegner passive tilstande av interesse, viljen en aktiv. Alene viljen kommer derfor i betraktning naar der spørges om psykologisk skyld, viljen i lys av det anvendte middel. I bevisst-

heten om det anvendte middels aktionsradius ligger grundlaget for den psykologiske skyld, og denne bevissthet omfatter ikke bare bevisste *uundgaaelige* følger, men ogsaa følger som, uten hensyn til ønsker, haab, motiv¹ eller hensigt vil bli fremkaldt av midlet med tilstrækkelig stor sandsynlighet, set paa bakgrund av gjerningsmandens personlige erfaring og intelligens.

Overensstemmende hermed opererer da ogsaa strafferetten i europæiske land med videre psykologiske skyldformer end dem som kan utledes av hensigt og motiv. I Norge kaldes de *forsæt* og *uagtsomhet*, i Tyskland Vorsatz og Fahrlässigkeit, internationalt, efter romerretten, *dolus* og *culpa*. Dolus er det nærmere, culpa det fjernere forhold mellem viljesakt og følge. Med fare for gjentagelser skal vi opholde os en stund ved disse skyldbegreper; det er nemlig av betydning, naar vi senere skal bedømme skyldforholdene i litterære dramatiske forløp, at vi eier et vel gjennomarbeidet standpunkt.

De strafferetslærde har med hensyn paa forsætsbegrepet været delt i to leire, «viljesteoriens» og «forestillingsteoriens» tilhængere (sml. Hagerup s. 304). Et som det synes overbevisende forsøk paa forsoning er foretat av Reinhard *Frank* i en paa mange maater avklarende artikel *Über den Aufbau des Schuldbegriffs*.² Skjønt begreperne forsæt og uagtsomhet i regelen er inficert av etisk vurdering, kan de allikevel med fordel lægges til grund for en lære om psykologisk foraarsagelse; Hagerup kom jo ogsaa, desværre forsent, til den erkjendelse at de ingenting hadde at bestille med handlingens sociale værdi (op.cit. s. 328).

Viljesteorien i dens krasseste form er vel nu almindelig forlatt; den gik ut paa at bare den del av følgerne som faldt sammen med gjerningsmandens hensigt (de følger han bevisst hadde «sat for sig») kunde kaldes forsættlig voldt. I motsætning hertil hævder forestillingsteorien, at ogsaa andre følger, hvis indtræden synes mindre sikker, omfattes av forsættet, naar de har meldt sig i gjerningsmandens bevissthet som tilstrækkelig sandsynlige. Her gjør

¹ Ordet *motiv* kan brukes paa flere maater (sml. *Hagerup* s. 8 note 4), saaledes baade om motiverende *forestillinger* (undertiden sammenfaldende med hensigt) om tilgrunnliggende vurdering (ideologi) samt om affekter og karaktertræk. Mens hensigten (som telos) skulde virke «dragende» paa viljesytringen, skulde motivet (som causa) virke «skyvende»; motivet skulde være driften til at forlate den gamle tilstand, hensigten driften til at opnaa den nye. Oplyser det noget? Det synes ihvertfald som den motiverende *forestilling* lettere kan sættes i adækvat forbindelse med følgen end en «motiverende» affekt eller et aktionsbestemmende karaktertræk.

² I *Festschrift f. d. jur. Fakultät in Giessen*, Giessen 1907, især s. 545.

man dog gjældende en reservation: sandsynligheten maa ha et almenterfaringsmæssig grundlag; det er ikke nok at gjerningsmanden *tror*, at hans middel er effektivt, f.eks. en besvergelse. Det er denne egenskap ved følgen som uttrykkes med ordet *adækvat*. Ønsker og haab i befordrende eller hemmende retning er ogsaa uten principiell betydning for forsættet, men kan i tvilstilfælde, særlig naar forsættet undersøkes i en straffesak, tjene som symptom. En følge kan derfor ogsaa ansees forsætlig voldt, selv om den er stik i strid med den handlendes motiver eller hensigt. Denne opfatning er ogsaa vor. Eksempler:

Skipsreder A sender en helvedesmaskin med et av sine skibe for at vinde assurancen; andet end dette har han ingen interesse av, men forsættet omfatter ogsaa mord. Den som forsætlig avler et barn, har ogsaa forsætlig voldt dets naturlige død, selv om dette langt fra er hensigten. Men ogsaa barnets *adækvate* lidelser kan tilregnes forældrene som psykologisk skyld, tandsmerter, pubertetsvanskeligheter, kjærlighetssorg, fødselsveer (hvis ikke barnet her kan siges at ha *overtat* foraarsagelsen), dødsbarn, og dette til trods for at forældrenes inderste ønske gaar ut paa at barnet skal slippe disse plager. Selv tilfældige uheld og ulykker av alle slags vil for en viss portions vedkommende maatte tilregnes forældrene som forsæt, som adækvate ut fra statistisk synspunkt. Den adækvate portion blir *overskredet* dels ved at uheldene optræder i usedvanlig antal (barnet blir bidt av sint hund hver dag), dels ved at de er usedvanlige i sin art (barnet blir rammet av meteorsten). Det sidste eksempel viser, hvor viktig det er at skjelne mellem etisk og psykologisk skyld.¹

Uagtsomhet (culpa). At operere med uagtsomhet som psykologisk skyldbegrep betyr at utvide grænsen for den psykologiske foraarsagelse. Dette kan ske enten ved at man trækker ind fjernere, mindre adækvate følger, som gjerningsmanden indsaa muligheten av, men ikke tok hensyn til, eller nærliggende følger, som han ikke var opmerksom paa, men «kunde» eller «burde» ha været opmerksom paa. I første fald taler man om «bevisst uagtsomhet», i andet om «ubevisst uagtsomhet». Mellom forsættet i videste forstand og den «grovere» bevisste uagtsomhet er der bare en gradforskjel; ved ubevisst uagtsomhet synes man derimot at operere med nye psykologiske forutsætninger. Med uttrykket «kunde ha indset» o.s.v. mener man

i En række belysende eksempler, særlig fra forsættets grænseomraader, findes i *Urbye, Praktiske opgaver i strafferet*, Kr.a 1905, nr. 13-37.

at gjerningsmanden er i besiddelse av de almindelige forutsætninger for at forstaa rækkevidden av sine handlinger eller undladelser, normal intelligens, normale kundskaper o.s.v. (Uttrykket «burde ha indset» sigter til en *moralsk* forpligtelse og vedkommer os derfor ikke i denne forbindelse.) Men dette er mere en definition end en forklaring. Hvad er *meningen* med, at en mand «kunde ha indset» hvad han faktisk ikke har indset? Enten maa man her gripe tilbake til *forsættet*: personen har ved en viljesakt isolert sig fra visse associationer som ellers vilde ha dukket op. Isaafald har han, omend indirekte, psykologisk skyld for det indtrufne, hvis dette var tilstrækkelig adækvat. Eller ogsaa maa man forutsætte en forbigaaende faktisk indskrænkning av dømmekraften eller forestillingskredsen, og dette forhold maa bli at indordne under *fysiologisk* skyld. Straffer man den ubevisste uagtsomhet uten at se den som et indirekte forsæt, saa straffer man i virkeligheten et forhold som subjektet ikke kan gjøres psykologisk ansvarlig for, eksempelvis en underutrustning eller en feilfiksaion. Dette kan være socialpolitisk hensigtsmæssig, der mangler ikke legislatoriske argumenter til støtte for offentlig reaktion mot skadeforvoldende uagtsomhet, men en «straf» som denne maa ha karakter av beskyttelsesforanstaltning og ikke av repression.

Ved de mildeste grader av uagtsomhet, hvor strafbarheten er ebbet ut og hvor feltet grænser op til omraadet for den legale risiko (som avsluttes med risiko-minimum), lokaliserer sig de gamle problemer om personlig foraarsagelse av katastrofer i motsætning til slike som rammer individet uten foranledning fra dettes side som viljesvæsen. Først ved tillike at stilles i *etisk* lys faar imidlertid disse problemer sin fulde betydning, saavel for den almindelige livsanskuelse som for opfatningen av tragedier og katastrofespil i gammel og ny tid.

Med hensyn til ønskets eller motivets betydning ved uagtsomhetshandlinger, saa maa vi merke os at det heller ikke her spiller nogen rolle for den psykologiske foraarsagelse om en følge er ønsket at indtræde eller haabet undgaat; i begge tilfælde *har den meldt sig* i den handlendes bevissthet som i nogen grad sandsynlig eller ialfald mulig, ellers vilde jo spørsmålet om ønskeligheten ikke være opstaat. Selv om man handler under den *uttrykkelige forutsætning* at følgen ikke skal indtræffe, har man dog etablert en nexus mellem sit historiedannende forestillingsliv og den ytre følge, naar denne faktisk er et adækvat resultat av handlingen. En følge av dette blir, at en mand med fantasi og kombinationsevne vil ha en større psykologisk skyldradius end en mand med begrænsede evner i denne retning; fagmanden vil indenfor sit specielle omraade ha en videre radius end lægmanden o.s.v.

Ogsaa *her* danner der sig en naturlig skala som fører fra den «utilregnelige» der ingen forestillinger har om følgerne av sin handling, og op til den metafysisk høibeviste, som ikke ser grænser for følgerne og dermed for sin psykologiske skyld. Adelskapet forpligter. Begrepet adækvans viser sig at være elastisk; der vil let i den præsumtivt intersubjektive adækvansdom indsnige sig subjektive, individuelle hensyn.

Eksempler: En dygtig svømmer hopper en sommerdag ut for at redde en mand. Denne er fra sig av skræk og sterkere end svømmeren, som blir trukket ned og drukner. Dersom han ikke et øieblik har været i tvil om, at han kunde utføre redningen uten fare for sig selv, - dersom det ikke antydningvis faldt ham ind, at han hadde andre farer at regne med end akkurat vandet, da har han heller ikke psykologisk foraarsaget sin egen død, selvsagt ikke forsætlig, men heller ikke uagtsomt. Her at lægge «objektiv» maalestok til grund — f.eks. *tilskuernes* bedømmelse av den forulykkedes kræfter og affekt, - det er at forveksle fysiologisk og psykologisk skyld. Men bare det glimt for svømmeren en brøkdel av et sekund, at der var en slik risiko tilstede, da er man begyndt paa skyldskalaen. Den gradvise overgang fra ikke-skyld til skyld, og det skjønsmæssige ved avgjørelsen ligger klart i dagen.

Om Wilhelm Tell (jfr. Hagerup s. 305 n. 11) hadde rammet sin sønshode, maatte man anstille en parallel betragtning. Det er vel altid blit forutsat at han skjøt med denne mulighet for øie. Vil man maalet, saa «vil» man ogsaa midlet, selv om det er i strid med ens inderligste ønske. De implicerte interesser vedkommer ikke det rent *funktionelle* spørsmål, som her behandles; det er for at fremhæve dette, at der er valgt eksempler hvor interessen er i strid med resultatet. Heller ikke *det* spørsmål har nogen betydning her: *Hvorledes var det mulig?* den og den risiko ikke meldte sig i den handlendes bevissthet, naar den var aabenbar for enhver anden? Man har bare at konstatere, om den meldte sig. Sml. følgende eksempel fra *Urbye* (op.cit. nr. 33, 2): A, som træt kommer fra jagt, lar sit ladte mundladningsgevær (hvor man altsaa ikke ved et haandgrep kan ta patronen ut) bli staaende i gangen. Efterat han har lagt sig, kommer han til at tænke paa dette, og *da han er bange for, at en ulykke kan ske med geværet*, staar han op, gaar ut i gangen og fyrer geværet av utover mot gaardspladsen. Han kommer derved til at dræpe B, som er paa natteløperi. — Den betragtning jeg overalt har lagt til grund ved disse eksempler, vil gjenfindes i endnu en redaktion hos *Urbye*, op.cit. nr. 35. *Urbyes* mening er visstnok den: Selv om denne betragtning lyder plausibel, har den dog ikke hjemmel i gjældende norsk strafferet. Efter denne er nemlig uforstanden i visse tilfælde strafbar.

Efter det anførte hovedsynspunkt maa ogsaa ethvert tilfælde av *vildfarelse* (misforstaaelse, feiltagelse, uvidenhed) bedømmes, naar det gjælder psykologisk skyld, A vil slaa B ned i ly av mørket, men C kommer istedenfor B og blir rammet. A er psykologisk skyldig i *et menneskes* død, men ikke i C s, medmindre han forsætlig tok den risiko som følger med at slaa ned forbipasserende om natten. Dersom denne risiko paa ingen maate faldt ham, fordi han var overbevist om at det var B som kom, saa er han utvilsomt en samfundsfarlig herre, som vi rent følelsesmæssig vil gjøre ansvarlig for C s død (f.eks. ved at paalægge ham erstatning til C s efterlatte), men psykologisk skyldig er han ikke.

Overalt hvor de faktiske forhold er andre end dem gjerningsmanden har regnet med (error facti, error in objecto, in persona) har han psykologisk skyld saa langt hans egen forestillingskreds og de ytre forhold *dækker* hinanden, men ikke lenger. I det konkrete tilfælde vil man her maatte operere med *egenskapsenheter* og danne et fælles maal av bevissthetens og utenverdenens faktorer. (Vanskeligheter vil let opstaa og man maa vogte sig for spidsfindigheter; det er bedre at indrømme at fænomenet ikke lar sig strukturlægge.) — Det samme gjælder, hvor det nærmeste *forløp* som handlingen starter blir et andet end det gjerningsmanden har tænkt sig, *men fører til samme resultat*: A løfter øksen for at ramme B; B gjør et sprang til siden og styrter ned gjennom en aapning som ingen av dem har været opmerksom paa. Her maa man ikke la sig forvirre av at resultatet *interessemæssig* er det A har villet fremkalde; funktionelt set er det nemlig like vildfremmed for As planer som om B var blit reddet av en engel. A har ikke mere psykologisk foraarsaget B's død end om han hadde tilbudt B io 000 kroner, saa B gik bakover av henrykkelse og faldt i aapningen. Ogsaa her kan det være god kriminalistisk politik at la A svi for den uanedede følge, «naar han først indlater sig paa en slik skurkestrek», og det passer vort hevninstinkt udmerket, men det savner enhver logisk berettigelse. Livets, digtningens og fantasiens verden serverer os imidlertid ret som det er tilfælde, som vanskelig lar sig gjennomlyse logisk og al tid bevarer noget gaadefuldt ved sig. I samfundslivet er det i slike fald ofte viktigere at ha en *fast* regel for bedømmelsen, end at denne regel er principielt uangripelig. Først gjælder det da at den stemmer nogenlunde overens med «retsfølelsen», og dernæst at avstanden til det logisk holdbare ikke er altfor haarreisende. Alle de som - med rette - angriper strafferetten og dens utøvere under henvisning til det svake eller svigtende prinsipielle grundlag, burde ta dette forhold i betraktning; skulde man vente med at etablere justis til alle

teoretiske spørsmål var enstemmig avgjort, saa hadde der formodentlig hersket kaos den dag idag.

Jeg vil tilslut ikke forholde læseren et fornøielig indblik i de farer en straffelovkommission har at kjæmpe med. Utkastet til den nugældende straffelov har en § 41 som lyder;

«Som strafbar uagtsomhed ansees det ogsaa, naar nogen udenfor nødstilfælde udøver nogen kunst eller beskæftigelse der kræver en særegen indsigt eller færdighet, som han ikke besidder.» (Man har glemt at tilføie: «med den følge at der indtræffer en ulykke» el.l.) Forslaget gik ikke igjennem, men en nogenlunde likelydende bestemmelse, som ogsaa tar videnskapen med, var gjældende efter straffeloven av 1842 (kap. 4 § 2, 9) og er egnet til at vække vemodige tanker hos enhver overarbeidet recensent.

Mens den psykologiske (og fysiologiske) skyld er et faktisk anliggende, et spørsmål om det «objektive» forhold mellem vilje (bevissthetsindhold) og resultat, er *den etiske skyld* et vurderingsanliggende. Det kan synes betænkelig at bruke ordet skyld om to eller flere forhold som begrepsmessig set er saa forskjellige. Men for det første indgaar de under viljesakter, hvor begge gjør sig gjældende, en intim funktionel forbindelse (etisk skyld kan ikke engang opstaa uten at der i forveien er psykologisk skyld) og for det andet indeholder det strafferetslige skyldbegrep elementer av begge, foruten av andre forhold, som det ogsaa kan bli tale om at kalde skyldforhold. Ordet skyld er bibeholdt for at undgaa brudd i sprogbruken, men vil, for at misforstaaelser ikke skal opstaa, aldrig bli anvendt uten den adjektiviske bestemmelse. Paa dette vilkaar kan man endog indføre nye skyldbegreper, eftersom de viser sig tjenlige, og operere med alle samtidig uten at der indtræder forvirring. «Skyld» er et samlebegrep med traditionen som bakgrund.

I samme grad som en mand har psykologisk skyld for en indtraadt tilstand, er han avskaaret fra at henvise til viljesfremmede kræfter som resultatets eneste aarsak. Han kan ikke forbauses over det, han kan ikke «anklage skjæbnen» under almindelig medmenneskelig tilslutning, han kan ikke beskyldte verdensordenen for uretfærdighet, fordi netop *denne* følge blev frugten av hans handling - al den stund han kjendte den jordiske dynamik. Han vil heller ikke under almindelig tilslutning kunne protestere mot ansvaret. Ansvar er det forhold, at man av sig selv eller andre, eller av naturkræfter som man kjendte til paa forhaand, blir paalagt eller tvunget til at bære sin (eventuelt størst mulige) del av de følger som er indtruffet eller vil indtræffe, eller efter evne gjenoprette den forvoldte skade. Ogsaa begrepet ansvar vil derfor kunne spaltes; man faar «fysiologisk ansvar» (den blinde

maa finde sig i at følgerne av blindheten gaar ut over ham selv), psykologisk ansvar, etisk ansvar, strafansvar, «metafysisk» ansvar i forskjellige varianter o.s.v. Ansvarsbegrepet er nøie forbundet med den dynamik som lar følgen ramme der aarsaken laa; man tænker derfor ved ansvar først og fremst paa de *skadelige* følger (skjønt dette ikke er begrepsmæssig git) og bruker om de heldige følger uttrykk som rettighet, krav o.s.v. Paa lignende maate supplerer man uttrykket skyld med *fortjeneste*. (At en mand er sterk og vakker, er da hans «fysiologiske fortjeneste» (fortrin), at han var i nærheten, da kongens baat veltet, er hans «funktions-fortjeneste», at han tar nyttige sidehensyn er «psykologisk fortjeneste». «Moralsk fortjeneste» behøver her ingen nærmere forklaring, og «kriminell fortjeneste» er uten praktisk betydning, da det høieste man kan opnaa er at *ikke* bli arrestert. Belønninger utdeles ikke; men under en straffesak kan det ha formildende virkning at man er «tidligere ustraffet».)

Men kan den rammede, som har fysiologisk skyld, ikke beklage sig over følgerne i forhold til skylden, og den, som har psykologisk skyld, ikke beklage sig over følgerne i forhold til viljen, saa kan de allikevel ut fra en dypt rotfæstet *etisk* betragningsmaate anklage «skjæbnen» — de viljesfremmede aarsaksfaktorer - fordi de *er blit* fysiologisk skyldig, og i visse tilfælde, hvor viljesakten blev fremtvunget av viljesfremmede impulser, psykologisk skyldig. Av dette kan man avlede begrepet «verdensskyld» eller «guddommelig skyld» som vi imidlertid først skal komme ind paa senere. I øieblikket ligger det nærmere at etablere en overgang fra psykologisk til etisk skyld hos det enkelte menneske.

Den psykologisk skyldige kan, efterat viljesakten er avsluttet, indta forskjellige holdninger til det indtrufne eller tilsyneladende uundgaaelige resultat. Jeg nævner nogen av disse holdninger:

1. Han er tilfreds med, at han gjennom sin viljesakt blev psykologisk aarsak (ved sukses).
2. Han er i og for sig ikke utilfreds med den ting, at han blev psykologisk aarsak, men han skulde ønske at han hadde gjort noget andet. (Man har bygget et hus, som man trodde var stort nok, men senere erfaring viser at det burde været større.)
3. Han er utilfreds med, at han blev psykologisk aarsak, men han kunde ikke undgaa at bli det hvis ikke større interesser skulde sættes paa spil. (A er fortvilet over at se sine barn sulte, men hans moralske idealer forbyder ham at arbeide paa kanonfabrikken, og andet arbeide kan han ikke faa. Konflikt.)

4. Han er utilfreds med, at han blev psykologisk aarsak. Han følte eller visste i handlingsøjeblikket, eller i den tid da beslutningen blev modnet, at han «burde» handle anderledes, og nu skammer han sig, foruten at han angrer. Han føler sig «etisk skyldig». Hvor det er *andre* som synes han burde ha handlet anderledes, og mener han indsaar dette, der er det disse andre som siger han har etisk skyld. Hans egen dom kan falde sammen med de andres, eller avvike fra den. Naar det heter at en synder er blit «overbevist» om sin (etiske) skyld, saa betyr det ikke at han har erkjendt sin skyld. Det viser sig ofte ved nærmere eftersyn at det bare er hans dommere som har overbevist sig selv.

En eiendommelig *dobbeltbetoning* gjør sig ofte gjældende hos den «skyldbevisste»: Han nyder frenetisk, og vilde for ingen pris undvære de gode handlingen har skaffet ham, men samtidig har han en følelse av noget ekkelt og nedverdiggende, og mest av alt *frygter han for at bli avsløret*.

Der findes sindssygdomme, hvor en «uforklarlig etisk skyldfølelse» er en del av sygdommen eller et symptom paa den. I andre tilfælde begrunder den syke skyldfølelsen med handlinger som den normale finder «uskyldige» eller med gruelige handlinger som den syke ikke har begaaet. Ogsaa normale mennesker har ofte en skyldfølelse de ikke kan forklare sig, og som gjerne er forbundet med *angst*. Den psykoanalytiske forskning har gjort disse forhold til hovedtema. I det følgende har vi imidlertid ikke andet for øie end den etiske skyldfølelse, som knytter sig til den enkelte, bevisste handling, til handlinger som samtidig betinger psykologisk skyld, idet beslutningen er gjenstand for en motivkamp. Hvad der maatte ligge bak motiverne, eller gjøre sig gjældende i ikke-motivs form, skal saaledes ikke bli gransket; uten denne forenkling av gjenstanden kan vi nemlig ikke ha haab om, indenfor en forholdsmæssig begrænsning, at finde hvad vi søker, en praktisk brukbar fundamentering for begrepet etisk skyld.

Tilblivelsen av etisk skyldfølelse forutsætter en række ting:

1. Der maa gives en konkret *anden* handling (evt. undladelse) eller en *norm* for handling, som gjerningsmanden kan sammenligne sin handling (holdning) med.
2. Forestillingen om denne anden handling eller norm maa være tilstede i hans bevissthet i handlingsøjeblikket eller i den tid, hvori beslutningen blev modnet. Opstaar tanken *senere* vil den dermed forbundne skamfølelse *ikke* være etisk skyldfølelse efter den anvendte definition.

3. Samtidig maa den anden handling eller norm staa for ham som *bedre* end hans egen handling (eller den norm den er uttryk for) — under de foreliggende omstændigheter bedre. Efter hvad der tidligere er utviklet om moral vil dette si, at den enten med større sikkerhet eller kraft *fører til maalet*, eller fører til et *høiere* maal (bedømt efter det subjektive hierarchi) eller bedre stemmer med et subjektivt *autotelisk* moralkrav (evt. idealjeg, overjeg) efter hvilket en holdning oppleves som bedre i og for sig. Av denne betingelse 3 følger blandt andet, at subjektet i pligtkollision mellom likeverdige krav ikke kan paadra sig etisk skyld (evt. bare fysiologisk) ved at lyde det ene bud og negligere det andet.
4. Den handlende maa avvike fra den bedre norm, skjønt han følte, at det stod i hans magt at følge den.

Hvorledes var det da mulig, at han ikke fulgte den bedre norm? Er ikke tanken et paradoks, enten man ser forholdet fra deterministisk eller indeterministisk synspunkt? Den enkleste forklaring er vel den, at man vælger at opnaa et ringere, men *mere nærliggende* gode, fremfor et større, men fjernere, et som er mindre aktuelt i øieblikket, men som man dog vet vil melde sig med styrke senere (sml. socialøkonomiens lære om nutidsgoder og fremtidsgoder). Ofte er det et sanselivet tilhørende, autotelisk gode som «av svakhet» foretrækkes fremfor et heterotelisk, som man ikke kan undvære, naar man er i sin fulde moralske kraft og arbeider med svære horisonter. Men motsætningene kan ogsaa være andre, saaledes vil ofte en «lav-autotelisk» interesse kunne fortrænge en «høi-autotelisk» i den subjektive vurdering. Det avgjørende er at godernes stilling i ens principielle vurdering ikke behøver at svare til den lystværdi de har i hvert enkelt øieblik. Centrale fiksationstendenser maa ofte realiseres i kamp, og i denne kamp indtræffer der partielle og totale nederlag. Det samme gjælder utfoldelsestendenser som forlanger individets samlede kraft og derfor nødvendiggjør forsagelse.

Uttømmende klarlagt er den moralsk skyldskapende handling ikke blit gjennom denne summariske fremstilling, men med nogen supplerende anførsler vil den være tilstrækkelig for øiemedet — for senere at forstaa den rolle etisk skyld spiller i tragiske forløp. Først skal erindres om, at moralsk skyld kan opstaa saavel paa det biologiske som paa det sociale («moralske» og juridiske), det autoteliske og det metafysiske interesseomraade. Skyldskapende handlinger kaldes *synder*,; brøde, forgaaelse, forbrydelse. Efter denne ordbruk skulde «arvesynden» rettere hete «arveskyld». Forsaavidt

vi finder anvendelse for begrepet, blir det at henregne til den fysiologiske (evt. metafysiske) skyldtype. I vor tid er man sterkt optat av muligheten for en fremtidig utryddelse av den moralske skyldfølelse, men disse ideer skal vi ikke opholde os ved. Noget andet er, at et menneske kan «holde opgjør med sig selv», revidere sin etiske status, og sluttelig frifinde (evt. dømme) sig selv. Frifindelsen kan av en tilhører opfattes som real, naar der f.eks. fremlægges et plausibelt motiv, og som fiktiv, naar den synes at bero paa et ønskebetonet arrangement, en søkt rationalisering. Taktiken ved renselse fra en etisk beskyldning som er fremsat av andre, kan varieres, men maalet vil altid være at faa handlingen til at se etisk høiværdig eller etisk indifferent ut. Endnu mere komplicerte er kanskje de manøvrer man foretar i sin egen bevissthet for at avreagere en etisk skyldfølelse.

Naar individet har en enkelt hensigt for øie, opleves en holdning som etisk høiværdig (i forhold til mulige andre holdninger) i samme grad som den fremstiller sig for den handlende som mere tjenlig. Den «gode» reaktionsmaate falder forsaavidt sammen med den teknisk rigtigere, og den «onde» med den teknisk slettere. Men her gjælder to reservationer: For en etisk prøvelse maa den tekniske rigtighed ikke maales med det faktiske resultat, men med gjerningsmandens subjektive opfatning, med hans «gode vilje». Med andre ord, for at faa etisk valør maa holdningen ved sin tilblivelse passere en vælgende instans; en fiksert reaktion, en hensigtsmæssig refleks har ingen etisk værdi og en uhensigtsmæssig medfører heller ikke etisk skyld. Og dette valg kan altsaa staa mellem to holdninger i forhold til samme hensigt. Her melder sig den anden reservation: Er *dette* valg nok til at gi holdningen etisk værdi? Maa det ikke forlanges at valget træffes mellem *konkurrerende interesser*? *W* ikke et normalt individ overfor den enkelte hensigt *med nødvendighet* *væ* *X* *gt* den bedste holdning medmindre der melder sig konkurrerende impulser, f.eks. makelighet? Dette spørsmaal overlates her til etiken. Selv vil vi operere med etisk valør baade naar det gjælder valg av holdning overfor den enkelte hensigt og naar det gjælder valg mellem hensigter. Vi undgaar derved i hvert enkelt tilfælde at maatte ta standpunkt til den konkurrerende impuls, som det ofte kan være vanskelig at utforme; heller ikke har det altid nogen interesse at ta et slikt standpunkt.

Etisk uangripelig er da en holdning, naar den dækker gjerningsmandens forestilling om den bedste holdning saa langt, som hans evne rækker. Vet man tilstrækkelig til at kunne uttale en slik dom, da vil denne dom være «saklig» eller «objektiv»: man holder givne størrelser som forestilling, evne og indsats op mot hverandre og ser om indsatsen utfylder evnen i den av

forestillingen angivne retning. En slik etisk dom er en konstatering og ingen vurdering; det samme er tilfældet naar man spør, om *den interesse*, gjerningsmanden søkte at realisere, ogsaa stod for ham som den han nu *burde* realisere, ikke bare i svakhet føler *sig fristet til* at realisere. En forandring, hvorved konstateringen avløses av en vurdering, indtræder først naar betragteren maaler gjerningsmandens høieste interesse med sin egen høieste interesse.

Indenfor den enkelte menneskegruppe danner der sig gjerne et slags største fælles maal av de mange forskjelligartede interesser som medlemmerne hver for sig sætter høiest, og for den holdning som ansees bedst i forhold til interessens virkeliggjørelse, - en etisk resultantnorm som ogsaa dækker selve behovet for en norm, fiksationsbehovet. Normen blir derfor styrket med en rational underbygning, forsvart og git øket utbredelse ved magtmidler og andre agenser. Normen kan ogsaa hævdes av en minoritet, som sitter inde med magtmidlerne, mens andre minoriteter danner «opposition» og søker at virke gjennom overtalelse o.s.v., en virksomhet magthaverne kan stoppe gjennom censur. Den kollektive dom retter sig dels mot «abnorme» interesser som den enkelte vil realisere, dels mot den mangelfulde maate, paa hvilken han realiserer den anerkjendte, «normale» interesse. Sjeldnere hører man en dom som denne: Naar han nu engang har besluttet at gaa ind for dette uværdige objekt, saa faar han da ialfald sætte ind de evner han har. Undertiden slaar hensynet til det legaliserte objekt saa sterkt igjennem, at det regnes for bedre at *forsømme* det reproberte objekt man har valgt sig, end at realisere det med kraft; særlig gjælder dette naar objektet regnes for samfundsskadelig eller av andre grunde er gjenstand for positiv avsky. Det regnes da for bedre ikke at ha nogen «moral» end at ha en sterk positiv «umoral». Dramatiske digtere ser ofte anderledes paa dette forhold; for dem er den «æstetiske» interesse undertiden vigtigere end samfundsinteressen, og den blændende socialt umoralske har gjerne større æstetisk værdi end den slapt moralske. Det er en autotelisk moralnorm som her sætter ind.

Sammenligningen mellem betragterens værdiskala og den handlendes (eller selve handlingen) vil som regel arte sig som en vurdering og ende med ros eller bebreidelse (uttryk for affekt), men den *behøver* ikke at gjøre det. Betragteren kan ogsaa stille sig nøitralt til sin egen vurdering og foreta sammenligningen rent saklig. «Bebreidelsen» i anden betydning end socialt veto, synes at savne saavel logisk som psykologisk grundlag, naar den fremsættes av andre end den handlende selv. Hvori *bestaar* egentlig en bebreidelse, som rettes mot gjerningsmanden fra «samfundets» side, slik som Hagerup

hævder? Har gjerningsmanden ved en handling som «samfundet» kalder umoralsk og belægger med straf, forsøkt at gavne sig selv og skade sin næste, saa kan man anse ham for dum eller farlig (forræder, menneskefiende) fordi han tillader sig at være et daarlig miljø for sine medmennesker. Mot en slik mand beskytter man sig, og den enkelte unddrager ham sin sympati, men «fy-skamme-sig»-attityden faar ingen plads ved den her anvendte synsmaate.

Et menneske huser altid en flerhet av interesser og bare i de færreste tilfælde har han dem ordnet i et fast hierarchi. Han vil derfor være sterkt disponert for *tvil*, naar situationen forlanger at den ene interesse skal opofres for den anden. Han vil kunne føle protest overfor selve nødvendigheten av valget, og i denne nødvendighet se en brist i miljøets skikkethet; i sidste instans vil kritiken bli rettet mot «verdensordenen» eller det metafysiske miljø. Fjernere ligger det at fortvile over sin egen kompliserte interessekreds, m.a.o. at ønske sig et andet væsen.

Jeg har hittil undgaat at hente eksempler fra skjønlitteraturen, fordi utenforliggende, fremforalt «æstetiske» hensyn har let for at blande sig ind. Mindst gjælder dette ved problemdigtning, og da *Ibsens* Dukkehjem er som skapt til illustration av den netop avsluttede tankegang, skal jeg hitsætte et bruddstykke av dramaets etiske skeiet:

Helmer er syk og vil dø hvis han ikke kommer til syden. Nora skaffer pengene ved en forbrydelse og redder sin mands liv. Denne interesse er for hende den høieste, ikke bare den mest lystbetonede i handlingsøieblikket, men den hun ogsaa, indenfor sin totale interessekreds vurderer som den høieste, naar hun er «paa høide med sig selv». Falskneriet er moralsk, d.v.s. mest mulig effektivt i forhold til interessens realisation, og handlingen er saaledes moralsk i dobbel forstand set med Noras øine. *De sociale værdier*, som Helmer sætter høiest, kanskje høiere end sit liv, melder sig for Nora ikke engang som motforestilling; der opstaar ingen konflikt. Tilfældet viser begrænsningen av den etiske skyldfrihet til to sider: Jo sterkere motforestillingene melder sig, desto sterkere blir først tvilen og siden skyldfølelsen. Og jo svakere motforestillingene melder sig, desto mere nærmer handlingen sig den fikserte reaktion, instinktsytringen, som utløses saa at si blindt og uten at passere den vælgende instans. Allerede den instinktive sikkerhet, hvormed Nora skriver falsk betyr en fare for handlingens moralske relevans, og denne fare skjærpes ved at de hensyn, som hos Nora ikke kommer til orde, hverken da eller senere, er de bestemmende for folk flest. Noras mangel paa «social samvittighet» i gjængs forstand fritar hende for «valgets kvide», og det er denne abnorme ensidighet i interessekredsen som gjør hendes *tilregnelighet* problematisk.

Den *blotte viden* om andres dom, naar denne dom ikke falder sammen med ens egen, er begrepsmæssig uten betydning for saavel skyld som skyldfrihet i etisk forstand. Paa det omraade vi her behandler, finder man imidlertid saa fingraderte overgange, en saa stor kompleksitet i psyken og en saa sterk suggestibilitet, at følelsen av skyld og skyldfrihet fort væk optræder i strid med det tankemæssige resultat. Beskyldes man for en sjofelhet kommer der skamfølelse selv om man vet sig uskyldig. Impulsernes antal er uoverskuelig og grænsen mellem det vi har søkt at bestemme som etisk skyldfølelse, og beslegtede tilstande, er ikke klar. Klar er heller ikke grænsen mellem vurderende og konstaterende etiske domme. Moderne psykologi har aapnet utsigt til nye grænseomraader og nye synspunkter som yderligere utvisker begrepsskillene.

Tilslut et par bemerkninger om de saakaldte «moralske genier». Uttrykket er meget anvendt i dramaturgien, f.eks. i forbindelse med *Hebbels* Gyges und sein Ring. - I et samfund vil der efterhvert bli stabilisert baade en værdiskala og en holdningsskala; fordelene ved en slik etisk fiksation er mange, saaledes gir den hvile og sikkerhet. Men den er heller ikke fri for skyggesider; for det første rammer den haardt baade den underutrustede og den anderledes vurderende (konflikter) og for det andet kan den bli uhensigtsmæssig naar nye vilkaar og ny innsikt kommer til. Under slike kulturelle kriser fremstaar der undertiden moralske fornyere, som foreslaar eller praktiserer en ny værdiskala (evt. nye *forankringer*) eller en ny maate at sikre de gamle interesser paa. De samtidige deler sig da gjerne i to partier, et som slutter sig til fornyeren og anser ham for et moralsk geni, og et andet, som i fornyeren ser en fare, betrakter ham enten som en vildfaren eller en bedrager og søker at uskadeliggjøre ham. Eller de anerkjender ham stiltiende men vil ikke vedkjende sig dette, enten fordi den nye lære berøver dem visse behageligheter, eller fordi den rører ved ømme punkter i deres nerveliv. Undertiden staar fornyeren helt alene og kan da uten vanskelighet tilintetgjøres. Eftersom hans lære vinder eftertidens bifald eller ikke, blir han saa av «historiens dom» erklært for «tragisk geni» eller forvirret sværmer. Undertiden kan selve ideen finde anerkjendelse, men den lar sig ikke gjennomføre i praksis. Hvad Nora angaar, saa er hendes hævde av kjærlighetens ret utvilsomt i overensstemmelse med en utbredt vurdering. Men hendes kjærlighet er hvad *Forel* (Die sexuelle Frage) kalder en «Egoismus zu Zweien»: programmets almindelige gjennomførelse vilde bety socialt kaos med paafølgende tilintetgjørelse netop av de værdier, den nye moral skulde redde.

§ 70. *Straffeskyld.*[Hvad Hagerup paa en række steder kalder den «subjektive» eller «egne» skyld, er et forhold med skiftende konturer; snart menes der nærmest psykologisk skyld, snart nærmest etisk. Heller ikke sonderer forfatteren mellem den «subjektive» skyld og straffeskylden. Værdien av Hagerups utredning for strafferetsstudiet tilkommer det os her ikke at undersøke, men hvad vi ikke kan undgaa, er at skaffe os et begrep «straffeskyld» som staar i sammenhæng med tankegangen forøvrig.

En mand er strafskyldig, naar han opfylder betingelserne for at bli straffedømt efter gjældende ret. Disse betingelser er, for moderne vesteuropæisk rets vedkommende, kort uttrykt følgende:

1. At vedkommende person har fremkaldt en tilstand, som retsordenen ikke tolererer (en retsstridig tilstand) og har belagt med straffetrudsel.
2. At denne tilstands opkomst kan tilregnes personen som psykologisk skyld (at han er tilregnelig i sin almindelighet og var det ogsaa i handlingsøieblikket - og hadde bevissthet om følgen).
3. At han efter rettens mening har handlet moralsk skylddannende, ikke i forhold til abstrakte normer, men naar alle forhold i den specielle situation blir tat i betragtning. Men her er at merke, at retten ikke principalt spør efter tiltaltes egen moralopfatning, men efter handlingens forhold til den vurdering samfundet har lagt til grund for retsordenen. Tiltalte har moralsk skyld, heter det, naar han har handlet som han gjorde, skjönt han var sig bevisst at en anden handlemaate var bedre efter *samfundets* vurdering. Hvilket trin handlingen representerer i hans egen subjektive vurdering, kommer bare i betragtning forsaavidt forholdet har relevans i den samfundsmæssige vurdering. Først avgjør man om terskelen til straffeskylden er overskredet, derefter *skyldgraden*. Det sidste spørmaal er ulike vanskeligere at avgjøre end det første. En lang række faktorer spiller ind her, og en mængde regler er opstillet; i de fleste tilfælde er disse regler rationaliseringer av følelsesbestemte billighetsbetragtninger. Spørsmålet om skyldens tilstedeværelse overhodet avgjøres i lagmandsretssaker i Norge av lagretten, og spørsmålet om skyldgraden dels av lagretten, dels av retten. Som følge av denne opdeling kan det eiendommelige forhold opstaa, at tiltalte først blir kjendt skyldig, hvorefter han blir frifundet fordi skyldgraden er for liten.

Mange har derfor ment, at naar strafferetten først skulde ta hensyn til handlingens moralske valør, og naar denne valør paa det nøieste hænger sammen med de saakaldte «ledsagende omstændigheter» (sml. ovenfor), saa maa disse omstændigheter tages i betragtning ved avgjørelsen av selve skyldspørsmålet og ikke først i forbindelse med skyldgraden eller endog bare med strafutmaalingen. Hvad Hagerup dels indordner under «objektive strafbarhetsbetingelser» (§ 46) dels under «skyldutelukkelsesgrunde» (s. 278), dels under «tilregnelighetsbetingelser» (§§ 39-41), dels under «psykiske momenter som ligger utenfor forsættet, men har betydning for straffeskylden» (§ 43), dels under «modaliteter i forbrydelsens ydre fremtrædelsesformer» (§ 20 ff.), dels under «objektiv retsstridighet som betingelse for strafansvar» (§§ 31—36) og endelig under «grunde, hvorfor straffen kan forhøies eller nedsættes» — det er alt sammen momenter som visse dissenterende teoretikere (overensstemmende med et utbredt lægmandssyn) vil gi anvendelse paa selve skyldspørsmålet. En fremtrædende repræsentant for denne opfatning er Reinhard *Frank* (Tubingen) hvis artikel om emnet vi har nævnt i det foregaaende.¹ Frank uttaler her (s. 528) overensstemmende med de resultater vi selv er kommet frem til: «Nach meiner Ansicht ist der Schuld-begriff ein zusammengesetzter Begriff, zu dessen Bestandteilen *unter anderm* auch Vorsatz oder Fahrlässigkeit gehören.» Desværre prøver ikke Frank at vinde en uttømmende oversigt over disse øvrige bestanddele av skyldbegrepet, men han nævner eksemplvis, at der maa foreligge «normale Beschaffenheit der Umstände, unter welchen der Täter handelt» (s. 530). Og om tilregneligheten, der hyppig betegnes som en «skyldforutsætning» (jfr. Hagerup s. 286) heter det s. 527: «Sic ist nicht Schuld-fähigkeit, nicht Schuld-voraussetzung, sondern sie gehört zur Schuld.» Og en bedre definition end denne, som Frank selv kalder et slagord (s. 529) har han da heller ikke fundet (den vilde i tilfælde bli temmelig lang): «Schuld ist Vorwerfbarkeit — schuldhaftes Verhalten ist vorwerfbares Verhalten. — ein verbotenes Verhalten (retsstridig) ist jemanden dann zur Schuld anzurechnen, wenn man ihm einen Vorwurf daraus machen kann, dass er es eingeschlagen hat.» Som *betingelser* hor at dette kan ske, nævner Frank følgende, som her citeres, skjønt uttrykket «betingelse» er i strid med den netop gjengivne paastand s. 527: 1. «Eine normale geistige Beschaffenheit des Täters, die wir Zurechnungsfähigkeit nennen. 2. Eine gewisse konkrete psychische Beziehung des Täters zu der in Rede stehenden

¹ i Ober den Aufbau des Schuldbegriffs, Festschr. f. d. jur. Fak. Giessen 1907.

Tat. 3. Die normale Beschaffenheit der Umstände, unter welchen der Täter handelt.» Meningen er: Hvad man under normale omstændigheter kunde «bebreide» en mand, vil kunne være moralsk iorden ved eksceptionelle forhold som nødverge, forutgaaende psykisk og fysisk paakjending o.s.v.

Det er et overveiende *etisk* skyldbegrep Frank har utviklet, og i dette begrep indgaar den psykologiske skyld som et nødvendig ledd. Men en slik etisk skyld er ikke ensbetydende med *straffeskylden*. En ny lov gjør en handling straffbar idag som ikke var det igaar, straffbar selv om gjerningsmanden ikke kjender den nye lov, men bare vet at handlingen er civilretslig forbudt. Hans etiske skyld er den samme igaar og idag, men idag er han ogsaa straffskyldig. Der er endnu et moment som viser at straffeskylden er et begrep for sig: I ældre tid spurte man overhodet ikke efter subjektiv skyld (etisk og psykologisk skyld), se Hagerup § 6 jfr. primitive regler om krænkelser av tabu, - og der findes endnu reminiscenser av denne opfatning, hvor statens interesse gjør det paakrævet; se Hagerup s. 280 og læren om straf for uforsætlig følge s. 181. Mens man i sidstnævnte tilfælde har et utslag av det rene hevninstinkt, vil den straf som er nævnt hos Hagerup s. 280 i vore dage mere bli oppfattet som sikkerhetsforanstaltning end som repression. At loven her etablerer en straffeskyld som hverken forutsætter etisk eller psykologisk skyld, lar sig imidlertid ikke benegte. Det er da ogsaa saa at si i kraft av en «delegeret myndighet» at den etiske og psykologiske skyld har faat betydning for straffeskylden - set fra magthaverstandpunkt.

§ 71. *Metafysisk skyld*. Endelig skal der av fuldstændighetshensyn gjøres kort rede for forestillingen metafysisk skyld. Mens alle andre skyldformer har et reelt jordisk grundlag, hviler denne paa hypotetiske forutsætninger. Den utspringer av en metafysisk (evt. transcendental) norm, som mennesket har at bøie sig for uanset egen vurdering. I motsat fald blir den handlende «skyldig», d.v.s. han blir Wirkungssträger for transcendente kræfters «straffende» reaktion i denne- eller hinsidige former. Man kan imidlertid bli metafysisk skyldig (hjemfalden til dom) ogsaa uten eget bidrag, efter model av den biologiske feilfiksjon (fysiologisk skyld): Uten paaviselig grund blir den og den slegt, det og det individ, gjort til skive for transcendente instansers (guder, dæmoner, skjæbne o.s.v.) ødelæggende kasteskyts, som kan ramme interesser av enhver art. En gjenklang av denne specifikt græske opfatning synes man at høre i den calvinistiske prædestinationslære. Her er den metafysiske skyld knyttet til den blotte eksistensskyld, men den kan ogsaa henge sammen med etisk skyld som i den kristne syndsbevissthet.

§ 72. *Foranledningen, den «utløsende årsak».* Av de tre grupper faktorer som gjør sig gjældende ved en katastrofes tilblivelse, er nu behandlet de to første, angrepsobjektet og den angripende kraft. Omtalen av anden gruppe har faat et uforholdsmæssig stort omfang, men dette var ikke til at undgaa, naar først det *villende menneske* var blit indordnet blandt motmagterne. Dispositionen kunde ogsaa været en anden: var domstolen blit betragtet som motmagt, maatte forbrydelsen opfattes som foranledning. Men for offeret er forbryderen motmagt.

Tredje gruppe, som vi nu gaar over til, er der grund til at gi det videst mulige omfang. Teoretisk set kan der overhodet *ingen* grænse trækkes; intet menneske vet med sikkerhet, hvad der kunde undværes av forudsætninger, uten at katastrofen bortfaldt eller forandret sin identitet, ingen kjender den skjulte årsaksvæv i verdensforløpet. Og saa komplicerte og litet individualiserede kan de medvirkende faktorer være, at det ikke har nogen mening at si, at det og det forhold er utløsende årsak. Det er bare paa rent praktisk grund, at en tilstand eller en proces, som i tid ligger forut for katastrofen, kan erklæres for betydningsløs i forhold til denne; man skiller da ut paa samme maate som man er nødt til at gjøre det i sit handlingsliv. Ministerkrisen i Japan i forrige uke har ingen indflydelse paa min mavepine idag — tror jeg. — Coincidensernes flakkende sammenspil, hvor former, processer, konstellationer og strukturer opstaar, ændres og slettes ut, beforder og tilintetgjør de menneskelige interesser, har til alle tider fængslet vore tanker og fantasi. Hvad var grunden og hvorledes gik det - hvilke kræfter møtte hvilke vanskeligheter under hvilke kaar - det er temaet i praktisk talt alt hvad mennesker har meddelt hverandre i ord og skrift for oplevelsesglædens skyld saa langt tilbage som historien rækker. Slik er det med eventyr og sagn, myter, drama, epos, gude- og heltekvad, fabel og legende, romaner, viser, lais og anekdoter - for ikke at tale om selve historieskrivningen. Bare det *lyriske* slynger klagens og lovprisningens blomsterfletning om den barskere episke dynamik. —

Skillet mellem angripende kraft og utløsende årsak (foranledning) vil ikke altid ha mening eller gi større klarhet. Ofte vil det ligge nærmere at tale bare om angripende kraft, idet denne da indbefatter foranledningen. Men helt at opgi forestillingen om en «formidlende impuls», en katalysator saa at si, vilde neppe være heldig; i alt praktisk liv skjelner man mellem nærmere og fjernere årsaker til en begivenhet.

Foranledningen fremtræder i sin enkleste form i slike tilfælde hvor kjendte og iøinefaldende værdier til daglig er omgitt av kjendte og iøine-

faldende farlige kræfter, men hvor orden og isolation hindrer at der blir «kortslutning». Skibene gaar over havet med liv ombord, baciller fylder luften og drikkevandet, den enkeltes utfoldelse foregaar i en kratskog av hensyn, den ordnende vilje er beleiret av opløsende lyster og tilbøieligheter. Hvor slike spændte, men hensigtsmæssige strukturer gjennembrytes, har uttrykket foranledning sin bedste og klareste mening.

Foranledningen kan, likesom den angripende kraft, ligge i organismens fikserte egenskaper, i en (medfødt, erhvervet, kronisk, forbigaaende o.s.v.) tilstand av underskuddsevne, overskuddsevne, underfikserthet, overfikserthet eller feilfikserthet - i samspil med bestemte situationer. De forskjellige *skyldformers* som er behandlet ovenfor, finder uten videre anvendelse her, da der jo ikke gaar noget begrepsmessig skille.

Hittil er tænkt paa katastrofer med en praktisk set «enkel genese», f.eks. denne: En løve bryter ut av sit ekeetræsbur og dræper dyrepasseren. Angrepsværdien er dyrepasserens liv, og den angripende kraft er løven. Rotten, som gnaget over ekeplanken, kan kanskje endnu medregnes til den angripende kraft, mens den distræ professor, som i anledning sine vitaminforsøk gik med rotter i lommen og mistet en i menageriet, bare kan gjøre krav paa betegnelsen foranledning.

I *digterverker* har man ofte med slike forenklede kausalforhold at gjøre; digteren har allerede ved sin bearbeidelse paa en maate «fordøiet» raamaterialet og faat strukturen frem, han har saa at si forberedt saken til hovedforhandling. En bestemt interesse stilles i forgrunden og utsættes for en bestemt angripende kraft som er sat igang ved en bestemt foranledning. Uten en slik forenkling vilde digteren vanskelig opnaa den kunstneriske virkning som han tilsigter. Verkets tilegnelse fordrer gjerne, at tilskueren eller læseren stiller sig loyal overfor de forutsætninger digteren har arbeidet med, og ikke kommer med spørsmaal ut over disse. Sterkest virker en digtning, naar den gjør alle overskytende spørsmaal meningsløse eller uten interesse.

I det praktiske liv vil linjerne let kunne utviskes eller tape sig i det grænseløse. Man har rigtignok det holdepunkt at kan der overhodet tales om katastrofe, saa *maa* der være en *interesse* som er rammet, og den maa være rammet *av noget*. Og disse to faktorer vil i regelen kunne bestemmes noksaa nøiagtig. Men setter man i et tilfælde som det følgende angrepsobjektet lik medborgerlig agtelse plus normal virksomhet i hjem og paa arbeidsplads, og den angripende kraft i reaktionen fra statens strafferetsorganer, hvor ligget da egentlig «foranledningen» eller den «utløsende aarsak»? Jeg er dømt til fængsel paa livstid, fordi jeg skjød paa konstabelen, som vilde arrestere mig

for gateuorden, som jeg laget fordi jeg var beruset og desperat, fordi jeg hadde faat avsked, fordi jeg hadde tat paa forskudd av kassen, fordi jeg vilde betale en lægeregning, fordi jeg maatte hente doktor A., fordi han var den eneste som var hjemme, fordi doktor B., som er min ven, var bortreist, fordi ... og fordi A. er en skurk som jeg ikke vil skylde noget fordi... og fordi jeg fik lungebetændelse, fordi jeg gik paa arbeide med sterk forkjølelse, fordi de ikke skulde ha det at si, fordi... forkjølet, fordi jeg stod i vinden uten frak, fordi frakken var bortlaant, fordi... og saa paa et slagsmaal som var kommet istand, fordi ... og kom til at se det fordi jeg gik en anden gate end vanlig, fordi den vanlige vei var sperret, fordi de grov, fordi kloakken var tèt, fordi fru Nilsen hadde fylt rusk i den for at ærgre manden sin, fordi de hadde trøttet, fordi Nilsen hadde sagt noget om «kvinden» som han hadde hørt kvelden før i klubben, hvor han gik indom fordi...

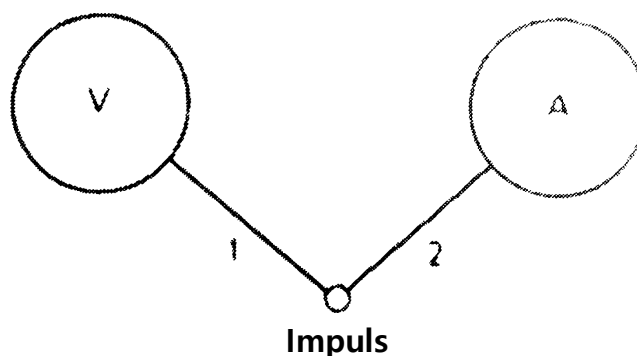
Som man ser har fysiologisk skyld (mottagelighet for forkjølelse m.v.) kjedet sig sammen med funktionsskyld og psykologisk skyld, dels indenfor risikominimum (nødvendigheten av at gaa en anden gate), dels indenfor den legale risiko (at jeg stanset for at glo), dels utenfor (at jeg gik i kulden uten frak), med etisk skyld (den jeg følte ved at laane av kassen) og med ytre tilfældigheter (Nilsens kloak) og dannet aarsaksrækker med adækvate og inadækvate ledd i broget forvirring; ogsaa ledd av forskjellige typer fortjeneste kunde været med. Et endnu bedre billede end kjeden gir en forgrening av rottrevler. Et forgreningspunkt betegner da at det her er naturlig at føre den foreliggende impuls tilbake til *sine* forutsætninger. Jo længer borte fra katastrofen en impuls ligger, desto *tvilsommere* er dens betydning for interessens skjæbne, eller bedre: desto *tvilsommere* er dens betydning i det bestik, den handlende gjør sig op. Jo fjernere den ligger, desto flere muligheter er der for, at impulsen kan ta en anden retning end den, som fører til katastrofen. Skemaet viser endnu en ting: Alle impulser av nærhetsgrad 1 er praktisk set like «vigtige» som aarsaker, det samme gjælder impulser av nærhetsgrad 2 o.s.v. Jo længer man gaar bakover fra katastrofen desto større blir antallet av de forutsætninger som kommer i betragtning, og noksaa snart blir det uoverskuelig. Om hver av disse fjerne, talrike forutsætninger kan man med en viss ret si, at hvis de ikke hadde været der, vilde katastrofen ikke ha indtruffet. Hver av dem er altsaa en betingelse *sine qua non*. Men hertil er at bemerke, at for det første kan meget i katastrofens principielle identitet forandres, uten at den praktiske identitet gjør det. For det andet vil en hel del av forutsætningerne være de normale betingelser for liv overhodet, og katastrofen vil bare være én av de utallige følger de har

git bidrag til. Ved sin tilstedeværelse har de kanskje hindret en række *andre* katastrofer o.s.v. Opgir man at arbeide med en spekulativ «aarsaksmetafysik» og isteden benytter en praktisk maalestok, saa kan man med haard haand skjære mesteparten bort og beholde det som er praktisk relevant.

Alvorligere er imidlertid en anden form for komplikationer i forudsætningerne. I det nylig anførte eksempel med den straffedømte kan man forandre sidste ledd: Nilsen bemerker noget om kvinden som *jeg selv* sa til ham i klubben for at virke spirituel og derved styrke min mellemmeneskelige position. Denne impuls er egnet til at *tjene* mine (sociale) interesser ad aarsaksbane 1, og viser sig, rigtignok paa inadækvat manér, at skade den ad aarsaksbane 2. En slik impuls (eller aarsaksmoment) vil i det følgende bli kaldt *en dobbeltvirkende impuls* (eller aarsaksmoment).

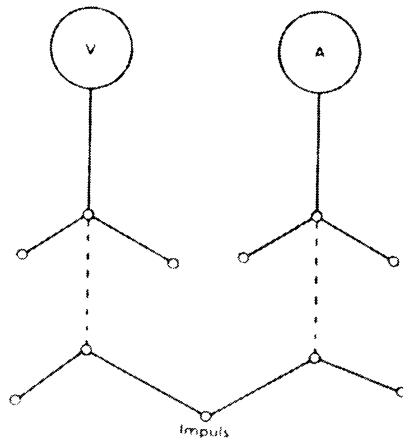
Nu er det tidligere utviklet, at en inadækvat følge ikke kan føres tilbake til subjektet som psykologisk aarsak, i høiden som fysiologisk. Der kunde da opstaa tvil om, hvad den dobbeltvirkende impuls skulde siges at ha bevirket. To muligheter melder sig straks: Virkningen kan omfatte alle følger som *viser sig* at ha aarsakssammenheng med impulsen paa en slik maate at impulsen er en betingelse for følgens indtræden sine qua non. Eller det kan omfatte bare de følger som meldte sig i den handlendes bevissthet. En midlere mulighet var den at ta med alle adækvate følger, men ingen andre. Det sikreste er indtil videre at bruke forestillingen i dens størst mulige omfang, overensstemmende med det først nævnte alternativ. En dobbeltvirkende impuls er efter dette et aarsaksmoment, som viser sig at samtidig tjene og skade interesser tilhørende et og samme subjekt, uanset hvad han selv eller folk flest kunde vente.

En dobbeltvirkende impuls kan, i sin enkleste form, fremstilles skematisk paa dette vis:

V er værdien, A den angripende kraft.

Dobbeltvirkningen («ambivalensen») optræder her i første nærhedsgrad. Eksempel: Sulten hund og pindsvin. Men den kan ogsaa ligge længere tilbage i aarsaksnettet, slik som i eksemplet med den straffedømte. Skemaet blir da dette:

Den nærmere undersøkelse av dobbeltvirkende impulser og forhold som staar i forbindelse med dem, tilhører det følgende kapitel. Det kunde derfor passe bra at avslutte kapitlet her, men for fuldstændighets skyld skal vi først kaste et hurtig blik paa de forskjellige *holdninger* den rammede kan indta før, under og efter katastrofen.

§ 73. *Den rammedes holdning* under de forskjellige faser av det katastrofale forløp vil ha sin forutsætning dels i «almindelige» dels i «specielle» faktorer. Til de almindelige hører: Den rammedes karakter (f.eks. av «viljesmenneske» eller «affektmenneske», forankret eller uforankret, realt eller irrealt orientert, over- eller underutrustet o.s.v.), katastrofens aarsak og forholdet til egen skyld, den rammedes tidligere «skjæbne», arten av den tilintetgjorte værdi, katastrofens pludselige eller suksessive, ventede eller uforutsette indtræden o.s.v.

Til de specielle kan man regne forbigaaende sjælelige og legemlige dispositioner, motmagts affektive valør og andre modaliteter i detaljerne ved katastrofens fremtræden.

Holdningen *før* for katastrofen vil saaledes kunne være henholdsvis intetanende, ængstelig avventende, bevisst eller nervøst utfordrende, stolt, selvbevisst, energisk motarbeidende, tillidsfuld i troen paa egen magt, panisk

undflyende, bønfoldende, heroisk forsagende, oprevet og fortvilet, dumpt resignerende, logisk analyserende, filosofisk reflekterende, æstetisk nydende, poserende, galgenhumoristisk, spottende o.s.v. o.s.v.

Nogen av disse holdninger vil ogsaa kunne bibeholdes *under* (og delvis efter) selve katastrofen, de maa da ikke ha sin forutsætning i dette at ulykken endnu ikke er indtraadt. I givet tilfælde vil visse varianter umuliggjøres ved den ødelæggelse av fimktioner som katastrofen fører med sig, mens andre er uberørt herav. Av væsentlig betydning er det her om den rammede har *reserver*; eller om han er blit berøvet sit sidste og eneste aktivum. Reserven kan bestaa i en real eller fiktiv forankring, i værdien ved at ta sig godt ut i andres (eller endog egne) øine, eller bare i et haab eller en anelse om at endnu er ikke alting tapt, der vil komme en hevner, ske en opreisning o.s.v. o.s.v. Det kan ogsaa uttrykkes slik: holdningen er avhængig av om den rammede «identificerer» sig med den ødelagte værdi, eller han kan avsondre den fra sit «egentlige jeg», hæve sig «ironisk» over den. Ved fysisk smerte vil ofte enhver anden holdning være utelukket end den, som søker lindring gjennom skrik. Er katastrofen av mere psykisk karakter, vil en filosofisk eller moralsk gjennomarbeidet bevissthet reagere anderledes end en som er i affektens vold.

Egenartet er den holdning at man beslutter at «vælge det uundgaaelige» og derved bevarer et (omend bare rent formelt) skin av at være situationens herre og ikke dens offer. Man har paa en maate «opnaadd hvad man vilde» og dør sufficient (sml. foran § 48).

Om holdning *efter* katastrofen kan det bare bli tale, naar katastrofen ikke bestaar i eller medfører legemlig død eller tilintetgjørelse av de træk ved sjælelivet som er en betingelse for at man overhodet kan snakke om «holdning». Vi har her rendt paa et problem, som vi dog bare saavidt skal stanse ved. Hvor gaar grænserne for begrepet holdning?

Holdning er et snevrere begrep end reaktion; en refleks eller et blindt affektutbrudd kan ikke kaldes en holdning. Paa den anden side er det for strengt at fordre en vel avveiet viljesakt. Holdningen kan godt være affektivt betonet, men *en viss grad* av «tilregnelighet», av ordnende evners nærvær eller «vælgende kraft» maa man vel si hører med. Holdningen er derfor noget andet end den psykisk-fysiologiske *tilstand* efter katastrofen, aandelig ruin, sammenbrudd av livsvilje eller handleevne, desillusionering o.s.v. Paa bakgrund herav skulde der da efter katastrofen kunne bli tale om holdninger som sorg, passivitet, fortvilelse, haabløshet (især hvor de rammende kræfter har været overvældende) - raseri, hevnløst, trods (især ved kræfter

man, omend bare gjennom affekten føler sig kampdygtig overfor). Ved resignation, heroisk fasthet og loyal taalsomhet, evt. med beredskap til at omlægge interessefelterne (dog ogsaa ved det kjølige gjengjældelsesberedskap) begynder *viljen* at spille sterkere ind. Den rammede opdager kanske sine reserver først gennem selve katastrofen. Denne har ikke været total, som han først trodde; kanske aapner den endog hans øine for fundamentale feiltagelser han tidligere har gjort sig skyldig i, for værdier han ikke har hat anelse om, for utsigten til et nyt og bedre liv. Lidelsen har vakt kræfter tillive i ham som han ikke visste sig i besiddelse av eller hadde forsømt at utfolde. Katastrofen er blit til *krise*, til revolution, og allikevel har den utvilsomt været oplevet som en katastrofe. Man maa derfor sondre mellem katastrofer av «pædagogisk» natur, som det er fristende at kalde dem, og andre, som er bare ødelæggende. Ved disse sidste savner det enhver fornuftig mening at tale om lutring og nyt liv, og det eneste «forsonende» ved resultatet er i tilfælde bevisstheten om at man har gjort sit bedste og at nu er der ialfald ikke mere at tape.

KVALIFICERTE KATASTROFER BESTEMMELSE AV DET OBJEKTIVT TRAGISKE

§ 74. *Kvalifikationer. Dobbeltvirkende impuls. Peripeti.* Et katastrofalt forløp blir i det følgende betegnet som *kvalificert*, naar det opviser merker som stiller det i en særklasse inden slike forløp og dermed adskiller det fra «elementære» katastrofale forløp. Disse merker er av rent interesssemæssig natur og har ingen nødvendig forbindelse med forløpets indtryksmæssige værdi, f.eks. dets fortrin som digterisk raastof, sml. kap. 9. En kvalifikation er efter dette en interesssemæssig (saklig) set betydningsfuld egenskap.

Paa veien vi hittil har gaat er der ikke dukket op fænomener som naturlig ledet tanken hen paa betegnelsen *tragisk*, uten netop hvor det gjaldt en slik kvalificeret katastrofe, f.eks. ved kjæmpehjorten, kattene paa holmen, den begavede abnorme og den søkende metafysiker. Skal det derfor paa den valgte vei være haab at finde en kategori som med styrke gjør krav paa at kaldes tragisk, og som ikke uttømmende kan betegnes med ord som ulykkelig, sørgelig, oprørende, meningsløs o.s.v. saa maa det bli inden rammen av de kvalificerte katastrofer - et resultat som heller ikke strider mot hovedtendensen i sproglig og æstetisk tradition.

Paa hvilke maater kan da et katastrofalt forløp ha kjendetegn som stiller det i en særklasse i den menneskelige interessekamp? Beholdes analysen fra forrige kapitel saa finder man at den kvalificerende omstændighet kan ligge

1. i angrepsværdien,
2. i den angripende kraft,
3. i foranledningen,

hver for sig eller kumulert i forholdet 1-2, 1-3, 2-3 og 1-2-3.

ad i. *Angrepsværdien* er rigtignok kvalificert paa forhaand naar det dreier sig om katastrofer i motsætning til oprettelige eller mindre omfattende

ulykker. Men der er plads for en yderligere kvalifikation. Dels kan den ødelagte værdi spille en særlig vigtig rolle for det rammede subjekt, enten i sin almindelighet eller under øieblikkets ledsagende omstændigheter. Det gjælder f.eks. realisationen av en særlig fremragende evne eller en særlig sterk fiksjonstendens eller opnaaelsen og bevarelsen av altbetingende værdier - følelsen av moralsk skyldfrihet, livsbekreftelsen i motsætning til partikulær bekræftelse, fremtidens muligheter, det faktiske og principielle haab. Metafysiske interesser indtar ofte en slik dominerende plads. Angrepsværdien kan være repræsentativ, enten fordi den *vurderes* særlig høit, eller fordi den gjennom affektiv betoning gjør sig sterkt gjældende uanset vurdering, f.eks. legemlig smerte (tortur) og lidelser som paaføres en «uskyldig». Her opstaar en vanskelighet ved klassificeringen, idet en simpel ulykke eller en elementær katastrofe kan være mere affektivt paatrængende end en kvalificeret katastrofe — man foretrækker undertiden at lide et tap man *vurderer* som meget værre, fremfor en smertefuld eller forsmædelig kur.

Men det rammede individ kan ogsaa av sine medmennesker betragtes som et repræsentativt eksemplar, som bærer av en umistelig intersubjektiv værdi. Den «uskyldige», den «gode», den «retfærdige» rammes, den «hellige», dygtige, geniet, føreren. Digteren faar en taksten i hodet, kanskje netop som han skulde fuldende sit største verk. Komponisten blir døv. At komponisten mister en taa, er derimot ikke engang en katastrofe, om manden er aldrig saa genial. Ogsaa uten selv at være et fremragende individ kan et menneske være bærer av store intersubjektive værdier, f.eks. den gravide og den sovende. Morderen rammer her ikke bare individet, men «ideelle værdier», «søvnen» og «livskilden». Individets forsvarsberedskap er nedsat i værdiens tjeneste.

ad 2. *Den angripende kraft* zlier dens bærer kan paa den ene side være særlig skræmmende, overraskende, overvældende, uhyggelig, foragtelig, bagatel-mæssig - og paa den anden side særlig sympatisk, venligsindet, livsnødvendig, kulturelt høiværdig. Eksempler: Man angripes av et menneske man har gjort vel imot. En mand elsker to kvinder, som elsker ham igjen, men samfundsordenen, som manden ogsaa anerkjender, tillater ikke bigamiet. Motmagten kan ogsaa være egenartet i forhold til angrepsværdien: Lægen blir syk, brandmanden brænder inde i sit eget hus («tilfældet ser ut som en tanke»), ørkenekspeditionen omkommer paa grund av regnveir (kvalitativt misforhold, inadækvans), musen gnaver over trossen som holder skibet (kvantitativt misforhold), kunstflyveren falder ut av sengen og blir invalid, den eneste navigationskyndige blandt de skibbrudne dør av et mygstik. Kvalifikationen kan ogsaa skyldes andre arter av sammentræf, man falder i

den grav man hadde tiltænkt sin næste eller sin fiende («skjæbnens ironi»). Den angripende kraft var sat igang for at glæde og fornøie - jagtulykker, sammenstyrte karuseller o.s.v., eller den bestaar av faktorer som hver for sig er ufarlige («Summation der Reize» o.a.).

Endnu kan nævnes den gjentatte og den kumulerede katastrofe, langsom pinsel, til skade kommer spot. Japanske mødre som er mødt op paa stationen for at si farvel til sine sønner, blir nedkjørt av et feilpenset tog. Kirken styrter sammen over de troende, som ber himlen om frelse fra en indbrytende fiende. En liten pike, som sætter blomster paa sin mors grav, blir knust av gravstenen.

Katastrofer som er kvalificert paa en eller anden av disse maater betegnes i dagspressen svært ofte som tragiske. Men for os vilde denne konklusjon være forhastet.

ad 3. *Foranledningen*, den utløsende aarsak, gir uten sammenligning det rikeste utvalg av eiendommeligheter. Saavel i sin elementære som kvalificerte form gir foranledningen det dypeste indblik i menneskelige livskaar og har da ogsaa til alle tider virket fængslende paa tanke og fantasi. Især gjælder dette naar foranledningen gir et forløp en helt anden retning end den som var ventet og rimelig, eller interessens skjæbne viser sig at avhænge av instanser man aldrig hadde tænkt paa i sakens anledning. Slike instanser kan ligge indi hverandre som kinesiske æsker: Borgen skal bli spart hvis nogen av dens beboere kan helbrede den fiendtlige feltherre — den eneste lægekyndige er saaret - den eneste baare er istykket — den eneste snekkerkyndige blir da den som det hele staar paa. Verdens elskeligste mennesker bor sammen paa et fyrtaarn, hvor ensomheten og monotonien ødelægger deres nerver saa det mot alles mening ender med galskap og mord.

Ofte er der misforhold mellem angrepsværdi og foranledning: En familie har gjennom aarhundreder utbygget sin velstand og sociale anseelse - og saa blir det hele lagt i grus av en i sig selv uvæsentlig ubesindighet. Ved en anonym soldats kaathet kastes en fakkel ind i biblioteket eller kunstsamlingen. Særlig interessant er imidlertid den foranledning som kan føres tilbake til den rammedes egen indsats eller hænger sammen med et formaalsopnaaelse. Følgende eksempel har nærmest kuriositetens interesse: En kjendt entomolog kommer til Indien for at søke efter en sjelden flue. Der foranstaltes et optog til ære for imperiets berømte søn. Herunder blir en elefant rasende og forskeren kommer selv tilskade; han mister synet og maa opgi sin videnskap. Elefantens raseri kom av en flue den fik i øiet; fluen blir tat ut og bragt entomologen: det er den eftersøkte art.

Men eksemplet danner overgang til den viktigste art kvalifikation ved foranledning, den *dobbeltvirkende impuls*, som blev nævnt i slutten av forrige kapitel. Den blev der definert som et aarsaksmoment, evt. en viljesakt, som paa den ene maaten, ad den ene vei, beforder eller skaper en interesse, og paa en anden maate, ad en anden vei, skader denne interesse eller en anden tilhørende samme person. I denne formulering omfatter en dobbeltvirkende impuls, som avgrænset historisk enhet, alle de faktiske, tjenlige og skadelige, adækvate og inadækvate følger den viser sig at medføre. Den blir gjenstand for vor opmerksomhet i det øieblik den, som anonymt aarsaksmoment, træder i den rette funktionelle forbindelse med menneskers interesseliv. Dens egenartede betydning ligger netop i denne relation og i den alene. Qua aarsaksmoment er der intet særeget ved den; alle impulser vil kunne bli dobbeltvirkende ved at man arrangerer interesser i forbindelse med dem. Sætter jeg op et vindu for at lufte, er denne impuls heldig enkeltvirkende. Men divergensen kan etableres ved at tilkalde en ældre dame, som ikke taaler træk. Er damen min forlovedes arvetante vil en aapning av vinduet paa den ene side tjene mit øieblikkelige fysiologiske velbefindende, og paa den anden sætte mit økonomiske og sociale perspektiv i fare. Aktionen er blit dobbeltvirkende i forhold til min interessekreds ved at tanten kom til.

Utenfra kommer impulsen naar jeg faar en taksten i hodet og kommer tilskade, men vilde ha gaat i den visse død, hvis jeg ikke var blit rammet. Fra andre mennesker kommer den f.eks. ved lægens smertefulde indgrep.

Stammer impulsen fra en selv, kan den f.eks. ha sin rot i fysiologisk skyld: Jeg har lange stygge fingre, men de egner sig glimrende til klaverspil. Interessene er to forskjellige, men hændernes egenskaper kan ikke deles; begge egenskaper maa være med, ogsaa naar hænderne er ensidig engagert.

Videre kan impulsen ha sit utspring i funktionsskyld (legalskyld): Træt efter reisen betræder jeg mit soveværelse og overrasker et ukjent par, som har søkt tilflugt der; manden blir rasende og stikker mig ned. Eller: Jeg gjør mit firma en tjeneste og betænker ikke at jeg dermed skader min brors forretning. Eller: Jeg efterstræber en ung dame, som viser sig at være min forsvundne søster. Eller: Jeg snubler over en kuffert og brækker benet. Dette leder til at man opdager en helvedesmaskin i kufferten.

Impulsen kan ogsaa komme av psykologisk skyld: Jeg har faat vite paa forhaand, at der er et par i soveværelset, at min brors forretning vil bli skadet, at damen er min søster. Efter omhyggelig overveielse, kanske indre kamp, beslutter jeg allikevel at handle som jeg gjorde. Eller: Jeg bestemmer mig omsider for at drive B. til konkurs, og vet ikke at han er kreditor for mine egne forpligtelser.

Etisk skyld er tilstede i følgende tilfælde: Jeg kan ikke opgi forbindelsen med min bedste vens kone, skjønt jeg siger til mig selv at min adfærd er skammelig; jeg undgaar at møte ham og føler mig socialmoralisk reducert, men min lidenskap er for sterk.

Straffeskyld: Jeg beslutter at ta min fiendes liv og derefter fremstille mig for en domstol.

En ny kvalifikation kommer til naar det er den *samme* interesse som tjenes og skades. For at sikre sin datters velfærd jager faren bort hendes tilbeder, som er en skurk. I fortvilelse tar datteren sit liv. Eksempler er de mangfoldige slags *contradictiones in adjecto*: Turistforeningen skriver at alt for faa nyder den betagende ensomhet i Ørnedalen (katastrofen maa her som i endel andre eksempler tænkes at optræde i en forlængelse av forløpet).

Egenartet er ogsaa det tilfælde at en interesse skapes, etableres, ved den samme aarsaksenhet som senere fører til dens fordærv. For eksempel en patologisk tilstand som i første omgang utløser en kunstnerisk eller filosofisk virksomhet med tilhørende bekræftelsestrang¹ men efterhaanden opløser personligheten og dermed ogsaa den usedvanlige evne. *Nietzsches* skjæbne er ofte (med rette eller urette) blit fremstillet som et eksempel paa et slikt forløp. Eller: A. vinder omsider frk. B. s kjærlighet og «lykken gjør ham til digter». Han forsømmer sit arbeide, blir opsagt og maa gi avkald paa damen.

Som det nylig fremgik er det av betydning at sondre eftersom subjektet er klar over impulsens dobbeltvirkning eller ikke. I første fald vil der, naar ikke den skadede interesse er underordnet i forhold til den befordrede, kunne opstaa en *konflikt*; der indtræder ved likeverdige, eller affektivt likebetonede hensyn en pinlig valgnødvendighet: Jeg er avhengig av morfin, men jeg vet at den nedbryter min helbred. Voldsomst er en slik konflikt, naar begge interesser er vitale; den er da i virkeligheten en kamufleret katastrofe, subjektets valg er illusorisk. Eksempel: En mand har to sykdomme, hvorav ingen er dødelig; de kan hver for sig helbredes ved bruk av de rigtige medikamenter. Men netop den medicin og den adfærd (motion o.s.v.) som er foreskrevet for den ene sykdom, er katastrofal i forhold til den anden, og kanskje gjælder endog det omvendte (biologisk antinomi). Tindebestigeren blir av storm drevet ned fra eggen, men i kløften er han utsat for stensprang. Ved begge eksempler er det det rene sofisteri at si den truede «valgte» at dø

i «Maniform ekspansion» sml. Vogt, Medicinsk psykologi og psykiatri, 1923 s. 184-85.

paa den ene eller den anden maate, at han «har faat det som han vilde», og at utgangen beror paa psykologisk skyld. Et valg kan der først bli tale om naar beslutningen har en hensigt: jeg vælger at dø av den mindst smertefulde sygdom. Men valget gjælder da bare den ene dødsmaate i forhold til den anden, ikke i sin almindelighet og slet ikke i forhold til fortsat liv. Forløpet er, med undtagelse av en underordnet detalj, avgjort av viljesfremmede kræfter.

Hvor den handlende ikke er klar over impulsens dobbeltvirkning blir denne samtidighet av hemning og tilskyndelse oppløst; først kommer tilskyndelsen, derefter handlingen og tilsidst hemningen. Denne kan da være saa sterk, at den vilde ha forhindret handlingen, hvis den hadde kunnet gjøre sig tidsnok gjældende. Rederen sender ut et raattent skib for at tjene assurancesummen, og opdager forsent at hans søn er rømt med skibet.

I sammenhæng med dette kan nævnes, at ogsaa to enkeltimpulser kan være funktionelt forbundet paa en slik maate at de ligner en dobbeltvirkende impuls: Jeg er kjendt for mine storartede pengegaver til prostitutionens bekjæmpelse. Like før jeg skal motta fortjenstmedaljen opdager jeg at min advokat har sat alle mine penge i offentlige huse med et utbytte paa seksti procent.

Beslegtet med den dobbeltvirkende impuls er en indsats som den handlende tror bare skal tjene ham, mens den viser sig bare at skade ham, - gjennom den samme, eller gjennom en anden interesse end den han mente at tjene. Trællen myrder sin herre for at vinde den lovede belønning, men blir istedet straffet for sin utroskap. Til denne type hører alleslags mimicry, feiltagelser, misforstaaelser, kamuflage, løgn og bedrag, forestillelse, visse slags forræderi o.s.v., alt set fra ofrets standpunkt.

Misforstaaelser henger ofte sammen med de menneskelige meddelelsesmidlers mangel paa entydighet; et utsagn opfattes i en anden mening end den, hvori det er avgit. Heller ikke kan *alle* detaljer meddeles gjennom et utsagn; det væsentlige blir sagt og man forutsætter under legal risiko at mottageren supplerer meddelelsen paa vanlig vis. Jeg ber en mand ro over fjorden og han siger ja. Jeg nævner da ikke alle de forutsætninger som ligger bak, at veiret er brukbart, at baaten er tæt, at manden kan ro o.s.v. Men dette underforstaatte kan let opfattes forskjellig, og denne omstændighet kan igjen utnyttas bevisst gjennom tvetydig og listig tale, hvor man baade «har sagt» og «ikke har sagt» eftersom ordene fortolkes.

Feiltagelser kommer gjerne av manglende innsikt — dels en innsikt man tilfeldigvis savner i øieblikket, dels en man ikke kunde ha som det individ

man er, dels en man qua menneske var avskaaret fra. Miljøet kan f.eks. ha forandret sig mellem viljesytringen og virkningens indtræden. Eller budet har skiftet karakter underveis eller min interesse er blit en anden. Sigt efter rytteren paa den hvite hest, siger hærføreren og tror det er den fiendtlige feltherre. Han vet ikke at hans egen søn i slagets tummel har overvundet denne og besteget hans hest. Eller: en besked blir opsnappet, forandret og sendt videre. Eller: En Kristianssandsmand frir i brev til en dame paa Kirkenes. Mens brevet er underveis blir han forelsket i en anden. Mange tilfælde dækkes av følgende formel: Man vælger en *omvei* til maalet men blir indfanget av omveien og merket av sin skjæbne; ved fremkomsten er man blit en anden. Undertiden er man avskaaret fra at anstille undersøkelser paa forhaand, andre gange kan de vel anstilles men nødvendiggjør et altfor omfattende apparat — at undersøke alt gir mindre utsigt til held end det at stole paa et «rebus sic stantibus». Eller: Objektet har andre egenskaper i tillæg til den, som har foranlediget min handling. Egenskapen A har sat igang mit «Wirknetz», men det er egenskapene B og C som derefter rammer mit «Merknetz». En eigar utløser qua Wirkungstråger den adækvate reaktion hos mig, at jeg tænder og røker den. Min fiende kan derfor regne med, at gir han mig en bombe i form av en eigar, saa vil jeg selv komme til at tænde den, da dette er den erfaringsmæssig rigtige reaktion paa en eigar. Det er «rigtig» av insektet at søke mot lyset, ellers kunde kanske ikke arten leve, men ikke naar lyset er en flamme. Man husker eksemplet fra amøben; paa en sukkerstang i form av en syl gjælder det at dyret reagerer paa «syl» og ikke paa «sukker». Ved subjekternes utvikling blir omverdenens Wirkungstråger stadig mere differentiært. Men der er en grænse for den grad av differentiation som kan forenes med et nogenlunde uhemmet aktionsliv, og her maa der løpes en funktionsrisiko (legalrisiko) f.eks. til opretholdelsen av den offentlige tillid. Det er god social moral at lægge sin mistænksomhet tilside, og under visse betingelser des bedre, jo mindre mistænksom man er, fordi man er med paa at skape et hensigtsmæssig sindelag.

Men en slik utvikling mot social høiværdighet forutsætter et tilsvarende økende krav paa retfærdighet i miljøet. Utvidelsen av livsfeltet, gjøremaalenes voksende tal og økede krav paa koncentration medfører en utvidelse av funktionsrisikoen: Jo mere man stoler paa den forutsatte struktur, desto lettere og desto haardere blir man rammet naar strukturen svigter. Jo rigtigere man da handler i forhold til den formodede struktur, desto fordærligere i forhold til den virkelige (forræderne). Den efter vanlig vurdering høiværdigste holdning er her den katastrofale, mens den lawærdige (mistænksomheten) gir sanktion.

I og med dette moment er vi naadd frem til en ny kvalifikation ved det katastrofale forløp, og til den, hvis betydning rækker længst. Den hører naturlig hjemme i en ny paragraf, og vi benytter derfor anledningen til at gjøre endnu noen forberedende betragtninger.

Oversigten hittil over de kvalificerte katastrofer mener paa ingen maate at være uttømmende, den har bare søkt et overblik over de viktigste kategorier. I digtning og praksis finder man komplicerte forløp, hvor de omtalte strukturer gjenfindes bare som elementer og hvor den benyttede tankegang maa gives nye anvendelser. Det gjælder f.eks. ved forløp hvor en tilsyneladende hensigt dækker en anden, underliggende, hvor det, der utgives som maalet, i virkeligheten er et middel. Og det gjælder forløp hvor aktionen indvikler den handlende i valgsituationer han ikke hadde tænkt sig muligheten av paa forhaand. Eller: Man sætter et foretagende halvveis igang, men viker saa tilbake for de midler som viser sig nødvendige. Eller: Ens tjenere o.l. gaar længer end man selv hadde tænkt, bruker farligere, mere brutale midler, overskrider et mandat hvis fortolkning er mere og mindre gjenstand for tvil o.s.v. Jeg nævner disse supplerende eksempler ogsaa fordi enkelte forfattere i slike kvalificerte forløp har ment at finde det tragiske, en opfatning jeg ikke finder tilstrækkelig grund til at dele.

Endelig vil det være nyttig at ha raadighet over begrepet *peripeti*. Ordet betyr omveltning og betegner i visse slags forløp (indsats-resultat) en bestemt fase, nemlig den krise som indtræffer, naar indsatsens følger, fra virkelig eller tilsyneladende at gaa i den handlendes favør, pludselig (eller suksessivt, i flere trin) *vender sig mot ham* for derefter at utvikle sig til hans fordærv. Eksempler: Et land awæbner i tillid til folkeforbundet. Endnu ved fiendens indfald og første voldshandlinger venter man tillidsfuldt paa forbundets indgripen. Peripetien kommer med den første tvil, som viser sig at medføre rigtighet. Eller: En ung mand er blit underkastet tortur og slængt væk for at dø. Moren finder ham og anvender al sin kjærlighet for at lindre hans smerter og redde hans liv tilbake. Det lykkes. Peripetien kommer med den første anelse om at han vil bli grepet paany og maa gjennemgaa pinebænken for anden gang.

Et omslag i formodning som ikke stemmer med de faktiske forhold vil der ikke være grund til at kalde peripeti medmindre virkningen er den samme som ved omslag i realiteten - en strømkantring som gir et helt og nogenlunde avrundet interesseforløp en motsat retning. En blot og bar *forandring* i forløpets retning, ombytning av objekter o.s.v. opfordrer derimot ikke til at bruke uttrykket peripeti. Større grund kunde der være, naar krisen vender

et truende forløp «til det bedste». Utenfor den sproglige tradition vilde det være at gi ordet anvendelse paa tilfælde, hvor forholdsvis uvæsentlige interesser staar paa spil: Vertskapet er omsider saa utslitt av forberedelserne til det store selskap, at de maa sende avbud. Men i katastrofale forløp har ordet en utbredt anvendelse.

§ 75. *Den tragiske kvalifikation.* Det tilfælde i sin almindelighet, at der indtræffer veto (nul- eller minusresultat) skjønt man ventet, og efter erfaringen hadde grund til at vente sanktion, behøver nu ikke at opta os længer. Vi kan gaa over til det specielle tilfælde at der indtræffer veto, skjønt der var *særlig grund* til at vente sukses, og det *netop er disse særlige grunde* som in casu medfører tilintetgjørelsen. Eksempel:

En trop frivillige soldater har ved *fremragende* tapperhet kunnet passere en elv som ligger mellem de kjæmpende linjer. I hel koncentration om opgaven har de undlatt at se sig tilbake; de tror at kameraterne er i hælene paa dem. Deres mod og dygtighet berettiger dem, efter opdragelse, erfaring og militær tradition, til en særlig sterk forventning om seier og udmerkelse, hvis de overlever forsøket - og til heltens navn, fedrelandets tak og sorgløse kaar for de efterladte, hvis de falder. Intet av dette hænder, men noget helt andet: Første alternativ: Ordren er blit misforstaat, det gjaldt netop at skjule for fienden at en overgang var planlagt, indtil forsterkninger var ankommet. Troppen faar ordre om retræt, blir herunder meiet ned og opført som «ordinære faldne». Vi forutsætter, at de visste dette vilde bli deres skjæbne, da retræt-ordren kom. Andet alternativ: Troppen blir omringet og tat tilfange, ført til en avsides leir og overladt til sin skjæbne; her omkommer de sukcessivt av vanrøkt. Samtidig ser de av hjemlandets aviser at man der er udelukkende optat med indrepolitisk kjevl, efter revolutionen er al krigspension til de efterladte inddrat o.s.v., ingen synes at ane at de eksisterer. Tilslut opløses deres sidste holdepunkt: selv idealet, som de har ofret sit liv og sin lykke, er et bedrageri.¹ Ødelæggelsen er total, biologisk, social, autotelisk og metafysisk, og aarsaken til hele elendigheten er den at de meldte sig som frivillige, fordi de var sine kampfeller overlegne i dygtighet og moral. Tredje alternativ: Kapteinen faar ikke tid til at tilintetgjøre sit kart over terrænet; kartet falder i fiendens hænder og blir aarsak til nederlaget. Troppen holder indtog under sine landsmænds isnende taushet, blir anklaget for forræderi

i Sml. **Dwinger**: Die Armee hinter Stacheldraht. (Tillates f. t. ikke utlaant paa Univ. bibl.)

(de gamle officerer, som kjendte forholdet, er i mellemtiden erstattet av nye) blir dømt, skutt og begravet i vanære.

En *mindre* effektiv indsats vilde ha git dem en mindre frygtelig skjæbne, kan de si til sig selv. Men samtidig hadde de *som soldater* ingen anden vei at gaa, om de vilde prestere det ypperste. De vilde aldrig ha kunnet tilgi sig selv, hvis de ikke hadde meldt sig, slik stod det for dem i valgets øieblik.

Den for os avgjørende struktur i et forløp av denne art er saavidt klar, at der straks melder sig en række eksempler; ogsaa fra plante- og dyrelivet, naar en ser det i menneskets billede. (Det omvendte forhold har mindre interesse i en undersøkelse som denne, men kan nævnes for fuldstændighets skyld: Den feige og defekte rekrut blir vraket som frontsoldat og faar via politiken magt over sine tidligere kamerater. - Hjorten, som jægeren har fanget, er saa mager og svækket at han gir den friheten tilbake.)

Nedenstaaende eksempel fra planteverdenen vil komme til nytte under den videre undersøkelse: Et frugttræ skulde efter menneskelig opfatning se sin «opgave» i at bære saa rikt som mulig. Men bærer nu grenen saa rikt at den brækker av sin egen tyngde før frugten er moden, saa har den opnaadd det motsatte av «det den vilde» og netop fordi den var en saa fremragende repræsentant for sin art.

Paa lignende maate skulde *pragteksempelret* være det «maal» en dyrehjord stræbet frem imot, hvis den vilde noget mere end den blotte fortsættelse. Baade i biologisk henseende (hurtighet, kraft, skarpe sanser o.s.v.) og i autotelisk (glæden ved reisning, gevir, fjærpragt o.s.v.) betegner pragteksempelret et plus i værdi, og der knytter sig særegne forhaabninger til det. Men straks der optræder en jæger, er forholdet sat paa hodet: Føreren blir offer for hans første kule, ene og alene fordi den er hjorden overlegen. Hvad der i det ene miljø, i den ene relation, gir øket utsigt til bekræftelse, betyr i et andet miljø, i en anden relation, en øket fare.

Det synes som katastrofer av denne art er de mest kvalificerte som kan tænkes. De er noget mere end det som skedde der og da; de har konsekvenser for fremtiden, ikke bare faktisk, men principielt. Før dette hendte kunde og maatte subjektet tro at veien til bekræftelse gik gjennom den rikeste og rigtigste utfoldelse av dets medfødte eller erhvervede egenskaper. Et nederlag i kampen kunde forklares slik: Jeg var ikke dygtig nok. Den teoretiske (principielle) bekræftelsesmulighet stod endnu ved magt. Anderledes staa saken efter at der er indtruffet en katastrofe av den nys nævnte art: En stræben er ikke strandet fordi evne og vilje ikke holdt maal, men fordi de holdt maal i usedvanlig høi grad. Og det er ikke bare den individuelle

stræben som er slått ned, men selve kampens idé har faatt et grundskudd troen paa bekræftelsens principielle mulighet er, om ikke dræpt, saa dog voldsomt rystet; perfektibiliteten som vei til større kulturelle høider er blitt stængt. Tilliden til miljøet og den egne evne, til livet, med andre ord, har faatt en farlig, en uoprettelig knæk. Jo mere centrale de implicerte interesser er, desto mere ødelæggende maa forløpet virke.

Og virkningen innskrænker sig ikke alltid til det rammede individ. Førrens skjæbne er ikke hjorden likegyldig. Han ligger et stykke foran i den eneste retning hvor hjorden ut fra sine slechtsbestemte anlæg kan ha utsigt til bekræftelse ved egen innsats; han viser hver enkelt av sine artsfeller et stykke av haabets vei. Katastrofen rammer i større eller mindre utstrækning baade artens og individets haab.

Selv blandt kvalifizierte katastrofer staar saaledes det beskrevne forløp i en avgjort særstilling, og nogen yderligere kvalifikation, som igjen skulde stille denne i skyggen, kan vanskelig tænkes. Forløpet fylder helt ut de fordringer som (i § i) blev stillet til det tragiske fenomen: at det ikke kunde uttømmende betegnes med noget andet enkelt ord, at der ikke var andre fenomener som med samme ret kunde gjøre krav paa betegnelsen og endelig at ordets applikation paa fænomenet ligger i brændpunktet av sproglig og æstetisk tradition, selv om denne ogsaa opviser divergerende straal.

Det objektivt tragiske, knappest mulig definert, er saaledes ødelæggelse av den principielle kampmulighet. Paa anden maate end ovenfor beskrevet kan nemlig en slik ødelæggelse, under den nuværende jordiske dynamik, ikke finde sted. En mere utførlig definition kunde lyde: Det tragiske forløp blir til paa den maaten, at et menneske søker at realisere en repræsentativ livsform med repræsentative midler, og derved opnaar et veto som bryter hans livs tro ned.

Et vurderingselement blander sig her med et rent funktionelt element. Der kunde da sættes merke ved uttrykket objektivt tragisk: bestemmelsen indeholder jo subjektive bestanddele. Uttrykket er valgt for at skape motsætning til det «poetisk-tragiske»; det betegner de tildragelser i omverdenen som eventuelt kunde avgi raastoffet til «tragisk digtning» (jfr. kap. 9).

Definitionen vækker imidlertid en sværm av associationer og supplerende spørsmål. Disse spørsmål, saa forskjelligartede de end maatte være, er allikevel flettet i den grad ind i hverandre, at jeg har maattet opgi at disponere dem i en klar række. Det er bedre at belyse dem implicite gjennom et fortløpende foredrag; gjentagelser vil nødvendigvis forekomme, men har den mission at vise hvor det ene gebet flyter ind i det andet.

§ 76. Kommentar. Ser vi tilbake paa frugttræet, som brækker fordi det bærer for rikt, er der straks kommentarer at gjøre. Træet maa antropomorfoseres, skal det rykkes ind i et tragisk aspekt. Man kan anta at træet ikke har nogen bevisst trang til at bryte ut av gjentagelsen og skape en «høiere» livsform, en rikere, mere fuldkommen manifestation av frugttræets «idé» - d.v.s. funktionstype. Selv om træet var bevisst, vilde sandsynligvis dets formkræfter, dets tilgrunnliggende substrater, uten rest være utfoldet og virkeliggjort i og med den blotte fortsættelse, opretholdelsen av den standard som en gang er naadd, og dens overførsel til nye individer. Der er fra epletræs synspunkt (d.v.s. ut fra menneskets opfatning av epletræet) intet utilfredsstillende ved dette, hvert aar at bære det samme respektable antal passelig store epler - med periodiske svingninger om et gjennomsnit. Fordi træet mangler valgevne og fuldkommenhetslængsel (ut fra urealiserte substrater og nedarvede fiksjonstendenser) er det avskåret fra at kunne oppleve en tragisk skjæbne. Et træ som blev dødelig riktbærende vilde av sine artsfeller bli set paa som blot og bart sykt (hypertrofisk), som ulevedygtig og forplantningsudygtig aldeles paa linje med andre av naturens stedbarn, de ormspiste, de paa stengrund, de som brækkes av stormen o.s.v.

Helt anderledes, dersom træet eller med-trærne forbinder en værdi med den indtrufne vekst, og derfor føler tilskyndelse eller finder grund til at efterstræbe den, eller til at anerkjende den og være stolt av den, naar den indfinder sig av sig selv. Men alarmerende blir situationen først, naar den nye værdi træder i konkurrans med fortsættelseshensynet: I frembringelsen av flere og stadig større epler ser træet nu den eneste mening med sin tilværelse. Ethvert stadium, som én gang er prøvet, har uttømt sine muligheter for individets historie, slik at gjentagelse eller forbliven paa samme stadium er unødvendig, øde, bortkastet, ikke-liv. Man kan forestille sig at den nye værdi, den nye stolthet og den nye fare, stigningen i livsspænding, den økede ekstase jo mere bristningen nærmer sig — at alt dette er sprunget som en differentierende mutation frem av den gamle slegt, som bare kjendte gjentagelsen med dens farer og dens værdier. Med den nye værdi kommer der en ny katastrofe og et nyt perspektiv: Nu rammes jeg ikke som før, uten at ha bidraget med andet end min mottagelighet for ulykke, men jeg rammes, fordi jeg representerer, og vil representere, et plus i forhold til de gamle livsmaal.¹ Træet blir tragisk

¹ I Ganske visst kan der, som vi snart skal se, ogsaa tænkes en rent biologisk tragik, hvor spillet staar om fortsættelsesinteressen alene, men da maa denne interesse være den eneste som kommer i betragtning i øieblikket, - et sine qua non for alle andre værdier.

ved at mennesket lægger ind i det sin egen bekræftelsestrang, sin fuldkommenhedsdrift, sin uendelighetslængsel, sin «grænseoverskridende tendens» (E. Berggrav).

For hos mennesket har de kritiske mutationer fundet sted, hos mennesket er der sprunget frem et kim, som kræver at bli utfoldet gjennom skjønhet, styrke, mod, følsomhet, kjærlighet, innsikt ... ut over en hvilkensomhelst grænse som dikteres av hensynet til liv og avl. Frugterne av dette «hellige dødsxim» finder man i de høieste *kulturelle* frembringelser. Kulturen, den individuelle og den kollektive kultur *i ordets videste betydning* er det vehikel som bærer menneskets søken frem mot bekræftelsen paa dets livsberedskap.

Da nu det tragiske perspektiv fordrer baade en egenartet funktionel utfoldelse og en sammenfattende intelligens av relativt høi utvikling hos den som skal opleve det (enten det er ofret eller tilskueren), saa ligger det nær at tænke at man ikke vil finde det utformet paa et hvilketsomhelst kulturtrin, ialfald ikke som nogen avgrænset kategori. Det forutsætter jo blandt andet at den opfattende skal kunne skjelne mellem det faktiske og det principielle. Oplevelsen av det tragiske perspektiv synes da ogsaa at være en forholdsvis sen frugt av menneskelig aandsutvikling, et privilegium for en modnere, mere differenziert slekt. De bevarte kulturdokumenter - det blir vel her særlig spørsmål om skriftstykker og sagnstof, til nød bildende kunst - indeholder saavidt jeg vet intet som strider mot denne antagelse. Betragtes den tragiske innsikt som et kvalificeret onde, eventuelt som metafysisk katastrofe, saa ligger der tragisk dynamik i selve denne utvikling.

Primitive stammer har neppe nogen klar forestilling om en forskjell mellem elementær og kvalificeret undergang. Naar det sarte, fintfølende, fantasifulde eller dypttænkende individ bryter sammen under krigens og jagtens blodige vildskap, mens de enkle og stumpe naturer holder stand, saa er ofret sikkert alene om at føle sine egenskaper som andet end en sykkelig svækkelse; kanskje foragter han til og med sig selv. Prøver han sig med humanistiske reformer blir han dræpt som en oprører mot fædrenes skikke - og «med rette»: ti alting taler jo for at han er en sindssyk forfører og en falsk profet. Først en senere tid, som deler ofrets idealer, kan opfatte det tragiske i hans lod. Skulde der dæmre et dypere syn for en slik stamme, maatte saavel innsats, som formaal og katastrofe være repræsentative ut fra stammens vurdering. Et aller første skridt har man da ogsaa i den lære, at de som blir dræpt under jakt og kamp faar stoltere vilkaar efter døden end de sengedøde. En situation som følgende skulde være egnet til at vække den første «tragiske forundring» hos den rammede:

En yngling gjennomgaar den smertefulde indvielse til mand; han er ophængt i en gren efter pinder i kjøttet. Han bærer prøven med glans, men hans fæstemø (søster, mor), som ikke begriper hvad dette skal være godt for og ikke holder synet ut (kanske tror de han kommer til at dø) heiser ham ned i bevisstløs tilstand og pleier ham. Prøven er dermed ødelagt, manden er uværdig i stammens øine, et liv i skam er det eneste som venter ham. I raseri og fortvilelse kaster han kvinden i de dødsdømtes hule, for at hun kan bli dræpt ved solopgang. En anden kvinde sitter her for mordforsøk paa sin mand, de fortæller hverandre sin skjæbne. Mon ikke velgjørerinden, hvis hun har hjerne som hun har hjerte, vil begynde at arbeide med et spørsmål som ligger og gnager i bevisstheten og som hun ikke magter at sette i form?

Det historisk-psykologiske spørsmål om de første uttrykk for tragisk bevissthet skal ikke bli tatt opp. Vi vil da ogsaa beholde betegnelsen tragisk, selv om rollerne blir fordelt: det ene subjekt fylder de funktionelle betingelser, det andet de intellektuelle - likesom naar lægen stiller diagnosen uten hensyn til patientens opplevelse av symptomene og hans viden om deres betydning. Betragteren kan enten legge den rammedes eller sin egen vurdering til grunn.

§ 77. *Offer og tilskuer.* Paa dette punkt er der anledning til en sontring som vil forebygge uklarhet. Forløpet kan oppleves som tragisk *bare av den rammede selv*, eller *bare av tilskueren*, eller av *begge*. Forskjellen i oppfatning kan referere sig til ett eller flere av de kjendetegn, som konstituerer det tragiske forløp, nemlig formalets kulturelle relevans, indsatsens kvantitative eller kvalitative tilstrækkelighet, viktigheten av den rammede verdi, angrepets alvorlighet, aarsaksforholdet mellom indsats og katastrofe.

Dersom betragteren legger den rammedes vurderinger og domme til grunn, kan han ganske visst se forløpet som «formelt tragisk», men det har ikke tragiske konsekvenser for ham, medmindre han har den samme vurdering selv. Forløpet oppleves som tragisk bare av den rammede. Men tilskueren kan ogsaa legge sin egen vurdering til grunn, og forløpet er da for ham ikke engang formelt tragisk. Betragteren kan finde den rammedes centrale formaal mindre væsentlig (den rammede er «gaat ind for» avholds-saken, som betragteren ikke kan betegne krasst nok - eller: betragteren er indstillet ensidig metafysisk og den rammede ensidig biologisk o.s.v.). Eller han finder den rammedes indsats utilstrækkelig; hans hjelpemidler er ikke repræsentative i kvalitativ eller kvantitativ forstand (han er enig med den rammede i at «verden bør forbedres», men ikke i at veien er terror - eller: de er ogsaa enige om veien, den er opplysning og argumentation; men den

rammedes kundskaper og logik er i en saadan forfatning at planen er dømt paa forhaand). Eller betrakteren finder ingen funktionel sammenhæng mellem indsats og katastrofe. (Hvor tragisk, utbryter den rammede min retoriske kraft skræmte dem! Nei, siger betrakteren, de gik fordi du plukket næse under foredraget.) Eller han mener den rammede kunde ha baaret ulykken «som en mand» istedenfor at la sig bryte ned; reale reserver var endnu ubeskadiget, haabet var ikke principielt ødelagt, bare faktisk stanset o.s.v. Tilskueren kan ogsaa være avskaaret fra at opfatte det tragiske fordi han er en grovere, mindre differentiært natur (den primitive stamme) eller fordi han er fiksert i en eller anden vilkaarlig eller tidsbestemt vurdering.

Under tilsvarende betingelser kan det tragiske opfattes av tilskueren, men ikke av den rammede. Det formaal og den indsats som tilskueren beundrer, opleves av bæreren som noget selvfølgelig og ordinært, eller det er medfødte træk ved ham som han ikke forbinder nogen tanke med. Bæreren savner den nye dimension i billedet, som tilskueren har.

Endelig kan det tragiske opfattes av baade bærer og tilskuer. Betingelserne maa her ikke opstilles for strengt. Det maa erindres, at de fleste mennesker ikke har faste og klare forestillinger om livsbekræftelsens art. De er i regelen mottagelige for nye forslag baade til maal og midler. Ikke alle «vet» om der er nogen vei, eller hvor veiene begynder. Om den rammede kjæmper for et andet maal, eller med andre midler end betrakteren, kan denne allikevel føle sig paa samme front; opgaven er saa vældig, saa tilsynelatende uløselig, at praktisk talt ethvert forsøk kan gjøre regning paa deltagelse, naar det ikke er altfor besynderlig. Der opstaar et solidaritetsforhold mellem bærer og betrakter, som mellem soldaten i de bakke og ham i forreste linje; opgaverne er i første omgang forskjellige, i sidste den samme. Betydningen av enighet og strid mellem «tragiske» teoretikere ser vi bort fra her.

Baade subjekt og tilskuer kan *skifte* sterkt. Subjektet kan rammes enten som individ eller som medlem av en gruppe (familie, laug, nation, race o.s.v.) eller som menneske i sin almindelighet, som artsrepræsentant. Gruppefællerne vil da oppleve tragiken og rammes av dens prinsipielle konsekvenser dersom det er gruppeinteressen som er engagert i forløpet. Ved utvidet betydning av ordet kan man se tragisk struktur i hele kulturbevægelsers forløp; rammet er da ikke de enkelte tilhængere, men selve bevægelsen, som man gjør til interessebærer ved en slags personifikation. Men i forgrunden staar den personlige tragik, hvor interessebæreren er et individ, der i tilfælde oplever den kollektive interesse som et personlig anliggende.

Ogsaa *individernes* stilling i det tragiske forløp kan variere sterkt. Den samme usedvanlige evne, som for den ene er det kraftigste vehikel for hans livshaab, betyr for den anden en hindring, fordi hans haab søker helt andre veie. Den kritiske intelligens, som for tænkeren er et vaaben sine qua non, er netop den værste fare for en troende. Eller maalet kan være det samme, men midlerne er forskjellige: to subjekter søker begge historiens «evige liv», den ene som strateg, den anden som digter. Eller begge søker ekstasen, den ene gjennom handling (kvinder, politisk magt, opdagelsesreiser) den anden ved meditation eller mystisk indvielse. Eller de søker forskjellige maal gjennom det samme middel: av to fremragende krigere kjemper den ene for kristendommen, den anden for at befri sin søn.

Med *tilskueren* skifter de samme faktorer og dermed opfatningen av det tragiske. Eftersom de individuelle og kollektive livskaar forandres i tidens løp melder der sig nye livsmaal, nye hindringer (motmagt) og nye arter av foranledning til avløsning av eller i tillæg til de gamle: race, arv, oppdragelse, gemyt, karakter, sociale og politiske forhold, landskap, kulturel tradition, kollektive og individuelle skinløsninger o.s.v. o.s.v. spiller ind. Men ogsaa paa tvers av tiden kan begrepet tilskuer forandre indhold: Det tragiske subjekt kan abstrahere sig selv som tilskuer, den utenforstaaende tilskuer kan være et enkelt menneske (en «lægmand», en digter, en æstetiker, en moralist, en troende, en pessimist, en historiker, en filosof, en som kombinerer flere av disse egenskaper), en gruppe (en elite, et parti, en «skole», en retning), hvor alle mener det samme - eller det kan være en uensartet masse av betrakttere (et «publikum»). Tilskueren har ikke altid livets tragik for øie, ofte er han henvist til beretninger om virkelige eller digtede tragiske forløp. En mellomting mellom virkelighet og beretning danner, hvad indtrykket angaar, den *nærværende* sceniske fremstilling. Tilskueren ved det poetisk-tragiske forløp indtar en særstilling og vil faa sin behandling i et eget kapitel.

Det beror som nævnt paa tilskuerens egen interessesituation om et forløp skal ha tragisk virkning paa ham, og det beror paa hans evne til at se. Vi regner fra nu av overalt med disse forutsætninger hos tilskueren, naar ikke andet er sagt.

§ 78. *Kulturelt relevant storhet*. Det enkelte menneskes centrale, eller om man vil sidste, ytterste livsmaal - mere og mindre bevisst og klart utformet - kan være svært forskjellig. Det forandrer sig endog i løpet av den enkeltes liv med alder, erfaring og hvad man kan kalde hans «nervøse skjæbne». Det er mere og mindre omfattende, haandgripelig, abstrakt, kontemplativt eller affektivt betonet, kan tilhøre den biologiske, sociale, autoteliske eller meta-

fysiske interessekreds eller flere slike samtidig. Nogen maal kan sideordnes, andre over- og underordnes, saaledes naar det ene maal *omfatter* det andet.

At et maal er centralt behøver ikke at bety at maalet er det eneste som bestemmer vedkommende menneskes trivsel, saa han gladelig ofrer alt andet for dette ene maal. Dette med centralitet er et dunkelt spørsmål; det er ikke godt at vite hvad en enquete vilde bringe for dagen. Hos mange vilde man kanskje slet ikke finde nogen rangorden, ialfald ikke nogen som kom til uttryk i deres praktiske liv, de kunde ikke gjøre rede for hvad der var dem «mest om at gjøre»; alt er like viktig og de kan ikke tænke sig at forsage noget. Tilfældet utelukker ikke tragik, men gjennom det tragiske forløp vil jo den engagerte interesse komme i en særstilling.

Muligheten for tragik er større, naar en enkelt interesse tydelig dominerer. Det eksklusive, saa at si *aristokratiske* ved den tragiske skjæbne henger sammen med en slik selektivitet i interesselivet.¹ det overveiende antal tragiske tilfælde har man med en overordnet interesse eller interessegruppe at gjøre.

Paa hvilke maater kan nu den centrale interesse bli bekræftet (virkeliggjort, opfylt)? For det første kan det ske gjennom hazard, tilfældigheter i den ytre verden; den efterlængtede tilstand indtræder uten funktionel forbindelse med ønsket. En mand søker «sit livs kvinde»: en dag eksploderer et fremmed aeroplan over hodet paa ham, og med faldskjærm lander ved hans føtter det adækvate objekt for hans erotiske livsberedskap.

Men for det utviklede menneske er der noget utilfredsstillende ved hazarden som bekræftelsesprincip. Det er nok mulig at det lykkelige par endnu ikke er synderlig plaget av denne side ved saken. Desto tydeligere staar spørsmålet for den lykønskende ven, som selv sitter nedsyltet i strindbergske rædsler. Gevinsten per hazard er en kostbar gevinst, en pyrrhusseier, en høist betænkelig sukses; den gjør nemlig vore evner, vore motiver, vor vilje og vor indsats meningsløse, irrelevante i forhold til det historiske forløp. Den er et brudd paa al struktur, den river grunden væk under vore føtter og styret ut av vor haand, den sætter os utenfor «bryllupsgaarden», den lykkelige ordens fest, hvor der er mørke og tænders gnidsel. Og om den - med en anden anvendelse av billedet — en anden gang skulde sætte os indenfor, saa er vi gjester uten legitimation, uten garanti for festens varighet. Hazarden er amoralsk og vilde som eneraadende princip bety at livet og verden manglet

i Denne selektivitet kan sees i forbindelse med det forhold, at det overveiende antal tragiske skikkelser i litteraturen er *mænd*. (Sætningen er grovt skematisk.)

mening/ menneskelig forstand. For mening betyr bl.a. struktur; iethvertfald impliserer ordet en funksjonel forbindelse mellom det som virker og det som blir opnaadd tilslut.

I den jordiske dynamik er hazarden parret med muligheter for *bestemmende indsats* fra menneskets side, og dermed, saa langt mulighetene naar, for struktur og mening, for fastsettelsen av en *retning* i de menneskelige utfoldelses- og fiksationsbestræbelser. Indsatsen, den ytre og indre perfektibilitet og dens frugter i handling, er for mennesket den adækvate vei mot maalet, den eneste antagelige *haabets vei*. Denne vei gir ikke bare et nøkent resultat, men en meningsfylt tilblivelse. I kraft av indsatsens relevans, av perfektibilitetens hjemstavnret i miljøet, kan det ene menneske *lære* av det andet, og det kan spørge ham, som er kommet længer paa den fælles bane: hvorledes ser det ut for vort haab der fremme hvor *du* staar?

Begrepet *kultur* samler al menneskelig indsats som tar sigte paa centrale livsmaal, individuelle som kollektive. Man kan derfor si at det tragiske er knyttet til kulturelt relevante former for stræben; de irrelevante er for sterkt utsat for at bli bedømt som feilfiksation. Indenfor den samlede kulturelle stræben kan man nu gjenta sondringen mellom repræsentative individer og det store gjennomsnitt. De første er kommet længer, de befinner sig, direkte eller indirekte, paa stadier som er gjennomsnittets maal i første eller anden omgang. Vi trænger et uttrykk for denne repræsentative egenskap, som jo kan variere i det ubegrensede. Den teoretiske tradition tilbyr betegnelsen *storhet* og jeg ser ingen grund til ikke at benytte den.

Storheten grænser *nedad* til det fuldværdige gjennomsnitt; i visse tilfælde er det endog naturlig at regne dette med. Den «fuldt ut korrekte» adfærd kan i de rette omgivelser faa storhets-karakter. Særlig naar det gjælder vurderingen av autoteliske former for storhet kan subjektive faktorer gjøre sig sterkt gjældende; den heteroteliske storhet er det lettere at fastslaa «objektivt». *Opad* har storheten ingen prinsipiell grænse; den kan netop ha noget grænseløst ved sig, som hænger sammen med den menneskelige «uendelighetstrang». Men *faktisk* er der en grænse: Ved visse arter av storhet sætter døden bom for en høiere utvikling: Legemet og «nerverne» er for svakt fundament for den vældige overbygning. Og i forhold til det tragiske gjør der sig en eiendommelighet gjældende: Den *overmenneskelige* storhet har mindre at si mig end en storhet jeg lettere kan fatte, sætte mig ind i, tænke mig at naa. Den er for fjern, for litet aktuel; dens katastrofale følger blokerer ikke min stræben i samme grad; det er længe før *de* problemer blir centrale for mig (direkte eller per refleks); kanskje kommer min vei aldrig til at gaa der forbi.

Paa to maater kan det store (kulturelt høiværdige, repræsentative) individ awike fra gjennemsnittet. (Storheten forutsætter avvikelse i positiv retning, d.e. i retning av et optimum, et ideal. Er storheten av kulturfiendtlig art, maa den indeholde en «positiv kjerne».) Det er i) ved art og grad av fiksa-tion («statisk fiksa-tion») og 2) ved art av utfoldelse («dynamisk fiksa-tion») og grad av utfoldelse (kapacitet). Disse hovedtyper av storhet kan igjen opdeles. Fiksationen kan gjælde hele skalaen av menneskelige egenskaper og utfoldelsen hele skalaen av evner.

Begge storhetstyper kan skyldes medfødte dispositioner eller erhverves gjennom viljesbestemt arbeide. I begge tilfælde kan storheten være kulturelt relevant - men hvorledes forholder den forskjellige genese sig til tragisk kvalifikation?

Den erhvervede storhet reiser i denne henseende ingen tvil, men den medfødte volder en vanskelighet derved, at den ikke fremgaar av noget valg og følgelig er moralsk irrelevant. For tilskueren, som ikke vet enten storheten er medfødt eller erhvervet, kan den tragiske kvalitet bli usvækket. Men for den rammede kan storheten være noget han aldrig har tænkt over, den er en selvfølgelighet for ham som alle hans øvrige egenskaper, den har ingen særegen valør. Fører den til katastrofe, ser han intet kvalificert i denne begivenhet, den staar paa linje med andre ulykker. Ogsaa tilskueren, som kjender forholdet, vil kunne ha vanskelig for at se noget tragisk i forløpet (det forutsættes her som overalt ellers at tilskueren ikke er tilhænger av en avvikende formulering av det tragiske). Tragiken blir i tilfælde indirekte: Intet enkelt subjekt er den tragisk rammede, men den kulturelle stræben som helhet. Skal tragiken bli direkte, maa bæreren «opdage» sin medfødte storhet og dens kulturelle værdi, vedkjende sig den, ta konsekvenserne av den, saa at si erhverve, vinde, tilegne sig i en «høiere», mere kvalificeret mening, hvad han allerede *har*.

I vid kronologisk og topisk utstrækning gjælder *fiksationen* som kulturel værdi, baade ved sin «rigtighet» og sin styrke. Der kan sondres som nævnt mellem *statisk* fiksa-tion (trofasthet, urokkelighet, standhaftighet) og *dynamisk* fiksa-tion (vedholdenhet, kontinuitet, maalbevissthet). Værdien kan være dels av *autotelisk* art (fiksa-tionsstorheten som egenværdi) dels av heterotelisk (paalidelighetens betydning for samfundslivets orden og sikkerhet). Men fiksa-tionen er ikke eneraadende som storhetsbærer; det hænder ogsaa at netop ufiksertheten sættes høiest, saaledes hvor det gjælder fantasi, tilpasning, tolerance, objektiv tænkning. Dogmatiske tider vil lettest se storheten i urokkelig holdning, mens «relati vis terne» ser den i smidighet, ubundethet, «frihet». En overgang til fikserte reaktioner (f.eks. borgerlig

anseelse) fordømmes undertiden som frafald, forræderi, forkalkning, aandelig død. I atter andre forhold ligger det høieste i det rigtige forhold mellem fikserte og ufikserte elementer. Naar ufiksertheten blir *program* opstaar et merkelig blandingsforhold; ufiksertheten blir fiksert. Ordet brukes her i to forskjellige meninger, en psykologisk-fysiologisk og en logisk. Ogsaa en «kulturfiendtlig» «storhet» kan ha autotelisk og kulturel værdi; man har i det hele ingensomhelst garanti mot, at den ene kulturelt relevante storhet optræder i uløselig konkurrens med en anden.

Grænsen mot *kapacitetsstorhet* er i praksis ikke skarp. Fiksation uten kapacitet er en abstraktion paa samme maate som kapacitet uten retning. Gavmildhet f.eks. kan ha elementer av begge: At A er mere gavmild end B kan bety at A altid gir noget, B sjeldnere, men det kan ogsaa bety at A gir *mere* end B. I andre tilfælde er sontringen klar.

Ogsaa for kapacitetsstorhet gjælder det at den kan være at finde baade over og under gjennemsnittet. Tankens og sprogets ordning av egenskaper i motsætningspar spiller ind her. Naar storheten ligger i et maksimum av egenskapen (ydelsen) X, saa kan den ofte likegodt siges at ligge i et minimum av egenskapen kontra-X. Maksimum av mod er lik minimum av feighet o.s.v. Maksimum av godhet er lik minimum av grusomhet, derimot gjælder ikke det omvendte; minimum av grusomhet kan ligge i fuldstændig passivitet, godheten kommer til som noget positivt. Ved et nøiere studium av sprogbruken vil det kanske vise sig at ordningen i motsætningspar ikke lar sig opretholde, at egenskaperne maa behandles uavhengig av hverandre fordi de har forskjellige psykologiske forutsætninger. Der gives jo ogsaa tilstande hvor man ikke kan avgjøre om motivet er mod eller feighet eller begge i forening (man redder en druknende fordi man ikke har mod til at fortælle at man lot ham ligge, skjønt det lot sig moralsk forsvare).

Ogsaa overlegenheten i kapacitet har dels autotelisk, dels heterotelisk værdi. Rent indtryksmæssig vil det kvantitativt store gjerne virke sterkere end det kvantitativt lille. I det praktiske liv er opgaver som regel uløselige fordi man ikke har kraft og indsigt *nok*, sjeldnere fordi man har for meget. Som oftest er det lettere at regulere sine kræfter nedad, naar opgaven fordrer det, end at skaffe forsterkninger i en fart. Saalænge en opgave endnu har ukjendte sider, vil mennesket mobilisere et maksimum av midler og evne, sørge for at ha reserver i bakhaand. En utvikling bestaar gjerne i en *vekst*. Mennesket sætter da ogsaa sine forestillinger om en livsbekreftelse i forbindelse med en utvikling til det *mere* omfattende, i tid og avstand, i kraft og indsigt, til større formuer, øket folketal o.s.v. Opgaven er ogsaa hyppig den at fikserte

kapaciteten til en bestemt høide, sjeldnere finder man en diminuerende stræben (asketens forsætlige ødelæggelse av sansekapacitet, muskelkraft og legemlig sundhet i det hele).

Storhetsbegrepet forutsætter i regelen at haabets dør ikke *passeres* under den kvantitative vekst. Skipperen som sætter for store seil og derved forliser er ikke gaat tilgrunde som følge av storhet, medmindre man ikke lenger ser reisens formaal i den sikre fremkomst, men i tilfredsstillelsen av eventyrlyst, ærgjærrighet, ungdommelig lidenskap o.l. Gartneren, som opvarmer drivhuset til kokepunktet viser ganske vist, at han har overskudd paa koks, men underskuddet i innsikt blir avgjørende for resultatet.

Det normale menneske vil her begrense sin innsats til det tjenlige middelmaal. Men man finder undertiden ogsaa en *motvilje* mot at tilpasse sin innsats efter opgavens krav. Og denne motvilje kan skyldes kulturelt relevante hensyn. Men den kan ogsaa være utslag av mani eller tvangsforestillinger: skipperen *taaler* ikke at se tomme rær.

Utformningen og avgrænsningen av begrepet storhet kan nu avsluttes med noen supplerende og resumerende betragtninger.

Et menneske er altsaa stort gjennom sine egenskaper. En egenskap er stor, naar den i art eller grad ligger det anerkjendte optimum nærmere end det formodede gjennemsnit. Naar gjennemsnittet - som eneste sammenligningsgrundlag — hæves, blir storhetens omraade tilsvarende mindre. Optimum, idealet, behøver ikke at være utformet; det er nok at man har en retning som peker mot det. Optimum er enten i sig selv et livsmaal, eller det er den bedst egnede forutsætning for realisationen av et slikt. Bedst egnet er en forutsætning naar erfaringen viser at den er det, eller man apriorisk maa tro at den er det, eller den umiddelbart opleves slik paa grund av den menneskelige naturs egenart.

Opfatningen av storhet som autotelisk værdi kan være avhængig av de heteroteliske interesser, men behøver ikke at være det. Biskopen kan godt bli henrevet av revolutionstalerens patos. Vurderingen av en foreliggende storhet som middel vil derimot bli farvet av vurderingen forøvrig.

§ 79. *Storhet og katastrofe*. Det tragiske forløp kan nu ogsaa beskrives som et forløp, hvor storhet fører til katastrofe. Vi stilles dermed overfor et spørsmål av *funktionel* natur: Hvorledes kan storheten føre til katastrofe? At den kan gjøre det, er allerede fremgaat av eksempler. Opgaven blir derfor at gi en oversikt over varianterne; der er jo mange slags storhet, mange slags katastrofer og mange veie fra det ene til det andet. I den anledning melder der sig en række inndelingsgrundlag, som ganske vist ligger paa tvers av

hverandre, men som hver for sig er egnet til at belyse særegne sider ved det tragiske. Istedenfor at gjennomføre inndelingen paa et enkelt av disse grundlag vil vi derfor anvende dem alle efter tur. Gjentakelser kan ikke undgaaes, men er heller ikke altid av det onde; et enkelt tilfælde av tragisk forløp vil jo altid belyse flere sider ved dette.

Hvad der spesielt maa søkes klarlagt er strukturen i det tilsyneladende *paradoksale* ved at storheten fører til undergang. Dette paradoks kan for et biologisk grundsyn bare forklares ved, at storheten med sine interessetjenlige egenskaper forbinder andre, som er interessestridige. Paradokset avslører sig som en dobbeltvirkende impuls, som en *kumulation* av godt og ondt. Der blir ingen plads for spekulativ mystik før man begynner at spørge efter de skjulte kilder for den jordiske, biologisk-fysikalske, dynamik.

Storhetens interesseskadelige elementer maa være en feilfiksjon (incl. over- og underfiksjon) eller en utilpasset grad av effektivitet. Hvorledes disse elementer kan gjøre sig gjældende uten at storheten taper sin karakter som saadan, blir et viktig spørsmål i det følgende.

Paa fire forskjellige maater kan den farlige egenskap *staa i funksjonell forbindelse* med storheten:

1. Den farlige egenskap ligger i storhetens *forutsætninger*: En sjælelig sykdom fremkalder storhet og forbereder samtidig personlighetens undergang. Strukturen er her av psykisk-fysiologisk art; detaljerne er unddratt vor viden.
2. Storheten er *identisk* med den farlige egenskap: forskeraanden under kirkens inkvisisjon. En autotelisk værdi er fordærlig i det spesielle miljø, hvor den utfolder sig.
3. Storheten er *forbundet* med den farlige egenskap: Den geniale fører taaler ikke at andre kommer til; de undertrykte slutter sig sammen og styrter ham. Føreren har utfordret en motmakt, som han behersker paa den ene kant, men som er ham overlegen paa den anden.
4. Den farlige egenskap er en *følge* av storheten: En mand viser stor begavelse i et partikulært foretagende og blir feiret. Efter denne oplevelse kan han ikke mere finde sig tilrette i sit tidligere liv, forsømmer sit arbeide og gaar omsider til grunde.

Paa hver av disse fire maater (grænsen mellem gruppene er ikke skarp) kan storhet være funksjonelt forbundet med henholdsvis underskudd, overskudd, underfiksjon, overfiksjon og feilfiksjon.

Naar man siger at den tragiske katastrofe skyldes egenskaper som er funktionelt forbundet med storheten, da tænker man først og fremst paa *adækvate* katastrofer, paa en fordærlig utgang man maatte regne med, slik som alt laa an. Uttryksmaaten *kan* benyttes ogsaa ved inadækvate katastrofer, men maa da trækkes til efter haarene. Storheten er jo nemlig altid forbundet med de «farlige egenskaper» bæreren er i besiddelse av *qua menneske*. Det store menneske er ikke unddraget den *generelle funktionsrisiko* som alle maa løpe. Hvor katastrofen ganske vist in casu er foranlediget ved storheten, men ikke fremtræder som adækvat følge av den, snarere som en frugt av den almenmenneskelige funktionsrisiko eller av egenskapen som saadan, uanset dimension, der er det ikke naturligt at si den skyldes en farlig egenskap *ved storheten*. Vi behandler indtil videre adækvate og inadækvate katastrofer underrett; sontringen kommer først i en senere paragraf. Storhetens farlige egenskaper blir derfor ikke brukt som inndelingsgrundlag; det vilde føles som en unødvendig stivhet i systemet, at alle slags forhold paa liv og død skulde sees under denne synsvinkel. Dels er det som nævnt egenskaper ved mennesket i sin almindelighet eller ved bæreren som individ, dels ogsaa ved det kasuelle eller almindelige miljø, der sterkest fanger opmerksomheten, sml. hvad der er anført under dobbeltvirkende impuls, feiltagelser o.s.v. «Egenskap» er jo ogsaa et relativt begrep: et subjekts egenskaper bestemmes til syvende og sist av dets forhold til miljøet.

De forskjellige arter struktur vises bedst ved eksempler i tilknytning til de enkelte inndelingsgrundlag. Disse er (naar de allerede nævnte medtas):

- A. Motmagten er knyttet til storhetens tilblivelse, utfoldelse eller resultat.
- B. Storheten er av autotelisk eller heterotelisk karakter.
- C. Storheten ligger i et fiksationsforhold eller et kapacitetsforhold.
- D. Storheten gjør sig gjældende paa det biologiske, sociale eller metafysiske interessefelt. Den utfoldes i et fiendtlig (satanisk), indifferent eller sympatetisk miljø.
- E. Storheten er knyttet til et reelt eller irrealt engagement.
- F. Katastrofen rammer (direkte eller indirekte) den interesse som er knyttet til storhetens realisation, eller den rammer en anden interesse.
- G. Storheten er ensidig eller flersidig. Den fører til katastrofe gjennom konflikt eller uten konflikt. Interfrontal tragik.
- H. Motmagten er ytre eller indre.

- I. Den rammede bidrager til forløpet med eksistensskyld, fysiologisk skyld, funktionsskyld, psykologisk, etisk, juridisk eller metafysisk skyld.
- K. Storheten skyldes «nødvendige» eller «tilfældige» forutsætninger. Katastrofen er adækvat eller inadækvat følge av storheten.

Et givet tragisk tilfælde vil kunne stilles ind i hvilkensomhelst av disse relationer, og ved at ta dem efter tur vil man opnaa at faa tilfældet belyst fra en række forskjellige sider. Opstillingen gjør dog ikke krav paa at være fuldt tilstrækkelig under alle forhold; man maa være forberedt paa, i litteratur og praksis at finde tilfælde som gjør nye sondringer ønskelige. De kan ogsaa ha en saa komplicert struktur at de enkelte linjer er vanskelige at trække op, og indordningen kan da faa et visst præg av vilkaarlighet. - For ordens skyld tar jeg ogsaa de første litræ med, skjönt de alt har gjort tjeneste under forberedelsen av dispositionen.

§ 80. ad A. *Motmagten er knyttet til storhetens tilblivelse, utfoldelse eller resultat.* Et greit eksempel paa motmagt som har utspring fælles med storheten er sindssygdome av den foran nævnte art. Men der kan ogsaa tænkes andre. En ung mand blir feilagtig antat for tronfølger, «gaar helt ind for» sin opgave og opnaar at bli en fremragende regent, en evne han under andre omstændigheter sikkert ikke hadde kunnet eller fundet paa at utvikle. Landets velfærd blir nu hans eneste og centrale livsopgave, hvilken han er i færd med at føre tilende da feiltagelsen blir opdaget. Forsmædelig jaget fra sin stilling gaar han snart tilgrunde.

Tilfældet gir anledning til en supplerende betragtning. En skjæbne som denne kunde ogsaa ramme en mand uten særlige evner som regent - sml. den falske Demetrius. Vilde da ikke ogsaa hans skjæbne være tragisk, og hvor ligger i tilfælde forskjellen? Spiller storheten her nogen avgjørende rolle — er det ikke anstaltmakeri at la graden av begavelse bestemme graden av tragik?

Det skal medgives at denne art tragik har en noget svakere slagkraft end de arter hvor katastrofen er en *følge* av storheten, - at den ligger nærmere det tilfælde hvor storhet og katastrofe gaar sammen uten at ha funksjonel forbindelse. At med andre ord det forløp vi har for os ligger nærmere grænsen for det tragiske. Men jeg synes det vilde være for strengt at lægge det utenfor grænsen. En storhet som er inficert i selve sin kilde har ikke haabet i sig, og allikevel berettiger den sin bærer til forventningen om kvalificert sanktion. Han vilde faat samme skjæbne om han ikke hadde været stor, det er saa, men da hadde han heller ikke faat lov til at se ind i det forjættede land.

Under *utfoldelsen* oppvækker storheten sin motmagt overalt hvor realisationen gaar haand i haand med frembringelsen av interessefiendtlige impulser. Disse kan komme utenfra - misundelse, krænkede interessebærere, eller fra den handlendes egen bevissthet - skrupler ved de midler storheten nødvendiggjør. Umusikalske naboer truer med at myrde komponisten som faar sine guddommelige inspirationer til alle døgnets tider, hustruen truer med at forlate kemikeren, som forpester huset med sine geniale eksperimenter. En middelmaadig pianist og en ubegavet kemiker kan ogsaa være en svøpe for sine omgivelser, men deres skjæbne vedkommer ikke paa samme centrale maate menneskehetens stræben mot bekræftelse.

Et fængslende eksempel paa katastrofe som er en *følge* av storhetens realisation (forskjellen ligger ikke bare i tidspunktet for katastrofens indtræden, men fremforalt i det at storheten her virkelig faar realisere sig) finder man i hvad man kan kalde den *tragiske ironi*: I *formen* vindes der sanktion, men i realiteten fordærvelse. En statsmand utdanner sin søn til en fremragende politiker, for at han skal fortsætte sin fars store gjerning — hvorefter sønnen stiller sin indsigt til motpartiets forføining. Eller: det er lykkes den begavede fører at gjennomføre sit lands befrielseskamp — men seierens følger er indre splid og derefter forfald.

§ 81. ad B. *Katastrofe ved autotelisk og heterotelisk storhet*. Storhet som bærer eller tilskuer oplever som autotelisk (f.eks. kunstnerisk begavelse) vil kunne medføre katastrofe ved sin forgjængelighet. Bæreren lokkes til at basere hele sin livsførsel paa den autoteliske værdi og har intet at falde tilbake paa, naar denne svigter. Berømmelse virker ofte slik; berømmelse er dog ikke ensbetydende med storhet, snarere en frugt av den; utsigten til berømmelse kan heterotelisere en storhet, som tidligere var autotelisk (bæreren «mister sin uskyld»). Berømmelsens farer («sovne paa sine laurbær» o.s.v.) kunde været nævnt under litra A: katastrofen knyttet til storhetens følger. Der gives ogsaa berømmelse uten paaviselig storhet, og berømmelsen kan derfor ikke uten videre anerkjendes som et tragisk ferment. Vi maa da se hen til den storhet som ligger til grund for berømmelsen, og for karakteristiken av denne er det uvæsentlig om den har fundet offentlig anerkjendelse eller ikke. Heller ikke maa rigdom, adelig byrd, kongemagt eller titler forveksles med autotelisk storhet, hvad ofte synes at være tilfældet i litteraturen. At fortrin av denne art er forbundet med fare er sikkert nok, men av tragisk virkning vil en katastrofe være bare for dem som i titler o.s.v. ser en virkelig vei til livsbekræftelse eller denne bekræftelse selv.

Den *relevante* autoteliske storhet innebærer allerede fare nok, det er unødvendig at gripe til autoteliske skin-værdier. Opmerksomhet og kraft trekkes bort fra de oppgaver som legger funktionelt grunnlag under tilværelsen: den biologiske og sociale tilpasning. Den stormfuldt krævende begavelse har ikke taalmodighet, ydmyghet, sjælero nok til at gaa den triviale omvei om et byggende liv; han fordrer bekræftelsen gratis, med «geniets ret». Man vil let gaa ut fra, at hvad der føles som det mest værdifulde ogsaa vil være det mest effektive, være den gyldne nøkkel til et hvilket som helst livsomraade. Dette er «et billig krav til verdensordenen», en metafysisk prætension. Men vore livsvilkaar er aldeles usentimentale og uimottagelige for begeistring; de arbeider efter sin egen lov med iskold urokkelighet og fordrer paa hvert enkelt omraade den adækvate indsats: i havsnød tæller intet uten sjømandsskap for den som vil berge livet. Spændingen mellem fuldkommenhetsdrift og fortsættelseshensyn vil øke som i en staafljær, indtil der sker en bristning. I den kan *alt* gaa under, eller aanden driver ut i ekstasens oceaner mens livets land synker i horisonten. Musikeren forsømmer økonomi og helbred, kone og barn, og tilslut rammer forfaldet ogsaa hans kunst. Eller det er den metafysiske hygiene som forsømmes: Den dæmoniske livsdyrker indhentes av sin metafysiske samvittighet og finder sit liv forspildt i høiere mening. Eller ungdommens livskrav har gjennom venerisk sygdom ført til tap av forplantningsevnen, og den modne mand brytes ned enten fordi hans kjærlighet strander, eller fordi der ingen er til at overta hans gjerning, navn og gods. Det staa for ham som om hans «evighet» er dræpt. Men han *var* betagende, da han levet og herjet som værst, og den dimensionale livsglæde har unegtelig en plads i den almindelige kulturelle bevissthet: kulturen er ikke bare producerende, den er ogsaa forbrændende.

Ogsaa den motsatte yderlighet, forsagelsens storhet i personlighetsutviklingens tjeneste (en autotelisk værdi: Hochstes Gliick der Erdenkinder) er tragisk farefuld. Naturen hevner sig paa ensidigheten. Eller værdien avslører sig som illusorisk. En psykoanalytisk erkjendelse av, at storheten skyldes det motsatte av høiværdighet, nemlig angst, kan gaa op for bæreren i hans modne aar og vise ham en «tapt ungdom» og et tapt kjærlighetsliv som aldrig kommer tilbake og som nu staa for ham som det høieste. Eller han ser sit hittidige liv som en ørken av steril egoisme, hvor ingen hjertevarme kunde holde ut; han er blit ensom indtil fortvilelse. Men han *var* pragtfuld i sin skinnende selvtilstrækkelighet, sin tændende patos og sin aandelige kraft, og mange var de som gik hjulpet og beriket bort.

Patos er den adækvate stil, hvori en autotelisk storhet (undertiden ogsaa en heterotelisk) gir sig sproglig uttryk overfor motmagten. Til den patetiske sprogstil svarer en psykologisk realitet, en sindstilstand, som vel kan variere, men som i regelen kan karakteriseres ved de samme hovedtræk. Dens hovedelement er en fiksa-tion av indstillingen, en sikkerhet, en vurdering, en tro. Denne fiksa-tion bæres oppe dels av tænkning (argumenter, apologi), dels av affekt. Hvor overbevisning og affekt gaar sammen taler man om lidenskap; *patos* er det ordnede sproglige uttryk for lidenskap i kamp for sin realisation. Men *patos* er ikke bare *uttryk* for en slik lidenskap; gjennom den sproglige utformning kommer der avklaring til, konsolidering, styrkelse av indstillingen; uttrykket virker tilbake paa den tilstand det er fremgaat av. Individet kan føle sig *bundet av* det program han har forfegtet; han har rettet øine mot sig, faat tilhængere - nu at skifte kurs eller vike tilbake er vanskeligere.

Patos kan ogsaa gi uttryk for en *heterotelisk* storhet, men den næres da av den tilfældige autoteliske værdi ved det vinkende maal og uviljen mot andre maal.

Heterotelisk storhet har sin nærmestliggende fare i fristelsen til at vælge dobbeltvirkende midler for at naa frem. Møtet med en lokkende «Wirkungsträger» inspirerer den stræbende indtil grænsen av tvangshandling; beruset ved realisationens haandgripelige nærhet agter han ikke tilstrækkelig paa de advarende tegn og vælger *høiden* paa soliditetens bekostning. Eller han agter paa dem og blir indviklet i en ødelæggende konflikt. Ofte er begavelsen *ensidig* og kan endog ha sit motstykke i en katastrofal underutrustning paa en anden kant. Filosofen kaldes til landets ror, men like sterk som han er i teorien, like ubehjælpelig er han i det praktiske; i sin nye stilling anretter han i bedste mening de værste ulykker og bryter sammen selv.

§ 82. ad C. *Storhet i fiksa-tion og kapacitet.* Som eksempel paa storhet forbundet med underfiksa-tion er der tidligere nævnt typer av kunstnerisk begavelse, hvor hovedstyrken ligger i den proteus-agtige omskiftelighet, den gemytsmæssige labilitet; man tænke paa skuespilleren. Den eneste fikserende faktor ligger i kravet paa *stil*, men stilkra-vet er ikke altid nogen støtte for det fiksa-tionssøkende menneske *bak* kunstneren. Likesom den kritisk-relativistiske begavelse trues han av holdningsløshet, indre opløsning, melankolsk depression. Det behøver ikke gaa slik, men det *kan* gaa slik (Amiel, H. v. Kleist) og underfiksa-tionen (i forhold til det fiksa-tionsminimum helbre-den forlanger) er da samtidig en betingelse for storheten og for undergangen.

Overfiksa-tion i ellers rigtig retning kan faa tragiske følger, hvor et menneskes storhet ligger i hans *absolute*, hans *ubetingede* troskap mot et princip

han engang for alle har knæsat, og som fremdeles av betrakteren ansees som rigtig - men slik at der *maa* et visst spillerum til, en viss evne til at gaa paa akkord. Skam faa den som gir sig selv til fant, siger folkevisdommen. Eksempler fra livet vil let virke kunstige, fordi de maa skematiseres saa sterkt, men litteraturen (som jeg før niende kapitel mest mulig undgaar at citere, for ikke at blande ind heterogene betragtninger) har ikke saa faa: man tænke paa Timon av Athen, Michael Kohlhaas, Ibsens Brand. De har den rigtige retning, siger man, men de overdriver. Digterne mener: deres natur er slik, at dersom de ikke overdrev, vilde de heller ikke ha den rigtige retning. Og netop i overdrivelsen, i holdningens «alt eller intet», i den grænseoverskridende vilje, ligger baade det kulturelt byggende og det poetisk betagende, det «sublime» ved disse skikkelser.

Egenskaper som ofte paatræffes i katastrofal overfiksation er trofasthet, ansvarsfølelse, objektivitet, redelighet, uselviskhed og kjærlighet. (Vi bortser her fra at nogen av disse egenskaper muligens gjennom dybdepsykologisk forskning kan reduceres tilbake paa enklere elementer.) *Trofasthet*: Man vil ikke forraade en ven, en idé, en avtale o.s.v. selv om der er den sterkeste opfordring til det, ja selv om det kan godtgjøres at vennen, ideen o.s.v. ikke fortjener den utviste troskap med de ofre den medfører. Akkordens aand, opportunismen, «tilpasningen», er den livsbevarende korreksjon paa fiksat-ionstrangen; desværre betyr den samtidig ideens prisgivelse og underkastelse under forhold man nedvurderer og føler det som sin opgave at forandre. Problemet er aktuelt for den underordnede, som finder en ordre umoralsk og ikke synes han kan utføre den. Men skridtet over i det «stivsindede»/«halsstarrige», meningsløse, kulturelt irrelevante er ikke langt: En gal mand med revolver opfordrer mig til at rope: Død over alle kvinder, hvis jeg har mit liv kjært. Ha, svarer jeg, handle i strid med min overbevisning, aldrig, o.s.v. og blir skutt. *Ansvarsfølelse*: Man overveier alle muligheter saa samvittighetsfuldt, at handlekraften blir lammet. Noget lignende gjelder ved *objektivitet*, der ansees som betingelse for videnskabelig forskning: Det er undertiden nødvendig at stille sig subjektivt vilkaarlig til en sak, for overhodet at faa utrettet noget, ofte kan jo ogsaa objektiviteten arbeide under subjektivitetens maske (skjønt det omvendte forekommer oftere). Objektivitet er tidligere nævnt som eksempel paa underfiksation; vegten laa der paa evnen til at indta andre synspunkter end ens eget affektbestemte; i

nærværende forbindelse ligger vegten paa det ufravikelige princip. *Redelighet*: Den som ruinerer sig av hensyn til redelighetens idé, som ofrer sin formue e. 1. for at kunne være med og etablere et almindelig høiværdig sindelag, kan desværre ikke altid regne med sympati og pension: der eksisterer endnu ikke noget «moralfond» til trøst for dem som har ofret alt for kulturen. Og med armoden følger andre onder; tilslut kan det hende at den rammede mister sin tro. Den *intellektuelle* redelighet rammer ofte troen direkte. *Uselvishet* og *kjærlighet*: Uten at være en kulturelt irrelevant «godfjott» kan man ved et givet uheldig miljø bli utnyttet netop i de kræfters tjeneste som det var meningen at bekjempe. Tilslut kan nævnes at den *religiøse trosvilje*, utsprunget av tillid til altet og til menneskets vilkaar i altet, i sin overfikserte form kan føre til skjæbnesvangre feilgrep («helbredelser» som blir patientens død o.s.v.). Paa grænsen mot kapasitetsstorhet staar den *forfinede smag*: Den altfor skjærpede selektivitet indskrænker utvalget av objekter i en grad som kan virke ødelæggende.

Feilfiksjonen indtræffer lettest, naar en fiksjon har været rigtig i forhold til et tidligere miljø, men ved et skifte i miljøet blir ødelæggende. Revolutionen har seiret: Jo prægtigere en mand da repræsenterer de gamle kulturidealer (føreren), desto sterkere utfordrer han de nye, toneangivende herrer. At disse sandsynligvis er ute av stand til at se nogen tragisk dimension i ofrets skjæbne, er en anden sak, — *stor* er han jo bare for dem han deler idealerne med, eller som vurderer ham objektivt paa trods av meningsforskjel. Storhet og feilfiksjon kan ha *samme kilde* i psykopatologiske tilfælde.

Storhet funktionelt forbundet med *underskudd* forekommer vel sjelden i praksis uten at det falder naturligere at se underskuddet i evnen x som et overskudd i evnen kontra-x. I en særstilling staar dog underskudd i *receptivitet*; her finder man ofte forutsætningen for den ufattelige styrke, hvormed enkelte mennesker bærer frygtelige slag av skjæbnen; en ufølsomhet som andre maa prøve at skaffe sig gjennom isolation. Hvem kjender ikke fra dagspressen den jubilerende kone, som har været syk og fattig i femogsytti aar; manden er død paa sjøen, fem barn er sindssyke, fem er vanføre og fem i fængsel — *men godt humør dagen lang* o.s.v. (vi bortser fra tilfredshetsdelirium, Vogt s. 185). Selv om man ikke akkurat i *dette* tilfælde vil tale om storhet, saa kan dog den rakryggede ubøielighet under en ublid skjæbne utvilsomt virke «stor» - og da er der heller ingen ting i veien for at den svækkede mottagelighet kan bli katastrofal paa et andet livsomraade, hvor der netop kræves en viss grad av følsomhet. Hvad krigeren skylder sin uovervindelighet, gjør ham kanskje uskikket til egteskap med den høit kultiverte kvinde som

han elsker, og dette blir hans ruin. En lignende dobbeltvirkning kan iagttas ved underskudd i hukommelse og associationsevne, snever bevissthet o.a. (her menes underskudd i forhold til gjennomsnittet eller til den livsopgave man ikke magter). Værd at nævne er ogsaa den storhet som kan vindes ved *kompensation* og som stadig trues ved at kilden er inficert.

Den rikeste tragiske grøde finder man dog formentlig paa omraadet for storhet ved *overskudd*. I kapitel 5 blev der anført en del eksempler paa overskudd som førte til katastrofe, uten at forestillingen «kulturelt relevant storhet» blev bragt i anvendelse. Der er jo ogsaa nok av overskuddstilfælde som ikke kan gjøre krav paa denne betegnelse, likesom storheten ogsaa kan ligge i en egenartet kombination av en bestemt nuance (altsaa et fiksationsforhold) og en bestemt grad av kapacitet. Det er mulig at dette gjælder for en del av saavel de foregaaende som de efterfølgende eksempler, men det er da enten en fiksationsmæssig eller en kapacitetsmæssig side som sterkest fanger opmerksomheten.

Ved *receptiv* storhet kan der enten være objekter nok, og da er der fare for at presset blir for sterkt, saa «nerverne» svigter. Der gives mennesker som er bare klangbund, bare nakne nerver; de mangler Reizschutz mot livets grove grep, men er benaadede poeter o.s.v. Eller der er mangel paa objekter; oplevelsesbehovet vokser til besættelse, og *savnet* bryter bæreren ned, eller han griper til ødelæggende surrogater. Mangelen paa «Wirkungsträger» i miljøet kan ogsaa virke katastrofalt ved aktiv storhet, som vi snart skal se. Som oftest gaar begge typer sammen; engagementet gir vekselvirkning mellem aksjon og reception. Saaledes i det erotisk-seksuelle liv og det personlige kjærlighetsliv hvor en brændende, vældig givende og vældig fordrende natur staar i fare baade for at vansmægte og for at sprænges. Ogsaa *tapet* av det adækvate objekt vil ha værre følger for et slikt menneske end for en mere lunken natur. Ved storhet i aktionsberedskap er det ofte en rent autotelisk anvendelse for evnen, bæreren længes efter, utfoldelsen for dens egen skyld. Han fristes da til at gripe sine objekter der han finder dem, uten at la sig hemme av heteroteliske hensyn. Og her faar det forhold betydning, at det er meget lettere at naa vældige dimensioner i destruktiv end i konstruktiv retning. Man sammenligne, hvad der kræves av tid og evne for at skape et kunstverk, en domkirke, en maskine, en menneskelig personlighet - og hvad der kræves for at ødelægge dem. - Vi skal derefter se litt paa de enkelte evner.

I vore dage hænder det forholdsvis sjelden at et menneske søker den centrale livsopfyldelse gjennom utvikling av *fysisk kraft*, smidighet o.s.v.

Før den sociale fledførings tid var dette anderledes, da indtok de legemlige færdigheter en viktig plads blandt de kulturskapende faktorer, baade som middel og maal. Dengang knyttet der sig ogsaa større farer til en «storhet» av denne art. Den adækvate utfoldelse laa ikke saa meget i arbeidspræstationer eller i den blotte vegtløftning eller anden lek, som i det at *utfordre en motmagt*, det være sig mennesker, dyr eller naturkræfter. Og sikrest paa sine fællers beundring var den, som valgte en opgave over evne, ja den særlig sterke og fysisk modige mand følte en slags pligt i denne retning, han hadde at skaffe sine omgivelser en sensation. Storhet paa de legemlige færdigheters omraade tæller endnu ved opdagelsesreiser, i krig og idræt; her har den endnu en virkelig kulturel værdi, dels som middel og dels som maal. Og den savner da heller ikke en «vis attractiva» overfor ødelæggende indflydelser. Den overlegne kan bli sat til livsfarlige opgaver som ingen vilde tænke paa at gripe an med bare middelmaadigheter til disposition. Som slave eller krigsfange er kjæmpen utsat for at bli misbrukt, bli sat til en mere utaalelig beskæftigelse end de andre. *Du greier det nok*, tænker de foresatte, indtil den sterke bukker under - mens de andre greier sig. Legemsstyrken spiller særlig en rolle i biologisk tragik, se nedenfor.

At tale om kulturelt relevant storhet i forbindelse med overskudd i den rene *sansning* har ikke meget for sig; hvad der er sagt om fysisk kraft kan tildels komme til anvendelse. Bare i samvirke med *følsomhet, fantasi og kunstneriske evner* kan sansningen komme med i en storhetstype og betinge katastrofer (sml. den differentierte personlighets økede mottagelighet for smerte — § 19). Ikke bare ved manglende utfoldelsesbetingelser (musikeren i fængsel) og ved helbredens undergravelse gjennom det altfor voldsomme oplevelsespres kan en kunstnerisk storhet vise sig uforenlig med almindelig velfærd; katastrofen kan utløses paa utallige maater ved den usedvanlige begavelses svigtende evne til indordning i samfundet, ved miljøets mangel paa forstaaelse o.s.v.

Heller ikke en usedvanlig god *hukommelse* alene vil sandsynligvis kunne gjøre krav paa betegnelsen kulturelt relevant storhet; ogsaa denne evne maa gaa tjenende op i mere overordnede begavelsestyper, fremforalt *intellektet*.

Til intellektet blev der (i § 20) henregnet slikt som forstaaelse (indsigt, kritisk analyse, dømmekraft), kombinationsevne og teknisk evne; de er alle av den tykkeste kulturelle relevans. At en kritisk-analytisk innsikt kan oppløse baade livstro og handlekraft er det unødvendig at gjenta her. Slike katastrofer er av indre natur, men de kan ogsaa være ytre: Magthaverne slaar ned paa oppositionen, som de frygter desto sterkere, jo mere begavet

den er. Ved siden av den filosofiske og politiske er særlig den *tekniske* evne egnet til at opvække en ytre motmagt. Myndighetene frygter den geniale opfindelses konsekvenser og rydder oppfinneren avveien (Salomon de Caus). Eller: Opfinneren (evt. videnskapsmanden) blir grepet av ideens rus, han *maa* ha penge til eksperimenter og skaffer sig dem ved en forbrydelse. Eller: hans familie lider nød; han maa opgi eksperimenterne og ta fast arbeide; hans liv har mistet maal og mening, han er aandelig utslukt. Eller: Da det rygtes at han er ifærd med at lykkes, blir hans apparater og optegnelser ødelagt av en konkurrent, som frygter for at bli stillet i skyggen. - Ulykkelige følger av tekniske seire er der pekt paa i § 20 — tilbudet overstiger efterspørselen og blir til trussel; apparatet tar magten fra menneskene. *Vaabnene* blir stadig mere effektive og muliggjør utslettelse av liv i stadig større maalestok.

Ved siden av disse mere partikulære storhetstyper har man i større alminnelighet den «kulturelle personlighet» som i utallige varianter kombinerer de forskjellige evner og egenskaper og som ved sin storhet kan paadra sig forskjellige slags katastrofer ad forskjellige veie. Her at gaa i detaljer er uraad.

§ 83. ad D. *Storheten gjør sig gjældende paa det biologiske, sociale eller metafysiske interessefelt. Den utfoldes i fiendtlig (satanisk), indifferent eller sympatetisk miljø. Biologisk storhet blir kulturelt relevant naar den ikke stilles i skyggen av nogen «høiere» værdi, naar den enten raader marken alene eller naar den biologiske sanktion er en betingelse sine qua non for al anden stræben. Denne kan jo nemlig ogsaa gaa utenom selvopholdelsen eller netop søke sin vei gjennom biologisk selvopgivelse (visse arter social og metafysisk stræben, f.eks.) - «das Leben ist der Güter höchstes nicht».*

Følgende eksempel paa biologisk tragik kan samtidig tjene som et bilde paa det enkelte samfunds kulturelle situation: Et havarert skibsmandskap paa en øde o har opgit at vente paa redning utenfra. De beslutter da at gjøre et eneste og sidste forsøk ad indsatsens vei. De utruker en ekspedition paa to mand, som naturlig blir skipperen og førstestyrmand, for at de skal prøve at naa bebodde strøk. De gir dem det bedste de eier av vaaben, mat og klær, river sin hytte ned og bygger en flaate, gir sine tepper til seil og sender dem ut paa haabets eneste vei. Knuses nu flaaten av stormen, har indsatsen været *forgjæves*; det aktuelle haab er brutt, men ikke det principielle: flaaten kunde været bedre, sjøen rimeligere. Katastrofen er kvalificeret og døden for de gjenværende viss, men forløpet har endnu ingen *tragisk* dynamik. Den

opstaar først, naar de to utvalgte med vaaben i haand avtvinger de andre ogsaa den sidste rest av mat og klær og derefter seiler bort: Nu vil de intet fortælle, om de kommer frem, for at deres handlemaate ikke skal bli kjendt. Eller: De lange lidelser har ødelagt mandskapet nervesystem - de to paa flaaten blir vanvittige av glæde ved utsigten til at slippe bort og begynder at skyte tilmaals efter de gjenværende.

Tilfældet ligger imidlertid paa grænsen av det tragiske; begrepet storhet er tøiet lovlig langt. Denne svakhet skulde være eliminert ved næste eksempel: Det strandede skibsmandskap ligger i sanden blottet for eksistensmidler, har opgitt haabet og hengir sig til jamrende passivitet. Bare én har endnu psykisk og fysisk kraft til at haabe og virke. Med uhyre anstrengelse kryper han ind over øen for at søke næring og vand. Omsider kommer han tilbake til strandingsstedet: et skib har i mellemtiden reddet de andre, han ser det forsvinde i synsranden.

Social tragik. Vi tilordner et forløp til en bestemt interessefront, naar baade den interesse som knytter sig til indsatsen, og den som rammes av katastrofen, tilhører denne front. Hører de til forskjellige fronter, kan der være tvil om indordningen. Social tragik omfatter her baade social indsats og social katastrofe.

Men hvorledes er social tragik mulig? Den handlende staar jo der som foregangsperson mellem med-stræbende, og et viktig ledd i den fælles stræben er jo netop at gi den anerkjendte storhet de bedst mulige vilkaar? Desværre er forholdene ikke fuldt saa idylliske. Egen- og gruppeinteressen gaar svært ofte foran den fælleskulturelle stræben, affektens krav gaar foran fornuftens, og hæderlige opfatninger av godt og ondt, tjenlig og utjenlig, værdig og uværdig staar uforsonlig mot hverandre. Det «moraliske geni» som ser nye og bedre veie til de anerkjendte maal, eller «høiere» maal bak dem, kan ikke kjæmpe for sin tanke uten at bryte med bestaaende opfatning, krænke værdier, saare følelser, sprænge forankringer. Mens han selv skrider frem imot økende tryghet, spreder han angst og raadvildhet omkring sig. Mange ser sin sjælefred o.s.v. truet og sin eneste frelse i den farlige trodsers død og i utslettelsen av hans verk.

Storhet elskes og anerkjendes, men den blir ogsaa hadet og forfulgt. Først ved sammenligningen blir jo det store stort og det lille smaat, og det er ikke alle smaa som kan forene denne sammenligning med sin selvfølelse og sin selvhævdelse, eller med fortsat god samvittighet. *Misundelsen* reiser motmagt: Kan ikke vi bli like store som du, saa skal ialfald du bli like liten som vi, eller saa skal du bli ryddet avveien (sml. *Ranulf* op.cit. bl.a. s.

186 ff. 217). Ofte lykkes anslaget fordi avindsmændene bruker vaaben som det store menneske forsmaar (baktalelse o.l.). *Velgjerninger* har ofte denne paradoksale virkning: Istedenfor at avle taknemmelighet vekker de følelsen av mindreværdighet, underlegenhet og avhengighet med derav følgende fiendskap; velgjøreren mister sin «tro paa menneskene» og blir misantrop.

Føreren er alltid sterkt utsat - alle kan jo ikke være førere. Og motpartiet retter først og fremst sine skudd mot manden med guldhjelm. Av uforsonlig motmagt kan føreren bli drevet ind i tyranniet og derved skaffe sig fiender ogsaa blandt sine egne.

Illustrerende er forholdet mellom hersker og feltherre: hærførerens opgave er at vinde sin herres krige, men seieren er ikke uten farer - feltherren maa ikke bli *for* stor i herskerens øine og ikke i sine egne heller; da blir han «likvidert» som det heter i nyere ministeriel jargon.

Anden struktur: En mand har ved given anledning gjort en fremragende indsats, og nu forlanger alle at han fortsatt skal være paa høiden. Enten magter eller ønsker han det ikke, og da glemmes ogsaa det han engang *har* utført (Roald Amundsen omkr. 1922), eller han forløfter sig paa opgaven eller han griper til reproberte midler (eksempel for trosfæller: mediet Einer Nielsen). Eller: Efter sukcessen kan han ikke slaa sig tilro med sine gamle kaar; han har faat smak paa en høiere livsstandard og strander under forsøket paa at naa op til den.

Periodiske skiftninger i den kollektive vurdering kan medføre tragik for dem hvis storhet er avhengig av den ene periodes tilstande. Man kan ogsaa tale om tragik som er *karakteristisk* for perioden, bestemt av dens kulturelle hovedtanker: forskeraandens tragik i religiøst-fanatiske tider (især naar religionen er virkelig truet - Sokrates, Bruno), politisk ærgjerrighets tragik (gamle Rom, renæssancen), militær magtstræben (oldtidens erobrertog, Wallenstein, Napoleon). Den fremragende russiske arbeider avancerer til ansvarshavende, blir paalagt uløselige opgaver og straffet som sabotør. Selve perioden som værdibærer faar tragisk skjær i Oswald *Spenglers* apperception: En central kulturtankes modning er varsel om dens forestaaende undergang.

At individets kulturelle indordning (fortrængning, sublimation) kan ha nervøse forstyrrelser tilfølge og dermed social uskikkethet, er et forhold som *kan* vise tragisk struktur men ikke behøver at gjøre det. Bare hvor de nervøse forstyrrelser er betinget av *storheten* i den kulturelle indordning

blir forholdet tragisk, ikke naar de hænger sammen med indordning overhodet. Her rører vi igjen ved begrænsningsspørsmålet. Den opfatning lot sig nemlig hævde, at enhver indsats (uanset storhet og vigtighet) som bare **peker** mot et anerkjendt optimum og som medfører et onde (uanset ondets betydelighet) bør kaldes tragisk. Opfatningen vilde imidlertid medføre et saa vældig begrepsmæssig indhold at man allikevel maatte sondre ut kvalificerte tilfælde.' Mere end en gradforskjel er der dog ikke mellem det nævnte tragiske begrep og det vi her opererer med; vort begrep omfatter saa at si essensen av det andet. Dette til forklaring av, at f.eks. en enkel kollisjon mellem kjærlighet og standshensyn ikke kan gjøre krav paa at kaldes tragisk, uanset hvad der er blit vane i litteraturhistorisk tradition.

Paa grænsen staar et tilfælde som dette: En nordmand mottar et «wienerbarn» i sit hjem og der blir gjensidig venskap. Av hensyn til barnets trivsel og sikkerhet under hjemreisen lar han sin hustru følge med til Wien, og her opstaar et kjærlighetsforhold mellem hende og barnets far. Alle merker ved tragik er tilstede; tvilen gjælder bare mandens indsats — er den gjængs eller kulturelt repræsentativ? Økonomisk stilling vil kunne ha betydning som symptom paa sindelaget. Sml. ogsaa følgende tilfælde: En mand har skinsykt vogtet paa ethvert av sin kones skridt, og opnaar ogsaa at faa ha hende for sig selv. Imidlertid utvikles hans moralske bevissthet saa han tænker: Jeg vil ikke øve tvang mere, hun er jo et fritt menneske som jeg selv, hun maa ha lov til at træffe andre mennesker (han mener mænd). Hvorefter konen blir offer for den første flottenfeier som kommer i hendes vei. Motstandere av kvindeemancipationen vil her se mandens handlemaate ikke som utslag av storhet men som svakhet og toseri.

Metafysisk tragik. Utenfor de fikserte trosbekjendelser ligger det tilfælde som var fremme i kapitel 6: Et menneske sætter al sin evne ind paa at søke det metafysisk rigtige gjennom meditationen, som er hans «*faculté maitresse*». Denne vei førte til blokade av den samme metafysiske stræben; umuligheten kunde være av logisk, psykologisk eller fysiologisk art. Logisk, fordi konklusjonen blev at han hverken kunde handle eller ikke-handle, psykologisk, naar det stadig utvidede og utdypede empiriske indtryk av verdensforløpet tilintetgjorde enhver metafysisk tillid, enhver mulighet for meningstro som realforankring, fysiologisk, naar legemets undergang gjorde

i Det maatte saaledes kaldes tragisk at en mand fryser paa benene naar han, til sit arbeide, at han slukker lyset naar han tror han tænder det o.s.v.

ende paa den metafysiske stræben før den endnu var kommet i nærheten av noget resultat. Tragisk er ogsaa det forløp som har fundet uttrykk i Prædikerens bok: Den høieste vekst i visdom har ført til at visdommen har avsløret sig som et skin. Bare ved at naa de sidste høider kunde Prædikeren trække denne smertefulde slutning; for de mindre dygtige har veien endnu haab.

For den som hele tiden har hat *troen* i bakhaand, hvis «erkjendelsen» skulde svigte, har visdommen strengt tat ikke været haabets kongevei, bare et foreløbig forsøk, og dermed bortfalder den tragiske karakter. Ogsaa indenfor konfessionerne kan den metafysiske stræben være baaret av intellektuel redelighet - selv videnskapen forutsætter jo en slags «tro» paa aksiomer og forestillingsmodeller. Gudstanken som arbeidshypotese utelukker ikke intellektuel redelighet; her blir ikke ønsket utgit som «viden», her blir ikke et «Sollen» fremstillet som et «Sein». Heller ikke i det tilfælde hvor troen er tilegnet i barndommen som noget selvfølgelig og siden aldrig har været utsat for kritikk, er det paa plads at tale om metafysisk fusk. Betegnelsen skinløsning utelukker ikke muligheten av storhet, selv i tvilerens øine. Troen har naturlig jordbund i det menneskelige sind og *behovet for tro* tør være saa sterkt hos de fleste (det være sig tro paa en hvilketsomhelst fremtidig livsbekreftelse) at selv tvileren ikke vil kunne avdisputere troen kulturell relevans - negte, at den er en av hovedveiene til metafysisk bekræftelse. Hvor slutter «realiteten» og hvor begynner «skinnet» - det er ikke bare i den metafysiske interessesfære et spørsmål som ikke lar sig avgjøre i en fart. Hvis et menneske erklærer sig for fuldkommen metafysisk tilfreds, saa kan man ikke motbevise ham med argumenter, avsløre hans bekræftelse som svindel og unddra hans manøvrer fra tragisk relevans. For disse manøvrer, som tvileren ser paa med avsky og usigelig foragt, markerer netop for den troende seieren over tanken og den jordiske egeninteresse. Maalestokken avgjør alt, og man har her like saa litet som andetsteds lov til bare at anvende en heterogen vurdering. Konfessionens egen opfatning maa kunne lægges til grund; den græske guds- og skjæbneopfatning, Islam, buddhismen og brahmaismen, katolicismen og protestantismen maa kunne sees som avgrænsede felter for metafysisk tragikk. Men tragiske forløp inden den enkelte trosbekjendelse vil da heller ikke ha virkning for andre end den rammedes liketroende.

Lettest opstaar et slikt forløp, naar der er *flere* metafysiske instanser (transcendente subjekter) som ligger i strid med hverandre, repræsenterer «motsatte» eller uforenlige engagementer. Jo inderligere et menneske da dyrker den ene gud, desto sterkere irriterer han den anden. Orestes lyder Apollon og forfølges derfor av moirerne. Hippolyt (hans tragikk er dog ikke

metafysisk i vor forstand) dyrker Artemis og krænker Afrodite. For mono-teister er denne fare bortfaldt, men den lurder endnu i uforenlige skriftsteder. En mand har gjennom et helt liv i fremragende grad virkeliggjort kravet i det fjerde bud - i lykkelig uvidenhet om det nyere: Den som elsker far eller mor mere end mig, er mig ikke værd. Dette ord opdager han først paa dødsleiet og utaander i forvissningen om evig fortapelse. Det maa forutsættes at han ved mindre nidkjærhet paa det ene punkt vilde ha gjort bekjendtskap med den korrigerende fordring. Troens enkle storhet ligger jo netop i den naive tillid til hvert enkelt ord i motsætning til teologisk spisfindighet, som erstatter ordet med fortolkning og strides om hvad Gud har ment. Den anførte tragiske variant er litet praktisk. Ofte turde det hænde, at et menneske i den grad søker at gjøre gudens vilje, at han ikke magter at bære følgerne; indsatsen har været over evne. Enten føler han sig da uværdig i gudens øine og hjemfalden til fortapelsen (den hinsidige metafysiske katastrofe) eller troen viker og gir plads for tvil (den denne-sidige metafysiske katastrofe). Et første glimt av denne tragik ligger i Jesu ord paa korset: Hvorfor har du forladt mig? Sammenlign ogsaa Ibsens Brand: Gjælder ei et frelsens fnug / mandeviljens quantum satis? Tvilen har det farlige ved sig at hvis der først gaar hul paa muren et eneste sted, saa kan alt bli usikkert; begynder man først at disputere om «sandheten» i et enkelt ord, saa kan man disputere om alt.

For den som regner med et reelt eksisterende metafysisk miljø er det viktig om dette er fiendtlig (satanisk), indifferent eller sympatetisk. I Jesu og i Brands utbrudd ligger frykten for indifferens.

Det synes vanskelig at si noget generelt om miljøets forhold til interessen med sigte paa tragiske forløp. For det fiendtlige miljøes vedkommende maatte man sondre eftersom fiendtligheten gjaldt selve storhetsinteressen eller andre interesser. I første fald disponerer miljøet sterkt for tragik; i sidste fald er intet særlig at bemerke. Ved indifferent miljø synes *tilfældigheten* at faa større spillerum og ved sympatetisk miljø synes det tragiske fortrinsvis at maatte fremkaldes ved misforstaaelser, feiltagelser og uvidenhet. Ogsaa her maatte sondres eftersom sympatien gjaldt storhetsinteressen eller bærerens andre interesser. — Fiendtlig miljø er den politiske førers motstandere, indifferent miljø er naturkræfterne, som slaar opdageren ned, sympatetisk miljø er det reddende skibsmandskap som uten at vite det forlater den ene av de skibbrudne.

§ 84. ad E. *Storheten er knyttet til et reelt eller irrealt engagement.* Det første alternativ vækker ingen tvil. Engagementets irrealitet er heller ikke

i og for sig til hinder for storhet, som det netop blev fremholdt. Dertil er den kulturelle stræben for sterkt henvist til at bygge paa hypoteser og haab som ikke lar sig verificere. Men den samme stræben tar vel ogsaa, stort set, sigte paa en kommende tilstand, hvor alt engagement skal være realbegrunnet, hvor isolationer og distraktioner, fiktive forankringer, simulationer og kompensationer endelig skal kunne undværes og erstattes med «egthed» og saklig indsigt. Allerede nu vil tilhængerne av dette program kræve av det høiværdige menneske, at han skal være repræsentativ ogsaa paa dette punkt; han skal ikke *nøie sig med* et irrealt engagement, hvor der er mulighed for et reelt.

Men saa maa man heller ikke forveksle *tilblivelse* og *resultat*. Et menneskes storhet kan ha nevrotisk utgangspunkt, men den *indsigt* han vinder gjennom den irreale manøvre (f.eks. overkompensation) kan være real nok. Drivfjæren til en fjeldbestigning (angst, mindreværdighetsfølelse, originalitetssyke, weltschmerz, forlibelse) er grovt set uten indflydelse paa den geografiske værdi av oversigten over landskapet, som man har fra toppen. Naar tilblivelsen er tilende kan man ofte kaste den fra sig som en stige man ikke mere har bruk for, nu da man er kommet op. Kanske har hos de fleste mennesker med erhvervet storhet en nevrotisk faktor spillet med ved tilblivelsen. Intet gir jo en saa forbitret energi og en saa uopslitelig utholdenhet paa alle de omveie til maalet, som nevrotikeren blir tvunget ind paa. Nevrosernes betydning for kulturel stræben i sin almindelighet er et forhold man ikke kan se bort fra. At *vurderingen* av de kulturelle goder igjen kan ha delvis nevrotisk bakgrund, er en mulighed som det her vil føre for vidt at gaa ind paa.

§ 85. ad. F. *Katastrofen rammer (direkte eller indirekte) den interesse som er knyttet til storheten, eller den rammer en anden interesse*. Det mest fortættede tilfælde av tragik er der hvor storhetsinteressen (indsatsinteressen) rammes direkte: Den førende pacifist opflammer fredstilhængerne saa de gaar til væbnet aktion mot krigspartiet. Eller han gjennom tvinger awæbning som protest mot krigen; selv forsvarskrig er forkastelig selv om den jo ikke kan sammenlignes med angrepskrig. Landet blir erobret og pacifisterne blir sammen med de øvrige mandskaper tvunget til at utføre angrepskrig for den fremmede magt. Lederens skjæbne er tragisk i pacifisternes øine, mens forsvarsvennerne ikke ser storhet i lederens præstation, men forblindelse.

- Frihetsvennen realiserer sit livs program, at der skal være menings- og propaganda frihet for alle, ogsaa for dem som vil frihetens ophævelse. Disse seirer. - Den humanistiske politiker tvinger igjennem den opfatning, at oppositionen bare skal imøtegaaes med argumenter. Dette gjælder ogsaa

den opposition som foragter argumenterne og vil bruke magt. Følgelig seirer disse: i en kamp mellom ord og vaaben er utfaldet git. - En læge vil ikke inddrive honorarerne i sit fattige distrikt, skjønt han har holdt lavere takster end han er berettiget til. Hans egen familie mangler det nødvendigeste; tilslut blir han gjort umyndig og nu inddriver en prokurator hans tilgodehavender efter toptakst. Patienterne blir berøvet sine eneste lam, ophidselsen stiger og tilslut overfalder og forbander de lægen fordi han ikke var strengere mot dem, saa hadde de sluppet at bli ruinert. I slike forløp ligger der ofte skjult en «*contradictio in adjecto*»: «Der skal ingen moral være; den som er moralsk er umoralsk.» Ordet moralsk brukes her i to betydninger, i) at følge de vedtatte normer, 2) at følge den nye norm: ikke at følge de vedtatte normer.

- Gymnasiesamfundet vedtar med tre fjerdedels flertal at minoriteten alltid har ret. Kreteren paastaar at alle kretere lyver (minus gange minus gir plus).
- Det er bedre at lide uret end at gjøre uret. Har jeg valget, bør jeg gi min broder den bedre del, altsaa at lide uret, mens jeg selv paatar mig det offer at gjøre uret. Jeg blir imidlertid dømt efter handlingen og ikke efter motivet. En æstetiker anvender imponerende skarpsindighet paa at avgjøre striden om det tragiske; han vil erstatte de 200 eksisterende teorier med en ny, eneste, endelig. I æstetikens historie finder han sig derefter opført som nr. 201. Ikke alle disse eksempler fylder fordringen til det tragiske, de bare angir en struktur som kan ligge tilgrund for et tragisk forløp. Fyldestgjørende er derimot den skibbrudne, som er ute paa recognosering, mens hans fæller blir reddet (se ovenfor). Her rammes indsatsinteressen direkte.
- En fars maal er at hæve slegtens standard ved at efterlate sin søn en større formue, men rigdommen gaar sønnen til hodet saa han ødelægger baade formuen og sig selv. — En feltherre ofrer sin eneste søn til guderne for at faa seier. Røken fra offerbaalet røber leirens beliggenhet for fienden, som overfalder og tilintetgjør de andægtige soldater.

Hyppigere forekommer kanskje det tilfælde, at indsatsinteressen rammes *indirekte*—som virkning av at en anden interesse blir slaat ned. Den enkleste og mest effektive maate er den, at bæreren blir berøvet livet, saa bortfalder resten av sig selv. Eller hans virketrang kan bli lammet ved at familien blir holdt som gisler. Eller han kommer i strid med sociale vedtægter og mister den basis han maa ha for sit fortsatte virke i storhetsinteressens tjeneste.

Varianten fører over i en ny hovedgruppe: katastrofen gaar ut over en *anden* interesse end indsatsinteressen, mens denne i princippet blir ukrænket. Opfinderen blir knækket, men receptorne er i sikkerhet. Et menneskes trivsel og kampevne beror som regel ikke utelukkende paa den interessens

skjæbne, som er hans viktigste; bare i sjeldnere fald er han istand til at ofre alle andre hensyn for det «ene fornødne». Den almindelige velfærd beror paa et overmaade komplicert system av interesser, rationale og irrationale. Den handlendes «eros» overfor en enkelt opgave eller livet i sin almindelighet kan undergraves paa et utal av maater. Paa basis av opdelingen i fronter kan man grovt skjelne mellem følgende hovedgrupper:

1. Biologisk indsats (med sanktion) - social katastrofe. Ved «biologisk indsats» kan man dels tænke paa en indsats som sætter biologiske værdier paa spil, dels en indsats til fordel for slike værdier. I eksemplet gjælder begge dele: Mand og gravid hustru er i baat underveis til læge; storm knuser baaten mot en holme, det er vinterkveld. En nat paa holmen betyr døden for alle tre liv, og manden beslutter at svømme tillands, en ufattelig præstation. Alle blir reddet, men manden er legemlig ødelagt. Konen tar en elsker, manden skyter elskeren og kommer i fængsel, hvor han forbander sin svømmekunst og ønsker at de alle var omkommet paa holmen.
2. Biologisk indsats — autotelisk katastrofe. Den dygtigste av et mand-skap i havsnød blir utset til at svømme iland med line. Han greier det og redder alle, men faar ansigtet knust og mister synet. Hverken biologisk, socialt eller metafysisk lider han noget avbræk, tvertimot.
3. Biologisk indsats - metafysisk katastrofe. Manden kaster sig mot en angripende okse for at redde sin hustru; det lykkes, men manden blir lemlæstet. Konen tar en elsker. Manden skyter ikke elskeren, men han mister troen paa gud, retfærdighetens princip og meningen med livet.
4. Social indsats — biologisk katastrofe. En mand vet at hans eneste søn er tyv. En anden blir mistænkt, og konen mener de skal la den andre ta straffen. Efter en sjælekamp beslutter manden allikevel at angi sønnen; men konen hevner sig og gir manden gift. — En sagfører orker ikke at inddrive sit tilgodehavende hos sine fattige klienter, da det vilde bli deres ruin. Han selv eller hans eneste barn faar en sygdom som bare kan helbredes ved en reise til syden, men det magter han ikke økonomisk.
5. Social indsats — autotelisk katastrofe. Under frivillig sanitetstjeneste mister danseren en fot og musikeren en haand. Indsatsen var forbundet med risiko, men ikke mere for disse ulykker end for andre: en ombytning av skader hadde de to saarede været rede til at bære.

- Verftsmesteren negter at parere den ordre, at et raattent skib skal utgives for sjødygtig. Han blir opsagt og arbeidsløs og forlates av sin kone, som han foragter, men er vanvittig forelsket i. Kan ikke utholde skinsykens kvaler.
- 6. Social indsats - metafysisk katastrofe. Da barnet virkelig dør mister sagføreren fra nr. 4 sin tro paa den moralske verdensorden. - Korsfareren har forbarmet sig over en vantro, og faar siden høre at han har forspildt sin evige salighet: han har ikke «elsket Gud mere end menneskene».

Enhver art tragik kan ha tilfølge at den rammede mister eller rokkes i troen paa den moralske verdensorden.

- 7. Autotelisk indsats — biologisk katastrofe. Polarforskeren løser en overmenneskelig opgave, men paadrar sig ved forfrysning en impotentia generandi. Idrætsmanden sætter sig et svimlende maal, naar det, men sprænger sig. (Ved eksempler som disse kan der let spille faktorer ind, som svækker den tragiske struktur; saaledes f.eks. katastrofens paaregnelighet og forholdet mellem den ofrede og den indvundne værdi i den rammedes rangorden. Herom senere.)
- 8. Autotelisk indsats — social katastrofe. Digteren som bare søker poetiske værdier, ikke moralske, blir utstøtt av det «gode selskap», hvor han dog har sine naturlige røtter. Var han mindre fængslet av sit engagement, mindre i sin begavelses vold, vilde han lettere kunnet gaa paa akkord til fordel for den sociale indordning.
- 9. Autotelisk indsats—metafysisk katastrofe. Filosofen søker «sandheten» for dens egen skyld, d.v.s. for den intellektuelle glædes skyld. Pligten til videnskabelig skepsis gjør at troen umerkelig smuldrer, saa han omsider hjemfalder til fortvilelsen ved at staa ensom i et gudløst univers. — I faustisk aand kunde man ogsaa anføre manden med den vældige livshunger, som forskriver sig til fanden for at kunne tømme skaalen med de jordiske glæder tilbunds. Ved autotelisk storhet vil det specifikke ved indtrykket i hvert enkelt tilfælde ofte være en betingelse for storhetens almindelige anerkjendelse, og den skematiske form, som eksemplene her maa iklædes, er litet egnet til at overbevise.
- 10. Metafysisk indsats — biologisk katastrofe. Ofte vil ved et centralt metafysisk engagement det biologiske hensyn være i den grad under-

ordnet, at en ødelæggelse av biologiske værdier ikke opleves som katastrofe. Men slik behøver det ikke at forholde sig; man kan være brændende interessert i sin metafysiske skjæbne uten derfor at være det ringeste disponert for at la sig mishandle eller slagte eller for at forsømme sin sundhet i det hele. I konfessionens lys blir alle træk forstyrret; de bedste eksempler finder man utenfor: meditationen gaar ut over levebrødet eller bryter nervesystemet ned. Men ogsaa indenfor kan eksempler findes: Missionæren er rede til at ofre guden sit liv, men blir han ogsaa berøvet sin efterslegt, saa greier han det ikke mere. En «svakhed» som denne er vel forenlig med en betydelig metafysisk personlighet.

11. Metafysisk indsats - social katastrofe. Den intellektuelt redelige blir utstøtt av det dogmatiske miljø, hvor han dog har sine naturlige røtter. Under proletariatets diktatur blir mediterende aander erklært for folkets fiender.
12. Metafysisk indsats - autotelisk katastrofe. Mandens religiøse eller meditative engagement driver fra ham hans hustru, som han er vanvittig forelsket i. Asketen maa opgi sin kunstneriske glæde, men kan ikke bære savnet.

§86. Litra G. *Storheten er en- ellerflersidig; den fører til katastrofe uten konflikt eller gjennom konflikt.* Om et menneske opviser flere arter av storhet end den som er tragisk engagert, er i og for sig uten betydning. Men der kan ogsaa opstaa en egenartet konstellation: Det er netop hensyn til storhet b som er til hinder for realisationen av storhet a, kanskje gjælder ogsaa det omvendte. Den *ensidige* storhet har bare relativt mindreværdig motmagt at kjæmpe med, her derimot optræder en motmagt som er likeværdig om ikke høiværdigere. Realisationen rammes (ved flersidig storhet) av det samme hensyn som leder til realisation; hindringen er derfor ikke bare faktisk, men prinsipiell. Følgen kan være at begge arter storhet maa forsage, og dermed er bærerens liv forspildt, - eller at begge søker realisation, og dermed ødelægger hinanden. Især hvor bæreren ikke kan undgaa at handle (idet passivitet er endnu værre) vil han fristes til at søke befrielse i *selvmordet*, som her er tragisk begrundet. Den tredje mulighet, at den ene ofres og den anden gjennomføres, kan gi tragisk forløp av typer nævnt under litra F., men bare naar den ofrede interesse er nogenlunde likeværdig med den favoriserte. Eksempel: Feltherren elsker sin hustru som tilhører en fiendtlig nation. Der er storhet baade ved hans kjærlighet og hans fædrelandssind og strategiske

evne. - Den begavede statsmand er samtidig en stor «humanist»; hensynene lammer hinanden gjensidig; hver for sig kan opgaverne løses, men ikke samtidig. Man har et tilfælde av *interfrontal* tragik.

Den interfrontale tragik indeholder en *konflikt* (moralsk antinomi, «pligt-kollision»). Men det samlede omraade for konflikter er meget videre end som saa; ved ethvert tragisk forløp er der mulighed for konflikt, nemlig naar storhetens dobbeltvirkning forutsees mens der endnu er tid til at træde tilbage. Den tragiske skjæbne fuldbyrdes derimot *uten* konflikt, naar indsatsen betragtes som heldig enkeltvirkende, slik at katastrofen kommer som en overraskelse. I sidste tilfælde bortfalder det tragiske, naar det bare kan forklares som *underutrustning* at den handlende ikke forutsaa dobbeltvirkningen eller den uheldige enkeltvirkning. Soldaten, der melder sig som frivillig, faar ingen tragisk skjæbne ved at bli skutt; det var noget han maatte regne med. Han kan ikke ha hat noget kulturelt relevant haab som brytes ned ved denne katastrofe, selv om han paadrager sig den ved en art «storhet». Det tragiske forutsætter jo at indsatsen er forbundet med et empirisk eller apriorisk berettiget haab. Tror den frivillige sig utenfor fare, eller har faren overhodet ikke faldt ham ind (han er fuldpakket med romanlæsning og tænker bare paa medaljen som han skal komme hjem med, og hvad Tuppen vil si da) - da røber han en saa svak dømmekraft, at han ophører at være repræsentativ. Storheten i hans handlingsvalg skulde vel netop bero paa bevisstheten om den risiko han utsætter sig for. I førstnævnte fald — naar dobbeltvirkningen forutsees — kan det tragiske bortfalde ved at den handlende med vidende og vilje sætter en værdi paa spil; forløpet er da ikke tragisk, men eventuelt heroisk (se § 92).

Foruten den heroiske konflikt opviser livet en række konflikter som ikke kan kaldes tragiske selv om de ender med katastrofe - de konflikter nemlig, som rammer individet qua menneske og ikke qua stort menneske. De har sin naturlige plads mellem elementære eller anderledes kvalificerte katastrofer: En mand faar valget mellem døden og det at avsverge sin tro. Der behøves ingen biologisk storhet for at man skal ha livet forferdelig kjær, og der behøves ingen metafysisk storhet for at kunne se med rædsel paa den evige pine. Tilfældet grænser nær op til et andet, som bedre viser overgangen til helt elementære katastrofer: Et skib er kommet i brand i aapen sjø, livbaatene er ødelagt og havet vrimler av hai. Det valg som er stillet mandskapet gjælder bare maaten at dø paa. En «konflikt» som denne er bare et ledd i selve katastrofen. Som *saadant* kan imidlertid ogsaa denne konflikt komme med i et tragisk forløp, nemlig hvor et menneske paa grund av sin

storhet blir utsat for en slik enhet av konflikt og katastrofe: Folkets religiøse *fører* faar valget mellom at avsverge sin tro eller se sine paarørende bli pint; han utvælges blandt de overvundne fordi hans beslutning er repræsentativ. I den *tragiske del* av forløpet, der kan betragtes som avsluttet idet valget blir stillet, er motmagten ikke *indre*, hvad den altid er ved moralsk konflikt (jfr. litra H.), men ytre, nemlig den fiendtlige hærfører. En tragik som denne er bare tilsyneladende interfrontal; i virkeligheten er den monofrontal.

En tragisk konstellation (vi behøver nu ikke mere at se forløpet utspillet to the bitter end, det er nok at ha oversigt over mulighetene i en situation) - en tragisk konstellation kan oppleves som interfrontal av tilskueren, som da representerer den almindelige kulturelle stræben, uten at der er noget egentlig tragisk subjekt, eller uten at de tragiske subjekter oppfatter det interfrontale ved forholdet. Man behøver her ikke at opsøke undtagelsestilfælde som det at filosofen og pianisten er nødt til at bo i samme værelse. Statshensyn mot individuelle hensyn, nationalisme mot kosmopolitisk humanisme, «keiser» mot «galilæer», «tro» mot «viden», kjønnes forskjellige apperception av livet-----jo renere og sterkere hvert av disse kulturelementer er utformet, desto vanskeligere blir forsoningen eller syntesen med det motsatte element. (Muligheten for en ophævelse av motsætningene blir omtalt i § 91.)

Den interfrontale tragik er kanskje den mest kvalificerte av alle tragiske typer, forsaavidt som den rammede ikke engang kan ønske motmagten borte.

§ 87. Litra H. *Motmagten er indre eller ytre eller begge dele*. Om denne forskjell er der allerede sagt endel i kap. 8 og i forbindelse med interfrontal tragik under litra G. Man kan drøfte hvor grænsen bør trækkes. Vi har tat det standpunkt at regne fysiologiske og endog psykologiske faktorer til ytre motmagt naar de virker uten at passere den vælgende instans. Her er gradvise overgange, mindre og mere kan tilskyndelser av denne art (drifter, affekter o.s.v.) bli optat til censurerende behandling (i stigende grad ved den viljebestemte karakter- og personlighetsdannelse) og derved efterhvert gaa over fra ytre til indre motmagt; de ophører at være «blinde». Dette gjælder med andre ord karaktertræk der ikke ytrer sig som automatismer eller som et uimotstaaelig imperativ, men mere som en *tendens* til fiksation, utfoldelse eller hemning, saaledes intellektuel redelighet, seksuelt begjær og andre stheniske eller astheniske affekter, ærgjerrighet, feighet, vilje til objektivitet og logisk tænkning.

Karakteristisk er, at ved ytre motmagt staar der et besluttet subjekt, et samlet og ensrettet viljesliv og en usvækket aktionsevne ansigt til ansigt med

de beleirende kræfter.¹ Ved indre motmagt ligger kamplinjen ikke mellem subjekt og omverden, men i subjektets egen vælgende og energifordelende instans. Et *spaltet* subjekt slites mellem sine forskjellige tilskyndelser, en splintret vurderingsevne søker at orientere sig mellem uforenlige interesser, en lammet og blokert aktion stirrer efter en utfaldsport. Der er *borgerkrig* i den stræbendes bevissthet.

Den tragiske struktur ved indre motmagt består ofte i det at storhetens hensynsløse realisation vækker motforestillinger, hemninger, daarlig samvittighet - der melder sig andre interesser med krav paa ivaretagelse. Dette kan ske baade før og efter at indsatsen er præstert: «Ein andres Gesicht eh' sie geschehen, ein Andres hat die vollbrachte That.» Selvforagt og selvfordømmelse kan bli følgen. Faktorer av *nevrotisk* oprindelse danner ofte indre motmagt av farlig styrke; lyst og angst har samme utspring, subjektet forholder sig *ambivalent* til det adækvate objekt o.s.v. Flakkende mellem bevissthet og ubevissthet er den *rationaliserende* virksomhet: motiverne arrangeres efter ønsket, og naar handlingen er fuldbragt falder sløret: man har lurt sig selv; drivfjæren var ikke høiværdig, tvertimot. - Her kan nævnes den tragiske variant at et menneske i farlig grad utvikler sin evne til selvgjennemskuelse. Intet motiv er endelig; den moralsk-intellektuelle redelighets ironiske røntgenblik driver ham bare lenger og lenger indover i sig selv, indtil han mister enhver aktionsevne fordi han ikke kan staa inde for noget av det han gjør.²

Ved metafysisk tragik vil motmagten fortrinsvis være indre fordi forestillingen om det metafysiske miljø er avledet av det metafysiske behov og forsaavidt er en frugt av selvvirksomhet. Gud, «skjæbne», verdensmoral, Nemesis o.s.v. er forestillinger som henter sin livskraft fra subjektets imaginationsevne. De er derfor i nogen grad underlagt viljens indflydelse og de virker paa subjektets holdningsvalg alene ved at melde sig i bevisstheden. Undtagelsesvis findes metafysiske faktorer representert i det ytre miljø — kirkens tjenere (Guds stedfortræder), indviede kar, tabu, hellige dyr, inspirerte skrifter, profeter, medicinmænd, orakler o.s.v. har metafysisk skjæbnebestemmende kraft indenfor den respektive konfession.

1 Her maatte jeg avbryte skrivningen for at jage bort en gjeteflok, hvis altopløsende selskap jeg hadde paadraget mig ved min dyrevenlighet.

2 Sml. **Tilling**, Individuelle Geistesartung u. Geistesstörung i Grenzfragen Bd. 4 s. 12.

Ytre motmagt vil kunne gaa over til indre i det øieblik den handlende blir opmerksom paa den og anerkjender dens berettigelse. En slik overgang vil kunne hindre forløpet i at ende tragisk, og den vil ogsaa kunne gjøre et forløp tragisk som ellers ikke var blit det. Eksempel:

Den geniale radiumforsker har to maal: at gavne menneskeheten og at bli socialt og økonomisk istand til at egte frøken B. Han (A) tilbringer dag og nat i laboratoriet og aner ikke at hans organisme er ifærd med at ødelægges. Han er pioner, og først senere lærer man at beskytte sig. En dag ser han at ulykken er skedd, han har mistet sin potentia generandi. Opdagelsen knækker ham; nu kan han ikke mere fremstille sig for frøken B. Endnu har han menneskehetens frelse fra kræften, men de to maal var nøie forbundet i hans bevissthet; han fortviler mere og mere og ender med at ta sit liv.

Vi tænker os nu at han blir advaret i tide. Dermed rykker motmagten ind i hans eget sind og skaper konflikt. Menneskeheten eller privatlivet? Nogen beslutning magter han ikke at ta, og som sidste utvei forelægger han hele saken for frøken B. Hun erklærer at ville følge ham selv om han fortsætter som videnskapsmand. Et *tilløp* til tragik blir *avbøiet* ved at motmagten blir indre og dermed i det givne tilfælde aapner vei for et tertium.

Omvendt kan tragiken utløses ved at motmagten blir ytre: A er fattig og elsker frøken B med haab, men beslutter efter en sjælekamp at forsage hende for ikke at paaføre hende ulykke (fattigdom, brudd med familien o.s.v.) - et træk med social-moralsk, heroisk storhet. Det lykkes ham at gjennomkjæmpe prøven, og omsider falder han tilro med en anden kvinde.

Man tænke sig nu at under As indre kamp optræder C som liebhaver, og A kjender C som en skurk. Som As hustru vil B allikevel faa det bedre end ved at falde i klørne paa C. Dermed er det slut paa tvilen, og et samlet, handlekraftig subjekt vender sig mot den ytre motmagt C. Denne skyr ingen midler, og det ender med at A skyter ham ned under et voldsforsøk (repræsentativ handling). Fængselsophold og ødelagt helbred. B gifter sig med D og faar det rædselsfuldt.

En ny svingning kan tænkes, hvorved motmagten igjen blir indre. A bærer gladelig fængselsstraffen og vet at B venter ham naar han kommer ut. Men saa begynner det at dæmre for ham at han ikke dræpte C for at hjelpe B, men drivfjæren var raseri og skinsyke, da han trodde C var den foretrukne. Den ubevisste motiveringskunst har ført ham bak lyset. En mindre ømfindtlig moralist vilde git en god dag i disse muligheter og efter løsladelsen nærmet sig B med skjærpet appetit. Men A føler sig ikke længer

værdig; i sine egne øine er han nu en gemen morder; den indre motmagt, samvittigheten, stiller sig solidarisk med den ytre, retsapparatet.

§ 88. Litra I. *Den rammede bidrager til forløpet med eksistensskyld, fysiologisk skyld, funktionsskyld, psykologisk, etisk, kriminel eller metafysisk skyld. Begrepet «tragisk skyld».* — Uten interessebærende subjekter, ingen katastrofe; *eksistensskyld* et derfor alltid tilstede i et tragisk forløp. Eksistensskylden er et rent kausalt forhold som ingenting har med vurdering at gjøre. Det samme gjælder *fysiologisk skyld*. Denne skyldform er forsaavidt ogsaa tilstede i ethvert tragisk forløp, som storheten — ogsaa den erhvervede — maa søke ialfald *nogen* av sine forutsætninger i bærerens konstitutionelle egenart. Klart er forholdet, hvor det er en legemlig mangel der har drevet subjektet til at erhverve sig en storhet som compensation, og endnu klarere ved medfødt storhet. Filantropen blir dødssyk; det viser sig at han ikke har taalt luften i slumkvartererne. (Sin død bærer han kanske heroisk, men ikke det at hans arbeide maa avbrytes netop nu; halvgjort er det værre end intet.)

Funktionsskylden synes ved første øiekast at staa i samme stilling, fordi en ulykke man paadrar sig ved funktionsskyld (aande, spise, gaa paa gaten) tilhører det *fellesmenneskelige* livsomraade. Den flyter av et risikominimum som den rammede er utsat for ikke qua stort menneske, men qua menneske. Allikevel kan funktionsskylden tænkes at faa selvstændig betydning for et tragisk forløp, nemlig hvor den rammede ikke vilde ha utøvet den fellesmenneskelige funktion *nu, her og slik*, hvis han ikke var blit drevet av sin storhet. Filantropen har et kjøreuheld paa veien til slumkvarteret. Skulde han andetsteds hen, vilde han ikke tat *denne* droschen. Aarsaksforbindelsen er imidlertid saavidt «svak» at man villig maatte gi plads for en opfatning som utelukket funktionsskylden fra det tragiske forløp. Det engagement, kunde man si, som tar sigte paa storhetens realisation, har allerede forladt den fellesmenneskelige basis og tilhører det exceptionelle. I aktuelle tilfælde kunde snart det ene, snart det andet synspunkt ha mest for sig.

Ved medfødt storhet har det tilsyneladende heller ingen mening at tale om *psykologisk* skyld. Realisationen sættes jo igang av konstitutionelle kræfter som ikke behøver at formidles ved en viljesakt. Men som det ogsaa paa sit sted blev fremhævet, kunde en slik egenskap ha storhetsværdi bare for tilskueren, idet den for bæreren ikke skilte sig ut fra hans øvrige egenskaper. Skal bæreren bli klar over egenskapens (evnens) særegne betydning (f.eks. ved at møte motstand), saa maa han ta den op i sin bevissthet, vurdere den og vedkjende sig den. Dermed kommer ogsaa den psykologiske skyld med i

storhetens tilblivelse. At den derefter spiller en viktig rolle ved realisationen, behøver ingen nærmere paavisning.

Etisk skyld spøkte i bakgrunden da der blev talt om indre motmagt. Nu skulde man tro at naar et menneske faar etisk skyldfølelse ved at realisere sin storhet, saa hadde det været endnu «større» handlet om han hadde forsaget realisationen - og isaafald ophører han at være tragisk; ved at sætte sin storhet ut i livet paa *disse* betingelser gjør han ikke mere «sit bedste», handler han ikke mere repræsentativt. Men et menneskesind er ikke laget over et skema som vor nuværende viden kan fastsætte; teoretisk uforenlige tendenser kan blomstre side om side. Etisk skyldfølelse kan være tilstede selv om den handlende er overbevist om sin stræbens dominerende kulturelle værdi. (En slik værdi kan den jo ogsaa ha i sin *almindelighet*, men visse hensyn kan opfordre til at la den træde i bakgrunden *her og nu*.) Og man er jo heller ikke altid rede til at opgi den ved det første skjær av tvil. - Kunstneren arbeider paa sit store verk. Saalænge arbeidet paagaar kan han ikke tjene til sit brød; han underholdes av sin gamle mor som sliter sig ut for hans skyld. Hvad er det som avgjør om kunstneren er stor? Hans egen viden eller indbildning? Samtidens dom? Eftertidens dom? Hvilken eftertids? Hvilket rangforhold er der mellem den efterstræbte, eventuelt opnaadde, og den opofrede værdi? For den som i morens fredfulde alderdom ser et viktigere kulturelt anliggende end kunstverkets fuldendelse, vil tilfældet ikke være tragisk for kunstnerens vedkommende (selv om det gjaldt et malerisk eller plastisk verk som Michelangelos, en symfoni som Beethovens, et drama som Ibsens. Hos Hebbel er eksemplet tilnærmet realisert).¹ Desværre savnes en almenyldig, intersubjektiv maalestok. Den indbildske nar, som efter alt at dømme ingen evner har, blir ikke tragisk, om han lar sin mor slite sig ut og efterpaa blir knækket av samvittighetsnag. (Det maatte da være tragisk paa en anden basis, nemlig et opsving til etisk storhet hvis kilde er inficert av katastrofale ingredienser.) Grænsen maa trækkes i det enkelte tilfælde.

Skjønt kunstnerens egen indsats og gode tro er den samme i begge fald, vil det allikevel influere paa bedømmelsen av det tragiske i hans skjæbne, enten han har sukses eller ikke. Og det vil ogsaa influere paa hans selvbefreidelser. Men selv ved *avgjort sukses* er den etiske skyldfølelse ikke utelukket: Under arbeidets høispænding har kunstneren ikke sans for andet — nu, da alt er over, husker han moren dengang og dengang, den bøiede ryg, de trøtte øine.

¹¹ forholdet til Elise Lensing.

Eller han trodde ikke hun arbeidet *saa* hardt - nu da hun er død faar han vite at hun ogsaa hadde natarbeide, men tiet med det for ikke at distrahere ham.

Den første tanke man faar naar *straffeskyld* nævnes i forbindelse med det tragiske, er vel den: Kan kulturelt relevant storhet overhodet være strafbar? Blir ikke straffeloven til enhver tid holdt i overensstemmelse med den samme kulturelle vurdering, som ligger til grund for at noget kaldes stort?

Desværre forholder det sig ikke slik med disse ting som man helst vilde. Den menneskegruppe som producerer straffelovene er ikke den eneste som tæller kulturelt, og storheten kan faa sit stempel inden en anden slik gruppe end den straffelovkommissionen tilhører, en kunstnerisk, religiøs, filosofisk, politisk, idrætslig gruppe. Av *den* grund behøver ikke lovgiverne at repræsentere en inferior kulturbevissthet. De har bare andre maal at sigte mot. Straffeskyldens tragik er av den type som kan virke interfrontal paa tilskueren, selv om den for bæreren er monofrontal: Han anerkjender ikke det strafferetslige hensyn, bare sit eget storhetshensyn - mens tilskueren anerkjender begge og med smerte indser deres uforenlighet.

Den socialmoraliske bevissthet i et menneske arbeider undertiden raskt; veien er kort fra erfaring (kasus) til et nyt princip. Fuldt saa fort kan ikke lovgivningen tilbakelægge den induktive vei; kommissionen kan være inde paa den, men vender om; kanskje kommer man senere til samme resultat som den enkelte reformator, men *det tar tid*. Kommissionen har ting at ta i betragtning som den enkelte kan se bort fra. I denne tid staar gjældende regel og ny opfatning i strid med hinanden. Det moralske geni maa handle efter sin overbevisning, men dermed er han ogsaa strafskyldig.

Men ogsaa utenfor slike legislatoriske krisetider kan der opstaa en anti-nomi mellem det kulturelt store og det strafferetslig tilladelige. *Motivet* til en handling kan ha kulturell relevans, mens *følgen* sætter retsapparatet isving (formaldelikter, uforsættlig følge). Eller den handlende har vaaget et middel (f.eks. et underslag) i tillid til suksessen og det dermed forbundne økonomiske utbytte; men dette uteblir paa grund av uforutsette og uforutseelige sammentræf. Kort: Den repræsentative stræben mot individuel og kollektiv bekræftelse kan ikke altid begrænse sig til de strafferetslig tilladte veie; livet sprænger undertiden strafferettens ramme. - Noget lignende gjælder om den *moraliske* samfundsdom, som bæreren ikke deler.

Etisk og juridisk skyld kan ogsaa være knyttet til storhetens *tilblivelse*. Den unge A stjæler en idé fra gamle B, som falder sammen efter tapet. Ideen løser uanede evner hos A; han realiserer ideen til menneskehetens bedste

paa en maate som viser hans absolute overlegenhet over B. Derefter faar han høre om Bs skjæbne og dette budskap ødelægger ham. Hans egen indsats er nu for intet at regne mot den uret han har tilføiet B. Samtiden dømmer anderledes. — A hadde nok en «latent» eller «potentiel» begavelse ogsaa før han stjal utkastet, men uten dets inspirerende indflydelse maa man anta at den ikke vilde være kommet til utfoldelse. A vilde f.eks. være gaat tilsjøs for resten av livet, mens Bs idé gjaldt en metode for malmleting; A blir isteden mineralog.

Skylden kan være knyttet til storhetens realisation, som vi alt har set, og endelig til dens *følger*. I sidste fald er den etisk-juridiske skyld *en del av katastrofen*, ensbetydende med tapet av «den glade skyldfrihet». Den religiøse fører vil ha etisk-metafysisk skyldfølelse hvis han sparer sin families liv ved at avsverge sin tro - og han vil ha etisk-social skyldfølelse, hvis han «egoistisk» sikrer sig saligheten ved at prisgi sine nærmeste til bøddelens fantasi.

Forestillingen om en *metafysisk skyld* er i tidligere tider ofte blit knyttet til tragiske, eller rettere katastrofale forløp. Guderne gir mennesket storhet for at skaffe faldhøide til nedstyrtningen, mennesket realiserer sin storhet i strid med gudernes privilegier — overskrider de grænser som er sat for hans utfoldelse (jfr. ideen om «gudernes misundelse»). Eller guden bruker det store menneske som redskap og kaster ham fra sig naar hensigten er opnaadd. Eller mennesket kjøper storheten for sin sjæls salighet. - Vort synspunkt er her hverken historisk eller æstetisk, og spekulationer av denne art bør derfor ikke opta os uten at de gir et billedlig uttryk for en biologisk eller psykologisk realitet; som *fortolkninger* av disse kan vi ikke bruke dem. De kan da ogsaa naarsomhelst varieres og suppleres av opfindsomme hjerner. - En *real* etisk-metafysisk skyld kan den føle, som for at kunne realisere en storhet i den ytre verden forsømmer sin meditation. Den er da bare et sær-tilfælde av etisk skyld. Den *uforstaaelige* metafysiske skyld er derimot et eget begrep.

«*Tragisk skyld*». De foregaaende undersøkelser har git begrepet et foreløbig omrids. Den tragiske skyld maa komme til at indeholde baade et *aarsaks-moment* og et *vurderingsmoment*. Aarsaksmomentet kan være iklædt (foruten eksistensskyld) fysiologisk skyld, funktionsskyld, psykologisk, juridisk og metafysisk skyld (i græsk eller calvinistisk forstand). Storheten er én av de mange forutsætninger som katastrofen kan føres tilbake til. - *Vurderings-momentet* er iklædt etisk skyld; men denne etiske skyld er av dobbelt natur: den refererer sig dels til *storhetens realisation* som handlingsnorm, dels til *andre* hensyn som handlingsnorm. «Tragisk skyld» er derfor et syntetisk

begrep; det refererer sig til den risiko et menneske løper ved at realisere sin storhet, risiko saavel i aarsaksmæssig som i vurderingsmæssig henseende. Men denne risiko er ret beset den samme, enten realisationen senere viser sig at føre til sukses eller til katastrofe. Hvor derfor katastrofen maa betragtes som en *tilfældig* følge av storheten, blir anvendeligheten av begrepet tragisk skyld sterkt svækket; man fristes til at la det fare. Noget bedre er jo stillingen ved adækvat eller «nødvendig» tragisk forløp (jfr. litra K.). Jeg vilde allikevel ikke ha stillet begrepet op, hvis det ikke var for den aldeles dominerende plads det indtar i ældre teori om det tragiske. Og selv der har det hat skiftende indhold; snart laa vegten paa det metafysiske, snart paa det etiske o.s.v. For lægmanden har det en sfære av dunkelhet og dyp mystik. Bruker man det idag, maa man altid være rede til at støtte det med vidløftige kommentarer; det egner sig daarlig til at gaa ut i verden paa egne ben. Ordet tragisk alene dækker da ogsaa praktisk talt det samme meningsindhold, og skyldforholdet lærer en bedst at kjende ved at opløse det i sine enkelte bestanddele.

§ 89. Litra K. *Tilfældighet og nødvendighet i det tragiske forløp*. For en filosofisk aarsaksbetragtning kan forskjellen mellem nødvendighet og tilfældighet formentlig ikke opretholdes; alt i det totale forløp er for den principielle anskuelse like «nødvendig» eller like «tilfældig» - uttrykkene har egentlig ingen mening.¹ Skal de faa mening maa man først utskille et bestemt, avgrænset forløp, med begyndelse og ende, og holde sig strengt til dette. Lettest falder et slikt haandgrep, naar forløpet er belagt med *interesse*, naar det paa en eller anden maate falder sammen med en menneskelig stræben, en *plan*. Paa to maater kan et slikt interessebetonet forløp betragtes: Fra resultatet tilbake mot forutsætningerne eller fra forutsætningerne frem mot resultatet. I første fald har man resultatet foran sig som historisk faktum, mens betingelser og tilblivelse ligger i fortiden og maa rekonstrueres, eventuelt under tvil. I sidste fald lægges aktuelle betingelser tilrette for et fremtidig, mere og mindre tvilsomt resultat.

Ser man paa første fald, saa kan man i resultatets tilblivelse skjelne mellem væsentlige og uvæsentlige momenter (*essentialia* og *accidentalia*). For at faa ruten knust maatte manden kaste en sten, dette er væsentlig; uvæsentlig er det derimot om han kaster et stykke kvarts eller granit. Sondringen beror paa, at man ikke oppfatter resultatet med «teoretisk» eller «principiell»

i Sml. *Clauberg u. Dubislav*, Systematisches Worterbuch d. Philosophie art. Zufall.

nøiagtighet, men gjør et praktisk utvalg mellom de merker som kjendteegner resultatet. Utvalget bestemmes av meningen med indsatsen: Et hus, et skib faar mening, enhet, sammenheng og præg ved den *funktion* man har bestemt det for; mennesket skaper *ved sit forhold til* gjenstandene en syntese av planker, bolter, taugverk o.s.v. og kalder denne syntese et skib. Kvistenes indbyrdes beliggenhet i træverket er derimot uten betydning for resultatet skib. Saaledes ved alle menneskelige formaal: de faar omrids, navn, identitet ved det som mennesket *vil* med dem, søker i dem som dækning for sit behov. Deres «avgrænsning i altet» «svarer» til en avgrænsning i bevisstheten. Av dette utgangspunkt følger en anden filosofi end den principielle, en *praktisk* filosofi, og det er i den alene at motsætningen nødvendighet og tilfældighet har mening (bortset fra metafysiske systemer).

De uvæsentlige omstændigheter ved resultatets tilblivelse fanger overhodet ikke opmærksomheten (at plankerne kommer med bil eller tog, at bygmesteren har rød trøie o.s.v.), saalænge resultatet er overensstemmende med planen. Men hvis planen krydses (baaten er læk o.s.v.), da spør jeg efter aarsaken, og finder jeg den ikke ved de væsentlige (adækvate) træk ved tilblivelsen, saa undersøger jeg de uvæsentlige. Og der kan det hende jeg finder den: Oksen paa nabogaarden har stanget hul i baaten. Egentlig sigtet den paa bygmesteren, som hadde rød trøie, men han fik reddet sig ved et sidesprang. Naar planens forandring skyldes uvæsentlige træk ved tilblivelsen, heter det i det følgende at *aarsaken er tilfældig*.¹ I relation til resultatet skib kunde trøien like godt ha været blaa. Gjennem tilfældigheten vinder accidentalia interessemæssig relevans.

Nu viser det sig istedet at baaten er læk fordi plankene er markspist. Jeg spør bygmesteren, hvorfor tok De markspiste planker? Svarer han da: fordi jeg var fuld, saa er aarsaken tilfældig (medmindre manden bestandig er fuld) - men svarer han: fordi der ikke var andet materiale at opdrive, saa er den nødvendig. Det sees imidlertid straks, at gaar man endnu et ledd bakover i aarsaksrækken (det forrige «sidste ledd» betragtes da som resultat), saa opstaar der nye muligheter for tilfældighet: Hvorfor er der ikke andet materiale at faa? Fordi lageret brændte i forrige uke. Hvorfor brændte det? o.s.v. Spørsmålet, om en forutsætning er tilfældig eller nødvendig kan derfor

¹ i Anden formulering se *Rotscher*, Der Zufall und die Notwendigkeit im Drama, i Jahrbuchen f. dramatische Kunst u. Literatur B. I, Berlin 1845 s. 123, jfr. *Zimmermann* ibd. s. 376.

bare besvares naar man trækker en bestemt grænse for tilblivelsen, vilkaarlig fastsætter dens begyndelse. De betingelser som foreligger ved denne grænse *godtages* da som nødvendige.

Jeg mister min venstre tommelfinger under vedhugning; grunden er tilfældig: man kan nemlig hugge ved uten at fingeren følger med. (Hakket i huggestabben er derimot ikke til at undgaa.) Men hvis jeg er *født* uten venstre tommelfinger, er grunden ikke tilfældig, men nødvendig: Jeg trækker nemlig en grænse for efterforskningen ved min egen fødsel. De betingelser som forelaa paa *det* tidspunkt, godtar jeg som nødvendige fordi jeg aldrig har kunnet øve nogen indflydelse paa dem. At jeg *kunde* ha været født lydeløs, vakker, rik, som prins i et andet aarhundrede o.s.v. er «muligheter» som tilhører dagdrømmene og er uten værdi for mit reale bekræftelsessaab. Det tilfælde, at jeg er født med en utpræget sleivet og uvøren natur, saa det «ligner mig» at hugge finger istedenfor ved, peker paa nødvendigheten av en skala.

De *nødvendige* forutsætninger for et resultat maa man da dels se i «naturlovene», dels i den menneskelige viljes- eller hensigtsbestemte indsats. Under naturlove kommer her miljøets statiske og dynamiske fiksjoner, nattemørke, tyngdekraft, vekst og økende alder, biologisk død, naboens misundelighet og andre normale reaktioner o.s.v., fællesmenneskelige eller kjendte individuelle træk ved sjælelivet. Uten skarpe grænser gaar nødvendigheten ved det første skjær av tvil over i synkende grader av beregnelighet, indtil skalaen ender i den rene hazard, hvor menneskets planer er prisgit tilfældigheten. I episk og dramatisk digtning finder man ofte hovedpersonens *karakter* opstillet som urokkelig forutsætning; samtidig gir digteren i *ekspositionen* den tingenes tilstand utenfor karakteren, som han ber læseren godta uten kritik.

Denne art nødvendighet har imidlertid vist sig at kunne oppløses i tilfældighet naar man gaar ett eller flere skridt bakover i tilblivelsen. Stykker av nødvendig sammenheng adskilles ved tilfældige indslag, og nødvendigheten av den samlede kjede blir da ikke sterkere end nødvendigheten av det mindst nødvendige ledd. Ved skibet gaar en bakover til branden paa lageret og derfra til skjødesløse omstreifere, ved mennesket til foreldrene og det som gjorde at *de* kom sammen. Bare ved at trække en vilkaarlig grænse for tilblivelsen fik vi et forløpsfragment med nødvendig tilblivelse. Der er imidlertid ogsaa en anden slags nødvendighet; man kan kalde den første for *aapen* nødvendighet, den anden for *lukket*. A mister sin brors briller i græsset og finder dem ikke igjen, da de er faldt i et hul - tilfældig aarsak. A

mister dem i sjøen fra et skib, og finder dem ikke igjen - aarsaken tilhører den aapne nødvendighet. Broren B mister selv brillene i græsset og finder dem ikke igjen paa grund av en *lukket nødvendighet*: Hadde han været istand til at finde dem igjen uten briller, saa hadde han ikke behøvet briller overhodet. Bare ved en *tilfældighet* a\in Åz han finde dem igjen. C blir negtet fagforeningskort fordi han ikke har arbeide. Aarsaken til at han ikke har arbeide kan være svært tilfældig - han er f.eks. blit sagt op paa grund av en eiendommelig misforstaaelse. Eller den kan være «aapent nødvendig» - han er arbeidsudyktig paa grund av sykdom, evt. medfødt. *Lukket nødvendig* er aarsaken, naar han overhodet ikke kan faa arbeide uten at han først har fagforeningskort. Studenten maa opgi at ta eksamen, da han ikke faar privatelever; det maa han ha for at kunne bekoste sit studium. Tilfældig aarsak: En kvindelig kollega, hvis gunst han har forsmaadd, baktaler ham hos eleverne. Aapent nødvendig aarsak: Han mangler evne til at undervise. Lukket nødvendig aarsak: Han faar ikke lov til at undervise uten at han har eksamen. Jeg *kunde* ikke være kommet til verden som en billedskjøn prins i det ellefte aarhundrede, for hadde jeg det gjort, saa hadde det ikke været «mig». Undertiden avslører den lukkede nødvendighet en dobbeltvirkende impuls: Dersom psykopaten ikke hadde hat sin sykdom, hadde han heller ikke hat sin storhet; sykdommen er derfor en lukket nødvendig aarsak til storhetens opløsning. For at faa gjennomført revolutionen maa lederne smigre og ophidse massen; efter seieren vender massen sig mot lederne og fordrer den magt massen fortjener ifølge den anvendte agitation. (Naar et hjelpemiddel har to egenskaper, hvorav den ene ikke kan undværes, blir ogsaa den anden nødvendig.) Men massen kunde jo været anderledes — da har man den aapne nødvendighet. Svares der: Hvis massen hadde været anderledes, hadde revolutionen enten været overflødig eller mislykket — da er nødvendigheten lukket. Ved aapen nødvendighet vilde værdien ha været reddet, *hvis* forutsætningen a var blit forandret til a. Ved lukket nødvendighet hjelper ikke en slik forandring, for ved den bortfalder selve værdien. (I en monografi over motsætningen tilfældig—nødvendig maatte man her gaa baade i bredden og dybden. I forhold til opfatningen av det tragiske vil de givne antydninger være tilstrækkelige.)

Betegnelsen aapen og lukket nødvendighet har jeg ikke set anvendt, derimot støter man ofte paa uttrykket *ytre* og *indre* nødvendighet - desværre i regelen uten definition. Uttrykket *kunde* brukes synonymt med aapen-lukket, men indbyder ogsaa til andre opfatninger. Dels kunde man ved «ytre» nødvendighet tænke paa en faktor som var bundet av sin «causa»,

ved «indre» paa en som var bestemt av sin «telos». Eller med ytre nødvendighet kunde man forbinde den tvang som «ytre» kræfter utøver paa et forløp, naturkræfter og andre menneskers indgripen - mens «indre» kunde henvise til karakterens, moralens, logikens krav o.l. hos den handlende. Muligheten for endnu flere fortolkninger melder sig hos læseren naar han støter paa uttrykket hos de forskjellige forfattere i tragisk og dramaturgisk teori. Paa grund av denne flertydighet har jeg fundet at maatte avvike fra den sproglige tradition.

Tilfældige er slike forutsætninger, som senere viser sig avgjørende for planens skjæbne, men som den handlende hverken «maatte» eller «kunde» regne med. Mens nødvendigheten er knyttet til fiksationer og beregnelige variationer, er tilfeldigheten knyttet til det *uberegnelige*. Man tænke paa *veiret*. Eksemplet viser ogsaa, at der m.h.t. forutsætninger (likesom ved følger) kan finde en forandring sted fra tilfeldighet gjennom stigende adækvans til nødvendighet - nemlig ved voksende innsikt, her den meteorologiske. Hvad der for den uutviklede fremdeles er tilfældighet, maa den fremskredne undertiden ta i betraktning. Uttrykket *adækvans* har i det hele mange fordele fremfor nødvendighet; det fylder ordets absolutistisk-mineralske skorpe med dynamisk liv. Og det gir plass for den kommentar at vi jo ikke har andet end erfaringen at bygge paa, naar vi siger at a er en nødvendig forutsætning for resultatet A. Mange feilkilder kan komme med i erfaringen og dens fortolkning, ordet adækvans har rum for dem alle. Det viser det levende livs spænding mellem objekt og evne, mens ordet nødvendighet bare er en død formel. Motsætningen tilfældig—nødvendig er som fremholdt heller ikke skarp; overgangen dannes av en skala i adækvans. Med nødvendig *mener* vi altsaa høiadækvat, og med tilfældig *mener* vi inadækvat. I dramaturgisk teori finder man fortvæk uttrykket nødvendig, fortrinsvis «indre nødvendighet», brukt om en nexus som ikke engang er høiadækvat, men dannes ved et vilkaarlig utvalg blandt de bestemmende faktorer.

Et moment kan gaa over fra tilfældig til nødvendig forutsætning ogsaa paa en anden maate end den, at innsikten vokser. Det blev sagt, at hvad der ved tilblivelsen like godt kunde været anderledes, uten at resultatets praktiske identitet blev forskjøvet, kan henregnes til de uvæsentlige omstændigheter ved tilblivelsen, og at en interessekrydsende følge av et slikt uvæsentlig moment var at betrakte som tilfældig. Det resultat, hvis praktiske identitet er A (skib), har ifølge erfaringen de nødvendige forutsætninger a, b og c (planker, bolter, baatbygger). Om plankerne er av furu eller ek (a eller a_2), naglerne av jern, metal eller træ ($b - b_2 - b^{\wedge}$) o.s.v. er uten betydning for resul-

tatet skib (A), men viktig for resultatet polarskib, skib for videnskabelige ekspeditioner o.s.v. ($A-A_2$ o.s.v.). Jo mere indgaaende man beskriver resultatet, desto flere forutsætninger blir flyttet over fra at være uvæsentlige til at bli væsentlige, og desto flere arter av forstyrrelser gaar over fra at være inadækvate til at bli adækvate, fra at være «tilfældige» til at bli «nødvendige».

Som kuriositet kan endnu nævnes Karl *Marbes* lære om den «statistiske utligning»; Naar et bestemt «tilfældig» utslag av to eller flere mulige (guttefødsel, rød farve i roulette) har gjentat sig en viss tid, sker der et omslag; tallet naar aldrig svimlende høider (hvad der i naturen vilde bety katastrofe), der finder en «utligning» sted som om en usynlig regulerende haand grep ind. I et knapt referat som dette siger teorien nærmest ingenting, og de frodige spekulationer den indbyder til maa vi desværre forsage.

Tilfeldigheten er et essentielle ved livet saalænge vor indsigt er begrænset. Gjennem voksende kundskap fuldbyrder vi en successiv overgang, indvinder vi «kaos» for «kosmos»; d.v.s. dels tilpasser vi verden efter vore behov, dels vore behov efter den.

Ser man nu forløpet i omvendt retning, fra de givne forutsætninger til den mulige konsekvens, saa gjælder en aldeles tilsvarende betragtning, som det vil huskes fra avsnittet om strafferetten i forrige kapitel. «Nødvendig» følge betyr høiadækvat følge, «tilfældig» følge betyr inadækvat følge; mellem yderligheterne ligger en skala. Ogsaa her finder man tilfeldigheten som variant indenfor et adækvat hovedfenomen: Eksplosionen er en nødvendig følge av dynamittens antændelse, men i stenenes nedslagspunkter kan man iagttå en stigende tilfældighet. Man tænker da paa nedslagenes betydning for *andre* interessebetonede forløp, som ingenting har med skyingen at gjøre: I det kritiske øieblik er der en sten som korker nøkkelhullet for næsen paa den skinsyke egtemand, hvad der igjen blir bestemmende for familiens fortsatte samhold. Et skudd mot folkemassen træffer nødvendigvis (d.v.s. med høi adækvans - sandsynlighetsgrad kanske 1000 mot 1) en eller anden, men det er tilfældig at den rammede er P. W. Pedersen, en enkes eneste søn, som befandt sig i massen fordi... og som netop samme dag skulde ... o.s.v. - her er sandsynlighetsgraden kanske 1 mot 1000. Disse omstændigheter var nemlig ukjendte og derfor uvæsentlige for den som skjøt.

Analysen av tilfældighetsbegrepet kunde som andre slike forberedende undersøkelser været henlagt til et tidligere kapitel, saa vi her kunde nøie os med at anvende resultaterne. Men netop *denne* undersøkelse har jeg ønsket at ha i frisk erindring, naar aspektet skal anvendes paa det tragiske forløp,

I det tragiske forløp har man at gjøre med to hovedfaser av tilblivelse, storhetens og katastrofens. I detaljer kunde man sondre mellem storhetens, angrepsværdis, motmagts og foranledningens tilblivelse og paa hvert sted skille det tilfældige fra det nødvendige. Nogen værdi vil en slik undersøkelse i sin almindelighet og som tillæg til det foregaaende neppe ha. Skulde et praktisk tilfælde gjøre den ønskelig, er midlerne lagt tilrette.

For den *medfødte* storhets (evt. visse dispositioners) vedkommende ligger tilblivelsen i ukjendte arvebaner; for bærerens liv er arven en forutsætning han ikke kommer utenom, men i forutsætningerne for denne forutsætning finder han det frodigste spil av tilfældigheter. Overgangen til erhvervet storhet karakteriseres netop ved at de bestemmende tilfældigheter flyttes ned i bærerens eget liv. Jo mere man mener at skimte av medfødte træk i et menneskes storhet, desto lettere ser man den som uundgaaelig; man tænker: en egenskap som denne vilde ha brutt igjennem i et hvilketsomhelst miljø. Spørsmålet vækker et utal av andre spørsmaal og skal ikke opta plads.

Langt frugtbarere er betragtningens anvendelse paa katastrofen som storhetens følge; her har man et lettere tilgjengelig og ganske godt begrenset observationsfelt.

Naar det gjælder den moralske bedømmelse av den handlendes indsats, maa man sætte sig ind i hans vilkaar, mens han handler, mens han endnu staar med haabet i sjælen og midlerne i sin haand og ikke vet noget sikkert om hvordan alt vil løpe av. I andre tilfælde staar man overfor en given katastrofe med den opgave at klarlægge forutsætningerne. Digtere som Sofokles og Ibsen har brukt en slik retrospektiv metode. I regelen maa vi imidlertid forutsætte at det tragiske forløp ligger foran os i sin helhet, saa baade forutsætninger og katastrofe er git. Opgaven blir da at avgjøre i hvilken utstrækning katastrofen er en nødvendig eller tilfældig følge av storheten, eller rettere: *at fastslaa graden av adækvans i de enkelte faser.*

Motmagts tilblivelse i og for sig er i regelen uten interesse. Undtages maa den motmagt som representerer en anden kulturel stræben og derved faar præg av nødvendighet; i en særstilling staar ogsaa den motmagt som er en frugt av storheten eller har fælles genese med den og derved er knyttet til storheten med lukket nødvendighet. Ulike viktigere er imidlertid nødvendighetsspørsmålet ved *foranledningen* til, at motmagten blir rettet mot

angrepsinteressen, ved «kortslutningen» saa at si. To hovedvarianter frembyder sig: a. katastrofen kommer ved at storheten realiserer sig i det oprindelige miljø, b. ved at bæreren op søker et nyt.

ad a. En enkelt avindsmand i et forøvrig gunstig miljø vil fremtræde som tilfeldig motmagt, medmindre man gaar ut fra at der altid vil være «en eller anden» som ikke taaler sin næstes storhet. Anderledes hvor hele tidsalderen staar storhetsbæreren imot; hvor det netop er tidsalderens præg som har fremkaldt eller utløst storheten (tyranni) er nødvendigheten lukket. Eller storheten er av den art at den maa vække motmagt uanset tidsperiode, fordi der er noget fællesmenneskelig i reaktionen. Ved *indre* motmagt: Karakterens sammensætning kan virke tilfældig; der kan godt tænkes en stor kunstner eller politiker som *ogsaa* taaler at de unge kommer til. Visse karaktersammensætninger er mere sedvanlige end andre; naturen gir f.eks. nødig et menneske den værdifulle egenskap a uten at han samtidig faar den uheldige egenskap b eller savner den værdifulde egenskap c. Moralsk finfølelse lar sig vanskelig forbinde med handlekraft o.s.v. (se nedenfor).

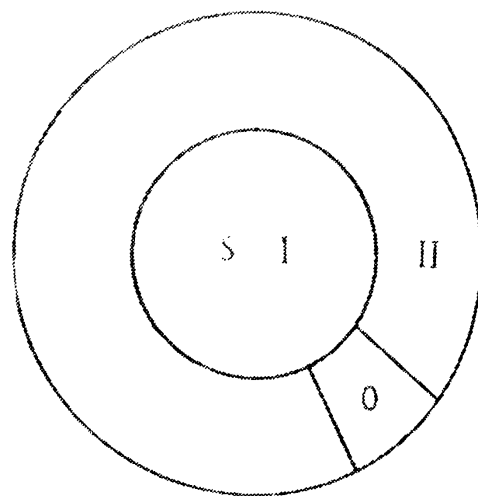
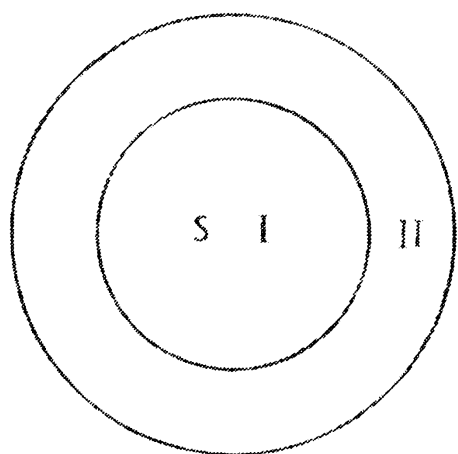
Skema: Forestiller man sig ad hoc storheten som en søile av brikker lagt enkeltvis oppaa hverandre, saa gives der brikker av en saadan form, at søilen vil styrte sammen selv paa det planeste grundlag, naar en viss høide er naadd. Med andre brikker vilde man teoretisk kunne naa en ubegrenset høide (planslepne skiver); men de jordiske grundlag er aldrig fuldkommen plane, og vinddrag og rystelser forekommer overalt. For at undgaa alle forstyrrelser maatte man opbygge et saa svært apparat at opstablingen tapte sin hensigt o.s.v. Katastrofen er overalt adækvat. Tilfældig er den derimot ved en opstabling som vilde staat sikkert hvis underlaget bare var nogenlunde plant (ved begrenset høide); men byggeren har i ufattelig uforstand valgt toppen av en kegle, eller utvalget av fundamenter var enestaaende slet (gjørme). Indenfor dette utvalg er resultatet adækvat.

Praktisk eksempel: En begavet og idealistisk politiker haaber at hans eneste datter, som han elsker over alt paa jord, skal føre hans livsverk videre (adækvat). Han opdrager henne til en betydelig politisk personlighet. Paa et diskussionsmøte lærer hun motpartiets fører at kjende og blir betat av hans glød (adækvat? tilfældig?); der opstaar et kjærlighetsforhold mellem dem og de gifter sig. Hun forutser farens forferdelige sindsbevægelser og tør ikke møte ham personlig; de reiser bort og fortæller i et brev om det som er hændt. I sin første desperation skriver faren et brev tilbake og forbander datteren. Men om natten har han en kamp med sig selv, og kjærligheten seirer (adækvat?). Næste morgen telegraferer han en forsonende tekst til

datteren og ber hende ta manden med sig og komme hjem. Ved en feil av telegrafvæsenet faar datteren brevet først, fortviler og skyter sig (tilfældig?). Eller: Ved mottagelsen av telegrammet dør datteren av glæde. Eller: Hun iler til sin mand med telegrammet; han er uforsonlig og sverger at ville ødelægge faren. Hendes øine oplades, hun forlater ham for altid og reiser hjem (NB togulykke), hvorefter alt ender med idyl. Eller: Datteren gaar til stationen for at telegrafere tilbake (en vei hun ellers ikke hadde gaat) og blir herunder rammet av en taksten (tilfældig) eller en meteorsten (endnu mere tilfeldig). Eller: Ogsaa hendes mand blir overvundet av farens kjærlighet; de reiser tilbake, og der blir fuld forsoning (adækvat?). Manden blir derefter skutt av sine meningsfæller som mistænkt for forræderi (adækvat? I forhold til forsoningen er følgen adækvat, hvis mandens parti er terrorister, men *det* er de jo ikke fordi svigerfaren er forsonlig — adækvansen er aapen.) Datteren forbander sin far for hans forsonlighet — uten den hadde hun nu levet lykkelig med sin mand i det fremmede (helt inadækvat?). Eller: Det unge par lar sig ikke bevæge av telegrammet; efterhvert stiller datteren sin viden til mandens forføining, hvorefter han i kraft av denne viden ødelægger svigerfaren og hans verk.

Som man ser er enkelte momenter utvilsomt adækvate, mens andre er like utvilsomt tilfeldige; atter andre, og det er vel de aller fleste, vækker *tvil*. Tja, siger man, et forløp som dette lyder rimelig, men et andet eller motsat forløp hadde ogsaa været rimelig. At tale om nødvendighet ved nogen av disse forløp som helhet har aabenbart ingen mening. Naar dramaturgerne taler om «indre nødvendighet», mener de da i regelen heller ikke andet end at forløpet er rimelig.

ad b. Hvor storheten realiseres ved at bæreren opsøker et nyt miljø, kan forholdet fremstilles ved et enkelt skema.

S betegner en gruppe subjekter omgitt av det nærværende miljø I, hvis gunstighetsgrad er 1.1 dette miljø kan livet holdes gaaende paa et lavtliggende plan og med stor lidelsesmargin. Bare ett av subjekterne, nemlig S_x , har opdrift og evne nok til at stræbe mot en høiere livsform; men for at realisere denne tanke maa han ut av det miljø han lever i. Det lykkes det repræsentative subjekt at gjennembryte grænsen og trænge ind i det omliggende miljøskikt II. Der kan da tænkes tre muligheter: Det nye miljø har gunstighetsgrad 2 cirkelen rundt, og storheten vil da med nødvendighet føre til succes. Eller det nye miljø har cirkelen rundt gunstighetsgrad 0, og resultatet av indsatsen blir da nødvendigvis katastrofe. (Om subjektet S_r kommer levende tilbake til miljø I, vil ialfald *haabet* være dræpt.) Tredje mulighet: Bare en sektor av det nye miljø har gunstighetsgrad 0, mens resten har gunstighetsgrad 2. Jo smalere sektoren med grad 0 er, desto mere tilfældig er den katastrofale utgang, jo bredere den er, desto mere adækvat blir tragiken. Tilfeldigheten kan vise sig at dække en underliggende adækvans: Subjektet S_j har en karakter som tvinger det til at angripe det nye miljø ved 0. Hvis han ikke angrep akkurat der, vilde han i det hele ikke ha overskredet grænsen (lukket nødvendighet).

Skalaen fra elementær tilfældig katastrofe til nødvendig tragisk kan gjøres anskuelig ved et eksempel, nemlig det ovenfor benyttede frugttræ. 1. Stormen brækker baade den rike og den fattige gren: elementær, tilfældig katastrofe. 2. Baade rike og fattige grener visner naar træet blir gammelt: elementær, nødvendig katastrofe. 3. Stormen brækker den rike gren paa grund av dens tyngde, men ikke den fattige: tilfældig, «tragisk» katastrofe. 4. Tyngdekraften brækker den rike gren, men ikke den fattige: nødvendig, «tragisk» katastrofe.

Nødvendigheten kan være knyttet til de forskjelligste arter av fikserte forhold (love), kemiske, fysiske, fysiologiske, psykologiske og logiske love, samt moralske hensyn (biologiske, sociale, autoteliske og metafysiske), idet hensigten nødvendiggjør de og de midler.

§ 90. *Gives der en helt nødvendig tragik?* Det er tydelig at den tilfældige tragik staar tilbake for den nødvendige, i betydning for den kulturelle stræben. Tilfældig tragik slaar haabet ned nu og her og for dette menneske, men ikke der, ikke i fremtiden, ikke for andre mennesker. Jo nødvendigere tragiken er, desto større er dét haabets omraade som lægges øde. Nødvendig tragik er *kvalificert* fremfor tilfældig tragik.

Jo lavere man sætter kravet til adækvans, desto lettere er det ogsaa at finde eksempler; eftersom kravet skjærpes, skrumper utvalget ind. Det ligger da nær at spørge om der overhodet kan tænkes en helt nødvendig,

almenmenneskelig tragik, en virkelig definitiv principiel blokade av en eller anden umistelig haabets vei til bekræftelse paa et almenmenneskelig livsberedskap. Vi spør da ikke længer hvad der er nødvendig under de og de forudsætninger (med et tilstrækkelig antal godkjendte forudsætninger blir enhver katastrofe «nødvendig») - som f.eks. temporære og lokale klimatiske forhold, den aktuelle samfundsform, den og den kulturelle periode, under herredømmet av de og de kollektive skinløsninger. Vi spør hvad der er nødvendig tragik under forudsætninger som er tilstede for alle mennesker til enhver tid, forudsætninger som ikke kan tænkes forandret uten at baade «menneskenaturen» og dens «kosmiske vilkaar» blir nye. Vi spør om der gives en artstypisk tragik i den forstand at et menneske altid vil møte den, saasandt han er bærer av visse storhetstyper.

Spørsmålet falder i to dele: i. Findes der nogen egenskaper eller evner, som til alle tider er blit vurdert som store av de kulturelt bevisste, m.a.o. som betydningsfulde for den fællesmenneskelige bekræftelseskamp? 2. Er det nogen av disse egenskaper som altid, direkte eller indirekte, vil føre til undergang for den tilsvarende stræben?

ad i. Hvis spørsmålet sigter til den mulighet, at hvert eneste eksisterende menneske i historisk tid gjennom hele sit kulturelt bevisste liv skulde anerkjende en fælles storhetsform som umistelig, da er spørsmålet besvaret med nei alt i det foregaaende. En kraftig nedskjæring av fordringene maa til, skal vi nærme os en positiv mulighet. Undersøkelser, som for sig alene krævet menneskealdre, maatte til for at sammenligne de forskjellige racers og kulturtraditioners vurderinger, veie og maal; man kunde ikke slaa sig tilro med en ytre overensstemmelse (f.eks. mellem germansk og japansk «heroisme»), men maatte gaa ind paa de enkelte forestillingers elementer og tilblivelse, tænke- og følemaatens dynamik o.s.v., og endda er det ikke sagt man naadde frem. Allerede i første omgang finder vi derfor undersøkelsesfeltet begrenset til, hvad man med kyklopisk sprogbruk pleier at kalde den vesteuropæiske kulturtradition; men ogsaa indenfor denne melder der sig nye grænser mellem et stigende antal separate vurderingsfællesskap. I filosofiens historie, som i billedet av Europa idag, leter man forgjæves etter formulerbare fælles hovedlinjer i den kulturelle stræben.

Det tør ialfald være klart, at bare *den* vil kunne operere med et artstypisk tragisk forløp, som i den samlede menneskelige bekræftelseskamp mener at øine et fællesskap i vurdering, et almindelig anerkjendt «ideal». Det sikreste er her at nøie sig med at antyde muligheten av en skala, hvor det flygtigste individuelle indfald danner den nedre pol, og som stiger mot stadig større

fellesskap hos de kulturelt bevisste, baade i tid og rum. Forholdsvis høit paa denne skala (for ikke at si paa det høieste trin) vilde man finde, eller rettere, maatte man stille, en vurdering som denne: Det er gunstig for den samlede bekræftelseskamp at hvert enkelt menneske utvider sin bevissthet og forfiner sin følsomhet, stiller sig sympatisk til sine medmennesker og søker at finde og realisere en mening med tilværelsen som enhet, sin egen og menneskehetens. Almindeligere kan disse sterkest utbredte fælles tendenser ikke godt formuleres. Viser det sig nu at enkelte av disse bestræbelser er forbundet med fare i samme grad som de gjør sig fortjent til betegnelsen storhet, da er man kommet saa nær et tilfælde av fællesmenneskelig tragik som overhodet mulig - indenfor det hovedaspekt som her benyttes.

ad. 2. At de forskjellige egenskaper, som medvirker ved realisationen av det ovenfor skisserte «humanistiske kulturideal» — redelighet, objektivitet o.s.v. - *disponerer* for tragisk forløp i et dertil egnet miljø, kan sees som en første tilnærmelse til nødvendig tragik. Saaledes risikerer den høitutviklede at lide under objektmangel; den kræsne har gjennomgaaende vanskeligere for at bli tilfredsstillet end grovspiseren, den høit dannede blir let ensom. I det hele: Jo større fordring, desto vanskeligere opfyldelse. En «universel tragisk tendens» kunde siges at ligge i det forhold, at evnen til lidelse vokser eftersom bevissthetslivet utvikles, man tænke paa skalaen mineral - plante - lavere dyr - høiere dyr - menneske - tragisk menneske. Det forutsættes da at den voksende bevissthet ikke medfører forbedrede midler til lidelsens bekjæmpelse, et spørsmåal som er værd at bli undersøkt.

Som disposition kan ogsaa nævnes det forhold, at «nerverne» ikke kan bære en utrustning av fantasi, følelse, hukommelse o.s.v. ut over et visst maal. Den historiske utvikling hittil, med kjendte og ukjendte detaljer, har en saa bred margin av meningsløs og forfærdende lidelse, at den i høi grad er egnet til at forbinde økende klarsyn og øket medfølelse hos betragteren med øket fortvilelse. Og billedet idag tyder ikke paa nogen nær forestaaende bedring i dette forhold, tvertimot. Det vilde jo heller ikke hjelpe fortidens ofre, hvis interesseliv er ugjenkaldelig ødelagt. Indtrykket kan bare bedres gjennom fortolkninger av fortiden og henvisning til fremtidige muligheter.

Under «dispositioner» for tragik kan man ogsaa nævne den «tendens» i naturen, at naar en «impuls», eller hvad man vil kalde det, er blit tilstrækkelig sterk, eller har gjentat sig tilstrækkelig mange gange, saa optræder der en mot-impuls, eller indtræder en reaktion (sml. *Marbe* og den «statistiske utligning»), hvorved man undgaar katastrofe. Sætningen siger egentlig ikke andet end at miljøet hittil har tilladt det organiske liv at eksistere. Gjælder

et slikt bevarende princip (som i naturen bremser paa den kvantitative «storhet») ogsaa for menneskenaturen med *dens* storhetsformer? *Hebbel* trodde det: En metafysisk regulator slaar ned det individ som har «overskredet sin naturs grænser» — enten gjennom «hybris» («anmasselse») eller fordi det blev gjort til et redskap i «fremskridtets» tjeneste. Sml. Ibsens «hjørnestene under nødvendighetens vrede» og den græske idé om gudernes misundelse. Hos *Herodot* (VII, 10) siger Artabanos til Xerxes: «Du ser at Gud slynger sit lyn mot de levende væsener, som rager op over de andre. Han tillater dem ikke at indbilde sig noget. De smaa derimot generer ham ikke. Du ser at lynet altid slaar ned i de høieste huse og trær. Ti Gud elsker at sette skranker for alt, som rager for høit op. ... Ti Gud tillater ikke at nogen anden end han selv nærer stolte tanker».¹

Pioneren vil under alle forhold let møte motstand, fordi planen er ny og uprøvet, umoden ogsaa kan hende; de forsigtige og traditionstro reagerer. Pioneren kan ikke beskyldes for manglende innsikt; det er ofte foregangsmandens skjæbne efterfølgerne kan takke for den innsikt de mener han burde ha. Sml. Welhavens Protesilaos.

Naar «visdommen» drives langt nok, kan den føre til tvil paa visdommens verdi (Prædikerens bok i, 18, jfr. VII, 4). Eftersom erkjendelsens «kule» vokser, tiltar ogsaa berøringsflaten mot det ukjendte. En stadig fortsat analyse angriper tilslut ogsaa verdier man helst vilde beholde urørt; tanken «slaar ind» og volder depression. Men denne peripeti indtræffer jo ikke i alle forskningsgrene; et langt stykke paa vei gir forskningen nyttige frugter og glæde i sig selv, og den hævder sig stadig som en av de viktigste haabets veie.

Kulturel stræben nødvendiggjør visse forsagelser og fortrængninger (proportionalt med innsatsens verdi?) av direkte driftsmæssige livsytringer, og dette kan naturen hevne (*Freud*, *Das Unbehagen in der Kultur*, Wien 1930).

Cæsarius av Heisterbach uttaler om klostervæsenets forfald: «Av alt dette ser vi, hvorledes disiplin avler overflod, og overfloden, hvis vi ikke eryderst forsigtige, ødelægger disiplinen, og disiplinen i sit fald river overfloden med sig.»

1 Cit. efter Svend *Ranulf*: Gudernes misundelse og strafferettens oprindelse i Athen, Historisk-filosofiske Meddelelser udgivne av Det Kgl. Danske Videnskabs Selskab, Bd. 18 s. 98. Se kap. V passim.

2 Cit. efter Thorolf *Holmboe*, Et blik ind i middelaldersk religion, Kirke og Kultur 1937 H. 8 s. 484.

Imidlertid er der ikke optat nogen statistik over storhetens skjæbne under skiftende vilkaar, og andet end en *disposition*, en tilrettelæggelse for tragik kan der ikke bli tale om i forbindelse med forhold som de nævnte. Noget tilfælde av principielt *uundgaaelig* tragik kan vi ikke rose os av at ha fundet.

En lokkende tanke er denne: Naar en storhet er av heterotelisk natur (den har sin værdi qua middel), vil den ikke kunne foraarsage nødvendig tragik; egenskapen (evnen) er jo netop blit kaldt stor fordi den erfaringsmæssig har vist sig at føre frem. Paa den anden side har en autotelisk storhet sin værdi i sig selv og er derved sikret sanktion i og med at den er til. Tankegangen virker dog sofistisk. For det første vil der i al praktisk forekommende storhet findes baade autoteliske og heteroteliske elementer som ikke altid lar sig skille. For det andet vil bæreren av den autoteliske storhet i regelen basere sin trivsel paa andet og mere end denne storhets blotte tilstedeværelse; ofte kræver storheten at bli realisert, og desuten er bæreren avhængig av andre værdier, f.eks. fortsat biologisk liv.

Her møter vi en anden tidligere omtalt forestilling, som det kunde være fristende at forsøke: Enhver fuldkommenhetsdrift indeholder et abiologisk moment og vil derfor før eller siden komme i konflikt med fortsættelses-hensynet. Teoretisk kan man imidlertid ikke avvise den mulighet, at det lykkes at utforme et fuldkommenhetsideal som baade er kulturelt relevant og lar sig forene med selvopholdelsen. En utbredt vurdering gaar endvidere ut paa, at det repræsentative menneske maa være rede til at *ofre* fortsættelsen for vekstens skyld; men konfliktens resultat er i saafald heroisk, ikke tragisk.

Momentet peker mot *interfrontal* tragik; kanskje vi der finder et frugtbare felt. Kanskje der gives en storhet A som separat lar sig realisere, og en anden storhet B som separat lar sig realisere, men som gjensidig utelukker hinanden tiltrods for at ingen av dem kan undværes i den samlede kulturelle stræben? Hver enkelt art storhet er, saalænge den tilhørende vei ikke er opgit, noget enganglig og umistelig, som ikke altid kan underordnes et andet kulturelt hensyn. Skal en slik konflikt bli nødvendig, uanset person og miljø, maa den være knyttet til fikserte forhold, m.a.o. enten til den jordiske dynamik eller til den menneskelige arts-typiske konstitution eller til samspillet mellom dem. Med andre ord til et lovenes «enten-eller» mot behovets «baade-og». For den jordiske dynamiks vedkommende kan man ikke se bort fra muligheten for en teknisk overvindelse av de ugunstige forhold, og det samme gjælder, omend i mindre utstrækning fysiologiske og psykologiske forhold (man tænke paa den optimistiske psykoanalyses perspektiver). En forandring i det menneskelige *interesseliv* kan vi derimot

ikke operere med her, da den vilde medføre at hele betragtningen maatte omlægges, som tidligere nævnt.

Den humanistisk-kulturelle stræben, som nærværende avsnit tar særlig hensyn til, forlanger paa den ene side samvittighetsfuldt overlæg, og paa den anden effektiv handling. Men jo sterkere evnen til begge dele er utviklet hos et menneske, desto vanskeligere vil han ha for at forene dem. Det samme gjælder om «egenskaps-paret» følsomhet og vid horisont (hvorved individet «brænder op»), om høitopdrevet individuelt og høitopdrevet socialt kulturberedskap (frihet ctr. orden, fantasi ctr. disiplin o.s.v.). Uforenligheten er ganske visst tilstede ogsaa paa et lavere, ikke-repræsentativt trin, men utløser da ikke katastrofe. Dog maa erindres, at ogsaa *viljen* kan ha præg av storhet (fiksationsstorhet) selv om evnen (kapacitetsstorheten) ikke er tilstede.

En central stilling indenfor disse uforenlige egenskaps-par indtar motsætningen mellem erfaringen og det metafysiske behov, mellem billedet av det historiske forløp og det universelle menings- og retfærdighetskrav, mellem den intellektuelle redelighet og den likesaa uopgivelige fordring paa en moralsk verdensorden, mellem e-billedet og ø-billedet, eller endelig, som det uttrykkes til daglig, mellem tro og «viden».

Hvad her er kaldt humanistisk kulturopfatning, anerkjender som *partiel* storhet paa den ene side gjennomført objektivitet, intellektuel redelighet og vid bevissthet — og paa den anden: følsomhet, menneskekjærlighet, høitopdrevet retfærdighets- og meningsbehov, brændende trosberedskap. Men hver for sig betyr disse egenskapsgrupper en ensidig utrustning. Hverken den «hjertekolde» intellektualist, som bare anerkjender erfaringens og logikens love, eller den blindt troende, som ryggesløst fortolker verdensløpet i stort og smaatt efter sine egne private behov, kan gjælde som repræsentativt individ for det samlede humanistiske kulturberedskap. Den første benytter anerkjendte midler, men formaar ikke at tilfredsstille det centrale behov. Den anden har fundet svar paa sit behov, men har opnaadd det gjennom midler som i alle livets øvrige forhold vilde bety legemlig eller aandelig død. Den objektive forskning har endnu ikke kunnet peke paa en fyldestgjørende mening med livet som helhet, snarere fører den til oppløsning av de sidste holdepunkter og prisgir os til den fuldstændige relativitet. Mere og mere frysende ensomme gjenfinder vi os selv i et gudløst univers, hvor vi tumles og knuses i et uhyre maskineri av interessefremmede kræfter, omkring os og i vort eget indre. Troen paa sin side rykker grundlaget væk under den menneskelige evnebruk og prisgir os til hazarden, til ønskebestemte subjektive domme. Jo mere et menneske i sin verdensopfatning nærmer sig maalet,

kjærlighetens hegemoni i et moralsk univers, desto mere forfusket er han blit i lys av den intellektuelle redelighet. Metodernes autoteliske værdi staar her i omvendt forhold til den heteroteliske: de «hæderlige» midler gir et ubrukbart resultat, og de «uhæderlige» et brukbart. Paa disse præmisser vil et levende metafysisk behov (med alt hvad deri indbefattes) parret med en brændende trang og en fremragende evne til at bruke en hæderlig metode, paa den ene side kjendetegne den kulturelt høiværdigste mennesketype og paa den anden disponere for fortvilelse med en til nødvendighet grænsende adækvans.

Til hvilket menneske skal man sætte sit haab om ikke til den som forener det høieste behov med den høieste evne? Det synes som vi her har mødt den tragiske form som nærmest svarer til det vi søker: den mindst betingede og den mest kvalificerte, en interfrontal, høi-adækvat tragik med gjensidig «berettiget», d.e. kulturelt relevant motmagt, en form, hvor storhetsinteressen rammes direkte ved storhetens realisation og hvor katastrofen er altomfattende. Som ild og vand fræser disse to høieste haabets riker mot hinanden; vandet slukker ilden, og ilden fortærer vandet. Ingen av dem kan leve uten den andens død, men tilsammen utgjør de mennesket. I denne forstand er menneskeheten en «tragisk slegt».

§ 91. Til spørsmålet om nødvendigheten av det tragiske, slutter der sig naturlig et andet: *Kan det tragiske overvindes?* — Først maa det gjøres klart hvad man mener med en overvindelse av det tragiske. Flere tolkninger er mulig; vi vælger her den som bygger paa følgende sontring: Enten er det *den rammede selv* som redder sit interesseliv ut av forløpets ruiner, eller det er *tilskueren*, som garderer sig mot en lignende skjæbne. I begge tilfælde kan hjelpemidlerne være *reale* (saklig begrundet) eller *irreale* (suggestive, affektivt overbestemte o.s.v.). Reale midler synes fortrinsvis at ha sin plads ved tilfældighetstragik, mens de irreale maa til ved mere høiadækvate former, ganske som ved elementære katastrofer. Det mangler dog heller ikke paa irreale midler ved tilfældig tragik. Real overvindelse av nødvendighets-tragik er en selvmotsigelse; i samme grad som overvindelse er mulig ophører tragiken at være nødvendig.

At det tragiske overvindes betyr noget andet og mere end at det bortfalder, avbøies o.l. Det tragiske bortfalder saaledes med det sidste storhetsbærende individ, men det tragiske forhold mellem storhet og katastrofe er ikke dermed overvundet; der er ikke aapnet nogen haabets vei, som før var stængt ved tragik. Overvindelse kan bare ske, enten ved at storheten gives adgang til at realisere sig, eller ved at den foreliggende storhetsform ophører

at være kulturelt relevant: man har oppdaget at haabet kan følge andre veie. De bedrede vilkaar og den fremskredne vurdering kommer efterslegten tilgode, mens det tragiske subjekt selv er uhjælpelig tapt. - At det tragiskes følger *overleves* (av den rammede) er heller ikke ensbetydende med at de er overvundet; et menneske kan være slaat ned i sit bekræftelsessaab uten at gaa biologisk tilgrunde. Vi befinner os her i grænsetrakterne mellem det tragiske og det ikke-tragiske. Det maa fastholdes at forløpet skal spille om centrale interesser; hvis derfor den rammede regenereres, og i sin tid (uten hjelp av «isolation» o.s.v.) oppbygger sig et nyt centralt interesseliv, maa det tragiske forløp enten betragtes som partielt, eller som et «pædagogisk» stadium. Kasuelle forhold maa her bli avgjørende.

Ser man nu først paa *den rammede*, saa er det vanskelig at faa øie paa reale overvindelsesmuligheter selv om tragiken er inadækvat. Hvis nemlig den rammede trøster sig med at forløpet var tilfældig og at en ny storhetsbærer vil ha bedre held med sig, da er han ikke blit rammet i sin interessekjerne, bare partielt; hans skjæbne er kanhænde heroisk, men ikke tragisk. Derimot kan den rammede, saalænge det biologiske liv er i behold, redde sig ved *skinløsninger*; jfr. kap. VI; som eksempler nævnes:

Isolation, distraktion og attityde: den rammede flygter fra aastedet og alt som minder om det indtrufne, han styrter sig ind i en hvirvel av overfladiske adspredelser, han fortsætter at eksistere paa de lav-autoteliske rester av sit interesseliv — en slik reaktion *behøver* ikke at kaste skygge over hans tidligere storhet. Her er det ikke tale om virkelige ressurser; kulturelt set er manden dræpt. Alkoholisme, narkotika, desperat «heroisme» eller rabulisme, martyrglans i egne øine betegner utveie av denne art. En *vurdering* av de nye livsfrugter i forhold til de tapte kommer ikke paa tale.

Omdigtning, fortolkning (rationalisering) og forankring. Ved omdigtning kan man f.eks. ophæve kausalforholdet mellem storhet og katastrofe; derved reduceres katastrofen til at bli elementær og storheten beholder sit principielle haab. — Principielt set er den ene fortolkning like god som den anden, saa længe man ingenting vet om den underliggende realitet eller dens fravær. Paa basis av erkjendelsesteoretisk nihilisme har den ønskebetonedde fortolkning like meget for sig som den der strider mot ønsket. Det tragiske forløp kan berøves sin tilintetgjørende karakter ved at stilles ind i en hypotetisk og ønskebetonet sammenheng: Den tragiske død skyldes bare tilsyneladende storheten, i virkeligheten ligger aarsaken længere tilbake, i en synd den rammede tidligere har begaat, eller hans fædre har begaat (Nemesis, slegtsstraf). Eller den er en gjenforening med verdensanden,

det absolute o.s.v. hvorfra jeget gennem individuationen er brutt ut for at forfalde til endelighet o.s.v. o.s.v. Intellektuel uredelighet kan man ikke godt tale om, saalænge fortolkningen bare stilles hen som en mulighed man har valgt at tro paa. Men skridtet er ikke langt til det at utgi troen for viden. I kapitel XI blir der git et litet overblik over den rike høst av godt og ondt som fortolkningen av det tragiske har frembragt.

Blandt forankringerne indtar den *religiøse* og den *heroiske* forankring en fremtrædende plads. Ved den første av dem utvides interessekredsen til det hinsidige, hvorved det jordisk-tragiske forløp blir partielt i forhold til helheten, eller endog et middel i bekræftelsens tjeneste. *Naadens* vei er viktigere end storhetens - av mig selv formaar jeg intet o.s.v. Er denne indstilling tilstede fra begyndelsen av blir forløpet ikke tragisk overhodet. - Paa grænsen mellem religiøs og heroisk forankring ligger ideen om den «vordende gud», det vordende moralske univers. For hver tragisk og uretfærdig skjæbne mindskes uretfærdighetens «totalsum» i altet med et tilsvarende kvantum. Hvad der hittil syntes meningsløst faar positiv værdi i det videre perspektiv; interessefronten utvides til at omfatte de sene slechter som skal nyde min lidelses frugt, tyngdepunktet forskyves til dem (jfr. § 112).

Den religiøse forankring *kan* være heroisk, men behøver ikke at være det. Den medfører ikke altid et stort offer, og naar den gjør det er fordelene ved de himmelske værdier i forhold til de jordiske altfor indlysende - valget er ikke altid beundringsvækkende. Den heroiske forankring stiller i regelen mindre voldsomme krav til den rammedes trosevne. Men ogsaa denne forankring kan, naar den er tilstede fra begyndelsen av, berøve forløpet dets tragiske karakter.

Den heroiske reaktion (uanset skillet mellem realholdning og surrogat) kan kort karakteriseres slik: For at redde en værdi som bæreren stiller høit, utfolder han en kulturelt relevant storhet som er forbundet med et betydelig offer - et offer det normale menneske ikke vilde magte at bringe. Den ofrede værdi *vurderes* lavere, men har til gjengjæld en desto sterkere affektiv valør. Goder, som veier tungt i valgets vegtskaal gaar saaledes til grunde, men den værdi, for hvis skyld indsatsen fandt sted, blir *ikke* ødelagt. Heri ligger den avgjørende forskjell fra det tragiske.

Den heroiske holdning kan være basert paa en saklig vurdering av det ofrede og det reddede gode (eller det forhindrede onde) og isaafald er forankringen real; om dette tilfælde handler § 92. Surrogatet er bare tilstede, hvor alt ligger tilrette for katastrofe (elementær eller tragisk), men hvor den rammede, efterat katastrofen er blit uundgaaelig, gjør en sjælelig

manøvre og - dør «for fædrelandet», «for fremtiden», «for det godes sak» o.s.v. — noget han indtil dette øieblik aldeles ikke hadde tænkt paa.

Mens den heroiske skinløsning ligger nærmest tilrette for den rammede selv, er der andre som mere er forbeholdt *tilskueren*; de fleste er tilgjengelige for begge. En fremragende god hjelp har tilskueren i *sublimationen*: Det tragiske opleves - receptivt eller produktivt - som autotelisk fænomen (sml. kap. IX). Dens viktigste form, som endog har sikker kulturel relevans, er omsætningen av det tragiske forløp til kunst og digtning, fremforalt til dramatisk digtning. Forløpet selv behøver ikke paa nogen maate at være mildnet eller forskjønnet; affektivt betyr allerede formgivningen en befrielse. Men naturligvis ikke saklig. Saalænge dette indrømmes vil der ved tragisk digtning ikke klæbe noget av hvad man kunde kalde det «æstetiske forræderi», og som bestaar i at medfølelsen og det saklig «Nicht-sein-sollende» ved det tragiske forløp opslukes av den kunstneriske nydelse, skaperglæde eller ærgjerrighet. Hos den «tertiære»¹ tilskuer i teatret er denne fare tilstede i rikt mon, og den støttes ved den lette anledning til isolation og distraktion; man tænke paa mellemakten med spisning, konversation og toilettepragt. Forskjellig fra isolationen er det forhold at den rammede eller tilskueren ikke fatter det tragiske perspektiv i det som foregaar og derfor bare har at overvinde en elementær eller anderledes kvalificert katastrofe.

Men tilskueren har undertiden en utvei til sin raadighet som er stengt for den rammede: han kan overvinde tragiken *realt*, d.v.s. han kan sikre sig selv og efterslegten mot en lignende skjæbne. Dette kan ske paa forskjellig vis.

- i. Han kan *fjerne den tragiske motmagt* (hvad den rammede ikke magtet) og derved gi storheten mulighet for realisation. Billede: Naar hjorden blir fredet, kan pragteksemplaret utfolde sig i fred. Den politiske fører skaffer sig midler til at utrydde sine fiender. Mangen en lurende motmagt (baade ved tragiske og elementære katastrofer) er blit ophævet gjennom tekniske, medisinske og psykologiske fremskridt, gjennom forsorgsvæsen, stipendier og assurance, gjennom voksende social bevissthet (ophør av rangforskjellen o.l.). Men nye motmagter kan opstaa istedenfor de gamle, og iblandt opnaar man bare en forskyvning av det tragiske.

i Man forestille sig den rammede («helten») som «første tilskuer» og digteren som «anden».

2. Motmagten er stadig tilstede, men *foranledningen* blir fjernet. Billede: Gartneren setter en støtte under den farlig riktbærende gren. Føreren beskytter sig ved en kraftig livvakt mot misundelsens dolk.
3. Han kan drive igjennem en *ny vurdering*\ hvorved den gamle, farlige storhetstype mister sin kulturelle relevans (man tænke paa den overdrevne spanske kongetroskap), og isteden faar man nye haabets veie som er mindre farlige.
4. Hvor den rammede interesse er forskjellig fra indsats-interessen kommer en fjerde mulighet: den rammede interesse mister sin værdi. Storheten vurderes som tidligere, men den fører ikke længere til tragisk katastrofe, i høiden til heroisk.

Naar man saa tilslut tar for sig det tilfælde av *nødvendig* tragik, som ovenfor blev fremstillet - konflikten mellem erfaringstroskap og metafysisk behov - er der da nogen utsigt til at *den* kan bli overvundet? Det maatte enten ske ved at begge storhetstyper kunde realiseres samtidig, men hvorledes skulde det bli mulig? Eller saa maatte den ene eller den anden storhetsform miste sin kulturelle adækvans. Har disse behov sine røtter i den menneskelige organisme, eller er de en frugt av opdragelse og tradition? Kan psykoanalysen med tiden tænkes at avsløre det metafysiske behov som en nødhjælp, der dækker enklere, realisable behov? Kan det metafysiske behov tænkes utskjaltet gjennom kjertelbehandling og eugenik? Eller kan vi komme til at gi os over i fuldstændig kritiskløs tro?

Spørsmålet lar sig foreløbig ikke besvare og det frister til løsslupne spekulationer. Alt som kan siges er dette, at indtil idag har endnu ingen, som oplever denne centrale tragik i dens fulde tyngde, kunnet gi anvisning paa overvindelse ad real vei. Den eneste mulige reaktion har været at hitføre tragikens bortfald, f.eks. ved selvmord. Nærmere realløsning ligger *forplantningens ophør*: Dersom konflikten opleves som principielt uløselig, samtidig som dens to stridende beredskapstyper kjendetegner den eneste menneskeværdige utvikling, saa gir den moralske konklusjon sig selv: Jeg maa undlate at skape nye interessebærere. Beslutningen vil danne en avsluttende epoke i menneskeslegtens utvikling; en panisk fortsættelse i tid betyr intet; slutpunktet er allerede naadd. Gjennem den heroiske forsagelse av «efterslegten» som en sammenraset haabets vei, faar den ofrende en følelse av autotelisk bekræftelse. Den tragiske indsigt har modnet en beslutning, hvorigjennem det meningsløse faar et skjær av virkelig mening, en beslutning hvortil alle fortidens anonyme ofre gir sit bidrag og i den forsagendes

bevissthet arbeider med paa den endelige forløsning. En følelse som siger: I denne forsagelse, dette nei til fortsættelsen, ligger menneskeformens ytterste kulturelle mulighet. Den utspringer av en dobbelt kilde: Den ene er et uslukkelig krav paa kjærlighet og orden i den samlede livsbedrift, paa retfærdighet og mening i alle bevisste skjæbner. Den anden er en uforferdet og ubøielig troskap mot erfaringen og de redskaper naturen har git os til at skille det holdbare fra det svigtende, det reale fra det digtede, det interessetjenlige fra det interessestridige. I det melankolske klarsyn naar mennesket grænsen for sin aandelige kraft og samtidig uttømmes dets evne til at lide. Da er hans taalmodighet opbrukt, og han stiller sit ultimatum til livet: Gi mig *garantien* eller jeg bruker min vilje imot dig og sletter dig ut. Men livet svarer bare med ny vildskap, og saa handler han. I denne handling tar han, tvungen og frivillig, konsekvensen av den stolte forbandelse som blev lagt paa slegtens førstefødte, dengang *ordenskravet* blev indbrændt i hans hjerte med uutslettelig skrift.

§ 92. *Det heroiske*. Enheten av reisning og tilintetgjørelse i denne ytterste holdning nødvendiggjør endnu en avgrænsning av det tragiske - nemlig i forhold til det *realt heroiske*. Den er saa meget mere paakrævet, som der hyppig finder en sammenblanding sted, ogsaa i digtning og teori.

Bestemmelsen av det heroiske møter de samme nomenklatur-vanskeligheter som meldte sig ved bestemmelsen av det tragiske (§ 1), og som her ikke skal nævnes paany. Dog er vel den sproglige tradition adskillig mere samlet, hvad det heroiske angaar,¹ og til denne tradition støttet vi den foreløbige karakteristik av det heroiske (heroisk indstilling, holdning, forløp, utgang, skjæbne), som netop blev git. Det hette der at «helten» (betegnelsen hviler paa tradition) forblir trofast mot en kulturelt høiværdig idé, tiltrods for at denne troskap bringer ham i fare eller paafører ham alvorlige ulykker.² Ulykken, eller rettere de værdier som ødelægges, er vurderingsmæssig av lavere rang end idealet, men affektivt veier den tyngre, - i motsat fald ingen heroisme. I troskapen mot idealet, den vise sig i standhaftighet eller i utfoldelse, finder helten central bekræftelse: «Tabets Alt din vinding skabte». Helten ofrer ikke forgjæves; i undergangens time er han livssvaret nærmere end før. Dette uttrykkes undertiden slik at «helten er større end sin skjæbne»: meningen er at han er uavhengig av sine øvrige interessers

¹ Sml. *Kowalewski* i *Grenzfragen* Bd. 4 s. 6 og 101.

² *Højfding*, *Den nyere filosofis historie* I s. 143 (Kjøbenhavn 1903).

skjæbne. Som man vil huske fra § 4 er ordet skjæbne brukt i dette arbeide som ensbetydende med: forholdet mellem det faktiske og det interesseadækvate forløp. - Det tragiske subjekt ofrer derimot forgjæves; i undergangen staar han maalet fjernere end nogensinde. Feltherren ofrer heroisk sin søn for fedrelandets frelse - og seirer. Taper han paa trods av offeret, er forløpet som helhet hverken heroisk eller tragisk, bare optakten er heroisk. Naar derimot offerrøken (andet ritual forutsættes umulig) røber leiren og foranlediger nederlaget, er forløpet som helhet tragisk, selv om optakten fremdeles er heroisk. Helten har tro, tiltro, til værdien og dens vilkaar, og denne tro bevares og styrkes gjennom de lavere værdiers undergang. Om det tragiske menneske oprindelig har tro, saa blir den tilintetgjort; dette er kjernen i den tragiske katastrofe.

Den katastrofe som heroisk holdning hyppigst fører til i digtning og teori, er biologisk (legemlig) død; men ogsaa andre ulykker kommer i betragtning. Meget taler saaledes for at ta langvarige og alvorlige *lidelser* med, selv om en avsluttende katastrofe uteblir. En hovedfordring er det her som ved tragik at forløpet finder sted paa viktige livsfelter, paa et tilstrækkelig «høitliggende plan». At forsagelsen eller indsatsen har den kulturelt set rigtige *retning* er ikke nok: En tandlægepatient er ikke uten videre heroisk. — Hvad der er sagt i forbindelse med det tragiske om den handlendes vurdering i forhold til tilskuerens, gjælder uavkortet her. Hvis «helten» poserer, og heller lar sig skyte ned end han gjør en indrømmelse som tilskueren finder kurant og slet ikke nedværdigende (f.eks. overfor en sindssyk angriper) — da virker han ikke heroisk paa tilskueren, men bare stivnakket o.l. eller endog abnorm. Heroisme med «utjenlige midler» kan ha kulturel relevans hvad *sindelaget* (fiksationen, motivet) angaar, men applikationen er irrelevant. «Uegte heroisme» kan man tale om naar taperheten dissimulerer en frygt eller feighet, naar opofrelsen er et paaskud til at slippe ut av tilværelsen paa anstændig vis, naar den er utslag av en overkompensation eller fremtvunget som en «dyd av nødvendighet».

For indsatsinteressens og storhetens vedkommende gjælder saaledes de samme betragtninger som ved det tragiske. Ved *motmagten* møter man den første ulikhet: Den heroiske motmagt har altid en *indre* komponent, se nedenfor. Viktig er ogsaa en anden motsætning: Av central betydning for det tragiske var den «berettigede», den kulturelt relevante motmagt; men ved heroisme maa motmagten være kulturelt irrelevant eller av ringere verdi i det aktuelle tilfælde. Likeledes er det nødvendig at ulykken rammer en anden interesse end indsatsinteressen. Begrundelsen vil fremgaa av det følgende.

Ulykken maa ogsaa her staa i funktionel forbindelse med storheten, og der maa bli plads for et *valg* *ha.* heltens side. Heroismen forutsætter engirt *rangorden* hos helten, slik at han ikke er i tvil om hvilken værdi han bør foretrække. Men denne rangorden kan godt bli til i selve prøvens øieblik; det er den aktuelle vurdering som anviser den reddede og den ofrede værdi deres relative plads. I det ene tilfælde er det heroisk at ofre familien for videnskapen, i et andet er det omvendt. Helten har lov, ja *pligt*, ifølge sin vurdering, til at ofre det ene hensyn for det andet. Naar han gjør det (det avhænger alene av hans «viljekraft») da vet han sig, hvad dette engagement angaar, etisk og endog metafysisk skyldfri og føler sig modnet og værdig til at motta bekræftelsen — fra hvilken kant den end maatte komme (Gud, eftermæle, egen overbevisning o.s.v.). Heroisme er derfor den diametrale motsætning til etisk skyld; den er etisk fortjeneste av første rang.

Hvorfor kan da ikke den tragisk situerte redde sig ved heroisk holdning in statu mortis? At gaa med løftet pande og ubrutt haab ut av livet, med blikket rettet mot hypotetiske, men altbekræftende værdier og vidne om, at den plumpe skjæbne som beredes ham av mindreværdige kræfter er magtesløs overfor menneskets ukuelige vilje og de evige idealer----- er ikke det ogsaa for en humanistisk norm en høiværdigere holdning end den at la sig nedknuge av ulykker og forlede til svartsyn og selvopgivelse? Spørsmålet er indirekte besvart i forrige paragraf og vilde ikke været nævnt her hvis man ikke saa ofte støtte paa det baade i dagligtale og teori.

Det er allerede fremholdt at en opgivelse av kampen paa et tidspunkt, da der (efter betragterens dom) endnu var principielle reserver tilbage, ikke har kulturel relevans. Et sammenbrudd som ikke er «saklig» begrundet, adækvat, saa at si, — som finder sted der en bedre mand, en klarere dømmekraft, en større styrke vilde fundet nye, principielle kampmuligheter - staar tilbake for heroisk holdning. Men tar man saa for sig de situationer hvor den principielle kampmulighet maa ansees tapt, da vil enhver heroisk variant fremstille sig for den redelige (han være offer eller tilskuer) som irreal løsning, som svindel, og dermed tape sin kulturelle relevans. Betragteren ser f.eks. den heroiske holdning som utslag av ensidighet, begrænsning, irreal forankring o.s.v. Militære helter er ofte blit hjulpet til sin indsats ved en snever eller ved krigen avstumpet bevissthet. Heroisme betyr maksimum av handlekraft og forutsætter derfor en dristig avslutning av den kritiske overveielse, eller et brudd i forbindelsen mellem handling og kritik. Særlig illustrerende er tilfælde, hvor motmagten er kulturelt relevant eller hvor det netop er indsatsinteressen som rammes, slik som ved den foran

fremholdte uforenlighet av empirisk redelighet og metafysisk behov. Her er det ikke mulig paa saklig grundlag at etablere en slik rangorden som det heroiske fordrer. Enten er da den reddede og den ofrede interesse inkommensurable, eller saa er de likeverdige - ved den sidste variant er de endog identiske.

Overgangen fra tragisk til heroisk holdning¹ sker da ved at der in extremis rebus opdukker en anvendelig rangorden som den rammede ikke tidligere kunde ha arbeidet med. Motstanden har bragt ham til klarhet over sin stilling og vækket hans pathos; den haardeste prøve maatte til for at fremkalde hans høieste evne. Overgangen fra heroisk til tragisk holdning indtræffer tilsvarende ved at den stræbende anfaldes av *tvil* paa den rangorden som hittil har holdt ham oppe og i tillid til hvilken han har brændt broerne bak sig, - *tvil* paa dens brukbarhet eller dens reale natur. Et første blaf av tragik kommer der saaledes i den heroiske holdning hos Jesus av Nazareth, idet han siger: «hvorfor har du forladt mig». Dersom det næste utbrudd «det er fuldbragt» kan fortolkes slik: nu er det allikevel for sent, da blir der en mulighet for at Jesu skjæbne kan opfattes som tragisk. Den almindelige antagelse er dog den at troen var sterk nok til at overvinde de korte stunder av *tvil* og svakhet, og forløpet blir isaafald avgjort heroisk. En lignende betragtning melder sig ved Ibsens Brand, naar han siger: «Gjælder ei et frelsens fnug / mandeviljens quantum satis?»

Motsætningen er imidlertid ikke skarp og mange mellomformer kan tænkes og findes. Den stræbende har f.eks. basert sig paa en eller anden gjængs forankring («det godes seier» e.l.), men han er klar over at dens realitet ikke er godtgjort. Noget avgjort standpunkt har han ikke tat til dette spørsmål; hans indstilling er nærmest denne: Er ikke forankringen real saa burde den ialfald ha været det, og i alle tilfælde er jeg rede til at ofre mit liv. - Vigtigere er en anden mellomform som man kan kalde den heroisk-tragiske: Helten vælger nok at prisgi den ene værdi til fordel for den anden, som han vurderer høiere, men han gjør det uten haab og uten seiersfølelse, fordi han bare kan vælge indenfor en ring av resignation. En politisk fører er fanget av pøbelen, som truer ham med en pinefuld død hvis han ikke vil opgi hvor hans familie har gjemt sig. Han vet at de vil

i Den rent ytre, fysiognomiske holdning har betydning som *symptom* paa den reale interessestatus og spiller i det poetisk-tragiske en viktig rolle; men den forpligter ikke tilskueren til nogen bestemt dom.

bli fundet før eller senere og skutt, og at de vilde omkomme ynkelig selv om de ikke blev fundet. Allikevel kan han ikke faa sig til at røbe dem, og trudselen blir iverksat. Situationen er helt uten haab for ham selv og hans familie. Og hvad massen angaar saa blir den bare endnu mere ophidset gjennem offerets trods. Det er under helt andre forhold at en «heroisme» som den han opviser virkelig bidrager til at etablere et sindelag. At «dø for ideen» har ingen mening, naar ideen ikke gavnes ved offerets død. Hvis alle nordmænd «dør for Norge» saa blir der ikke længer noget Norge at dø for. Det heteroteliske perspektiv bortfalder i slike tilfælde og der blir igjen bare en rent autotelisk (evt. metafysisk) tilfredshet, fordi man har handlet i overensstemmelse med sin vurdering eller sin «beste følelse». Sml. det heroiske avkald paa religionens og andre hypotetiske værdiers trøst, hvor følelsen av at ha bevaret en viss aandelig renslighet paa ingen maate kan ophæve eller overstraale lidelsen ved den kosmiske ensomhet og den metafysiske hensigtsløshet. Noget lignende gjælder ved den heroiske opgivelse av forplantningen; tapet overskygger gevinsten i en saadan grad at alt snak om virkelig bekræftelse maa bortfalde. (Forholdet er bedømt rent tankemæssig; gemyttets indflydelse paa vurderingen er vi nødt til at se bort fra her.) Forløp som ligger nærmere det heroiske kunde man kalde tragisk-heroiske; det er ogsaa gjort av Fredrik *Paasche* i anvendelse paa Hamdesmaal. Den tragiske utgang (taps-følelsen) blir tydelig overstraalt av den heroiske bekræftelsestro: «Det skal lyse av vort navn».

Heroisme og tragik er som man ser to kvalifikationer ved et forløp som vel har faktorer fælles (storhet fører til ulykke), men som principielt set er forskjellige. Der gives tragik som ikke viser heroiske træk; man tænke paa tilfælde av medfødt storhet som bare realiseres indtil katastrofen er der; ogsaa ved erhvervet storhet kan utgangen komme pludselig, motmagten er da rent ytre. Ved heroisme er motmagten ogsaa indre; ulykken maa kunne forutsees og avverges, et valg kunne træffes, en fristelse slaaes ned. Den blot imponerende kamp er ikke nok. Det kan derfor fra vort synspunkt ikke kaldes heroisk, at *Schiller* trods sygdommen magtet at fortsætte sit arbeide. Beundringsværdig o.l. vil her være det rigtige uttryk. Det heroiske maatte ligge i at han ved at arbeide fremskyndet sin død, skjønt han heller vilde leve, eller paaførte sig selv betydelige lidelser som han ellers hadde sluppet.

Paa den anden side gives der heroisme som er helt uten tragiske træk. Helten faar valget mellem at dø eller forraade sine venner og erklærer sig rede til at dø; pelotonen tar opstilling og helten venter bare paa smeldet. Da viser det sig at han bare er sat paa en prøve og nu kommer belønningen. Tragiken er ogsaa fjern naar helten ikke et øieblik har tvilet paa sin opgave: Holde ut til det sidste og derved vinde bekræftelsen, livets krone - f.eks. de kristne martyrer.

En tanke som let vil melde sig hos læseren er denne: Hvilken betydning har det for den sontring vi vil undersøke, at katastrofen kan forutsees som adækvat? Kan et forløp overhodet bli andet end heroisk naar den handlende vet at han utsætter sig for en sikker eller sandsynlig katastrofe? Og hvis han *ikke* er opmerksom paa en fare som ligger i dagen, røber han da ikke et underskudd i dømmekraft som berøver ham karakteren av repræsentativt individ? Har det mening at tale om adækvat tragik i denne forstand?

Spørsmålet er indirekte besvart ved de foregaaende utredninger, men kan fortjene at belyses direkte. Vi tar først det tilfælde at det er den handlende selv som forutser katastrofen. Anser han denne som sikker, blir holdningen heroisk medmindre valgmomentet er sterkt svækket; dette kan tænkes at være tilfældet ved medfødt storhet. Ved ren fiksjon bortfalder den heroiske kvalitet, men endnu kan den tragik være tilstede som bare opfattes av tilskueren. - Er det bare en *fare* den stræbende er opmerksom paa, kan der bli plads for tragik selv om valgmomentet er sterkt. I og med faren er der ogsaa git et haab, og farens tilstedeværelse utelukker ikke haabets kulturelle relevans. Var der ikke vanskeligheter at overvinde saa fandtes der heller ingen kulturel stræben. Men ved heroisme omfattes katastrofen av den handlendes forsæt (i strafferetslig forstand, sml. § 68) eller iethvertfald av en *dolus eventualis*, av psykologisk skyld: *Selv om* det skulde gaa galt, saa vil jeg handle som jeg gjør. Ved ren tragik er dette anderledes. Katastrofen kan der ikke engang være omfattet av en *dolus eventualis*, for isaafald var indsatsen unødvendig: Haabets vei var blokert paa forhaand og en aktion paa trods herav vilde bare bety en overflødig stadfæstelse. Det tragiske subjekt er kulturelt søkende, mens det heroiske har fundet paa forhaand og «bare» har at realisere. Ogsaa her støter man paa det heroisk-tragiske som en mellomform.

Naar der tales om katastrofe maa man erindre at ordet er brukt baade om den interessers undergang som er ophav til hele aktionen, og om andre interessers undergang, naar ulykken er betydelig og uoprettelig (definitionen i § 61). Her er det nu viktig at gjøre en sontring: Brukes

ordet i den førstnævnte betydning, saa indtræffer der overhodet ingen katastrofe i det heroiske forløp, eftersom de ofrede værdier er inferiøre i forhold til indsatsværdien. Brukes ordet i den anden betydning, saa har man katastrofer i begge slags forløp, men i det tragiske blir katastrofen mere omfattende.

Den tragiske storhet er i mange tilfælde vel forenlig med svigtende forutseenhet. Pioneren f.eks. trenger ind i et ukjent omraade hvor erfaringene først maa gjøres. Visse storhetstyper er av den art at en samtidig utviklet kjølig beregningsevne vilde ha virket reducerende paa storheten (man tænke paa affektivt eller «instinktivt» betinget storhet som hensynsløs menneskekjærlighet o.l.). Naturen er nu engang slik at den ikke fordeler sine gaver likt mellem alle evnekategorier.

En handling kan ha heroismens ytre træk uten dens karakteristiske forutsætninger. Det viser sig (at drøfte mulige metoder til en slik konstatering vilde føre for vidt) at handlingen er utsprunget av «forfengelighet» (trang til at *gjælde* for stor, sml. *Lukian* om Peregrinos selvopbrændelse) overkompensation (paa «feighet», mindreværdighetsfølelse o.s.v.), «dyd av nødvendighet» (ellers vilde det gaat endnu værre), fiksjon, mani, bevisstløshet (sml. dyr som «ikke kjender frygt»).

§ 93. *Tragik og livsanskuelse*. Tragik er definert som ødelæggelse av den prinsipielle kampmulighet; i det tragiske forløp ligger fordærvelsen i haabets vei. Ved forløpets begyndelse maa der altsaa være haab tilstede, og ved forløpets slut maa haabet være dræpt, - det tragiske har sin plass *paa veien* mellom haab og ikke-haab.

Av dette følger, at to grupper subjekter er avskåret fra at oppleve et tragisk forløp. Den ene gruppe bestaar av dem, hvis haab er grundet paa ønsket og viljen alene og derfor er uavhengig av ethvert empirisk forløp. Hvorledes det end gaar med alle deres reale værdier, saa bevarer de sin hypotetiske centralverdi, fordi de ganske enkelt negter at den er rammet. Til denne gruppe hører alle «svorne» optimister og de fleste religiøst troende. For dem opplyser et tragisk forløp ingenting om det ene fornødne, bare om selvhævdelsens vildfarelser og kjødets skrøpelighet. I sidste instans redder de sig ved den rene fortolkningsakrobatik uten spor av skrupler. Denne holdning er kulturelt relevant i deres egne øine, men uanstændig i deres, som forlanger intellektuel redelighet.

Den anden gruppe bestaar av dem, som allerede fra begyndelsen av var uten haab, og som derfor ingenting hadde at tape. Slike mennesker maatte man søke blandt nihilister, buddhister og tilhengere av *Schopenhauers*

filosofi. For dem er det tragiske forløp bare en unødvendig bekræftelse paa ting de allerede var paa det rene med.

Livsanskuelsen (i ordets videste betydning som omfattende baade ønske-, arbeids- og erfaringsbilledet) har paa dette vis betydning for muligheten av at oppleve en skjæbne som tragisk i vor forstand. Men forholdet kan ogsaa være det omvendte. En tragisk skjæbne synes nødvendig at maatte øve en viss indflydelse paa baade den rammedes og tilskuerens opfatning av «livet». Det tragiske er nemlig egnet til at opleves som et *bevis*; de elementære katastrofer forholder sig til den tragiske som forsøkene paa at tredele vinkelen med passer og linjal forholder sig til beviset for at det ikke gaar an. Det tragiske medfører derfor ifølge sin natur en pessimistisk opfatning av vilkaarene for den interesse, som var engagert i forløpet. Pessimisme betyr her: manglende tro paa muligheten av en interesses virkeliggjørelse. Hvert enkelt tilfælde av tragik vil medføre sin egen applikation av pessimismen, bestemt ved den rammede værdi og maaten den blev rammet paa. Altsaa i første omgang en rent *kasuistisk* pessimisme. Selv ved den nødvendige tragiske uforenlighet av metafysisk behov og intellektuel redelighet er pessimismen begrenset til det implicerte spørsmål. Men her tangerer den rigtignok en almindelig værdipessimisme: en opfatning som ikke benegter at «det onde» kan overvindes, men hævder at «det gode» (de biologiske, sociale og lav-autoteliske værdier), selv om de realiseres, *ikke strækker til*.

Trangen til generalisation vil let forlede offer og tilskuer til at utlede en *universel* pessimistisk livsanskuelse av det som er hendt; men man maa holde fast paa at det tragiske forløp ikke har beviskraft utenfor sine kasuelle forutsætninger. Skal en slik induktiv (og derefter deduktiv) slutning kunne staa sig, saa maa den konstatere ikke-realiteten av et princip, som staar og falder med sin *undtagelsesfrie* gyldighet. Men netop denne egenskap har princippet om den «moralske verdensorden»: svigter det i et eneste tilfælde, saa gjælder det ikke overhodet. Princippet kan omskrives slik: Alle interessebæreres skjæbne skal ha *mening* i stort og smaat. At den har mening vil si at interessebæreren eller tilskueren er fuldt ut tilfreds med den. Vi har foran opstillet kravet paa den moralske verdensorden (den metafysiske retfærdighet) som et uundværlig kjendtegn ved det («humanistisk» set) kulturelt relevante hel-menneske. Dette krav blir utsat for en alvorlig prøvelse allerede ved de elementære katastrofer — først og fremst ved de uskyldig paaførte, men ogsaa ved de «selvforskyldte», fordi det er umulig at opstille nogen kommensurabilitet mellom brøde og straf.

Allerede elementære katastrofer gir basis for en *anklage mot «verdensordenen»*, fordi den først har utstyrt os med de og de vitale interesser og derefter krænker disse interesser paa det skrækkeligste. Ved elementære katastrofer staar der endnu en teoretisk vei aapen: overvindelse av motmagten ved fuldkommengjørelse; men ved de tragiske er denne utvei stengt. Den tragiske skikkelse samler i sig en hel menneskegruppes livskrav og evne og gaar foran den som en haabets plog. Og det tragiske offers klage er hele menneskegruppens klage. I intet tilfælde er retfærdighetskravet og fuldkommenhetsviljen krænket med raaere likegyldighet, med blodigere haan. Ingensteds opleves et forløp i den grad som et *bedrageri* fra livets side, ingensteds skapes der en dypere forvirring i bestikket. Mens den elementære katastrofe viser hvad man *risikerer* ved at være menneske, fortæller den tragiske hvad det *betyr* at være menneske; den gir de ytterste omrids av vor «kosmiske situation».

Og i tragikens lys er denne situation ikke til at bære. Det «melankolske klarsyn» dræper; det viser os Jehova i et speil. Som tropedyrene gik til grunde da kulden kom, saaledes vantrives vi i det *metafysiske klima* som registreres gjennom det tragiske forløp. For vel bestemmes værdien av dette klima alene av forholdet til vore egne krav, — men hvilken maalestok skal vi bruke om ikke den høieste menneskelige interesse? I kraft av denne maalestok kræver mennesket sine vilkaar til regnskap; han prøver og han dømmer dem, selv om han ikke kan beherske dem med kvantitativ kraft.

i «Verdensordenen» er et uttrykk man svært ofte støter paa, særlig i tysk tragisk teori. Nogen opplysning om hvad ordet betyr i hvert enkelt tilfælde, finder man sjelden eller aldrig. Selv har vi brukt det i betydningen «metafysisk miljø», det i vor tanke avledede miljø, hvori vi indfælder vort liv som helhet, i bilde av den enkelte interesses forhold til det jordiske, totale eller partielle miljø. Men ofte ser en det brukt straks der sker noget man finder særlig god eller daarlig mening i: den uskyldige kommer til skade — Weltordnung; skurken gaar i sin egen fælde — Weltordnung. Verdensordenen blir da enten angrepet eller tat i forsvar (théodicée). Men hver eneste detalj i hvert enkelt menneskes interessekamp kan ikke være avgjørende for verdensordenens egenskaper; den kan ikke være slet igaa (for da var jeg pengeløs) og god idag (for nu har jeg vundet i lotteriet). Min nab som blev bestjaalet inat, dømmer akkurat omvendt. Vi siger verdensorden, men vi *mener* bare en økonomisk detalj; ingen av os har noget at utsætte paa maanens faa o.s.v. Misbruket tør ha sin grund i en slags religiøs projeksjon, i forestillingen om en sidste aarsak, en verdens-*ordner*, som man kan rette sin klage mot. Affekten faa derved en Wirkungstråger. Men hvorledes man end bruker ordet, saa har læseren krav paa at faa vite, hvilken mening det har i hvert enkelt tilfælde.

Menneskeformens ytterste mulighet realiseres, naar individet blir trofast mot de hellige og dødelige kim som løfter ham til guderangens høide og dermed aapner avgrunden for hans fot. I kromosomernes stjerneskrift findes das grosse, gigantische Schicksal, welches den Menschen *zermalmt*, wenn es den Menschen *erhebt*. I styrtningsens øieblik staar den tragiske sjæl ansigt til ansigt med fienden som likeværdig motstander. Han er bærer av et i menneskeøine høiere princip end det som seirer, men nu vet han, at dette høiere princip ikke har livets ret. Derfor siger han likesom Job til bød-delen: Hvem forhærdede sig imod dig og havde fred? - Frem gaar han, og jeg forstaar ham ikke. Og hvem vil sige til ham: Hvad gjør du? Han vender ikke sin vrede tilbage, og under ham maa den «hovmodige» bøie sig. Og om jeg end var retfærdig, vilde jeg ikke svare; jeg maa be den om naade, som dømmer mig. Thi der er ingen som kan skille vor strid og lægge sin haand paa os begge.

OM AUTOTELISK OPLEVELSE AV DET TRAGISKE

§ 94. *Autotelisk og heterotelisk aspekt.* Det var hovedsagelig ved tænkningens hjælp at vi i forrige kapitel fandt frem til begrepet objektiv tragik. Men nogen av de merker som tanken orienterte sig efter, var av vurderingsmæssig natur, forsaavidt som objekter og forløp blev ordnet efter det forhold de stod i til de menneskelige interesser. Allikevel var vi der mere optat av den aarsaksmæssige struktur end av værdibedømmelsen; vi søkte at forstaa det tragiske forløps *tilblivelse* mere end vi beskrev dets indtryk paa sindet. Bare i én henseende blev ogsaa indtrykket nævnt: vi sa at den principielle side ved forløpet, som netop gjorde dette tragisk, maatte føre til haabets tilintetgjørelse, naar det gjaldt perfektibiliteten som vei til livsbekræftelse. Med andre ord, den adækvate virkning av et tragisk forløp blir maksimum av fortvilelse, saavel for den rammede som for den sympatetiske tilskuer, der delte den rammedes haab og medoplever hans ødelæggelse. Ved siden av den metafysiske katastrofe (haabets død) - som forutsætter sans for og central interesse av den tragiske dimension — vil der normalt ogsaa være fortvilelse over de *elementære* katastrofer, som danner led i det tragiske forløp og bryter ind over den rammedes biologiske, sociale eller autoteliske interessefront.

Men netop naar det gjælder det *autoteliske* interesseliv, aapner der sig nye erfaringer. Det viser sig at spørgsmaalet om det tragiskes indtryk ikke er uttømt ved at man nævner smerten ved de krænkede interesser. Allerede den *rammede* kan tænkes at ha oplevet positive værdier under en kamp, hvor han har sat ind sit høieste haab og sin sterkeste evne. Han har ialfald *levet*; er han end blit fortæret av livets baal, saa har han dog flammet høiere end det vanligvis falder i menneskets lod. Han har levet *interessant*. «Og har jeg end seilet min skute paa grund -.» Saa sterk kan den autoteliske oplevelsesglæde bli, at forløpet ophører at være tragisk: livsbekræftelsen forbindes ikke længer

medperfektibilitetens brukbarhet (den metafysiske retfærdighet), men med den samlede sum av lyst, hvorledes denne end staar til kravet paa mening og sammenheng; dette krav er kanske traadt i bakgrunden. Der blir altsaa i det følgende bare tale om *den* autoteliske værdi, som lar sig forene med bevarelsen av forløpets tragiske karakter.

Og det blir da ikke hos den rammede selv, men hos *tilskueren*, at man finder det rikeste materiale. Tænk først paa det tilfælde, at tilskueren er vidne til et tragisk forløp *i det praktiske liv*. Der vil kunne være stoff nok til at avgi autotelisk oplevelsesværdi: den rammedes repræsentative egenskaper, den pragtfulde kamp, den sublime katastrofe, det filosofisk besættende ved sammenhængen som helhet. Objekter som disse er vel skikket til at vække en hel del lyst- og værdibetonede sindsbevægelser, fantasivirkomheter og tankeforbindelser hos den tilskuer *som er aapen for dem*.

Men i det praktisk liv *er* man ikke let aapen for denslags værdier ved ellers interessestridige forløp, fordi man oplever begivenheterne i *heterotelisk* aspekt. Man vurderer det indtrufne efter en praktisk maalestok, biologisk, socialt, metafysisk, eller paa tvers av disse kategorier: politisk, økonomisk, militært. Det som sker er *bare* nichtseinsollend, fordi man maaler hændelsen netop mot de interesser som blir krænket. Og det tragiske forløp er særlig egnet til at kalde paa en slik vurdering. Det smerter allerede at se et menneske gaa tilgrunde; end mere gjælder dette ved et usedvanlig godt utstyrt menneske, og allermest naar vedkommende blir ødelagt *fordi* han er saa fremragende utstyrt og retfærdigvis burde ha et rikere og lykkeligere liv end de fleste. Ja, vi *forlanger social-moralsk* av os selv og hverandre, at vi *skal* ha dette aspekt naar vor næste lider, og ikke hengi os til blodets koloristiske kontrast mot græsvolden eller det pikante ved den attenaarige enke. Man bebreider ofte kunstnere at de er indstillet slik; de begaar hvad socialmoralisten kunde kalde et «autotelisk forræderi» (Ibsen: Paa Vidderne). Og vi skal ikke bare passivt holde fast paa et socialmorsk aspekt, vi skal være *aktive*, gripe ind i de ulykkelige hændelser og hjelpe til saa godt vi kan, i haab om at forløpet kan bli *forandret* i interesse-mæssig retning. Ikke engang i ulystbetonet mening faar man lov til at ha autotelisk aspekt; den syke maa ikke bli liggende hjælpeløs fordi han har et frastøtende uttryk eller er uappetitlig at se og lugte paa. Smittefare, biologisk relevant, blir straks noget andet. Ved sterkt autotelisk lystbetonet engagement ønsker man slet ikke forholdet forandret (det er nemlig autotelisk interesse-mæssig), uten kanske til det værre, for at man endnu længe kan nyde flammernes raseri i den gamle Mel, det natlige bombardements belysningseffekter, kirurgens dygtighet.

Vanskeligst indtræder vel autotelisk aspekt naar *vore egne* interesser er truet, eller naar det gjælder *vore nærmestes* ve og vel. Jo *jernere* den rammede eller lyksaliggjorte person staar os, desto lettere ser vi saken autotelisk. Jo høiere flodbølgen er i vor egen bygd, desto grufuldere er den, men jo høiere den er paa Sumatra, desto mere storslagen. Den *gysen* man føler ved en overvældende motmagt her og nu, blir *søtere* med hver kilometers økning i avstanden, hver maanedes tillæg i tiden, hver synkende grad av interesse for de rammede mennesker. Det autoteliske aspekt trænger sig mere og mere ind i det heteroteliske, de blandes i alle forhold. Vi bør ikke nævne, at det var et *pragtfuldt* lyn som traf tante Malene i parken, men vi tør frit glæde os over den straalende sommerdag, selv om bønderne sukker efter regn. Lettest blir kanske det autoteliske aspekt eneraadende, naar der ikke er menneskeskjæbner implicert i de farlige kræfters spil: Tordenskyernes opmarsch over ørkenen, brændingens møte med klippen, utbrudd av isolerte vulkaner, kamp mellem prægtige, helst vilde dyr. Og endnu en ting er vigtig: Det heteroteliske aspekt bryter lettere ind *naar det staar i ens magt* at øve indflydelse paa den interessestridige side ved saken, end naar man er avskaaret fra indgrep. Ser jeg to hester slaas i fjeldet, falder det mere naturligt at opleve kampen autotelisk, selv om den ene blir dræpt, end naar scenen utspilles paa et jorde hvor jeg kan budsende eieren. Men - jo *sterkere* det autoteliske aspekt har tak i en, desto blindere er man for andre aspekter. Mange forbrydelser finder sin forklaring i dette. Samfundsordenen indrømmer da ogsaa et visst spillerum for lystoplevelser paa interessestridig basis, tyrefegting, hanekamp, harejagt, boksport, tindebestigning og rædselskabinetter. Graden av renhet i det autoteliske engagement kan igjen hænge sammen med intensiteten i den lyst- eller ulystfølelse som aspektet medfører i et givet tilfælde. Her er en sontring som blir vigtig i det følgende: Ett er motsætningen mellem autotelisk og heterotelisk engagement; noget helt andet er art og grad av lyst eller ulyst *indenfor* det autoteliske engagement, efterat dette er blit eneraadende.

Sontringen vil blandt andet være til god hjælp, naar man tar fat paa det uendelig gjennemterskede spørsmål om det «tragiske paradoks»: hvorledes kan et særlig sterkt interessestridig forløp gi en særlig sterk oplevelse av lyst eller værdi? Dette spørsmål er hovedtema i nærværende kapitel, men paa et saa tidlig tidspunkt skal det bli stillet i en mere almindelig form: hvilken indflydelse har det paa den autoteliske oplevelse av et forløp, at dette er (heterotelisk) interesse-mæssig eller interessestridig? eller nøiaktigere uttrykt: at der for den autotelisk oplevende tilskuer gjør sig gjældende en heterotelisk

interessestridig side ved det betragtede forløp. Man ser da straks fordelene ved den omtalte sontring. Spørsmålet falder i to: Hvilken betydning har den heteroteliske interesse for indtrædelsen og bevarelsen av et autotelisk aspekt? Og: hvilken betydning har den heteroteliske interesse for graden av lyst eller ulyst, naar der først er etablert et autotelisk aspekt?

Første spørsmål kan igjen deles i tre: a. Kan det *interessestridige* ved forløpet hindre eller fremkalde autotelisk aspekt? b. Kan det *interessestridige* ved forløpet hindre eller fremkalde autotelisk aspekt? c. Kan man i sin almindelighet avgjøre om det interesssemæssige er *gunstigere* eller *ugunstigere* end det interessestridige, naar det gjelder indtræden og opretholdelse av autotelisk aspekt?

Spørsmålene besvares kanskje bedst indirekte. - Vi har forestillet os menneskets livsutfoldelse i den model, at visse «sider» ved objekterne tilordnes visse slags oplevelsesberedskap (aktions- eller receptionsberedskap), og derved blir «Wirkungsträger» eller «Merkmalsträger» for dette beredskap (sml. § 5). Individet blir «engagert» i et bestemt forhold til objektet og oppfatter dette i et bestemt «aspekt». Mennesket har en meget komplisert interessefront, og der er intet iveien for at et (enkelt eller sammensatt) objekt i det ene aspekt er interessetjenlig, i et annet interessestridig. Tjenlighet og strid, i autotelisk eller heterotelisk henseende, kan være samtidig tilstede for bevisstheten, eller det ene aspekt kan fortrænge det andet. Kaffen er god, men den er dyr og den er skadelig; det gjelder om en række av livets umiddelbare nydelser, at der er skade eller risiko forbundet med dem (sml. §§ 6, 60, 74, 86). Andre igjen har heteroteliske fordele: frugter er gode paa smak og samtidig inneholder de næring og vitaminer. Levertran har de samme nyttige egenskaper i endnu høiere grad, men smaken er ikke fristende. Eddikesyre som drik er interessestridig i begge henseender. Resultatet av betraktningen blir dette, at de autoteliske, de lyst—ulystgivende egenskaper ved objektet er uten funksjonell forbindelse med de heteroteliske, de nyttige—skadelige. Kaffen vilde været like god, om den hadde været billig og sund, frugten like velsmakende og tranen like fæl, om de hadde været biologisk værdiløse eller skadelige, og eddikesyren like smertefull at drikke, selv om den kunde helbrede mundkræft. Allikevel kan der bli en forbindelse ad *psykologisk* vei, idet f.eks. de skadelige egenskaper melder sig som en hemning eller motforestilling, der berøver nydelsen noget av dens glans eller gjør at man helt eller delvis forsager den. Bevisstheten om aksjonens nytte gir paa den anden side nydelsen det frieste spillerum og vil endog kunne suggerere en lystbetoning ved smakløs eller væmmelig diætkost. Interesseskadeligheten

alarmerer individet og vækker det til forebyggende virksomhet, mens tjenligheten beroliger og gjør sindet ledig for andre engagementer.

Det synes derfor som om heterotelisk tjenlighet stort set er gunstigere for tilblivelse og fastholden av autotelisk engagement end interessestrid. Men da maa det tilføies: *under ellers like vilkaar*. Blir vilkaarene forandret derhen, at det saklig interessestridige objekt øver en langt sterkere autotelisk tiltrækning paa en given tilskuer i et givet øieblik, end det interesssemæssige motstykke, da blir forholdet et andet. Jeg kan bli saa forelsket i sypiken frøken Olsen, som er fattig og ikke avledygtig, at jeg opgir komtesse Løwenhjelm, som er rik og utvilsomt frugtbar. Tuberkulosen viser kanhænde et større dødelighetstal end angrep av okse, men bakteriernes autoteliske virkningsfuldhet kan ikke maale sig med oksens.

Eksemplerne har hittil været enkle. Det blir da et spørsmåal om betraktningen holder stik naar man kommer til mere kompliserte forhold. Ved objekter som kaffe og tobak, ja endog ved slike som ildebrand og krig kan saaledes aspektet bli til under medvirkning av et bevisst moralsk valg, hvor karakterstyrke, social ansvarsfølelse o.l. spiller ind. Men i andre tilfælde kan man bli overrumplet og indfanget av det autoteliske aspekt; man glemmer den heteroteliske vurdering og merker ikke dette før efterpaa. Det er en anden psykologisk mekanisme som her formidler overgangen, og hvilken betydning det heteroteliske har for *denne* mekanisme, er en sak som neppe kan opklares fuldt saa bra ved introspektion alene. Man maatte gripe til eksperimenter. Men det tør vel ialfald formodes ogsaa her, at heterotelisk betydning stort set spiller en underordnet rolle sammenlignet med magten i de «Merkmaltråger» som hitfører autotelisk aspekt.

Dermed gaar vi over til spørsmåal 2. Hvilken betydning har den heteroteliske interesse for graden av lyst eller ulyst, naar der først er etablert et autotelisk aspekt? Vi har stillet dette spørsmåal, fordi det danner et av brændpunkterne i 2200 aars diskussion. Men det vil let sees, at naar man først har fattet de to aspekttyper som inkommensurable, saa kan spørsmålet like godt gives en anden form: Hvilken betydning har det heteroteliske interesseforhold for graden av lyst og ulyst, naar det heteroteliske aspekt først er fuldstændig forladt? Og da gir spørsmålet selv svaret: ingen.¹ Derimot

i Hermed er der endnu ikke tat standpunkt til muligheten av praktiske oplevelsestilstande, hvor heteroteliske og autoteliske elementer er forbundet til uadskillelighet.

for *arten* av den autoteliske opplevelse vil saksforholdet være sterkt bestemmende, sammen med tilsynekomstens egenart og tilskuerens forutsætninger. Den ene gang opplever jeg et ulykkes tilfælde sterkere og renere autotelisk end et stevnemøte, en annen gang omvendt. Men jeg *forveksler* ikke let de to indtryk. Det har saaledes betydning for det autoteliske opplevelsenspræg om forløpet er biologisk, socialt eller metafysisk interessestridig.

§ 95. *Nyt erfaringsfelt*. Der kunde nu gaaes nærmere ind paa muligheten av autoteliske værdier ved opplevelse av tragiske forløp i det praktiske liv. En maatte da helst begynde med elementære lidelser, ulykker og katastrofale forløp og efterlyse værdierne der, senere lægge til den ene kvalifikation efter den anden og endelig avlytte den høieste, tragiske, kvalifikation dens mulige charme, introspektivt, eller trække den ut ved eksperimenter. En slik fremgangsmåte vilde imidlertid vække en alvorlig betænkelighet som rigtignok er mere av praktisk end teoretisk natur: det vilde være et meget usedvanlig menneske som hadde et rent autotelisk aspekt overfor begivenheter av denne art, saa usedvanlig, at det nærmet sig en abstraktion. Metoden blev av den grund fortrinsvis spekulativ og introspektiv; erfaringsmateriale blev vanskelig tilgjengelig. La os derfor konkludere med den bekjendelse, at det tragiske forløps autoteliske værdier i det praktiske liv ikke er tilstrækkelig lokkende som tema. Vi ser da i øieblikket bort fra den filosofi, som forløpet etterpaa kan gi anledning til, og som blev omtalt i § 93.

Langt mere frugtbart vil det være at opsøke tragiske forløp, hvor autotelisk aspekt er baade naturlig, sedvanlig og socialmoralisk anerkjendt, og hvor det derfor vil være tilgjengelig for mere solide forskningsmetoder. Slike tragiske forløp finder man i *digtingen*, episk utformet i tragiske romaner, eper, noveller o.s.v., episk-lyrisk særlig i tragiske ballader, og endelig dramatisk i *tragedien*, slik som den i det følgende kapitel blir oppfattet og definert.

De uoverskuelige diskussioner om kunstens (inkl. digtingens) natur skal her ikke bli omtalt. I ett av de centrale stridsspørsmål har vi imidlertid været nødt til at ta et arbeidsstandpunkt, og dette skal da kort begrundes. Vi har erklært den digteriske opplevelse at være av autotelisk natur, og vil dermed kunne bli regnet med blandt tilhængerne av teorien *Tart pour Tart*, kunsten for «kunstens egen» og ikke for «livets» skyld. En motsat oppfatning har i vore dage fundet tilhængere særlig blandt dyrkere av den saakaldte sociale kunst, d.e. fremstillinger i ord og billeder av miserable personer og livsvilkår. Denne kunst opgives at ha to formaal: dels et dominerende heterotelisk, at «vække den sociale samvittighet», dels et underordnet autotelisk, at gripe ved fremstillingens kraft og træfsikkerhet.

I denne strid har vi imidlertid ikke tatt standpunkt i polemisk, bare i systematisk og terminologisk forstand. I vor opfatning av grænser og begreper ligger der ingen *nedvurdering* av det «heterotelistiske» kunstsyn. Hvis en mand ønsker, foretrekker, forlanger at bli engagert i en rent agitatorisk, eller i en kombinert agitatorisk-autotelisk reception, heller end i en rent autotelisk, saa staar det ham frit for, - teoretisk, og i vort nuværende samfund ogsaa praktisk. Vi betrakter ham heller ikke som mindre smagsutviklet av den grund. Men naar der paa den ene side *gives* en ren agitation, og paa den anden side gives en rent autotelisk fremstilling, da vil det efter vor opfatning være det greieste at lægge de enklere fænomener til grund for systematik og terminologi. Et grundbegrep («kunst») som er sammensat av inkommensurable elementer, er ikke egnet til at tjene klarheten. Hvad det kjendte spørsmål om *tendensen* angaar, vil vi ta det arbeidsstandpunkt at kalde et verk for digtning, naar tendensen staar tjenende til den autoteliske hensigt, ellers ikke. At der i denne begrepsdannelse ikke skjuler sig en vurdering, vil fremgaa av, at vi betrakter de «sammenlignede» størrelser som inkommensurable. Hvad angaar problemets tilspidsning i slagordene «kunsten for kunstens egen skyld» og «kunsten for livets skyld», saa uttrykker disse formuleringer efter vor opfatning intet som helst, saalænge man ikke har definert leddene «kunst» og «liv», hver for sig og i forhold til hinanden. Naar det er gjort vil diskussionen bli sterkt forenklet.

Det næste led i behandlingen av paragrafens egentlige tema blir en undersøkelse av *forskjellen* mellom digtningens tragiske forløp og det «objektivt tragiske», slik det blev fremstillet i forrige kapitel. Et andet spørsmål som melder sig, angaar tilskuerens attityde: Er der nogen forskjell paa det autoteliske aspekt han maatte indta overfor sterkt interessestridige (eventuelt tragiske) forløp i det praktiske liv, og det som vi antar vil indfinde sig naar han læser eller ser opført digtning over et tilsvarende forløp? Da vi bare høist nødtørftig har behandlet det tragisk-autoteliske aspekt i det praktiske liv, kan der for det tredje bli bruk for en direkte «sammenligning» mellom digtningsaspektet og det praktisk-heteroteliske aspekt, d.v.s. en markering av forskjellen. Undersøkelsen vil inkludere en nogenlunde uttømmende beskrivelse av, hvad digterisk-autotelisk opplevelse av det tragiske i regelen kan tænkes at indebære, eventuelt ogsaa en eftersporing av psykologiske aarsaker hvor slike er av særlig interesse. Spørsmålene henger saa nøie sammen at der neppe paa forhaand bør opstilles noget skema for besvarelsen.

§ 9 6. *Digtningens tragiske forløp*. Hvori avviker disse fra tragiske forløp i det praktiske liv? Spørsmålet gir selv den første pekepind: Forskjellen

[igger ikke i det *tragiske*, som blir sig selv i begge tilfælde, men den ligger i at det ene forløp er *digtet*, det andet *reelt*. En slags mellemting danner den historiske beretning, som snart nærmer sig digtningen, snart beflitter sig paa gjengivelsens nøiagtighet.

At forløpet er digtet, vil for det første si at det er *fiktivt*; det skapes og gjenskapes i *fantasien*, først i digterens, saa i mottagerens (tilhørerens, læserens eller tilskuerens) fantasi. At mottagerens fantasi kan være medvirkende i større eller mindre grad, forandrer ikke det forhold at objektet er et fantasi-produkt eller en fantasipræget gjengivelse, selv om andre sjælsevner ogsaa arbeider med naar en digtning blir til. Det som gjengives (paa en digterisk kvalificeret maate) kan være selvoplevet, hørt eller læst, et digterisk ubearbeidet stof eller et stof som andre før har behandlet men som den nye digter oplever (gjennemlever) og gjenskaper paa en ny maate. Dermed blir ogsaa en række betingelser for den tragiske kvalitets genese andre end virkelighetens, og dette influerer paa hele dens tilsynekomst.

Saaledes opstaar det digtede tragiske forløp i en bestemt *hensigt* og/eller ut fra et bestemt *behov*. Digteren føler trang til at støpe det som lever i hans sind i en varig, adækvat og værdifuld form. Sublimationen befri ham for stoffets heteroteliske tryk, og han sikrer denne del av sin skjæbne mot forgjængelighet, ialfald i første omgang. Dette *kan* være hele motiveringens, men i regelen kommer der til en forestilling om en egnet mottager, i hvis sind det digtede skal fremkalde tilstande i slegt med digterens. Den digtede tragik blir derfor farvet av baade sit utspring og sin hensigt, saaledes ogsaa av det beredskap som digteren haaber eller venter eller gruer for at finde hos mottageren. Han kan ogsaa digte for drømte mottagere som oppfatter ham ideelt, selv om han vet at de ikke er tii.

Det praktiske livs tragik er en frugt av vildmarkens og kamppladsens ukontrollerte kræfter, en lammende overraskelse baade for offer og tilskuer. Den dermed forbundne følelse av naadeløs vilkaarlighet, av prisgivelse til slumpen, av hjemløshet i kosmos, vil en ogsaa kunne finde hos offeret i den digtede tragik. For offeret selv er spillet livsens alvor, ellers indtræder «romantisk ironi». Det særegne ved digtningen blir skapt (bevisst eller ubevisst) av digteren og iagttat av tilskuere og teoretikere.

Men kan da forskjellen overhodet beskrives som en forskjel i objektet selv, - maa man ikke altid gaa omveien om oplevelsen? Dette spørsmaal, med beslegtede sidespørsmaal, er et av de mest brændende i den æstetiske diskussion og er ogsaa bragt i forbindelse med tragisk teori. Vi haaber at «kjendelsesteoretikerne vil respektere nøitraliteten i et arbeidsstandpunkt

som dette: Naar vi taler om objekternes saklige egenart, saa mener vi den egenart som fremgaar av menneskelige dommer og utsagn; det er i forhold til menneskets interesser og kategorier at objekterne finder sin plads. For- saavidt kan det nok siges at vi altid gaar omveien om det oplevede, men netop *i oplevelsens art* kan man lægge den avgjørende sontring. Saklige, ordnende domme fremgaar av et forhold til objektet, et «aspekt» hvor forstanden arbeider forholdsvis isolert (vi bortser fra dybdepsykologiske forutsætninger); man oplever akten slik, at indtrykket er under intellektuel kontrol. Receptionen møtes av en ordnende aktivitet. Hensigten med det hele, den interesse som tilfredsstilles, er en anden end naar det gjælder en umiddelbar og passiv mottagelse av «indtryk», hvor forstanden træder i bakgrunden for andre funktioner i sjælen.

Det er fristende at støtte denne betragtning paa Uexkiills omverdenslære, slik den blev opridset i § 5. Naar vi taler om objektet som noget fra oplevelsen forskjellig, saa er det fordi objektet ogsaa kan bestemmes ved hjælp av et andet receptionsapparat end det som sættes i sving ved et autotelisk engagement. Objektenheten «tragisk digterverk» har *ogsaa andre Merkmals-tridger* end de kvalificert-autoteliske. Og der er intet iveien for, at disse sidstnævnte kan forandre sig fra den ene tilskuer til den anden uten at der sker nogen forrykkelse av objektets saklige identitet, som bestemmes ad andre veie, der kan fortsætte at være ens. Tragedien Hamlet forblir tragedien Hamlet, selv om A. finder den god iaar og daarlig til næste aar, mens B. vurderer den akkurat omvendt.

Vi har her tilladt os endel overfladiske og paa alle maater utilfredsstillende bemerkninger om et vanskelig tema med en svær litteratur. Hensigten med dem er imidlertid tilsvarende begrænset: ene og alene at gi en nødtørftig begrundelse for sontringen i det følgende.

En ting er da, at tilskuerens beredskap er et andet end i det praktiske liv, naar han gaar i teatret for at se en tragedie. Men ogsaa det han ser er noget andet. (Muligheten av variationer i den saklig ordnende dom maa vi her se bort fra.) Den verden han møter i tragedien er *styrt av en myndig haand*. Der er dem som tolker den reale verden ogsaa slik, men der er grepene av mere dunkel og omstridelig natur. (Her som ellers maa vi opgi at søke et forskjelskriterium med gyldighet ut over givne relationer.) Derimot kan de bitreste trosfiender være enige om, at digteren hersker som en gud i *sin* verden; hans aand svæver over våndene, han skaper, leder og utsletter menneskeskjæbner efter egen lyst og plan. I tragedien er han en haard og grusom gud, som uten hensyn til offerets interesser slipper løs paa ham de samme

ødelæggende kræfter, som faar utfolde sig i ly av livets guder, eller uten dem. Han arbeider i en anden dimension end det søkende og kjæmpende offer, som bare har evne til at leve i «længde og bredde», mens digteren ogsaa ser høiden. Og nu kommer avstanden: digterens verdensplan gaar efterhaanden op for dem som følger emanationen. Selv om ogsaa denne plan kan tolkes forskjellig, saa gjælder der dog en lov i stort og smaatt som tilfredsstillende et menneskelig behov, en lysbue spændt over det færdige verket: den tragiske digtnings lov. Selv om kaos slippes løs, er der et øie som vaaker og en vilje som styrer, og vi kjender at i denne verden lever en aand i slegt med vor egen, selv om den ikke er synlig, en aand under mennesketegnets kontrol. Digtets verden er et menneskeverk, bygget av livets raastof, av dets bekvemme eller ubekvemme materie, men materien har gjennomgaat en forvandlingsproces, den er tilpasset og anrettet for reception.

Hvori bestaar saa denne forvandlingsproces?

En første pekepind ligger i ordet *digte*, som vel kommer av latinens *dictare*, men som ved et tilfælde der ser ut som en tanke er blit likelydende med et ord av germansk oprindelse, som betyr tætte eller fortætte. Norsk folkesprog har formen «digte en baat», likesom det tysk-hollandske *dichten* forbinder begge meninger. (Det vilde føre for langt bort fra emnet om vi prøvet at karakterisere digtekunsten i sin almindelighet. Der tales i det følgende bare om tragisk digtning. Det faar staa hen, i hvilke træk den stemmer overens med anden digtning. *Forskjellig* fra anden digtning er den derved at dens hovedmotiv er et tragisk forløp.)

Poetisk fortætning i digtet tragik viser ved første blik to faser, en vælgende og en bearbeidende fase.¹ Først foregaar der en utskillelse av et saavidt mulig *tragisk forløp*, slik at alle de tragisk irrelevante *accidentalia*, som i virkelighetens verden overalt hænger ved, blir streifet av. Men der skilles ogsaa ut efter et andet synspunkt: digteren søker *det autotelisk virksomme stof*. Det er slet ikke sagt at et hvilket som helst objektivt tragisk forløp er autotelisk virksomt, eller er det paa en slik maate at det egner sig som stof til tragisk digtning. Her kommer poesiens love og stiller *sine* betingelser. Etpar av disse skal nævnes:

i Hermed skal intet være sagt om de forskjellige digteres maate at arbeide paa, °g heller ikke om det tragiskes plads i det man traditionelt kalder tragisk digtning, jfr. kap. X. Jeg har her nærmest tænkt paa «realistisk» fremgangsmaate i likhet med den som beskrives i Otto Ludwigs «Shakespeare-studien».

Om f.eks. hovedpersonens storhet er kulturelt relevant, saa er den ikke dermed uten videre autotelisk relevant eller egnet til at motta autotelisk relevans gjennom digterens artistiske kraft. En «tråkig moralist» kan i et givet miljø ha sin utvilsomme kulturelle betydning, men han *fengsler* ikke betrakteren, digteren finder ham utjenlig for sine formaal. Heller ikke den skrytende storhetsbærer er synderlig skikket. Storhet som kommer tilsyne i *aktivitet* egner sig kanskje bedst for *dramatisk* behandling, mens receptive storhetstyper fortrinsvis kræver episk eller lyrisk form, o.s.v. Ogsaa for *adækvansens* vedkommende melder sig nye hensyn. Den altfor soleklare foraarsagelse vil let bli triviell, altfor velkjendt og likegyldig. Paa den anden side kan et spil av tilfældigheter «ha noget ved sig» som lar tilskueren ane en sammenhæng av dunkel, hemmelighetsfuld natur. Romeo og Julies undergang har «poetisk adækvans», selv om slumpen blir mere og mere eneraadende. En ildgjerningsmand rammes omsider av et onde, og fantasien sporer gjengældelsens traade i skjæbnens dype væv. *Motmagten* maa ikke være altfor «populært forfærdelig», altfor utsøkt raffinert sadistisk, slik at storhetsbærerens vilkaar blir altfor specielle (Othello—Jago, Gothland—Berdoah hos Grabbe). En motmakt som *selv* har kulturel og autotelisk relevans, vil engagere opmerksomheten paa en ganske anden kvalificeret vis. Heltens *holdning* under og efter katastrofen (evt. kampen, lidelsen), som er likegyldig under objektiv tragik, maa ha positivt autotelisk fortegn. Alle disse spørsmaal kommer vi nærmere ind paa under omtalen av tilskuerens indtryk.

Den digteriske proces blir ofte sammenlignet med guldvaskerens og malmsmelterens fremgangsmaate. Billedet kan passe paa den utvælgende fase; ved visse kaaserende romaner uten indre sammenhæng synes arbeidet at være avsluttet med utvælgelsen. Men ved tragiske strukturer dreier det sig om en enhet i mangfoldigheten, et samlende princip som hovedkjendetegn. Hvor denne enhet ikke er tilstede i raastoffet allerede, maa digteren skape den; han henter «storheten» fra én kant av sin erfaringsverden, katastrofen fra en anden, aarsaksforholdet bygger han kanskje selv — utstrækker adækvansen til de mindste led, saa der med Hebbels ord ikke blir et eneste musehul igjen, hvor uvedkommende tilfældigheter kan smutte ind. Og saa tvinger han det hele sammen i ett organisk princip, én tanke, ett syn, én musikalsk stemning. *Bearbeidelsen* av stoffet er begyndt.

Denne kan være mere eller mindre omfattende; raastoffet kan ligge det færdige produkt nært eller fjernt. I ordtakinget, parabelen, anekdoten, eventyret og andre meget enkle poetiske former kan den tragiske struktur være tilstede in nuce. Men hvad ligger der ikke imellem, naar man kommer til

en omfattende roman eller et fem-akts drama! Sammenlign Shakespeares Timon av Athen med ordtakinget: Skam faa den som gir sig selv til fant (d.e. som gir indtil han selv er fant). I den tragiske struktur som saadan ligger imidlertid en udmerket basis for dramatisk opbygning; storhet og motmagt, kamp og katastrofe er faktorer som baade filosofen og dramatikerens kan bruke; strukturen gir et lykkelig sammentræf av autoteliske muligheter og heterotelisk betydning.

Gjennem bearbeidelsen maa digteren opnaa to forskjellige ting underrett: han maa *skape og fastholde et autotelisk aspekt* hos tilskueren, og han maa *fylde dette aspekt med værdifuld oplevelse*. Hvorledes skaper og fastholder han et autotelisk aspekt?

For at slippe en hel del sondringer som ligger paa siden av det foreliggende tema, vil vi i det følgende bare ha for øie det tragiske drama. Skal digterens indsats betragtes for sig, blir materialet det *laste* drama.

I vore dage kan digteren som regel regne med at publikum møter ham paa halvveien, ja mere end det, hvad autotelisk beredskap angaar. Han behøver ikke mere at forberede læseren slik som før; denne vet, at naar han tar et digterverk i haanden, saa maa han lægge væk visse vurderingsmaater og ta frem andre. Han griper ikke Hamlet for at lære historie eller geografi. Men digteren har ikke bestandig hat saa gode vilkaar; han fandt det ofte nødvendig at appellere til mottagerens velvilje. Essensen av en mængde *prologer* (som man finder dem hos Shakespeare, Holberg o.a.) er denne: Læg nu hverdagens sorger tilside og glem de skarpe skillinger I maatte ut med til bokhandleren og billettøren. La det som her skal oprulles fange al Eders sans, saa vil I forene det nyttige med det behagelige og gaa tilfredse bort. - Ved stigende litterær kultur kommer kravet paa det «nyttige» i bakgrunden og vegten lægges mere paa det «behagelige», samtidig som dette begrep utvikler sig henimot «det værdifulde». Publikum hjelper digteren med baade at etablere og opretholde autotelisk aspekt, men fylde det, det maa kan klare selv. Kabaretkunstnere f.eks. kan ogsaa fortælle om «kampen med publikum», før den autoteliske velvilje er etablert og det hele glir.

Under omtalen av autotelisk aspekt i det praktiske liv blev det vist, at *avstand* i tid, sted og engagement gav gunstige betingelser. Digteren benytter sig av dette forhold. Men han behøver ikke altid bruke saa grove midler som avstand i tid og rum; lyrikeren f.eks. gir stemningen nu og her. Hvad digteren prøver at opnaa, vil vi med billedlig anvendelse av uttrykket kalde for *psykisk avstand*. Dette begrep, og begreper med lignende forestillingsindhold, er

brukt av en mængde forfattere¹ og maa siges at staa i centralregionen av hele den kunstteoretiske diskussion. At delta i, eller bare referere fra denne diskussion, vilde føre ut paa en sidelinje. Uttrykket psykisk avstand er nøitralt i psykologisk henseende og dækker tilstrækkelig godt den erfaring det her gjælder at faa frem.

Ved hvilke midler lægger da digteren psykisk avstand mellem læseren og verkets «hypostaserte» stof? Han gjør det dels ved *arten* av dette indhold selv, dels ved den *form*, hvori det fremføres.²

Stykkets begivenheter kan henlægges til en svunden tid, til fjerne land, til kongelige kredse eller et andet miljø som læseren er præsumentivt mindre fortrolig med. Overensstemmende hermed gir han *sproget* en patina eller «lokalfarve», som forandrer ordenes virkning i det optagende sind, dækker deres nakne funktionelle indhold med blomsterranker av billeder og associationer. Gamle skuespil har ofte denne virkning ved sin alder alene, uten at den er tilsigtet av digteren; tidsavstanden o.s.v. faar da en ny funktion (Holberg). Til gjengjæld kan den da fordunkle indholdets friskhet, en faktor som ogsaa fra sin side tjener dels autoteliens opretholdelse, dels til at gi aspektet indhold. Moderniseringer av ældre stykker har bragt dette problem i forgrunden. Jo sterkere man fængsles av indholdet, desto mere kan der slakkes paa kravene til psykisk avstand. *Naturalismen* la hovedvegten paa indholdet, *klassicismen* paa formen; lykkes det først at opretholde aspektet, tør nok den gode naturalistiske eller realistiske digtning holde en nutidslæser kraftigere i aande. Men han har let for at komme nær aspektets bristepunkt, engagementet gaar over til social forargelse o.s.v., der er litet luft i ringene, fælgen vil let skure nedpaa. Ved god klassicistisk digtning er denne fare forsvindende; til gjengjæld har det nok forekommet, at der blev knækket en gjesp eller to. — Gaar man videre i retningen fra klassicisme til

¹ Eksempelvis nævnes *Chu, KwangTsien, The Psychology of Tragedy, Strasbourg 1933*, kap. II, særlig s. 23, 29 ff. Chus henvisning til Hamanns og Münsterbergs lære om «isolation» har ikke kunnet kontrolleres, heller ikke Adolf Hildebrands lære om «Fernsicht» som omtales hos *Wrangel, Estetiska Studier, Lund 1898* s. 97. Derimot kan der henvises til *Alois Riehl, Bemerkungen z. d. Problem d. Form i. d. Dichtkunst i Vierteljahrschrift f. wissenschaftliche Philosophie 1897 og 98, passim*, og *Edward Bullough, «Psychical Distance» as a factor in art and an aesthetic principle, i The British Journal of Psychology Vol. V (1912—13) s. 87 ff. definition s. 88, i anvendelse paa tragedien s. 103 f.*

² Problemet indhold—form kan bare berøres implicite.

naturalisme, skrumper den psykiske avstand ind og blir borte. Til den ene side har man da slumreportage og grovt agitatoriske fremvisninger hvor det *fiktive* moment forsvinder samtidig med at aspektet blir rent heterotelisk. Til den anden side ligger tyrefegtninger, hanekampe, dverger, damen uten underkrop o.s.v., hvor likeledes det fiktive moment er borte, men hvor autotelien søkes opretholdt paa andet grundlag. Den kultiverte nordboer falder lettere ut av aspektet end sydlændingen; han fæster sig ved dyrplageriet og cirkusdamens miserable skjæbne.¹

Indholdet er videre rykket løs fra det daglige liv ved *usedvanlige* karakterer og begivenheter, et kunstmiddel som allerede Aristoteles var opmerksom paa. Det ukjendte i art og grad hindrer læseren i at anvende sin dagligdagse maalestok; han faar nok med at ta imot. *Stigningen* i det som sker tillater ikke at han slapper av eller glir ut. Kanske foregaar det hele i en mytologisk verden (Prometheus), hvor fantasien maa klare sig helt paa egen haand, overnaturlige kræfter griper ind eller synes at gripe ind. Vi benytter anledningen og henviser ogsaa her til handlingens *fiktivitet*. Om tilskueren o.s.v. lever aldrig saa meget med i det digtede forløp, saa vet han dog at det ikke er realiteter han har for sig - og dette bidrager til at hans heteroteliske reaktionsapparat blir «koblet ut» eller «blokert».

Kanske mere end stykkets indhold gjør *formen* sig gjældende som skaper og opretholder av autotelisk aspekt, foruten at den bidrager til at fylde aspektet med indhold.² Den digteriske *fortætning* lægger psykisk avstand. I praksis oplever vi tingen anderledes; den nye «renhet» og koncentration i det oplevede fordrer et nyt beredskap fra mottagerens side. Vi gaar aarhundreder frem eller tilbake gjennom tiden i løpet av en time eller to, vi følger et menneskeliv fra vugge til grav, vi reiser gjennom mange land med fantasiens flyveruter, vi læser menneskers dypeste tanker og følelser som

¹ Et spørsmål vel værd at ta op er dette: Hvilken indflydelse har livsvilkår, dannelsesstrin o.s.v. paa grænsen mellem autotelisk og heterotelisk aspekt? Vi noterer summarisk, at kulturel utvikling paa den ene side kan gjøre et menneske mere selektivt, kræsent, saa det mister autoteliske værdier fra barndommen (glansbilleder, røverromaner, lakris) og paa den anden side gi nye i erstatning: naturstemninger, kunst og digtning.

² Vi sonderer altsaa mellem *stykkets* indhold, motsat stykkets form, og *aspektets* indhold motsat dets tilblivelse og opretholdelse (dets egenskaper qua aspekt). Stykkets indhold kan tjene aspektets tilblivelse, men ogsaa dets indhold, og det samme gjælder om stykkets form.

av en bok. Vi er vidne til deres indre vekst eller forfald, aner hvad der skal komme, ser begivenheternes traade bli spundet og knyttet. Vi er i en ny verden med nye vilkaar for synet, derfor har vi ogsaa faat nye øine.

Det heteroteliske beredskap blokeres i ny potens ved den gjennomførte *adækvans* i handlinger og følger, hjelperen i os speider forgjæves efter en brist i nødvendighetens lænke - en liten tilfældighet bare, saa det kunde gaat anderledes, men nei. Tanken er en fugl som ikke finder fæste; selv for en rent imaginær indgripen mangler forløpet en Wirkungsträger.

Ved siden av patina og lokalfarve vil ogsaa *sprogets form* skape psykisk avstand. Ikke et ord er overflødig, ikke et billede banalt, ikke en tanke nøler eller vakler uten at ogsaa det tjener den kunstneriske hensigt. Verset fører en med sig i lange, bærende vingetak, stilen følger smidig fra tid til tid. Slik tales der ikke i det daglige liv, ogsaa sproget tilhører den nye verden, som vi ikke faar slippe ut av før digteren vil.

Naar digteren legger saa megen vekt paa at holde os autotelisk fast, saa er det fordi han har et *indhold* at meddele. Og det vi denne gang skal oppleve i kunstens verden, det er et *tragisk forløp*. Men nu kan man jo ikke fatte den tragiske struktur som en enhet før den er helt og holdent utrullet, altsaa før boken eller forestillingen er slut. Mottagerens autoteliske holdning har da været opretholdt i flere timer, men det kunde den ogsaa ha været om indholdet var ikke-tragisk, bare han sat i en strøm av indtryk.

Der er det at bemerke saavel om sontringen mellem aspektets art og indhold, som om den mellem stykkets form og indhold, at de ikke altid vil gjenfindes klart i et praktisk tilfælde. Man kan være i tvil, om et poetisk element «tilhører», «bør henregnes til», «bedst sees som del av» et stykkes form eller indhold, og man kan støte paa «indhold» som forandrer sig med den «form» hvori det kommer tilsyne her og nu. For den ømfindtlige sker dette sidste ved alt indhold, det farves av formen; *stilen* er her det formidlende. Maaten en ting siges paa, kan avgjøre tingens betydning. Men selv i et utsagn som *dette* sondrer man mellem maate og ting. Hvorledes identificeres da «tingen», utsagnets «hvad» idetheletat? Her ligger sproglige, logiske, erkjendelses-teoretiske og metafysiske avgrunde som vi ikke kan stanse op og beundre. Vi bruker da heller ikke sontringen som andet end et redskap; naar det har gjort sin tjeneste kan en lægge det væk. Det samme gjælder om den anden sontring: naar dramatikerens stiller mottageren i en strøm av indtryk, er det da for at *fastholde* hans autoteliske aspekt eller for at fylde det? Begge dele, og dog har sontringen ikke bare teoretisk, men endog praktisk betydning: Hvor digteren tror, at det autoteliske aspekt er tilstrækkelig

grundfæstet, kan han vove ting av rent indholdsmæssig art som vilde ha *sprængt* et svakere funderet aspekt. Hvis slikt noget som Glosters blinding og Cordelias død (Lear III, 7 og V, 3) hadde forekommet i *første scene*, før tilskueren endnu hadde levet sig ind i stykkets verden, vilde man ikke bare følt autotelisk ulyst, men man hadde gaat ut av hele aspektet og slynget sin vredes raatne æg mot forfatter og skuespillere *som privatpersoner*. At man i likhet med flere fremtrædende kunstforskere har ondt for at døie slike scener selv om man blir i aspektet, viser at digteren (overfor visse tilskuere) ikke har magtet at gjøre den partielle autoteliske ulyst fordøielig som ledd i en høiere og mere omfattende sammenheng. (Uttrykket «høiere» skulde være berettiget derved at man har at gjøre med kommensurable indtryk. Hvilket indtryk som staar høiest i et givet tilfælde, avhænger naturligvis av den enkeltes vurdering; ovenfor er en formodet vurdering hos tilskueren lagt til grund.)

Det egentlige tema, aspektets indhold, er under disse betragtninger traadt noget i bakgrunden; nu trækkes det frem paany. - Jeg nævnte betydningen av at der er *stigning* i det som sker. Dette krav til digterens indsats implicerer en række andre. Stykkets aktiva maa disponeres slik, at den autoteliske *forventning* man i begyndelsen og efterhaanden vækker hos mottageren, blir bedst mulig opfyldt. Aspektindholdets opgave er den at være et optimum av objekt for det specielle, sterkt kvalificerte autoteliske oplevelsesberedskap, som i hvert enkelt øieblik er aktualisert hos mottageren. Der kan komme overraskelser, pauser, linjebrydd, hvad som helst, men mottageren maa finde altsammen autotelisk berettiget, om ikke straks, saa ialfald ved bokens eller forestillingens slut, naar synet samles. Alt er tilladt indenfor den ene store betingelse: det som blir gjort maa autotelisk lykkes. Om det er lykkes eller ikke avgjøres av hver enkelt tilskuer for hver enkelt gang. Om tilskuerens dom er overensstemmende (eller ikke) med «almindelig opfatning», med «utviklet smag» o.s.v. avgjøres av hver enkelt bedømmer i hvert enkelt tilfælde.¹

Indenfor det sikrede autoteliske aspekt findes der som man husker, en skala av lyst og ulyst, eller av oplevelseskvaliteter som ordnes paa tvers av denne motsætning i en skala fra maksimum til minimum av værdi

i Paa grundlag av mange slike domme har nogen forskere prøvet at opstille en «normativ æstetik» med mindre variable vurderingsfaktorer, utskytning av irrelevante suggestioner («det er av Goethe») o.s.v.

(værdiødelæggelse). De dypeste trin av disse skalaer ligger nede i uutholdelige, sønderrivende smerter og dump, fortvilet længsel efter døden og alle tings ophør, i væmmelse ved livet og andre frugter av depression og melankoli - mens toppen rager ind i serafiske sfærer, i ufattelig fryd, i navnløs rigdom og bekræftelse, i muligheten av guddommelige metamorfoser. Paa dette orkester av billeder, tanker og følelser skal digteren spille, og jo dristigere han reiser kompositionen, des mindre taales der falske toner. Mottagerens oplevelsesberedskap har sine egne love som digteren maa kjende; i hver eneste fase av mottagelsen maa han, ut fra sin egen introspektion, intuition, inspiration, kunne lytte sig frem til, hvad der nu kan komme og hvad ikke. (Digter han magtfuldkomment paa sit indre opkomme uten hensyn til mottagere, saa *vil det vise sig* om han har rammet eller skudt forbi.) Avgjørende er ikke bare hvad der har gaat umiddelbart foran, men tidligere anslag av kort eller varig klang gaar sammen med de senere til et altid skiftende tryk paa forventningen, som saa igjen forandrer sig eftersom den opfyldes og fornyes. Tilslut skal alle forventningens sider være opfylldt, og mottageren har hat en «enhetlig», «organisk sammenhengende» autotelisk opplevelse med «naturlig» begyndelse, naturlig klimaks og naturlig slut, alt sammen medbestemt av det oplevelsesberedskap han dels er født med, dels har utviklet selv, dels i øieblikket har faat opelsket.

Dette psykologiske forhold maa digtningen ta hensyn til. Men jo mindre verkets prætensioner er, desto større spillerum har digteren. En «roman» kan være fængslende selv om den helt mangler komposition, bare der er enhet i den interesse som vækkes, — ja ofte er der ikke engang det. Det betyr ogsaa meget, om verket er beregnet paa et fordringsløst eller et autotelisk utviklet publikum. Allerede det alvorlige drama har en snevrere kreds av adækvate tilskuere, og tragedien henvender sig til et faatal. (Med «faatal» sigtes her til dem som oplever tragedien «totalt». At den uutviklede kan «nyde» forskjellige *sider* ved tragedien, er kjendt nok.) De fordringer som stilles til digteren, er da tilsvarende strenge; der er ingen anledning til underholdende fiksheter og artistiske hors d'oeuvres. Det er en autotelisk opplevelse av kvalificeret, streng og utsøkt natur tragedien vil gi. Paa det sanse-autoteliske omraade gjælder et lignende forhold: seigmænder og drops kan smake godt til sin tid, men røker man en dyrebar havaneser, saa vil man være fritat for nydelser av lavere art indenfor samme «receptionstype».

Tragediens *dramaturgi* har da ogsaa gjennom aarhundreder (fra 4. aarh. f.Kr. med pause i middelalderen) været gjenstand for særskilt oppmerksomhet. Dette gjælder Europa, i den senere tid ogsaa Amerika, mens Østens

gamle kulturlande, Indien og Kina, nok har dyrket dramaets teori¹ men ikke kjendt nogen «tragedie» i vesteuropæisk forstand. (Mulige aarsaker til dette forhold er eftersporet av *Chu, Kwang-Tsien: The Psychology of Tragedy*, Strasbourg 1933, chapt. XII.) Litteraturen omkring det tragiske drama er uoverskuelig og gjælder en vrimmel av spørsmål. Hvad selve den dramatiske stofordning angaar, er der av aarhundreders erfaring blit utfældt et slags skema, hvis enkelte faktorer nok i praksis skifter dragt og plads, men som i regelen vil kunne gjenfindes i ethvert alvorlig drama.² Det ligger nær at søke til en eller anden psykologisk proces som model for dette skema. Man kan da enten forestille sig trinnene i en tankeakt markert ved «koncentration og materiale, bearbeidelse og konklusion». Eller man kan tænke paa en «emotionel proces», eventuelt i forbindelse med faser i en kjertelvirksomhet: stimulus, klimaks og beroligelse. En *praktisk* model kunde findes i det utvalg og den ordning av momenter, som man foretar rent uvilkaarlig, naar man beretter for andre noget hørt eller oplevet, og det gjælder at fange deres opmerksomhet eller vinde deres bifald. Der vil sikkert bli fundet meget bedre maater at «forklare» det paa, dette at der gives og kan dannes autoteliske «oplevelses-enheter» av større eller mindre utstrækning med adækvat begyndelse, utvikling og slut. Ved «bordets glæder» er formelen git fysiologisk, likesom det socialøkonomiske begrep «elastisk behov» har oplysende virkning. Ved sportsutøvelse dreier det sig om forbruk av energi i passende portioner, avbrudt av hvile med regeneration. Men ved *digterverkets* dynamiske enhet? Her maatte man søke svaret i en psykologisk begrundelse for den gamle dramaturgiske regel om l'unité de Taction.

Det omtalte skema kan i korthet fremstilles slik: Først kommer *ekspositionen*, en episk præget del som gir besked om handlingens forutsætninger, lokaliserer mottagerens opmerksomhet og anslaar en grundtone i det som skal komme. Saa blir hovedpersonen fremstillet, bæreren av den tragiske skjæbne, og hans storhet manifesteres. Men heltens lykke trues; en ytre motmagt, kulturelt relevant eller ikke, blir fremført, en indre motmagt gjort

¹ En indisk dramaturgi heter: *Natyasastra* av *Bharata muni*. Sanskrit, Bombay 1894. Kap. VI med engelsk overs. Paris 1926 s. 15 ff. Jfr. Sten Konow, *Das indische Drama*, Berl. u. Lpz. 1920 s. 2 og passim. «Antitragisk» norm s. 12, 29, skrækstemning s. 30.

² Sml. blandt andre Gustav *Freytag*, *Die Technik des Dramas*, Ges. Werke, Leipzig 1897 Bd. 14 og Robert *Hessen* (pseud. Avonius), *Dramatische Handwerkslehre*, Berlin 1895.

rede for. De kontrasterende kræfters træk og mottræk lar utfaldet en tid være tvilsomt, saa indtræffer¹ klimaks, krise, peripeti, og fra nu av nærmer katastrofen sig med uavvendelige skridt.

Ved variation og utfylding av dette skema har digteren tilfredsstillet mottageren rent dramatisk. Men han vil gi endnu meget mere. De bærende karakterer blir utfoldet i sine mindste avskygninger og utdypet i sine skjulte sammenhænge, man lærer dem at kjende som levende mennesker og ikke bare som bjelker i den tragiske struktur. Og rundt det dramatiske reisverk slynger der sig klaser og guirlandre av skjønnhet og andre autoteliske stimuli: sprogets klang og rytme, replikens lumske dobbeltbund eller rammende kraft, versets musik, metaforens pludselige bluss. Likesom gotiske søiler kan bære kaotiske kapitæler uten derfor at miste sin himmelflugt og sin trods mot tyngdekraften, saaledes kan den dramatiske struktur være kranset av glitrende detaljer som ikke hører med til retningen men som allikevel lever sit naturlige liv i ly av de bærende spænd.

§ 97. *Teatret.* Naar dramaet blir opført, kommer teatrets virkemidler til. Arbeidsdagen er slut, man trækker i en mørkere dres, ringer til en dame man er smertefuldt indtat i, svinger op i bil foran den festlig oplyste søilehal hvor byens monumenter er samlet, blander sig i den opstemte mængde. I lande hvor publikum har teaterkultur, vil man vel allerede i foyeren kunne merke, om det er et lystspil eller et sørgespil som forestaar. Er det et sørgespil, ligger der en stemning av kirke eller tempel over hele teatret; man dæmper stemmen og blir langsommere i skridt og haandgrep. Vor unge mand føler sig allerede sælsomt bevæget; ting som dette er han istand til at opleve og beherske; her kan *han* føre sin dame ind i en verden som er høiere end kontorets, hybelens og promenadens. De skal opleve sterke og uvante sindsbevægelser sammen, og sammen med hele det store, høitidelig feststemte publikum, hvor en række av byens prominente personligheter med fruer i grandes toilettes kaster glans ved sin blotte tilstedeværelse. Den unge mand føler sig meget vel i dette eleverte selskap, hvor ikke en sjæl finder hans nærvær paafaldende, - og hans dame føler med usvikelig instinkt, at dette er livet. «Der» — kan han hviske med stemmen breddfuld av hemmelighetsfuld medviden, «har vi forfatteren U. U. og like bak ham sitter den australske minister. Man fortæller en meget pikant historie — hyss, der kommer de

11 fem-akts dramaer har tredje akt vist sig særlig egnet for krisen. Fjerde akt berygtet som dramaturgisk problem.

Kongelige.» Vestibylens kyske marmor, foyerens hvitt og guld, de dype, dæmpende løpere, salongens lyshav over ædelt røde fauteuiller, det magiske teppe der foran saa fuldt av forjættelser, dirigenten nervøs som en racehest, orkestrets malabariske finishing touch - alt dette gaar ind gjennom øine og ører i brede strømme og hvisker beroligende til alle angster overfor det som forestaar: Frygt ikke om her kommer taarer og smerte, blod og død. Vi, teatret, er os bevisst hvad vi skylder dere. Den løftede stemning som alle indtryk nu har sat dere i, skal ikke bli forraadt. Selv om dere gripes av alvoret og kjender bevægelsen ta overhaand: ikke et øieblik skal dere føle dere uvel i snipkjole og juveler eller oppleve ting som dere helst ikke burde delt med deres sidemand. Vi vil jo ikke skræmme dere fra teatret, tvertimot, vi vil dere skal komme igjen saa ofte dere kan.

Orkestret sætter ind, ouverturen stemmer sindets irrationale strenge til beredskap for det som kommer. Et øieblik i aandeløs forventning - og teppet gaar op for en verden hvor bare fantasien gir adgang. Scenebilledets komposition er umiddelbart fængslende, farverne sterke og avstemt efter øiets lyst, stilen i møbler og kostymer fortæller om svundne tider og fjerne land. Et flommende lys fra skjulte kilder fremhæver heltens mandig-ideale træk, heltindens æteriske skjønhed, skurkens diabolik. Pudder og sminke, paryk og krinoline dækker en halvgammel alkoholisert aktrise med prinsesse Victorias legendariske ynde. De plastiske bevægelser og den levende mimik, stemmens hilde klang og smidige variation gjennom alle registre, baaret ut i det vældige tilskuerrum av en vel beregnet akustik — i denne storm av indtryk henveires alle hverdagsperspektiver og det nye beredskap fylles til randen av værdifuld lyst, saa tilskueren halvt i trance lever med i scenens liv til sidste slut. Smertelig forvirret rives han saa pludselig tilbake til parket B av en hæslig, sønderrivende larm; en hel masse mennesker klasker hænderne sammen, han føler sig et øieblik blandt maaneboere, saa er han atter «sig selv». Aftenen har været stor, men der sitter en braad igjen: Hvorfor blev han ikke ført likesaa omhyggelig og varsomt *ut* av fantasilandet, som han i sin tid blev ført ind i det? Hvorfor skal han først i tre timer systematisk gjøres forsvarsløs mot den ytre verden, naar denne verden pludselig skal tillates at falde over ham som et vilddyr?

§ 98. *Begrepet «æstetisk»*. Foran er nævnt endel vigtige træk som gjør det digtede tragiske forløp og dets fremtræden forskjellig fra det reale. Der er ogsaa git spredte glimt av *mottagerens* indtryk og selvvirkksomhet. Disse spredte glimt skal nu bli utdypet og supplert. Mottageren blir i det følgende bare kaldt *tilskueren*, idet fremstillingen tar sigte paa den fuldstændigste iklædning av det poetisk-tragiske forløp — den teatraliske forestilling.

I «god» tragisk digtning blir forløpet qua autotelisk objekt forlenet med en række kvalifikationer, som bare delvis, spredt og tilfældig optræder ved det reale forløp. Det er disse kvalifikationer som *gjør* digtningen «god», og sætningen er forsaavidt en tautologi. Hvad vil det si at en tragedie er «god»? Det maa bety at en eller anden *finder* den god. Det kan ikke bety at den er god uanset om nogen finder den god, ialfald skjønner jeg ikke meningen uten at gripe til platonisk metafysik. Mandag siger X. at tragedien er god, fredag siger Y. at den er daarlig. Hvad er den saa i mellemtiden? Relativismen kan gjøres litt mindre skjærende ved enighet om følgende ordbruk: Tragedien er god, naar visse «eksperter» finder den god, uten hensyn til andres mening. Eller: Den er god, naar digteren selv, eller en «tidsalder» (visse toneangivende forfattere i det og det tidsrum) vurderer den høit, eller naar den hyldes av et større publikum evt. i strid med kritikerlaugets dom.

Foruten at den poetiske bearbeidelse samler og renser træk fra virkeligheten, kan der tænkes at tilkomme *nye* træk, som «aldrig» er tilstede ved autotelisk virkelighetsoplevelse, hvor kvalificeret den end maatte være. Findes der slike træk? Enten der svares bekræftende paa dette, eller man bare forutsætter en gradsforskjel, saa kunde det være ønskelig at ha en betegnelse som dækker *de samlede træk av egenartvi* foreløbig mener at kunne gjenfinde ved enhver «adækvat» oplevelse av et poetisk-tragisk forløp. Som kandidat til denne betegnelse melder sig da først og fremst det traditionstunge uttryk «æstetisk».

Ved en undersøkelse av den «æstetiske oplevelse» som hovedtema maatte man ogsaa gaa ind paa «oplevelse» som psykologisk eller «æstetisk» begrep (d.e. som begrep indenfor en egen «æstetisk» videnskap). Men i vort tilfælde ligger der liten vekt paa en finsondring i saa henseende. Vigtigere er dette: Har vi nogen *fordel* av at bruke ordet æstetisk til at betegne visse oplevelsesmaater ved det poetisk-tragiske forløp?

Der melder sig straks den betænkelighet at ordet æstetisk traditionsmaessig set omfatter en hel række forskjellige oplevelsestyper, indtryk av natur, maskiner,¹ skulptur, malerier, sort-og-hvitt-kunst, musik, digtning, dans, teater, arkitektur, dagdrømme og kunstnerisk virksomhet, ja spisning og erotik. Indenfor de enkelte objektgrupper er der nye varianter, skjønne, yndige, sublime, komiske, dramatiske, tragiske indtryk o.s.v. Er der da noget fælles kjendetegn (videnskabelig gangbart eller ikke) mellem alle

disse forskjellige opplevelser? Spørsmålet er viktig for den som arbeider med de «æstetiske opplevelser» som grundtema, *her* vilde det føre til siden. Vort tema må begrenses til opplevelsen av det poetisk-tragiske. Er det da mulig å finne et kjendetegn, som en gang for alle skiller denne opplevelse ut fra autoteliske indtryk av natur-tragik? Umulig å besvare i denne utflytende almindelighet, vanskelig, selv om der blev sammenlignet to givne opplevelser. Vil ikke *totalsituationen* præge indtrykket så sterkt at det avgjørende karakteristikken forsvinder? Vil ikke likhet og forskjell variere med de «motsætnings-par» som anvendes på materialet (løftende/knugende, verdifuldt/verdiløst, opplysende/ikke opplysende o.s.v. o.s.v.)? Jo, men de uvæsentlige motsætningspar måtte skjæres væk. Hvilke egenskaper er da væsentlige og hvilke ikke? Hvorledes skulde sammenligningen finne sted? Ved *beskrivelse* av begge opplevelser og sammenligning av beskrivelserne? Eller ved at de reproduceres vekselvis i bevisstheten og sammenlignes under hvitglødende introspektion? Og sæt så at operationen bragte et resultat, så måtte man sammenligne hver av de to opplevelser med en tredje, og således videre indtil man avsluttet arbeidet på et vilkårlig tidspunkt.

På tragisk område kunde da en av konklusionerne bli den, at et givet reelt forløp i et visst autotelisk aspekt gav en mere kvalifisert opplevelse end en given dårlig tragedie over samme emne. Isaafald blev der ikke andet særmerke tilovers ved tragedien, end at denne er skapt av et menneske og bare qua bok o.s.v. er et virkelighetsindtryk, mens indholdet er av fiktiv natur. Jeg ~~vet~~ det jeg tar imot ikke er virkelighet, og dermed er engasjementet et annet.

Så spørres det da om objektet skal være fremstillet med et slikt engasjement for øie, eller om det er nok at betrakteren *tror* det er fremstillet slik. Her måtte man ta et arbeidsstandpunkt ut fra det objekt som foreligger, nemlig den tragiske diktning, og si: Vi engageres iethvertfald *også* æstetisk, naar vi oplever kvalifisert autotelisk et fiktivt objektindhold som et annet menneskesind har fremstillet i den hensikt at fremkalde en kvalifisert autotelisk opplevelse. Spørsmålet om der må være overensstemmelse mellom digterens intention og det faktisk oplevede, bortfalder allerede av den grund, at der bare i sjeldne tilfælde vil være anledning til en sammenligning, og selv da ved meget mangelfulde midler.

Men sæt nu at betrakteren *tror* han har et poetisk-tragisk forløp for øie, og oplever det kvalifisert autotelisk, mens det i virkeligheten dreier sig om en indberetning til departementet? Da hovedvegten ligger på opplevelsen, måtte man også her kalde denne æstetisk. Tror han derimot at han har

for sig en upoetisk indberetning til departementet, mens han i virkeligheten har faat tak i det blodig-fødte smertensbarn av en «tragisk digter», som med dette verk vilde grundlægge sin udødelighet, vel, saa var ikke oplevelsen æstetisk.

Hvilke kvalifikationer det er, som berettiger den ene kvalificerte autoteliske oplevelse til betegnelsen æstetisk, mens en anden maa «nøie sig» med at være kvalificert eller elementært autotelisk, - det blir da det endelige kjernespoersmaal. Jeg tilstaar at jeg ikke magter at besvare det, og jeg har heller ikke fundet noget tilfredsstillende svar hos andre, bare blændende beskrivelser av «æstetiske indtryk» og indbyrdes stridende distinktioner. Er det forfærdelig viktig at spørsmaalet *blir* tilfredsstillende besvaret? For den oplevende selv - neppe. For teoretikeren - utvilsomt, hvis han vil bruke ordet «æstetisk», men hvor meget forlanger han for at svaret skal være tilfredsstillende? Vel bare, at det skal tilfredsstille hans specielle behov. Vort specielle behov gaar ut paa en betegnelse for «adækvat oplevelse av tragisk digtning», som i definitionen løser ialfald de *nærmeste* tvil. Tyngden ligger derfor paa definitionen og ikke paa ordet selv. Et nylaget ord, «tragetisk» eller hvad som helst, vilde da være fordelagtigere end æstetisk, fordi dette sidste er inficert av den uendelige teoretiske diskussion og altid vilde staa i fare for at bli oppfattet «anderledes». En maatte bruke det med sverd i haand.

I alle tilfælde hadde man følgende anfektelse at bringe avveien: Naar et saklig identificert objekt én gang har utløst en æstetisk oplevelse hos personen A., vil det da altid gjøre det? Erfaringen svarer nei; oplevelsen er avhengig av dispositioner hos mottageren. Men saa er kanskje *dispositionen* nok, slik at et hvilket som helst objekt kan og vil utløse oplevelsen bare det træffer mottageren i en egnet disposition? Ogsaa her peker erfaringen i benegtende retning. Jeg sitter en aften alene, og min «stemning» ønsker et objekt som kan fortætte, øke og «utløse» den. Jeg griper den ene bok efter den anden, læser nogen linjer og legger den bort — det var ikke *det* jeg søkte. Saa kommer jeg la os si til Wergelands «Skabelsen», og straks er kontakten sluttet: dispositionen blir aktualisert, den vågt sökende stemning modnes og fylles, blir fast og sterk; digtet bærer mig ut over grænse efter grænse, det har fundet mig i en lykkelig stund. Oplevelsen av digtet er for mit vedkommende rikere end den har været før, men tør jeg av den grund bruke uttrykket «adækvat»?

Før en tok fat paa at utarbeide definitionen maatte en derfor spørge sig selv: Hvad vil det si at en oplevelse av poetisk tragik er adækvat, *gives* der adækvate oplevelser av denne art, *hvor* gives de og hvorledes kan de

konstateres? Er ikke engang dette paa det rene, vil et ord som æstetisk binde ens hænder før arbeidet er begyndt.

Tidligere i dette kapitel har vi nogenlunde sorgløst gaat ut fra, at der «gaves» en egenartet oplevelse ved «god» tragisk digtning. Vi gjorde det ut fra tolkninger av egen erfaring og i ly av en ruvende tradition. Nu har vi raad til at vende os kritisk mot denne hyggelige formodning, denne trygge henvisning til «almindelig opfatning», denne bekvemme generalisering av egne indtryk, av *erindringen* om egne indtryk. Har vi lov til at utnævne os selv som toneangivende tragiske tilskuere? Er det undersøkelse god nok at fremlægge et personlig vidnesbyrd som eneste materiale? Ikke naar overskriften lyder «autotelisk oplevelse av det tragiske» og ikke: *min* oplevelse.

Hvorledes forholder det sig saa med *de andre* som bivaaner tragiske skuespil?

§ 99. *Tilskuerens relativitet.* Et teaterpublikum er en overmaade uensartet menneskemasse, baade i tversnit (ved den enkelte forestilling) og i længdesnit (fra gang til gang). Der er folk av begge kjøen, alle aldere og alle livsstillinger. Alle trin av kunstnerisk erfaring og smagsutvikling er repræsenteret, fra kritikerlaugets fører til manden fra Grukkedalen, som aldrig har været i et spelhus før og gik ind fordi han trodde der var opbyggelse. Nogen ser stykket for første gang og har ondt for at «holde traaden», andre kjender det ut og ind med historiske og fortolkende kommentarer til hver eneste replik. A. trodde stykket var et lystspil og er bittert skuffet, B. venter *bare* paa voldtægtsscenen. C. er forelsket i teaterelven frk. D. som har en statistrolle. E. er skuespiller med permission, eller forhenværende, opsagt. F er netop blit forlovet med chefens datter, nu sitter de sammen i orkesterplads. G. har nylig mistet fire barn ved ildebrand og faat vite at han har inoperabel kræft; stykket handler om sygdom eller om en som forraader sin kjærlighet for at bli kompagnon. H. er romantisk melankoliker og grublende filosof. I. er sangviniker og flagrende sommerfugl. K. «repeterer sine klassikere». L. lar sig «se offentlig». M. erklærer med en av «Nationaltheatrets Venner» at «naar jeg efter en bedre middag, well dressed, sitter i Nationaltheatret paa min gode plads, saa kan de spille hvad f. de vil.» N. har laant forfatteren penge. O. er hans politiske motstander. P. har fribillet og fordriver likesaa godt kvelden i teatret. Q. har solgt vinterfrakken for at opleve Moissi. R. er prest og lærer. S. en jaget forbryder. T. er moralfanatiker og avholdsmand. U. er livsdyrker og rundbrænder. V. er garderobedame med primadonna-drømme. W. er professor i æstetik. X. er vaskekone med speciel mottagelighet for lampen, som knuses i fjerde akt; det samme er Y. hvis glasmagazin fik

leveringen i konkurranse med Z. der staar i kulissen som brandmand. - Disse og en uendelighet av andre forskjelligheter i tilskuernes almindelige og øieblikkelige forutsætninger gjør det sandsynlig at deres oplevelse av stykket ikke er «en og den samme». En sterk bekræftelse paa indtrykkets relativitet selv hos de præsumtivt kvalificerte faar man ved at «kaste et blik» (det er rigtignok lettere sagt end gjort) paa den mængde av indbyrdes uforenlige teorier, som findes i æstetisk litteratur (sml. kap. XI). Naar forfattere kan skrive saa himmelvidt forskjellig om den «samme» ting, saa faar man en sterk mistanke om at tingen netop *ikke* er den samme. M.a.o. de har oplevet tragedie paa helt forskjellig vis, den ene bygger sin tolkning paa stykkerne a, b, c, den anden paa d, e, f, den tredje paa a, d, g, o.s.v. Desuten vet jo enhver fra sig selv og sine venner at det samme stykke den ene gang kan virke vemodig dæmpet, den anden heroisk stimulerende o.s.v. alt efter ens egne dispositioner, instruktørens og skuespillernes opfatning, scenehusets beskaffenhet o.s.v. o.s.v.

Hvorledes maatte man da gaa frem, hvis man paa en nogenlunde kontrollerbar maate vilde prøve at finde et fælles kjendetegn for *alle* teatergjængeres indtryk (i vid forstand) av tragiske skuespil, eller, hvis denne opgave paa forhaand ansees uløselig, finde fællesskap i oplevelsen inden bestemte grupper av tilskuere? Ja, det blev et kostbart og vidløftig apparat som da maatte sættes i sving — og hvor fyldestgjørende vilde resultatet bli? Jeg skal antyde en mulig metode:

Ett eller flere skuespil maatte karakteriseres som utvilsomt tragiske. Saa fik man enten opføre stykkerne paa et forsøksteater, eller passe paa naar de gik paa ordinære teatre; dels kunde man vel holde sig til læsning. I alle tilfælde blev det nødvendig at disponere et større antal forsøkspersoner som hadde til opgave at meddele, hvad de oplevet naar de saa eller læste stykkerne, første gang, anden gang o.s.v., paa store festaftener, for tomme bænker, under vekslende vilkaar av forskjellig art. Ut fra de foreliggende beskrivelser maatte man saa danne «enheter» eller beskrivelsesfaktorer: naar C. og D. begge hadde følt «medlidenhet», saa fik man enten gaa ut fra at de mente «det samme», eller saa maatte der sættes nye prøvelser igang av ordbruk og mening.

Nu er det klart at personerne maatte gjøre et *utvalg* av faktorer, naar de beskrev sine oplevelser, skjære væk, hvad de ansaa for *accidentalia*. A. mister brillene paa gulvet, B. blir plaget av at hans sidemand har spist løk. Hører denslags med til «den tragiske oplevelse»? Selvfølgelig ikke - har man let for at svare, og dog er det tydelig at oplevelsen blir influert av slike tilfældigheter:

A gaar glip av hele mimiken, og B. kan ikke samle sig om spillet. D. s indtryk er kanske at «Ophelia var forfærdelig søt» (han er isaafald i selskap med den tyske æstetiker Lipps), E.s at fru F. spilte elendig eller glimrende. G. noterer at de femfotede jamber virker gammeldagse, H. at prosareplikerne rev ham ut av den lyrisk-musikalske rus. I. har oplevet at det absolute fødte det endelige, hvorefter det endelige gjennom tilintetgjørelse vendte tilbake til det absolute. K. følte en «Gottseinwollen mit Beibehaltung der Ichheit», L. saa hvorledes partialidéerne smeltet sammen til en totalidé. En del av dette har jo ikke noget at gjøre med hvad vi kalder stykkets tragiske kvalitet, men hvad hjelper det naar ikke forsøkspersonen har andet at si? Hvad skal han saa skille ut? Kanske vi selv med myndig haand skal stryke hvad vi mener er *accidentalia*? Godt. Men endnu har man igjen at ta i betragtning personernes evne eller manglende evne til at uttrykke adækvat hvad de har oplevet. Heller ikke kan man se bort fra det forhold, at personerne ikke er teatergjængere i vanlig forstand, men folk som har faat en opgave og kanske er betalt for det. En er ræd for at virke ubegavet, en anden vil gjerne gi «den stakkars studenten» (forsøkslederen) mest mulig for pengene, - han ser ikke ut til at ha for mange.

Der er altsaa vanskeligheter og feilkilder nok. Men kanske er vor frygt ugrundet? Kanske vilde det ved en fremgangsmaate som den beskrevne vise sig at man fik den smukkeste overensstemmelse: hele studentergruppen blandt forsøkspersonerne har følt sig grepet og rystet i sit inderste, men samtidig løftet og tilslut befriet----.

§ 100. *Introspektiv metode.* Et forsøksteater som det beskrevne har vi imidlertid ikke anledning til at gaa igang med. Er vi dermed avskaaret fra enhver videre befatning med spørsmålet autotelisk oplevelse av poetisk tragik? Vil det *bare* bli løst snak eller digteriske bekjendelser hvis man prøver en beskrivelse paa introspektivt grundlag? Kanske, hvis man erklærte at «dette er beskrivelsen av *den* poetisk-tragiske oplevelse» el. lign. Men det vil vi jo efter det foregaaende ikke erklære. Alt hvad vi mener at anføre er dette: Det maatte gaa an at sætte op og beskrive en del reaktioner, følelser, tanker, fantasivirkksomheter, partielle og syntetiske værdioplevelser og andet, som kunde tænkes at være adækvat med-foraarsaget av poetisk-tragiske objekter. Den skrivende bygger da dels paa egne erindringer, dels paa vidnesbyrd fra andre (samtaler og teoretisk litteratur), dels paa «psykologisk spekulation». Ut fra et præsumeret fellesskap indenfor store menneskegrupper haaber man da at læseren ved hvert nyt moment vil se ind i sig selv og nikke gjenkjendende: jo, *det* kunde man nok komme til at føle o.s.v. Og mere end

det: Reaktionen anerkjendes ikke som tilfældig, men som noget der «hører til», den antas *i regelen* at melde sig som en «naturlig» følge av den tragiske struktur i objektet og dens kunstneriske iklædning.

Det kan da ikke nytte at kræve eksakte angivelser. Materien fordrer visse spillerum og en viss smidighet; i uttrykket *adækvans* ligger hvad vi har bruk for: en logisk fjæring, som gir plads ikke bare for den fikserte erfaring og den rene tanke, men ogsaa for visse forskyvninger inden grænser av rent introspektiv, av følelsesmæssig og spekulativ natur.

Under omtalen av den dramatisk-teatralske iklædning blev der skildret endel indtryk, som tilskueren kunde tænkes at erfare, og som *ikke* skrev sig fra stykkets tragiske struktur. Autotelisk aspekt forutsættes av det poetisk-tragiske som av al anden kunst, sine dramatiske virkemidler deler det med dramaet overhodet, og teaterbesøkets øvrige glæder blir i regelen publikum tildelt uten hensyn til stykkets art. Naar vi derfor i det følgende skal efterspore mulige adækvate virkninger av det poetisk-tragiske, saa maa der først foretages en utskillelse av medvirkende, men ikke specifikke faktorer, almenautotelisk befrielse fra hverdagens tryk, de dramatiske elementer som saadanne (spænding, overraskelse, coup de théâtre etc.), de sproglige og stilistiske fermenter som saadanne, og endelig de almen-teatralske deler av den samlede oplevelse. Men paa den anden side kan vi heller ikke beholde som materiale et digtet tragisk forløp *in nuce*, uten enhver iklædning, for slik opleves det jo ikke i teatret. Det kan til tider være nyttig at abstrahere, men ikke her hvor vi mener at undersøke en virkelig erfaring. Det blir derfor nødvendig at ta med baade almen-autoteliske, sproglige, dramatiske og teatralske attributer, men bare forsaavidt de er direkte knyttet til sakens kjerne, til selve den tragiske struktur og dens enkelte faktorer: til storheten, foraarsagelsen og undergangen.

Før vi gaar ind paa disse faktorer skal der imidlertid bli tatt en reservation. Det er hele tiden forutsatt at tilskuerens aspekt er rent autotelisk. Og det fastholdes fremdeles, at hvis der bryter ind et klart heterotelisk element, saa kommer man utenfor det omraade som er utpekt til undersøkelse. Men sæt at den heteroteliske bakgrund ved moralske, politiske, økonomiske o.s.v. interessekampe paa scenen blander sig ind paa en maate som nok *farver* det autotelisk oplevede indhold, men uten at selve aspektet brytes. Kanske forekommer der ogsaa *synteser* av autotelisk og heterotelisk aspekt, og kanskje vil en given oplevelse av et poetisk-tragisk forløp netop kunne anskues som en slik syntese. Man vet jo ogsaa fra erfaringen at overgangen fra det ene aspekt til det andet ikke behøver at foregaa med ett slag, men kan fuldbyrdes gjennom en skala, som ved gradvis opvaaknen fra søvn.

Lettest forestiller man sig kanskje en slik heterotelisk bakgrunn hos den tilskuer som representerer, hvad man efter *Muller-Freienfels* har kaldt den Contemplative tilskuertype (Zuschauer) i motsætning til den participante (Mitspieler). I praksis vil man neppe finde rene typer, men sondringen har allikevel sin værdi, jeg har selv fundet den klart manifestert hos to søstre allerede i syvaarsalderen. Den participante tilskuer identificerer sig helt med en eller flere av de optrædende, glemmer sig selv fuldstændig, triumferer og fortviler naar helten triumferer og fortviler og lever med i scenens liv som om intet andet eksisterte. *Nietzsche* vilde kaldt dem dionysiske tilskuere, det er de fremstillede affekter som fylder dem mest. I en viss utstrækning falder de sammen med, hvad nyere psykologi efter *Jung* betegner som introverte naturer, en kunde ogsaa kalde dem intensive. Slike tilskuere oplever fremforalt de *karakterer* som fanger deres sympati, her har de en dypere «indføling» end andre. Til gjengjæld vil de let kunne gaa glip av fremstillingens øvrige poetiske værdier, komposition, atmosfære, replik-kunst, filosofiske incitamenter o.s.v. De kan jo heller ikke godt identificere sig med *alle* de optrædende efter tur, og slet ikke naar flere av dem staar mot hverandre som fiender i samme scene o.s.v.

Her har den *kontemplative* tilskuer sin store fordel. Han deltar ogsaa livlig i det som fremføres, men ikke slik at han glemmer sig selv. Han blir ikke indfanget av nogen enkelt del, han bevarer selv i de voldsomste opgjør oversigten og kan la alting komme til sin fxilde ret, samvirkende og hver for sig. Han er hvad *Nietzsche* vilde kaldt en apollinisk tilskuer, han nyder i kjølig ro den *form*, hvori kræfterne kommer tilsyne, han er ogsaa *intellektuelt* engagert. Ofte vil han være en «ekstrovert» natur, som mere ser tingene i længde og bredde end i dybden; man kunde derfor ogsaa bruke uttrykket ekstensiv.

Kombinationen av kontemplativ og parteciperende holdning synes at maatte gi den fuldstændigste oplevelse av et skuespil, under ellers like vilkaar. En lignende typeforskjel finder man ogsaa hos digtere og skuespillere. *Diderot*² forlangte at aktørerne skulde holde sin personlighet utenfor spillet; som tilskuer var han derimot parteciperende.³ Man har ogsaa talt

¹ *Psychologie der Kunst*, Lpz.-Berl. 1923, Bd. I s. 66 ff., sml. *Chu*, *The Psychology of Tragedy*, Strasbourg 1933 s. 68 ff.

² *Paradoxe sur le comédien*, *Oeuvres Completes*, Paris 1875, Bd. VIII, 5, s. 345 ff 366, passim, sml. 392 op.cit. s. 72 ff.

³ Gerhard *Gran*, *Fremmed Aandsliv*, Kr.a 1920 s. 89. Artiklen «Sentimentalitet» har flere eksempler paa parteciperende læsning.

om motsætningen mellem subjektiv og objektiv kunst; Oscar *Walzel* har skrevet en betragtning over Ibsens, Goethes og Schillers forhold til denne motsætning.¹

Det vil naturlig øve en viss indflydelse ogsaa paa den poetisk-tragiske oplevelses egenart, om tilskueren in casu tenderer mot den ene eller den anden holdningstype. Jeg finder det allikevel unødvendig at gjennomføre sondringen i det følgende, men jeg gjør opmerksom paa at den i to retninger aapner mulighet for en syntese mellem autotelisk og heterotelisk aspekt: For den kontemplative types vedkommende kan man vente heterotelisk bakgrund i form av diskursiv problembehandling o.l. samtidig med indtrykket, mens den participante type kan tænkes at vise en utflytende grænse mellem autoteliske sindsbevægelser og «praktisk medfølelse», trang til at dræpe skurken o.l.

Det staar aapent, om participante digtere, skuespillere og tilskuere danner en optimalt samvirkende enhet, eller om der i et givet tilfælde opnaaes høiere resultater ved en kombination.

§ ioi. *De enkelte faktorer ved den poetisk-tragiske oplevelse.* Det falder naturlig at nævne *storheten* først. Vi har allerede merket os at ikke enhver kulturelt relevant storhet er digterisk brukbar. Det er ikke nok at helten er repræsentativ i heterotelisk henseende: biologisk effektiv, socialt høimoralsk (et utaalelig dydsmønster kan lettere «gjøre sig» i komedien), metafysisk overbevist (fiksationsstorhet) eller søkende («dynamisk storhet»). Storheten maa gives en *autotelisk refleks*, virke betagende, fængslende, fascinerende. Den *bare* kulturelt relevante storhet kan grovt sagt bedømmes ved forstandens hjælp alene, den *ogsaa* autotelisk relevante henvender sig fortrinsvis til irrationale instanser. En kulturfilosofisk bedømmelse vilde kanskje stille Gregers Werle i «Vildanden» høiere end doktor Relling, men Relling *fængsler* en sterkere. Allikevel kan man ikke godt opgi kravet paa at storheten ogsaa skal være kulturelt relevant, og nøie sig med autotelisk relevans, finde det tilstrækkelig at karakteren fængsler ved sin egenart, sin merkelige reaktion paa de indtræffende begivenheter. Naar karakteren bare er «interessant», kan det oplevede nok være autotelisk værdifuldt, men ikke tragisk, slik som det hævdes av f.eks. *Groos*.

Tilskueren bør derfor ha en viss kulturbevissthet i slegt med digterens. Naar de irrationale betingelser er tilstede (følelse o.s.v.) vil der paa basis av

denne fælles kulturbevissthet kunne opstaa en *sympati* med helten, som i sin storhet er repræsentant for digterens kulturelle vurdering. «Vi er begge i livets baat, vi stræber alle efter en høieste bekræftelse; jeg ser hvilken vei dine evner henviser dig til, og min fantasi er rede til at følge dig paa denne vei.» Den «dramatiske sympati» er noget mere enn en tør konstatering av kulturel relevans, den er netop «pati», der er følelser med i spillet, der kommer *eros* i tilskuerens forhold til helten. Han *beundrer* helten, ja han kan komme til at «elske» ham; et egenartet forhold opstaar overfor unge og yndige heltinder som Gretchen og Kåtchen, de kan komme til at repræsentere hans hypotetiske optimum av erotisk objekt; for kvindelige tilskuere blir det helter som Siegfried i Nibelungen, Hippolyt og Goethes Werther eller Tasso som her kommer i betragtning.

Det *intellektuelle* indslag i den kulturelle vurdering av heltens kvalifikationer behøver paa ingen maate at bryte det autoteliske aspekt. Her er rigtignok en forskjell eftersom tilskueren *iagttar* problemet, f.eks. ved at helten selv arbeider med det (Hertug Skule) eller digteren stiller det direkte til publikum. «Et Dukkehjem» har været tolket i begge retninger. En videnskapsmand som arbeider med problemer for den intellektuelle glædes skyld, har ogsaa en autotelisk holdning. Naar da den kontemplative tilskuer tar op et kulturelt eller filosofisk problem, løsrevet fra den dramatiske sammenheng, saa sprænger han fiktivitetsens grænse og dermed en av de kvalifikationer ved autotelien, som vi har ment at maatte tillægge «adækvat oplevelse av poetisk tragik». Men kvalifikationen er i behold, saalænge han arbeider med problemet indenfor dramaets ramme og i en viss utstrækning «tænker med de optrædendes hjerner».

Av særlig interesse er det her at betragte tilskuerens reaktion, naar helten under forsøket paa at realisere sin storhet (som egenværdi) eller naa sit maal (med storheten som middel) kommer i konflikt med tilskuerens moralske normer, her i betydningen social-moralske. Disse normer tilhører enten tilskuerens heteroteliske liv (moralen bestemmes av følgerne) og i saafald ligger de utenfor det *fakxivt-autoteliske* engagement. Eller de tilhører hans praktisk-autoteliske liv («det gode for det godes egen skyld») og ligger isaafald utenfor det *fiktivt-* autoteliske engagement. De er altsaa i begge tilfælde den poetisk-tragiske oplevelse uvedkommende, medmindre de har en funktion i heltens miljø eller gjenfindes hos ham selv.

Dette hænger sammen med indordningen av det tragiske under synspunktet kulturkreds (§ 78 o.a.). En østerlandsk fyrste lar sine fiender fange ved list og dræpe under pinsler; vore moralske associationer i den anledning

er faa og svake. Anderledes om en moderne vesteuropæisk politiker benytter lignende midler. Da er vi straks paa det rene med handlingens socialmoraliske reprobation, vi medoplever i tilfælde heltens sønderrevne samvittighet og miljøets dom, men vi dømmer ham ikke for egen regning, saalænge vi lever i stykkets verden ved fantasiens hjælp. Den kontemplative tilskuer kan strække sig saa langt som til at si: sese, man komplicerer situationen, - hvortil den participerende vilde svare: ja, men han *maatte*, han *maatte*.

Heller ikke et forløp som dette er «poetisk uttømt» ved en intellektuel moralsk vurdering. Like viktig som saksforholdet er den *maate* det hele kommer tilsyne paa, *hvorledes* helten uttrykker sit had og sin triumf, *hvorledes* ofrene reagerer o.s.v. Her virker digterens nuancering sammen med skuespillernes organ, apparition og opfatning, stemning og viden fra foregaaende scener toner ind o.s.v. Tilskueren har fuld adgang til at la sig bedaare av ting som en lagrette maa være ubarmhjertig paa vakt mot. Den analyse av begrepet *skyld* som blev foretat i §§ 65 ff., er ment at imøtekomme behovet for en forstandsmæssig retledning, dels under selve teateroplevelsen, men især ved teoretisk efterarbeide.

Naar storheten paa en eller anden maate antar kriminel karakter, saa *forundrer* det en ikke, at følgerne blir katastrofale. Det som vækker undringen i os, og sprænger en kile ind i vor enhetlige, harmoniske, sympatisk-beundrende sindstilstand, det er, at en storhet som nu denne kan eller maa realisere sig paa en saa smertefuldt interessestridig maate. Jo mere *adækvans* der er tilstede, desto sterkere vil dette element av foruroligende undring bli.

Allerede i oplevelsen av heltens storhet kan der saaledes ligge sterke elementer av baade lyst og ulyst, og disse indtryk er naturligvis uavhengige av, om det videre forløp blir tragisk eller ikke (naar stykket sees for første gang). Ved *motmagts* præsentation kommer der spænding i luften: *hvorledes* vil dette utvikle sig? Indre motmagt gir *konflikt*, et tema for «introverte» tilskuere, ytre motmagt gir kamp, et tema for «ekstroverte» tilskuere. Motmagt av kulturel relevans gir ogsaa en filosofisk refleks; motmagt av poetisk relevans vækker sympati og kanskje beundring til en ny side: der melder sig et oplevelsesindhold analogt med det at elske to kvinder, men renset for private bekymringer.

Glæden ved at betrakte en *kamp* er nedlagt i de fleste menneskers natur. Fortrinnet ved den digtede kamp skulde da være dette, at man baade er *deltagende* ved sin sympati for helten, og uavhengig betraktende som autoteliske tilskuere. Ogsaa en kamp i virkeligheten (f.eks. en boksekamp) *kan* oppleves temmelig rent autotelisk, og har desuten den fordel at «illusionen»

ikke godt kan svigte. Men autotelien har i dette tilfælde andre forutsætninger, kanskje av ringere kulturel relevans, og kan den forenes med en dyptgaaende sympati for den tapende kombattant? Den digtede kamp opleves baade «indenfra» og «utenfra». (Ellers er her ikke stedet til en sammenligning mellem virkelighetens og poesiens vis attractiva, - et lokkende tema for baade test-psykologer og introspektorer.) Den kan videre implicere saa svære og betydningsfulde kræfter at den faar præg av det *sublime*: Først forskrækkes man av indtrykkets vælde, saa løftes man op i det plan hvor kampen foregaar, og erfarer da en stigning i, en utvidelse av den almindelige bevissthetstilstand. Kanhænde aabenbarer kampen og motmagts reaktion en side ved livet som tilskueren ikke visste noget om, men som nu trækker ham voldsomt nærmere. Kanske har han følt mindreværdighet og misundelse overfor de «store» naturer, nu ser han at det større lys ogsaa gir større skygger, at høit opdrevet liv ogsaa er farlig liv. En slik «undervisning» kan han meget vel motta i autotelisk engagement, tilskueren kan simpelt-hen ikke undgaa at *lære* noget av et godt drama. Forskjellen fra didaktisk foredrag er den, at oplysningen her kommer som et biprodukt; den alene kan ikke retfærdiggjøre forestillingen. En analogi fra det sanse-autoteliske omraade: Et mesterverk av en bryllupsmiddag gir *ogsaa* næring, det er ikke den primære hensigt, men det er heller ikke til at undgaa med de raastoffer den er gjort av. En henvisning til næringsværdien (grøt og sild) er ikke nok til at gjøre maaltidet festlig. I tragedien blir sjælsevner av baade forstands- og følelsesmåessig natur *sat i fuldtonende funktion*, hvad der medfører en fornemmelse av lyst eller værdi (Funktionsfreude). En slik fornemmelse kan være tilstede ogsaa naar affekten er ulystbetonet og forstandens syner skræmmende: *alle* affekter har kanskje en lystkomponent fordi de *er* affekter, og noget lignende gjælder naar fængslende, omend truende sammenhænge gaar op for «erkjendelsen». Livet blir rikere, tanken gjør vældige grep i kosmos, vi er med paa verdenseventyret, vi fyldes av vibration.

Det centrale problem om ulysten som værdikilde har sin første facet i spørsmålet om den dramatiske virkning av *heltens lidelser*: For en hel del forfattere har drøftelsen av det tragiske indskrænket sig til dette ene punkt.

Det ord som først falder en ind, naar der blir tale om at «nyde en andens lidelser», er sadisme. Og der er jo ingen grund til at benegte at sadistiske tilbøieligheter *kan* spille en rolle for den som overværer en tragisk forestilling, likesom de utvilsomt gjorde det ved gladiatorkampe, offentlig tortur og henrettelser, og endnu kan tænkes at optræde i mildnet form ved tyrefegtninger og bokseampe. Ved sadisme tænker man imidlertid paa en *seksuelt* betonet

lystfølelse (sadisme i snevrere forstand forutsætter endog at lidelsen er tilføiet ofret av den nydende selv). Og det er kanskje de færreste som merker noen seksuel betoning naar de ser paa digtede heltes lidelser, især ikke hvis helt og tilskuer er av samme kjønn. Abnorme tendenser ser vi bort fra her og likesaa fra dybdepsykologiske teorier, da opgaven er at beskrive tilskuernes *bevisste* opplevelser. Der gives imidlertid ogsaa former for «grusomhetsvellyst» hvor ingen slik seksuel komponent gjør sig gjældende i bevisstheden. Lemlæstede mennesker (togulykke, brand), lik og skeletter, operations- og begravelsscener øver en sælsom tiltrækning selv paa mennesker som mindst av alt ønsker andre noget ondt og med den dypeste forfærdelse opdager denne lyst hos sig selv. At «forklare» denne trang vil her som ellers si at føre den tilbake til betegnelser eller aarsaker som er mere kjendte eller forstaaelige, eller som av andre grunde ikke opfordrer til yderligere spørsmåal. Jeg skal forsøke en slik forklaring, vel vidende at der ogsaa er plads for andre, og at variationer i psykologiske aarsaker og virkninger altid truer fænomenets identitet.

Tar man for sig en ting som *tortur*; saa har den blandt andet en sterk *intellektuel* autotelisk tiltrækning. Den vækker en nysgjerrighet, som vel kan være «sensationsbetonet» og kulturelt lawærdig, men som ogsaa kan ha den dypeste og alvorligste karakter man kan tænke sig. Hvad er livet, hvad vil det si at være menneske, hvilke vilkaar indebærer tilværelsen for os naar vi kommer langt nok ut? Det er som om tilskueren spør: hvad gjør du, naar du tvinges til at utholde det du ikke *kan* utholde? Hvorledes ser du ut i ansigtet, i øinene, hvilket sprog bruker du til at meddele din tilstand? Du som nu ligger ute i grænselandene, jeg ser at ekspressionen sprænger mot uduelige uttryksorganer som indestængt dynamit, la den fortælle mig hvad du oplever derute, saa kan jeg ane det uten at behøve at komme der selv.

Ogsaa mere «filosofiske» værdier kan slutte sig til indtrykket. Her er nu en organisme, utrustet med en vifte av kraftige reaktioner, av instinkter og reflekser, med aandelige evner i masse til flugt og kamp, til angst og sinne. Et lavinetungt sig av aarmillioners erfaring presser dem frem i offeret. Samtidig ledes de stimuli, som offeret blir utsat for, av en likesaa uhyre *viden* om disse instinkter m.v., og en viden om hvorledes de sættes *i maksimum av virksomhet*. Naar saa endelig *reaktionen blokeres* (offeret er bundet og kneblet), saa opstaar der biologisk set den mest kvalificerte situation som overhodet kan tænkes. Jo sterkere og finere reagibiliteten er utviklet hos offeret, og jo sikrere og mere omfattende bødernes innsikt er i anatomi, fysiologi og sjælekundskap, desto fabelagtigere maa virkningen bli. (Bortset

fra abnorme tilfælde kan *viljekraften* hos offeret bare forskyve, ikke ophæve virkningen.) *Giraudoux* taler et sted om fangernes «richesse dans la mort».

Det kan i betragterens øine være etslags evolutionistisk paradoks, som kommer tilsyne her, enslags kortslutning mellem forskjellige «strømmer av livskraft». Torturens tilstedeværelse i menneskeslegtens historie kan derfor bety en ildprøve for haabet om en ledende intelligens i slegt med vor, bak livets utfoldelse paa jorden, - for ikke at si den vildeste haan mot et slikt haab. Besættende pragtfuld og lammende forfærdelig er den blomst som livsutfoldelsen har sat i menneskets fængsler og inkvisitionskamre. Ingen jordiske væsener kan her gjøre os rangen stridig; naar fantasien søker ut over det menneskelig-mulige i retning av pinsler, vender den sig ikke til dyrenes, men til gudernes verden.

Hos tyrannen selv vil en følelse av *magt* kunne slutte sig til de mulige andre, som utvikler sig av offerets mishandling, mens tilskueren snarere vil kunne glæde sig over sin *egen sikkerhet*. Begge disse faktorer har været behandlet i tragisk teori,¹ og det tør naturligvis ikke benegtes, at de kan melde sig hos en tilskuer i teatret. Selv har jeg aldrig merket nogen av delene, og det har heller ikke de 6-8 teaterinteresserte, som jeg har spurt. Og det kan neppe nytte at hente materiale fra praktiske livsomraader, naar det gjælder magt- og sikkerhetsfølelse. Den digteriske «*efterligning*» (*mimesis*) skaper vilkaar for oplevelsen som er sterkt forskjellig fra dem man finder i det daglige liv. Det besynderlige (og endnu paa langt nær opklarede i kunstteorien) er jo at man, som Aristoteles nævner, ofte ved den blotte *efterligning* har glæde av ting som er ulystbetonede eller lyst-indifferente. Det er nok at en student *kopierer* sin professor paa en slaaende maate, saa er auditoriet i ekstase, selv om professorens væsen ikke er mere paafaldende end andres. Gjenstande *i miniatyr* kan utøve den sterkeste fortryllelse, selv om originalen ikke gjør det (en lastebil, et elektrisk kjøkken, dukketeater, begyndende amatørfoto-grafer). Lidelse i god *mimesis* har derfor værdi allerede qua *mimesis*, men denne værdi deler den med andre objekter. For os er det mere om at gjøre at finde ut hvad der ikke er fælles.

Forskjellen mellom virkelighet og *mimesis* kommer tydelig frem naar man tænker paa den «normale» reaktion ved andres lidelser: «medlidenheten». Den melder sig som smerte, med-smerte (med et billede fra elektricitets-

¹ i Bl.a. av *Lipps* (Der Streit ii. d. Tragodie, Lpz. 1915 s. 37 f. med sigte paa *Valentin*).

læren kunde man ogsaa kalde den induceret smerte), men ogsaa som en sterk trang til at hjelpe, bringe til ophør den pinefulde tilstand. Om denne trang utspringer av et «instinkt», eller den har sin «drivfjær» i «lysten» til at bringe den andens lidelse til ophør, eller bringe ens egen med-smerte til ophør, eller den er en frugt av opdragelse o.s.v. er psykologiske spørsmål vi ikke skal gaa ind paa; temaet har adskillig litteratur.¹ Vigtigere er her det forhold at medlidenheten forandrer sig, naar man stilles overfor et poetisk objekt. *Smerten* er der fremdeles, man tænke paa Gretchen i fængslet, men da forløpet er fiktivt, blir der ingen tilkobling av trangen til at hjelpe, likesom følelsens hele «psykiske naboskap», associationerne o.s.v., er et andet. Man er, hvad begivenheternes utvikling angaar, passiv tilskuer, ganske som naar man læser i en bok. (Der findes beretninger om tilskuere som i teatret er blit grepet av *praktisk* medlidenhet, antipati o.s.v. En ung mand griper Othello i armen, en ældre dame advarer Hamlet mot den forgiftede kaarde, en engelskmand kaster en shilling til den frysende student, en kinesisk vedhugger har øksen med sig i teatret og hugger landsforræderen ned.) Den poetiske medlidenhet er en mere sammensatt følelse, noget som kan siges ogsaa om andre følelser og tanker vakt av det poetisk-tragiske forløp. *Ulysten*, i medlidenheten og ellers, er f.eks. ikke av den art, at maaten det sker paa er likegyldig, bare man blir kvit den. Det skal gjøres paa en maate som tilskueren kan godta ut fra den kvalificert-autoteliske vurderingsmaate som han efterhvert har arbeidet sig ind i. En ilde anbragt happy end gjør ham flau og rasende. Har digteren først betraadt den dramatiske faresone, er han ogsaa underkastet lovene for den dramatiske apperception.

Medoplevelsen av smerte gir ulyst eller *ogsaa* ulyst. Men i det digteriske engagement gaar ulysten syntetisk sammen med oplevelsesfunktionens lyst og danner en overordnet autotelisk værdi. Man kan hulke i teatret, og fortvilelsen brænder i en som syre, men saalænge digterens jerngrep, trolddom eller hvad billede en vil bruke, er usvækket, har man ingen trang til at rope fy eller gaa sin vei, tvertom. (Saa sterk kan sindsbevægelsen bli, at man maa ut for at komme sig, men dermed er ikke aspektet brutt overfor det virkningsfulde objekt.) Her er det som «forklaring» ikke nok at henvise til autotelisk oplevelse av heterotelisk interessestridige forløp (§ 94). Naar man

i Koncentrert fremstilling med bibliografi hos K. von Orelli, Die philosophischen Auffassungen des Mitleids, Bonn 1912.

beruset medoplever et bajonetangrep, saa er der ikke ulyst tilstede idetheletat, og hvis ulysten melder sig, *forjager* den lysten; der er et enten-eller, ikke et baade-og. Man tænker netop *ikke* paa, at hver enkelt av disse unge mænd har et personlig liv som nu blir ødelagt o.s.v. (heterotelisk vurdering) eller hvor fæle de blir at se paa siden (en *anden* autotelisk vurdering). Det lyst-givende autoteliske aspekt trænger først tilside ethvert heterotelisk aspekt uanset fordel og skade, og dernæst (eller samtidig) alle autoteliske aspekter uanset lyst og ulyst, saa bare det ene, berusende, blir igjen. Men ved Gretchen i fengslet blir forholdet et nyt: Her fordyper man sig *netop* i den forestilling: ***hvor det er synd*** at dette deilige menneskebarn skal trampes ned. Er dette tilskuerens reaktion (eller en del av den), da kan man ikke længer tale om at et lystbetonet autotelisk aspekt har sprængt bort alle andre. Gjaldt det nu endelig at fastholde lyst-ulyst-modellen, fik man prøve sig med at henvise til andre slags «dobbeltaffekter» som f.eks. den erotiske ambivalens, hvor man samtidig elsker og hader. Eller en fik ogsaa her fremmane *Du Bos*⁹ «bevægelseslære», hvorefter sindsbevægelsen som saadan er positiv, uanset indeholdte ulystfaktorer, fordi - i vor egen terminologi - det emotionelle beredskap utløses i fuldtonende funktion.

Det synes imidlertid mere hensigtsmæssig at opgi lyst-ulyst-motsætningen som «forklaringsmiddel» i et tilfælde som dette. Tilskueren kan neppe selv gjøre rede for, om det er «lyst» eller «ulyst» han føler; personlig tror jeg at ha befundet mig hinsides denne motsætning. Derimot er han paa det rene med at han ***tiltrakkes*** av en scene som Gretchen i fængslet, at han (i visse dispositioner) gjerne vil oppleve den, selv om han kanskje ogsaa gruer litt for sine egne taarer. Oplevelsen representerer altsaa en værdi. (Om den har værdi fordi han gjerne vil ha den, eller om han vil ha den, fordi den er verdifuld, er et spørsmål som maa overlates til psykologien.) Vi har tidligere engang set os nødt til at stille værdisynspunktet i motsætning til lyst-synspunktet. Det var under omtalen av det moralske valg (i §§ 7, 69, 92). Der representerte det ene alternativ lyst og lav-værdi, det andet ulyst oghøi-værdi. En lignende motsætning kan etableres mellem det lette og lyse poetiske nysølv og sorgespilletts tunge, mørke malm, hvis karatindhold er forbeholdt den forsagende, den som ikke længer lar sit livsindhold bestemme av elementær-autoteliske lyster og glæder, men stiller sit sind til raadighet for et strengere og rikere engagement.

De hittil nævnte momenter vilde synes mere tilstrækkelige, naar det gjaldt at «forklare» det tiltrækkende ved fængselsscenen *quo isolert tablaa*, end naar den ligger som ledd i en videre dramatisk sammenheng. Her kommer det

nye til, at scenen har en funktion indenfor helheten. Likesom en kunstig tand bæres av sine friske kamerater, saaledes hænger ogsaa den ulystbetonede scene i en poetisk guldbro mellem før og efter. Av Gretchens lyst og lidelse, og av alle de andre glædelige og smertelige og hinsides glædelig-smertelige scener tilsammen, stiger *digtets aand*, og den er det mottageren tilslut maa fange. At han svært ofte stirrer forgjæves efter digtets aand, det er en sak for sig.

En uttrykksmaate som denne sidste tilfredsstiller tydeligvis ikke psykologiens fordringer til anvendelige begreper, men det er heller ikke meningen. Slipper man det *irrationale* ved kunstopplevelsen, det som ikke uten rest kan indfanges i et tankemæssig skema, da slipper man ogsaa det som erfaringen siger en er det væsentligste. En anden ting er, at man *efterpaa* kan prøve at tankelægge sin oplevelse, arbeide sig længer og længer ind gjennom det omraade som i oplevelsens stund var irrationalt. Psykologien kan ordne det irrationale ind i et helhetssystem, «omtrent» som man ordner tønder paa et lager uten at vite hvad der er i dem. Den kan ikke uten videre oversætte det irrationale til forstandssprog, men den kan angripe og erobre det stykkevis. Hvor langt en psykologisk strukturlæggelse i aarsaker og virkninger kan naa, vil naturligvis avhænge meget av utgangspunkter, forestillingsmodeller og metoder; i et hvert fald er det et stridsspørsmål i æstetisk teori.

En del av de ting som blev sagt om lidelsen gjelder ogsaa om *katastrofen*, lidelsens klimaks og dens avslutning i *denne* form. I lidelsen laa endnu kamp og kanske mulighet for seier; haab og frygt vekslet i tilskuerens bryst. Naar alt er tapt avløses denne tilstand av en ny. Selve slaget er ofte en kvalificert begivenhet, en *sensation*, som har oplevelsesværdi allerede qua ekstraordinær og betydningsfull. Den kan komme paa forskjellig vis, snigende, eller tordnende som et skred. Indtrykket blir derefter, nedtrykkende eller sublimt («erhaben». Vort ord «ophøiet» dækker ikke meningen. «Vældig og betagende» o.l. ligger nærmere).

Naar indtrykket er kvælende (sml. Desdemonas død, hvor ogsaa tilskueren blir «kvalt») har digteren ingen støtte i dets «iboende» autoteliske positivitet; han faar da den *serlig vanskelige* opgave at gjøre det poetisk

i Ordet skal ikke betegne noget fra det «rationale» principielt forskjellig, men nærmest det at et sindsindhold tilhører følelses- og fantasilivet o.s.v. og ikke hittil er blitt «klarlagt» i mekanisk model.

værdifuldt, evt. ved at indordne det paa en overbevisende maate i stykkets totale dynamik. Scener som Glosters blinding i Lear og Lavinias lemlæstelse i Titus Andronicus har efter litteraturen at dømme vist sig «tungt fordøielige». Her er det fristende at fremsætte den formodning, at jo større den «gjængse autoteliske» ulystbetoning ved stoffet er, desto større maa den digterkraft være som skal tvinge det til at arbeide poetisk-positivt. Og desto høiere maatte da ogsaa resultatets poetiske værdi komme til at bli, naar arbeidet virkelig lykkedes (sml. i etiken «linjen for den største motstand»). En indvending er den, at spørgsmaalet netop maa bli, om og i hvilken grad digterens opgave er kronet med held. Nogen ganger opnaar han svær virkning med et gjenstridig stof (autotelisk interessestridig eller indifferent) og svak virkning med et taknemlig (autotelisk interesssemæssig), - andre ganger omvendt. Det vil i hvert enkelt tilfælde *vise sig* i utfaldet blir; profetier har daarlig grundlag.

En række forfattere har i det *sublime* set den tragisk-poetiske virkning (Kant, Bradley, Hirn). De tænker da fortrinsvis paa den sublimitet som knytter sig til heltens *holdning* under lidelsen og katastrofen. En *nystorhet*, som kanske opstaar under lidelsens lutrende indflydelse, slutter sig i visse tilfælde til den, som kom tilsyne i heltens *indsats*. Disse to helt forskjellige storhetsmanifestationer er ofte blit forvekslet; selv om de i et givet fald kan hænge sammen i tilblivelse eller funktion, er det viktig at holde dem principielt ut fra hinanden. Der er nemlig intet iveien for, at helten fra først av kan lægge for dagen kulturelt (og autotelisk) relevant storhet i en eller anden henseende; han er f.eks. en begavet musiker, forsker eller partifører. Og saa, naar katastrofen kommer, bryter han gemytsmæssig sammen, fortviler, jamrer, søker redning i flugt. Heltens holdning under motmagtens indflydelse og senere er principielt uten betydning for den objektivt tragiske karakter ved det betragtede forløp, selv om storheten i indsats ogsaa *kan* bli inficert av «litenheten» i holdning. Men for det poetiske indtryk vil holdningen være sterkt bestemmende, kanske avgjørende. Men heller ikke om dette kan man si noget sikkert paa forhaand, meget beror paa «maaten» og totaliteten: Antigone f.eks. klager over sin skjæbne uten at dette kaster nogen skygge over hendes heroiske indsats.

Det blev foran nævnt at nogen forfattere (bl.a. Karl Groos) bruker et begrep tragisk som ikke indeholder merket kulturelt relevant storhet; det er nok at hovedpersonen virker fængslende, interessant, sympatisk o.s.v. En anden opfatning (bl.a. hævdet av Schiller) som ogsaa avviker fra vor egen er denne: Der behøves ingen indsats-storhet, naar der bare er hold-

ningsstorhet under lidelsen. En mand blir syk, men fortsætter *heltemodig* sit arbeide for — helst et kulturelt relevant formaal. Forløpet *kan* være tragisk ogsaa i vor forstand, idet undergang og storhet er funktionelt forbundne: storheten vilde sandsynligvis ikke ha vist sig hos denne mand uten med undergangen som forutsætning. Det som da avgjør om forløpet er tragisk eller heltemodig, det er den rammedes følelse av ulykke eller triumf: vurderer han de tapte eller de vundne værdier høiest? Her er ellers vanskelige grænsefelter. Det kan f.eks. tænkes at tilskuerens totalindtryk er opløftende, selv om helten fortviler: mennesket har allikevel manifestert sin høiværdi paa en maate som stiller undergangen i skyggen. Eller omvendt: helten triumferer, men tilskueren fortviler; han deler ikke heltens tro paa de «til-lærte formler», han ser den heltemodige holdning som en skinløsning, bak hvilken tomheten griner dobbelt skræmmende. Indtrykket faar et første skjær av det «tragi-komiske», en skjærpelse av haabløsheten henimot det «formelig underholdende».

Her benytter vi tilsyneladende en tænkemaate som vi senere kommer til at ta avstand fra hos andre forfattere (f.eks. Volkelt), nemlig at slutte fra indtrykket til forløpets tragiske karakter; ved indtryk menes da følelsesindtryk. Men det har ikke været meningen at gaa over til en slik metode. Allerede i bestemmelsen av den objektive tragik maatte der tas med en subjektiv faktor, nemlig vurderingen av storheten og dens skjæbne. Disse subjektivismen følger da med ved overflytningen til poetisk mark, og faar der kanhænde et endnu større spillerum. Et andet forhold er av lignende virkning: «Vest-europæisk kultur» anerkjender ogsaa en række *autoteliske* værdier, skjønnhet, reisning, styrke, mod o.s.v. uten hensyn til disse egenskapers heteroteliske funktion. Slike værdier er allerede paa det reale livsomraade bestemt *ved det indtryk* (følelsesindtryk) de gjør. Som attributer til storheten følger ogsaa disse følelsesmæssige bestemmelser med, naar det tragiske fremstaar i poetisk iklædning; de spiller jo ogsaa en avgjørende rolle ved digterens valg av stof.

i *Heroisme* er (i § 92) brukt adjektivisk om et handlingsvalg, hvor særlig det *socialmoralisk* verdifulde blir foretrukket, tiltrods for svære ofre av mindreværdige, men i øieblikket mere lystbetonede interesser. *Heltemodig* vil vi kalde *den* utgang paa alternativernes konkurrans, at en *autotelisk* høiværdig holdning foretrækkes for en autotelisk lawærdig, men mere fristende: Man gaar fienden imøte, skjønt man føler den sterkeste trang til at «gi sig over». Dette *vedførste øiekast*; en analyse av den psykologiske motivering kan oppløse begreperne.

Naar katastrofen består i eller medfører *heltens død*, vil dette præge virkningen paa forskjellig vis. Man forlater ikke teatret med det pinlige indtryk av et ødelagt liv, som sliter sig videre paa stumperne - et tema som rietignok ogsaa kan tænkes poetisk utformet. Heltens død er biologisk set en værre lod, men dramatisk set kan den ha store fordele. Den avrunder indtrykket, viser heltens liv som en fuldbyrdet skjæbne, et enhetlig, naturlig avgrænset objekt. Alle nye muligheter er avskaaret, intet kan mere gjøres om igjen eller forandres i heltens interesseliv, bare utenfra kan nyt lys kastes tilbake paa det. En ny ring føies til den poetiske blokade mot praktisk engagement, en ny psykisk avstand blir etablert ved at oplevelsesobjektet er overflyttet til erindringen¹ istedetfor at være aktuelt nærværende. Erindringen foretar et *utvalg* av objektets «Merkmaltråger», de likegyldigere mellemtoner forsvinder, mens yderligheterne i positiv og negativ retning træder frem i skjærpet form. Samtidig fremhæves objektets autoteliske karakter. At objektet ikke mere er til, og derfor unddrager sig erfaringens kontrol, gir fantasiens omformende kræfter et friere spil; et overveiende sympatisk objekt forskyves opover mot objekt-optimum (barndomserindringer, indledningen «der var engang». Digtere maa undertiden vente paa tidsavstanden, før de kan awinde et oplevet stof poetiske værdier). Indtrykket av heltens storhet blir renere, sterkere, skjønnere. Samtidig lægger døden et *forsonende* skjær over det «altfor-menneskelige», den virker som en lutringsproces; helten «vinder sin uskyld tilbake», den ufattelige og totale tilintetgjørelse slaar forutsætningerne væk under en smaalig, detaljert vurdering. Man har lettere for at «forstaa» et andet menneske, naar det ikke længer er til. Man ser ikke længer vedkommende under de mange partielle synsvinkler, som egtemand, borger, kamerat; man ser ham paa bakgrund av den store fællesmenneskelige lod, at fødes uten at faa vælge sine vilkaar, at kjæmpe den blindes kamp mot ytre og indre farer og endelig at maatte levere det vundne fra sig bit for bit. Man ser ham sub specie mortis, sub specie æternitatis; den metafysiske dimension reiser sig lodret paa alle de jordiske. I særlig grad gjælder dette ved døden som tragisk katastrofe.

Døden som fællesmenneskelig lod styrker den før omtalte følelse av *sympati* for helten, naar sympatien er tilstede paa forhaand, og kan *skape* sympati der den før ikke var tilstede (Richard III). Som negativ betingelse

¹ Om erindringens betydning i forbindelser som denne se Alois Riehl\ Bemerk.
z- d. Probl. d. Form i. d. Dichtkunst. Viertelj.sehr. f. wiss. Philos. 1898 s. 98 ff.

bidrager døden ved at fjerne hemninger. Man kan gi kjærligheten frie tøiler uten fare for at «brænde sig», uten frygt for senere ubehagelige overraskelser. Og oplevelsen av en sterk og ren kjærlighet til et andet menneske (selv om det er en fiktiv person) imøtekommer et dyptliggende behov hos de fleste. En række av de sindsbevægelser som vækkes ved heltens død, og fremforalt ved *maaten* han dør paa, har, særlig kanskje for participerende tilskuere, en slik emotionel egenverdi: den stolte medfølelse, det milde vemod, den varme, strømmende sorg. Theodor Lipps har med styrke fremholdt denne dødens dramaturgiske funktion. Ved *selvmord* kumuleres selve dødsoplevelsen med indtrykket av de tanker og sindsbevægelser som førte til den ekstreme handling.

Døden kan ogsaa *befri* tilskueren for en smertefuld medoplevelse av heltens lidelser, naar en slik befrielse er poetisk aktuell. Ialfald én forfatter har i dette forhold fundet «den tragiske lyst» (Valentin); den er et tilfælde av lettelsen ved «eine vorübergehende Schmerzerregung». Opfatningen er blit virkningsfuldt imøtegaat av Lipps,¹ og for mig ser det ut som Valentin har overdrevet «befrielsens» betydning paa andre momenter bekostning. Derimot har den en viktig funktion i den dramatiske oplevelses dynamik: *at forberede avviklingen av tilskuerens poetiske engagement.*

Et andet ledd i denne avvikling er (in casu) «avstraffelse» eller død over de personer som repræsenterte den hittil seirende motmagt, enten nu denne er sympatisk og kulturelt relevant (Hegel) — isaafald kan motmagten selv bli bærer av en tragisk skjæbne — eller usympatisk og kulturelt irrelevant. I sidste fald er det et tryk, en irritation, en spænding i tilskuerens sind som blir ophævet, hevninstinktet blir tilfredsstillet. Den «moraliske balance» i stykkets verden, som motmagten har sat ut av spillet, gjenoprettes for motmagtens vedkommende. Teorien bruker uttrykket «poetisk retfærdighet» og sigter da til et forhold mellem fortjeneste og skjæbne inden det enkelte digterverk, som tilskueren finder rimelig. I glæden over den poetiske retfærdighet har mange forfattere fundet «den specifikt tragiske nydelse» (sml. kap. XI).

Det kan neppe være tvil om, at naar en usympatisk motmagt rammes av poetisk retfærdighet *paa en digterisk talentfuld maate*, saa er et slikt forløp vel egnet til at gi tilskueren en kraftig poetisk stimulus. Motivet dominerer i de fleste røverromaner. I dramaturgien hører man ofte tale om «forsoning». I videste forstand betyr forsoningen en fase henimot handlingens slut, i

hvilken tilskuerens sindsoprør *paa en eller anden maate* blir bragt til ro, saa han sættes istand til at forlate teatret i saavel intellektuel som emotionel tilfredshet. Tar man ordet i snevrere forstand, saa viser teorien mere stridende synspunkter; moralistene (f.eks. Lipps) kræver anger, bod og straf for alle synder for at forsoningen skal være fuldbyrdet. En slik forsoning maa foregaa i heltens (eller motmagtens) eget sind. Under storhetens utfoldelse har han krænket moralprinsipper som *han selv* i grunden anerkjender. Ekspansionen strander, og nu velter de negligerte interesser med øket kraft tilbake over det forsvarsløse terræng. Naar da helten (eller i givet tilfælde motparten) ikke kan holde presset ut, men søker døden for at bli kvit det, eventuelt i forestillingen om en metafysisk renselse ved at gi livet som offer, vil denne «storhet» i holdning kunne «forsone» tilskueren med heltens tidligere forgaaelser. Digteren slipper da den ulike vanskeligere opgave at «forsone» tilskueren med synet av de uhevnede ofre, d.v.s. gjøre dem poetisk fordøielige. «Storhet» er her sat i anførselstegn, da man aldrig vet hvad en nærmere motivanalyse av den pragtfulde gestus kan bringe for dagen. Den frivillige død som bod, uanset bevæggrunde, gjælder ikke i vor tid som et almindelig anerkjendt sesam, der automatisk aapner veien til saavel social-moralsk som metafysisk «soning», d.v.s. opprettelse av status quo i det moralske regnskap. Bare i militære kredse har selvmordet endnu bevaret sin prestige som «korrekt form», naar det gjælder at utviske en plet paa «regimentets ære» o.s.v. Om bodens forenlighet eller uforenlighet med forløpets tragiske karakter gjælder, hvad foran er sagt om holdning i sin almindelighet.

§ 102. *Det totale poetisk-tragiskeforløp.* De enkelte træk av den dramatisk-tragiske oplevelse som nu er omtalt, kan forekomme ogsaa ved dramatisk digtning av ikke-tragisk art, ved sørgespil, kampspil, heltespil o.s.v. (sml. § 104). De kan endog op træde kumulativt, uten at digtningen av den grund blir tragisk, idet denne kvalifikation først opstaar ved den funktionelle sammenhæng mellem storhet og katastrofe. Et digterverk kan efter dette være tragisk uten at ha poetisk værdi (for en given tilskuer). Søker man en poetisk oplevelse for at utløse en la os si «melankolsk» stemning, saa ligger der ingen garanti i det at et skuespil er tragisk; et ikke-tragisk stykke kan i poetisk henseende staa meget høiere. I litteraturen om det tragiske finder man ofte den opfatning hævdet eller forutsat, at naar en digtning først fortjener betegnelsen tragisk, saa er den ogsaa poetisk værdifuld (f.eks. hos Yrjō Hirn). Det tragiske betragtes da som en «poetisk» eller «æstetisk» kategori, mens det efter vor opfatning er en egenartet konstellation indenfor den praktiske kulturelle stræben. At ogsaa denne konstellation, som nærsagt

enhver anden, kan gøres til gjenstand for digterisk bearbeidelse, kan ikke forandre det tragiske grundbegrep til et poetisk begrep.

Det staar igjen at finde ut hvilken poetisk værdi der kan tænkes forbundet med *selve den tragiskefunktionssammenhæng*, med det at storheten er uløselig koblet til katastrofen. Her skulde man altsaa ikke sigte til *maaten*, hvorpaa sammenhængen kommer tilsyne, spændingen, den sukcessive, uavvendelige avsløring eller peripetiens pludselige chok. Den artistiske iklædning har sin store betydning, kunde man tænke, men de fordele som derved vindes maa den tragiske sammenhæng dele med andre dramatiske strukturer, f.eks. den heroiske. Bare den virkning som skyldes *selve strukturen*, skulde være specifik for det tragiske. Imidlertid kan ikke de artistiske virkemidler abstraheres fra det «stof» de fører frem, saalænge man har det faktiske poetiske indtryk for øie, for i dette er der en levende vekselvirkning mellem «stof» og «form», «sak og maate», «hvad og hvorledes», ja de indgaar en uløselig syntese. Sondringen opstaar først under det teoretiske efterarbeide. Det er derfor ikke uttømmende, hvis man siger at hvad den tragiske struktur laaner fra de kunstneriske virkemidler er fremmede pragtfjær som man næste gang gjenfinder andetsteds. Erfaringen peker mere mot den uttrykksmaate, at ogsaa den tragiske struktur paa sin side gjennomsyrrer og farver kunstmidlerne og gjør dem til ett med sig selv paa en maate som man ikke støter paa utenfor tragisk digtning.

Som et konkret tilfælde av tragisk struktur blev nævnt ordsproget «Skam faa den som gir sig selv til fant». Læseren vil selv kunne ta sine reservationer overfor eksemplet, men det greier sig i øieblikket. Ordsproget som utsagn henvender sig til vor «praktiske tanke», mens det tragiske i definition henvender sig til vor «teoretiske tanke». Det tragiske i poetisk iklædning taler til hele vor sjælelige og aandelige personlighet, til viden og erindring, til tanke, følelse og fantasi, til kjertler, drifter og instinkter og til alle instanser psykologien vet at nævne.

Hvorledes kan da det dræpende budskap, som den tragiske struktur i poetisk iklædning meddeler vor samlede personlighet, forlenes med den svimlende autoteliske værdi, som saa mange kjender fra sit eget liv og som forfattere fra diametralt motsatte leire sætter høiest blandt alle tænkelige «æstetiske» oplevelser og kappes om at lovprise?

Et helt tilfredsstillende svar, tydelig nok og tilstrækkelig uttømmende, har jeg ikke fundet hos nogen og er da ogsaa paa det rene med, at jeg ikke kan gi det selv. Dette gjælder tillike om de enkelte faktorer i det tragiske forløp, som netop er betraktet hver for sig. Men der var det heller ikke saa

meget om at gjøre, eftersom disse spørsmål kan besvares forskjellig uten at dette har nogen avgjørende indflydelse paa besvarelsen av det sidste og viktigste.

Heller ikke her er det nok at henvise til, at et hvilket som helst objekt (forløp) kan oppleves positivt autotelisk, selv om det i en heterotelisk sammenheng har negativt fortegn, er interessestridig. For der klæber (formoder vi) ogsaa et *autotelisk* minus ved et forløp som det tragiske, nemlig naar den tragiske skikkelse har vundet tilskuerens sympati og medfølelse. Da ønsker han autotelisk, at det maa gaa helten godt. Og saa gaar det ham isteden ilde. Problemet er forsaavidt ogsaa aktuelt ved skuespil, hvor storhet og katastrofe begge er tilstede, men uten funktionel sammenheng - en konstellation som enkelte forfattere (Volkelt, Lipps) har kaldt den tragiske. Her maatte svaret først og fremst peke paa at den ulykkelige skjæbne stiller heltens storhet i et klarere lys og skjærper vor sympati og medfølelse for ham. Og denne virkning maa da ogsaa gjenfindes paa det omraade som vi kalder tragisk, fordi den nævnte kvalifikation ved forløpet omfattes av det vi har kaldt tragisk kvalifikation. Det nye som kommer til, er kausalforbindelsen. Ogsaa den kan øke tilskuerens poetiske medfølelse, idet den gjør det endnu klarere for ham, hvor ufortjent heltens lidelse er. Men paa den anden side - hvis helten har paadraget sig katastrofen ved moralsk skyld, svakhet, uduelighet, feiltagelse o.s.v. (selv om dette minus danner et komplement til storheten) saa skulde dette forhold snarere forringe medfølelsen, sammenlignet med den man (præsumentivt) føler overfor en *bare* fremragende mand som rammes av en ulykke han ikke engang har fysiologisk skyld for. Det er derfor tydelig, at om medfølelsen bibeholdes, saa blir den ogsaa forskjøvet eller utvidet, den antar delvis en ny karakter. Det er ikke længer biologiske og sociale ulykker som vækker medfølelsen, men noget, som i den her anvendte terminologi blev kaldt en metafysisk ulykke; det er ikke længer et spesialtilfælde, men et almenmenneskelig anliggende. Den filosofiske refleks av det tragiske forløp vil huskes fra §§ 76, 93 o.a.

Det spørsmål som nu foreligger er et andet: Hvorledes beskrive eller «forklare» den fulde autoteliske værdi ved opplevelsen av en tragisk sammenheng - eller rettere den overordnede autoteliske værdi som absorberer ogsaa den autoteliske ulyst?

Det ligger da nær først at holde et øieblik fast paa den filosofiske refleks. Ogsaa i autotelisk opplevelse kan der være en *intellektuel komponent*. De heterotelisk skræmmende perspektiver blir i autotelisk-intellektuel konception til *besattende* perspektiver. Tilskuerens reale metafysiske skjæbne træder i

bakgrunden. Bevisstheten utvider sig over grænser han ikke ante, han oplever sin tilstand og dens muligheter som *ren rus*, dionysisk, dæmonisk, mystisk («med lukkede øine»), frigjort fra jordiske hensyn og jordiske konsekvenser. Og den metafysiske rædsel, den livs- og verdensgru som stiger i giftige røksøiler fra den tragiske erkjendelse, blir i poetisk opplevelse til pythiske dampe, der fremkalder en guddommelig gysning. Den anonyme småborger vokser til et tidløst geni, en Lucifer som legger himmel og helvede under sin kosmiske flugt. Han blir sterk nok til at møte Jehovas ansigt.

Men han faar ikke adgang til dette melankoliens fabelland uten en haardhændt indvielse. Likesom tindebestigerens kvalifiserte naturopplevelse koster forsagelse av all borgerlig trygghet og komfort, og nødvendiggjør en betingelsesløs underordning under jordens og luftens kræfter, saaledes maa ogsaa den tragisk opplevende kaste fra seg sine sammenflikkede beskyttelsesmekanismer mot livsangst og verdensnød, sine kummerlige skinløsninger med deres kunstgrep og småfusk, og gaa ind i opplevelsen saa naken som han kom av sin moders liv. Som synderen i skriftestolen, som nevrotikeren i den pinefulde tilstaaelsens stund, maa han gi fra seg sine syke skatte til sidste rest og gaa ind i krisen paa død eller frelse. I denne *metafysiske katharsis* ligger indvielsen til den tragiske rus.

Men hvorfor kan da ikke en slik autotelisk utvidelse av bevisstheten, et slikt formløst metafysisk sværmeri like godt være knyttet til en opplevelse av ikke-tragisk art? Svaret maa hentes fra den *dødelige fuldendelsesdrift*, som vi i femte kapittel fandt at være et grundtrek i den menneskelige natur. I teatret (mere end ved den blotte læsning) kan man hengi seg til denne drift uten fare for at bli ødelagt av de reale konsekvenser. (Men de kan rigtignok vente en paa pladsen utenfor.) Tilskueren befinner seg i en heterotelisk sett beskyttet position; i de to-tre timer forestillingen varer kan han ikke sulte eller fryse ihjel, bli arbeidsløs, syk eller arrestert, fordi han gir etter for fuldkommenhetsdriften og lar fortsættelsesdriften ligge brak. For her finder den hensynsløse realisation av katastrofale overutrustninger sted bare i fantasien, ikke i det virkelige liv. Men fantasien er nøie knyttet til baade det intellektuelle og det emotionelle liv. Med helten som objekt kan jeg gjennom «indføling» og «identifikation» følge den svimlende og katastrofale kurs, der laa sammenrullet i hans væsen som et krævende substrat. Ogsaa jeg kan, sammen med helten, naa de høider, hvorfra Vigelands Abel ser ind i bekræftelsens land, og de dybder, hvor vi ser ind i forfærdelsens. Helten maa bøte med livet eller «lykken» for sin dristighet, fordi han utfolder den i et «realt» og virkelighetstro miljø. Selv risikerer jeg ingen lignende konsekvenser, fordi

jeg utfolder min egen dristighet i et fiktivt miljø. Jeg oplever og overlever, hvad det reale miljø forbyr, fordi helten er gaat i døden istedenfor mig. Jeg medoplever hans utfoldelse og død *som om den var min egen*, og dermed befries jeg kathartisk fra den knugende censur, som fortsættelseskrauet hver time av dagen lægger paa mine dødelige utfoldelsestendenser. I tragedien kan jeg «gjennem stedfortrædelse» realisere en slik tendens i to faser: Først deltar jeg med helten i hans utvikling av en kulturelt relevant storhet i et eller andet partielt livsomraade, med Coriolan i hans heltemodige patriotisme, med Hamlet i hans følsomhet og klarsyn, med Brand i hans ideale fiksatjon. Derefter oplever jeg heltens tragiske undergang og faar derved anledning til at utfolde ogsaa min *metafysiske kritik*, paa heltens, ikke paa egne vegne. Jeg kan slippe indpaa mig aldeles uformidlet de dræpende forestillinger om livets meningsløshet, en indsigte som paa samme gang betegner den ypperste frugt av min intellektuelle redelighet og kraft, og i det virkelige liv medfører handlingslammelse, depression, protest mot forplantningen eller anden livsudygtighet. Jeg oplever den kathartiske ekstase ved endelig engang at faa leve mit væsen ut, og samtidig slipper jeg prisen fordi jeg befinner mig i teatret og ikke i Rom, Helsingør eller Iskirken, hvor jeg i heltens inkarnation ogsaa hadde møtt heltens skjæbne. — Tragediens centrale autoteliske værdi bestaar altsaa efter dette i en skinløsning av det metafysiske meningsproblem gjennem sublimation.

§ 103. *Kommentar.* I § 102 var det nødvendig at gaa et stykke videre i den anvendelse av *irrationale uttryk* som tidligere blev forbeholdt. Dels av denne grund, og dels med det forestaaende ellefte kapitel for øie, skal vi opholde os en smule ved hithørende principielle spørsmaal.

Hvor langt kan man gaa i bruken av forstandsmæssig set dunkle, følelsesbestemte, fantasibetonede begreper og uttryk, av metaforer, metonymier, synekdoker og hyperbler, av elliptisk fortielse og stilistiske prydelser, før fremstillingen taper det sidste skjær av «videnskap», eller for at si det mere konkret, før teksten ophører at være avhandling?

Det falder straks i øinene, at kravet paa eksakte, «videnskabelig» definerte termini maa variere med disiplin og tema. I fysik og matematik er kravene strengere end i de saakaldte aandsvidenskaper eller humanistiske discipliner, hvor spekulatjon, intuition, inspiration o.s.v. spiller en vigtig rolle. Blandt dem igjen tør kanske æstetiken ha krav paa særlig stor frihet i sprogbruken.

Ved æstetik vil vi her forstaa en aandsvirkksomhet som har til hensigt, paa visse maater og i en viss begrænset utstrækning, at forstaaeliggjøre kvalificerte autoteliske oplevelser. Det første ledd i en slik forstaaeliggjørelse vil i regelen være en *overføring til ord* av den erfarede irrationale oplevelseskvalitet. Hensigten med denne akt er da at præcisere hvad man taler om, slik at den videre undersøkelse kan ha noget manifest at henvise til. Skal operationen ikke paa forhaand berøves enhver utsigt til at lykkes, maa æstetikerens ialfald i første omgang ha ubegrænset terminologisk frihet.

Som billede kan en bruke eventyret om kjærringen som vilde samle solskin i soldet. Soldet var ypperlig egnet for sand og grus, ja for guld og perler med, men ikke for solskin. Det blinket i soldet, naar kjærringen holdt det ute under himlen, og hun saa tydelig at det var breddfuldt av solskin, men naar hun kom ind i huset med det, var lyset borte. Lyset var av en slik natur, at soldet ikke blev det *adækvate redskap*.

Paa «lignende» vis kan en si at logisk og psykologisk fastlagte begreper er glimrende redskap for sit bestemte formaal, men ikke naar det gjælder at indfange det egenartede ved kvalificerte autoteliske oplevelser, ja kanske ikke engang ved den elementære sanse-autoteli.

Har da ikke kjærringen *nogen* utvei til at faa baaret lyset ind? Jo, hun kan smøre soldet med kemiske forbindelser, med en gulagtig grøt hvis natur er hende like ukjendt som lysets. Hun kommer ind i stuen med et nyt problem istedenfor det gamle, men hun har da ialfald faat lyset med ind, hvad der foreløbig var det viktigste. *Senere* kan hun begynde at spekulere paa hvorledes dette hænger sammen. Men for at begripe det, maa hun gaa i en lang og vanskelig skole, og kanske vil hun allikevel ikke begripe det. (Derimot hadde saken været glasklar for hende, hvis hun hadde faat solskinnet med ind ved soldets hjelp alene!) Men hun kan ikke vente med at handle, indtil forstaaelsen kommer, for imens gaar solen ned. Hun maa bekvemme sig til at bruke det effektive middel, selv om det er av djævelen, og ikke det uduelige, selv om det er det eneste bygden anerkjender.

Æstetikerens kan ikke vente paa psykologiens endelige triumf. Han maa benytte det adækvate redskap, de irrationale troper og figurer, for at fange det væsentlige ind. Bruker han de for tiden anerkjendte psykologiske termini, gaar skatten tapt. Saa faar han hellere risikere at hans arbeide ikke blir anerkjendt som videnskap; det er ikke det det kommer an paa foreløbig. Kulturel relevans kan han derimot trygt gjøre krav paa. Æstetikerens har en *formidlende* stilling «zwischen Kunst und Philosophie», eller fra den foreliggende synsvinkel «zwischen Dichtung und Psychologie». Skal han

magte at bringe sammenhæng mellem to saa milevidt adskilte, ja ved første blik inkommensurable aandsomraader, da maa han som første betingelse være i slegt med begge. Æstetiken maa vogte sig for at optræde med den «eksakte» videnskaps prætensioner, og den maa heller ikke apriorisk benegte videnskapens betydning for klarlæggelsen av autoteliske oplevelser. Den maa hævde sin ubetingede nøitralitet og vareta begge de «stridende» parters interesser i forhold til hinanden.

Det er derfor nødvendig at æstetikerens i tilstrækkelig grad behersker den videnskabelige metodik. Men samtidig maa han ha evnen til at hengi sig hemningsløst til elementære og kvalificerte autoteliske bevissthetsindhold, til at sænke sig ned i fuldkommen diffuse, strukturløse, kaotisk vildtvoksende impulser. Han maa bli som en bølge i havet, en hvirvel i elven. Bare da kan han fungere som den mystiske gule grøt, der fanger solskinnet ind.

Som kunstneren maa han ogsaa teknisk kjende de heteroteliske interesser, som in casu danner den autoteliske oplevelses basis. Men han er trods alt dette allikevel forskjellig fra kunstneren; han blir ikke stikkende i sine indre oplevelser, han prøver at arbeide sig ut av dem litt efter litt og se dem utenfra. Han prøver efterhaanden at gi lyset fra sig igjen i forstandens stue, som oprindelig er mørk og lukket, slik at det som er hændt derute ialfald i nogen grad faar en Merkmaltråger og senere en Wirkungstråger for den diskursive tænkning. Denne proces maa imidlertid foregaa trinvis og med den største skjønsomhet og omhu. I første omgang maa beskrivelsen være overveiende «digterisk», paa «samme» maate som en svamp, der trækkes op av sirup, i de første sekunder ikke kan skjernes fra sirupen.

Hvad fremtiden kan bringe av nye landevindinger paa dette omraade, det vet man litet om idag. De forsøk som psykologien og psykoanalysen hittil har gjort paa at utforske digterverker uten æstetiken som fjærende mellemlødd, har kanskje spadd soldet fuldt av guldførende grus, men «lyset» er utvilsomt blit borte; det samme gjælder om en ensidig *historisk* eller sociologisk poesiopfatning.

Bruken av «digterisk» uttryksmaate i nødvendig utstrækning skulde efter dette for æstetikens vedkommende kunne forene formaalstjenlighet med en viss videnskabelig, eventuelt præ-videnskabelig relevans.

For tilfælde det i næste kapitel blir uundgaaelig at gripe til troper og figurer, henvises en gang for alle til denne begrundelse.

TRAGISKE DIGTERVERKER

§ 104. *Indledning.* Det gjaldt i forrige kapitel at belyse autotelisk oplevelse av det tragiske, og med kort begrundelse valgte vi da *tragedien* som den bedst egnede ikklædning av det tragiske forløp. Men samtidig blev det sagt, at en tragedie kan staa tilbake for et ikke-tragisk drama hvad autotelisk værdi angaar. Til denne reservation kommer der en ny, som ogsaa tidligere er antydnet: endog *som bærer av et tragisk forløp* kan tragedien i et givet tilfælde være svakere end et epos, en roman, et lyrisk digt over samme tema. Vegten ligger imidlertid nu ikke paa en slik sammenligning (som der sjelden er anledning til at anstille og som bare har speciel poetistisk interesse), men paa det forhold at ogsaa andre digtformer kan bære frem det tragiske stof med fuldtonende kraft og rik autotelisk virkning.

Litteraturhistorisk set er et *epos* en større fortællende digtning, helst i verseform, som behandler heltemodige bedrifter og katastrofale skjæbner. Iliaden og Odysseen, Æneiden, Beowulf, Kalevala, Nibelungenlied, Gerusalemme liberata m.fl. er kjendte eksempler. Et epos er gjerne bredt anlagt og soper med sig et skred av hændelser og personer; kompositionen er det mindst fremtrædende. Man kan derfor ikke vente at en enkelt tragisk struktur skal holde det hele sammen; det blev i *episoder* man fik søke det tragiske, om nogen valgte sig en slik opgave (sml. *Volktelt*, *Åsthetik des Tragischen*, Miinchen 1897 s. 21). Det samme kan siges om den nordiske sagadigtning, om romans bretons og chanson de geste (skjønt den sidste fastholder hovedpersonens enhet) og i særlig grad om moderne romaner. *Novellen* derimot ligger ved sin «monografiske» karakter vel tilrette for en stramning av stoffet til tragisk struktur; man tænke f.eks. paa Michael Kohlhaas av H. v. Kleist.

Med den *lyriske poesi* nærmer vi os de kunstformer, som vel ikke er aldeles uskikket til bærere av tragisk indhold, men hvor der i regelen kræves en *tilsætning* en utbyggende virksomhet fra mottagerens side, for at tragisk karakter

skal opstaa. *Balladen* er med sin episke linje den gunstigste form; til samme gruppe kan her regnes *folkevisen* (mulig eksempel: «Bendik og Aarolilja», Norske Folkevisor I ved *Liestøl og Moe*, Kr.a 1920 s. in). Er lyriken daarlig egnet, hvorledes forholder det sig saa med de ikke-digteriske kunstformer, musik, maleri, skulptur og arkitektur?

Det tragiske forløp maa i regelen bestaa i en utvikling, et «Nacheinander»; det ligger i ordet «forløp». Av de «skjønne kunster» er det ved siden av dansen bare musikken, som foruten sit «Nebeneinander», samklangen, ogsaa har et Nacheinander, en varig strøm. Naar det gjælder at fremkalde en stemning, raader musikken over meget effektive hjælpemidler; det er derfor naturligt at de forfattere som bestemmer det tragiske ut fra følelsen (f.eks. Volkelt), sætter musikken høit som formidler av det tragiske. De tænker da paa komponister som Beethoven og Wagner. (Volkelt, op.cit. s. 15 ff.) Set, eller rettere hørt, paa bakgrund av vor egen definition, blir musikken en av de kunster som ialfald kræver en kraftig tilsætning fra mottagerens fantasi, hvis der skal fremkomme en tragisk kontur. Bedst egnet er da den faglig foragtede programmusik, som hos lægmanden har en høi stjerne. Han oplever den som en farverik episk beretning, der paa trods av mangetydigheten gir plads for en personlig interessebærer, for motmagt, sammenheng og katastrofe (*Tschaikowskis* «1812»). Musikken kan ogsaa (i græsk tragedie og moderne opera) slutte sig nær til en dramatisk handling, støtte og supplere den, følge den som en «musikalsk kommentar», et instrumentalt kor saa at si, eller smelte sammen med den til en enhet i tilskuerens oplevelse. Men ogsaa da faar den sit «tragiske lys» fra handlingen, som den er «synkronisert» med, og naar handlingen mangler, blir indtrykket saa diffust, saa irrationalt, saa mange- eller intet-tydig, at betegnelsen tragisk ikke finder nogen plads, selv om man som i *Beethovens* niende symfoni nok mener at opleve «kampen mellem mørke og lys» eller lignende.

Det naturalistiske maleri er ialfald entydig nok; det ligger utenfor tvil hvad billedet «forestiller» eller titelen opplyser det nødvendige (*Géricault*: Flaaten fra Medusa, *Delacroix*: Blodbadet paa Chios, *Goya*: Den strangulerte, *Watts*: Dødens engel¹.) Ved sit blotte Nebeneinander er maleriet imidlertid bedst egnet til at fremstille en bestemt fase, et tversnit mere end et længdesnit av en begivenhet. Storheten kan komme frem, likesaa motmagten, kampen og katastrofen. Aarsaksforholdet er det værre med, men man kan

ikke erklære det teoretisk utelukket, at maleriet kan gi tragisk sammenheng. Ved «ekspressionistisk» kunst [*Munch: Skriket*) kan vi oppleve noget lignende som en teoretiker av Volkelt-skolen; han kalder sin opplevelse tragisk, vi ikke.

Om skulpturen gjælder en lignende betragtning. Efter vor opfatning av det tragiske har skulpturen endnu mere begrænsede uttryksmidler end maleriet, naar det gjælder tragisk stof, mens den har git en forfatter som *Valentin* de rikeste tragiske opplevelser (*Die Tragik in Werken hellenischer Plastik*, i boken: *Über Kunst, Künstler und Kunstwerke*, Frankfurt a.M. 1889 s. 94-129).

Ved besøk i fængsler, krematorier, sindssykeasyler m.v. oplever Volkelt (op.cit. s. 12 f.) tragiske stemninger, men de skyldes associationer, som melder sig, ikke den *arkitektur* han egentlig betrakter. Heller ikke for os har arkitekturen nogen utsigt til at kunne meddele tragisk indhold, og det har sikkert heller aldrig været bygmestrenes mening. Det er saavisst ikke til forkleinelse for kunsten, at den savner uttryksmidler for det tragiske; det er bare naar kunsten selv vælger at fremføre et tragisk stof, at man har lov til at stille krav i denne henseende. Og det er da som regel heller ikke andre kunstarter end episk og dramatisk digtning som indlater sig paa denne opgave.

Ved en *tragedie* forstaar vi som tidligere antydte et drama, hvis hovedtema er et tragisk forløp i dette arbeides forstand. En række av de skuespil som litteraturhistorien kalder tragedier — dels paa grund av traditionen, dels fordi de i sin bredeste almindelighet handler om heltemod og moralske seire, lidelse og død, eller vækker dunkle, sammensatte, paa en gang nedtrykkende og løftende stemninger—er ikke tragiske i dette arbeides forstand. Paa samme vis som vi har prøvet at sondre klart mellem den tragiske kvalifikation og en hel del andre, som har optraadt med prætensioner i denne retning, vil vi nu ogsaa holde tragedien ut fra beslegtede drama-typer som ikke bygger paa et tragisk forløp. Skuespil tilhørende slike typer blir i litteraturen rent aksiomatisk kaldt for tragedier, uten at det blir utviklet, hvad det er som gjør dem til tragedier. Det er nu engang vedtat, at grækerne og romerne, Calderon og Shakespeare, Corneille og Racine, Schiller og Hebbel, Oehlenschläger og Strindberg skrev tragedier. Om disse stykker vil vi, naar de ikke er tragedier i dette arbeides forstand, og hvis det blir aktuelt at gi dem en artsbetegnelse, bruke andre uttryk, heltespil, kampspil, konfliktspil, problemspil, sørgespil, skjæbnespil, katastrofespil o.s.v.

Naar en nu med sin færdige definition i lommen skal avgjøre om en digtning er tragisk eller ikke, saa er det imidlertid ikke tilstrækkelig at lægge

definitionen som et mønster oppaa verket og se om det passer. Der melder sig komplicerende hensyn.

Det kan f.eks. tænkes at digteren, eller den tid og det samfund hvor stykket fremkom, hadde sin egen færdige opfatning av tragedien og det tragiske; kunsten og teorien har ofte gaat haand i haand. Vilde nogen skrive «tragediens historie», saa kunde han ikke uten videre negligere en slik færdig opfatning, selv om han arbeidet paa grundlag av sin egen. Slik ogsaa hvis digteren, hans tid og samfund hadde egne idealer av storhet, egne forestillinger om foraarsagelse («skjæbne», Nemesis, magi, guders og helgeners indgripen o.s.v.), egen vurdering av katastrofer («miste sit ansigt» o.s.v.). Hvis da stykket efter *tidens* opfatning viste storhet som aarsak til katastrofe, saa kunde historieskriveren ha grund til at kalde stykket en tragedie, selv om «tiden» ikke gjorde det, og selv om hverken storheten, foraarsagelsen eller katastrofen fylder hans egne begrepsformer. En ældre digtnings tragiske kvalitet kan følgelig avgjøres paa tre forskjellige maater, som i givet fald kan gi forskjellige svar: 1. Er stykket tragisk ut fra *ens eget* begrep tragisk og fra *ens egen* bedømmelse av storhet, foraarsagelse og katastrofe? 2. Er stykket tragisk ut fra *ens eget* begrep tragisk, men ut fra *digterens* (hans tids eller samfunds) bedømmelse av storhet, foraarsagelse og katastrofe (naar denne kan slaaes fast)? 3. Er stykket tragisk, eller er det en tragedie, ut fra *digterens* (hans tids eller samfunds) begreper tragisk og tragedie (hvor «storhet», «foraarsagelse» og «katastrofe» kanske ikke behøver at være med)? Forholdet kompliceres yderligere ved den omstændighet, at betegnelsen tragedie ikke altid har været ensbetydende med at stykket var tragisk. Grækernes tragodia betyr tragedie, men adjektivet tragikos betyr tragisk bare i meningen «tilhørende tragedien»; *Sibbern* foreslaar uttrykket «tragedisk» (Om Poesie og Konst, Kbh. 1869, Bd. III s. 190 ff.). Den «franske tragedie» er ifølge P. *Rokseth* ikke «tragisk» (Den franske tragedie I, Oslo 1928 s. 165 f.).

Spørsmål som disse er utløpere av et mere generelt problem: forholdet mellem *historiske* og *a-historiske momenter* i betraktningen av digtning overhodet og særlig da verker fra en anden kulturel epoke. Striden mellem «historikere» og «æstetikere»¹ vedkommer os her for et enkelt spørsmåls vedkommende: Naar skal vi overfor ældre digtning bruke «vort eget syn», og naar skal vi prøve at rekonstruere fortidens? Et grundlag for orientering kan vi her søke i sontringen *meWem fikserte og ufikserte* fiinktionsformer hos

mennesket. Det er dog neppe nødvendig at opstille nogen absolut motsætning, hverken mellem fiksert og ufiksert livsytring, eller mellem historisk og a-historisk moment; en skala vil gjøre samme nytte. De biologisk mere fikserte livsfunktioner utgjør da det mere a-historiske indslag; vi antar at grækerne har oplevet nogenlunde det samme som vi, naar de var utsat for elementære farer, sultet, frøs, ikke fik puste, var utslitt av lange marscher; likedan naar de var forelsket, traf vilde dyr, gik i krigen mot sterkere fiender o.s.v. Her legger vi lettest vore egne erfaringer til grund. Selv slike «tidløse» oplevelser som disse farves imidlertid av den oplevendes tolkning og vurdering, enten nu denne stemmer overens med gruppens eller den er hans egen individuelle eiendom. Allerede her maa man altsaa regne med visse variationer, baade i længdesnit (fra tid til tid) og i tversnit (fra sted til sted, gruppe til gruppe, mand til mand).

Hvor meget sterkere blir da ikke relativiteten naar man kommer til omraader der ufiksertheten har et langt friere spil? Opfatningen av moral og religion, av stand og ære, av kongemagt og frihet, - ideologier og skinløsninger av alle slags viser en næsten ubegrenset variation. Her maa aspektet bli sterkere historisk. Særlig gjælder dette hvor den enkelte variant blir fiksert ved sociologiske kræfter — absolutisme, fordom, tradition, program. Den «historiske fiksertion» er noget andet end den artsmæssige.

Naar en iagttager fra en senere tid tar for sig en ældre kulturel fiksertion, saa kan der hænde ett av to. Enten rummer han indenfor sin egen ufikserthet ogsaa den variant, som han just studerer, eller han rummer den ikke. Han «forstaar» «tiden», kan leve sig ind i den, begeistres og fortvile med den — eller han kan det ikke. I første fald vækkes der under studiet en række mennesker og mennesketyper i hans eget væsen, han blir, saalænge han lever i det læste, efter tur «det græske menneske», det romerske, det middelalderske, renæssancemennesket o.s.v. Hvad der ligger efter hverandre i historien, ligger ved siden av hverandre i læserens natur. Slik «oplever» han det; digteren kanske særlig sterkt. Vil han derimot undersøke om der er nogen «virkelig» overensstemmelse tilstede mellem den svundne tid og hans egen oplevelse, saa maa han gaa den besværlige vei om kildestudier o.s.v. Ikke-historikeren befinner sig derfor under arbeidet med ældre digtning i en noget utilfredsstillende situation. Han maa basere sig paa sin egen og sin tids oplevelsesmaate, og samtidig saavidt mulig ta i betragtning de vilkaar hvorunder verket fremkom.

Samtidigheten av historisk og a-historisk (systematisk) betragtningsmaate utfælder dog i vor situation ett resultat hvad fremgangsmaaten

angaar. Undersøkelsens gjenstand kan ikke bli de svære litteraturhistoriske gruppedannelser, «den græske tragedie», «det italienske og spanske renæssancedrama», «den franske klassiske tragedie», «Elizabeth-tidens drama i England», «det tyske idealistiske drama» o.s.v. og heller ikke digtmasser under samlenavne som «Oehlenschläger», «Strindberg», «Ibsen». Vi maa vælge ganske anderledes «molekylære» manifestationer av poetisk tragik, et enkelt verk og kanske deler av et verk. Utvalget har sine vanskeligheter siden der bare staar et enkelt kapitel til raadighet. Det kunde foretas efter flere synspunkter, sml. de tre metoder som er anført ovenfor. I et arbeide med tragisk digtning som hovedtema kunde man ta for sig verker som traditionelt kaldes tragiske og vise hvorfor de i tilfælde ikke er tragiske. Men nu maa utvalget begrænses til stykker som uten tvil er tragiske i dette arbeides forstand. Tolkningstvil kan melde sig, naar helten ikke er opmerksom paa den tragiske kvalifikation, paa sammenhængen mellem fortrin og ulykke. Naar helten selv arbeider med det metafysiske meningsproblem, som er reist ved forløpet, da blir usikkerheten væsentlig mindre.

§ 105. *Aischylos: Den bundne Prometheus*. Tragedien i videste forstand, det alvorlige drama, omfattende sørgespil, kampspil, heltespil, katastrofespil o.s.v. «blev født» i aaret 534 f. Kr. Man daterer den attiske tragedies tilværelse fra det øieblik, da Thespis kom med sin «gjøglervogn» til Athen og deltok i dionysierne med et kor. Det nye var at han selv optraadte som «svarer» overfor korføreren; ved denne tomands-tale i en dialekt og et metrum som skilte sig fra korsangens, var frøet lagt til den vordende «dramatiske» handling (oprindelig tænkte man ved «drama» paa den handling at dyrke guden). Koret i dionysos-toget hadde bukkemasker, og man antar at navnet trag(os) odia, bukkesang, skriver sig fra dette. Omkring tilblivelsen og utviklingen av den græske tragedie er der vokset op en vældig litteratur, som vi her maa gaa forbi. Blandt de mange tvilsspørsmaal er der ett som paa denne plads er av særlig interesse: Hvordan kunde en kultus, som oprindelig gjaldt vindyrkningen og rusens glæder, bli forlenet med «semnotes», med patetisk alvor, og efterhaanden forvandle sig til en fremstilling av livets aller mørkeste sider? Dels har man henvist til at Dionysos-festene, hvor korføreren iførte sig gudens skikkelse, var en gjenspeiling av gudens jordiske lidelser; dyrkelsen av Dionysos Eleutereus var en alvorlig kult. Der er ogsaa andre hypoteser, og nogen fyldestgjørende utredning er, saavidt man kan slutte fra den lærde litteratur, endnu ikke fremkommet. Det er underholdende at lægge merke til hvorledes forfatterne, naar de kommer til den gapende kløft, pludselig befinder sig paa den anden side og later som de ikke har set nogen kløft.

Bare *Nietzsche* springer ut paa de sytti tusen favne, men hans dypsindige tolkning i *Geburt der Tragodie* har ikke vundet historikernes bifald. Den kortvarige vekst mellem Thespis og Aischylos belyses interessant ved den tapte tragedie av *Frynikos*, Erobringen av Milet. Stykket var et tidsaktuelt *skrækdrama*, og det fremkaldte i den grad athenernes taarer og politiske mishag (svækkelse av ungdommens kampmoral), at de dømte forfatteren til en pengestraf (bl.a. *Bing*, Verdenslitteraturhistorie, Oslo 1928¹ s. 34). Findes der da ingen træk som er fælles for bacchanernes orgietog og det strenge og stilfulde spil paa orchestra og skene? Jo, men det er usikkert hvor langt en tør tolke dem. Forskjellen mellem fører og flok er fremdeles tilstede, selv om korlederen nu er ett med koret, mens individualiteten er gaat over paa skuespillerne. Lidenskapen har tat nye former, men den er ikke svækket paa veien; den har sin fulde styrke i aigyptos-sønnernes brunst og danaidernes rædsel, i Prometheus' trods, i Zeus' vrede og los lidelser, hos de stridende brødre, i persernes jammer og ikke mindst hos atridernes bloddampende slegt i alle led — for bare at nævne Aischylos. Og den blir ikke blekere siden. Gjennem hele den græske tragedie gaar der en storm av emotionelle kræfter som bare poetikens love kan tøile; tilslut sprænger de ogsaa dem og trækker hele tragedieformen med sig i tilintetgjørelsen. — Fra første stund har den tragiske helt indtat sin plads mellem dyret og guddommen, eller rettere, han forener dem i sin egen natur.

Er det for dristig at betragte den græske digtning og filosofi som en avgjørende fase i den ariske races opvaagnen til en høiere, en mere katastrofal bevissthet? Er der ikke som en fødselskamp i tænkningens og tragediens ustanselig fremveltende spørsmål — hvorledes er den jordiske og den himmelske verden beskaffen, hvem styrer de frelsende og de altødelæggende kræfter, og hvorledes skal vi redde vort lille livsblus paa denne de vældiges slagmark? La os være lavmælte og beskedne, siger korene, saa vi ikke turrer de styrende. Men heltene har ikke nok med den trygge gjentagelse, de fordrer den grænseoverskridende utfoldelse. De er fuldendelseslinjens slaver, og de faar lære at denne linje ogsaa er dødens. Vogt dig for hybris, maner almuekoeret, bøi dig for menneskets naturlige grænser. Men hvorledes er det mulig at overskride grænserne? Gaar der da gjennem selve menneskenaturen en grænse mellem natur og ikke-natur? Hvor kommer isaafald ikke-naturen fra?

Fra mig — svarer Aischylos' Prometheus. Hvem er han? En av titanerne, men den første blandt likemænd: han er fremsynt, han har kastet erfaringens lænker, Prometheus betyr «den som tænker paa forhaand». Han tok parti for Zeus under oprøret mot den gamle verdenshersker Kronos, som blev

støttet av de øvrige titaner. Efter seieren vilde Zeus ogsaa utslette menneskeheten og skape en ny istedet (hvorfor?), men Prometheus hindret dette ved at stjæle ilden fra guderne (Prom. Pyrphoros) og gi den til jordens barn (hvorledes kunde dette stanse Zeus? Ved hvilke midler hadde han tænkt at la menneskene dø ut?). Motivet var kjærlighet og medlidenhet. Zeus tok hevn, Prometheus blev boltet til klippen med det jern han selv hadde opfundet og pint i et utal av aar. Han kjender hemmeligheten ved Zeus' undergang, men vil ikke røbe den, skjønt han blir truet med endnu værre medfart. Zeus lar derfor klippen med Prometheus styrte ned i Tartaros. -1 trilogiens tredie del, Den befriede Prometheus, indtræffer imidlertid den endelige forsoning, et træk som er karakteristisk for Aischylos.¹

At spørge om Prometheus er en «tragisk» skikkelse efter græsk opfatning, har mening bare i forbindelse med Aristoteles' poetik, jfr. § 107. Anvendes vor egen definition, blir svaret vanskelig, fordi Prometheus hører hjemme i myten. Slike væsener, halvt gud og halvt menneske, er som regel mindre egnet som tragiske helter, selv om deres sublime skjæbne lokker baade lyrikeren og dramatikerne. Vi kjender ikke deres interessefronter og magtmidler og heller ikke miljøet tilstrækkelig godt, og deres kamp og nederlag kan være mennesket uvedkommende i «filosofisk» forstand. Anderledes naar ogsaa nutidslæseren føler at deres skjæbne er knyttet til hans egen ved *symbolik* eller mere direkte som allegori. De græske myter dissimulerer ofte værdifuld viden om menneskenaturen og dens vilkaar.

Allerede for grækerne *repræsenterte* Prometheus menneskeslegten, og senere digtere gjorde ham til «mennesket», «kunstneren» eller geniet (Shaftesbury, Goethe, Shelley o.a.). Prometheus er «stor» baade ved sin indsigt og sin kjærlighet til jordens barn (senere ogsaa ved sin heltemodige trods). Dette er egenskaper som baade vi og grækerne sætter høit, og det er ved dem han har paadraget sig sine lidelser. Saa langt er tragiken i orden. Men mytologien blander linjene. *Moirerne* hadde fastlagt alting paa forhaand, og Prometheus kjendte deres beslutning, men ikke Zeus. Moirernes raad kan

i Litteratur om Prometheus: Teksten oversat av Emil **Zilliacus** m. indledn. Stckh. 1931> Karl **Heinemann**, Die tragischen Gestalten der Griechen in der Weltliteratur, Lpz. 1920 Bd. I s. 12-39. Ernst **Howald**, Die griech. Tragodie, Miinch. u. Berl. 1930 s. 75-83. Max **Pohlenz**, Die griech. Tragodie, Lpz. u. Berl. 1930 s. 53-80. **Geffcken**, Die griech. Trag., Lpz. u. Berl. 1918 s. 29-32. **Klein**, Geschichte des Dramas, Lpz. 1865 Bd. I s. 185 ff. **Volckelt**, Ästhetik des Tragischen, Miinch. 1897 s. 437 s. 439 (register), **Schiick** og andre litteraturhistorier.

imidlertid forandres, der er ofte plads for et «saafremt». Prometheus handler ikke som Moirernes redskap, eller *bare* som det, han har subjektivt frit valg, og han vælger at realisere de værdier som for ham (og vel ogsaa for grækerne) staar høiere end den legemlige velfærd. I dette valg er han heroisk. Desværre forstyrrer mytologien ogsaa *vurderingen* av hans menneskekj ærlighet (*visdommen* var derimot noget som ogsaa guder og titaner satte høit). Det er *for os* den er saa umistelig, men i det miljø hvor Prometheus levet, hadde den ingen valør og var ren «daarskap»; dens eneste gangbare kjendetegn var trodsen mot Zeus. Der kan da heller ikke bli tale om nogen uretfærdighet fra Zeus' side, medmindre man antar en retsnorm som staar over guderne. Set med erfaringens øine er retten noget som henter sin kraft fra menneskelige behov og som ikke kunde opstaa før mennesket hadde mottat Prometheus' gave. Men selv med retten som norm for guder maatte Zeus ha lov til at straffe ildtyveriet - eller kanskje mennesket ogsaa hadde *ret* til ilden? *Hesiod* (i Theogonien) staar helt paa Zeus' side i dette spørsmaal. Forutsættes nu imidlertid heltens indsigt og menneskekjærlighet at være «store», kulturelt relevante egenskaper, og forutsættes hans overmenneskelige lidelser at være uretfærdige, saa gjenstaar endnu spørsmålet om Prometheus er en heroisk eller en tragisk, i tilfælde en heroisk-tragisk skikkelse. Hvis han mener at ha reddet det ene fornødne, hvis han tillægger sine lidelser en underordnet *principiel* betydning sammenlignet med menneskehetens frelse og vekst, da er han heroisk og ikke tragisk. Nogen slik sammenlignende vurdering foretar han ikke hos Aischylos. I likhet med Sofokles' Antigone berømmer han paa den ene side sin innsats og beklager paa den anden side sin skjæbne. Ingen av dem angrer sin handling, og ingen av dem bærer sin nød som et frivillig offer. Man kunde si de er for blindt subjektive til, at vor sonndring mellem heroisk og tragisk kan finde anvendelse paa dem. Og det som holder Prometheus oppe, er ikke engang tanken paa den kulturelle bedrift, men *bevisstheten om at voldsmanden skal faa sin straf*. Og dermed nærmer vi os det rent elementære kampspil.

Utbyttet er da hittil temmelig magert hvad tragiske kvalifikasjoner angaar. Men i teksten forekommer endel uttryk som tiltrækker opmerksomheten. Prometheus er «over-klok» heter det hos Zilliacus s. 94. Klokskapen forleder ham til at gaa for langt, til *hybris*. Der er en grænse for klokskapens gunstighet; det er *farlig* at være for klok. Har du for meget av en slik egenskap saa begræns dig, og la resten ligge brak. Ellers gaar det galt. Advarselen mot *hybris* gaar igjen hos grækerne fra drama til drama; det som ligger bak er ideen om «gudernes misundelse». *Hybris* er et tilfælde av det som Aristoteles med sigte paa dramaet kalder hamartia, det tragiske (tragediske)

feilgrep (sml. § 108). Nu var det jo desværre nødvendig at nærme sig hybris hvergang noget av betydning skulde utrettes, og grækerne var derfor meget optat av spørsmålet om balancen mellom hybris og sofrosyne, maateholdet, mellom det vi her har kaldt fuldendelseslinjen og sikringslinjen.

Som Prometheus selv er overklok, saa har han ogsaa «hedrat människorna otillborligt» (Zill. s. 25, 63). Ogsaa gavemottageren har faat for meget, og følgerne uteblir ikke. Aischylos nævner dem ikke, men i mytestoffet som ligger til grund for trilogien heter det at Zeus besluttet at straffe menneskene *fordi Prometheus hadde git dem for meget*. Den skjønnne Pandora («alles gave» eller «den som gir alt»?) blev sendt til jorden med et skrin fuldt av ulykker og lidelser. (Blandt disse ulykker var ogsaa *haabet*, som imidlertid blev hængende over kanten da Pandora slog lokket i. Stedet lokker til dypsindig tolkning.) Her finder vi altsaa en direkte aarsakssammenheng mellom overutrustning og katastrofe, formidlet gjennom gudernes misundelse. Ifølge én variant nedstammer menneskene til og med fra et *egteskap* mellom Prometheus og Pandora, idet sønnen Deukalion var den eneste som overlevet «syndfloden». Dette egteskapet peker direkte frem til bombeflyet av 1940, hvor teknikens sidste triumf er forenet med maksimum av ødelæggelse. Snart falder kanskje Pandora-skrinene paa selve den klippe, hvor titanen maatte bøte fordi han gav menneskene ilden.

I senere digtning er Prometheus blit oprører mot Zeus eller Gud paa menneskehetens vegne, en formastelig tanke som den bundskikkelige Aischylos aldrig vilde ha tilladt sig. Hans natur er «conciliant» likesom Goethes; i det tapte tredie drama, Den befriede Prometheus, blir en forsoning mulig ved at baade Zeus og Prometheus har *utviklet* sig siden de første sammenstøt (Zeus er her en «vordende gud», sml. § 112). En slik forsoning er ingen løsning av det problem som først blev stillet «sub clausula rebus sic stantibus», men av et nyt problem som ikke lenger er noget problem. Antagonisternes navn er de samme, men som interessebærere har de forandret sig. Paa lignende maate «løser» Aischylos den uløselige konflikt i Orestien: der konstitueres nye juridisk-moralsk-metafysiske love. Som tænker er Aischylos ikke meget stringent. Han er indviet prest fra Eleusis og han kjemper ved Marathon i et brændpunkt av verdenshistoriske kræfter, men han magtet ikke at tvinge disse ekstremer i sin natur sammen til en overbevisende syntese. Opklaringsarbeidet blir bare en runddans blandt metafysiske instanser, menneskevilje hos døde og levende, guder, dæmoner og skjæbne i en hjelpeløs hvirvel. Den naar sin klimaks i Eumeniderne, hvor Apollon daarer Moirerne med vin. Hittil var de tre skjæbnegudinder absolut sidste instans blandt universalhistoriens

bestemmende kræfter, men her har mysteriepresten et øieblik svinget sig op til at se alkoholen som det ytterste bevægende verdensprincip. Motivet er paa ingen maate utnyttet og der har neppe gaat den gysning gjennom teatret som griper os ved billedet av en verden med døddrukne guder ved rattet.

§ 106. *Job*. Der er i det hele tat noget visst kjølig refererende over grækernes livsangst og verdenssmerte, slik som man møter dem i tragedien. Det «apoliiniske» element er hele tiden tilstede, lidenskapen har nok ordene som skal til, men der er altid stilistisk kontrol over optrinnene. Vilddyret har lært manerer.

En undtagelse danner Sofokles Filoktet; det *lugter* virkelig av fillene hans. Her er avstanden mindre end ellers til den verden, hvor *Job* sitter i askehaugen og skraper sine raatnende lemmer med potteskaar. Jødernes pessimisme, som en møter den hos Jeremias, *Job* og Prædikeren, er ogsaa kunstnerisk bearbeidet, men slik at «Dionysos» lever sterkere i den end «Apollon», - hvis disse symboler tør anvendes paa den hellenistisk prægede jødedom. Her nytter det ikke at lete efter harmoni og maatehold, her bærer det lukt tilbunds. Er denne verdenssmerte mere besættende i sin sublime pragt, saa er den ogsaa farligere; digtningsaspektet sitter løst; det er ikke alle git at komme tilbake i god behold fra denne sightseeing i fortvilelsens land.

Job er en aandsfrænde av Prometheus; de lider begge under gudens grumhet og appellerer begge til retfærdighetsprincippet. Ifølge en utbredt opfatning er der ogsaa en litteraturhistorisk sammenhæng mellem dramaet hos Aischylos og *Jobs* bok, slik den nu findes blandt det nye testament es kanoniske skrifter. Teksthistorien er interessant, omend ikke saa fængslende som ved Prædikeren. Bibelens tekst (Kristiania 1918) er lagt til grund i det følgende; bare ved rene selvmotsigelser o.l. er der tat tekstkritiske hensyn og da paa almindelig litterær basis.¹

i Av de talrike større og mindre skrifter over *Jobs* bok nævnes her et faatal: **Mowinkel**, S., Diktet om Ijob, Oslo 1924. **Nielsen**, Fr., Smaaskrifter til oplysning for kristne, 1887 (Buhl). **Martensen**, H. L., Den christelige Ethik, Spec, del, I s. 395—400. Kbh. 1878. **Cheyne**, T. K, Job and Salomon, or the wisdom of the old Testament, Lond. 1887, s. 1—115. **Giesebrecht**, Fr., Der Wendepunkt des Buches Hiob, Dissert. Berl. 1879. **Ley**, J., Das Problem im Buche Hiob und dessen Losung, i Neue Jahrbücher f. Philologie u. Pädagogik 1896. **Sellin**, Das Problem des Hiob-buches, i Univ. Progr. Berlin 18. Jan. 1931. **Volz**, Hiob u. Weisheit, i Die Schriften des alten Testaments, III Abt. 2 Bd. Gottingen 1921. Utilgjængelige var følgende to verker som nævnes paa grund av sine usedvanlig lovende titler: **Kallen**, The Book of Job as greek Tragedy, 1918, og **Owen**, Five great skeptical Dramas of History, 1896.

I rammen av det oprindelige folkesagn med bibeholdt prosa har en (alexandrinsk?) forfatter ved aar 400 f. Kr. indlagt sit «visdomsdigt» i bunden stil og dermed gjort beretningen om Job til en av verdenslitteraturens perler. Det er en mand med dypt personlig kjendskap til smerten, med en voldsom lidenskap og en gjennomtrængende klar forstand vi møter her, en mand med fanatisk vilje til intellektuel redelighet og en digter som med brusende kosmisk patos forbinder evnen til at gi sit avgrundsdype gudehad en blændende satirisk form. Jeg kan ikke læse Jobs bok som andet end et blasfemisk mesterverk, og der ligger en smertelig og gylden ironi over skriftets skjæbne: gjennom troendes interpolationer er oprørsboken med alle sine rykende forbandelser kommet med blandt de troens klipper, hvorpaa mennesker den dag idag bygger sin metafysiske trøst.

Digteren gaar ut fra traditionen, at Job var *stor* i sine medborgeres øine, baade i religiøs, social og økonomisk henseende. Han var «ustraffelig og retskaffen og gudfrygtig og veg fra det onde», samtidig som han var positivt hjelpsom (1,1, 5, IV, 3, 4, 6, XXIII, 11,12, XXIX, 12-17, XXX, 25, XXXI, 1> 5> 7> 9> 13> 16-34, 38> 39)- Han var mægtigere end alle Østens børn (I, 3), lykkelig og høiagtet av ung og gammel, rik og fattig (XXIX, 2-11, 21-25). Der er ikke nogen paa jorden som han, siger Herren selv (I, 8, II, 3). Med andre ord, Job staar paa toppen av sit samfunds kultur, og netop de sjeldne og ypperlige egenskaper som har ført ham dit blir den direkte aarsak til hans fulde ødelæggelse, hans biologiske, sociale, autoteliske og metafysiske ruin. Han blir eplet, hvorom de mægtige strides, han blir offer for en slags «omvendt» gudernes misundelse. Herren *brisker sig* overfor Satan av sin tjener Job. Og Satan svarer: Job dyrker dig som tak for dine velgjerninger. Ta fra ham hvad han har, saa skal vi se. Jahve gaar ind paa veddemaalet (I, 8 if., II, 5 ff.), og nu bryter ulykkerne ind over Job i to forfærdelige flodbølger, indtil han bare har snaue livet igjen. Gud vil vise sin motstander at Job tjener og frygter ham (om at elske er det her ikke tale) enten han sender godt eller ondt, bare «for Guds egen skyld» — hvorledes nu dette skulde motiveres. Job skal underkaste sig betingelsesløst og ydmygt anerkjende - hvad? Guds magt eller Guds ret? Ja det blir netop det brændende spørsmaal i det følgende.

Og Job bøier sig virkelig, som han har lært er det rette, ved begge prøvelser (I. 21, 22, II, 10). I folkeboken faar han da ogsaa prompte sin løn, men her er det digteren sætter ind og kræver plads for *menneskenaturen* i Job. Og mennesket er ikke bare gudsbilledets lydige slave, det er fuldpakket av jordisk liv og kraft. Derfor gir Job Gud hvad Guds er, men han forbander som Jeremias den dag han blev født (III, 1-12). Det er bedre at være død

end at friste et liv som dette (III, 13, 17--19, VI, 9, 10, VII, 15, X, 18, 19), endnu bedre aldrig at være født (III, 16). Hvorfor tvinger Gud dem til liv, som ikke ønsker at leve (III, 20-22)?

Disse tanker løser et skred av veltalenhet hos «vennerne» Elifas, Bildad og Sofar. Det er under deres mere og mindre aandløse dogmatiske talemaater at Job vokser til en anklager av tidløse dimensioner, og faar en røst som samler hele menneskehetens bønner og trudsler, klager, haab og forbandelser i nogen faa udødelige vers. Ved siden av menneskets rike og sterke biologiske interesser reiser nu digteren en ny: Jobs bok er et kultur-tilblivelses-drama, den fremstiller en kulturel «mutation» i likhet med Prometheus, Eumeniderne og i nyere tid Grillparzers Libussa. Man ser en ny metafysisk bevissthet bli utkrystallisert under lidelsens maksimale pres, bevisstheten om den principielle motsætning mellom guden som miljøets herre og menneskets hellige krav paa *mening* med det som sker.

Vennernes lære gaar med smaa variationer ut paa at Gud lønner den retfærdige og straffer den ugudelige i dette liv, — en tro som ogsaa Job er vokset op i. Naar Job nu er «ustraffelig», siger den gamle Elifas (IV, 6), saa vil Gud følgelig med sikkerhet frelse ham ut av pinen igjen, naar han bare holder ut med taalmodighet og anerkjender Guds ret i det han gjør mot Job (V, 8). For Gud er ingen mennesker fuldkomne, og ikke du heller (IV, 17-19), og det er grunden til at du lider (!). Men naar lidelsens maal er fuldt, vil du bli gjenindsat i din fordums lykke (V, 24-26). Saa længe prøvelsen vedvarer kan du hyle saa meget du vil, der er ingen som hører dig (V, 1). Vær du taknemlig for den tugtelse han paalægger dig, den viser bare at du er i hans haand.

Det kan nok hende jeg tok for haardt i, svarer Job (VI, 3), men dette holder jeg simpelthen ikke ut, jeg har ikke fred mens jeg synker mit spyt; jeg er jo dog et menneske og ikke et mineral (VI, 11-13), sml. XL, 13 og XLI, 15). Men jeg skal prøve at være ydmyg trods alt, hvis du vil forklare mig hvori min ufuldkommenhet bestaar, *den* ufuldkommenhet som har gjort mig fortjent til en behandling som denne (VI, 24). Det kan jo ikke være min utaalmodighet nu *efterpaa*, som er ulykkens *aarsak* (VI, 25, 26, sml. XV, 6). Hverken her eller senere er der grund til at tro om Job, at han holder sig som Guds like i moralsk fortræffelighet. Job vil bare ha uttalt, at der maa være et *forhold* mellom ufuldkommenhet og «straf», især naar det overhodet ikke staar i menneskets magt at være fuldkommen. Han maa ha lov til at sammenligne sin skjæbne med andres, og *da* er det han blir skeptisk naar det gjælder fordelingen av goder og onder. Vennerne misforstaar den

nidkjærhet hvormed han senere fremhæver sin uskyld; de tror der ligger et vanvittig hovmod til grund: Job anser sig for «absolut» (ikke relativt) uskyldig. Men Jobs lidenskap har en helt anden kilde; han er slet ikke «selv-retfærdig», det er for problemets skyld, det er i opklaringens tjeneste han gaar sin vandel efter i sømmene. Han vil vite hvad de *mener* med synd, naar de bygger hele sin procedyre paa læren om den syndiges undergang og den retfærdiges triumf. Det er let nok for dig at præke, slutter han sit svar til Elifas (VI, 5, 6), som har alle goder i behold. Men *mit* liv er fuldstændig ødelagt; jeg kommer til at dø av denne sygdom, og saa er der ikke mere. Det er andre vilkaar det (VII). Og siden jeg ikke har mere at tape (sml. XVI, 6) og heller ikke vinder noget ved at tie (IX, 27-31), saa vil jeg ialfald unde mig at klage over min tilstand (VII, 11, jfr. X, 1, XIII, 13, XXX, 24).

Og nu retter han ordene direkte til sin og sine venners gud (VII, 12 ff.). Hvad skal dette være godt for? Synes du jeg er et *vardig maal* for dine ødelæggende kræfter (VII, 17, 20, XIII, 28)? (Har du ikke viktigere ting at foreta dig? Synes du ikke at du blir *mindre* ved at drive paa slik?) Si mig ialfald grunden til denne grænseløse mishandling. Kan du ikke slutte med dette mens jeg lever, og gi mig et øiebliks fred, — for naar jeg nu dør om ikke længe, saa *maa* du jo slutte (VII, 21, jfr. X, 20-22, XVI, 22, XVII, 14,15).

Nu tar den unge Bildad tilorde (VIII), han gjentar hvad Elifas har sagt og anvender det paa Jobs sønner, - de har nok syndet siden de blev saa hastig dræpt, for om Guds retfærdighet kan vi ikke tvile (VIII, 4, 3, cfr. I, 5).

Jeg er enig med dig paa ett vis, svarer Job grundende (IX); det kan ikke nytte for et menneske at gaa i rette med Gud (IX, 2, 4). Men nu sker det kritiske gjennombrudd i Jobs tanke: *Hvorfor* nytter det ikke? Er det fordi vi er saa svake i vor *retfærdighetsbedømmelse*, at vi maatte slaa øinene ned med skam, hvis Gud Herren forklarte os det mindste av sine motiver? *Nei*, slutter han med fortvilelsens konsekvens, det er paa grund av hans overvældende *magt* i forhold til vor, hans storhet i meter og kilo, at vi ikke formaar noget imot ham (IX, 4-10). Det spiller *ingen som helst rolle* om vi har ret eller uret i menneskelig forstand (IX, 22). Det er likegyldig av to grunde: For det første lar han sig ikke indkalde til nogen forhandling (IX, 19, 32), han er usynlig (IX, 11), han bruker ikke vore hjelpemidler (12), han kommuniserer ikke med os som mennesker gjør det indbyrdes (16). Og for det andet: selv om han møtte til forhandling, hvad hjelper det? Der er ingen overinstans med myndighet til at dømme os begge (IX, 33), og heller ikke anerkjender han et retsprincip som ogsaa er bindende for ham selv. Han er uindskrænket despot i kraft av sin styrke og sin viden (IX, 4), naade kan jeg be om, men

ikke om ret (15), ja han kan gjøre den uskyldige skyldig (30, 31) og tvinge ham til at dømme sig selv (20). La ham gjøre os like for loven, og jeg skal svare ham (34, 35, sml. XIII). Men saa længe han har mig paa pinebænken og staar over mig som en bøddel (VII, 20) er der ikke vilkaar for nogen forhandling (IX, 17, 18). Selv et *anklageskrift* fra Gud vilde derfor ha en umistelig værdi (XXXI, 35, 36).

Her er overhodet ikke spørsmål om ret, men om vold og magt alene, konkluderer nu Job med stigende sikkerhet (IX, 15, 20, 30, 31, X, 15-17). (Og prologen bekræfter jo at han har ret. Jahves motivering staar hverken for Jobs eller vor moralske dom og synes os uforenlig med gudsforestillingens værdighet. Gud har ved sin handlemaate selv ødelagt trosgrundlaget for Job.) Det nytter altsaa ikke at appellere til retsprincippet, saa meget mindre som dette paa ingen maate er gjennomført paa jorden (IX, 24), en tanke som Job senere tar op i sin fulde bredde. Vel, saa faar man prøve om tyrannen lar sig bevæge ved andre midler. Der maa jo være en *mening* med elendigheten, selv om denne mening er uforenlig med retstanken.

La mig da vite hvorfor du mishandler mig (X, 2)! Jeg er jo i ett og alt dit eget verk (X, 3, 8—13), saa det maa nødvendigvis ha sin *grund* at du ødelægger det. Menneskekravet paa orden og fornuft slaar som en flamme mot himmelen; Job hamrer paa gudens øre i haab om at træffe en menneskebeslegtet streng. Spør du efter min synd og misgjerning, saa er der ialfald begripelig kontakt paa et enkelt punkt, da maa der gjælde et fælles princip for din og min vurdering. Da maa der være noget *kommensurabelt* i vore opfatninger og domme, og dette maa da ogsaa omfatte min retsbedømmelse, som du har skapt sammen med det øvrige (X, 5, 6, 12, 13). Hvis nemlig gudens retsopfatning er forskjellig fra menneskets, da er den for os jevngod med vilkaarlighet, da er vor sidste chance tapt; da gaar der ingen haabets vei gjennom perfektibiliteten, da er vi prisgit en metafysisk tombola, da er der ikke lenger nogen garanti mot at vore høieste dyder, at trofasthet, ydmyghet og velgjørenhet er den brede vei til fordærvelsen. Men hvis gudens retfærdighetsbegrep er forskjellig fra vort, da skal vi ikke bruke betegnelsen «ret» om gudens dispositioner. Og da skal vi heller ikke taale den svindel i de troendes theodicée, at de kalder en handling for den skammeligste forbrydelse, den mest uoprettelige skjændsel naar den utføres av et menneske, men for uransagelig kjærlighet, hvis den stammer fra Gud. Ett av to: samme lov og samme dom for begge parter, eller forskjellig lov og forskjellig dom, men ikke samme lov og forskjellig dom. Skal vi anerkjende verdensstyrelsen som retfærdig, mener Job i X, 2-7 sml. XXXVI, 23), saa

maa meningen være: retfærdig i *menneskelig forstand*. Ellers kan Gud være saa «retfærdig» han vil paa sit eget sprog (f.eks. i Elihus tolkning XXXIV, 12,14,15,17), men paa vort sprog heter det uretfærdig. - Inderst inde har Job endnu ikke opgit haabet om et i menneskelig aand retfærdig princip bak det som sker, sml. XVI, 21, XIX, 29. Men dette haab trænger nu at bli styrket med en straale av fornuft, og derfor er det han provocerer Herren saa sterkt.

Disse betragtninger over retsproblemet maa ogsaa gjælde for *erfaringen*, mener Job. Hvis jeg ser at en mand er en skurk, og jeg ser at det allikevel eller netop derfor gaar ham saare vel, saa kan ikke apologeten hævde at det gaar ham ilde uten at gi ordene en helt ny betydning. Hvis han da samtidig later som han bruker dem i vanlig betydning, saa er han logisk uredelig. Derfor, da Sofar i XI, gjentar det forterskede dogme om dydens løn og de ondes elendighet, blir Job grepet av kampens hensynsløshet. Han tar fat paa sine venners (eller motstanderes) tro og viser at den er nonsens (XII, 2, XIII, 4,5,12, XVII, 4, 10, XXI, 27, 34) naar den maales med fornuftens og erfaringens maal (XII, 3, 11, XIII, 1-3, 18, XXI, 29, XXIV, 25). Allerede dyrene kan jo merke at de er overladt til kræfter som ikke har noget med godhet og ret at gjøre (XII, 7-9), og vender vi os til menneskets verden, saa er snarere *uretten* det herskende princip (IX, 24, XII, 4, 6,17, 24, XVI, 11,17, XIX, 6, 7, XXI, 7—33, XXIV, 12, XXX, 26). Menneskets vilkaar er forferdelige, naar de sees sub specie mortis (XIV, VII, 9,10). Saa langt maa dere ikke gaa for at redde eders illusoriske trøstegrunde, at dere forsvarer Gud med det rene fusk (XIII, 7, 9). Kan nogen overbevise mig, saa skal jeg ogsaa bøie mig (XIII, 19), men for den rene daarskap gjør jeg det ikke. Og heller ikke for snakket om Guds uransagelighet (XI, 7), for kan ikke jeg gjøre mig noget billede av ham, saa kan ikke dere det heller (XIII, 2, 8,11). Dermed har Job ogsaa imøtegaat den anden tale av Elifas (XV).

I Bildads andet indlæg forekommer et nyt moment (XVIII, 4): Hvad betyr du og dine retfærdighetskrav i den store verdenshusholdning? Det er den stoiske filosofi; den lar sig daarlig forene med talionsprincippet, men Bildad greier knuten ved et kjendt apologetisk middel: han forbinder de uforenlige motsætninger med et «desuagtet» (XVIII, 5, jfr. XXXV, 6 motsat XXXIV, 36). Job kan ikke se nogen trøst i dette at hans skjæbne er principielt betydningsløs; *han* har jo ingen interesse av en verdensplan hvori mennesket ikke tar del. Meningskravet slaar ut i ham sterkere end før; tvert imot stoicismen fordrer han at hans skjæbne (alle menneskers skjæbne) skal indhugges i universets historie med uforgjængelig skrift (XIX, 23, sml. XVI, 18, 19).

Hans krævende tanke gaar videre til en *høiere* instans end den gud man har lært ham og som han ikke kan bruke, — en instans som har interessekontakt med menneskets helligste behov (XIX, 25—29). Og nu hæver Job sig op over sin egen lidelse: saken gjælder ikke længer hans personlige ve og vel, den gjælder princippet (XXI, 4). Naar jeg tænker paa hvorledes skjæbnerne blir fordelt paa jorden, da forfærdes jeg og mit kjød gripes av bæven (XXI, 6). Og hvis Sofar, som endnu en gang har fremholdt det ortodokse syn, trækker sig tilbake til anden linje i sit skinløsningssystem og hævder at straffen for triumferende fædres ondskap kommer paa børnene isteden (2. Moseb. XX, 5), saa vil Job svare at dette er ikke nogen «straf»; det er en tankefeil at kalde det straf, for en straf maa ramme gjerningsmanden (XXI, 19—21, 31). Jobs retsbevissthet er ubestikkelig og reiser sig av fortvilelsen i naadeløs majestæt. (At forfatteren skulde la en mand av Jobs støpning pludselig slaa om til sine motstanderes teser (XXIV, 17—24, XXVII, 13—23), er saa litet trolig, at vi fra poetistisk synspunkt maa se et senere indskudd i disse vers. Eller har digteren, slik som i XII og XXVI latt Job falde ind i den kjendte dur for at vise at han behersker den like godt som de andre?)

I XXV kommer Bildad tilbake med nyt artilleri: Guds kvantitative storhet. Naar Job ikke har Herrens astronomiske dimensioner, saa maa han heller ikke prøve at hævde sig (sml. XXXIII, 2, XXXVI, 22, 23, XXXIX, 35). Job kan ikke begripe ræsonnementet og spør: For hvem har du fremført ord, og hvis aande utgik fra dig (XXVI, 1—4)? Ogsaa Job er fuldt fortrolig med *denne* side av Herrens kraftutfoldelse, og med overlegen sublim poesi gir han Bildad en lektion i lovprisningen av alle de mekaniske vidundere som vi ikke kan gjøre ham efter. Men - slutter Job truende - dermed er ogsaa grænsen for hans kvalifikationer naadd (XXVI, 14); han kan tordne og brøle saa meget han vil, det hjelper ham ikke det ringeste i den sak det her alene kommer an paa. Tvert imot: Herren har *misbrukt* sin magt til at ta retten fra mig (XXVII, 2). Paa dette punkt er jeg urokkelig (4-6) fordi jeg ikke kan forraade min overbevisning uten at ta *skade paa min sjal*. Og jeg viker ikke tilbake for at kalde den verdensmagt *ugudelig* (7) som ikke holder sig til rettens vei. Hvis Job i 7de vers med «min fiende» sigter til Jahve (det bestyrkes ved XXX, 21, XXXIII, 10), saa hævder han her et nyt religiøst princip: begrepet guddommelighet skal ikke rette sig efter «den givne gud», men den gud vi kan godta skal rette sig efter guddommelighetens norm, efter vort billede av guden som et optimum under mennesketegnets kontrol (sml. XVI, 21). Saa fordrer vi ogsaa at guden skal repræsentere den høieste visdom, skal gjennomstraale det skapte med orden og mening. Hvor er da

visdommens kilde, spør Job i XXVIII, 12, hvor er det aandens utspring som besjæler baade gud og mennesker? Gud selv er den eneste som vet hvor denne kraft kommer fra (XXVIII, 23, 27) - og hvorledes har han brukt den? Til at maale vinden i kilo og regnet i liter og lynet i meter. «Frygt Herren og vik fra det onde», det var alt han fik ut av den!

I en pragtfull avsluttende procedyre lukker Job endelig munden paa sine tre «trøstere». En senere forfatter ser ingen utvei til at redde dem, men Job kan jo anstændigvis heller ikke faa medhold. Han indfører derfor en ung mand, Elihu, som tidligere ikke er nævnt (XXXII-XXXVII). Denne skal da likesom si det forløsende ord, og tilfredsstille baade troens og erfaringens krav (XXXII, 2, 3, XXXIV, 4). Trods tydelige prætensioner formaar han imidlertid ikke andet end at gjenta og variere hvad der tidligere er anført. Det maa derfor undre læseren, at Herren ikke refser ham for vranglære, naar regnskapets dag kommer, slik som han gjør med de tre andre (XLII, 7, 8). Endnu mere forbauser det dog at han refser *dem*, efterat han selv har gjentat det viktigste av deres indlæg. Men det undrer en bare fordi man endnu har i behold visse forestillinger om den guddommelige logik. Efterat Herren har præsenteret sig personlig, er der intet mere som forbauser.

For denne Guds tale (XXXVIII—XLI) er vel noget av det vidunderligste man kan læse i de kanoniske skrifter. Trodde man ikke at forfatteren har overført til skaperen sin egen naive begeistring for alt det rare og pudsige og flotte og besynderlige i naturen — saa maatte man opfatte talen som en sterkt forfinet, men desto mere sviende ironi. Job er ialfald tydelig forvirret over denne omfattende zoologiske demonstration. Og da Herren forventningsfullt opfordrer ham til at svare, siger Job ganske stilfærdig: Hvad jeg tænker om mine lidelser, det vet du. Disse zoologiske tryllekunster vedkommer jo ikke vort mellemværende. Hvad vil du saa mere jeg skal svare? (XXXIX, 36-38).

Flerren tvinges da, saa nødig han vil, til at ta retfærdighetsspørsmålet op (forfatteren har den vanskelighet, at Gud nu har meldt sig paa skuepladsen og ikke lenger kan skjule sig uten prestigetap). Hvordan kan du vove at antyde, at jeg ikke er retfærdig, spør Herren i stormen (XL, 3). Ser du ikke hvor sterk jeg er og hører du ikke hvor forfærdelig jeg kan brøle? Vis at du har den samme *magt* som jeg, saa skal jeg bøie mig for dig og anerkjende din ret (4-9). Magten er det eneste som tæller i mine øine. Vet du hvad som er mit ypperste verk? Ikke menneskeaanden med dens sykelige retsfølelse, slik som du daare tror, nei *flodhesten* far! Dens ben er kobberrør og dens knokler er som jernstænger! Det er noget andet det, end dig din blødagtige spire med alle dine «fine fornemmelser» (VI, n—13). Nu tror du kanskje at

mennesket kommer efter flodhesten? Aa langtifra, *krokodillen* er dens eneste likemand. Krokodillen har *panser* den, men hvad har du? (XL, 20 ff., XLI.) Jo du er rigtig en som bør lære mig noget om retfærdighet!

Man tænke sig Jobs grænseløse bestyrtelse ved denne Jahves haandgripelige tilsynekomst. Her har Job siddet og tillagt problemet den aller dypeste, den mest centrale principielle betydning, ment, at han hadde med en motstander at gjøre som maatte overbevise ham indtil dødelig beskjæmmelse saasnart hans tunge rørte ved det brændende spørsmål, - en gud saa hellig og ren at endog hans anklageskrift maatte utløse jubel! Og saa finder han sig stillet overfor en verdenshersker av grotesk primitivitet, en kosmisk huleboer, en skrythals og buldrebase, næsten sympatisk i sin komplette uvidenhed om aandelig kultur. Job er da ogsaa straks paa det rene med at det vilde være komisk naivitet at bringe teoretiske spørsmål paa bane; skal man *hævde* en overbevisning, saa maa det ske overfor en motstander som har betingelser for at fatte den, og som i argumentet ser det fælles diskussionsgrundlag. Intet kunde her være mere malplacert end at slaa sig paa sit bryst og deklamere sin moralske heroisme, indtil Jahve satte labben paa ham og gned ham ut som en lus. Han kunde like godt indta sine storslagne attityder overfor flodhesten og krokodillen. Situationen er fuldstændig forandret efterat Jahve er kommet i skade for at røbe sin virkelige natur, og ikke længer nyder godt av menneskets idealiserende fantasi. «Kun hvad rygtet meldte, hadde jeg hørt om dig, men nu har mit øie set dig. Derfor kalder jeg alt tilbake og angrer i støv og aske» (XLII, 5, 6). Job snakker Herren efter munden som man gjør det med utilregnelige personer. Han har kjæmpet mot Herren paa aldeles feilagtige præmisser (3). Det nye for Job er *ikke* den kvantitative storhet hos Gud; den var han fuldt paa det rene med i forveien (XII, 6—10, 13—25, XXVI, 5—14); det nye er den kvalitative ringhet. Hans mest ophøiede forestilling, hans gudsbillede, har faat et grundskudd. Overfor denne stupide urkraft kan Job gi efter uten den ringeste skam, eftersom «kampen» overhodet ikke har berørt hans principielle paastand. En aandsmagt kan slettes ut, men ikke «beseires» ved at dens legemlige bærer slettes ut. Heller ikke legemlig er Job blit «beseiret», for der har han ikke indladt sig i kamp. Han er ikke blit overbevist om nogen feiltagelse hvad verdensordenens retfærdighet angaar, han er tvertimot blit bestyrket i sin opfatning. Ved at kapitulere paa dette vis tilføier han tyrannen den værste av alle tænkelige krænkelser, den at hans motstander ikke engang er værdig en kamp.

Den som ikke aner uraad, det er Jahve; han en henrykt over «triumfen» som et barn og indleder stor forsoning. Vennerne stakkar, som trodde de

hadde varetat sin herres tarv paa det bedste, holdt sig nøie til hans skrevne bud og netop faat dem bekræftet ved personlig aabenbaring, ja til og med forutsagt forsoningen, - blir tildelt en alvorlig tugtelse, mens Job, som endnu ikke er kommet sig efter de indledende chok, blir vidne til at hans gods og guld vender tilbake og fordobles. Han faar like mange sønner og døtre som dem der blev knust i I, 19 - det er klarligvis Herrens mening at bare *tallet* r det samme, saa er intet tapt. Ogsaa konen faar utbytte av Jobs «nye pakt» skjønt hun gik djævelens erend i II, 9. - Hvilket ubarmhjerterig lys falder der ikke over denne gud som tror han kan gjøre alting godt igjen med penger og kvæg, efterat Job har sat fingeren paa den raatte tap i hele verdensmaskineriet!

Saa ender da dette vældige metafysiske oppgjør i blid komedie. Job holder klokkelig mund i sin nyvundne lykke, men det glimt han fik bak skapningens kulisser i forfærdelsens stund, det glemmer han nok ikke selv om han blir 140 aar og mæt av dage.

Har Satan tapt veddemaalet? Hvis han er av samme kaliber som Jahve: ja. Men hvis han er en intelligent Mefisto, saa har nu han og Job en liten hemmelighet sammen. Indad har Satan vundet en seier langt mere værdifuld end en ytre: kolossen har avsløret sin svakhet, og hans motstander har opnaadd et grep over menneskesindet som tidligere ikke var mulig. Gud ante ikke rækkevidden av Jobs prøve; et lune hos herskeren under en munter kur (I, 6 ff.) har utviklet sig til det blodigste alvor.

Jobs tragik er først den ytre, at han blir ødelagt med hele sit hus fordi han er den ypperste i landet. Men her er kausal-sammenhængen henlagt til en «Prolog im Himmel» og kan ikke tilknyttes kjendte jordiske vilkaar. Rigdommen kan friste røvere, det er saa, men stormen og spedalskheten er tilfældigheter i erfaringens lys. Denne tragik har derfor ingen filosofisk tyngde.

Saa meget sterkere staar da den indre tragik. Først den at retsfølelsen (den nye storhet som vækkes ved den ytre tragik), som Job er alene om i sin kreds og hvori nutidslæseren ser hans ypperste egenskap, fører til melankoli og verdenssmerte, til den sværeste av alle psykiske lidelser. Dernæst den at Jobs sterke fantasi og høie sjælsnivaa gjør ham særlig mottagelig for denne lidelse - den almægtige forfærder Job ved at «aapne mulmets syner» for hans blik (XXIII, 17). Begrænsede naturer er forskaanet for slike dypsyn, og den «ugudelige» har intet tilsvarende retfærdighetsproblem. Dette forhold vedkommer os saa meget mere, fordi det har noget «evig menneskelig» ved

Men selve guden i Jobs bok, vedkommer *han* os? Er det hele andet end en digterisk lek med en fremmedartet og forældet gudsforestilling? *Kjender* vi denne gud? Javel, vi kjender ham fra religionshistorien, han er det gamle testamentes gud, hærskarernes, eller som vi vilde si, arméernes gud, den nidkjære Jahve. Men lever han *bare* i religionshistorien? Nei, han troner ogsaa i vor *erfaring*, idag som for 2400 aar siden. Han repræsenterer et velkjendt biologisk og socialt miljø: de blinde naturkræfter som er uten kontakt med menneskets drift mot orden og mening, sykdommens og dødens uberegnelige nedslag, berømmelsens flygtighet, venners og paarørendes forræderi. Han er maskinernes og magtens, voldsherredømmets, partislaveriets og erobringens, kobherrørenes og panserplaternes gud. Der er flere end Job, som møter ham med aandens vaaben. Nogen av dem blir trampet ned i heroisk martyrium; andre ser ogsaa martyriets begrensning, de bøier sig i det ytre, men gjemmer fortvilelsen i sit hjerte.

§ 107. *Shakespeares Hamlet*. Lik Prometheus er han den «forut betænksomme», lik Job forbander han sin fødsel og sit liv og menneskets lod i verden. Men denne underlige «fremmede» i de tragiske heltes familie, den unge Hamlet fra det syttende aarhundredes morgengry, gaar nye veie; paa nye fronter i menneskeaandens bestandige kamp finder han sin skjæbne og sin undergang. En særling er han, selv blandt Shakespeares tankebarn, men *hvem* han er, og hvorledes vi bedst fortolker hans gjerninger, ord og undladelser, det har endnu ingen enkelt forfatter kunnet fortælle. Er han kanskje digteren selv, siden saa mange av hans tanker gaar igjen hos Shakespeare og siden digteren kaldte sin eneste søn efter ham? Eller bare en særlig fængslende utgave av tidens gjængse «melankoliker-type»? Er han den daadløse drømmer, feigheten som smykker sig med fornuftens maske, eller blændende krigshelt og kongsemne? Er han fyrsten i dramaets rike eller en ulevedygtig krydsning av gammelt sagnstof og Shakespearsk livsfølelse? Den sande aristokrat eller kommunistisk evt. humanistisk revolutionær? Kristendommens forkjemper og det legemliggjorte moralske ideal ved et hof i synd og vellyst, eller samvittighetsløs æstet, forfører og drapsmand? Verdensfrelser eller døgenigt? Genial filosof og grubler eller manisk-melankolsk psykopat? Seer og profet eller offer for ødipuskomplekset og fiksert paa pubertetstrinnet? En forklædt kvinde eller en ædel vase hvori skjæbnen har plantet en ek?

Og hvad er meningen med det hele? Dem som mener at Shakespeare vil advare mot utsættelsessyken eller fremholde forsynstroen som den eneste holdbare grund, tør man vel nu se bort fra. Men den poetisk-dramatiske mening? Er stykket en lek med gaader som digteren har *villet*, eller er det

uhjælpelig mislykket, eller er den hjerne endnu ikke skapt som magter at tolke det? Disse, og et utal av enkeltspørsmåal har reist den hundredaarlange «strid om Hamlet», hvor forfattere i snesevis har deltatt, en strid som endnu er langt fra utkjempet.¹

Der er neppe det skridt, den replik, den egenskap hos helten selv og hans medspillende som ikke har været endevendt og vrængt og er blit vidt forskjellig og delvis motstridende tolket. Er der overhodet enhetlige karakterer og dramatisk nerve tilstede? Er stykkets dramaturgi det rene virvar eller den fuldkomne orden? Hvorfor nøler Hamlet, hvorfor optræder han saa ofte anderledes end man venter, hvorfor beslutter han at spille gal? Er han oprigtig i sine selvbekj endelser, er de medspillende oprigtige naar de ytrer sig om hverandre og sig selv, *naar* er de det og naar ikke? Hvis digteren selv har en mening i disse ting, hvor kommer den frem? Elsker Hamlet Ophelia, hvorledes elsker han hende, hvorledes har forholdet været mellem dem, hvorfor opgir han hende? Hvorfor eier han ikke en tanke for, at det er hendes far han har dræpt (man tænke paa avstanden til Corneilles Le Cid!)? Hvorledes forklare de mange kronologiske og karakterologiske umuligheter - dramaturgisk? psykologisk? historisk? Kunde Shakespeares mimisk-plastiske instruktion utfylde for samtidens publikum alle de huller som vi studser ved idag?

At følge en enkelt forfatter i alle disse tvilsmaal er neppe raadelig. Da er det bedre at basere sin opfatning paa egen læsning av teksten, og derefter prøve, forandre og utbygge den naar man finder lokkende synspunkter hos andre. Ens endelige Hamlet-billede kan komme til at bestaa av celler og træk fra mange kanter i teater og teori, naar de bare av læseren er sammensmeltet til organisk enhet. Et slikt billede maa ogsaa den danne sig, som vil undersøke skuespillets tragiske struktur. Men enkeltspørsmåalene vedkommer ham bare forsaavidt de angaar denne struktur. Vi vet ikke endnu, om stykket er tragisk eller ikke, men vi er paa en maate forpligtet

i Her nævnes nogen faa av de verker og monografier som behandler stykket: **Furness**, H. H., A New Variorum Edition of Shakespeare, Vol. III og IV (Hamlet), London og Philadelphia 1877 med varianter, noter, kommentarer og uttømmende bibliografi s. 397-429. **Rumeliny** Gustav, Shakespearestudien, Stuttgart 1866 s. 74 ff. **Bradley**, A. C., Shakespearean Tragedy, London 1905, s. 89 ff. **Schiicking**, Levin L., Die Charakterprobleme bei Shakespeare. Leipzig 1919, passim. **Paulsen**, Friedrich, Schopenhauer, Hamlet, Mephistopheles, Stuttgart og Berlin 1926 s. 115 ff. **Ludwig** Otto, Shakespearestudien, passim.

til at la vor teoretiske synsmaate belyse, eller bli belyst av, det drama som i den litterære tradition er første prætentent til en mulig titel av «alle tiders tragiske mesterverk».

En fristelse ligger da nærmere end andre: den at tolke stykket slik at det stemmer overens med teorien, godvillig eller ved passende paatryk. Til denne fælde fører der mange dypkjørte spor, og det koster paapasselighet og forsagelse at komme sig ut itide. Vi haaber at klare det; for os er det nemlig av ganske underordnet betydning om stykket viser sig at være tragisk eller ikke. Det er i alle tilfælde vor opgave at finde ut *hvilke forhold i stykket den tragiske struktur er avhengig av*. En tolkning av bestemte faktorer kan bli bestemmende for, om stykket er tragisk eller ikke. Av en slik analyse vil man ogsaa erfare, om den tragiske sammenheng *har noget at si for stykkets poetiske værdi*. Er det *væsentlig* om der er tragisk sammenheng eller ikke? Vil den kvalifiserte tilskuers opmerksomhet uvilkaarlig rettes mot dette forhold? Hvis tanken slaar til, har vi gjennom synspunktet for det tragiske ogsaa vundet en basis for indlevelse i det alvorlige drama i det hele.

En basis ja. Der vil altid kunne være mængder av poetisk værdifulde, men tragisk irrelevante momenter, saavel ved stykkets totalitet som ved handling, karakterer og indskudd. Undersøkelsen indlater sig da heller ikke paa nogen kritik av slike momenter. Den spør efter tre ting: katastrofe, kulturelt relevant storhet, og funktionel sammenheng mellem disse.

Hamlets ulykke strækker sig over alle fire interessefronter, den er av biologisk, social, autotelisk og metafysisk natur. Med vanlig sprogbruk kunde man ogsaa skjelne mellem «ytre» og «indre» ødelæggelse.

Den «ytre død» falder straks i øinene: prinsen blir dræpt med forgiftet kaarde i en sportslig fegtekamp. Denne død er en katastrofe bare hvis den staar i skarpeste strid med heltens biologiske interesse, med en *vilje til liv*. Men den Hamlet som rammes er en livstræt mand; han har længe ønsket sig døden og vilde frivillig ha forladt denne verden «hvis ikke den almægtige hadde sat sin lov mot selvmord» (siger han selv), og hvis ikke angsten for hinsidige muligheter holdt hans haand tilbake. Nu, det er rigtignok en tid siden han gav uttrykk for en slik tanke, og Hamlet er i særlig grad en øieblikkets mand; han har gjentagne gange git beviser paa en usvækket selvopholdelsesdrift. Men like før han skal ind til fegtekampen, uttrykker han for Horatio, den eneste ven han har tilbake, sin resignation og en slags fatalistisk forsynstro; han gider likesom ikke gardere sig længer. Ønsket han allikevel at leve? Følte han konge-kaldet? Hadde han noget at leve for i det hele? Kjærlighet? Studier? Venner? Teater og musik? Av svaret paa

disse spørsmål avhenger det om Hamlets død er en katastrofe eller ikke. En lignende betragtning gjælder ved de øvrige ulykker av «ytre» art, farens mord, bruddet med Ophelia, morens frafald og død.

Hvorledes nu end Hamlet selv vurderer sin fysiske undergang, for *tilskueren* vil den allikevel kunne føles som nicht-sein-sollend i sterk grad; den er jo utslettelsen for hans øine av et baade fængslende og riktutrustet ungt menneske. Sammenholdt med et av de sidste led i aarsaksrækkerne viser den da ogsaa en tragisk struktur. Mens mordet planlægges, siger kong Claudius:

He, being remiss / most generous and free from all contriving / will not peruse the foils. Det er den sidste rest av Hamlets tillid til sine motstanderes redelighet som fører ham i fælden. Og det legger noget rørende over Hamlets død; her som ellers er der noget av dyrets uskyld over alt han foretar sig.

Men den ytre død er bare et segl paa den indre; og i denne ligger den egentlige katastrofe. Saa sker der altsaa en nedbrytning av sterke og centrale interesser? Ja, det synes saa, - hvis man da ikke i Hamlet ser en nevrotisk verdensjamrer, som i virkeligheten nyder sin egen melankoli og ikke vil undvære den. Jeg oppfatter ham ikke slik. Jeg legger vekt paa, at han har de høieste etiske idealer og realiserer dem efter evne, at han er fuld av anerkjendelse overfor et høiværdig medmenneske, at han er glad i digtning, teater og musik, i studier og idræt, at han holder venskapet hellig og elsker en ung pike. Det virker som om Hamlets oprindelige tendenser gaar mot en rik og positiv livsutfoldelse i sundhet og godhet.

-denne skjønnne bygning, jorden, denne herlige baldakin, luften, denne stolte hvælvets befæstning, dette majestætiske loft indlagt med gyldne flammer Hvilket mesterverk er ikke mennesket! Hvor ædel i sin tanke, hvor endeløs i utrustning, hvor uttrykksfuldt og beundringsværdig i skikkelse og bevægelse! i virksomhet hvor lik en engel, - i sindets rækkevidde, hvor liken gud! (n, 2). Men disse grundakkorder til en fuldtonende livsglæde blir sprængt til en skjærende disharmoni, ja de er det allerede i det øieblik vi hører dem klinge. Den unge prins trekker sig tilbake fra sin elskede og blir offer for den dypeste livsmotbydelighet og verdenssmerte. I dette nødtvungne Nei til livet ser jeg den egentlige katastrofe i stykket.

Hvorfor gaar det da slik netop med Hamlet? Ligger aarsaken (det utvalg av aarsaker som det falder rimelig at trekke frem) i det omgivende miljø eller i heltens karakteregenskaper og dispositioner eller i en vekselvirkning mellom dem? Er den indre katastrofe en adækvat følge av disse aarsaker?

Miljøet viser specielle og generelle (almenmenneskelige) træk. Specielle for Hamlet er farens død og morens næsten øieblikkelige egteskap med en

farbror, som Hamlet ikke kan utstaa, og som sperrer ham veien til tronen; det viser sig senere at han ogsaa har staat i forhold til Hamlets mor mens faren levet. Hertil kommer Ophelias avhængighet av sin far og bror, som i Hamlets tolkning blir til personlig mindreværdighet.

Disse ytre begivenheter gjør det sterkeste indtryk paa prinsens gemyt; han kan ikke slippe sorgen over sin far, og han blir ikke færdig med at hudflette den moralske jammerlighet han ser sig omgit av. Han lider (synes mig) dypt og egte under disse tilstande, men han skaffer sig luft og en viss øde tilfredsstillelse ved at utøse en blændende patetisk og satirisk retorik over smaa og store syndere. Allikevel kan det neppe kaldes normalt (selv om det findes adækvat i forhold til heltens egenartede natur) at reagere paa slike ting med en saa omfattende og voldsom negativisme som den man møter i I, 2: O, that this too too solid flesh would melt —, i monologer og samtaler ut gjennom stykket.

Ved siden av disse særegne forhold melder der sig ogsaa generelle træk for Hamlets bevissthet og bidrager sit. Han almindeliggjør sine personlige erfaringer: Ophelias og morens svakheter blir til skjæmmende pletter paa kvindekjønnen overhodet, og den raattenskap han finder i Danmark viser en brist ved den almindelige moralske verdensorden. «Geografisk» holder tanken ikke stik; der er tilflughtsteder i Wittenberg og likedan i forholdet til usvikelige venner, men i metafysisk aspekt kan meningen være god nok: savner man den ordnende haand paa et eneste sted i verden, hvor mennesker haaber og strir, hvor kan man da være tryg? Et legeme er sykt om spedalskheten bare sitter i en fingerspids. Det gjælder intet eller alt. Som utslag av en flammende etisk idealisme er generalisationen adækvat i forhold til Hamlets natur, uten hensyn til videnskabelig holdbarhet. - Til disse mørke perspektiver kommer saa indtrykket av menneskets lod under evighetens synsvinkel: legemets hæslige opløsning og molekylnes makabert-groteske vandringer (samtale med Claudius i IV, 3 og kirkegaards-scenen i V, 1) og for sjælens vedkommende dens usikre skjæbne med de mange ufattelige og rædselsvækkende muligheter.

Men heller ikke disse almindelige træk ved menneskets vilkaar paa jorden pleier normalt at bryte livsglæden og livsviljen ned mens beslutningsevnen visner som en frostherjet plante. Reaktionen ligger fremdeles utenom det vanlige, og man henvises derfor til at søke forklaringen i prinsens egenartede natur.

Alt i første scene fanger Hamlet tilskuerens opmerksomhet. Han skiller sig ut fra de øvrige ved sin tilbaketrukne trofasthet i sorgen, og der *ligger noget under* hver gang han svarer. Man skjønner at en enkelt stemning og

en enkelt tankegruppe har magten over ham. Etterhvert kommer nye træk tilsyne, og de gamle fæstnes og utdypes. Man er ikke lenger optat av de ytre begivenheter for deres egen skyld; med stigende spænding, ja aandeløs forventning følger man deres virkning paa denne ene mand.

I centrum av hele fabelen staar da gjenfærdets avsløringer og kravet om hevn. En moderne tilskuer vilde kanskje ha foretrukket at opplysningen kom fra et øienvidne paa dødsleiet eller lignende. Men ved at bruke et bud fra en ukjent verden har digteren opnaadd en meget viktig ting. Det har kanskje ikke netop været hensigten at antyde noget slikt som «handlingsimpulsens mystiske kilder» - men i hvert fald lægges her grunden til et motiv som etterhvert blir stadig sterkere: Hamlet hører ikke bare «jorden» til, hans bevissthet og interessekreds omfatter noget mere end liv, elskov og befordring. Han lytter mot sit kosmiske utspring, han lever i undring over dette ufattelige, at han er menneske og ser at han er menneske. «Der gives mer i himlen og paa jorden / end det din visdom drømmer om, Horatio.»

Gjenfærdets oppfordring til hevn har i stykket den funktion at kaste lys over Hamlets personlighet, sette den paa en prøve og tvinge den til at avsløre sig, samt drive hans skjæbne frem til ytre og indre modning. Nærmest for haanden ligger spørsmålet om hvorfor Hamlet ikke etterkommer farens paalæg, før han er rammet selv og like gjerne kan siges at hevne sin egen død. Her stimler fortolkerne sammen; man procederer for og imot. For sig selv staar en ældre forfatter som siger at Hamlet maa nøle for at stykket ikke skal være slut efter første akt. Ellers hævdes det paa den ene side at prinsen har den aller bedste anledning — *cause and will and strength and means to do't*, som han siger i IV, 4. Naar han allikevel bare somler og søler, saa maa der være noget iveien med ham, hvad der ogsaa stemmer med hans mange heftige selvbefreidelser. At opgaven med lethet kunde løses, viser det oprør som Laertes foranstalter da han kommer i samme situation som Hamlet, o.s.v. o.s.v. Andre fremholder at der var al grund til at vente og se sig for - hvorledes vil han selv som kongemorder forsvare sin handling? Med noget om en aand som viste sig — nei da er Claudius med slangen bedre. Han maa altsaa ha sikrere beviser. Gjenfærdet kan være satans bedrageri. Kongen røber sig og anledningen kommer, men kongen ligger i bøn, dræpes han nu, gaar hans sjæl til himmelen. Hamlets ridderlige natur viker tilbake for at slagte en forsvarsløs mand o.s.v. o.s.v. Mot alle disse anførsler er der reist indvendinger hentet fra selve stykket: mot «feigheten og det daadløse drømmeri» staar den modige optræden paa skansen, mens krigerne lammes av skræk, samt entringen av sjørøverskipet. Hamlet *kan* dræpe, det viser sig gang paa gang,

selv om det mere sker efter øieblikkets inspiration end efter modent overlæg. Tvilen paa gjenfærdets «egthet» blir borte da kongen bryter op fra teatret, og teologien, som holder hans sverd tilbage under kongens bøn, sitter her som ellers paafaldende løst i sammenhængen og virker som noget prinsen har lært, men paa ingen maate er gennemtrængt av. - Hvorfor nøler han altsaa med hevnen?

Jeg er kommet til det resultat, at spørgsmaalet i sig selv er av ganske periferisk betydning. Hevnaften er *ikke* stykkets kjerne («erindrer du endnu den hele sak?» V, 2), den er bare et middel til at avsløre kjernen, en eksponent for Hamlets langt vigtigere opgave: at fatte hvad det betyr at være menneske, at komme paa det rene med sit liv og bekræfte det i en adækvat og tilstrækkelig værdifuld handling. - Det vilde jo ogsaa ha været et eiendommelig *dramatisk* motiv, at en mand i fulde fem akter lar være at gjøre en ting. «Det mest forkastelige tilfælde,» siger Aristoteles i Poetiken XIV, 7, «er det at en mand kjender sin opgaves (ødelæggende) natur og allikevel *vil* utføre den, men undlater at gjøre det.» Et slikt motiv kan være digterisk relevant, men finder sin naturligste utformning i *episk* poesi. Det dramatiske i «Hamlet» maa derfor søkes andetsteds, i kampen om prinsens eget liv, og i Hamlets «kamp» med sin egen metafysiske bevissthet.

Hvilken natur lægger saa Hamlet for dagen? Den mest omstændelige fremgangsmaate vilde her være følgende: Først analyserte og beskrev man heltens karakter i sin helhet; dernæst valgte man ut de træk som antokes at medvirke ved katastrofens (den indre) tilblivelse, og endelig slog man i denne sidste gruppe ned paa de egenskaper som for en given vurdering utgjør Hamlets kulturelt relevante storhet. Vi gaar her direkte til sidste led.

Der er meget som taler for at digteren selv har ment at utstyre sin helt med noget andet og mere end rent autoteliske (teatralsk relevante) fortrin, for derved at gi stykket et dypere nedslagsfelt for den mere kvalificerte tilskuer. Hvorledes Elizabeth-tidens publikum og tænkere vurderte den Hamletske livsutfoldelse, det maa samfunds- og idéhistorikeren finde ut. Og prinsens miljø i stykket? Ret som det er gir de medspillende uttryk for kjærlighet og beundring. Saaledes Ophelia i III, 1 (Brusendorffs overs., Kbh. 1928-30): «O, hvilken ædel aand er her ei nedbrudt! / Hofmandens øie og den lærdes tunge, / Krigsmandens sværd, det skønne riges haab / og rosenknop, de fine sæders spejl, / mønstret for høviskhed, det fælles maal / for alles blikke -». Selv hans fiende medgir i IV, 7: «Han er uagtsom, ædel, uden svig -,» og i IV, 3: «Han elskes av den tankeløse mængde.» Fortinbras gir ham denne honnør i V, 2: «Lad fire hovedsmænd da bære Hamlet / til skueborgen hen

paa krigervis: / thi kongelig hans færd var sikkert vorden, / hvis han var bleven konge. - Krigsmusik / og krigerskikke skal hans ligtog hædre.»

For moderne læsers vedkommende vil vurderingen kunne falde høist forskjellig ut, alt efter kulturmaal og dannelsesidealer. I det følgende ligger en «traditionel humanistisk» værdidom til grund.

En sontring mellem *kapacitetsstorhet* og *fiksationsstorhet* VA lette oversigten (sml. § 78 f.). Den første er hos Hamlet fortrinsvis av passiv, receptiv, «introvert» natur. Den ligger i en fremragende sjælelig utrustning, en kombination av intelligens, følsomhet og fantasi som man sjelden eller aldrig træffer maken til, hverken i digtning eller liv.

Intelligensen viser sig fremforalt i Hamlets menneskekundskap, i hans overbevisende evne til at gjennomskue sine omgivers bevisste og ubevisste maskeringer, til at nagle karaktererne fast med nogen faa præcise hammerslag. Særlig utøver han denne kunst med svær effekt overfor dem han finder moralsk mindreværdige, hoffolkene med deres uegte væsen, Polonius, Osrik og de fordums venner Rosenkrans og Gyldenstjerne, dronningen, til hvem han «taler dolke», kongen, som er selve erkeforbryderen, ja endog Ophelia stakkar, som bare representerer sit kjønn. Men han har det samme røntgenblik for begivenheternes skjulte sammenheng og for traadene i sine motstanderes anslag og i livets brogede væv forøvrig. Den fuldbevisste forstandsvirksomhet er omgitt av slike evner som en høitutviklet «intuition» (anelser som slaar til, - o my prophetic soul! I, 5) og en *kombinationsevne* som utvikler serier av overraskende perspektiver i heltens sind.

Til kombinationsevnen slutter *sig fantasien*, som hos Hamlet har overvældende dimensioner, især da den gaar haand i haand med en rik og sterk *sansning* og en vibrerende *følsomhet*, som lik et fintmerkende instrument gir utslag ved den ringeste paavirkning. I de nakne nerver er der uten ophør et spillende liv og en voldsom forbrænding; dette menneske er bare plasma, et sydende møtested for alle livskildernes vekslende strømme. What a piece of work is a man!

I det at denne vældige indre kraft er rettet mot det *moralsk høiværdige*, har vi at søke den *fiksationsstorhet* som sammen med kapaciteten utgjør «kjernen» i Hamlets trolddomsagtig fascinerende personlighet. Dens utslag i *handling*, hvis da prinsens inspirationsartede impulser kan benævnes slik, vil ikke altid vinde dogmatiske etikeres bifald, det er saa; en moderne læser finder intet rimelig forhold mellem skyld og skjæbne i tilfældene Polonius, Rosenkrans og Gyldenstjerne, og naar man henrives til beundring for disse bravader, er det ikke paa etisk basis. Men noget av Hamlets voldsomhet

kan sikkert skrives paa «tidens» regning, og i poetisk-dramatisk aspekt falder der ingen skygge fra den over prinsens karakter. Tvertimot; det letter tilskuerens aandedrag at den indestængte glød og det uhyre tryk i heltens hjerne iblandt finder veien utad i et befriende lyn. I Hamlet har England en prince charming som virkelig gjør epitetet berettiget.

Kan slike egenskaper ikke nævnes i etisk sammenheng, saa er der andre tilbake. Overalt slaar der igjennem et indtryk av ubestikkelig hæderlighet og næsten fanatisk idealisme. Han stiller de samme strenge krav til sig selv som til sine omgivelser, selv om han bruker undtagelsesmenneskets ret til at være reglernes herre og ikke deres slave. Han er trofast i sorgen over sin far, paalidelig i sit venskap for Horatio og redelig i sin kjærlighet til Ophelia. La gaa at disse træk maa sættes paa prøve for at faa etisk relevans; men en slik prøve vilde Hamlet bestaa, det er tilskueren overbevist om. Hamlet kjender nok fristelsen: «At være ærlig, slik som denne verden gaar, det er at være en utvalgt mand blandt ti tusen.» (II, 2.) I nogen aktuel konflikt kommer Hamlet ikke, men gjennom hele stykket er han i kamp med kongehuset og den aand som hersker der. Og fordringen paa renslighet og orden, retfærdighet og mening blir ikke et øieblik opgit; den utgaar som en straaeleglans fra sindet og lyser paa det mindste som det største.

En enkelt komponent av denne etiske kraft viser sig nu at faa avgjørende betydning. Det er Hamlets *intellektuelle redelighet*, hans ubetvingelige og altgjennembrytende *vilje til sandhet*. De første replikker (i I, 2) er som en række hammerslag for at tvinge realiteten ut av kongeparets ønskebestemte omskrivninger. «— it is, I know not «seems».» Et uutryddelig *fiendskap til skinløsninger* viser sig i skiftende forhold og gaar sammen med endnu et krav til den menneskelige livsutfoldelse: Hamlet godtar ikke de anerkjendte, men fiktive og partielle objekter, naar de fremtræder med mine av universel tilstrækkelighet. Han holder fast ved sorgen, selv om det kaldes umandig, halsstarrig og ugudelig; for ham er det mere ugudelig og umandig at slippe den dype og hellige følelse umodnet fra sig for at faa livets ytre sprel igang paany (I, 2). Han gjennomskuer kongeværdighetens fiktivitet (II): «Min onkel er konge i Danmark, og de som gjepet til ham mens min far levet, gir nu tyve, femti, hundrede dukater for en miniatyr av ham. Guds blod, der er noget mere end naturlig i dette, bare filosofien kunde finde det ut.» Selv kunde Hamlet «være indestængt i et nøtteskal og allikevel føle sig som konge over et endeløst rum.» I sin egen filosofi er den unge mand (i utg. 1603 er han nitten, i utg. 1604 tredve aar gammel) naadd frem til en almindelig og radikal relativisme: «— there is nothing either good or bad, but thinking

makes it so.» (II, 2.) Han vurderer folk efter menneskelige kvaliteter og ikke efter ytre rang, han sætter en ærlig skuespiller, tidens foragtede gjøgler, langt over en «statsminister» som Polonius. Han vil ha venner, ikke tjenere. Han foragter gods og guld som maal i sig selv (V, 2) og kalder sig flere ganger en fattig mand; eiendomsbesidderne er faar og kalver fordi de søker sin sikkerhet i kalveskinds dokumenter; hvad hjælper det dem i deres grav? *At finde objekter som holder maal*, det er et av de sværeste problemer for Hamlets midtpunktsøkende tendens. Hos menneskene finder han svigt og i bøgerne bare ord, ord, ord. Det som for den mindre kræsne, mindre skarpsindige, mindre naadeløse værdi-prøver er brukbare holdepunkter i livets storm, objekt-hjælp, fiksationshjælp, meningshjælp - det blir for denne aand til let gjennomskuelige illusioner. Han blir uten tilflugt i sit praktiske liv. Vel søker han psykisk støtte hos sterke, primitive naturer, hos den stoiske Horatio, hos kong Hamlet, den enkle kriger, den gode egtemand og far, hos Fortinbras, den unge daadskraftige erobrer. Det kan iblandt forundre læseren, at han ikke er mere opmerksom paa typens aandelige begrænsning, han som ellers finder brister overalt. Det er den overdifferentiertes trætte længsel efter dyrets sunde ro, efter et harmonisk, samlet og beskyttet sind, som gjør ham blind for ogsaa denne tilflugts principielle uholdbarhet. Og allikevel ikke helt blind: Hvad jager heltemodet efter? En ærens boble. Hvad er krigen? En byld som bryter ut av fredens og velstandens syke, indestængte kræfter (IV, 4). Bedrageri og ørkesløse forsøk overalt. Hvor finder han saa veien for sin egen kraft? Efter øieblikkes opblussen i avsløringens ekstase følger atter lede, tap og tomhet.

Og dog er det som han inspireres av sine første, rystende opdagelser. Han noterer dem paa sin tavle som en skat han har vundet, et umistelig fond av viden om livets og menneskenes beskaffenhet, en første anelse om en mulig vei for ham selv. Naar den altfortærende forskerflamme først er tændt, hvad er da naturligere end at dens avslørende lys, dens rensende og dræpende ild bryter ind over stadig nye felter, hvor sindet søkte næring og ly, over værdier som hittil var gode nok fordi ingen hadde prøvet dem for alvor, maalt dem med skjærpede krav?

Og det blir da ikke bare *andres* fiktive livshjælp som søkelyset opløser og tilintetgjør; ogsaa hans egne holdepunkter falder sammen. Med en utenforstaaendes objektivitet og koldblodighet holder han dommedag over sig selv. Fortrin som han finder kommer ubeskaaret til sin ret og blir ingenlunde skjult under en falsk beskaedenhet. Han er fuldt paa det rene med sin vilje til hæderlighet, sin begavelse som kunstner og smagsdommer og sin dygtighet

som fegter; han føler sig som aristokrat og gir uttrykk for det bl.a. i V, 2: «For lavere naturer er det farlig / at gaa imellem sterke fienders støt / og vrede klingespidsen.»

Men det mangler heller ikke paa bitre selv-analyser og hemningsløs fordømmelse av egen svakhet. I samtalen med Ophelia (III, 1) fører han kniven i sit eget kjød med kirurgisk sikkerhet, han gjennomskuer sin «nød-tvungne tapperhet» under sjørøverkampen, indrømmer sin lediggang og sin skræk for gjenfærd, anklager sig gang paa gang i de sterkeste uttrykk, for sløvhet, manglende lidenskap og utsættelsessyke naar det gjælder farens opdrag. Men netop her rører han ved en sammenheng mellem handlingslammelsen og det altfor rike bevissthetsliv (III, 1): «Thus conscience does make cowards of us all; / And thus the native hue of resolution / Is sicklied o'er with the pale cast of thought, / And enterprises of great pitch and moment / With this regard their currents turn awry, / And lose the name of action.» (Sml. monologen i IV, 4). Ytringen fremkommer i forbindelse med en handling, som ved siden av blodhevn optar Hamlet paa det sterkeste: den at gjøre ende paa sit liv. Ved en række anledninger uttrykker han ønsket om at slippe bort fra en verden, hvor han ikke mere føler sig hjemme. Om grunden til dette ønske faar læseren utførlig besked, saa utførlig at det leder tanken hen paa en rationalisering, og dog gjenkj ender man Shakespeares røst fra 66de sonet og mange andre steder. I monologen «To be or not to be —» (III, 1) er det livets praktiske plager og menneskenes ondskap og usselhet. Men prinsen stanser ikke ved denne bastante Schopenhauerisme, som øieblikkelig vilde ha sprængt den metafysiske reisning i verket og fremkaldt en uawiselig indvending: Hvorfor tar du ikke fat og rydder op? Hamlets depression viser sig da ogsaa at gaa langt dypere, det skjønner man allerede ved samtalen med Rosenkrans og Gyldenstjerne i II, 2: «Jeg har i den senere tid — jeg vet ikke hvorfor - mistet al min munterhet -» o.s.v. Problemet hadde ingenlunde været løst ved de fysiske onders ophør og etablering av høiværdige moralske forhold mellem menneskene.

Et sind som Hamlets, saa rikt og smidig, saa omfattende og saa fint nuan-ceret, kan ikke stanse ved de «nærmeste krav». Allerede paa det biologisk-sociale værdifelt spænder han videre end sine omgivelser, har han en mere utstrakt og meget saarbar interessefront. Men det som vedkommer ham i verdensforløpet stanser ikke med dette. Processer som et mere begrenset sind er lukket for og en mindre dristig aand beskytter sig mot gjennom isolation, velter ind i Hamlets bevissthet gjennom vidaapne dører og gjennomryster den med kosmiske syner, med forfærdende perspektiver av menneskets

vilkaar paa jorden. 'Twere to consider too curiously, to consider so, siger Horatio paa kirkegaarden (V, i), men Hamlet svarer: Paa ingen maate; hvorfor kan ikke indbildningskraften forfølge det menneskelige støvs forvandlinger? Hamlet har allerede skildret dem for kong Claudius i IV, 3, og nu trækker han konklusjonen: To what base uses we may return, Horatio!

Saa er det kanskje disse makabre fantasier som nærer melankolien og holder Hamlets haand tilbake, naar han vil bryte sammen under det sjælelige livspres og vender sig tilflugtsøkende mot den evige søvn? Selv siger han at det er de «onde drømme» som plager og avskrækker ham (Brusendorff, Gyldendals Bibl. XII, Kbh. 1928-30, s. 69 og 82). Hvad er det for onde drømme? Det er «de drømme dødens søvn kan bringe / naar vi har snodd os ut av støvets lænker»; det er «den frygt for noget efter døden / det ubekjendte land som ingen vandrer / er vendt tilbake fra». Vi kjender dog *grænserne* for den faktiske jordelivets nød, men ikke de muligheter som venter. Disse muligheter hadde imidlertid ingen motiverende kraft, hvis de ikke meldte sig for os i dette liv allerede. Men ulykken er at de melder sig, for den som har aandelig kraft til at fatte dem og nerver nok til at skjælte under dem. For ham er der ikke tilflugt i døden. Han begynder at skimte omridsene av sin menneskelige eksistens, og han ser at de holder paa at lukke sig. Det er Hamlets vældige *metafysiske bevissthet*, som gir ham de onde drømme. Til en mottager som Hamlet kunde gjenfærdet gi «en aabenbaring, / hvis mindste ord vel skulde gjennemfure / din sjæl og isne brat dit unge blod, / saa dine øine sprang som stjerneskudd / fra sine sfærer, og de tætte lokker / adskiltes og hvert enkelt haar stod opreist / som piggene paa et rasende pindsvin. / Men evighetens gru er ei for ører / av kjød og blod» (I, 5). Denne skaansomhet har liten værdi for Hamlet, han kjender altfor godt den tilstand som beskrives. Hans fantasi besørger det som gjenfærdet maa la være, den gjør nam til «naturens nar» og faar ham til «i gru og rædsel / at gjennemrystes i sit inderste / ved tanker som vor sjæl kan ikke rumme» (I, 4).

Allikevel avviser han den billige utvei som vennerne anbefaler og vil tvinge ham til: at holde sig væk fra slike ting og lukke øinene for de avgrunde som ligger nær og «kunde tage Magten fra Fornuften, / og drive Jer til Vanvid. Tænk paa det». Men Hamlet utbryter: Slip mig, gutter! Ved gud, jeg gjør et spøkelse av den som hindrer mig. Forskerens raseri er tændt, han vil vite hvad livets grænsetrakter indebærer, med krop og sjæl som indsats vil han opleve hvad det betyr at være menneskefødt. «Sure, he that made us with such targe discourse, / Looking before and after, gave us not / That capability and god-like reason / To fust in us unused» (IV, 4). «Min skjæbne roper høit / og

gjør hver liten aare i mit legem / saa fast som løvens sener i Nemea.» Kongens krigere viker tilbake, men Hamlets «profetiske aand» gaar fordypelsens og indvielsens vei. Den er begyndt i sorgens dype, stille krypt; i midnatstimen paa skansen naar den et punkt, fra hvilket der ikke mere findes tilbaketog. Hamlet er en merket mand, han har set en «engel» som har set Jehova. Med ubønhørlig magt drives han hen mot et Nei til livet, et Nei til det vilde, banale, groteske og motbydelige karneval paa Jordens kirkegaard. «Jeg siger, vi vil ikke ha flere egteskaper! Gaa i et nonnekloster, Ophelia. Hvorfor vil du føde syndere til verden?» Den som er født, er fanget i livets garn, men «naturens nar» har et middel til at bytte rollerne om. Han har «something in him dangerous».

Særlig ved en enkelt anledning ser vi som i et lynblik like ind til bunden av Hamlets aandelige nød. Den nød, at han ikke kjender et eneste formaal tilstrækkelig værdifuldt og paalidelig til, at han kan sætte ind sin samlede livskraft uten en lammende bevissthet om aktionens relativitet og partialitet, dens betydningsløshet i forhold til det eneste fornødne. Den nød, at han under det overvældende pres av livsfølelsen ikke begriper hvorledes han skal leve, hvorledes han skal reagere realt og adækvat paa denne storm av stimuli. — Det er paa kirkegaarden, hvor Laertes springer ned i søsterens grav og ber sørgetoget dyngje jord over dem begge «til den flate slette / sig høiner til et bjerg der rager op / høit over gamle Pelion og over / det blaa Olympos skytop». Laertes prøver at avreagere sin affekt gjennom patetisk sublimation, og Hamlet blir øieblikkelig inspireret: Ikke dumt, Laertes! der er du ved livets nøkkelhul! Men samtidig ser han skjærende tydelig falskheten vea den andens holdning, og det gjør ham rasende at være vidne til dette plumpe forsøk paa at avvikle hans egen hellige livsnød med denslags trivielle midler. I himlens navn, mand, ser du ikke hvad du rører ved! Lyrik og metermaal! Har man hørt make til klossethet! Kan du si bjerg saa høit som Pelion, saa kan jeg si bjerg som rækker til solen! Og hvad hjælper saa det? *Gir det mening til din smerte over den døde?* Nei, men du har rørt ved livets ildpunkt og hvad vil du gjøre nu? Hvad vil du gjøre med din sorg, du som synes at ane hvad sorg betyr? Du som ikke flygter, men som kaster dig ind i det forferdelige spørmaal, — du som vover at ta det op! Guds død, hvad vil du gjøre, mand, — her gaar jeg og raatner op indvendig og fortæres i levende live, fordi jeg ikke engang faar tak i hvad det gjælder! Men nu har *du* faat tak i det, og nu vil jeg se hvad du gjør med det! Saa svar da i menneskehetens navn hvad du vil gjøre! Slaas, hyle, sulte, sønderrive dig? / Opdrikke floden, æte krokodiller? For du sprang vel ikke ned i de flammende gaaders grav bare for at tute, bare for at utfordre mig med tomt skryt?

Men Laertes har intet svar at gi; hans prætensjoner i retning av «stor skjæbne» falder sammen som en fille og Hamlet kan føie en ny «intethet» til sit livs notater.

Disse betraktninger gir nu ogsaa en nøkkel til dramaets ytre handling, til sammenhængen mellem prinsens kjærlighet til faren og sorgen over ham paa den ene side, og «trægheten» naar det gjælder den hevnaakt som faren har paalagt ham. Hvorfor griper Hamlet til det eneste mulige kompromis mellem opdraget og undladelsen — to remember? Svaret blir da dette, at farens død og endnu mere mordet oppleves av sønnen som en uhyre metafysisk meningsløshet. At kaste sorgen fra sig for at gaa op i dagens konkrete gjøremaal, det er at dukke sig under ondskapens og tilfældighetens lov, det er at vike fra den sidste skanse, hvor *mennesketegnets* flerrede fane endnu saavidt holder stand mot orkanerne fra det store kaos. Derfor holder han fast paa sorgen som en umistelig skat, men hvad skal han gjøre med den? En løsning er anvist ham, blodhevn; den er fuldgod reaktion for enkle naturer som Laertes og den ældre Hamlet, men for sønnen er den uten verdi i livssammenhængen. Blir der mening i verden om han nu hugger morderen ned? Vil skurkens blod flyte ind i sorgens kammer som en gylden bekræftelse? Nei og atter nei, og ikke bare det: Gjennomfører han hevnen, da trækker han sit *regnskap med livet* ned paa et plan, hvor intet virkelig *opgjør* kan finde sted, da godtar han en beskjæmmende ordning, da indlater han sig paa en hestehandel med skjæbnen hvor han blir snytt for det ene fornødne. Blodhevn er, hvad Olaf Bull kalder «et kummerlig og ufuldstændig svar». At kongens *sjæl* maa med i faldet, gjør foretagendet en smule bedre, men heller ikke dette strækker til. Derimot at stikke ham ned for hans tarvelige anslag mot Hamlets *eget* liv — et liv han ikke vurderer høiere end en knappemaal -, at rense et værelse for Polonius og verden for to overflødige Rosenkranser og Gyldenstjerner, det er grei skuring og kurante detaljer og like for like. Det vedkommer ikke Hamlets metafysiske engagement. Men der hvor han følte kontakten med «det evige», der arbeidet hele hans væsen under feberagtig høitryk indtil det brast ved møtet mellem indre og ytre tilintetgjørende kræfter. Hamlet har ikke fundet noget livssvar; forsynstroen faar ingen magt over sindet; han kjemper, lider og falder som en tapende aandens stridsmand. The rest is silence.

*

For den som i Hamlets aandelige fortrin ser en storhet av uopgivelig kulturel verdi, og som fatter sammenhængen mellem de fremragende kvalifikationer

og den sjælelige «sygdom» som nedbryter hans tro og vilje til livet, - for ham er prinsen av Danmark en tragisk skikkelse i al sin glitrende og uhaandgripelige mangfoldighet. Og han er det uten hensyn til den *vei* man gaar, naar man trækker aarsakslinjen mellom storhet og katastrofe. I dette drama ligger mange veier aapne; de kan gaa gjennom klare forstandsprosesser, idet man godtar den bevisste motivering som digteren har fremlagt, de kan gaa gjennom ubevisste soner i sindet, hvor psykologen og analytikerens følger virkning og vekselvirkning ved teoremernes lys. Og saa kan de gaa gjennom «poetisk intuition», gjennom tilskuerens anelsesfulde indlevelse, naar han uten æstetisk program tar imot med sanser og forstand, med fantasi og følelse paa vid væg. Han har nok sine «forutsætninger» allikevel, og den «poetiske intuition» kan gi de forskjelligste resultater, men ogsaa den tragiske struktur er smidig og levende og behersker med sin enkle formel ubegrensede stofmasser og variationer.

Vi hævder derfor ikke, at det Hamletaspekt som blev utfoldet ovenfor er det «bedste» eller «eneste rigtige». Der er plads for talrige andre, og hver av dem bringer, som litteraturen viser, nye og overraskende ting for dagen. Hvad digteren vilde ha nikked gjenkjendende til, og hvad han smilende eller forfærdet vilde ha awist, det har vi ikke midler til at avgjøre. Men indenfor stykkets usedvanlige mangetydighet i smaat og stort vil vort aspekt kunne indta sin plads ved siden av de andre. Og det forekommer mig at en tolker av stykket som *ikke* arbeider med den «tragiske sammenheng», lar ligge ubenyttet rike muligheter og gaar glip av den reale livsværddi som en indlevelse i dette drama kan bety.¹

i Ved de tre digterverker som nu er behandlet, har bare en liten del av de foran indvundne synspunkter kunnet komme til anvendelse. Det kunde derfor været ønskelig at utvide kapitlet til at omfatte langt flere tragedier, slik at de samlet og hver for sig kunde retfærdiggjøre det forberedende arbeide i større utstrækning. Det er da heller ikke av systematiske, men av helt utenforliggende grunde at jeg har set mig nødsaget til at begrænse utvalget til disse tre, og jeg er selv den første til at beklage dette. En mager trøst ligger i haabet om, at læseren gjennom de utviklede synsmaater finder sig i besiddelse av et redskap til analyse av anden tragisk og kvasi-tragisk digtning, et redskap som eventuelt ved disse eksempler har vist sig i nogen grad anvendelig og frugtbart. Skulde hele den teoretiske del ha fundet praktisk anvendelse, vilde kapitlet ha sprængt sin naturlige ramme indenfor helheten, men det kan allikevel ikke være tvil om, at et rikere utvalg av applikationer hadde været paa sin plads. En supplerings av kapitlet ved en mulig «ny utgave» er det neppe raadelig at se hen til, derimot kan det opstillede teoretiske apparat tænkes at gjøre tjeneste ved senere monografier (essays) over tragisk digtning.

SPREDTE TRÆK FRA LITTERATUREN OM DET TRAGISKE

§ 108. *Aristoteles* (384-322). Grækerne viste tidlig interesse for litterær kritik, ogsaa likeoverfor det græsk-tragiske, slik man fandt det først i mundtlig overleverte sagn og det ældste epos, senere i den dramatiske tragedie og hos historiske forfattere. Iblandt kommer virkelige begivenheter med som eksempler; sansen for det poetisk-tragiske hænger nøie sammen med sansen for det objektivt tragiske. Ja der var dem som fandt visse historiske episoder «mere tragiske» end de mørkeste tragedier. Distinktionen var nu engang ikke grækernes sterkeste side.

Og meningsforskjel var der fra første stund. Tragisk digtning blev forskjellig bedømt ut fra forskjellig æstetisk og ikke-æstetisk opfatning, fra filosof-, moralist-, pædagog- og statsmandssynspunkt. Selv betydningen av ordet tragisk skiftet sterkt i tidens løp; utover mot antikkens slut blev meningen stadig mere overfladisk og triviell.

En grei oversigt over retninger og forfattere finder man hos Robert *Petsch*, *Die Theorie des Tragischen im griechischen Altertum* (Zeitschrift f. Asthetik u. allg. Kunstwissenschaft Bd. IV) og hos F. *Geffcken*, *Der Begriff des Tragischen in der Antike* (Vorträge der Bibliothek Warburg Bd. VII). Retninger og forfattere karakteriserer sig i regelen tydelig enten som tilhængere eller som motstandere av tragedien. Snart er det dens egenskap av poesi i sin almindelighet som er stridens gjenstand, snart den scenisk-dramatiske form, snart det lidelsesbetonede indhold. Allerede *Solon* (600 f.Kr.) skal ha bebreidet den meget yngre *Thespis* (som kom med sin vogn til Athen i 534) at han «spredte løgne blandt folket». Og spør man efter stridens utgang, saa er den ikke kommet endnu i 1940: Pietistiske sekter hævder kunst- og teaterfiendtlige læresætninger i nærmeste slektskap med den tradition som utgik fra *Sokrates* og blev utformet av *Platon* (427-347). Tragediens venner fandt sin største talsmand i *Aristoteles* (384-322), hvis *Poetik* gir den første selvstændige tragediens teori.

Aristoteles er ogsaa i denne disciplin elev av Platon og har mottatt mange centrale tanker fra ham, men snart gik han sin egen vei og poetiken er delvis skrevet (forelæst) i bevisst opposition mot læreren.

Saa vel for den klassiske filolog som for lægmanden melder der sig en række vanskeligheter, naar han skal gjøre sig op en mening om Aristoteles' Poetik. Problemerne falder i flere grupper, hvorav de viktigste er: 1. Det teksthistoriske spørsmål. 2. Tvil i forbindelse med oversættelsen, dels sammenfaldende med, dels forskjellig fra 3: Fortolkningstvill. 4. Skriftets værdi set fra systematisk synspunkt, dets saklige betydning. Tekstproblemet er kort omtalt hos *Stahr*: Aristoteles' Poetik, Stuttgart 186* s. 3 ff. Eksempler paa oversættelsesvarianter se: *Hasenclever*: Das Tragische und die Tragodie, Berlin 1927 s. 11 f. Av fortolkere har jeg paa kort tid fundet 75. Vi maa la alt dette ligge og samle os om punkt 4: Skriftets værdi fra systematisk synspunkt. Som grundlag vælger vi den netop nævnte bok av Stahr,' og en oversættelse av *Gomperz* (Leipzig 1897), «massgebend ... im Anschluss an die endgiiltige Losung des philologischen Katharsis-problems durch Jacob Bernays» (*Hasenclever*, op.cit. s. 12).

Læren om tragedien har sit hovedsted i Poetikens kap. VI § 2. Paragrafen kan gjengis som følger:

Tragedien er fremstilling (efterligning, mimesis) av en værdig, i sig selv avsluttet handling,

av passende utstrækning,

i et kunstnerisk sprog, hvis virkemidler varieres efter stykkets partier,

ikke i fortællende form, men fremført av handlende personer,

som fremkalder «medlidendet» (eleos) og «frygt» (fobos) og hitfører en renselse (befrielse, lutring, katharsis) av/fra denne slags affekter (pathemata).

Definitionens enkelte led er som man ser hentet fra de forskjelligste omraader av æstetiken. Den har to sider: dels *beskriver* definitionen den græske tragedie som den faktisk forelaa, dels opstiller den et æstetisk *program*, som senere forsvares. Definitionen støttes av de øvrige kapitler, og ved hjelp av skriftet som helhet maa vi nu belyse de enkelte led. Hvad er «almindelig poetik», hvad er «almindelig dramaturgi» og hvad er speciel «tragi-urgi»? Giver der for Aristoteles noget «specifikt tragisk» (objektivt eller poetisk tragisk?) og hvilke enkelte eller samvirkende faktorer beror det paa?

Noget andet alvorlig drama end tragedien kjendte grækerne ikke, og Aristoteles var derfor henvist til at bygge sin teori paa den. Ordet tragisk (tragikos) forekommer endel gange. Efter Langenscheidts græsk-tyske ordbok betyr det i) tilhørende tragedien (tragisk digter og skuespiller, tragisk maske o.s.v.) og 2) «erhaben, grossartig, iiberschwenglich, hochtrabend». Man faar i det hele indtryk av at ordets betydning var like vaklende dengang som nu. «Ophøiet og sørgelig» kommer kanskje nærmest den mening det hadde blandt folk flest i den græske klassiske tid. Senere i antiken fik det en bismak av affektation. Hos Aristoteles er meningen forholdsvis præcis. Tydeligst uttaler han sig i XIII, 2, 5 og 6. Det tragiske er det som vækker frygt og medlidenhet; at den «lastefulde» kommer fra ulykke i lykke er derfor det «mindst tragiske av alt». Euripides lar sine stykker ende ulykkelig; slike stykker virker «mest tragisk». Hvad det specifikt tragiske angaar, er Euripides derfor den første blandt de tragiske digtere (XIII, 6). I XIV, 7 heter det, at det der beskrevne tilfælde ikke vilde være tragisk, fordi det rystende ved den fuldbragte gjerning ikke er tilstede. «Tragisk» betegner overalt en indtrykskvalitet; «virke tragisk» er derfor nøiagtigere end «er» tragisk. Skjønt der i XVIII, 6 hentydes til et «objektivt forløp» er nok meningen den samme ogsaa der: Et stof betegnes som tragisk, naar det indeholder en pludselig skjæbneveksel (peripeti) og viser en «enkel»¹ handling. Skulde man hos Aristoteles søke noget «objektivt tragisk», som ligger til grund for det tragiske indtryk, saa maatte man klynge sig til ordet «efterligning» — mimesis. Men «efterligning» er ikke nogen træffende, ialfald ingen uttømmende oversættelse, se *Stahr* s. 15 ff. og Langenscheidts ordbok; her som andetsteds er man avskaaret fra at procedere paa grundlag av oversættelse. Overalt er den mulighet tilstede at grækernes forestillings- og begrepsgrænser ikke falder sammen med vore. Ordet mimesis kan saaledes ogsaa tolkes som «fremstilling», en opfatning som støttes av IX, 7, hvorefter baade fabel og karakterer kan være *frit opfundne*. Atter er spørsmålet: mener man med tragisk en struktur, uanset hvorledes den «virker», eller mener man en virkning, uten hensyn til strukturen i det som virker? (I sidste fald er der plads for en mere ekspressionistisk tragisk kunst.) Imidlertid tyder teksten andre steder paa, at mimesis virkelig er tænkt som efterligning. Saaledes 1,3 jfr- III, i, hvorefter den *samme gjenstand*, nemlig ædle karakterer (V, 4)

¹ i Meningen her maa være «dramatisk koncentrert», altsaa forskjellig fra X, 2 og XIII, 2 hvor «enkel handling» betyr handling uten peripeti. Sml. IX, 10 og XIII, 14.

kan efterlignes paa *flere maater*, saaledes baade ved epos og drama (III, 3). Sml. for gjenkjendelser XVI, 1 og videre XIII, 5, IX, 11—12, XI, 4. Her er ting som peker mot et rent struktursynspunkt. Allikevel gaar Aristoteles i poetiken aldrig utenfor den æstetiske betragtning; den *refleksion* som flere steder omtales, er de optrædende personers egen tænkning indenfor stykkets ramme (VI, 6).

Efter dette har Aristoteles intet begrep som svarer til vort «objektiv tragik». Desto sterkere har han belyst den «poetisk-tragiske virkning». Først som variant inden en større fænomen-gruppe: autotelisk «glæde» eller værdioplevelse ved «saklig set» ulystgivende gjenstande («Aesthetik des Häßlichen») i IV, 3, 4: «De samme gjenstande, som vi ser med ulyst i deres naturlige realitet, betrakter vi med fornøielse netop i deres mest fuldendte avbildning, f.eks. fremstillingen av de mest motbydelige dyr, ja endog lik. Ogsaa her er grunden den, at erkjendelsens utvidelse er en nydelse av høieste rang, ikke bare for filosoferne, men ogsaa for andre mennesker, om end i ringere grad.»

Dernæst betraktet for sig. I det foregaaende er henvist til XIV, 7 og XVIII, 6. Videre har man VI, 19 om tragisk virkning ved den blotte læsning. IXIV, 2—3 nævnes den eiendommelige lyst som tragedien gir; det er den lyst som fremgaar av «frygt og medlidenhet» ved hjelp av den digteriske fremstilling, og i VI, 2 betegnes denne lyst som katharsis.

Særlig i XIV, 2—3 fremhæves det skarpt at der gives en specifik kunstnerisk lystform som bare tragedien kan gi; at fremkalde denne er tragediens «ergon» (XIII, 1). Aristoteles (som referenten gjengir ham) synes at mene, at tragedien *altid*Q_t denne lyst; en tanke mange æstetikere efter ham har tat ukritisk i arv. Allikevel antyder han i XIII, 7 at publikum ofite forlanger *andre* glæder av tragedien end den specifikt tragiske. IXXVII, 1 heter det ogsaa at tragedien er for den kræsne tilskuer — i polemik med XXIV, 4, som efter indholdet at dømme er en senere interpolation.

Men nogen nærmere beskrivelse av den tragiske lyst finder man ikke i poetiken. Til forklaring paa, hvad der menes med katharsis, har man søkt støtte i Politiken VIII, 7 (Garves overs., Breslau 1799 s. 681 f. jfr. s. 661, 665, 680). Det heter her om den sykelig utartede «entusiasme» at ved visse hellige sange kan affektene bringes til et forsterket utbrudd, som efterfølges av lindring og ro, ganske som om den syke hadde erfaret en medicinsk kur og katharsis. Det samme gjælder om dem som er fylt av «medlidenhet og frygt». Det hjelper et stykke, men ikke langt. Kjernespørsmålet blir heller ikke her besvaret. Isteden finder man en henvisning tilbake til Poetiken:

«Hvad jeg mener med ordet katharsis, som jeg her bruker uten forklaring, vil jeg tydeligere utvikle i min avhandling over digterkunsten.» Og det har han da enten glemt, eller stedet er tapt.

Man har ogsaa sammenholdt stedet med Retoriken II, 8 (Knebel's overs., Stuttgart 1838 s. 88 f.). Her defineres medlidenheten og nævnes de lidelser og katastrofer som vækker den. Bare den kan føle medlidenhet, som selv kjender lidelsen og er paa det rene med at den kan træffe ham selv eller hans nærmeste. Her har man fundet støtte for den opfatning av katharsisbegrepet, at det ikke er selve medlidenheten (og frykten) som blir «renset», men det er sindet som blir renset *for* medlidenheten og frykten. Nemlig hvilken? Ikke den som heltens skjæbne vækker, men den frygt og lidelse («medlidenhet med os selv») som vi bærer med os fra det praktiske liv og ind i teatret, *den* blir lettet gjennom medlidenheten med helten som foranledning eller katalysator. Paa samme maate skulde man da kunne bli befriet for andre lidenskaper som vrede o.s.v., naar de i tragedien faar fuldtonende uttryk. En kort og klar behandling av disse spørsmåal finder man hos *Berger: Wahrheit und Irrtum in der Katharsis-theorie des Aristoteles*, tillæg til Gomperz oversættelse av Poetiken, Leipzig 1897.

Aristoteles er ikke den første som bruker ordet katharsis. Det blev brukt bl.a. i medicinen (baade Aristoteles og hans far var læge) og betyr utdrivning av skadelige stoffer fra legemet. I overført betydning altsaa befrielse for «sjælelig gift». Tanken er i slegt med skrifttemalets og psykoanalysens idé. I kap. 9 har vi tænkt os «livsangsten» berøvet sin værste brodd ved at tragediens tilskuer gaar den modig under øinene.

Men om nu disse spørsmåal lægges ned, saa er man ikke dermed færdig med katharsisproblemet hos Aristoteles. I hvilket forhold staar katharsis til «frygt og medlidenhet»? Indtræffer den i og med disse affekter eller er den en adækvat følge av dem og kan den isaafald utebli? Hvad er det i tilfælde som avgjør om den uteblir eller ikke? Er det katharsis som skiller medlidenheten o.s.v. i det praktiske liv fra medlidenheten i teatret? Disse spørsmåal kan vi her ikke forfølge, bare peke paa. Det samme gjælder endnu ett, det sidste vi her berører, men kanskje ogsaa det viktigste:

Det heter i Politiken VIII, 7 (Garve s. 682) at de sange og tonearter, som bevirker den musikalske katharsis, *tillike* er en kilde til uskyldig fornøielse. Katharsis kan efter dette ikke være identisk med den uskyldige fornøielse, med sangens musikalske værdi. Altsaa heller ikke med *tragediens* digteriske værdi, hvis paralleliteten opretholdes. Hvad er saa katharsis? En anden slags lyst? Kanske behøver den ikke at være lystbetonet i det hele? Er den

i alle fald et «uten-æstetisk» fænomen? Eksempelvis et etisk, fysiologisk eller endog psykopatologisk anliggende? Med katharsis er kanskje dramaets «tragiske» virkning uttømt, men ikke dets kunstneriske? Denne sidste omfatter kanhænde noget andet og mere, og er ikke av specifikt «tragisk» art (= specifikt kathartisk? = dionysisk?)? Kan en tragedie ha høi kathartisk virkning (rørelses- og skrækdramaer) og allikevel være et poetisk makverk?¹ Fordret Aristoteles den kathartiske virkning ikke av kunstneriske grunde men f.eks. av politiske, for at sikre teatret statens anerkjendelse? (Berger). Er det for litet sagt, om man innskærper sig til følgende tolkning: Frygt (jfr. Retorik II, 5) og medlidenhet er ulyst, katharsis er lyst. Tilskuerens lidenskaper skal oprøres, men han skal ikke slippes ut av teatret før de atter er bragt til ro. Katharsis betegner dramaets emotionelle *avvikling*.

Disse og andre, mindre centrale spørsmål drøftes i den rikholdige litteratur omkring katharsis-problemet. Her vilde de ført os for vidt. Men hvilken tolkning man end vil foretrække, saa maa man medgi at der er noget fængslende og inciterende i den berømte passus. Ved siden av mange-tydigheten har dette gjort den til en spore for talrike forfatteres fantasi, og saaledes har den indirekte sat rike frugter, omend av vekslende kvalitet. De sletteste finder man der, hvor en teoretiker har tvangstolket den store autoritet for at kunne ta ham til indtægt for sin egen opfatning.

Hvorledes fremkaldes katharsis? Ved hjælp av frygt og medlidenhet, heter det i VI, 2. Men hvad er eleos og fobos? Ogsaa her stimler fortolkerne sammen. Mest kjendt er *Lessing*, som kjæmper drabelig for sin opfatning i Hamburgische Dramaturgie, St. 74-76, 78. Ting i selve Poetiken tyder paa at de to begreper ikke bør fattes for snevert. Ellers har man som nævnt Retoriken II, 5 og 8 at holde sig til. Vigtig er Poetiken XIII, 2; her skilles det frygt- og medlidenhets-vækkende fra det oprørende (og i Ret. II, 8 fra det skrækkelige). Men saa kommer der ind et nyt moment. Det beskrevne forløp er «det mindst tragiske av alle», fordi det ikke indeholder nogen av de momenter det kommer an paa; det er nemlig *hverken* «filantropisk» (det vækker ikke vor menneskelige deltagelse) *eller* medlidenhet- og frygt-skapende. Her er ment to forskjellige ting; det fremgaar av fortsættelsen. Et tredje forløp vækker den menneskelige deltagelse, men ikke medlidenhet og

i Definitionen i VI, 2 tyder paa at det er ment slik. En række led vilde ellers været overflødige. «Det skjønn»s egenskaper, orden, likevegt og begrænsning (Metafysik XIII, 3, *Stahr* s. 94) er ikke egnet til at skape katharsis.

frygt. Det i XIV, 7 omtalte forløp er ikke tragisk, siger forfatteren: det gir et *forbrydersk-græsselig* indtryk, mens samtidig det *rystende* ved den fuldbragte handling uteblir (sml. § 8). Forløpet i § 9 angives som «det virksomste». Endelig heter det i XIX, 2 at «refleksjonen» (tankegangen i de optrædendes repliker) skal fremkalde lidenskaper, f.eks. medlidenhet og frygt *eller vrede og lignende*. Spørsmålet som reiser sig av teksten er her dette: Er frygt og medlidenhet de eneste affekter som fremkalder katharsis? Litteraturen gir en række indbyrdes avvikende svar, som ikke kan settes hit.

Hvorledes fremkaldes frygt og medlidenhet? Er det likegyldig hvorledes de fremkaldes, bare de er der? *Kan* de fremkaldes i tragedien paa andre maater end dem Aristoteles anfører? Maatene som nævnes er disse:

Frygt og medlidenhet kan vækkes hos tilskueren gjennom visse kvalifikasjoner ved stykkets *fabel* (forløpet, handlingen, begivenheternes komposisjon). Fabelen er den viktigste del av tragedien, det gjentas med ettertryk i VI §§ 9-14. Fabelen skal være enhetlig, avsluttet og «adækvat», baaret av poetisk sandsynlighet eller «indre nødvendighet», kap. VII, VIII. Men disse egenskaper er av almindelig digterisk betydning og kan ikke antas at øve nogen *direkte* indflydelse paa fremkaldelsen av medlidenhet og frygt. Det gjør derimot andre træk ved fabelen.

Først *peripetien*, lykkens omslag. Begrepsmessig kan ordet bety omslag baade fra ulykke til lykke og omvendt (VI, 13-14, VII, 7, X, 1, XI, 1, XVIII, 6), men i tragedien kan bare den ene variant brukes: omslaget fra lykke til ulykke (XIII, 5 jfr. IV, 3, 4). For at den rammede skal ha «tragisk faldhøide» (uttrykket er Schopenhauers) bør han ved stykkets begyndelse være socialt lykkelig stillet (XIII, 3). Omslaget bør komme uventet og pludselig, men allikevel «adækvat», ikke ved en tilfældighet (IX, 11,12, X, 2, 3). Peripetien indtræffer under en stræben, en interessekamp (VI, 9,10).

Dernæst ved anagnorisis, gjenkjendelser, opdagelser, avsløringer (VI, 1, 3,4, XVI, XVII, 3, XI, 2-5, XVIII, 2, XXVII, 4). *Skjønneste* er den avsløring som falder sammen med eller foraarsaker peripetien (X, 1, 3). Hvis «skjønnest» betyr noget andet end «mest kathartisk» har altsaa den omtalte faktor en dobbel funktion; dels én som middel til at fremkalde katharsis, dels én som selvstændig poetisk element (jfr. IX, 12, XI, 2, 4; XI, 6: «efter kunstens lov»).

Pathos (lidelser, katastrofer, sml. Ret. II, 5) nævnes i XI, 6 og maa være ment som en tredje, frygt- og medlidenhet-vækkende del av fabelen: «en handling som bevirker tilintetgjørelse eller smerte, - drap for aapen scene (jfr. XIV, 1), svære legemslidelser, tilføielse av saar o.l.» Mest kvalificert er

slike fabler og ulykker, hvor den angripende kraft maatte antas at tilhøre et sympatetisk miljø. Det heter i XIV, 4 (Gomperz): Wenn nun der Feind den Feind misshandelt, so liegt weder in dem vollführten noch in dem bevorstehenden Thun - von der scenischen Wirkung der Unheilsthat abgesehen (nyt moment, se nedenfor) - etwas mitleiderregendes; ebenso wenig, wenn die beiden weder Feinde noch Freunde sind. Wenn aber die Unglücksthat im Kreise der Freundschaft erfolgt, wie wenn der Bruder den Bruder, der Sohn den Vater, die Mutter den Sohn, der Sohn die Mutter totet oder zu toten oder sonst zu verderben im Begriffe steht - das sind die Stoffe, die man zu suchen hat.

En egenart ved fabelen er omtalt i XIII, 2; stedet viser bakover mot peripetien og fremover mot *karakteren* og dens betydning i tragedien. Fabelen maa ikke forløpe saaledes «at dydige (dygtige?¹) mænd kommer fra lykke til ulykke, for det er hverken frygt- eller medlidenhets-vækkende, men bare oprørende». (Netop dette er blit senere tiders tragiske skema, og det viser sig siden at ogsaa Aristoteles har en sterk tendens i samme retning.) «Heller ikke maa de «lastefulde» komme fra ulykke til lykke; dette er det mindst tragiske av alt, fordi det ikke indeholder nogen av de momenter det kommer an paa; det vækker nemlig hverken vor menneskelige deltagelse eller vor medlidenhet eller vor frygt. Likesaalitet maa omvendt en tvers igjennem daarlig mand komme fra lykke i ulykke («forbrydertragik»). For en slik komposition vilde ganske vist vække vor menneskelige medfølelse, men hverken medlidenhet eller frygt. Medlidenheten har nemlig *den* til gjenstand som er ufortjent (ikke «uskyldig») ulykkelig,² men frykten har til gjenstand den som ligner os selv. En saadan utgang kan derfor vække hverken frygt eller medlidenhet. (Men om der nu var en forbryder blandt publikum, slik som i Schillers «Kraniche des Ibykus»?) Bare den karakter som befinner sig midt imellem, kan derfor brukes (som bærer av tragediens hovedskjæbne). En slik karakter er den, som *hverken* paa den ene side overrager alle i dyd (dygtighet?) og retfærdighet, eller paa den anden side paadrar sig den ulykkelige peripeti ved sin slethet og ondskap — men som paadrar sig den ved en art feiltagelse (vildfarelse, hamartia) - og videre maa han være av dem

1 Jfr. II, i. Er den *tapre* karakter (XV, 2, 3) dydig eller dygtig?

2 Uttrykket er «anaxios». **Knoke** (Begriff der Tragodie nach Aristoteles, Berl. 1906, s. 59 note 1) gjør opmerksom paa Platons Gorgias 523 B, hvor «anaxios» betegner den som hverken fortjener ophold blandt de salige eller i Tartaros. Ved et tilfælde (?) er senere tiders tragiske helt netop blit den «metafysisk hjemløse».

som befinner sig i høi anseelse (egentlig karakteren uvedkommende) som f.eks. en Ødipus, en Thyestes og overhodet de *fremragende* mænd av slike slechter.»

I den citerte tekst finder man stof som indtar en central plads ogsaa i moderne tragisk teori. Aristoteles berører paa den ene side temaet «den kulturelt og poetisk relevante, repræsentative skikkelse» og paa den anden «katastrofens subjektive foraarsagelse, den tragiske skyld». Hvor langt hans undersøkelser rækker paa disse punkter, og hvad man savner i dem, skulde det ikke være nødvendig at paavise.

Mange av de krav forfatteren stiller til karakteren er (likesom ved fabelen) av almen-poetisk eller almen-dramaturgisk art, og vedkommer det tragiske drama bare fordi dette ogsaa er et drama. Saaledes i II, i, VI, 5-7,11,16,17, IX, 6, XV, 1-6, XXV, 8. Men andre paragrafer igjen har alene de i tragedien brukbare karakterer for øie. Kap. XIII, 2 og 3 er netop gjengit - hvorefter den «i midten» staaende karakter (vurdert efter moral og muligens ogsaa efter dygtighet) er den eneste anvendelige. Stedet vækker en moderne læsers forundring - man tænke paa skikkelser som Prometheus, Ødipus («*nomos katharos*», ren for loven), Iphigenia, Antigone o.s.v. Aristoteles maa selv ha hat en følelse av, at den nævnte konklusion, som er fremgaaet av ren teoretisering, ikke kan opretholdes overfor den givne litteratur og heller ikke som program. Tvertom forlanger tragedien karakterer som netop staar over gjennemsnittet, allerede av den grund at folk tiltrækkes av det fremmedartede (Ret. III, 2). I kap. II, 4 heter det med rene ord: Tragedien vil fremstille mennesker som er bedre end gjennemsnittet. V, 4: Baade epos og tragedie vil fremstille ædlere karakterer. XIII, 4 omtaler den tragisk egnede karakter som «den netop beskrevne (i XIII, 3 - karakteren «i midten») *eller* som en, der snarere er bedre end slettere (i forhold til midten)». Ræsonnementet maa vike for den sunde poetiske sans. De tragiske digtere møtes i de huse, hvis *fremragende* (XIII, 3) medlemmer fik den skjæbne at lide eller fiildbringe frygtelige ting (XIV, 10. Stedet gir anledning til betragtninger over forholdet mellem karakter og skjæbne hos Aristoteles). XV, 1: Karakteren maa være «moralsk dygtig» (*chrestos* i motsætning til *faulos*), og det er de naar deres tale og gjerning røber en moralsk dygtig, høiværdig, hensigt (jfr. XXV, 8 - overensstemmende med moderne kriminalistisk tankegang). Moralsk dygtig kan endog en kvinde (jfr. XXVII, 3) og en slave være, selv om i sin almindelighet kvinden er en mindreværdig type og slaven slet og ussel. XV, 8: «Da tragedien er en fremstilling av karakterer som er ædlere og bedre end nutidens mennesker» (Stahr), saa maa digteren idealisere sine

skikkelser, skjønt han bibeholder deres individuelle egenart. Selv om han fremstiller vrede, letsindige eller lignende (mindreværdige?) karakterer, saa maa han samtidig vise at de er moralsk dygtige. Slik har Agathon og Homer tegnet Achilles, et paradigma paa hidsighet. Med en viss forundring læser man efter dette XVIII, 6: «Dramatisk handling med peripeti har tragisk virkning og vækker (Stahr indskyter her et «jedenfalls») den menneskelige deltagelse. Dette sker, naar den kloke, hvis klokskap imidlertid gaar haand i haand med slethet, blir overlistet for vore øine, som Sisyfos, og naar den tapre, men uretfærdige mand blir overvundet.» Forklaringen maa være den, at menneskelig deltagelse er ment som et videre begrep end den tragiske medlidenhet, — som overbegrepet, mens medlidenheten er et underbegrep. Deltagelsen bestaar da her i det «motsatte» av medlidenhet, nemlig skadefryd, jfr. XIII, 2. Stedet har interesse ogsaa fordi Aristoteles her er inde paa *det dobbeltvirkende* ved heltens karakter, jfr. XIV, 4 og 8.

Paragrafen (XVIII, 6) slutter slik: «En saadan utgang stemmer ogsaa med sandsynlighetens lov, som Agathon uttrykker sig (jfr. Ret. II, 24, Knebel s. 131), for, siger han, det er sandsynlig, at meget ogsaa sker mot sandsynligheten.» Stedet leder derfor naturlig over i en betragtning over *katastrofens aarsak*, en faktor som ikke er uten betydning ved medlidenhetens og frygtens tilblivelse. Det er vort begrep «adækvans» vi her finder i sin vorden. Katastrofen (pathos) er definert i XI, 6; det forutsættes overalt at den skal hitføres i naturlig sammenheng med de øvrige faktorer i stykket. Adækvansbeslegtede forestillinger findes i VII, 7, IX, 1, 9—12, X, 3, XV, 5, 7, XVI, XVIII, 5,6, XXIV, 10, XXV, 17,19. Indtræffer katastrofen ved et *tilfælde*, maa tilfældet «se ut som en tanke», ha, hvad vi nu vil kalde «poetisk adækvans»; som eksempel nævnes billedsøilen av Mitys, som faldt ned over morderen (IX, 11—12). Lykkelig utgang tilhører komedien (dog VII, 7 og XI, 4), og utgangen maa ikke hitføres ved nogen maskingud. Ikke engang «poetisk retfærdighet» (Aristoteles kalder det dobbeltløsning) blir taalt (XIII, 4-7)- Ondskap og slethet hos den rammede selv som aarsak til katastrofen er ikke tragisk relevant (XIII, 3); «skylden» synes her at være opfattet mere som etisk end som fysiologisk. Relevant er derimot en anden medvirkning fra den rammedes side, som nærmest falder ind under vort begrep psykologisk skyld: den ulykkelige peripeti hitføres «ved en art feiltrin» (feiltagelse?) hos den rammede. Mere siges der ikke i XIII, 3, og hvis knapheten skyldes ødelæggelse av manuskript, saa er dette det smerteligste tap hvad forfatterens tragiske teori angaar. Litt fyldigere heter det i § 4 «betydelig» (betydningsfuldt?) feiltrin. Dette feiltrin skulde da staa adækvat til karakteren, og det

er derfor neppe identisk med «uvidenheten» i XIV, 6-8, dersom denne paa sin side tilskrives tilfældigheter. Det «feiltrin» som begaaes av Prometheus, Antigone o.l. kan ikke sammenstilles med feiltagelsen hos en Ødipus eller Agamennons dobbeltvirkende ofring av Ifigenia. Imidlertid er det neppe overensstemmende med forfatterens forskernatur at trække dogmatiske grænser; hvad han har ment er her som andetsteds sikkert bare at ordne varianterne i en skala efter deres tragiske og almenpoetiske virkning.

Er det for dristig at antyde, at Aristoteles i disse paragrafer har famlet efter forestillingen «den katastrofale storhet», som er senere tiders gevinst, og ifølge hvilken «feilgrepet» ikke ligger uformidlet *ved siden av* karakterens «ædle» sider, men utspringer av dem fordi det *ikke kan* utskilles? Hvor feilgrepet finder sted ikke paa trods av, men paa grund av karakterens prominens.

Foruten i karakteren kan frygt og medlidenhet ogsaa ha sin kilde i *refleksjonen*, definert i VI, 6,16. Indirekte, ved at refleksjonen blir aarsak til en handling, som igjen vækker frygt og medlidenhet direkte, ved at den selv vækker disse følelser, VI, 5, XIX, 2, 3. I regelen maa dog refleksjonen samarbeide med andre faktorer i stykket (VI, 12).

Endelig forekommer det, at *scenebilledet*, som det opfattes av øiet, vækker frygt og medlidenhet for egen regning (XIV, 1). Værdien av den sceniske opførelse for fremkaldelsen av tragisk lyst synes at være anskuet noget forskjellig i poetikens nuværende tekst, hvad nu grunden kan være. Først heter det i VI, 4: Da det videre er handlende, som i umiddelbart, virkelig nærvær fuldfører den efterlignende fremstilling, saa turde i en viss henseende det dekorative utstyr for øiet vise sig som tragediens første nødvendige krav, og sangkompositionen som det andet. Dernæst i VI, 19: Fremstillingen for øiet er som ingrediens mindre viktig end sangkompositionen. Den har ganske visst indflydelse paa tilskuerens gemyt, men er allikevel den minst kunstneriske del og den som ligger fjernest fra digterens kunst. For tragedien utøver sin virkning ogsaa uten teatralisk opførelse (jfr. XXVII, 3) og skuespillere, og forøvrig ligger den effektive sansbargjørelse meget mere i maskinistens (regissørens) magt og kunst end i digterens.

Vi har oppfattet Aristoteles slik, at *pathos*, som ved siden av peripeti og anagnorisis er del av fabelen (XI, 6), ogsaa vækker frygt og medlidenhet. Forfatteren maa særlig ha tænkt paa *pathos* i scenisk fremstilling; et tilfælde av *pathos* er jo ogsaa drap for aapen scene.

IXIII, 6 heter det videre, at tragedier med ulykkelig utgang viser sig ved opførelse paa scenen altid som de mest tragiske, naar de blir godt spillet.

Stedet rimer daarlig med VI, 19, XIV, 2 og XXVII, 3, men stemmer med XIV, i og XXVII, 4, efter hvilket sidste sted tragedien er eposet overlegent, da den til sin forføining har fremstillingen paa scenen — «en ikke ubetydelig bestanddel, hvorved lystindtrykkene blir fremkaldt paa det mest levende». Selvmotsigelsen vil dog delvis falde bort hvis man gjennomfører sondringen mellem kunstnerisk og kathartisk virkning. Hverken kunstnerisk eller kathartisk synes i forfatterens øine den «forbauselse» at være, som omtales i XIV, 2—3, og som vel nærmest svarer til vort sensation.

Av de bestanddele som er opregnet i VI, 7 gjenstaar nu *sproglig uttryk* og *sangkomposition*, to sider ved tragedien som Aristoteles ikke har tillagt direkte betydning for fremkaldelsen av frygt og medlidenhet. Imidlertid husker man fra Politiken VIII, 7 den musikalske katharsis, som særlig fremkaldes ved fløitespil i frygisk toneart (Garve s. 683 f.). Opførelsen av en græsk tragedie lignet i meget vor opera; tekst, musik og sang var komponert sammen. Der skulde da bli plads ogsaa for en katharsis som ikke gik omveien om medlidenhet og frygt. I regelen var der vel en intim samvirken mellem tone, tekst og scenebillede. Men det spørsmål melder sig allikevel, om der ikke hos tilskueren, under det sterkt sammensatte indtryk av forestillingen, kunde indtræffe en flerhet av partielle «medlidenheter» og «frygter» samt renselser av forskjellig genese (jfr. XVIII, 2), og om det altid var mulig at opleve dem som en syntese ved stykkets slut. I Antigone f.eks. begynder man paa et nyt kapitel med Kreon efterat Antigone er død.

Er tragedien den eneste tragiske (d.e. kathartiske) digtart?

Aristoteles uttaler sig i Poetiken flere steder om forholdet mellem tragedie og epos, almindeligst i III, 1—3. Er det bare ved sin dramatiske form at tragedien skiller sig fra eposet, eller er det ogsaa ved en forskjel i indhold? Kan ogsaa eposet være tragisk?

Tragedien er fremgaat av eposet som en mere betydende og høiere skattet uttryksform for det samme digteriske naturel (IV, 10, 9). Begge efterligner en handling (I, 2) med ædle karakterer (IV, 8, V, 4). Arter av tragedie svarer til arter av epos (XXIV, 1) og alle de bestanddele man finder hos eposet, gjenfindes i tragedien (V, 5) ved siden av de for tragedien særegne. Fælles er fabelen (XXIII, 1 jfr. VIII, 1), som skal være enhetlig og adækvat og begge steder indeholde peripeti, anagnorisis og pathos (her kaldt pathemata XXIV, 1). Derimot siges det ikke, hvorvidt ogsaa eposet bør ha en ulykkelig utgang og undgaa poetisk retfærdighet, slik som det fordres av tragedien (XIII, 4, 6, 7. (Om forskjel i længde m.v. se XXIV, 3, 4, VII, 5—7, V, 4.)

Ogsaa eposet skal gi sin eiendommelige nydelse (XXIII, i), men om denne er den samme som ved tragedien, er ikke sagt. Senere græske æstetikere, f.eks. aleksandrinerne, fremhævet ofte partier av Homers eper som særlig tragiske (Petsch). Naar IV, 9 taler om Homers dramatiske digtning, maa der enten hentydes til handlingsfylden (isaafald utviskes grænsen mellem epos og tragedie) eller til tapte verker. - Til den tragiske nydelse hører katharsis, men ved eposet nævnes ingen katharsis. Derimot er det utenfor tvil at eposet efter Aristoteles kan vække frygt og medlidenhet gjennom fabel, karakter og refleksjon, især da disse følelser, ja endog katharsis kan opstaa ved den blotte læsning (XIX, 3). Desuten er der mange veie til katharsis (se f.eks. XVIII, 2).

Det æstetiske vurderingsspørsmål, hvorvidt tragedien eller eposet «staar høiest», vil i vore dage vanskelig kunne opstaa, fordi man vanligvis betrakter verker tilhørende forskjellige litterære genres som inkommensurable. Men i antiken blev slike spørsmål drøftet med lidenskap. De sidste kapitler av Aristoteles' Poetik synes at gi et ekko av denne diskussion; paa sine steder virker teksten endog interpolert. XXVII, 1 staar tydelig polemisk mot XXIV, 4; i sidstnævnte paragraf er eposet sat høiest (jfr. XXVII, 2), mens tragedien har fortrinnet i XXVII, 3-7. Her er aanden aristokratisk-selektiv, mens den i XXIV, 4 og XXVII, 2 er stemt for det folkelig-underholdende.

*

I Poetiken som i sine øvrige skrifter avtvinger Aristoteles læseren den største respekt og til tider beundrende kjærlighet. Dette gjælder ikke bare de almenlitterære og almen-dramaturgiske betragtninger, som har dannet et varig grundlag for to tusen aars poetik og dramaturgi helt ned til Gustav Freytag, Robert Hessen og Hermann Hettner. Ogsaa i tragisk teori har han foregrepet centrale ting i senere tiders problemstilling. Han har pekt paa *ulysten* som veien til den *tragiske værdioplevelse*, hævdet betydningen av *karakterens «storhet»*, antydnet problemet den «tragiske skyld», vist det *dobbeltvirkende* i karakter som i handling, fremholdt *motmagts kvalifikation* og *katastrofens* adækvate begrundelse. Han avviste den tragediedræpende «poetiske retfærdighet» og gav livets elendighet en plass i kunsten i bevisst opposisjon til Platons obligate optimisme. I *metoden* er han utpræget moderne, empiriker og analytisk beskrivende. Blik for helheten savner han ikke, men hans synteser er aldrig ønskebestemte. Naar han ret som det er sammenligner menneskets liv med dyrenes, anlægger han ogsaa, hvad vi i dette arbeides kap. i har kaldt et biologisk eller biosofisk aspekt.

Robert *Petsch* slutter den foran omtalte artikel¹ med et avsnit som gir en almindelig vurdering av grækernes indsats i tragisk teori. Han siger (s. 248):

Es ist dem klassischen Altertum nicht gelungen, das Erlebnis des Tragischen in seiner verhältnismässig reinsten ästhetischen Form ans dem Zusammenhang der Bewusstseinsvorgänge herauszulösen und zu untersuchen. Insbesondere brachte die Geschichte der tragischen Dichtung selber eine Vermischung der ästhetischen mit ethischen Gedankenreihen mit sich. Von hier aus betrachtet, erscheint das Altertum verantwortlich für alle späteren Theorien von der Besserung durch gute und der Abschreckung durch böse Beispiele, für alles Gefasel der Renaissance von der Abhärtung, ja Abstumpfung der Seele gegen das Leid des Lebens. Hier liegen aber auch die fruchtbaren Keime für Lessings Mitleidslehre und für Schopenhauers oder E. von Hartmanns tragischer Pessimismus. Auf Aristoteles berief sich mit mehr oder weniger Berechtigung die Nachahmungstheorie des 18 Jahrhunderts, aber mit dem gleichen Rechte wie Batteux kann ihn Dubos seinen Vater nennen, der Begründer des modernen Emotionalismus. Tatsächlich haben doch die griechischen Denker an jene Gefühlsgrundlagen gerührt, die dann unser Zeitalter mit seiner «Aesthetik des Tragischen» erst einer gründlichen wissenschaftlichen Untersuchung unterwerfen sollte. Freilich muss schliesslich noch einmal darauf hingewiesen werden, dass alle theoretischen Erwägungen der Griechen, unserer Fähigkeit, tragisch zu empfinden, und damit auch unserem Denken über das Tragische nicht entfernt so viel genützt haben wie die schöpferischen Taten des Aischylos von Eleusis und seiner Nachfolger.»

§ 109. *Rids av den tragiske teoris historie i nyere tid.* Hvorfor er endnu ingen forfatter blit fristet av et stof som den tragiske teoris historie i nyere tid? Det skulde da være fængslende og givende nok — selv om vanskelighederne vilde melde sig fra første stund. Jeg nævner nogen av dem; de har sin betydning selv om der bare skal gives et nødtørftig rids.

Emnet er for det første ikke let at avgrænse; et nærsagt uoverskuelig stof vilde forlange at bli gjennomgaat. Hvilken linje maatte forfatteren gaa efter? Skulde han føle sig bundet av, at ordet tragisk var benyttet, selv om vedkommende forfatter (som Platon) saa det egte tragiske i et sundt og lykkelig liv eller som Nietzsche i et Amor fati? Skulde han ta med en mand som

skrev om lidelsen, døden, «det onde i verden», «det ondes problem» o.s.v. selv om han ikke nævnte ordet tragisk? Skulde han regne med at alle som behandler «das Problem des Schönen und der Kunst» i sin almindelighet, har git implicite uttrykk for sin opfatning av det tragiske, eftersom dette er en æstetisk kategori for de fleste æstetikere? Og endelig, hvad med dem, som i «tragedien» ser en litterær genre, eller belyser den dramaturgisk, uten at spørge efter «det tragiske»?

Naar forfatteren saa hadde fundet en avgrænsningsmaate som han ialfald kunde forsvare, vilde han straks møte et nyt problem: Hvorledes skulde han ordne stoffet? Som historiker finder han sig naturlig henvist til den kronologiske metode, til at omtale de forskjellige indlæg efter det tidspunkt, da skriftet kom ut, foredraget blev holdt, brevet skrevet o.s.v. Men selv om metoden blev modificert derhen, at hver enkelt forfatter blev fremstillet samlet, vilde den medføre betydelige mangler, voldsomme sprang fra det ene synspunkt til det andet, fra land til land, gjentagelser og daarlig oversigt. Den maatte derfor følges av en *systematisk* behandling som vilde bli like omfattende.

Men hvilke systematiske retningslinjer skulde forfatteren anlægge? Han kunde prøve sig med at ordne de tragiske teoretikere efter «aspekt», eftersom de ser det tragiske fra filosofisk (metafysisk, etisk o.s.v.), politisk, teologisk, pædagogisk, psykologisk eller æstetisk synspunkt. En række teoretikere viser imidlertid slet ikke noget entydig aspekt; etiske, æstetiske og metafysiske betragtninger flyter sammen. Denne omstændighet gjør metoden mindre tjenlig; den enkelte forfatter, som har tvunget sine forskjellige aspekter sammen til en syntese eller ialfald selv mener han har et enhetlig syn, maatte ubarmhertig bli sønderlemmet og fordelt paa flere avsnit. Andre igjen, med fælles aspekt, blir det unaturlig at stille sammen, fordi den enes anlæg er apriorisk-dogmatisk, den andens empirisk-relativistisk, o.s.v.

Vor historiker kunde efter dette føle sig fristet til at prøve en ny metode: han opstiller grupper, ikke av forfattere, men av *problemer*, og ved hvert enkelt spørsmål samler han de forfattere som har uttalt sig om det. En række slike problemer har efterhaanden tat form, de knytter sig til «skylden», «skjæbnen», «karakteren», «nødvendigheten», «forsoningen», den poetiske og metafysiske «retfærdighet», til «virkningen» av det tragiske (bl.a. katharsis-problemet) og til tydningen («Weltgrund» o.s.v.).¹ Disse og lignende spørs-

i Sml. opstillingen i *Hasenclever*, Das Tragische und die Tragodie, Miinchen u. Berl. 1927 s. 169.

maal er likesom tapper, hvorum den tragiske teori dreier sig. Teoretisk er det derfor let at identificere dem, men værre i praksis, da den enkelte forfatters «tragiske billede» gjerne henger organisk sammen og motsætter sig Halvdan Svartes lod at bli delt mellom flere provinser, endog i levende live.

En hindring for den rene gjennomførelse av *alle* disse metodevarianter er den omstændighet at forfatterne ikke bare skriver om det tragiske som de nu engang selv oppfatter det, men om forskjellige tiders tragiske diktning, utsprunget av aspekter og følesæt forskjellig fra hans egne, samt om *hverandre*. Metoden i den følgende oversikt er saa rummelig som mulig; kronologien ligger til grund men brytes naar der er opfordring til det av hensyn som ovenfor nævnt.

Til støtte for oversikten har man den netop citerte kildesamling hos *Hasenclever*; samt hos *Petsch* en samling dramaturgiske uttalelser med et værdifuldt forord.¹ Spredte opplysninger av historisk art findes ogsaa hos *Volkelt*,² *Hirri* og *Korner*;⁴ og en utsigt over visse teorier uten forfatterangivelse hos *Lipps*! Derimot leter man forgjæves i verker som behandler æstetikens historie i sin almindelighet, hos forfattere som *Zimmermann* (Wien 1858), *Schasler* (Berlin 1872), *Neudecker* (Wurzburg 1878), *Wrangel* (Lund 1898), *Croce* (overs. Berlin 1930) og *Utitz* (Berlin 1932).⁷ De søker alle det som er *fælles* i «det skjønne og kunsten», mens den tragiske teoris historie maatte ta like meget sigte paa oplevelsestypernes og kunstarternes *forskjellighet*. Og det vilde være et overmaade utaknemlig arbeide at prøve at finde ut, hvorledes de forskjellige opfatninger av «det skjønnes natur» o.s.v. vilde ta sig ut i anvendelse paa det tragiske. Historikeren (og vi med ham) maa begrænse sig til dem som har gjennomført differentiationen, og er optat av det *særegne* ved det tragiske.

1 Deutsche Dramaturgie I, Hamb. 1921.

2 Ästhetik des Tragischen, Miinch. 1897.

3 Det estetiska Lifvet, Stockh. 1913.

4 Tragik u. Tragodie, Preuss. Jahrbücher B. 225.

5 Der Streit über die Tragodie, Lpz. 1915 (1885).

6 Undtat: *Ljunggren*, G., Framställning af de fornämsta esthetiska systemerna, Lund 1856 I s. 7,8 m. note 3, 47 ff., 85 ff., 123 ff., 218 ff.; II s. 4\$, no ff., 122,396 f. *Lotze*, H., Geschichte d. Ästhetik in Deutschland, Miinchen 1868 s. 665 ff.

7 Disse forfattere har jeg ikke kunnet faa tak i: J. *Koller* (Regensburg 1799X *Braitmaier* (Frauenfeld 1889), *Bosanquet* (London 1892), *Mustoxidi* (Paris 1920) og Heinr. v. *Stein* (Stuttg. 1886).

Efter antikens undergang laa tragisk teori nede. Hvad der i middelalderen blev skrevet om slike ting, hadde moraliserende tendens, saaledes *Pseudolonginus* «Om det ophøiede» ved aar 1000 og Johannes *Tzetzes* lange tekniske læredigt paa græsk om den tragiske digtning, fra 12. aarh., utgit ved Muller 1911. Dets hovedtanke er (efter Petsch): Naar *Åt store* mænd maatte lide saa grusomt for sin (utvilsomme) skyld, hvor ilde vil det da ikke gaa os almindelige syndere? La os derfor lære at føre et pletfrit og filosofisk liv.

Renæssancen er præget av «hærdningsprincippet». Rædslerne paa scenen, opsat med overdaadig pragt, skal gjøre tilskuerne haardhudet overfor jordiske lidelser og bedre skikket til tidens sterke liv, til hverdags, i kamp og fest. Det første forfatternavn av nogen betydning møter os imidlertid først ved aar 1600. 11624 utgav Martin *Opitz* «Das Buch von der deutschen Poeterey», som bl.a. gjorde ende paa det metriske kaos i Tyskland og indførte den franske aleksandriner som tragediens versemaal. Først senere avløstes dette av blankverse, som kom fra Italien over England. Ifølge *Opitz* utmerker tragedien sig ikke derved, at den har ulykkelig utgang, slik det længe var blithævdet, men derved, at «sie nur von Koniglichem willen, Todtschlägen, verzweiffelungen, Kinder- und Våtermorden, brande, blutschanden, kriege und auffruhr, klagen, heulen, seuffzen und dergleichen handelt». Ifølge *Schuck* (Allmån litteraturhistoria 1921B. III s. 627 jfr. 278) har *Opitz* her bare oversat en poetik fra 1561 av Julius Cæsar *Scaliger*; som igjen har kompileret *Aristoteles* og *Horats*. *Scaliger* er ogsaa blit oversat av svensken *Andreas Arvidi* (død ca. 1670), fra hvem *Schuck* citerer: «en tragoedia år till sitt majeståt den heroiska dikten likformig, allenast att hon sållan lider, att man ringa standspersoner och slåta saker inforer, efter som hon handlar om konungsligt levernes farligheter och for den skull i henne inforas suckan, landsflyktighet, mord, brand och annat fasligt.» Man gjenkjender *Aristoteles* «pathos».

Regeldyrkelsen blev efter *Opitz* fortsat av *Gottsched*, opplysningstidens søn. I «Versuch einer kritischen Dichtkunst» 1730 fremhæver han det belærende som tragediens hensigt; formen er ikke væsentlig, alt avhænger av «fabelen». *Gottsched* gir endog en «recept» for alle tragedieskrivere, indtat i *Petsch* op.cit. s. XV; den er berygtet og omtales ofte med haan. Men ser man bort fra at selve digterkraften ikke er kommet med, er recepten aldeles ikke dum, og den tragød, som aldrig har støttet sig til et lignende skema, han kaste den første sten. Det franske klassiske drama er for *Gottsched* det store mønster;

fra dette henter han kravet om «les trois unités», handlingens, tidens og stedets enhet, oprindelig opstillet av *Trissino* (d. 1550), blankversets far. Om nogen egentlig «tragediens teori» kan man her ikke tale.

En slik teori forelaa imidlertid; den var utarbeidet av den fransk-klassiske tragedies første repræsentant Pierre *Corneille*, som i 1660 skrev et forord til sine samlede verker, «Trois discours sur la tragédie». Corneille har direkte tilknytning til Aristoteles hvad det «specifikt tragiske» angaar, passionerne og deres «rensning». Opsættene behandler ellers formale og dramaturgiske spørsmål. *Formen* spiller jo i det hele en dominerende rolle i den franske tragedie, jfr. *Rokseth*, Den franske tragedie I, Oslo 1928.

I en lignende stilling staar *Lessing* (1729-81) som imidlertid i Hamburgische Dramaturgie (1767-69) bekjemper Corneille, fordi han efter Lessings mening har misforstaat Aristoteles, til hvem Lessing slutter sig ubetinget («ein Gedicht, welches Mitleid erreget» Hasenclever 21 f.). «Frygten», som ikke maa forveksles med skræk, er gaat ind i medlidenheten som «das auf uns selbst bezogene Mitleid», frygten for at vi selv kan komme til at opleve noget lignende. Som Lessing ikke kjender og adskiller tragisk lidelse (i betydningen kvalificert paa en særegen maate) fra elementære onder, saa kjender og skiller han heller ikke tragisk frygt (i betydningen frygt for den metafysiske meningsløshet) fra frygten for konkrete onder. Indførelsen av den lessingske «frygt» er en tribut til *reflektionen* under indtrykket av tragedien; digteren skal ikke «meine *Einsicht* verführen um mein *Herz* zu gewinnen».

Sammenhængende med dette oppfatter Lessing katharsis som en *moralisk* renselse, som «die Verwandlung der Leidenschaften in tugendhafte Fertigkeiten» (Hasencl. s. 28). Det er overhodet digtningens opgave «die Triebe der Menschlichkeit zu nähren und stärken, Liebe zur Tugend und Hass gegen das Laster zu wirken». For tilskueren betyr derfor tragedien en «opøvelse av evnen til medlidenhet» (Petsch s. 1).

Lessing nævner ikke uttrykkelig nogen sontring mellem det objektivt og det poetisk tragiske, men han har allikevel operert med to slags objekter for sin undersøkelse. Medlidenhetslæren synes ment som et kompromis, der desuten gir plass for et pædagogisk indslag. Men vi er hinsides ethvert æstetisk aspekt naar det heter: «Die Gottheit hat dem Menschen nicht den edelsten der Triebe gegeben (sandhetstrangen), um ihn ewig unglücklich zu machen» (*Rohl*, Geschichte der deutschen Dichtung 1926 s. 125 f.). Med slike tanker læste Lessing Goethes Werther, som han ikke kunde billige. Lessing trodde, eller vilde tro, paa en verden uten reale motsætninger, og

forbød digterne at fremstille uopløselige dissonanser (Korner Leit. s. 174). Dermed har han tatt forhaandsstandpunkt til det tragisk-filosofiske konsekvenser; den moralske optimisme, der skulde ride Tyskland som en mare i flere hundrede aar, var utgaat fra Leibniz og blev fortsat av Lessing, Kant og idealisterne.

Til gjengjæld røber han en avgjort sans for det særegne ved det æstetiske aspekt. I et brev til Moses *Mendelssohn* (av 2/2 1757, Petsch s. 181 og 2) bruker han et slaaende billede, som neppe er fremgaat av bare spekulation: «Es ist bekannt, dass, wenn man zwei Saiten eine gleiche Spannung gibt, und die eine durch die Berührung ertönen lässt, die andere mit ertönt, ohne berührt zu sein. Lassen Sie uns den Saiten Empfindung geben, so können wir annehmen, dass ihnen zwar eine jede *Bebung*, aber nicht eine jede *Berührung* angenehm sein mag, sondern nur diejenige Berührung, die eine gewisse Bebung in ihnen hervorbringt. Die erste Saite also, die durch Berührung erbebt, kann eine schmerzliche Empfindung haben; da die andere, der ähnlichen Erbebung ungeachtet, eine angenehme Empfindung hat, weil sie nicht (wenigstens nicht so unmittelbar) berührt worden. Also auch in dem Trauerspiele. Die spielende Person gerät in einen unangenehmen Affekt und ich mit ihr. Aber warum ist dieser Affekt bei mir angenehm? Weil ich nicht die spielende Person selbst bin, auf welche die unangenehme Idee unmittelbar wirkt, weil ich den Affekt nur als Affekt empfinde, ohne einen gewissen unangenehmen Gegenstand dabei zu denken.» Lessing berører *Du Bos* (se nedenfor) i fremhævelsen av, at affekten som saadan altid er behagelig, selv om dens gjenstand er ubehagelig.

Kanske er denne opfatning en medvirkende aarsak til, at Lessing som mønster for det vordende tyske drama, hvis skaper han blev, opstiller Shakespeare, som er «ein weit grosserer tragischer Dichter als Corneille». Hos Shakespeare finder man «das Grosse, das Schreckliche, das Melancholische» (Brieft, die neueste Literatur betreffend, 17de brev); og dette virker «besser auf uns, als das Artige, das Zärtliche, das Verliebte». Slik læste altsaa Lessing Corneille, som moralfilosofisk opfyldte hans teori langt bedre end Shakespeare. Lessings begrundelse var den eiendommelige, at Shakespeare «in dem Wesentlichen» (d.e. «Gewalt über unsere Leidenschaften») staar *antiken* saa meget nærmere end Corneille. Han vaaget dog ikke at servere

i Lessings Briefwechsel mit Mendelssohn u. Nicolai ii. d. Trauerspiel (Philos. Bibl. Bd. 121) Lpz. 1910.

Shakespeare for sine landsmænd uten visse «bescheidene Veränderungen» (Petsch s. 4). - Med sin opfatning av Shakespeares forhold til antiken staar Lessing alene. Allerede Sturm und Drang brukte englænderen som en fane i kampen mot alle klassicistiske tendenser.

«Striden om Shakespeare» var begyndt. Gottsched hadde fulgt Voltaire i avvisningen av «den drukne vildmand», men hans egen elev J. E. *Schlegel* (1718-49) hadde gryende sans for gigantens menneskeskildring, og *Bodmer* og *Breitinger* gik ind for et tysk politisk drama i likhet med det engelske. Blandt de principielle spørsmål som kampen hvirvlet op, blev især «skjæbnens» kontra «karakterens» betydning for den tragiske (nærmest: storartede og katastrofale) proces, indgaaende drøftet.

Sturm und Drang, romantikens forløper, opfyldte ogsaa det krav paa «pathetisk indhold» som var stillet av Opitz. Svære lidenskaper og meget blod — *Grabbe* har tat retningen i arv. *Gerstenberg* (1737—1823) prøvet et kompromis: Shakespeare var ingenlunde i lidenskapernes vold, han iagttok regler og hans egentlige hensigt var «Zeichnung der Sitten» (Petsch s. XX). *Lenz* (1751—92) har ikke noget imot antike helter, naar de bare fremtræder som personligheter, som karakterer, ikke som slaver av fatum, men som sin egen skjæbnes kilde. «Scheuen Sie sich, meine Herren, einen Menschen zu sehen?» *Bürger* (1748-94) var rede til at opgi hele kategorien tragedie; som livet blander motiverne, skal ogsaa skuespillet gjøre det.

Bevægelsens største teoretiker er *Herder* (1744—1803). Han ønsket som Bodmer et nationalt drama, men uten politik og patriotisme, «einfach menschlich». Herder forenet humanistisk internationalisme med en utpræget sans for det karakteristiske, næret av møtet med Rousseau og Giambattista Vico (*Croce*, *Asthetik*, Tiib. 1930 s. 245, 260 ff. 264). Han saa straks at Shakespeare ikke stod paa antikens grund. I de tragiske sammenstøt hører Herder brakene fra naturens verksted, fra den guddommelige skaperviljes arbeidsmark; det er veien til kosmos som sprænger sig frem av kaos. Midt i dette «pandynamiske» kraftfelt staar Shakespeare som verdensandens fortrolige, hvis tegn han vet at tyde. I bakgrunden av Shakespeares digtning aner han «den Sonnenriss einer Teodicée». Men han medgir at utviklingen aapner «unergriindliche Tiefen», viser irrationale træk.

Kunstverket er et mikro-kosmos. Endnu i 1795 hævdet han *karakterens* hegemoni som skjæbnedannende aarsak, men i 1801 lægger han sterkere vekt paa «den objektive faktor», som ligger bak karakteren og bestemmer den. Skjæbnen blir dog aldrig «blind»; der er altid en «plan» tilstede og det

tragiske for Herder blir derfor bare tilsyneladende eller midlertidig nicht-sein-sollend.¹ (Paa lignende maate ytrer sig *Wieland* (1733-1813).

Fra erfaringen kan det tragiske geni (digteren) bare sjelden hente sit stof; dertil er vort liv for plat og for politisk inficert. *Historien* er tilflughtsstedet, ældre og nyere, men ikke den nyeste; der maa avstand til for at gi personligheten «Hoheit, Anstand und Feierlichkeit». Nøiere definition mangler, men der anføres et negativt træk: «das ist nicht das vornehmste einer tragischen Begebenheit, dass sie sich in fiinf Akte bringen lässt», en tese, man senere kunde anvende mot Schiller. Allikevel ser Herder det tragiske udelukkende gjennom tragediens, gjennom dramaets ramme; et sted sætter han det tragiske i motsætning til det «borgerlige» og «karakteristiske» og synes dermed at tænke paa noget «patetisk» eller «sublimt». (Han antar likesom Lessing at tyskerne ikke kan fordøie Shakespeare uten videre; de maa lære av baade Shakespeare og Corneille og dertil finde sit eget.) Men tragedien er et «filosofisk» kunstverk; æstetiske og metafysiske forestillinger synes at flyte sammen. Først Friedrich Schlegel saa denne forskjel klart.

Ogsaa *Goethe* (1749-1832) utfolder sig først inden den bevægelse, som efter 1776 faar navnet Sturm und Drang. Det voldsomme, det katastrofale i livsfølelsen kommer til uttryk i *Gotz*, *Werther*, *Clavigo* (1773-4). Men Goethe merket at dragningen mot disse ting var farlig og besluttet at motarbeide den. *Iphigenia* (1787) betegner omslaget, det «gode» seirer. I 1771 heter det om Shakespeare: «- seine Sticke drehen sich alle um den geheimen Punkt (den noch kein Philosoph gesehen und bestimmt hat), in dem das Eigentiimliche unsres Ichs, die prätendierte Freiheit unseres Willens mit dem notwendigen Gang des Ganzes zusammenstosst» (Petsch s. 20). Men i 1815 fordrer han at «viljens frihet» maa kunne hævde sig i dette sammenstøt (Petsch s. 48). Det er allikevel ikke Goethes mening at dramaet skal moralisere; denne oppgave tillægges han filosofien og religionen (Hasencl. s. 31). Naar tilskueren gaar fra teatret, er han nok affektivt beroliget, men «um nichts gebessert» (1826).

I brev til Schiller av 9/ 1797 fortæller Goethe selv om sin kamp mot det tragiske: «Ich kenne mich zwar nicht selbst genug, um zu wissen, ob ich eine wahre Tragodie schreiben konnte, ich erschrecke aber bloss vor dem Unternehmen und bin beinahe iiberzeugt, dass ich mich durch den

¹ Smtl. Werke Berl. 1885 Bd. 23 (*Adrastea* II, 4) s. 164 ff., 346 ff., 430 ff. Bd. 24 s- 244 ff., 369.

blossen Versuch zerstören konnte» (Korner s. 172). For Goethe var nemlig det tragiske (her det objektivt eller filosofisk tragiske) et begrep som ikke gav plads for nogen løsning. Til Kanzler Miiller siger han: «Alles Tragische beruht auf einem unausgleichbaren Gegensatz. So wie Ausgleichung eintritt oder möglich, schwindet das Tragische» (Korner 171). Og til Eckermann i 1827: (In der Tragodie) «kommt es im Grunde bloss auf den Konflikt an, der keine Auflösung zulässt» (Korner 173). I 1772 bruker han til Herder uttrykket «endliches Übergewicht der Nichtswürdigkeit», og til Riemer i 1810: «Die poetische Gerechtigkeit sei eine Absurdität. Das allein Tragische ist das injustum und praematurum» (hvad der ligger i dette praematurum kan drøftes. Tyder det paa at naar verden blir mere «moden» vil det tragiske forsvinde?).

Dette tragiske kjendte Goethe fra sit eget sind, især kanskje som motsætningen Faust—Mefisto, byggende tro mot destruerende skepsis, og som konflikten mellom det ordnende, etiske, og et kaotisk, dæmonisk nydelseskraft. Goethe følte sig i slegt med Byron, og han uttalte engang at hans liv hadde været en sammenhengende panik. Det dæmoniske er for Goethe «eine der moralischen Weltordnung wo nicht entgegengesetzte, doch sie durchkreuzende Macht» (Dicht. u. Wahrh. Lpz. 1922 s. 254-57).

Men bevissthetten om dette «objektivt tragiske» faktum maatte jo staa i den grelleste strid med trangen til et optimistisk-harmonisk verdensbillede, hvor

Der Du von dem Himmel bist,
Alles Leid und Schmerzen stillest,
Den, der doppelt eiend ist,
Doppelt mit Erquickung füllest —

og hvor

— Alles Drängen, alles Ringen
ist ewige Ruh in Gott dem Herrn.

Hvorledes løste saa Goethe dette problem i sit liv og i sin digtning? I digtningen søkte han at *overvinde* det; kong Thoas bøier sig for «sandhetens magt»; den blotte stræben, i forening med kjærligheten fra Gud gir Faust adgang til de saliges boliger. Om Egmont skriver digteren (D. u. W. s. 756): Hvad der i det lange løp har skaffet stykket publikums gunst, er «Das Dämonische, was von beiden Seiten im Spiel ist, in welchem Konflikt das Liebenswürdige

untergeht und das Gehasste triumphiert, sodann die Aussicht, dass hieraus ein Drittes hervorgehe, das dem Wunsch aller Menschen entsprechen werde». Wilhelm Meisters Lehrjahre, som indeholder saa mange «tragiske», særlig kvindeskjæbner, resumerer han slik (Korner 177): Im Grunde scheint doch das Ganze nichts anderes sagen zu wollen, als dass der Mensch trotz aller Dummheiten und Verwirrungen, von einer höheren Hand geleitet, doch zum glücklichen Ziele gelange. Dette tandløse bedemandssnak er et forræderi mot alle de uskyldige ofre i Goethes digtning, og mot alle dype og sterke, ja katastrofale følelser og tanker, som de har vakt hos ham.

I *livet* Rygtet Goethe fra det tragiske, og denne isolationsløsning lykkedes tilsyneladende helt. Til Zelter skriver han (Hasencl. 29, noten): Ich bin nicht zum tragischen Dichter geboren, da meine Natur konzilient (forsonende) ist. Daher kann mich der rein tragische Fall nicht interessieren, welcher eigentlich von Haus aus unersonlich sein muss. Og i *Dichtung und Wahrheit* (Lpz. 1922 s. 754): - er (G. selv) glaubte mehr und mehr einzusehen, dass es besser sei, den Gedanken von dem Ungeheuren, Unfasslichen abzuwenden. Til dette svarer hans økende skyhet overfor *døden* som begivenhet og som begrep.

For den, som i flugten fra et problem ser en skinløsning, er der overmaade liten glans over Goethes forhold til det tragiske, og den blir ikke sterkere, naar man erindrer hans forkyndelse av et positivt livssvar.

Ingen som læser Werther, Clavigo, Iphigenia, Faust I kan være i tvil om, at Goethe kjendte den poetiske værdi av det saklig interessestridige. Men alt hvad han har at si om denne værdi i 1826, er følgende (Hasencl. 31): Wer ... auf dem Wege einer wahrhaft sittlichen inneren Ausbildung fortschreitet, wird empfinden und gestehen, dass Tragodien und tragische Romane den Geist keineswegs beschwichtigen, sondern das Gemüth und das was wir das Herz nennen, in Unruhe versetzen und einem vagen, unbestimmten Zustande entgegenführen; diesen liebt die Jugend und ist daher für solche Produktionen leidenschaftlich eingenommen.

Hundrede aar i forveien hadde en franskmand gaat ganske anderledes alvorlig ind paa problemet det æstetisk tragiske. I 1719 utgav abbé *Dubos* (Du Bos, 1670-1742) *Refléxions critiques sur la poésie et sur la peinture* (6 opi. Paris 1755. Se især I s. 5 ff.). Det er bemerkelsesværdig at Dubos ikke °ygger paa Aristoteles, men gjør empiriske studier. Han avviser principielt forstandens virksomhet som led i kunstnydelsen; denne bestaar i en umiddelbar hengivelse til «les impressions que les objects font sur nous» (Croce 204)- Følelsen er «le sixième sens», og i sindsbevægelsen som saadan ser han

det værdifulde ved «tragiske» indtryk (Petsch s. X, XV, XVII). Vi nyder at betrakte ophidsende og oprørende tildragelser naar vi selv befinder os i sikkerhet. Dubos citerer Lucretius: Det er søtt, naar man selv staar paa land, at være vidne til en andens kamp mot det oprørte hav. Det avgjørende ligger her ikke i sikkerhetens biologiske værdi, men i dens betydning som vilkaar for autotelisk aspekt. Jfr. *Hirn*, Det estetiska lifvet s. 199 ff., som stiller Dubos' teori sammen med Helvétius⁵ lære om leden og Kierkegaards om kjedsommeligheden som spore til aktivitet, en psykologisk horror vacui). I samme retning søkte Lessing, Mendelssohn og Nicolai «den Grund des Vergnigens an tragischen Gegenständen» (Volkelt 389).

Dette spørsmaal findes som hovedtema hos Friedrich *Schiller* (1759-1805). Han begyndte sin aandelige utvikling i Sturm und Drang, men vendte derefter «tilbake» til antiken (Aristoteles, Winckelmann, Lessing). I sin digtning søkte han, grovt set, en syntese av klassicistiske og romantistiske tendenser, en opgave som senere blev skjæbnesvanger for H. v. Kleist. Sit hovedpræg som æstetisk-tragisk tænker fik han gjennom *Kants* filosofiske verker, hvorav de viktigste kom ut mellem 1781 og 1793. Schiller følte sig tiltrukket av Kants mandige idealisme, men frastøtt av hans strenge pligtbegrep. I aarene efter 1790 skrev Schiller en lang række æstetiske avhandlinger, væsentlig omkring tragedien. Endel av de velkjendte titler lyder: «Ueber den Grund des Vergnigens an tragischen Gegenständen» 1791, «Ueber die tragische Kunst» 1791—92, «Ueber das Pathetische» og «Ueber Anmut und Wurde» 1793, «Vom Erhabenen» 1795/ Ogsaa recensionen over Goethes *Egmont*, fra 1788, kan nævnes. Til øieblikkets formaal greier det sig med henvisninger til Hasenclever og Petsch. En ubarmhjertig kritik findes hos Josef Korner, loc. cit.

En skal ikke læse meget av Schillers teori før situationen er klar. Det tragiske, slik Schiller oppfatter det, falder saa at si kongruent sammen med, hvad vi i ottende kapitel kaldte det *heroiske*, den positive motpol til «etisk skyld»: Et *lystmæssig* set betydelig gode (liv, sanseglæde o.s.v.) opofres i en given konfliktsituation for et *andet* gode, som er mindre betonet av lyst, men som veier desto tyngre i den handlendes *vurdering*, i en videre interesse-sammenheng (især sociale og høi-autoteliske hensyn, derimot hos Schiller bare undtagelsesvis religiøse og aldrig metafysiske i filosofisk forstand). Selv kalder Schiller slike værdier for «moralske», en terminologi som let

fører til uklarhet. Det moralske opfattes bedre som et dynamisk, ikke et statisk begrep; en handling eller holdning er aldrig moralsk eller umoralsk i og for sig; den er bare gunstig eller ugunstig for et bestemt formaal. Men *valget* mellem to holdninger har moralsk relevans. Schillers terminologi er i det hele baade flertydig og uklar. Det gjælder uttryk som er centrale i hans tragiske teori: Freiheit, Moralitåt, Vernunft, Pflicht, Lust, Zweck, Interesse, Gliick, Vergniigen, Ergotzung, Gliickseligkeit, Recht, Bestimmung des Menschen, absolute Independenz, geistig, sinnlich, Sittengesetz, Geistesgesetz, reiner Dåmon, reine Intelligenz, Notwendigkeit, Umstände, Physis, Natur, Schicksal, Gesinnung og Zustände, samt *forholdet* mellem erhaben, pathetisch, rlihrend, Mitleid-erweckend, heroisch og tragisch. Uttryksmaaten er ofte grovt skematisk («Tugend und Laster» o.s.v.), likesom man fort væk er i tvil om der sigtes til helt eller tilskuer.

«Erhaben nennen wir ein Objekt, bei dessen Vorstellung unsere sinnliche Natur ihre Schranken, unsere vernunftige Natur aber ihre Ueberlegenheit, ihre Freiheit von Schranken fiihlt; gegen das wir also *physisch* den Kiirzeren ziehen, ueber welches wir uns aber *moralisch*, d. i. durch Ideen, erheben.» (Korner 181.)

«Der letzte Zweck der Kunst ist die Darstellung des Uebersinnlichen und die tragische Kunst insbesondere bewerkstelligt dieses dadurch, dass sie uns die moralische Independenz von Naturgesetzen im Zustand des Affekts versinnlicht. Nur der Widerstand, den es gegen die Gewalt der Gefuhle åussert, macht das freie Prinzip in uns kenntlich; der Widerstand aber kann nur nach der Stårke des Angriffs geschätzt werden. Soll sich also die *Intelligenz* im Menschen als eine, von der Natur unabhängige, Kraft offenbaren, so muss die Natur ihre ganze Macht erst von unsern Augen bewiesen haben. Das *Sinnenwesen* muss tief und heftig *leiden*; Pathos muss da sein, damit das Vernunftwesen seine Unabhangigkeit kundtun und sich *handelnd* darstellen konne» (Hasenclever 32). Var der ikke sanselig lidelse tilstede, kunde den «moralske kraft» ogsaa forklares ved *ufølsomhet* overfor sansernes krav. «Der tragische Held muss sich erst als empfindendes Wesen bei uns legitimert haben, ehe wir ihm als Vernunftwesen huldigen, und an seine Seelenstårke glauben» (ibd.). Det etisk «fuldkomne» væsen er imidlertid blottet for sanselighet (Has. 49), og helten er i denne henseende ikke fuldkommen, for *det* er bare de «rene intelligenser», ihvor de er at finde. (Schiller ser ikke, at der ved en slik «fuldkommenhet» overhodet ikke blir tale om moral, fordi selve begrepet fuldkommenhet i Schillersk forstand utelukker fristelsen.) Var der paa den anden side *ingen* «moralsk» tendens

tilstede, vilde offeret bli stikkende i den blotte lidelse, hvad der er «helt forkastelig» (ibd.).

«Das Erhabene» viser sig passivt i «Fassung», aktivt i «Handlung»; i første fald er lidelsen kommet utenfra, uten nogen viljesakt fra offerets side, i sidste *vælger* helten lidelsen for at redde sin bedre del. Forskjellen paa disse to tilfælde gaar imidlertid saa dypt, at der nærmest blir tale om to forskjellige slags Erhabenheit. Og bare sidste fald er etisk relevant, bare *der* finder man kausalforbindelse mellem «storhet» og — ikke katastrofe, men lidelse som middel til moralsk herliggjørelse.

«Das *Ruhrende* und Erhabene kommen darin ueberein, dass sie Lust durch Unlust hervorbringen, dass sie uns also (da die Lust aus Zweckmässigkeit, der Schmerz aber aus dem Gegenteil entspringt) eine Zweckmässigkeit zu empfinden geben, die eine Zweckwidrigkeit voraussetzt» (Hasencl. 35). Forsaavidt gjenfinder man her en avbleket paradoksi. Hvori de to begreper *adskiller* sig, er mindre klart, men dette spørmaal er heller ikke væsentlig. «Keine Zweckmässigkeit geht uns so nah an als die moralische, und nichts geht iiber die Lust, die wir iiber diese empfinden (Hasencl. s. 37). Her ser man følgen av ikke at sonde mellem forskjellige arter av Lust o.s.v. Er der ett begrep Lust, og den moralske Lust er den høieste, saa *maatte* man jo handle moralsk i ethvert tilfælde, bortset bare fra tvangshandlinger. Die moralische Zweckmässigkeit wird durch ein inneres Prinzip unserer Vernunft bestimmt (Has. 37) — durch unser Denk- und Willensvermögen (Has. 53) — dog kjendes ogsaa «moralische Triebe», som er en naturkraft og kan virke instinktartet; begrepsforvirringen er nu fuldkommen (Has. 40 f.). Merkelig nok mener Schiller, at det er uten betydning for tilskuerens Rihrung, om heltens morallov avviker fra hans egen, bare den blir heroisk fulgt. Æstetisk holder kanskje tesen stik, men etisk? Kan «fornuften» ha *flere* indre principper, eller godtar Schiller f.eks. en pædagogisk indflydelse paa moralloven med derav følgende adgang til kritik og relativitet? Vi lar spørmaalet staa aapent. Den moralske hensigtsmæssighet «griindet sich auf innere Notwendigkeit» og «ist das Palladium (garanti, guddommelig merke) unserer Freiheit». Og nu kommer (Has. 36 nederst) Schillers grundsyn paa det tragiske samlet i et enkelt avsnit, som vi derfor hitsætter:

«Diese moralische Zweckmässigkeit wird am lebendigsten erkannt, wenn sie im Widerspruch mit anderen die Oberhand behält; nur dann erweist sich die ganze Macht des Sittengesetzes, wenn es mit allen iibrigen Naturkräften im Streit gezeigt wird und alle neben ihm ihre Gewalt iiber ein menschliches Herz verlieren (senere hovedtese hos Lipps). Unter diesen

Naturkräften ist alles begriffen, was nicht moralisch ist, alles, was nicht unter der höchsten Gesetzgebung der Vernunft steht; also Empfindungen, Triebe, Affekte, Leidenschaften, so gut als die physische Notwendigkeit und das Schicksal. (Senere kommer ogsaa *moraliske* anfægtelser med blandt de tragiske motmagter.) Je fürchterlicher die Gegner, desto glorreicher der Sieg; *der Widerstand allein kann die Kraft sichtbar machen*. Aus diesem folgt, «dass das höchste Bewusstsein unserer moralischen Natur nur in einem eewaltsamen Zustande, im Kampfe, erhalten werden kann und dass das höchste moralische Vergnügen jederzeit vom Schmerz begleitet sein wird.» Efter vor mening kan der overhodet ikke bli tale om «moralisk natur» uten i forbindelse med en konflikt, og netop i dette forhold ligger da det tragiske ifølge Schiller.

Den digtart, som fremfor nogen gir den *moraliske glæde*, er *tragedien*; ihr Gebiet umfasst alle möglichen Fälle, in denen irgend eine Naturzweckmäßigkeit einer moralischen oder auch eine moralische Zweckmäßigkeit der ändern, die höher ist, aufgeopfert wird. (Flas. 37.) Eksempel: Helten ved marterpælen vælger baalets død fremfor at vinde tronen ved en handling eller holdning som for ham betyr utroskap. (I denne retning tolkes f.eks. Coriolan, hvad der indbyder til sterke motsigelser (Has. 38). Som man ser, et rent heroisk forløp. Døden er en (biologisk) ulykke, men samtidig gir den heltene en *høieste livsbekræftelse*, weil es einmal unsere Bestimmung ist, auch bei allen sinnlichen Schranken uns nach dem Gesetzbuch reiner Geister zu richten (hvad skal *de* med Gesetzbuch?) Has. 53. Die anscheinende(l) Zweckwidrigkeit der Natur, welche Tugend mit Eiend belohnt... sollten uns ... mit dem empfindlichsten Schmerz erfüllen, aber was kümmert uns die Natur mit all ihren Zwecken und Gesetzen, - naar den bare gir os anledning til den *høieste moralutfoldelse*. Die Erfahrung von der siegenden Macht des sittlichen Gesetzes ... ist ein so hohes, so wesentliches Gut, dass wir sogar versucht werden (den eneste fristelse som Schiller uten skrupler gir efter for) uns mit dem Ubel auszusöhnen, dem wir es zu verdanken haben. Ubereinstimmung im Reich der Freiheit ergötzt uns unendlich mehr, als alle Widersprüche in der natürlichen Welt uns zu betriiben vermögen. (Has. 37-) Er man i det foregaaende blit mindet om kristendommen, saa forsterkes denne fornemmelse i følgende næsten anti-biologiske erklæring (Has. 38):... das Leben ist nie für sich selbst, nie als Zweck, nur als Mittel zur Sittlichkeit wichtig. Tritt also ein Fall ein, wo die Hingebung des Lebens ein Mittel zur Sittlichkeit wird, so muss das Leben der Sittlichkeit nachstehen. (Er Schiller opmerksom paa at en konsekvent avvisning av kompromisset (jfr.

Ibsens Brand) vilde føre til at alle «moralske» mennesker døde ut paa kort tid, mens de a-moralske og især de umoralske førte livet videre?)

Like værdifuld som det heroiske valg er *angeren* efter et brudd med moralloven. Ja, den angrende forbryder har endog et *fortrin* som tragisk helt, «da das begliickende Bewusstsein des Rechthandelns dem Tugendhaften seine Entschliessung doch einigermaßen konnte erleichtert haben und das sittliche Verdienst an einer Handlung gerade um ebensoviel abnimmt, als Neigung und Lust daran Teil haben». Dette rigorøse standpunkt overvandt Schiller senere, og søkte i forestillingen «die schöne Seele» en syntese av pligt og lyst. Men foreløbig staar altsaa den angrende *høiere* end den som ofrer livet for ikke at plette sin moral; der er større glæde over den Ene end over de niogniti retfærdige. Og skurkens *lykke* smerter os endog langt *mere* end den dydiges ulykke, fordi først lasten selv, og dernæst lastens belønning, er en Zweckwidrigkeit. Tesen er mere sofistisk end empirisk begrundet. Og hvilken rolle kan lastens (sanselige) belønning spille ved siden av det alt overskyggende moment at skurken gir en god dag i moralloven? Enten maa vi forlange at skurken skal ha det (sanselig) ondt, men da skal ogsaa helten ha det (sanselig) godt. Eller det betyr ikke noget, om helten har det sanselig ondt, bare han viser moralsk høiværdighet, men da er det netop tilpas for skurken at han svelger i lawærdige nydelser og gaar glip av den onde samvittighets velsignelse.

Besynderligheter av denne art skal vi senere kommentere hos en forfatter (Lipps), som har trukket konsekvenserne av mesterens lære.

Schiller var imidlertid for klok til at overse, at ikke *alle* konflikter arter sig fuldt saa enkelt som hittil beskrevet. Es gibt Falle, wo das moralische Vergnügen nur durch einen moralischen Schmerz erkaufte wird, und dies geschieht, wenn eine *moralische Pflicht übertreten werden muss*, um einer *höheren* und allgemeineren desto gemässer zu handeln¹ (Has. 39). Her blir vel Schiller nødt til at gi en aldrig saa liten tribut til noget slikt som «eine metaphysische Zweckwidrigkeit» el. lign.? Langtifra, for helten vil aldrig være i tvil om hvilken pligt er den høieste. (Sæt at helten har valget mellem at ofre sin mor, søster eller hustru, og at alle tre omkommer rædselsfuldt, hvis han ikke træffer en øieblikkelig beslutning. Saken er jo oplagt!) Dersom helten (eller vi) nøler et øieblik med dommen, saa kommer det av at vi ikke er høit nok utviklet i moralsk henseende. Der fordres nemlig «ein heller

Verstand und eine von jeder Naturkraft, also auch von moralischen Trieben (insofern sie instinktartig wirken) unabhängige Vernunft... die Verhältnisse moralischer Pflichten zu dem höchsten Prinzip der Sittlichkeit richtig zu bestimmen» (Has. 40 f.). (De dumme kan altså let bli umoralske fordi de ikke skjønner bedre; de *tarfeil* naar de tror at de handler efter moralloven!) Det fornødne av forstand og fornuft har bare «einige wenige», mens resten er «der grosse, gemeine Haufe kleiner Seelen». Daher rührt es, dass die Rührung an solchen Handlungen nicht in der Allgemeinheit mitgeteilt werden kann, wie die Einheit menschlicher Natur und die Notwendigkeit des moralischen Gesetzes erwarten lässt (Has. 41). Bare man nu visste, *hvem* det er av os, som til enhver tid indehar det nødvendige «Mass der Vernunft», og kunde konsultere dem i en fart! Det fik ikke hjælpe om deres vota stred mot min dypeste overbevisning, men tænk om de stred indbyrdes! Og tænk om der kom en *endnu* mere utviklet aand som opdaget avgrunde, der hvor førerne trodde de hadde bund! Ja da kunde der bli tale om tragik selv indenfor det Schillerske skema.

Nu, netop her trækker forfatteren et skille mellem praktisk og «æstetisk» etik. I tragedien er situationen *kunstig*, den er arrangert i en bestemt hensigt, Has. s. 51 f. ... das wahre Unglück wählt seinen Mann und seine Zeit nicht immer gut; es überrascht uns oft wehrlos, und was noch schlimmer ist, es *macht* uns oft wehrlos. (Der sigtes altså *ikke* til den heroisk *valgte* lidelse.) Men netop de ideelle omstændigheter i tragedien skal *lære* os (die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet) efterhaanden at behandeln virkelige ulykke som en kunstig, das wirkliche Leiden in eine erhabene Rührung aufzulösen ... Der Held und der Weise werden vom eigenen Unglück nur gerührt. (Men er dette en frugt av *moralloven*? Tilfældet er jo etisk irrelevant.)

Vi vil unde os at stanse et øieblik ved ett av de midler hvorved Schiller mener man kan etablere heroisk holdning overfor uavvendelige ulykker (Has. 51): Falle können eintreten, wo das Schicksal alle Aussenwerke ersteigt, auf die er (der Mensch) seine Sicherheit (d.e.?) gründete, und ihm nichts weiter übrig bleibt, als sich in die heilige Freiheit der Geister zu flüchten; wo es kein anderes Mittel gibt, den Lebenstrieb zu beruhigen, als es zu *milen*, und kein anderes Mittel, der Macht der Natur zu widerstehen, als ihr zuvorzukommen und durch eine freie(!) Aufhebung alles sinnlichen

Inter esses, ehe noch eine physische Macht es tut, sich moralisch zu entleiben. (Tanken peker mot Schopenhauer.) Altsaa ræven og rognebærene eller dyd av nødvendighet. Ræven tror ogsaa, at den «frei» renoncerer paa nydelsen. Schiller er ikke opmerksom paa de psykologiske maskeringer, som dog har været kjendt til alle tider, de ubevisste eller halvbevisste motiver, rationaliseringens feilkilder. I sin iver er han faldt i *skinløsningens* ulvegrav. Her gjælder det ikke das Erhabene zu empfinden, men zu erfinden.¹

Det pathetiske forløp (das Erhabene, Heroische, Tragische) vækker Bewunderung, Rührung, Ergotzung, Mitleid, samt altsaa lyst til at imitere helten. Det er mulig at alle disse følelser er trængt sammen i den schillerske *Mitleid*, for nu kommer definitionen (Has. 46): Die Tragodie wäre demnach dichterische Nachahmung einer zusammenhängenden Reihe von Begebenheiten (einer vollständigen Handlung), welche uns Menschen in einem Zustand des Leidens zeigt und zur Absicht hat, unser Mitleid zu erregen.

Det slaar en straks at i denne aristoteliske efterklang er ordet *Furcht* faldt bort. Og rimelig nok: hvad er der i sidste instans at frygte ved en lidelse som driver os op til den høieste moralitet og dermed (for Schiller) til selve livsbekræftelsen, til det ene fornødne? Ikke mere end ved en smertefuld kur, som *med sikkerhet* gir fuld helbredelse. Den Mitleid som vi føler med en slik patient, det er Schillers tragiske medlidenhet. Definitionen og dens utnyttelse opfordrer til en vidtgaaende kritisk kommentar, som vi her maa avstaa fra. Bare en enkelt ting kan nævnes: Forfatteren sonderer mellem Zweck og Form; formen er indbegrepet av de midler, hvorved der Zweck blir opnaadd. Der Zweck ist Rührung (= Mitleid). Tragedien maa ha eine mitleidswürdige Handlung, d.v.s. fabelen, der Stoff. Forsaavidt gaar stoffet ind som en del av formen. Men senere sondres der mellem stof og form, og den Mitleid, som skyldes stoffet, er av ringere værdi end den som skyldes

i Her krydses læserens tankegang av en række andre forestillinger, som ikke indbyder til kritisk kommentar. Man vet hvilken rolle lidelsen spillet i Schillers eget liv — og hvem beundrer ikke hans holdning uavkortet og ubetinget? Hvis det er fra *den* erfaring, og ikke fra spekulationen han har hentet ideen om, at den rammede maa svare paa sin lidelse med erhabene Rührung, vel, saa har vi bare at være tause vidner. Man diskuterer ikke med en mand, som i dødsens nød klynger sig til sin eneste forankring. Paa denne basis, men ikke naar det gjælder en principiel metafysisk løsning, istemmer vi gjerne et: Wohl ihm also, wenn er gelernt hat, zu ertragen, was er nicht ändern kann, und preiszugeben mit Würde, was er nicht retten kann!

formen. Imidlertid er hele den pathetiske kategori beskrevet som objektivt forløp, ikke som form; virkningen av *le Cid* er f.eks. ført tilbake til stoffet og ikke til formen (Has. 45), og tragedien adskiller sig fra komedien ved sin «gjenstand»: In der Tragodie geschieht schon durch den Gegenstand sehr viel (Petsch s. 35). Det kan ikke være tvil om at Schiller knytter adjektivet tragisk baade til en objektiv struktur og til en subjektiv opplevelse, uten at utarbeide sonderingen.

Schillers teori vil i vore dage reise den almindelige indvending, at han ikke (som sin lærer Kant) har holdt det etiske og det æstetiske engagement tydelig ut fra hverandre i alle sine skrifter, men delvis smeltet dem sammen til ett. Eller rettere: det æstetiske er bare et forstadium til det etiske (Has. 35); helten som ofrer sit liv for moralen, er «eine moralisch grosse Person», men hvis han ofrer moralen for livet (og etterpaa blir ødelagt av anger), fremtræder han «bloss als ein ästhetisch grosser Gegenstand». (Som man vil huske var konklusjonen et annet sted den motsatte.) Schiller er imidlertid klar over at det moralske alene ikke vilde trække folk, tiltrods for at nichts geht iiber die Lust an der moralischen Zweckmässigkeit. Denne «hensigtsmæssighet» ligger jo fuldt utviklet i *stoffet* allerede, i det mest skematiske rids, og *formen* er irrelevant for den etiske kvalitet. Naar Schiller allikevel la saa stor vekt paa formen, saa viser det at han søkte andre kvaliteter ved siden av de moralske, hvad der forøvrig er en selvfølgelighet. Hos Hasenclever (s. 49 nederst) nævnes endog der moralische Zweck som en *anden* end den at vække medlidenhet, som en anden end tragediens. Den «moralske fuldkommenhet» viser den største «moralske hensigtsmæssighet» og skulde følgelig gi den høieste «moralske lyst»; men i tragedien fordrer vi ifølge Schiller at se *kampen* mot de lavere tendenser. M.a.o. vi søker en helt *anden slags* lyst. Og finder vi ikke *denne* lyst like meget ved den pragtfulde umoral?

Dernæst vil en senere tid indvende i sin almindelighet, at Schillers begrep tragisk ikke er fyldestgjørende, fordi det ikke gir plads for en række betydningsfulde katastrofeformer. Schiller kjender bare tre slike: 1. Den *elementare* lidelse og katastrofe, som rammer uten offerets egen medvirkning (beskrevet Hasencl. 51) og møtes, enten med jammer og resignation eller med erhabene Fassung. 2. Den *heroiske* lidelse og katastrofe, som man forsætlig paadrager sig ved erhabene Handlung og møter med standhaftighet. 3. Den ødelæggende *anger* efter et brudd med moralloven.

Men ingen av disse ulykker er endelige eller uoprettelige eller nicht-sein-sollend. Det saklig interessestridige (sinnliche Zweckwidrigkeit) er av underordnet betydning, og lidelsen blir endog saklig *interesssemæssig* ved at

være den eneste vei til bekræftelsen. Denne bekræftelse er i Schillers teori hverken religiøs eller metafysisk, men autotelisk. Den har sit maal i sig selv, og nogen høiere værdi gives der ikke. Ja den dogmatisk troende moralist har ikke engang noget *behov* ut over det at fylde, hvad der for ham er moralloven, og for Schiller er han menneskehetens og kulturens ypperste repræsentant. Gegen die Leiden der Sinnlichkeit findet das Gemüth nirgends als in der Sittlichkeit Hilfe. Men *der* finder han den, hjælpen mot die Leiden *der Sinnlichkeit*.

Men allerede Orestes kjendte lidelser av høiere rang, nemlig tvilen paa den «moraliske verdensorden». Schiller har aldrig i sine teoretiske verker tat for sig en helt, som netop ved sin heroisme blev skjæbnens nar. Vi vil anføre et eksempel. En by har længe været beleiret og har vand for fire dage. Helten sætter sit liv paa spil, og det lykkes ham at bringe en av vandledningene iorden. Dødelig saaret vender han tilbage til byen og forkynder redningen. Men en fiendtlig speider har fulgt hans færd, og han dør ikke før det staar klart for ham at vandet var forgiftet og at byen nu er pestens bytte. Tredje dag kommer undsætningen, men ved rygterne om pesten vender hæren om; efterat befolkningen er utdødd blir byen stormet og jevnet med jorden.

«Redningsmanden» har sin heroisme i orden, og følgelig oplever Schiller «himmlisches Vergnügen». Helten selv gjør det neppe, mens hans utaander mellem sine kjæres flekkede kadavere, stenet av de døendes forbandelser. Hans *motiv* v ar nemlig ikke at opfylde moralloven, men at redde byen. Efter Schillers lære burde helten prise sig lykkelig fordi han fik den herlige skjæbne at ofre livet for sin by. Hvad rager saa byens skjæbne ham - eller os?... bloss die Unmöglichkeit, mit der höchsten Würdigkeit zum Glücke die Idee des Unglücks zu vereinbaren, konnte unsere sympathische Lust noch durch eine Wolke des Schmerzes triiben. Wieviel auch schon dadurch gewonnen wird, dass unser Unwille iiber diese Zweckwidrigkeit kein moralisches Wesen betrifft, sondern an den unschädlichsten Ort, auf die Notwendigkeit abgeleitet wird(!), so ist eine blinde Unterwürfigkeit unter das Schicksal immer demüthigend und kränkend für freie, sich selbst bestimmende Wesen. Dies ist es, was uns auch in den vortrefflichsten Stücken der griechischen Bühne etwas zu wünschen übrig lässt, weil in allen diesen Stücken zuletzt an die Notwendigkeit appelliert wird, und für unsere vernunftfordernde Vernunft (se det!) immer ein unaufgeloster Knoten zurückbleibt. Aber auf der höchsten und letzten Stufe, welche der moralisch gebildete Mensch erklimmt, und zu welcher die rührende Kunst sich erheben kann, lost sich auch dieser, und jeder Schatten von Unlust verschwindet mit ihm. Dies

geschieht, wenn selbst diese Unzufriedenheit mit dem Schicksal hinwegfällt und sich in die Ahnung oder lieber in ein deutliches Bewusstsein einer teleologischen Verknüpfung der Dinge, einer erhabenen Ordnung, eines rätigen Willens verliert. (Has. 45.)

En mere skjærende haan kunde man vel neppe føie til vor døende helts ulykker, end at servere ham en opbyggelse av denne art. Ikke spor av Knoten her, kjære Dem, tvertimot, elysisk Idyl, Ubereinstimmung der Idee mit dem wirklichen Zustand! (Korner 185.)

Det er ufattelig at Schiller aldrig som teoretiker¹ har merket det ringeste tegn til *metafysisk uro*. Og *har* han merket den, men sørget for at isolere sig mot den, da tilhører han likesom Goethe de falske profeter. Schiller er kommet til sit positive resultat ved en rent ut sagt rabulistisk forenkling av problemet. Svakheten i den tyske idealisme træder hos Schiller frem med skrikende grellhet; i saa henseende var apostelen Heinrich Joseph von Collin (1772-1811) aldeles overflødig.

Naar jeg i denne oversigt har behandlet Schiller mere indgaaende end andre forfattere, saa er grunden for det første den, at han i hundrede aar og længere endnu har virket bestemmende paa tragisk teori baade i hjemlandet og langt utenfor Tysklands grænser, og kan siges at beherske den kristne menigmands etiske og «tragistiske» tankegang den dag idag. For det andet repræsenterer han en retning inden tragisk teori, som mindre end nogen anden lar sig forsone med grundsynet i nærværende arbeide. Efter min opfatning er Schillerskolen en av de værste hindringer for en intellektuelt redelig utforskning av det tragiske, for en metode som mere tenderer mot de eksakte videnskabers, end mot ønskebetonedede fortolkningskunster. Dette forhold er ogsaa grunden til, at jeg senere ofrer en hel paragraf paa Theodor Lipps, for at bidrage saa godt jeg kan til idyllens fordærv. For bak de Schillerske solstraalekulisser griner der frem en anden skjæbne, - *welches den Menschen zermalmt, wenn es den Menschen erhebt*.

Som tegn paa vanskelighetene ved stofordningen kan nævnes, at Hasenclever anbringer Schiller i rubrikken «Aus der Schule Kants», mens han med like stor ret kunde staat i hvilkensomhelst av de andre hos Hasenclever: «Im Banne des Aristoteles», «Die optimistische Deutung des Tragischen im deutschen Idealismus» og «Stimmen der Schaffenden», ja hvorfor ikke ogsaa i «Die Wissenschaft vom Tragischen»? Petsch derimot sætter Schiller under

i En sammenligning med hans digtning vilde her føre for vidt.

«Klassische und klassizistische Ästhetik», mens brødrene Schlegel kommer under «Zeitalter der Romantik». Ifølge Hasenclever tilhører brødrene Schlegel «der Schule Kants».

Med Friedrich *Schlegel* (1772-1829) kommer der nye signaler, som varsler et mørkere og rikere syn paa det tragiske og peker fremover mot navne som Schopenhauer, Nietzsche, Hebbel, Hartmann og Bahnsen. En enkelt sætning i hans skrift om den græske poesi av 1796 viser avstanden fra Schiller: «... es gibt drei spezifisch verschiedene Klassen von Künstlern, je nachdem ihr Ziel das Gute, das Schöne *oder* das Wahre ist» (uth. her). «Das Wahre» læser vi her som «det empiriske». Mens «die ästhetische Tragodie» søker das Schöne, søker «die philosophische Tragodie», som er dens «vollkommener Gegensatz», en syntese av das Gute og das Wahre, av idealisme og realisme. Denne tragedieform er «das höchste Kunstwerk der didaktischen Poesie, — besteht aus lauter charakteristischen (= Schillers «sentimentalischen») Elementen und ihr endliches Resultat ist die *höchste Disharmonie*». Eksempel er Hamlet; hans hovedevne er forstanden, han gaar under ved et overskudd av forstand. Der Totaleindruck dieser Tragodie ist ein *Maximum der Verzweiflung*. Alle Eindrücke, welche einzeln gross und wichtig schienen, verschwinden als trivial vor dem, was hier als das letzte, einzige Resultat alles Seins und Denkens erscheint: vor der ewigen *kolossalen Dissonanz*, welche die *Menschheit* und das *Schicksal* unendlich trennt. Has. 55 f.) Mens Schiller hadde pekt paa Shakespeare med pennen, forkyndes han her med hjertet.

Et skridt i denne retning tar ogsaa hans ældre bror August Wilhelm (1767—1845).ⁱ Mens Friedrichs to tragedietyper viser en begyndende sontring mellem det objektivt og det poetisk tragiske, er denne motsætning gjennomført hos August Wilhelm, som klart ser forskjellen paa «tragische Stimmung» og «tragische Poesie». I *tragedien* fordrer A. W. Schlegel endnu en løsning i Schillersk aand, halvt saklig og halvt æstetisk. Men den tragiske *stemning* har faat egenvegt; den præges av metafysisk uro: Bare mennesket kan, av alle skapninger, binde fortid og fremtid sammen i sin bevissthet, og dette fortrin har det dyrt maattet betale. Alt hvad vi gjør for at realisere vore interesser (Zwecke) er forgjæves - døden sletter alting ut; vi er likesom skibbrudne alt ved fødselen. ... jedes nicht dem Gefühl verschlossene Gemüth (muss) von

i Vorles. ii. dram. Kunst u. Literatur (1809) I s. 59 ff., 109 ff., 132-267. II—i s. 14 ff., 33 ff., 71 ff., 137 ff. II—2 s. 74, 92, 267, 385 ff.

einer unaussprechlichen Wehmut befallen werden, gegen die es keine andere Schutzwehr gibt als das Bewusstsein eines über das Irdische hinausgehenden Berufs. Schillers «immanente» og autoteliske heroisme skal snart bli avløst av en lære om livsholdningens metafysiske betydning. Personligheten faar en videre, mere verdenshistorisk skjæbne; romantiken f.eks. taaler ingen grænse for den sjælelige ekspansion, selv ikke i heroisme.

Denne utvikling, som naar sin høide i Hegel, er hos *Schelling* (1775-1854) endnu i sin vorden. Det Schillerske aspekt lever videre, men særlig indflydelsen fra Jakob *Bohme* (t 1624) stiller det ind i en metafysisk sammenhæng. Paa den anden side tapes kontakten med det personlige, kjæmpende menneske (som hos Schiller hadde været levende nok), og det «egentlige» i de tragiske processer er metafysiske eller transcendente «Wesenheiten», hvorav den ene manifesterer sig i heltens «Absolutheit des Charakters». Gjennem det tragiske (d.v.s. heroiske) menneskes undergang fuldbyrdes guddommens «gjenforening med sig selv» (Volkelt 427) - en tanke som romantiken, f.eks. Novalis, var sterkt optat av. Spaltningen i verdens «ur-grund», en central idé hos mænd som Schopenhauer, Nietzsche, Hebbel, Bahnsen, tolkes hos Bohme saaledes (Petsch s. XXX): die Schopfung, das Universum, entstand und entsteht in jedem Augenblick neu durch eine Selbstentzweiung Gottes, durch eine Selbstoffenbarung des an sich unfassbaren und bestimmungslosen Urwillens, durch ein Auseinandertreten schauender Geisteskraft und angeschauten Weltinhaltes. (Jfr. Volkelt s. 26 og 63, Korner s. 268.) Av spaltningens produkterne «Freiheit» og «Notwendigkeit» fremgaar ifølge Schelling, gjennem den tragiske proces, en likevegt eller indifferens.

«Das einzig wahrhaft Tragische», i liv som i kunst, ligger for Schelling i dette, at en dødelig falder i «unverschuldete Schuld», han blir «vom Verhängnis zur Schuld und zum Verbrechen bestimmt» og maa derfor lide sin straf. Dass aber der Schuldige, der doch nur der Obermacht des Schicksals unterlag, dennoch bestraft wurde, war notig, um den Triumph der Freiheit zu zeigen, war Anerkennung der Freiheit, *Ehre*, die ihr gebührte. (Forklaringen kommer.) Der Held musste gegen das Verhängnis kämpfen, sonst war überhaupt kein Streit, keine Äusserung der Freiheit; er musste in dem, was der Notwendigkeit unterworfen ist, unterliegen, aber um die Notwendigkeit nicht überwinden zu lassen, ohne sie zugleich wieder zu überwinden, musste der Held auch für diese - durch das Schicksal verhängte - Schuld freiwillig biessen. Es ist der höchste Gedanke und der grösste Sieg der Freiheit, willig auch die Strafe für ein unvermeidliches Verbrechen zu tragen, um so im Verlust seiner Freiheit selbst eben diese

Freiheit zu beweisen und noch mit einer Erklärung des freien Willens unterzugehen. (Has. 63.)

Deduktioner som dette er produkter av en studiecelle langt bak fronten, der den menige krigers psykologi er ukjent. Men det gjælder om Schelling som om saa mange andre metafysikere inden tragisk teori, at det *saklig* værdifulde ved deres indsats (bortset altsaa fra tankebygningens poetiske kvalitet), det som ogsaa en empirisk forskning kan trække nytte av, det er ikke systemet, den sidste, avrundende, verdensomspændende syntese, uttrykt i en dunkel og skræmmende terminologi, — men materialet som tolkes, de enkelte skarpsindige eller dypt oplevede iagttagelser av liv og kunst, som systemet er bygget op paa. Den paniske skræk for *eksempler* er imidlertid meget generende. Eksemplet støtter læserens opfatning og gir ham ihænde et udmerket middel til kontrol, men for de skrivende betyr det en ildprøve som de metafysiske systemer nødig vil ind i.

«Die Freiheit» er hos K. W. F. *Solger* (1780—1819)² blit «die Idee». Den forlater de evige og absolute regioner og stiger ned i den menneskelige sfære; her spalter den sig i uopløselige motsætninger som ender med det implicerte menneskes undergang. I denne undergang ophæver ideen sig selv og aabenbarer sig derved som evig idé (Volkelt s. 247 og 27). Hvad Solger oplevet under en teaterforestilling er ikke let at tænke sig, men i sin tolkning av oplevelsen er han optimist (Petsch s. XXXVI): Die Wehmut ist zur tragischen Stimmung unentbehrlich, und doch iiber alles was sie bewirkt, sollen wir uns trösten lassen durch den Gedanken an das Ueberirdische und Unendliche. Sind wir nun getröstet, so haben wir die Wehmut nicht mehr, und die irdischen Zwecke, selbst die geistigsten, können uns dann so ernsthaft nicht mehr erscheinen, wir müssen sie gegen das Höhere verschmähen.

Retningens største aand er G. W. F. *Hegel* (1770—1831). Schellings «Freiheit» og Solgers «Idee» er tolkninger av heltens kulturelt relevante storhet; hos Hegel blir den til «ewige, substantielle sittliche Mächte», «das Göttliche, wie es in die Welt eintritt». Men storheten er en *ensidig* manifestation, den betegner bare *ett* «Element der logischen Allvernunft». *Motmagten* er en anden, likesaa «berettiget» ensidighet. Og i denne kamp maa helten ligge under: das Fatum weist die Individualität in seine Schranken zurück, und zertrimmert

¹ Philosophie d. Kunst, Werke 1859 (skr. 1803) Bd. 5 s. 687—711, 718—731.

² Vorles. ii. Ästhetik, Lpz. 1829 s. 92, 94-100, 309-12, 314-17, 319-21. Erwin, Berl. 1815 I s. 26 ff., 235 ff. II s. 65 ff., 94 ff., 134 ff., 231 ff.

sie, wenn sie sich iiberhoben hat.¹ Ved denne sin Überhebung paadrar helten sigen «skyld», som blir «sonet» i hans undergang, i individualitetens opløsning. Derved ophæves den forstyrrelse i «die sittliche Absolutheit und Einheit», som helten ved sin individuelle stræben har betydd. Tese og antitese, stræben og mot-magt, gaar triadisk sammen til en syntese: enheten i verdensfornuften blir gjenoprettet. Heri viser sig ogsaa «den evige retfærdighed», welche in ihrem absoluten Walten durch die relative Berechtigung einseitiger Zwecke und Leidenschaften hindurchgreift, weil sie nicht dulden kann, dass der Konflikt und Widerspruch der, ihrem Begriffe nach einigen (!), sittlichen Mächte in der wahrhaften Wirklichkeit sich siegreich durchsetze und Bestand erhalte (Has. 71).

Naa, den taaler det jo nu og da. Men følgen er at Hegels «tragiske skyld» ikke kan bli av *etisk* art, ja tvert imot, den blir fortjeneste. Die tragischen Heroen sind ebenso schuldig als unschuldig (Has. 77 f.). Was sie zu ihrer Tat treibt, ist eben das sittlich berechtigte Pathos ... *Es ist die Ehre der grossen Charaktere, schuldig zu sein* ... Man kann es die *List der Vernunft* nennen, dass sie die Leidenschaften für sich wirken lässt, wobei das, durch was sie sich in Existenz setzt, einbüsst und Schaden leidet. (Has. 166.)

Om forholdet mellem det filosofiske og æstetiske aspekt hos Hegel kan kort bemerkes, at da verdensordenen er fornuftig, gives der ingen tragik i betydningen «nichtseinsollender Verlauf». Was im erscheinenden Dasein bese, *Unglück* usf. ist, *istan undfür sich gut* und ein *Glück*. Det tragiske blir derfor bare en æstetisk kategori; das Tragische (beruht) vornehmlich auf die *Anschauung* (*nth.* her) solch eines Konfliktes und dessen Losung. Tilskueren er «erschüttert durch das Los der Helden», men «versohnt in der Sache» (Has. 78. Se ogsaa Volkelt 28, 98 f., Korner 269 f.). *Kunsten* er bare et trin paa veien, et stadium i menneskeandens erkjendelse av det absolute.²

Hegels største elev paa den tragiske teoris omraade er Fr. Th. Vischer (1808-87), aarhundredets mest fremragende tyske æstetiker (Has. 166).³

¹ Navnet «die Überhebungstheorie» er blit brukt i forbindelse med forfattere som Gervinus, Giinther, Carrière, Hebbel o.a. (Volkelt s. 105 f., 147 f.) Ifølge Zeising bestaar den tragiske skyld i en «Gottseinwollen mit Beibehaltung der Icnheit». Grækerne kaldte det hybris.

² Vorles. ii. d. Ästhetik, Berl. 1842—43. I s. 256—306. II s. 156-161, 172-177, 182-186, 189 f. III s. 527-533, 537-559, 562-576. Phänomenologie des Geistes, Berl. 1841 (skr. 1807) s. 53¹—539-

³ Ästhetik, Reutl. u. Lpz. 1846 Bd. I §§ 121-139. Stuttg. 1857 §§ 905, 909-12, 9*4, 918, 920. Das Schöne u. d. Kunst, Stuttg. u. Berl. 1907 s. 86, 87, 175, 180.

Hvad jeg har læst av ham er fengslende og gir lyst til referat. Men i denne summariske oversigt maa han sees fra en eneste side, og da hans tragiske teori ikke indeholder centrale momenter ut over dem vi allerede kjender, maa han vike pladsen for andre, som danner epoke. (Volkelt nævner Vischer s. 5, 29, 64, 99, 100, 105 f., 127, 145, 233 ff., 246, 285, 311, 389.)

Først maa der dog stanses et øieblik ved læren om den «tragiske skyld», som vi husker allerede fra Tzetze og som i denne tid faar sin første store fremvekst. Mange forfattere har arbeidet med skyldbegrepet, men slik som det forekommer hos f.eks. Schelling og Hegel (Volkelt s. 144), gir det ikke anledning til den hævdvundne betegnelse «skyldteori». Med dette uttrykk sigter man i senere litteratur til den lære, som i moraliserende, kvasi-juridisk forstand hævder kravet paa «poetisk retfærdighet», paa ækvivalens i tragediens forløp mellem «skyld» (nærmest i etisk forstand) og «straf». Det er i denne form teorien har fremkaldt saa megen uforsonlig motstand.¹

Skyldbegrepet hos Hegel og Vischer er ikke, hvad der foran i § 69 blev kaldt etisk skyld, men bestaar i at en like eller høiere berettiget sædelig fordring blir krænket — uten hensyn til om den handlende vet det (saaledes ogsaa *Solger*; *Zeising*, *Carrière*). *Groos*² derimot nærmer sig mere den rene skyld-straf-variant (Volkelt s. 146). Han føres logisk til denne lære ut fra «medlidenhets-dogmet»: bare skyld-straf-strukturen kan holde den tragiske medlidenhet indenfor grænsen av det æstetisk fordøielige. Sin krasseste form finder læren hos *Ulrici* og *Gervinus*, som anvender den paa Shakespeare og indfortolker etisk skyld paa steder hvor ingen vil falde paa at søke den medmindre han har skyldteoriens opretholdelse som eneste ærend (Volkelt s. 151 ff.) Otto *Ludwig* (1813—65) bygger sin tragiske teori paa en nødvendig aarsaksforbindelse mellem karakter, skyld og lidelse, og til sin forbauselse finder man en stikling av teorien hos Hermann *Hettner* (Das moderne Drama, sidste utg. Berlin u. Lpz. 1924 s. 117), hvor man dog skulde vente en mere fremskreden opfatning. Teoriens utbredelse har utvilsomt sammenhæng med ønsket om at redde «verdens metafysiske anstændighet». Lidelse uten skyld kan ikke taaes indenfor den «moraliske verdensorden»,

1 *Volkelt*, *Ästhetik des Tragischen*, München 1897 s. 143 ff. 148 ff., 158 note, *Lipps*, *Der Streit über die Tragödie*, Leipzig 1915 (1885) s- 11—35 > *Korner*; *Tragik u. Tragödie i Preussische Jahrbücher* Bd. 225 s. 66 ff., *Him*, *Det estetiska lifvet*, Stockh. 1913 s. 211 ff., *Schopenhauer*, *Hartmann*, *Nietzsche* (se nedenfor).

2 *Die Spiele d. Menschen*, Jena 1899. *Der ästhetische Genuss*, Giessen 1902 s. 244 ff.

ogsaa indføres da skyldbegrepet, som, hvilket indhold man end gir det, ved nærmere eftersyn slet ikke redder verdensordenen, men som ialfald virker som et slør mellem vort ængstelige blik og den grelle erfaring. Begrepet har holdt sig mangetydig for at kunne tjene skiftende behov og avpasses efter møtende kritik. Selv hos en mand som Volkelt (s. 143) er betydningen uklar. Naturligvis kan der skrives skuespil, ypperlige skuespil, hvor en skyldstruktur er lagt til grund, men hvorfor kalde dem tragiske, for ikke at si de eneste tragiske? Det er med disse spørsmåal for øie at vi i §§ 66 ff. har utviklet en skyld-lære av mere praktisk tilsnit og med tydeligere avgrænsning.

En sidegren paa skyldteorien er den saakaldte *Überhebungs-theorie*, som vi alt flygtig har berørt. Den bygger paa det græske begrep *hybris*, men dens ophavsmand i nyere tid er Hegel. Gervinus og Georg *Günther* forener skyld- og *Überhebungs-læren*, mens *Hebbel* (1813-63) utvikler en ren *Überhebungs-lære* paa metafysisk bakgrund og staar som dens viktigste repræsentant. Efter denne opfatning i sin almindelighet har helten «overskredet sine naturlige grænser» og blir derfor (av et eller andet balancesystem i universet) ikke bare kjørt tilbake til disse «grænser», men forbi dem og ned i avgrunden, ganske som den dumdristige tindebestiger. Hos *Hebbel* er helten forsynets redskap, som det betjener sig av for at bringe kulturen videre, men for at kunne utføre denne mission maa helten overskride sine «grænser», og dermed hjemfalder han, som skyldig, til straf. Det metafysiske haab, som her er slaat ned paa den moralske front, reiser sig paa et andet sted som kulturoptimisme.²

Hele skyldlæren fandt sin første motstander i *Schopenhauer* (1788-1860), en forfatter som efter vanlig opfatning danner epoke inden tragisk teori. Mens idealisternes lære virker sterkt kristelig inspirert, er *Schopenhauers* i slegt med buddhismen; han møter verdensforløpet ikke med Ja, men med Nei. Mot Hegels metafysiske pan-logisme (alt som eksisterer er fornuftig) sætter *Schopenhauer* sin a-logisme, tenderende mot anti-logisme. Og naar vi ingen mulighet har for at realisere vore jordiske interesser, saa levnes der os ikke anden utvei end at opgi selve interessen, resignere og vende os bort fra livet, som efter sit væsen er lidelse. Tragediens opgave er at lære os

¹ Grundziige d. trag. Kunst, Lpz. 1885 s. 13,151, 209, 315 ff.

² Briefe, Smtl. Werke 3 Abt. Berl. 1904—7 sakregistret i Bd. 8. Ein Wort ii. d. Drama, Mein W. li. d. Drama ibd. Bd. XI, Vorw. z. Maria Magd. ibd., Vorw. z. Genoveva ibd. Bd. I, Tagebiicher Berl. 1885 passim.

denne kunst gjennom heltens eksempel. *Længer* end til resignationen kan jo tragedien ikke følge ham, men Schopenhauers filosofiske (eller om man vil: metafysiske) tro gaar videre. Den som gir avkald paa livet og dets tillokkelser, opnaar til gjengjæld Nirvana, en salighetstilstand uten begjær.

Als der Gipfel der Dichtkunst, sowohl in Hinsicht auf die Grosse der Wirkung, als auf die Schwierigkeit der Leistung, ist das Trauerspiel anzusehen und ist dafür anerkannt. (Det tragiske staar i det hele centralt i Schopenhauers livsanskuelse.) ... der Zweck dieser höchsten poetischen Leistung (ist) die Darstellung der schrecklichen Seite des Lebens (der er altsaa ogsaa andre) ... der namenlose Schmerz, der Jammer der Menschheit, der Triumph der Bosheit, die hohnende Herrschaft des Zufalls und der rettungslose Fall der Gerechten und Unschuldigen (werden) uns hier vorgeführt: denn hierin liegt ein bedeutsamer Wink über die *Beschaffenheit der Welt und des Daseins* ... die unserm Willen geradezu widerstrebende Beschaffenheit der Welt. Es ist der Widerstreit des Willens mit sich selbst ... der gierige, rücksichtslose, geheimnisvolle Lebenswille (Has. no, 113, Petsch XXXVII). Men den lidendes (og tilskuerens) erkjendelse vokser ved lidelsen, ... bis endlich diese Erkenntnis ... den Punkt erreicht, wo ... der Schleier der Maja sie nicht mehr täuscht, (und) das principium individuationis (... der Irrtum der Individuation) von ihr durchschaut wird, hvorved egoismen, som beror paa dette princip, dør hen. Erkjendelsen (das ewige Weltauage) virker da som *Quietiv des Willens* (beroligende middel), og hitfører resignationen, das Aufgeben, nicht bloss des Lebens, sondern des ganzen *Willens zum Leben selbst*. Naar engang al splittelse av «viljen» er ophørt, vil verden bli forløst fra lidelsen. Saalænge dette ikke er skedd, lider helten for en *skyld*, men skylden er ikke hans i etisk forstand; den er en «Urschuld» som opstod da den første individuation (utskillelse av et individ fra «verdens-enheten») fandt sted. Menneskets største forbrydelse er den at han er blitt født, citerer han efter Calderon.

Unser Gefallen am Trauerspiel gehört... dem Gefühl des Erhabenen an, ja es ist der höchste Grad dieses Gefühls ... Im Augenblick der tragischen Katastrophe wird uns, deutlicher als jemals, die Überzeugung, dass das Leben ein schwerer *Traum* sei, aus dem wir zu erwachen haben (Has. 113 f.). Læseren vil ha merket sig, at det er tanker og følelser i et visst slegtsskap med disse hos Schopenhauer, som vi i tidligere kapitler har tolket «biosofisk» og dermed gjort mere tilgjengelige for forskning. Derimot staar vi helt fremmed overfor en slutning som dette (Has. 115): Tilskueren blir klar over, dass für ein anderartiges Wollen (end den som er strandet i livet) es auch eine *andere*

Art des Daseins geben müsse. Hvis det nemlig ikke forholdt sig slik, wie wäre es dann überhaupt möglich, dass die Darstellung der schrecklichen Seite des Lebens, im grellsten Lichte uns vor Augen gebracht, wohltätig auf uns wirken und ein hoher *Genuss* für uns sein konnte? Frygt og medlidenhet er i sig selv ubehagelige følelser; de kan derfor ikke være andet end middel. Maalet derimot er en midlertidig forløsning fra «viljen», en forsmak paa Nirwana (sml. *Hoffding*, Den nyere Filosofis Historie, Kbh. 1904 II s. 228 ff.).

Tragediedigteren maa være haard som skjæbnen; han er menneskeslegstens speil og maa derfor «sehr viele schlechte, mitunter ruchlose Charaktere auftreten lassen, wie auch viele Toren, verschrobene Kopfe und Narren, dann aber hin und wieder einen Vernünftigen, einen Klugen, einen Redlichen, einen Guten, und nur als seltenste Ausnahme einen Edelmann». Helten maa være av social magt og anseelse, slik at ingen mægtigere kan komme ham til hjælp. Den bürgerlichen Personen fehlt es demnach an *Fallhöhe*. Man mindes Opitz.

Det er med andre ord ikke en «æstetisk» nydelse tilskueren maa vente sig av tragedien (skjønt Schopenhauer andetsteds har et skarpt blik for kunstnydelsens egenart), men en filosofisk, ja noget i retning av en metafysisk indvielse. Og i denne maa der da ligge en meget betydelig *positiv værdi*, som altsaa tilhører det dennesidige liv. Men denne værdi er intet mot den grænseløse bekræftelse av det ene fornødne, som venter visdomssøkeren, naar han har fundet Nirvana. Schopenhauer staar idealismen meget nærmere end man fra først av skulde tro, ja det synes en undertiden som om bare ordene er andre. Fælles er ur-væsenets splittelse i heroisk stræben og motmagt, nedvurderingen av det sanselig-biologiske, og den positive løsning ved heltens død, som peker ut over jordlivets intethet og ind mot en transcendent idyl, som hos Schopenhauer bestaar i «Anschauung des All und Einen». Han er derfor i sidste instans like meget *optimist* som sine motstandere.¹

Ser man bort fra formens og detaljens pragt, fra hans poetiske fantasi, hans flammende patos og hans dype medoplevelse av al jordens lidelse, saa indbyr Schopenhauers system, ogsaa naar det gjælder læren om det tragiske, til baade kritik og satire. Vi maa her nøie os med at henvise til Volkelt s. 32, 101 f., 248, Korner 274 f., Lipps (1915) s. 2 ff., Yrjö Hirn (1913) 217 f., Høffding II s. 230.

Nærmere vedkommer os det forhold, at forfatteren ikke gjør forskjell paa *tragisk* lidelse og en hvilkensomhelst anden; den kvalifikation f.eks. som Hegel hadde fremhævet, har Schopenhauer merket sig, men ikke utnyttet. Sammen med dette henger hans dramaturgiske storhetsbegrep, som nærmest er av rangmæssig og dermed av ytre natur, og som derfor betyr en forflatning av hele det (dennesidige) tragiske problem. Hertil kommer en viss likegyldighet, fordi regnskapet er opgjort paa forhaand; tragedien blir ingen spændende opdagelsesreise til grænselandet. At teorien passer paa bare et faatal av almindelig anerkjendte sørgespil indrømmer Schopenhauer selv, skjønt han tolker svært mange forskjelligartede holdninger som resignation. Endelig kan det nævnes, at en række av de lidelser, hvorpaa filosofen bygger sit livsbillede (sml. Buddhas Benares-tale, *Schjelderup*, *Filosofiens historie* s. 122), er gjenstand for individuel og social bekjæmpelse; hvor mange av dem som med tiden kan overvindes og dermed mister sin betydning for en Schopenhauersk livsanskuelse, det vet ingen idag. Den Schopenhauerske resignation er derfor ikke frugten av et nederlag i kvalificeret kamp for perfektibilitet, men en flugt ved det første tegn til motstand. De som tænker psykoanalytisk, er derfor kommet nysgjerrig nærmere; teatervennerne derimot ikke.

Schopenhauers elev Eduard v. *Hartmann* (1842—1906)¹ gir med sin lære om de tre stadier av illusion (Hoffding II s. 542) et grundsyn paa tragisk stof; i tesen om nødvendig konflikt mellem «lykke» og «kultur» har han foregrepet Freud. Mindre overbevisende er han i detaljen, skjønt ogsaa han gir bidrag til «renæssancen» efter den idealistiske optimismes «tragiske mørketid». Ogsaa for Hartmann er den tragiske konflikt uforsonlig; den fører med *nødvendighet* helten til undergang (Has. s. 120). Konflikten igjen følger med samme «nødvendighet» av karakteren; tilfældigheter kan ikke taales. Desværre gir Hartmann her ingen undersøkelse av begrepet *nødvendighet*; begrundelsen ligger i det metafysiske system. Es musste der Held *doch* so handeln, wie er handelt, und wenn er auch die ganze kausale Verkettung mit Gewissheit iiberblickte, durch die ihn diese Tat zum Untergange fiihrt: nur ein solches notwendig im Charakter des Helden prædestiniertes Leiden kann die wahrhaft tragische Erschiitterung hervorrufen. — Hvor mange av de traditionelle sørgespil opfylder dette besynderlige krav? Othello skulde kvæle Desdemona selv om han kjendte sammenhængen? Det blir egentlig

¹ i *Philosophie des Schönen*, Berl. 1886, Sakregister. Ges. Stud. u. Aufs. Lpz. 1888 s. 261, 276 ff., 308 ff., 333, 357.

bare de heroiske dramaer som holder maal, og saa slike hvor en overmægtig lidenskap el. lign. driver offeret i elendigheten med aapne øine. Men i hvert eneste menneske «hviler» der konflikter, mener Hartmann, som bare venter paa en anledning til at ødelægge ham; de er «efter sin natur» uforsonlige, og kommer de *ikke* til utbrudd, har man bare «forholdenes tilfældighet» at takke for det. (Denne lære synes uholdbar som aarsaksfilosofi, men kan anerkjendes som en praktisk sandsynlighetsbetragtning.) Hartmann er imidlertid optimist som sin mester; den tragiske konflikt løses positivt paa det transscendentale plan. I den oversigt han gir over tyske forfattere fra Lessing til Schasler, falder der krydsende lys over hans egen opfatning (Die deutsche Ästhetik seit Kant, Berlin 1886 s. 434 ff.).

En eiendommelig stilling indtar Friedrich *Nietzsche* (1844-1900). Under hele sin litterære virksomhet kredset Nietzsche om det tragiske; gjennom alle sine skiftende og selvmotsigende anskuelser saa han i dette altid en eksponent for menneskelivets dypeste hemmeligheter (se *Oehler*, Nietzsche-Register, Werke XX, Lpz. 1926, *Novrup*, Johs., Nietzsches opfattelse av det tragiske, Kbh. 1923). Allikevel kan man vanskelig regne ham som en av problemets teoretikere. Han har aldrig levert nogen analyse av selve det «tragiske fænomen» eller prøvet at sondre det ut fra lidelser og katastrofer i sin almindelighet. Og hans forklaringer til den «æstetisk-tragiske lyst» er holdt i svært litet præcise uttryk; her er han digter, forkynner og profet mere end forsker, og lyriken træder ofte i logikens sted. Værdier som stilens glans o.s.v. kan vi desværre ikke ha øie for i denne forbindelse.

Tankeindholdet er, særlig i den første periode av Nietzsches forfatterskap (man regner tre), dominert av Schopenhauer og Richard *Wagner* (1813-83). I denne periode skriver han foredraget Das griechische Musikdrama (1870) og Die Geburt der Tragodie aus dem Geiste der Musik (1872). Den sidste er skrevet umiddelbart efter et ophold hos Richard Wagner, hvad der tør ha bidraget til dens ekstatiske stil. Boken har i formen tilknytning til den græske tragedie, men er ment at være almengyldig. I dette sitt første større verk forkynner Nietzsche en schopenhauersk metafysik, basert paa kunstnerisk erfaring. Man møter hans to centrale begreper *dionysisk* og *apollinisk*, egentlig noget langt mere end begreper, snarere livskræfter, livsholdninger, guddomme. Ordene har sin rot i den ældste græske kultus, men den betydning for græsk tragedie (for ikke at tale om nyere) som Nietzsche tillægger dem kan neppe historisk ettervises. Dertil er hans tolkning altfor artistisk-subjektiv. Noget andet er, at ordene i en bestemt opfatning kan gjøre udmerket nytte for sig¹ poetiken, og er tat op av en række forskere.

Det *dionysiske* er nær i slekt med den schopenhauerske «Wille», den blinde, kaotiske livsdrift. Men det har flere aandelige forfædre: mystikerne (Eckehart), Herder (den folkelig-poetiske urkilde), den unge Goethe (særlig Werther), romantiken (Fr. Schlegel, Novalis (vellyst og død), Holderlin, E. T. A. Hoffmann, Wagner). Pessimismen kommer igjen som element, som «dionysisk erkjendelse»: den dypt skuende ser grusomhetens, lidelsens og tilintetgjørelsens almindelige lov. Denne erkjendelse fører til «buddhisme», til væmmelse ved handling og liv. — Men allerede her kommer et brudd med Schopenhauer: Nietzsche vil tilbake til livet; han vil redning fra buddhismen, og denne redning finder han i tragedien; saaledes var det i Grækenland og saaledes er det for os. I tragedien (som Nietzsche vil ha den og delvis mener at finde den i litteraturen - dog er de ypperste tragiske temata endnu ikke brukt) kommer den dionysiske erkjendelse helt ut til sin ret. Men idet vi vil overgi os til den, stanses vi av det *apoliiniske* element, den kunstige og kunstneriske *orden*, den skjønne, harmoniske form, det individuelle og karakteristiske ved den lidende helt. Gjennom formen blir det forferdelige tæmmet til noget ophøiet. Tragedien inneholder derfor en *forening* av de to guddomme — damit der Bogen nicht breche, ist die Kunst da. Indenfor den apoliiniske ramme bør imidlertid spændingen være den størst mulige. Tragedien oppleves derfor med en blanding av flere følelser.

Endnu staar vi imidlertid bare ved begynnelsen til tragediens positive værdi, som bestaar i en sammensmeltning av æstetisk henrykkelse og metafysisk trøst. Gjennom det nærmere skikt ser vi nemlig ind i det dypere, et metafysisk skikt, hvor selve «ur-væsenet» er lidelse, død og spaltning i strid. Mennesket er utskilt fra urvæsenet gjennom principium individuationis, men ved heltens tragiske død og vor medoplevelse av denne gjenforenes «der Ur-eine» med sit tapte barn. Paa dette vis forløses urvæsenet gjennom mennesket fra sin Ur-schmerz, men ogsaa mennesket forløses gjennom urvæsenet. Det gjensidige forhold her er ikke ganske klart.

Ved siden av denne dobbelte mission — at gi metafysisk trøst og redde livet for en senere heroisk selvopofrelse — har tragedien en anden, som Nietzsche kalder æstetisk, og som betyr avstand fra Schopenhauer i en ny retning. Det dionysiske bestaar nemlig ikke bare i pessimistisk erkjendelse og Ur-schmerz, men ogsaa i *Ur-lust*, som er en likesaa væsentlig side ved «der Ur-eine». Midnatssangen fra Zarathustra* gjælder allerede her:

Die Welt ist tief,
Und tiefer als der Tag gedacht.
Tief ist ihr Weh -,
Lust — tiefer noch als Herzeleid:
Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit —,
- will tiefe, tiefe Ewigkeit!

Lyst avler smerte og smerte avler lyst; tilsammen utgjør de den dionysiske rus (Geburt, Lpz. 1930 s. 138,186 f.). Smerten spiller her en lignende rolle som dissonansen i musik (Leibniz er ikke død, han bare sover); den tragiske lyst er overhodet av musikalsk-lyrisk, ikke nødvendigvis av dramatisk karakter. Endnu mindre har tragedien nogen *moralsk* mission; den «dumme lære om poetisk retfærdighet» betyr tragediens død (senere modificert). Bare musiken kan lære os, at der er glæde, ja jubel ved tilintetgjørelsen. Verden er dermed blit æstetisk retfærdiggjort.

En gang fortrolige med denne æstetisk-mystiske indvielse er vi «tragiske mennesker» med «tragisk sindelag»; dette kjendetegnes igjen ved «Ernst und Tiefe» og ved vilje til at ta livet som helhet, ogsaa det onde og hæslige, ind i vor kultur, som derved blir en «tragisk kultur». Her staar «visdommen» høiere end videnskapen, ja i videnskapens fallit (Kant) ligger en *ny tragisk erkjendelse*, den nemlig at vi intet kan erkjende. Man kunde tro at dette just maatte bety en *trøst* i forhold til den schopenhauerske erkjendelse, men ikke saa hos Nietzsche; der løper de to fortvilelser parallelt. Det tragiske menneske skal imidlertid bli forløst fra begge; fra den «Kant-tragiske» ved bevisst at *ville kunsten som illusion*. (Nietzsche gjennomskuer den ene skinløsning, isolationen, men setter en ny isteden.) I denne aand skal tragedien og den tragiske myte bli gjenfødt (efter en død «sokratisk» tid, Geburt s. 132); menneskehetens fremtid er avhængig av, at det tragiske sindelag ikke dør ut. (Hasenclever s. 134 f.)

Den *ariske race*, og særlig da tyskerne, er ved sin Ernst und Tiefe særlig godt egnet som bærer av en slik tragisk kultur, symbolisert i Albrecht Dürers Ridder med malmblikket, som hverken døden eller djævelen kan skræmme.¹ Hvad selve symbolet angaar, ser det ut som de seneste tider har

git Nietzsche ret, men den *aandens* ridder han stiller ved siden av Diirers, nemlig Schopenhauer, er blit gjenstand for «Kampf dem Verderb».

Forholdet mellem det metafysiske og det æstetiske element i den tragiske oplevelse er ikke klart. Den musikalske rus har jo ingen nødvendig forbindelse med urvæsenets forløsning. I de senere perioder av Nietzsches forfatterskap faar da ogsaa metafysiken stadig slettere vilkaar, og tilslut bor Dionysos i menneskesindet alene. Nietzsche har utviklet sig efter Schillers ord: Nimm die Gottheit auf in Euren Herzen / und sie steigt vom ihrem Weltenthron.

I sin anden periode (Menschliches 1878, Morgenrothe 1881, Frohliche Wissenschaft 1882) er Nietzsche præget av bruddet med Wagner og det man nu vil kalde «saklighetskrisen» omkring 1876 (Nietzsche var da 32 aar gammel). Han holder opgjør med sin «romantiske» fortid; nu vil han psykologisk forskning og ikke hul bombast og patologisk ekstase. Rusen, og med den kunsten, er et ødelæggende ildvand, som bare *krigeren* kan taale; den aandelige kriger feirer i tragedien sine saturnalier (romersk fest til minde om «guldalderen», da alle var like, sml. forsoningen i det dionysiske). Det gjælder derfor at sondre mellem den sande og den falske rus. Den første oplever vi ved tragedier som er fremgaat, ikke av nogen ynkelig pessimistisk erkjendelse, men av overskudd og kraft som fordrer utladning i medlidenhet. Nietzsche gaar igang med at rense den græske tragedie for alt det «wagner-ske» han tidligere hadde tillagt den; det gjaldt tvertom for grækerne ved den skjønne tale at *motvirke* frygt og medlidenhet. Tragedien er uttryk for *triumf*; i det jublende offer av sine høiværdigste eksemplarer manifesterer livet sin uuttømmelighet: digteren er *forelsket* i lidenskaperne. Nietzsches nye livsformel heter Amor Fati, kjærlighet til alt som sker. Den æstetiske lyst ved tragedien er nu blit sørgelig forarmet; den er lysten ved emotion i og for sig (Dubos, Lessing, Sulzer). I tragedien er den betinget av *grusomhet*, en tanke som efterhvert blir central. Som man ser er vi nu langt borte fra Geburt, hvor livet skulde reddes for siden at ofres for kjærlighet og retfærdighet.

Tredje periode¹ (Zarathustra 1883—85, Wille zur Macht, beg. 1885, Jenseits 1886, Fall Wagner og Gotzendämmerung 1888) betegner imidlertid delvis en tilbakevenden til Geburt, men ogsaa en videreførelse av linjerne fra andet stadium. Metafysiken har en svak renæssance i læren om alle tings gjenkomst, og Dionysos er atter blit eneraadende, omend i lutret og forædlet skikkelse. Om det «tragiske» kan man ikke længer tale i nogenlunde vanlig

forstand; som hos Platon er begrepet blit sin egen motsætning. Alle distinktioner viskes ut i længselen mot *overmennesket*: han skal fremgaa av en hittil uanet dennesidig livspotensering, hvor endog smerten virker som stimulans. Tragedien er pessimismens mot-instans: lidelsen (enhver?) møtes med et like ubetinget *Ja* som glæden (ogsaa *den* smerte at en høieste realisation av overmennesketanken i et givet tilfælde eller med høi sandsynlighet fører til livsforarmelse og tap av efterslegt? Macbeth?). Alle smerter er fødselssmerter, og i viljen til avl faar evangeliet sin ytterste eksponent. Selve læren indeholder saaledes en konflikt mellem «fuldkommenhetslinjen» og «fortsættelseslinjen», og den «overvindelse av pessimismen» som efter visse forfattere (f.eks. Hasenclever s. 8 og 168) skal ha fundet sted gjennom Nietzsche, er overmaade sterkt betinget.¹ Men iethvertfald staar Nietzsche ved slutten av sin bane fjernere fra «tragisk teori» end nogensinde, og slik som vi fatter det tragiske, har han aldrig hørt hjemme der, det maatte da være i enkelte avsnit av Geburt. I Nietzsches verker er vi ikke vidne til nogen avsløring av det tragiske, men til en fortvilet mands kamp for aandelig tilpasning.

Med Nietzsche har vi avsluttet rækken av de egentlige pionerer i tragisk teori. Den nyere litteratur er utvilsomt mere givende for en nutidslæser, men nogen egentlig nyskapende tanker er (bortset fra psykoanalysen) ikke opstaat, selv om stadig nye detaljer og varianter kommer til. Undergrunden er fremdeles den gamle problemstilling med de kjendte motsætninger som: skjæbne-karakter, skyld-ikkeskyld, viljesfrihet-determination, pessimistisk-optimistisk tolkning, metafysik-positivisme, æstetik-moral, æstetik-filosofi, storhet—gjennemsnit o.s.v. Allikevel er det en række nyere forfattere jeg mere end gjerne vilde ha omtalt her, saaledes, foruten flere tyske² og engelske, i Danmark Carsten Hauch, Kierkegaard og Brandes. Ogsaa svenskerne har endel essays og længere artikler, mens Norge, hvor

¹ I formelen «Leid ist Leben» ligger ganske visst en indvending mot Schopenhauers opgivelse av perfektibiliteten, men overfor *kvalificerte* lidelser gir formelen ingen hjelp. Nietzsche har jo selv knæsat Schillers: Das Leben ist der Giiter hochstes nicht.

²Nationalsocialistisk teori er repræsenteret ved Curt *Langenbeck*, Wieder-geburt des Dramas aus dem Geist der Zeit, Miinchen 1940. Jfr. H. *Saekel*, Tragisches Lebensgefühl, i Die Literatur, Juni 1940 og W. E. *Siiskind*, Mut zum Verhängnis, samme sted. Langenbeck ønsker en utvikling paa basis av den græske tragedie, ut fa dens kollektivistiske og irrationale karakter.

filosofien aldrig har følt sig hjemme, ikke har ladet sin røst høre. Dog taler Niels *Treschow* om «vor uligeartede Natur, (hvori ligger) en Sæd til Undergang, som først da udvikler sig, naar Liv eller Virksomhed er kommet til den høieste Spidse»¹, og Stein *Bugge* skriver i tidsskriftet *Janus* 1933 nr. 1-3 en artikkelrække med elementer fra Hegel, Schiller og Nietzsche.

Det historiske rids er imidlertid blit større end beregnet; for at bli fyldestgjørende maatte det utvides til en bok for sig. Av proportionshensyn avsluttes derfor denne del av fremstillingen; mulige studerende vil finde supplerende stof i en senere utgivendes bibliografi over Det tragiske.

I det foregaaende er de enkelte forfattere gjengitt saa knapt som det fandtes forenlig med en nogenlunde karakteristik; bare undtagelsesvis har der været tilløp til polemisk kommentar. For at bøte litt paa skyggesiderne ved denne fremgangsmaate vil vi nu ta for os tre nyere forfattere og behandle dem mere indgaaende. Jeg vælger da (blandt snesevis av kandidater) først Theodor *Lipps*, Schiller-linjens sidste større representant, som ensidig legger vegten paa den poetiske «nydelse». Som en egnet motpol sætter jeg Josef *Korner*; som bare ser det objektivt tragiske; den tredie er Johannes *Volkmann*, som arbeider med begge synspunkter og er *forskeren* par excellence. De behandles i kronologisk rækkefølge.

§ 110. Theodor *Lipps* (1851-1914) presenteres av forlaget som «der ruhmlichst bekannte Psychologe und Ästhetiker der Münchener Universität. Er hat sich nicht nur durch seine Lehrtätigkeit, sondern auch durch ausgezeichnete Schriften einen weithin bekannten Namen gemacht. Es sei daher auf seine wertvollen Monographien auf dem Gebiete der Logik-Asthetik-Ethik von neuem aufmerksam gemacht». Av litteraturen faar man ogsaa det indtryk, at Lipps regnes som et av de viktigere navne inden tragisk teori. Da han er en forholdsvis moderne forfatter og dertil hævder synspunkter i skarpeste motsætning til dem som er utviklet i nærværende arbeide, har jeg valgt at ta ham med. Boken² heter «Der Streit über die Tragödie» og er utkommet i Leipzig 1885 som nr* 21 i serien *Beiträge zur Ästhetik*, hg. v. Lipps und Werner. 1915 utkom skriftet i zweite, unveränderte Auflage; men da forfatteren døde i 1914, vet man ikke om han har ønsket at forandre noget eller ikke.

¹ A. H. Winsnes. Niels Treschow, Oslo 1927 s. 92.

² *Lipps* har ogsaa behandlet det tragiske i sin «Ästhetik» I, Hamb. u. Lpz. 1903, kap. 3—6 og 9, II 1906 s. 34 f. samt i *Die Kultur d. Gegenwart*, Berl. u. Lpz. 1907 I, 6 s. 366 f. uten at disse skrifter indeholder noget vesentlig nyt om det tragiske.

Overfor tvilen ved valget av fremgangsmaate har jeg fundet det bedst i dette tilfælde at kommentere forfatterens hovedteser efterhvert som de fremstilles, og plasere indvendinger o.l. der de naturligst melder sig.

*

Straks paa første side møter man en grundlæggende (og derfor ubegrundet?) paastand: Sowenig wie die kiinstlerische Tätigkeit, ebensowenig ist auch unser Kunstgenuss bedingt durch die verstandesmässige Einsicht in die Grunde, auf denen die Wirkung des Kunstwerkes beruht... Die verstandesmässige Einsicht bedingt nicht den Kunstgenuss.

Hvad er det da som betinger kunstnydelsen? Det faar man ikke vite. Aber die *vermeintliche* Einsicht, die *falsche Theorie* vermag ihn empfindlich zu schädigen. Allikevel heter det ovenfor: Wäre es anders ... diirfte kein tragisches Kunstwerk auf eine sichere und bei allen gleichartige Wirkung rechnen. - Men en slik virkning kan altsaa det tragiske kunstverk (og dermed die Tragodie) regne med. Hvorledes kan da virkningen skades av falsk teori? Og *hvis* den er skadet paa denne maate, hvorfor kan den da ikke gjenoprettes ved «rigtig» teori, f.eks. Lipps⁵ egen? Hvilken opgave har «rigtig» teori overhodet? Den er en luksus, siger forfatteren, uten nærmere at definere ordet. Men da er vel ogsaa nedkjæmpelsen av den «falske» teori en luksus, og dermed ogsaa kunstnydelsen. Og hvad saa?

Hvad forf. mener med Grunde, faar man heller ikke vite. Verstandesmässige Einsicht peker mot fortolkningen *aarsaker*, og boken viser at der sigtes til psykologiske aarsaker (f.eks. s. 56 ff.). Hvorledes kan da Einsicht (d.v.s. «rigtig» opfatning) i disse «aarsaker» være uten betydning for virkningen av die kiinstlerische Tätigkeit? Findes der ikke «beregnete virkninger»?

Forf. er opmerksom paa, at die Unsicherheit und Gegensätzlichkeit der Anschauungen iiber den «Grund unseres Vergnügens an tragischen Gegenständen» er stor. Men han gaar ikke med paa nogen Schwanken im Kunstgenuss. Forskjellen i anskuelser av tragedien skyldes forskjellen i livsanskuelser, mener Lipps senere (s. 2 o.a.), og denne tese kan sikkert begrundes. Men hvorfor er det utænkelig, at forfatterne har *oplevet* selve de tragedier forskjellig, som de bygger sin teori paa? Den tese at tragiske kunstverker kan regne med en sikker og hos alle likeartet virkning er jo i strid med al erfaring og kan motbevises ved anvendelse av et enkelt spørgeskema.

Det viser sig snart at forfatteren tar sin luksus meget alvorlig, og særlig gjelder dette die Grunde, auf denen die Wirkung des Kunstwerkes beruht.

Ikke bare at han skriver 80 sider for at begrunde sin egen teori. Men paa side 29 heter det uttrykkelig: Von der Einsicht in (die Verschiedenheit der Betrachtungsweisen) hängt in jedem Falle das Verstandnis des Kunstwerkes in erster Linie ab. S. 59: Obgleich dies alles nicht gesagt zu werden braucht, so ist es doch fiir das Verstandnis des Kunstwerkes grundwesentlich es zu wissen. S. 64: ... das Verstandnis, auf das es beim Kunstwerk ankommt ... wird erhellt durch die Erkenntnis und deutliche Unterscheidung der Grunde, auf denen die Wirkung der Kunstwerke beruht. Eine solche Unterscheidung der Grunde der Wirkung ist es darum, woran uns schliesslich allein gelegen ist. Forfatteren har imidlertid faat en følelse av at ordet Grunde ikke er entydig, og tre linjer nedenfor setter han det derfor i anførselstegn. Erkjendelsen kommer litt sent, s. 64 i en bok paa 80 s. Det er en kjendt taktik dette med anførselstegnene: Man tar dem frem hvergang læseren kan tænkes at ville knurre, — kjære, det er da ikke saa alvorlig ment, la os nu ta det litt gemytlig. Og saa, naar læseren er beroliget, forsvinder vatten i stilhet, og beskedenheten avløses av prætension. I forbindelse med begrepet Strafe har Lipps drevet denne kunst til mesterskap. Endelig s. 65: Der versteht das Kunstwerk schlecht, der immer nur vom Helden zu reden weiss

Den lære, at «Verstandnis» og mangel paa Verstandnis er uten enhver indflydelse paa virkningen av et kunstverk, vil møte sterk motstand. Skulde spørsmålet diskuteres, maatte man først bringe paa det rene, hvad der menes med virkning, en sak som Lipps ikke har ofret et eneste ord paa. Det synes paa forhaand som om tesen lettere lar sig opretholde overfor kunstverker som en skisse, en enkel melodi o.l. end overfor det vidløftige og sterkt komplicerte drama, hvor en mængde ting er nødt til at gaa publikum forbi, hvis det mangler «Verstandnis». Ordet synes forøvrig paa s. 65 at være brukt i en anden betydning end paa s. 29, likesom der paa s. 64 er indført en forskjel mellem «Verstandnis» og «Erkenntnis und deutliche Unterscheidung der Grunde» — to forestillinger som paa s. 1 synes at være identiske.

Ut fra den tese som netop er behandlet hævder nu Lipps at tragedien ikke maa brukes til at illustrere livsanskuelser.¹ Han polemiserer, og som det synes med avgjort held, mot en række teorier av baade «filosofisk» og æstetisk art. Opgjøret skal her ikke refereres. Bare en enkelt omstændighet bør nævnes, fordi den i adskillig grad reducerer polemikens værdi.

i Hvad digteren behøver, er «Kenntnis der Welt und des in ihr Möglichen» (s. 11). Det viser sig senere at Lipps med Kenntnis mener sin egen tolkning.

Lipps opgir aldrig navn paa dem han angriper. Ved en vrimmel av skiftende formler undgaar han konsekvent at røbe sine motstandere; isteden heter det: Wir horen sagen - Es gibt ein Anschauung - Vielleicht meint jemand - So etwa konnte der Vertreter sich vernehmen lassen — Die in Rede stehende Theorie - Die Meinung der Theorie ist nicht oder braucht nicht zu sein - Man hat versucht - Die Meinung mag in Geltung sein o.s.v o.s.v. Følgen er at læseren er avskaaret fra at øve kontrol. Det er Lipps selv som formulerer de enkelte «teorier» og sætter navn paa dem, og han kan da sigte stoffet og arrangere det efter de argumenter han har til raadighet. Naar han saaledes slaar flere forfattere sammen til «diejenige Theorie», saa kan det godt hende at hver enkelt av dem vilde protestert¹ mot den skikkelse «teorien» eller deres egne tanker har faat hos Lipps. Paa sine steder faar man endog en mistanke om, at Lipps bruker den ene forfatter til at slaa den anden ihjel med - fordi de ifølge Lipps begge har forfegtet «eine solche Theorie», mens i virkeligheten den ene ikke kan paalægges noget ansvar for det den anden har skrevet. Det heter saaledes s. 39 (sml. 38) Wo ist das Moment, auf das *fur die Theorie* alles ankommt... et moment, som den citerte forfatter kanskje slet ikke har forfegtet. Lipps kan nemlig tillate sig længere, ordrette citater, hentet fra anonyme syndere og løsrevet fra sin sammenhæng (s. 36, 39 o.s.v.), citater som det vil være et kjæmpearbeide at finde frem i litteraturen.²

Til denne besynderlige form for polemik slutter der sig en dogmatisk og absolutistisk uttryksmaate og et smaaborgerlig, moralistisk aspekt. En liten buket vil være tilstrækkelig: Es gibt eine Stufenordnung dessen, was sein soll (24) - Es gibt keine (hohere) Pflicht (25) - Es gibt eine fiir die Tragodie giiltige Forderung — Es gibt nichts Schoneres und Erhabeneres (71) - der Nichtswiirdige - verabscheuungswert - das mag man misachten - das verdient Tadel — urspriingliche Niedertracht - Siinder - verstockt - dem Låstigen den Riicken kehren oder ihn belehren o.s.v. Videre finder man svære mundfulde av begrepsdannelser uten tegn til definition — gut und bose, heilig, Schuld, gerecht, der vollkommene sittliche Wille, darf

¹ Efterat dette var skrevet, *fandt* jeg en slik protesterende forfatter, nemlig V. *Valentin* i Zeitschr. f. vergl. Lit. gesch. Neue Folge V.

² Pragtfuld er avslutningen s. 69 f.: «Indem man diesen Gegensatz — iibersah» o.s.v. *Saa* enkelt var det altsaa! Hvad *kunde* de saa ikke spart sig av unyttig stræv baade Schiller og Goethe, Schopenhauer og Nietzsche, Hebbel, Hegel, Vischer og Volkelt!!

(die Gottheit) (das gute, das an den besten der Menschen ist) vollig für nichts achten? (16) o.s.v. Forfatteren fremtræder med den præntion, at han skal gjøre ende paa «der Streit über die Tragodie». Og det mener han at opnaa ved at holde sig til tragedien «wie (sie) an sich ist», til den værdi, «den (sie) an sich hat» (6), «wie sie ist» (29), «was es darstellt» (5) bedømme personer og handlinger «nach ihrem eigenen Wert» (59), «genau so wie es uns entgegentritt» (50), — i motsætning til alle de vildfarende med deres Misverstândnisse. Det har ikke et øieblik dæmret for forfatteren, at *alle* teoretikere mener at opfatte tragedien «wie sie ist» og at striden netop gjælder spørgsmaalet was og wie sie ist og hvorledes den skal fortolkes. Forfatterens paaberopte patent paa at ha opdaget «die Tragodie an sich» vil neppe bli anerkjendt. Det hjælper ikke med en aldrig saa flittig bruk av tatsächlich, wirklich, in der Tat, wahrhaftig, Wahrheit og innere Wahrheit (Wahrheit er forøvrig noget som maa bevises, iflg. Lipps s. 24), eigentlich, mit Recht og von Hause aus. Istedenfor at gjøre ende paa striden mellem de 100 er forfatteren kommet til som nr. 101.

Men nu til saken. Hvad forstaar saa Lipps ved tragedien? Ordet brukes i bred almindelighet, som om ingen kan være i tvil om hvad det betegner. «Fassen wir die Tragodie direkt ins Auge» heter det s. 14, og læseren er mer end villig, hvis han bare ante *hvad* han skulde fatte i øiet. En slags definition faar han først senere, men nogen eksempler er nævnt: Richard III, Macbeth, Antigone, Hamlet (Ophelia), Kong Lear (Cordelia), Emilia Galotti. Senere nævnes Othello (Desdemona), Maria Stuart, Faust (Gretchen), Romeo og Julie. Forskjellig fra tragedien er das ernste Schauspiel (66); som eksempel paa et saadant nævnes dog atter Richard III, samt Goethes Iphigenie. Flere arter drama kjender ikke Lipps i dette skrift, og man savner derfor oplysning om, hvorledes han vil stille sig til en lang række skuespil, som traditionen kalder tragedier, men som passer hverken i kategorien Tragodie eller i Ernstes Schauspiel: Schiller/Hebbels Demetrius, Shakespeares Krønikespil, Schillers Wallenstein, Grillparzers Ahnfrau, Otto Ludwigs Erbforster, Hebbels Judith, Strindberg i sin almindelighet og flere stykker av Ibsen (Solness, Rubek) og mange andre. Dette forhold begrænser anvendeligheten av forfatterens betragtninger. Man faar da nøie sig med at spørge hvorledes hans resultater forholder sig til de skuespil de er bygget over. Vi vil først fremstille hans teser saa kort som mulig.

Ifølge Lipps er tragedien en variant av det tragiske kunstverk, nemlig den dramatiske variant (s. 13, 50, 51). Hvad som bestemmer «das Kunstwerk» siges der ingenting om, men det har «nur die Schönheit zum Zweck» (s. 42) hvad man med samme ret kan si om en forfængelig kvinde. Derimot redegjør

forfatteren indgaaende for, hvad det er som, ikke efter *hans* mening, men objektivt, wirklich, eigentlich, wahrhaftig og in der Tat gjør kunstverket tragisk. Gjør *de* kunstverker tragiske, som anføres til eksempel. Og dermed forutsætter Lipps uten videre at betraktningen gjælder for «die Tragodie» overhodet, noget som naturligvis slaar til hvis die Tragodie bestemmes efter betraktningen. Men isaafald utestænges som nævnt en stor del av hvad man traditionelt kalder den tragiske digtning, og *det har* sikkert ikke været forfatterens mening. Paastanden om at en række «tragedier» utelukkes kan først senere begrundes, naar vi har forfatterens synsmaate paa det rene.

Hvad der efter Lipps gjør kunstverket tragisk, er den egenskap at det gir tragischer Genuss. Hvori bestaar saa den tragiske nydelse? I betraktningens løp fremkommer endel forskjellige svar som forfatteren paa bokens to sidste sider slaar sammen, uten at det dog lykkes ham at skape nogen egentlig syntese. Først erklærer han kategorisk paa side 41: ... das vorhandene und von uns mitempfundene Leiden ist in der Tragodie, wie bei jeder Tragik, *der Grund* {uth. her) unseres Genusses. Overensstemmende hermed s. 45: In der Tat nun ist das Mitleid *die Empfindung*, die angesichts *W#* tragischen Objektes sich in uns einstellt. (Her er man rigtignok i tvil om, hvorvidt «tragisk objekt» er bestemt ved hjælp av Mitleid eller omvendt.) Es fragt sich nur, ob das Mitleid zur Bezeichnung jeder, auch der höchsten Art tragischer Empfindung (= Genuss?) *genüen* kann. Udmerket, men da siger man ikke *die* Empfindung, men eine der Empfindungen el.l. Stedet viser ogsaa at Lipps regner med flere, lavere og høiere arter av tragische Empfindung. Det viser sig at det han her hentyder til er forskjellen mellem ikke-dramatisk og dramatisk tragik, hvorom senere. At das Mitleid ikke bare nicht geniigt, men endog kan komme helt ut av betraktning, ser man paa s. 59:... die von uns zugestandene, nicht-egoistische (ogsaa kaldet sittliche) Schadenfreude ... ist nicht nur (beim Genuss der Tragodie) beteiligt, sondern sie macht das Wesen des Genusses aus. Skadefryden opfattes av folk flest som nærmest det motsatte av medlidenhet, og slik beskrives den ogsaa av Lipps s. 55 ff. I henseende til medlidenhet er der ikke gjort nogensomhelst forskjell paa egoistische og nicht-egoistische Schadenfreude. Paa den anden side igjen synes det uforenlig med begrepet skadefryd, naar det heter s. 55: ... das macht hier wie überall den Genuss am Leiden, dass in dem Leiden ein positiv wertvolles der Persönlichkeit zutage kommt, (nemlig) die Stimme des Gewissens und der Wahrheit. Men *den* nydelse skulde jo være endnu sterkere naar personligheten ikke engang *behøvet* lidelsens paamindelse. Heller ikke her tar forfatteren noget forbehold, men uttrykker sig i bred

almindelighet, taler om «das Wesen des Genusses bei der Tragodie». Man skulde derfor tro han fik en smule schok naar han kom til slike stykker som Othello (Desdemona) og Antigone, hvor alt snak om skadefryd maa være den rene vildskap. Men Lipps er ikke det spor forknytt, han lager bare en ny Gattung der Tragodie uten Schadenfreude (s. 63).

Wir konnten danach überhaupt Tragodien des Übels und Tragodien des Bösen unterscheiden und die beiden als die zwei Hauptgattungen der Tragodie einander gegenüberstellen. (Dette maa ikke opfattes slik, heter det straks nedenfor, at man kunde skjelne mellem Tragodien des Übels og Tragodien des Bösen og stille dem overfor hverandre som de to hovedarter av tragedie. Det maa opfattes ganske anderledes, nemlig slik at der i *samme* tragedie kan forekomme baade ytre onder og daarlig samvittighet.) De to arter tragedie har nemlig det væsentlige fælles: das Grundtema ist bei ihnen allen eines und dasselbe. Es ist die Macht, nämlich die *innere* Macht des guten. Vi maa altsaa finde ut hvad der skjuler sig bak denne betegnelse.

Og det er slet ikke nogen enkel sak. Ved ikke-dramatisk tragik greier det sig med «Wert der Persönlichkeit»; ved Laokoongruppen (s. 47) som er tragisk iflg. s. 48, nyder man die Kraft und Tiichtigkeit der Persönlichkeit, slik den kommer zur Geltung in diesem Kampfe gegen das Leiden. (Man forbauses over at ordet Persönlichkeit er brukt i forbindelse med en elementær fysisk kamp mot slanger.) Anderledes ved dramatisk tragik (s. 50, 51,75), som gir tragische Empfindung paa et høiere trin, og hvor den tragiske «skikkelse» blir «helt» (s. 50). 1st der tragische Genuss, wie wir ihn jetzt kennen gelernt haben, noch blosses Mitleid?... Sicher ist, dass wir uns von dem, was wir damals zunächst so nannten, weit entfernt haben. Mitleid war uns das schmerzlich freudige Bewusstsein vom Werte eines Lebendigen, das leidet¹, abgesehen noch von dem spezifischen, im höchsten Masse sittlichen Werte, den ein leidender und sein Leiden gewinnt, indem sich in ihm in bestimmter Art das Gute als innerlich siegende Macht erweist.² Skal der

1 Pflanzen er lebendig i forhold til stenen (s. 3 og 48), men leblos i forhold til mennesket (s. 44). Stenen er «die durch Entziehung der Wärme erstarrte Natur» (!)

2 Hvorfor man ikke kan nyde «sittlicher Wert» ved ikke-dramatisk tragik, og hvorfor dramatisk tragik ikke bare kan vise «menschlicher Wert» — forblir en gaade. Dersom lidelsen kommer først (altsaa uten at være foranlediget ved nogen «bedeutsames Wollen und Handeln» s. 51) og den viser sig at vække heltens slumrende (f.eks. «sittliche») kvalifikation, da dækkes skemaet s. 78 t. aldeles, og hvorfor er det saa ikke fulldog tragik?

bli mening i sætningen, maa das Gute her opfattes som das sittlich Gute, altsaa som en moralsk (d.e. socialmoralisk) værdi. Ved moralsk værdi forstaar baade etikere og folk flest viljen til at realisere et moralsk ideal i strid med konkurrerende tilskyndelser. Slik maa man ogsaa opfatte Lipps ved antitetisk fortolkning av s. 18: «Das Bose aber ist einzig im Innern der Personlichkeit als deren boser Wille»: das Gute ist einzig im Innern der Personlichkeit als deren guter Wille. Og s. 69: (In der Tragodie) ist das Gute, ich meine das personlich oder(?) sittlich Gute, ... der Gegenstand des Genusses. Likesaa s. 70: (Die ganze Bedeutung des Konfliktes in der Tragodie beruht darauf) durch sein Vorhandensein und das daraus entspringende Leiden unmittelbar ein sittlich Schones zu vergegenwärtigen.¹ Man maa videre anta at «die sittliche Weltordnung, die Idee, das Recht» paa s. **61** dækker samme forestilling. Sittlich gut er altsaa lik sittlich schon, likesom kunstverket bare hadde die Schonheit til Zweck. Allikevel heter det s. 71 das Schone **und** Gute; her finder man ogsaa «Schonerer und Erhabenerer», et ord som ogsaa tidligere har forekommet, og virker halvt som synonym, halvt som noget fra die Schonheit forskjellig. At erhaben ikke altid er sittlich, fremgaar av s. 42, hvor der staar sittlich erhaben, en sammensætning som ellers ikke var nødvendig. Den smule uro som er vaaknet i læseren ved denne tilfældige ordbruk, gaar paa s. 42 over i første stadium av forvirring. Her heter det: Die Kraft und das gewaltige Mass sittlicher Leidenschaft(l) in Antigone gefällt; und auch Richards III frevelhafter Trotz besitzt, soweit darin ausserordentliche Kraft menschlichen Willens und Könnens, ungeheure Energie der Betätigung einer Personlichkeit zutage tritt, Wert, ästhetischen und, wenn man das Wort sittlich nicht ungehörlich (?) enge nimmt, sittlichen Wert. Was ihn uns verabscheuungswert macht, ist nicht diese Kraft, sondern dass sie nicht eingedämmt und in Dienst genommen ist von Regungen und Leidenschaften hoherer, menschlicherer Art. Damit ist doch die Schonheit und Erhabenheit nicht aufgehoben, die dieser Kraft als solcher eignet. For etikere og folk flest ligger den sædelige (sittliche) kvalitet ved die Betätigung einer Personlichkeit netop i det at den blir eingedämmt und in Dienst genommen av høiere kulturelle hensyn. At bruke ordet sittlich i forbindelse med den rene drift, den helt ubearbejdede naturkraft, hører ingensteds hjemme i etisk tradition, er uten enhver forstaaelig mening og medfører et uhjælpelig rot i de hithørende forestillinger. («Das beweist nur, welche Begriffsverwirrende

Macht die einmal feststehende Theorie besitzt» (72) - her den mani for ordet sittlich som paa liv og død skal ha det med selv hvor det ingenting har at gjøre.) Man fristes til at spørge om Lipps overhodet kjender æstetiske værdier som ikke er sittlich.

Den sæk som heter «die Innere Macht des Guten» er saaledes allerede revnet, og det er bare for fuldstændighets skyld at vi endnu skal se paa nogen skarpe hjørner som stikker ut gjennom strien. At sittlich ikke er det samme som gut, fremgaar av s. 52: «Gut» ist ja gar nicht das einzelne auf den Vollzug einer Handlung gerichtete Wollen als solches, erst recht nicht das Handeln an und fiir sich, sondern beides ist gut, sofern ihm ein gutes Motiv, ein Gutes der Gesinnung, des Charakters, kurz der Personlichkeit zugrunde liegt, sml. s. 20. Og noget slikt er der jo ikke tale om hos Richard III; han er altsaa sittlich uten at være gut (jfr. s. 66). - Men saa staar det vel ialfald fast at beides ist gut, sofern ihm ein gutes Motiv o.s.v. zugrunde liegt. Nei, desværre; paa s. 24 vippes man atter av pinden: Ein Inhalt meines Wollens mag an sich(?) gut sein, aber er widerstreitet einem hoheren sittlichen Zweck, dann ist mein Wollen doch bose.

Sittlich er lik nicht-egoistisch s. 55, unegoistisch s. 60. Men Laokoon har «ein Recht» til at slaas for livet (50), og det at han henger ved livet er wedder gleichgiiltig noch tadelnswert, sondern schon(!).¹ Og Antigone har endog sin «gutes Recht» (der er altsaa grader) til at iro paa(?) livet (49). Endog smerten er «berechtigt» s. 40 og 49. Romeos elskov er «edle Leidenschaft» og bringer «edler Schmerz» (og der er ikke tat noget forbehold for Julias vedkommende), men Gretchens hengivelse til Faust er bose og vækker sittliche Schadenfreude hos Lipps (64 f.). Man anser jo gjerne en slik Betätigung der Personlichkeit som natiirlich. Og hvad der er uns alien natiirlich, er iflg. s. 41 eben damit wohl berechtigt. Endog das Streben nach Erhohung des Gefuhls eigenen Konnens und eigener Macht er jedem Menschen natiirlich und (eben damit?) wohlberechtigt. (Selve meningene er uklar. Slik jeg forstaar Lipps' etik, er denne stræben berettiget, d.v.s. den kan frit utfolde sig, saafremt den ikke kolliderer med en høiere sædelig Zweck. Men hvis den ikke kolliderer, saa behøver den ingen «berettigelse» for at kunne utfolde sig, for da er den etisk irrelevant.) — Selbstvertrauen, Vertrauen auf eigene Kraft, ist gut s. 22. Wert er forskjellig fra sittlicher Wert

i Jfr. s. 42: Schon motsat verabscheuungswert. Lucretia Borgia skal efter traditionen ha været **baade** schon og «verabscheuungswert».

st 75. Måssigung er die höchste Tugend für den Alltagsmenschen, men ikke for den tragiske helt; hvis en æstetiker (Goethe?) bebreider helten mangel paa Måssigung, er han forvirret av sin teori (s. 71 f., jfr. s. 23 f.). Allikevel er det netop mangelen paa Måssigung som er das Bose hos Macbeth og Richard III - hvad menes der ellers med «eingedämmt» s. 42? Og hvad er det «der absolut vollkommene Wille» s. 17 forlanger av os, hvis det ikke er Måssigung? Og hvori bestaar der innere Sieg des Guten, om ikke i dette, at helten indser nødvendigheten av Måssigung? Det er nok snarere Lipps som her er forvirret av sin teori. Sammenblandingen av sittlich og ästhetisch har nemlig ført ham i det dilemma, at die Måssigung er dramatisk ubrukbar, mens den samtidig har utvilsom «sittlicher Wert».

Vi kan nu ikke længer opholde os ved detaljer paa dette punkt. Som avslutning skal bemerkes, at mens forfatteren paa s. 42 og andetsteds, som vi har set, tvinger rent «æstetiske» fænomener ind i kategorien sittlich, saa finder man omvendt paa s. 53 og 70 den tese, at hvad der er sittlich, det er ogsaa ästhetisch (f.eks. at jeg undlater at snyte staten for skat?). Dermed er det da lykkes forfatteren at etablere et avrundet kaos paa dette punkt.

Men kanske blir alting klarere naar vi vender os til «die Macht, nämlich die innere Macht» des Guten, s. 63 o.a. Med størst forsigtighet uttrykkes tanken s. 69: (In der Tragodie) handelt es sich um das *Dasein* des Guten ... Denne tilbakeholdenhet skyldes nok Richard Ills farlige nærhet; længer end til «kommt zur Geltung» vaager forfatteren sig ikke s. 68. Men saasnat Richard III er vel fra haanden, blir Lipps modigere, og nu heter det stadig «die innere *Macht* des Guten» (55, 60, 61, 62, 78). Tilslut forsvinder betænkeligheterne helt, og Lipps tar sit ønskemaal i besiddelse: der *Sieg* Åts Guten (72, 75). Eine sonderbare Erschleichung! utbryter man med side 4. Hvor der altfor tydelig *ikke* er nogen Sieg tilstede, f.eks. hos Richard III, der trøster forfatteren sig med at «das Gute *vermag* auch noch in einer solchen Persönlichkeit den Sieg davonzutragen» s. 67. («Es ist schlimm, wenn eine der Kunst fremde Theorie, eine Welt- oder Lebensauffassung, wie sie der «Philosoph» aus der Betrachtung der Wirklichkeit gewonnen oder in seinen Mussestunden erträumt hat, dem Kunstwerk untergeschoben und dies zum Mittel gemacht wird, jene Welt- oder Lebensauffassung zu verkiindigen oder zu bestätigen!» (s. 2).)

Nu kan der vel neppe være tvil om, at mangen idyl og mangt et forløp som Lipps ikke vilde kaldt tragisk (man tænke f.eks. paa et langt liv i «det godes» tjeneste, hvor den bestandige forsagelse trods sin egenskap av beundringsverdige præstation allikevel ikke naar lidelsens intensitet) at et slikt forløp i

langt høiere grad vilde gi os indtryk av die Macht des Guten in einer Personlichkeit (78), end Macbeth og Richard III. Denne indvending har Lipps ikke forebygget ved sine formuleringer, men han har paa en maate listet sig forbi den. Det godes magt faar nemlig bare lov til at vise sig i forbindelse med Leid. Nogen anden godhet har vi ikke interesse av. Hvorfor ikke? Lipps svarer her med en av bokens besynderligste Wahrheiten. Sit kraftigste uttryk har den fundet s. 48: Das Leiden, meinten wir, lasse die Personlichkeit offenbar werden. Das tut auch die Freude, der Jubel, das Lachen. «Sage mir, woriiber du lachst, und ich will dir sagen, wer du bist.» Doch mehr als dies alles(?) tut es der Schmerz. Nichts lässt so sehr ins Innerste der Personlichkeit, in den eigentlichen Kern ihres Wesens(?) blicken, als die Schmerzempfindung; so wie wir in die Pflanze einschneiden, vielleicht sie zerstören müssen, um ihr innerstes Leben(?) zu sehen. Noget tydeligere heter det s. 43: Die zufigung des Schmerzes ist Schädigung, Vergewaltigung, kurz, Negation des Lebens (lægens indgrep?); die Empfindung desselben aber ist(?) Reaktion des Lebendigen gegen die Schädigung und Vergewaltigung, also Lebensbetätigung, Lebensoffenbarung. In der Kraft und Eigenart dieser Reaktion zeigt sich die Kraft und Art des geschädigten Lebens. Je intensiver, mannigfaltiger und feiner diese Reaktion, also (??) die Schmerzempfindung bei einem Wesen ist, ein um so energischeres, reicheres und zarteres Leben offenbart sich darin.

Som tesen her er uttrykt, synes det næsten overflødig at imøtegaa den. Bare nogen centrale punkter skal nævnes, iøvrig henvises til dette arbeides § 19 og det der citerte. For det første skulde det være unødvendig overfor en fagpsykolog at minde om, at Empfindung og Reaktion ikke er ett og det samme, og at reaktionen paa en og samme Empfindung varierer allerede med de forskjellige tider i døgnet. For det andet kan samme Reaktion være følge av høist forskjellige Empfindungen hos folk av høist forskjellig sittlicher Wert. Videre vet enhver av egen erfaring, at mange mennesker behøver medgang for at deres værdifuldeste sider skal komme til utfoldelse. I «Kongsemnerne» siger Fru Ragnhild om Skule: Han *maa* have magten. Alt godt i ham vil gro og blomstre, faar han den. Man vet ogsaa at lidelsen, f.eks. fattigdommen, har en utpræget evne til at dræpe det kulturelt værdifulde hos et menneske og samtidig utvikle dets daarligste tendenser. Hvad vilde Lipps kalde et drama hvor en slik utvikling foregik? Hans egen Gretchen blir jo av lidelsen drevet til barnemord! Henvisningen til planten som blir dissekert kan umulig ha nogen illustrerende værdi naar det gjælder et menneskes personlighet; fuldt saa enkel er «lidelsens psykologi» nok ikke. Skal planten absolut med, ligger det nærmest at tænke, at dersom planten blir skadet under veksten,

kommer der hverken blomst eller frugt, et resultat som er det motsatte av det som skulde dokumenteres. Tesen er fremsat for fuld musik, uten tegn til forbehold: Nichts lässt so sehr ins Innerste der Personlichkeit blicken, als die Schmerzempfindung - hvilke udødelige timer maa ikke hr. Lipps tandlæge ha oplevet! Tanken er, som det heter s. 73, schlecht ausgedrückt oder leere Schwärmerei. Etterpaa kommer betænkeligheterne; **kann** offenbar werden s. 4 6. En reservation kommers. 48:... es ist wesentlich, **was** die Empfindung des Schmerzes erweckt. Dette forbehold, især slik som det er utnyttet av Lipps, er imidlertid langt fra tilstrækkelig til at gi paastanden holdbarhet; der maa ganske anderledes kraftige beskjæringer til, som vi straks skal se. Forøvrig er Lipps flere steder kommet i skade for at uttrykke sig i strid med tesen: Laokoons fysiske kraft, som kommer tilsyne i kampen med slangerne, fortæller ingenting om hans «Kern der Personlichkeit», det som har bevaret hans navn i historien, nemlig hans fædrelandskjærlighet. Antigone viser edle Leidenschaft **før** hun rammes av nogen lidelse; etterpaa er hun bare «jung und hoffend» (49). Um dieses edlen Strebens willen untergeht... (51) den ædle stræben har man altsaa allerede været vidne til, naar lidelsen kommer. Paa s. 66 optræder Richmonds **Lichtgestalt**, som er blit **forherliget** ved sin seier over Richard III. Denne er bare den mørke bakgrund, mot hvilken Richmond sig glänzender abhebt. Altsaa uten spor av smerte for Richmonds vedkommende.

Det er da heller ikke lidelsen som vanligvis vækker et menneskes kvalifikationer til høieste virksomhet, men (naar betingelserne ellers er tilstede) faren, trudselen, paakjendingen, opgaven. En fegter kan vise sin høieste kunst i kamp mot en jevnbyrdig motstander, og kampen har været en fest for dem begge. Naar den ene er saaret, lider han, og hans fegteevne er nedsat eller borte. Dernæst maa paakjendingen være av den art, at den gir individet anledning til at vise sin styrke, at den engagerer hans faculté maitresse», hvad nu denne end maatte bestaa i. **Taleren** overfor en fiendtlig forsamling, men ikke i havsnød; **sjømanden** i havsnød, men ikke paa talerstolen.

Dersom det virkelig forholdt sig slik, at lidelsen lot os nyde die Macht des Guten in einer Personlichkeit, saa var det ikke nødvendig med tilføielsen s. 79: «wie sie im Leiden Zutage tritt». Allikevel har Lipps her rørt ved en vigtig ting i «tragedien». Man kan gi ham ret i, at tap og ødelæggelse av værdier bringer (eller bedre: er egnet til at bringe) disse værdier tydeligere frem for ens bevissthet og belægge ens forhold til dem med en sterkere følelsesbetoning. Men det behøver ikke at gaa slik. I Grillparzers Jiidin von Toledo er kongens svakhet overfor jødinden borte i det øieblik han ser hende som lik.

Men om tesen saaledes ikke kan siges at gjælde universelt, saa kunde det jo hænde den slog til i de skuespil Lipps har anført som eksempler, i første række Antigone, Romeo, Macbeth, Othello, Faust. Kommer der i disse stykker paa grund av lidelsen tilsyne en innere Macht des Guten, og er det denne magts tilsynekomst som gir stykkerne «æstetisk» værdi?

Magten viser sig paa forskjellige maater, heter det s. 63. In Antigone ... *bewährt sich* die Macht des Guten angesichts des Leidens; in Romeo *erweist* sie sich im Leiden. In Macbeth endlich kommt sie erst im Leiden zur Wirksamkeit. Antigone og Romeo kaldes Schicksalstragodien eller Tragodien des Ubels, mens Macbeth kaldes Charaktertragodie eller Tragodie des Bosen. Sondringen har bl.a. den betydning, at saavel «das Leid» som «die innere Macht des Guten» faar to helt forskjellige betydninger. I Tragodien des Bosen blir das Gute og das Leid identiske, nemlig «die Stimme des Gewissens under der Wahrheit» (55, 61). Helten blir «straffet» (53) for sine forbrydelser med - das Gute. Formelen, som skal binde de forskjellige stykker sammen til kategorien tragedie, blir dermed temmelig tyndslitt.

Hvad nu først Antigone angaar, saa skjønner jeg ikke meningen med dette at «die Macht des Guten» (die edle Leidenschaft) «*bewährt sich*». Den har jo allerede realisert sig i en handling som ikke længer staar til at ændre. Og det kan ikke være *dette* forhold Lipps sigter til med «*bewährt sich*», for isaafald kommer han i strid med s. 68 f. Her sondres mellem Tragodie og Ernstes Schauspiel (som om tragedien *ikke* er et alvorlig skuespil!) paa følgende maate (en sontring Lipps er blit tvunget til at foreta fordi Richard III ikke vilde ind i skemaet for tragedien):

In der Tragodie ... ist das Gute ... *an sich* der Gegenstand des Genusses, hier (beim ernsten Schauspiel) das Gute mit Rücksicht auf die Verwirklichung seiner Zwecke. At her virkelig er en selvmotsigelse tilstede synes at fremgaa av s. 49: Antigone ... hat ja ihr Ziel, die Erfüllung der Liebespflicht an ihrem Bruder, erreicht, jfr. s. 53. Her er praktisk talt samme sontring foretat mellem to arter tragedie. Ogsaa om Emilia Galotti heter det at hun vollbringt, was sie will, s. 23. Det samme gjælder Maria Stuart, men mens Antigones og Emilia Galottis Wollen und Handeln er gut, er Marias bose. Følgelig (!) er de to første skjæbnetragedier, mens Maria Stuart er karaktertragedie. (I le Cid er der ingen boses Wollen, men er der andre end Lipps som av den grund vil kalde stykket en skjæbnetragedie i modsætning til en karaktertragedie?) Nødvendigheten av slike sælsomme sontringer bortfalder hvis man indfører begrepene ytre og indre motmagt.

In Romeo erweist sie (die innere Macht des Guten = den erotische kjærlighet) sich im Leiden. Ganske visst, men den hadde jo ogsaa vist sig saavidt kraftig^r der kom nogen lidelse (forvisningen? budet om Julias død?), at lidelsen vel kan siges at bekræfite, men ikke utdype vort indtryk av Romeos kjærlighet. Vi har møtet paa festen, havescenen, Romeo hos Lorenzo, Julias utaalmødighet, brudenatten med alba, Julia hos Lorenzo - vi har hørt at begge er rede til døden snarere end til at opgi den anden, og vi tror dem. Men Lipps har endnu ikke faat nok; som en værre Thomas *vil han se blod* før han tror. Men selvmordene fortæller vel i grunden mere om den affektive styrke i øieblikket, næret som den er av alleslags oprivende begivenheter saa de elskende knapt nok er tilregnelige i handlingsøieblikket, end om kjærlighetens evne til at være og bli en byggende kraft i et langt liv. Og med en association fra Kjærlighedens Komædie vil man vel snarere sætte «die innere Macht des Guten», «das sittlich Schone» o.s.v. i forbindelse med Guldstads end med Falks kjærlighet. Det er det *poetisk* henrykkende, men fuldkommen a-moralske ved Romeos og Julies kjærlighet som blir saa sterkt fremhævet ved selvmordene, langt sterkere end ved en guldbryllupsscene, hvor Julie takker Romeo fordi han har holdt ut med hende i kraft av die innere Macht des Guten. Denne magt hadde i en slik scene feiret en større triumf, men *publikum* hadde neppe indfundet sig.

Heller ikke ved Desdemona (s. 46) kan jeg se hvorledes der er nogen innere Macht des Guten som seirer over das Ubel. («In dieser Unbestimmtheit muss die Frage abgewiesen werden» (69).) *Hvori bestaar* das Gute hos Desdemona? I hendes blide natur? I forbønnen for Cassio? I kjærligheten til Othello? Det er viktig at faa dette præcisert. Er ikke alt sammen «gut»? Hun aner nok at der er et eller andet «Ubel» under opseiling, men hvad det er, vet hun ikke før manden kvæler hende. Da bedyrer hun sin uskyld og ber for sit liv - hvad andet har hun at gjøre? Nødop og fysisk forsvar er like faafængt. Hvor er det da Lipps kan finde noget, som med rimelighet dækkes av ordene Betätigung der Macht des Guten gegen das Ubel? For det er vel meningen at Desdemona skal vise Tragik des Ubels?

Men kanske gaar det bedre ved Tragodien des Bosen: In Macbeth kommt sie (die innere Macht des Guten) erst im Leiden zur Wirksamkeit (69).

Ved Macbeths «gode sider» tænkte vel Shakespeare, og de fleste læsere tøed ham, paa Macbeths tapperhet og troskap *før* forræderiet, egenskaper kongen belønner ved at utnævne ham til Than av Cawdor i forræderens sted. *Dengang* kom das Gute seiner Gesinnung zur Wirksamkeit, nemlig mot Duncans fiender, mot das Ubel, saa det var ikke nødvendig at gjøre

ham til forræder først for at han siden eventuelt skulde indrømme kongetroskapens verdi i anger. Lipps medgir at Macbeth ikke er befængt med «ursprungliche Niedertracht»(?) (s. 72), men den *særstilling som god vasal*, digteren tildeler ham i første akt, har for Lipps bare den opgave at forklare, hvorfor Macbeth senere faar daarlig samvittighet. Shakespeares mening er, slik jeg forstaar teksten, den: Selv en *saa god* mand kan ligge under for ærgjerrighetens dæmon. Det er saaledes *ikke* det «onde» som sættes ind for at gi det «gode» relief, men det «gode» som er sat ind for at gi det «onde» relief og dimension. Efter denne opfatning er Macbeth snarere en digtning om det godes *avmagt*.

Hvad forstaar ellers Lipps ved «magt»? Kan ordet overhodet brukes i anden mening end den: kraft til at sette en tendens igjennem overfor motstand? Det dreier sig her om en *indre* motstand, om eine bose Leidenschaft, altsaa eine innere Macht *des Bosen*. Das Bose ist einzig im Innern der Personlichkeit als deren boser Wille (s. 18) (Leidenschaft = Wille?). Det «gode» var at finde i *motiverne*; det «gode» skal altsaa hos Macbeth i *motiverne* ha magt over det «onde». Dette kan efter den eneste kjendte sprogbruk saavel i Tyskland som i Norge bety bare en eneste ting, nemlig at det «gode» motiv seirer, trænger det «onde» tilside og sætter sig igjennem i *handling*. Derimot behøver ikke denne handling at ha sukses i den ytre verden.¹ Iethvertfald maa det gode motiv hævde sig saa sterkt, at der opstaar en konflikt, en handlingsblokada i det splittede sind. Greier ikke det gode motiv dette, saa er det *avmægtig* overfor de onde motiver. Enhver anden fortolkning er i bedste fald sofisteri.

Nu vet vi andetstedsfra i boken at Lipps med «das Gute» mener Macbeths «daarlige samvittighet», die Stimme des Gewissens und der Wahrheit. Men for det første staar der ingenting om Gewissen i Macbeth; bare om skræk for gjenfærd og frygt for hevn. Dog, vi lar dette spørsmal falde og gaar med paa ad hoc at gjenfærdene er skapt av den daarlige samvittighet. Da vilde - for det andet — denne samvittighet ha gjort et langt kraftigere indtryk om Macbeth frivillig hadde nedlagt sin uretmæssig vundne magt, gjort bod og tat sin straf. Dersom det hadde været digterens hensigt («die Tragodie will —») at la os nyde samvittighetens Dasein, Macht und Sieg, saa kunde han latt os oppleve hvad det kostet Macbeth at ta et slikt skridt. Lipps er utvilsomt av

i Men det er heller ikke en slik ytre sukses man vilde forstaa ved «Erfolg des Guten» (69). For det er ikke motivet som da har Erfolg, men den a-moralske, tekniske indsats som tjener motivet og hvis effektivitet er uten nødvendig sammenheng med motivets moralske kvalitet.

dem som hævder, at seieren over sig selv er den største seier man kan vinde. Isteden sker det stik motsatte. Hvorledes greier forfatteren den? Paa s. 60 og 61 beskriver han, hvad der efter hans mening foregaar i stykker «av samme art» (63) som Macbeth og Richard III. I stykkerne er der ingen av heltene som «anerkjender og bøier sig for det godes magt». Alle tragische Helden, heter det s. 23, sie beugen sich nicht vor solcher Macht, d.v.s. die Macht des Schicksals. Og det er netop denne Schicksal som efter s. 66 das Gute in ihnen zum Siege bringt. Paa s. 23 hadde Lipps i en polemik bruk for at helten *ikke* skulde bøie sig for «die siegende Allgewalt der Idee». Men nu, s. 60 og 62, dreier det sig om hans egen «idé», die innere Macht des Guten, og da gjælder det at helten bøier sig. Lipps lager derfor en merkværdig kombination av anerkjende og ikke anerkjende. Endlich ist auch hier wesentlich, dass eben *derjenige* zur Anerkennung der sittlichen Forderungen (hvilke?) sich gezwungen sieht, der mit aller Gewalt sich dagegen *straubte* und vielleicht bis zuletzt sich dagegen sträubt. Je mehr er sich sträubt, um so mehr kommt die innere Macht des Guten in jenem Zwang (hvilken?) der Anerkennung zutage. De tragisk virksomste skikkelser er (62) die *Helden* der bosen Leidenschaft, diejenigen, die alles an ihre Leidenschaft setzen und schliesslich *knirschend* die sittliche Weltordnung (hvilken?) anerkennen, aber doch eben sie anerkennen. Nur wo das Bose ein gewaltiges ist, bedarf es einer gewaltigen sittlichen¹ Macht um es zubrechen, erst wenn es den ganzen Menschen (= den Willen s. 18 og 53? = die bose Leidenschaft s. 61 o.a.?) beherrscht, so dass er ohne die Verwirklichung des bosen Wollens nicht leben kann, zeigt sich die sittliche Macht (d.v.s.?) die trotzdem sich Anerkennung (d.v.s.?) verschafft, in ihrer *vollen* Grosse.²

¹ Macbeth spørger der bare om vaabenmagt.

² Man merke sig, at naar Lipps fordrer dimensioner i ondskaben, er det ene og alene for at det godes magt skal faa en værdig motstander (et synspunkt som imidlertid ødelægges s. 67). Der er ikke et øieblik tale om nogen rent *poetisk* nydelse av det *prafffulde*, det næsten paralyserende ved Richard Ills fremfærd. Lipps kommer derfor i strid med vanlig opfatning av slutscenen i stykker som Richard III og Macbeth. Den dødsforagt, det heltemod, eller hvad man vil kalde det, som hovedpersonen utviser in extremis rebus, opleves vel av de fleste, baade teoretikere og lægmænd, som noget poetisk værdifuldt. Heltene var dog *hele* i sin karakter og færd; en død som denne gjør avslutningen sublim. Samtidig kaster den et poetisk forsonende skjær over veien de gik, gir dem en slags poetisk ret til at gaa den. For Lipps er en slik holdning i undergangen bare en sidste forhærdelse, et sidste forgjæves (?) forsøk paa at kvæle «det godes røst» som ifølge forf. roper stadig sterkere i dem; de er «verstockt» (^{s*} 54)- En slik opfatning tør betegnes som mere teologisk end dramaturgisk; den spør mere efter troens behov end efter dens vilkaar i erfaringen.

Dann wird aber das böse Wollen sich zu behaupten suchen müssen bis zum Ende. Der Held wird kämpfen und kämpfend untergehen. Allikevel kjæmper han — zuletzt vergeblich.' Hvor Lipps mener at finde denne «Anerkennung» i Macbeth og Richard III, de to skuespil han særlig har hat for øie, er mig en gaade. Jeg har læst igjennem stykkerne med den sterkeste vilje til at opspore selv den mindste antydning til en slik anerkjendelse, til at Macbeth «sich innerlich gestraft weiss» (54), men uten resultat. Hans indre uro gjælder ene og alene besøk av gjenfærd (som han kan vente hevn av), muligheten for attentat og tap av kronen. Ikke med en stavelse nævnes eller røbes «moralske» hensyn av den art Lipps maa antas at ha hat for øie. (Definitioner mangler helt, men ideologien peker mot kristendommen.) Richard III har en daarlig nat foran slaget i femte akt, og det er rigtig nok at han føler sig ensom og forladt og *i formen* kalder sig selv en skurk, meneder og morder. Men disse anfegtelser er ikke av «moralsk» natur i Lipps' forstand, eller uttryk for «eine Macht des Guten». Richard angrer ikke at han har været «ond», men at han har været *dum*. Hvad der plager ham er utelukkende frafaldet og utsigten til nederlag og død. Med et vundet slag hadde alle skrupler været borte, og kongen vilde ha hengit sig til hevners raffinement. Med s. 14 tænker man uvilkaarlig: Diese Behauptung notigt den Vertreter unserer Theorie, iiberall an den tragischen Helden eine «Anerkennung der inneren Macht des Guten» aufzusuchen. Es gelingt ihm denn auch iiberall etwas zu finden, dem er diesen Namen glaubt geben zu dürfen. Og i erindringen om s. 10: Man geht ins Theater, um sich seiner glücklich gewonnenen Anschauung zu freuen. Stimmt damit das aufgeführte Stück iiberein, oder lässt es sich so umdeuten, dass es damit iibereinzustimmen scheint, dann freut man sich ... Man sucht die Lösung in etwas, von dem der Asthetiker allerlei wissen mag, das Kunstwerk aber nichts weiss (70).

Mon ikke de syner og angster som hjemsøker Macbeth maa til for at gjøre ham nogenlunde livsmulig — en egenskap ogsaa Lipps forlanger av helten s. 8, 11, 34. En mand som begik Macbeths handlinger uten tegn til skrupler eller tømmermænd vilde neppe været dramatisk fordøielig. Og hvordan er det med die gewaltige sittliche Macht som maa til for at komme zur Geltung overfor saa stor en ondskaap? Den ømmeste samvittighet er vel den som melder sig med lammende virkning ved den første skygge av tvil om

i Det er mot fiendens *vaaben* han kjæmper forgjæves, ikke mot «samvittighetens røst». Denne sammenblanding blir skjæbnesvanger for Lipps' teori.

et motivs moralske kvalitet. Selv et minimum av «samvittighet» av groveste slags (her socialmorsk interesse), ja bare et nogenlunde normalt «nervesystem» maatte da begynde at røre paa sig overfor slike foranstaltninger som Macbeth og Richard III finder nødvendige. Men bare der spores det mindste teen til uro bak forræderens, kongemorderens eller slegtsutrydderens blod-drivende pandebrask, ja selv om uroen bare gjælder den uforstyrrede nydelse av forbrydelsens frugter, saa styrter Lipps triumferende til: Mine damer og herrer, wir haben jetzt den tiefsten und reinsten Eindruck genossen von der Macht des Guten in einer Personlichkeit! (79). Sandelig, det kan ikke staa rart til med die Macht des Guten, naar den paa dette vis maa graves frem med lygt og finkam. Var teorien holdbar, maatte Schiller ha slitt i aarevis med historiske studier og brukt ti akter og en svær prolog for at gi os nydelsen av Wallensteins *betenkeligheter*. For det er vel de som skal vise die innere Macht des Guten, selv om de *ikke* er fremkaldt ved nogen Leid? Das Leid i Wallenstein er vel først og fremst mordet, som desværre netop sætter laas for die Stimme des Gewissens und der Wahrheit. Wallensteins nølen er sandsynligvis «gut», men Hamlets nølen, er den gut eller bose?

Rækken av besynderligheter i dette flot henkastede arbeide er endnu langt fra slut. Der har man lady Macbeth (72), die eigentliche Teufelin, i hvem det gode ikke kan seire, men som allikevel tar sit liv under det nervøse pres av sin gjerning. Langt bedre end sin husbond fylder hun Lipps' skema, men tragisk heltinde, det er hun ikke. Macbeth selv kvalificerer stykket som utvetydig «ernstes Schauspiel» (66) og ikke som tragedie (se like nedenfor), men Lipps har formodentlig veket tilbake for denne selvfølgelige konsekvens i strid med æstetisk og litteraturhistorisk tradition. Hvorfor er ellers ikke betraktningen s. 67 gjort gjældende ogsaa for Macbeth?

Og man har Richard III som er tragisk helt, skjønt han s. 66 beskrives stik i strid med tankegangen forøvrig. Man har i det hele den uklare sontring mellem Trauerspiel og Ernstes Schauspiel s. 66; «Betätigung des Guten» tillægges Ernstes Schauspiel s. 69 men tragedien s. 79 o.s.v. Og hvorfor oversætte Tragodie med Trauerspiel, naar nydelsen skyldes sittliche Schaden-*freude* eller Sieg des Guten? Hvad er der saa til syvende og sidst at sørge over? Som eksempel paa Ernstes Schauspiel nævnes Goethes Iphigenia (68). I den anledning heter det straks efter: (der) Sieg des Guten dient dann wiederum dazu, das böse Schicksal, nämlich dasjenige, das aus dem bösen Willen erwuchs oder zu erwachsen drohte, zum Guten zu wenden. Men i Goethes stykke er forholdet det stik motsatte; det er Iphigenias «gutes Willen», nemlig hendes sanddruhet, som fører til boses Schicksal, mens derimot løgnen

ser ut til at kunne redde dem alle tre. Fra boses Wollen truet der ikke andre onder end en mulig daarlig samvittighet; kan det da være den forfatteren sigter til med boses Schicksal, das aus dem bosen Wollen erwächst? Tolkningen er mulig efter s. 18: Das Bose ist *einzig* im Innern der Persönlichkeit als deren boser Wille. Isaaftald blir følgen ubegrænset forvirring; bl.a. falder hele sontringen mellem Schicksalstragodie og Charaktertragodie s. 63 f.

Videre har man den ubegrundede tese s. 65 om, at den person hvis boses Wollen danner Schicksal for helten i en Tragodie des Übels, *gar nicht umhin kann*, selv at bli tragisk helt. Et blik paa *Jago* viser at paastanden ikke slaar til. Sætningens konsekvens er den, at hvis en mand ved boses Wollen paafører sin nabo en ulykke, saa blir han tragisk eller ikke tragisk eftersom naboen ved sin lidelse røber innere Macht des Guten eller ikke. Hos *Jago* maatte man glæde sig over der Sieg des Guten iiber das Bose, en glæde som *Lipps* hittil ikke har behøvet at dele med nogen.

Saa er det «das Wofür des Leidens» (51), aarsaken, som vi vilde si, nemlig ein bedeutsames, die ganze Persönlichkeit des Helden (= den Willen?) erfüllendes Wollen und Handeln. Noget slikt finder man ikke hos *Othello* (73), hvis lidelse skyldes *Jagos* hevnlyst, som igjen skyldes dels *Cassios* utnævnelse, dels en ubegrundet mistanke. Heller ikke hos *Desdemona*, *Ophelia* m.fl.

Videre kræver forfatteren heltens fysiske død (33, 39, 76 f.) og leverer udmerkede argumenter s. 76 f., men *Kreon* dør ikke, og heller ikke *Hebbels Judith* og mange andre som utvilsomt er tragiske helter ifølge *Lipps*. Og hvorledes kunde det føre til Endlosigkeit des Leidens (77) om *Antigone* var blit reddet efterat *Kreon* hadde angret (*Østbye* s. 226).

Lipps rører praktisk talt ikke ved et eneste spørsmåal uten at følgen blir omtrentligheter, rot og selvmotsigelser. Som eksempel nævner jeg begrepet «Strafe». Det spiller en hovedrolle i systemet, men optræder i skiftende mening, snart med, snart uten anførselstegn. Definitionen finder man s. 18, 32, 53, 54: Det eneste fænomen som fortjener navnet straf er syndserkjendelsen og den daarlige samvittighet. Gjennem dem rammes og nedbrytes den onde vilje i mennesket, idet han kommer til bevissthet om die sittliche Übermacht des Willens, der die Strafe verhängt (18). Hvilken «Wille» er det da som «verhängt» den daarlige samvittighet? Forfatteren maa allikevel mene det ytre onde, som juristerne (men ogsaa *Lipps* s. 18 og 54) feilagdg kalder straf. Dette onde, som rigtignok bare er nutzlose und unser Gefühl beleidigende Schädigung (53), kommer fra das Schicksal, das den Bosen (sic — ikke «das Bose im Menschen») niederwirft und das Gute in ihm zum Siege bringt (66), og som altsaa repræsenterer ein Wille mit sittlicher

Übermacht. Men nei, das Schicksal er nemlig «blind» (s. 12, 32, 74). Hvor skal man saa søke der vollkommene sittliche Wille som beskrives s. 17 og som *ikke* er at finde hos mennesket, hverken hos synderen eller hevneren, men som allikevel føler baade Zorn og Hass? Som Lipps fremstiller den, maa den nærmest være at finde hos nogen i luften eller saa (Hamsun).

Fordelingen av daarlig og god samvittighet wird ganz gewiss immer nach «Verdienst» erfolgen (32). Skal sætningen ha nogen mening, maa det være den, at gjør man «das Gute an sich», saa faar man god samvittighet, og gjør man «das Bose an sich», saa faar man daarlig samvittighet - en mening som bekræftes s. 32 f. Men som desværre paa forhaand er slaat sønder og sammen s. 12, hvor det heter: Die Besten empfinden mit tiefem, vielleicht vernichtendem Schmerze, was die Bosen, die Oberflächlichen, die sittlich Stumpfen gleichgiltig oder mit lächelndem Achselzucken ansehen. Og den værste forbryder, den som er «verstockt» (54), har jo ingen samvittighet i det hele. (Overfor **ham** skulde man altsaa kunne spare det ytre onde!) Hvad er der saa egentlig blit sagt? Og hvorledes kan det ha nogensomhelst mening at tale om «retfærdig» og «uretfærdig» straf, som Lipps gjør s. 33 og 72, naar straffen bestaar i daarlig samvittighet? Og endelig, naar den «egentlige» lidelse ved Tragodien des Bosen bestaar i daarlig samvittighet (61) (omend forskjellig fra den s. 55!), og det er denne samvittighet vi nyder i tragedien (55), saa maa den bedre kunne fremkaldes ved en dygtig bodsprædiken end ved nutzlose Schädigung. Og da er «die Charaktertragodie» efter Lipps blit identisk med solstraalefortællingen.

Endnu nogen faa eksempler skal kortelig anføres, som viser forfatterens arbeidsmaate. Som æstetiker etablerer Lipps eine absolute und unendliche Kluft mellem kunstverket og det praktiske liv, mellem kunstnydelsen og menneskenaturens andre funktioner (5, 6, 25, 27, 59 o.a.). Men forfatteren opdager selv at dette ekstreme standpunkt ikke kan opretholdes; han indrømmer det ikke aapent, men i stilhet bygger han broer over den absolute og uendelige kløft; man finder dem s. 8, 13, 34, 74 o.a. Saavel den praktiske verdens erfaringsmæssige forløp som vor praktisk-moralske vurdering av det brukes til maalestok overfor kunstverket.

Psykologen Lipps har allerede forbauset os ved sin sammenblanding av Wille, Persönlichkeit og Leidenschaft. Men det blir værre efterhvert: Der Mensch (17), der ganze Mensch (17), das Wesen (52), das ganze Wesen (17), das Individuum (46), die Natur (46), die Person (17), die Persönlichkeit (19), die ganze Persönlichkeit (51), das Innere der Persönlichkeit (18), das Wesen der Persönlichkeit (47), der Kern des Wesens der Persönlichkeit (48), der

Charakter, die Gesinnung m. m. - hvorledes alle disse begreper forholder sig til hverandre nævnes ikke med et ord. Og hvad skal man si om «Ehrgeiz» i motsætning til «ursprüngliche Niedertracht» (72), om «Edle Leidenschaft mit bösem Willen» (64), og «böse Leidenschaft mit berechtigter Wursel (72)? Vil ikke saken forenkles betydelig uten at noget gaar tapt, ved at man indfører begrepet interesse?

Systematikeren faar man et indtryk av ved at sammenholde s. 29 med s. 75. Paa s. 29 heter det om Kreon: Wo in der Tragödie erscheint Kreons Gebot als Ausfluss seines sittlichen Rechtes? Kreon selbst erkennt, dass er unrecht gehandelt hat. (Paa ingen maate, men han blir skræmt av Teiresias, Østbye s. 225.) Er klagt sich deswegen an. (Nei, men han angrer sit stivsind fordi det har medført ulykke for *ham selv*, Østbye s. 231 ff.) Er beruft sich nicht auf das Recht des Staates ... (Jo med rene ord, Østbye s. 190.) ... er hat gehandelt als Frevler an Recht und Sittlichkeit.

Her gjaldt det at nedkjæmpe «die Theorie der sittlichen Weltordnung». Men paa s. 75 gjælder det at faa ind noget som kan «forsone os med heltens lidelse», nemlig motmagts «relative ret». Og da blir Kreon en helt anden: ... Kreons Wiiten gegen Antigone erscheint von seinem Standpunkte aus in gewisser Art berechtigt....

Slik kunde man fortsætte side efter side. Men jeg vil gjerne avslutte behandlingen av Lipps med en indvending mot teorien som helhet, og det er derfor bedst at la detaljerne ligge.

Mange forfattere, og jeg selv med dem, ser i det tragiske hverken heltens værdi for sig (som Lipps) eller hans skjæbne for sig (ogsaa denne opfatning findes hos Lipps s. 44), men i det *misforhold* som i et givet forløp gjør sig gjældende mellem menneskeværdet og dets vilkaar. De finder derfor i det tragiske noget paradoksalt, urimelig, uretfærdig, noget Nicht-sein-sollendes (Volkelt). Dette misforhold har ingen selvstændig plads i Lipps' teori, ja knapt nok en uselvstændig: I hans Tragödien des Bösen er der intet misforhold tilstede. Nu var Lipps jo heller ikke forpligtet til at gi det nogen plads, hvis han mente det var saken uvedkommende. Men det mener han aldeles ikke; han lar det bare forsvinde i stilhet underveis, for at det ikke skal forstyrre den endelige idyl. Men hvor han *har bruk for det i sin polemik mot andre forfattere*, der er det godt nok.

Antigones herzerreissende Klage (und) Todesfurcht, bittere Notwendigkeit des Sterbens, heter det s. 9 naar «resignationsteorien» skal bekjæmpes, - schreckliches Schicksal, grausamer und schmachvoller Tod, s. 16 ianledning «skyldteorien». Overfor «den poetiske retfærdighets teori» gaar Lipps endog

saa langt at han antyder et pessimistisk livssyn! **Besteht** denn wirklich jene Gerechtigkeit in der Welt, rächt sich wirklich alle Schuld auf Erden? Soviel wir wissen, nicht. Schuldige und Unschuldige gehen unter; Unschuldige und Schuldige bleiben erhalten und freuen sich ihres Daseins. Die Besten empfinden mit tiefem, vielleicht vernichtendem Schmerze, was die Bosen, die Oberflächlichen, die sittlich Stumpfen gleichgültig oder mit lächelndem Achselzucken ansehen. Stedet er citert før, men kan gjentas uten skade; det er nemlig det eneste i boken, hvor Lipps trækker op et tragisk aspekt i nærværende arbeides forstand. — Der Zufall lässt meine Absichten scheitern (22), (Der sittlichen Weltordnung) entspricht die natürliche Ordnung der Dinge, oder sie entspricht ihr nicht (24) ... heisst es nicht zum Unrecht den Holm hinzufügen, wenn ich einen Menschen erst über Gebühr «strafe» und dann damit tröste, dass ich ihm sage, er habe ja sein gutes Gewissen. Wird er nicht eben, weil er ein gutes Gewissen hat, ein Recht haben (ifølge?) die Strafe nicht als solche anzuerkennen, sondern als unverdientes Geschick abzuweisen? (31).

Jo utvilsomt, efter vanlig opfatning av «verdient». Men ser ikke Lipps konsekvenserne? Han føler sig tryk her, for læseren kan umulig ane at det er forfatterens egen teori som stikker hestehoven frem. I Tragodien des Übels har helten god samvittighet (31 o.a.), og bevisstheden om das gute Wollen er hans eneste løn (32). Men da vilde det jo være naturligt, om baade helt og tilskuer opfattet den ulykkelige skjæbne som ufortjent. Ordet «Strafe» ligger der i denne forbindelse ingen velt paa, som det ogsaa fremgaar av s. 33, hvor Lipps' teori faar sine første omrids: Dagegen befinden wir uns auf vollig anderem Boden, sobald es als poetische Gerechtigkeit gepriesen wird, dass nicht nur die Bosen in der Marter des bosen Gewissens ihre innere Strafe, sondern auch die Guten, bei allen Schlägen des Schicksals, im Bewusstsein des Guten ihren inneren Lohn empfangen. Ja es ist damit die poetische Gerechtigkeit im eigentlichen und ursprünglichen Sinne des Wortes auf entschiedensteg?/^gw£ 1st das Bewusstsein des Guten gerechter Lohn, also berechtigt (?), dann hat es ganz gewiss keinen Sinn mehr, das Leiden, das die Träger dieses Bewusstseins trifft, als verdiente Strafe zu fassen. 1st es aber nicht verdiente Strafe, so ist es unverdientes Geschick, also ein Geschehen, in dem sich gar keine Gerechtigkeit ... verwirklicht. Og en slik ting kan forfatteren opdage uten at tillægge det den aller ringeste betydning! Han stiller sig mellem den i sindssygdrukne Ophelia, den i gravkammeret selvophængte Antigone, den socialt og sjælelig ødelagte, halshuggede barnemorderske Gretchen og den kvalte, knivstikblødende Desdemona

og falder i *Entziückung* over indtrykket, for fire saa søte piker skal man vel lete længe efter! (49). Slik taler nemlig Lipps' natiirliches Gefühl, og hvis nogen ymter om Nicht-sein-sollendes eller lignende, saa er det Einmischung «philosophischer» Reflektion! (Den ædle vin faar en pikant liten spids ved at serveres i dødningeskaller. Lipps er sikkert blandt dem som *souperer* efter en tragisk forestilling.)

Men i andre forbindelser er tanken endnu noen ganger fremme. Paa s. 41 er det slut med polemiken, og fra nu av har man Lipps' egne betragtninger. Det heter der: Um so sicherer (haben wir Mitleid) mit demjenigen, den wir eines besseren Loses wert halten. Og paa s. 46 (om Antigone, Gretchen, Ophelia og Desdemona): Was wären sie uns trotz ihrer Liebenswürdigkeit, wenn uns nicht das Leiden vergegenwärtigte, was für Persönlichkeiten es sind, in deren Dasein das Geschick so grausam eingreift, welches ganz anderen Geschickes wert. S. 74: Der in der Tragodie waltende Zufall ... Blind, und eben darum den Gesetzen des Zufalls oder der Wahrscheinlichkeit (?) gehorchend (?) ist das Schicksal... im Leben und in der Tragodie.' Forfatteren tillægger Antigone ein Recht, an das Leben zu glauben (49). Hva betyr det? Og hva betyr det, at denne «ret» blir krænket, - at «der Konflikt» bleibt ungelöst (70)?

Det er muligens for at forebygge indvendinger paa dette punkt at Lipps s. 65 pludselig svigter «helten» som han har talt om paa de 24 foregaaende sider og taler om paa de gjenværende 14, og siger: Nicht der Held macht ja die Tragodie; nicht ausschliesslich, sondern nur in erster Linie verkörpert sich in ihm ihr sinn. Der versteht das Kunstwerk schlecht, der immer nur vom Helden zu reden weiss und nicht zugleich das Ganze als Ganzes fasst... Og med en slik isolert ytring i et arbeide som netop nur vom Helden zu reden weiss² mener Lipps at kunne indhente det forsømte? Det nemlig at heltens *villkaar og skjæbne* har selvstændig betydning i «tragedien» ved siden av hans repræsentative egenskaper. Forfatteren er endog paa det rene med at heltens bedeutsames Wollen und Handeln i tragedien er en medaarsak til lidelsen (51, jfr. 34, hvad der rigtignok ikke stemmer ved slike, ifølge Lipps tragiske, skikkelser som Desdemona, Ophelia, og som utelukker den *receptive* storhet Lipps skildrer paa s. 12) - og at denne bedeutsames Wollen und Handeln

¹ Paa bakgrund av hvad Rotscher, Freytag og Avonius har skrevet om «Zufall und Notwendigkeit im Drama» er det smertelig at læse Lipps s. 73—74.

² Motmagten blir nemlig ogsaa tragisk helt iflg. s. 65.

kan være saavel «gut» som «bose». Han polemiserer mot en «Theorie der sittlichen Weltordnung» (20 ff.), men die «Theorie der nicht-sittlichen, der a-moralischen Weltordnung» blir ikke nævnt. Rigtignok heter det s. 20 nederst: Nicht ihm, sondern der unvollkommenen Wirklichkeit falle die Schuld zu, wenn das Individuum mit seinem guten Wollen in diesem Kampfe untergehe. Men «der Vertreter» (der Theorie) forsvinder i stilnet, og isteden faar vi et nyt «so meint man» som gaar ut paa det motsatte. Men under striden med andre forfattere har Lipps for egen regning levert brokker av en slik teori, som ovenfor vist.

Alt ialt har forfatteren ifølge sine egne forutsætninger ikke lov til at utestænge den betydning heltens vilkaar har. Vel er det saa, som Lipps saa sterkt fremhæver, at den onde skjæbne kaster sterkere lys over det værdifulde hos helten, men det omvendte er like saa sikkert tilfældet. Og derved utvides den smule *Schauer*; som Lipps helt uformidlet kommer frem med s. 75 (et magert ben han i sidste øieblik slænger i gapet paa sine forfølgere) til en Schauer av langt dypere natur, nemlig Schauer ved den verden helten og vi alle lever i, og ved tanken paa vore utsigter der. Lipps har ingen undskyldning for, at han har utelatt dette kosmiske eller metafysiske moment.

Tydeligst viser mangelen sig, hvor forfatteren taler om «der Gegenstand des Leidens» - dasjenige, *worunter* der Held leidet (s. 48 f.). Dette er ved Tragodien des Bosen den onde samvittighet (idet det ytre onde kommer i anden række (61)) og ved Tragodien des Ubels det faktiske ytre onde; saaledes ved Antigone die Aussicht auf den Tod (s. 9, 49). Men dette er et onde som Antigone selv vurderer meget lavt (se Østbyes overs., Kr.a 1924 s. 185,187, 200), selv om dets affektive virkning er sterk (Østbye s. 214 ff.). Men der er et andet spørsmål, som staar aapent for Antigone naar hun avslutter livet, og som volder hende en principiell uro, hvad døden som onde ikke gjør (Østbye s. 218 f.). Det er spørsmålet om *retfærdigheten* av den straf hun skal lide, retfærdigheten saavel i menneskers som i guders øine. Hun stanser *ikke* ved døden som det sidste, men ved det principielle spørsmål: hvorfor lider jeg for en god gjerning? Og selv om denne kvalifikation ved forløpet bare saavidt berøres hos Sofokles (hvis gudfrygtighet ikke tillot at et slikt problem blev staaende og gape ved tragediens slut), saa taler den desto sterkere til en moderne læser. Det principielle onde er tydeligvis ogsaa for Antigone det pinligste, men hos Goethe, i Iphigenias bøn til guderne, kommer det frem med rene ord:

Rettet mich / und rettet Euer Bild in meiner Seele.

Dette grænseløse tillæg til lidelsen, det som efter nærværende arbeides opfatning først gjør lidelsen til en tragisk lidelse, har Lipps overhodet ikke opdaget. Det hjælper ikke om die bese Leidenschaft kommer av aldrig saa berechtigten Wurzel (72), saa dæmmer der ikke for tilskueren eller helten, selv «tiefer gefasst» (61) andet end daarlig samvittighet. Og det hjælper ikke om das bese Wollen anderer bærer i sig «ein gewisses relatives Recht» (relativ - til hvad?). Her staar forfatteren paa grænsen til det lovede land, hvor det er das «gute» Wollen anderer som blir lidelsens aarsak, hvor, med andre ord, helten *anerkjender* de «andres» ret til «boses» eller «iibles» Wollen. Men den ophører da at være et Ubel som «det godes magt» kjæmper mot. Katastrofen skyldes — for at komme ut av den forkalkede moralistiske terminologi - en kulturelt relevant motmagt. Nu har Lipps indrettet sig svært greit; for ham gibt es eine Stufenordnung dessen, was sein soll (24). Men alle er ikke saa heldige, og slet ikke alle helter i tragediene, det vet vi fra Orestes, le Gid, Horace, marquis Posa. Og om Antigone hadde visst at — es gibt keine Pflicht, die iiber die Pflicht der Aufrechterhaltung der eigenen sittlichen Personlichkeit ginge, keinen sittlichen Zweck, dem die eigene sittliche Wiirde geopfert werden musste (25), saa hadde det ikke hjulpet det spor, for paa s. 29 faar hun høre at — das Recht des Staates ... hätte auch Antigone anerkennen müssen. Desuten findes der noget som heter «sittliche Verblendung» (19). Nu har Antigone «ihre» (sin egen private?) sittliche Weltordnung (29). Hvordan kan hun da vite, om *den* er sittliche Verblendung eller ikke? Og hvordan kan *vi* vite det? Die Stufenordnung er tydeligvis ikke helt paalidelig. Men selv om den det var — hvis der nu blev stillet helten et enten—eller paa samme Stufe, hvor begge alternativer betyr «Schuld» efiter heltens moralkodeks? Denne situation er av central betydning for Josef Korner, som vi møter i § 112; Lipps er den gaat ganske forbi. Hvis han har læst sine forgjængere, saa har han *latt* den gaa sig forbi. Det stemmer jo nemlig sørgelig daarlig med der Genuss der Macht des Guten, at to forskjellige Mächte des Guten slaar sig sammen om at kverke helten. Lipps har set at ordet konflikt pleier at spille en viss rolle i tragisk teori, men i hans system finder det ingen naturlig plads. Han bruker det derfor i en helt ny dramaturgisk mening, uten med et ords kommentar at belyse sit brudd med traditionen. Konflikt betyr mellem tragisk-dramaturgiske forfattere bare én ting: uforenligheten av to vigtige og legale interesser, antinomi, pligtkollision eller hvad det nu kaldes av hver enkelt. Derimot har jeg aldrig, som hos Lipps, fundet et uttryk som «das Ubel, mit dem das Gute der Personlichkeit in Konflikt gerät». Slik uttrykker man sig kanskje til daglig, men der er ingen grund til

at ødelægge en god, hævdvunden betegnelse og bringe forvirring ind, der andre gjennom sin indsats har skapt enighet og klarhet (7, 25, 68, 70 o.a. En lignende bemerkning gjælder uttrykkene Strafe, Heroismus og sittliche Weltordnung).

Den «metafysiske dimension» er saaledes noget som aldeles ikke er paa-
tvunget tragedien av agenter i livsanskuelse, som Lipps paastaar (jfr. s. 2, 4, 5, 6, 10 f., 25, 27, 45, 59), men en organisk del av helt essentiel natur, selv efter forfatterens egne forutsætninger. Derimot foretar *Lipps* en voldelig utrivelse av denne organiske del, fordi han selv har en syk mor at ta vare paa, nemlig sin moralistiske æstetik eller æstetiske moralisme.

Naar han derfor s. 76 siger at den tragiske Empfindung i tragedien er zusammengefasst in einem Punkte von hochster Bedeutung, saa er det eine Erklärung, die den Ruhm grosster Oberflächlichkeit flir sich in Anspruch nehmen darf (45).

Lipps har fortjenesten av at ha fremholdt sterkt, hvad teorien visste fra før, nemlig at ogsaa den «moraliske» variant av heltens repræsentative natur har sin betydning i tragiske skuespil. Iøvrig har han opnaadd, ifald nogen er blit paavirket av ham, durch fertige, falsche und einseitige Theorie das Verständnis (i betydningen tilegnelse) der Tragodie empfindlich zu schädigen (1,35). Er hat den Dichter ergänzt oder korrigiert (9), nemlig paa s. 67, er verbesserte, d.h. verfälschte die Tragodie nach seiner Idee von der inneren Macht des Guten (31). I «Der Streit iiber die Tragodie» kan han ved sin absolutistiske stædighet nok gjøre sig gjældende som en enstonig lyd, men der hvor teorien i levende beredskap vinder nyt land, har han ingenting at bestille.

§ in. Johannes *Volkelt* tr stormesteren i tragisk teori. Foruten i sin svære trebinds «System der Ästhetik» (II) Miinchen 1905-14 har han behandlet de hithørende spørmaal i «Ästhetische Zeitfragen» Miinchen 1895, «Zwischen Dichtung und Philosophie» Miinchen 1908 og i «Grillparzer als Dichter des Tragischen» Nordlingen 1888. Hans hovedverk paa dette omraade er «Ästhetik des Tragischen», Miinchen 1897, en bok paa halvfemte hundrede sider; det er den som ligger til grund for de følgende betragtninger. Her underkaster han temaet den første videnskabelige undersøkelse i nyere tid; i ham har Aristoteles, som fri forsker i tragisk teori, fundet sin største efterfølger.

Den studerende kjender i *Volkelt læreren*, objektiv, mest mulig forutsætningsløs, til hvem han trygt tør betro sig; dette er ikke en mand som dyrker private maal, forklædt som tragisk teori. *Volkelt* har det videnskabelige mod, at han lar stoffet seire, naar han ikke magter at betvinge det (som ved

normernes kollisjon i ellefte avsnit); en slik indrømmelse gir mere tillid end de sværeste prætesjoner. Læseren beundrer det vældige materiale, som forfatteren tumler med overblik og sikre haandgrep, et Colosseum hvor sten kan hentes til en mængde arbeider over det tragiske, han fængsles av stilens varme veltalenhet, og han gripes av den kjærlighet til stoffet som gjennomgløder verket. Boken har som i emanation faat noget av den «Weihe» som forfatteren oplever i det tragiske. Den er blit «menschlich bedeutungsvoll».

Og naar den studerende paa sine steder blir uenig med mesteren og gjør sig meninger op paa egen haand, da kommer han let i tanker om gjærdesmutteren paa ørnens ryg. Han ønsker at hans opgave var en anden end den at grave med lys og lygt efter brist i denne stolte bygning; helst vilde han bare gjenfortælle. Og naar han ser sig nødt til at indta en kritisk holdning, saa mindes han skolegutten som skulde undersøke metret i Wergelands Skabelsen. Resultatet var triumf: Manden vil skrive vers, og saa kan han *ikke engang* skandere! Ved en senere anledning fik gutten samme opgave, men da blev svaret et andet: Den som skal fæste til papiret et rasende tog av kosmiske syner, kan ikke stanse for en vrikket versefot. En mand som Wergeland *har lov* til at skrive slette vers. — De svakheter vi i det følgende maatte finde hos Volkelt, vil vi betragte under samme synsvinkel.

Volkelt begynder med — for den førstes vedkommende med al honnør - at avvise den spekulative og den abstraherende metode¹; selv vil han bruke den «psykologiske» metode og altid bygge paa erfaringen, den sjælelige erfaring ved oplevelsen av det tragiske. Nur auf psychologischer Grundlage kann die Ästhetik betrieben werden (s. 2). Ved hjælp av denne metode vil han foreta «die naturgemässe Gliederung der Ausserungsweisen der ästhetisch erregten Seele» (s. 5) og vinde «mest mulig betydningsfulde æstetiske følelsestyper» (s. 4). En slik *følelsestype* er den *tragiske*; gjennom en gradvis overgang skiller den sig fra det ikke-tragiske. Andre forfattere, som Vischer og Hettner, har ogsaa arbeidet med en slik skala, men Volkelt mener bl.a. at omraadet for det tragiske maa gjøres langt mere omfattende. Efter Josef Korners og Yrjö Hirns mening, hvortil jeg her slutter mig, er det blit unødvendig stort.

Metoden er saaledes konstaterende, men den adskiller sig fra vanlig psykologisk metode ved ogsaa at være vurderende, normativ: det er nemlig kunstverkets maal at fremkalde værdifulde følelser.

i Den første blir «abgelehnt», den sidste «abgewiesen»!

Nu vet vi altsaa hvad barnet skal hete, men hvilket barn skal hete det? Hvorledes bestemmer Volkelt den tragiske følelsestype? Hvilken vei gaar han for at finde frem til den? Han begynner med at «sætte» et utgangspunkt, en foreløbig opfatning, «in gewissen, ganz allgemeinen Ziigen» (s. 9) - vi faar ikke engang høre hvilke — som bringer arbeidet igang og angir retning, og som loves retfærdiggjort i det følgende. En slik indledende manøvre maa utføres med den største finhet, hvis læseren skal bevare illusionen av psykologisk metode. Og Volkelt érbehændig, men han kan bare overbevise den som ikke selv har kjæmpet Jakobs kampen med de samme anfegtelser. Selv har jeg prøvet at undgaa denne svakhet ved at kartlægge hele den menneskelige interessekamp og foreslaa ordet tragisk brukt om det mest kvalifiserte veto.

Uten at der egentlig er hendt noget paafaldende, opdager man efterhaanden at der *er* et ord «tragisk», som i nogen tid har optraadt i teksten med mine av at være blandt de indbudne. At det er iført et mindst mulig iøinefaldende antræk kan ikke redde Volkelt fra en snev av den bebreidelse han selv har rettet mot tilhængerne av den abstraherende metode (s. 3), den nemlig at de trækker begrepet ut av et vilkaarlig valgt materiale.

Nu er der rigtignok den vigtige forskjell, at mens de abstraherende teoretikere henter sit begrep fra den tragediegruppe de sætter høiest, saa henter Volkelt sit - ja hvor henter han det egentlig? Han vil bruke ordet «möglichst im Einklang mit der herkommlichen (iiblichen) Bedeutung» (s. 6). Desværre opplyses det ikke med et ord hvad dette er for en betydning, likesom der hos forfatteren ikke synes at herske tvil om at ordet i den almindelige sprogbruk er entydig. Den mest beskedne enquete vilde ha overbevist ham om det motsatte og git ham en stjernehimmel av utgangspunkter. Og selv om saa var - «es ist leicht möglich, dass das, was iiblicherweise z. B. den Namen des Tragischen oder Humoristischen trägt, sich mit dem entsprechenden charakteristischen Gefühlstypus nicht vollig deckt...» Allikevel vil der «in den iiberwiegenden und zudem wichtigsten Fallen» være overensstemmelse at finde. Ogsaa denne paastand maatte begrundes ved en omfattende rundspørking. Desuten er her brukt til sammenligning en «følelsestype» som vi netop er gaat ut for at finde. Læseren sitter derfor med en urolig fornemmelse av at der ikke er «genug psychologisch verfahren» (s. 3).

Skulde metoden faa den rene psykologiske (og i anden omgang normative) karakter som forfatteren fordrer, maatte man begynde med en oversigt over de «følelestyper» som lot sig identificere og karakterisere. Ogsaa ordet «følelsestype» maatte prøves, i tilfælde man ogsaa regner med intellektuelle bestanddele o.a. En av dem fik man saa kalde tragisk, og begrunde valget.

Skedde begrundelsen ved en henvisning til den sproglige tradition, maatte man finde en metode til at bringe denne paa det rene. Hvis alt dette lykkedes, saa hadde man derved identificert en disposition for bestemte indtryk, et behov for visse slags oplevelser.

I anden omgang maatte man saa undersøke hvilke fænomener, indre eller ytre, det er som kan fremkalde den netop avgrænsede oplevelseskvalitet, - samt under hvilke betingelser de *kan* gjøre det, *pleier* at gjøre det, eventuelt *maa* gjøre det. Der er fuld adgang til at overføre prædikatet tragisk til en videre eller snevrere gruppe av slike fænomener, men ordet har derved faat en *ny betydning*, og det maa overalt, hvor tvil er mulig, siges i hvilken mening det er brukt.

Endelig maatte man, hvis man vil at ordet tragisk bare skal gjælde om autoteliske, evt. bare kunstneriske oplevelser (og deres objekter), paa et egnet sted indføre de merker, som denne nye begrænsning nødvendiggjør.

Har saa Volkelt gaat denne vei, eller en anden, som er like eller mere overbevisende? Nei — og de smertelige følger undlater ikke at melde sig.

Endnu før den «tragiske følelsestype» er blit tilnærmelsesvis beskrevet, begynder forfatteren at efterspore i naturen og det praktiske liv - hvilket? Ikke fænomener som under visse betingelser kan fremkalde følelser av den tragiske type, men: *det tragiske*. At ordet pludselig brukes i en helt ny mening, blir ikke nævnt. Her som ellers i boken synes det endvidere forutsat, at det «tragiske objekt» *med nødvendighet* trækker «tragiske følelser» efter sig. «Wecken», «entsteht» o.l. heter det betingelsesløst (f.eks. s. 154 f. 200). (Det objektive fænomen er en nødvendig betingelse for indtrykket, s. 355.) Allikevel er Volkelt opmerksom paa at en slik lovmæssighet ikke er tilstede (s. 23, hvorom senere).

Men naar vi nu ikke har nogen identificeret følelsestype at gaa ut fra, hvorledes kan da Volkelt utvælge «det tragiske» av livets og naturens variationsrigdom? *Niemand wird bezweifeln* - dass nicht nur die Kunst, sondern auch die Wirklichkeit selbst Tragisches in Fülle aufweist» (s. 9). Hvorledes kan man tvile eller ikke tvile, naar man endnu ikke vet hvad das Tragische er? «Wer hätte sich nicht schon durch eherne Gestalten wie ... oder durch gebrochene Charaktere wie ... tragisch bewegen lassen?» (s. 10). Tja — hvad skal man si? «Mit *Recht* hat Åschylos das Geschick des ... als Vorgänge von gewaltiger tragischer Wirkung empfunden.» Meget mulig, men begrundelsen? *Tragediedigterne* (deres stykker er altsaa tragiske?) har ofte hentet de kampe som de fremstiller, fra historien, siger V., «und dabei *ist sicherlich* der häufigere Fall wieder der, dass diese Kämpfe nicht erst

durch die dichterische Umformung überhaupt tragisch geworden sind ...»!
saa gjerne, men hvad er det vi taler om?

Anderledes forholder det sig i naturen - «*denn zum Eindruck des Tragischen gehört, wie wir sehen werden, eine grosse Persönlichkeit...*» Endelig haandfaste saker, men var det ikke bedst at faa se dette først? Og hvor kommer de fra, alle disse pludselige bestemmelser av det tragiske, s. 10, n, 13,14,16,17, 23, 34, 39, 43, 62 o.s.v.? Disse normer og krav er ikke avledet av nogen følelsestype (den kommer først s. 359); de optræder apriorisk og dikterende.

Den omstændighet at Volkelt ikke i sit system tar ind betingelserne for at objektet skal vække «tragisk følelse», er av stor betydning for hans videre undersøkelser og maa nærmere belyses. Den muliggjør bl.a. at han mener at kunne gripe saavel indtrykket som det objektive fænomen med den samme forestilling «tragisk». Allikevel er der en tydelig sontring.

Volkelt forklarer dette ved at si, at metoden har to sider, en subjektiv og en objektiv. Metoden viser sin objektive side naar man tar for sig den æstetiske følelsestypes (eller vel rettere den enkelte følelses) «indhold», og sin subjektive side, naar de med indholdet forbundne *lyst- og ulystfølelser* er undersøkelsens gjenstand. Den subjektive side har hos Volkelt faat 40 sider (355-395), mens den objektive har faat 346 (9-355).

Anskuelig er et slikt begrep ikke; det minder i saa henseende om «substansen» hos Spinoza, med to «attributer», aand og materie. Men det er jo mulig at strukturbilledet har hjemmel i psykologisk teori. Isaafald maa *terminologien* være uheldig. Paa mig virker det paafaldende, at en «følelestype» skal bestaa dels av «følelser» og dels av «indhold». Og V.s tankegang er knyttet netop til terminologien; han hævder gjennom hele verket et enhetlig tragisk begrep. Der er ikke tale om nogen sontring mellem et «objektivt tragisk» fænomen, fattet med forstanden, rationally, og et «æstetisk tragisk» fænomen, oplevet gjennom følelsen, irrationalt. Forskjellen er bare et Mehr oder Weniger (s. 7).

Hvorledes behandler saa Volkelt tilskuerens forstandsvirksomhet i den tragiske oplevelse? S. 17 f. taler bare om Vorstellungs- und Gedankengehalt hos de digtede personer (Aristoteles' «reflektion»). Men tilskueren maa jo opfatte og prøve disse tanker med sin forstand. Hans egen oplevelse beskrives

i«... wenn auch diese Umformung in der Regel das in der Wirklichkeit schon vorhandene Tragische vertieft und zugescharft hat». Sml. 15de avsnit og s. 390,17 ff.

s. 22 som «Vorstellungsverbindungen und begleitende Gefühle». Men der vil sikkert herske en utstrakt enighet om, at en række skuespil av dem Volkelt kalder tragiske, sætter en betydelig tankevirkksomhet igang hos tilskueren - naar denne har de nødvendige forutsætninger. Volkelt nævner ogsaa tankevirkksomheten, men han kalder den Gefühl. Skal man ha greie paa motmagten i en kamp, saa maa man «sie herausfühlen» (s. n). «Das Tragische bringt uns zu Gefühl, wie wenig die Bedingungen des Daseins darauf angelegt sind, das Ungewöhnliche zu Glück, Gelingen, Macht, sittlich reiner Vollendung gelangen zu lassen, wie erschreckend schwer es dem Ausserordentlichen gemacht ist, sich in dem gefährvollen Weltgetriebe durchzusetzen.» Her, som s. 90, 206 o.a., dreier det sig om en ren tankeakt, en induktion eller generalisation, altsaa netop om det V. s. 426 kalder «philosophische Gefühle». Med andre ord, forfatteren sonderer ikke mellem intellektuelle og emotionelle «sider» ved den tragiske oplevelse. Han kan derfor ogsaa overraske læseren ved at nævne teoretikernes optimistiske eller pessimistiske *tolkning* av «det tragiske» ganske paa linje med tilskuerens oplevelse i teatret (s. 98 ff.). Man vil erindre Lipps' forbitrede utfald mot denne sammenblanding. Volkelt bruker ordet pessimistisk i mindst tre forskjellige betydningen pessimistische Grundstimmung (emotionelt, nedtrykkende, s. 86), in pessimistischem Sinne aufzufassen (filosofisk vurderende, 89), das pessimistische Schicksal (98, vistnok ment dels som faktisk ulykkelig, dels som: med smaa utsigter til at lykkes).

I denne svigtende præcision — en utbredt svakhet i «humanistisk» videnskap — faar man søke forklaringen paa, at det objektive fænomen kan bli oppfattet som «indhold» i en følelse, selv om det beskrives i tekniske, ikke «emotionelle» termini, altsaa *identificert* ved andre midler end følelsens. Vi finder «das Tragische» «in der Form eines Geschehens», som Vorgang, Entwicklung, Zusammenhang (13, 31, 307) - og saa like efter er ordet «Gemiitslage» brukt om nøiagtig samme fænomen (307).

Et slikt «indhold», beskrevet som objektivt forløp, har som vi foreløbig nævnte, ingen bindende virkning paa «die begleitenden Gefühle». Følelsen er *ikke git* i og med det objektive forløp, med «indholdet» i f.eks. et drama. Det ser man alt av de mange stridende tolkninger. Og en sammenligning med andre kunstarter gjør sætningen endnu mere indlysende. Det er ikke nødvendig at gaa til ekspressionisten for at skjønne, at et billedes «indhold» («indholdet i indtrykket») - en rød husvæg- ikke forpligter følelsen. Heller ikke impressionistens «Dame med slør» sikrer alle og enhver sukses som maler dame med slør, - ja selv prototypen blir snart bedømt som dristig

nyskapende, snart som avskyelig degeneration. Saalænge indholdet kan identificeres som dame med slør, maa dette tas med i den objektive beskrivelse av indholdet; der er ingen grund til at begrænse den objektive beskrivelse til Leinwand mit einer Farbschicht som V. gjør s. 2, og saa si at resten er ein seelisches Bestehen. Er dame med slør seelisch, saa er Leinwand ogsaa seelisch.

Man kan godt anvende den psykologiske forestillingsmodel, at en «følelse», eller bedre: et indtryk, en reception, bestaar av et indhold med ledsagende følelser. Men skal indholdet beskrives *som følelsesindhold*, maa man gaa ut fra en faktisk foreliggende reception, og fra den prøve at abstrahere indholdet. Naar Volkelt (s. 7) erklærer, at indholdet i en (hvilken som helst) komisk følelse er «ein eigentiimlicher Kontrast zwischen Nichtigkeit und eingebildeter Grosse und die Selbstauflosung dieser hohlen Grosse», saa er dette for det første en rent intellektuel beskrivelse. Dernæst vet vi at ikke et hvilket som helst objektivt forløp som dækker strukturen kan tvinge os til at «føle komisk» (saafremt den «komiske følelsestype» bestemmes paa lignende maate som den tragiske, og ikke ved indholdet alene) - samt at vi ofte har fundet forløp komiske som ikke dækket strukturen (ordet komisk brukt i dagligdags, udifferentiert forstand). Adjektivet «eigentiimlich» aapner en ventil, men viser netop derved, at «indholdet» ikke er fyldestgjørende beskrevet: avgjørelsen ligger utenfor, nemlig i das Eigentiimliche. Grelt kommer forholdet tilsyne hvis man tar for sig en erotisk følelse og beskriver «indholdet» i elskerens Gefühl som blaa øine og smilehuller.

Volkelt har imidlertid latt sig forlede til at danne en kategori «das Tragische», beskrevet ved indholdet alene, uten at dette indhold har faat sin «æstetiske legitimation» ved faktisk at ha virket tragisk. Kategorien er derfor av saklig, objektiv natur, ikke æstetisk, ganske som det begrep vi kom frem til i kap. VIII. Det forbauser en da ogsaa mindre, at Volkelt paa s. 68 og 90, jfr. 155, beskriver et forløp av «vorziigliche tragische Wirkung» som (bortset fra avvikelser i de enkelte led) er kongruent med det forløp vi selv har kaldt objektivt tragisk ut fra helt andre metodologiske forutsætninger. Det heter s. 90:

Geben wir uns dem Eindruck des Tragischen hin, so scheint die Welt darauf angelegt zu sein, dass die Grosse des Menschen nur zu leicht zu Jammer und Sturz führe. Wird das verderbende Leid des grossen Menschen nicht als sonderbarer Zufall, nicht als bedeutungsleere Ausnahme, nicht als blosses «Pech» angesehen, sondern ihm, wie gefordert werden musste, eine schicksalsmässige Ausweitung gegeben, so ist damit gesagt, dass die menschliche Grosse gemäss der Eigentiimlichkeit der im menschlichen Leben

wirkenden Kräfte etwas Anlockendes, Anziehendes, Verursachendes für Unheil und Untergang besitze. Die nächtlichen, abgrundartigen Mächte - so fühlen wir angesichts des schicksalsmäßig vertieften Tragischen, - scheinen es ganz besonders auf das Emporragende, gewaltig und stolz Einherschreitende, abgesehen zu haben. So wird durch die Forderung des Schicksalsmäßigen die Grosse des Menschen in ein *kausales* Verhältnis zu Leid und Untergang gebracht. Nicht in dem uneingeschränkten Sinne freilich, dass die Grosse *regelmässig* in Unheil und Verderben verstricke. Sondern nur die *starke Neigung*, dass sich an die Grosse jene Kausalität knüpfe, soll als zum Wesen des Tragischen behörig erscheinen. Die Grosse trägt die dringende, drohende *Gefahr* (alle uthævelser hos Volkelt) in sich, in Leid, Niedrigkeit, Frevel, Unseligkeit zu stürzen. So fällt natürlich auch auf die gesammte Welt eine pessimistische Beleuchtung.

Det skal medgives, at citatet indeholder en række «følelsestermini», uklare, mangetydige og dels mytologiske udtryk som en behandling av det objektivt tragiske ikke kunde bruke. Men baade konklusionen og aspektet som helhet er av filosofisk natur. Og selv om man oppfatter det citerte som beskrivelse av et følelsesindhold, saa er der intet som tyder paa at følelsen har hvad Volkelt vil kalde æstetisk natur. Den er fuldgod som praktisk livsfornemmelse.

Volkelt har ikke været opmærksom paa, at han mere og mere tapte forbindelsen med sit utgangspunkt, den æstetiske følelsestype. Og saaledes gaar det til, at læseren paa visse steder i boken finder de to begreper «tragisk» stillet op mot hverandre som motsætninger, skjønt der aldrig har været tale om mere end ett begrep. Mindst paafaldende sker dette i overskriften s. 355: Die subjektive Wirkung des Tragischen (i teksten: die Wirkung, die das Tragische auf das aufnehmende Subjekt ausübt). Hvis das Tragische her skal betegne følelser av en bestemt type, «indholdet» indbefattet, saa betyr overskriften «konsekvenserne av en tragisk oplevelse». Men naar det saa viser sig at den «subjektive virkning» er hele det følelseskompleks som netop *utgjør* den tragiske følelsestypes emotionelle side, ja da staar begripelsen stille. Dersom *nu* das Tragische ikke betyr det objektive fænomen uten hensyn til de ledsagende følelser, saa betyr det intet som helst. (Sml. udtryk som: Personen mit Tragik belastet (343), das Tragische darstellen, das Tragische fassen, die Spaltungen des tragischen Eindrucks je nach den verschiedenen Arten des Tragischen s. 356 o.s.v.)

Endnu grellere kommer forholdet frem s. 22 f. Allerede overskriften er alarmerende: ist das Tragische der Wirklichkeit immer von ästhetischer

Wirkung? Spørsmålet virker som en bombe; alle de møisommelig opbyggede distinktioner styrter sammen for læserens forfærdede blik. Der gives altsaa, hvad s. 355 gav en anelse om, en tragisk kategori som ikke er av æstetisk natur. Av hvilken natur er den saa? En ikke-æstetisk følelseskategori? S. 2 og 355 tyder paa det; følelsen, indtrykket, det sjælelige nævnes uttrykkelig som det avgjørende. Det er bare for den *naïve* betragtning, at «die Erfahrungsgrundlage der Ästhetik sich in eine subjektive, psychologische, und eine objektive, der Aussenwelt angehorige, zu spalten scheint».

Konsekvensen av spørsmålet s. 22 blir altsaa: Der gives to arter tragiske indtryk, hvorav den ene er æstetisk-tragisk, den anden «bare-tragisk». Nogen beskrivelse av den bare-tragiske følelsestype finder man ikke; allikevel kan der ikke være tvil om spørsmålets mening: Naar vi mottar et tragisk indtryk fra virkeligheten, maa da dette indtryk være æstetisk? Volkelt besvarer spørsmålet med ja uten at se konsekvensen: Vi mottar *aldrig* bare-tragiske indtryk fra virkeligheten! Men hvor faar vi dem *da* fra? Fra kunsten kan det jo ikke være, jfr. s. 22 nederst. I denne vor nød er det haardt av Volkelt at gi os en slik sætning i livet: (Wir miissen) uns von dem Vorgang, wenn er tragisch wirken soll, mit unserer individuellen Willensinteressen ablosen. Tragisch!? Og det mens man stirrer med feberblik efter forskjellen paa æstetisk-tragisk og bare-tragisk! Men Volkelt mener æstetisk-tragisk, ja han mener egentlig bare æstetisk. Kanske vi da kunde opnaa at føle bare-tragisk hvis vi overfor indtrykket netop *holdtfast paa* «unsere individuellen Willensinteressen»? I sterk spænding nærmer man sig beskrivelsen av denne variant. «Erschütterndes Los» siger Volkelt ertende, Schicksalsschlag siger han og leker med læserens pine, bedroht, zerrittet, feindselig! Vi kjender graaten i halsen, men vi vet endnu ikke hvem den gjælder. Iethvertfald gik vi glip av det bare-tragiske indtryk.

Steht die Person, deren erschütterndes Los wir erleben, unseren Herzen nahe, oder sind wir gar selbst die tragisch getroffene Person, so kann sich der Eindruck des Tragischen in uns nicht rein entwickeln. Godt, vi opgir forestillingen om det bare-tragiske indtryk og erklærer os ensforstaat i at tragisk indtryk skal bety en eneste ting: æstetisk-tragisk indtryk.

Men stop! Vi var jo *tragisch getroffen*, og allikevel skal vi ikke faa føle tragisk! Hvem avgjør da at vi er tragisch getroffen? Eller sigtes der til noget objektivt? Nei, det *behøves* ialfald ikke, endnu. Den som avgjør at vi er tragisch getroffen, kan nemlig være i besiddelse av den «innere Freiheit und Stille», at han kan isolere sig saklig mot vor elendighet, eller, hvis han staar os personlig nær, ha den erstaunliche Geisteskraft, at han kan «sich zu dem

grossen und freien Zuge tragischen Betrachtens, — sich iiber die Stiirme im personlichen Ich in den Åther des Allgemein-menschlichen - erheben».

Den lykkelige! Selv er vi altfor stofflich verstrickt, die schmerzvollen, betäubenden Affekte beherrschen uns. Vi faar ikke engang kalde vor følelse bare-tragisk, og til den æstetisk-tragiske følelse hører der Freiheit und Stille.

Godt, vi er rede til Freiheit und Stille, og Volkelt rækker os en avis «mit einer Nachricht tragischen Charakters». Ulykken berører os ikke personlig, og vor Freiheit und Stille er upaaklagelig. Kan vi nu være sikre paa at ha et æstetisk-tragisk indtryk? Nei, siger Volkelt. Bare «wo wir einen tragischen Vorfall des Lebens seinem tragischen Gehalte nach in vollem Masse auf uns wirken lassen. Wo dies stattfindet, gehört auch der tragische Eindruck in das Gebiet des Åsthetischen.' Men det manglet jo ikke paa voiles Mass for et øieblik siden! Det avgjørende maa altsaa ligge i en faktor som Volkelt ikke har nævnt i denne forbindelse.

Es kann vorkommen, dass wir iiber eine Nachricht tragischen Charakters wie iiber tausend andere Zeitungsnotizen flvchtig hinweglesen. In diesem Falle kann freilich von einem åsthetischen Verhalten nicht die Rede sein. Men hvorledes kan der da bli tale om eine Nachricht *tragischen Charakters*? Om Gefiihlstypus, naar der ikke er spor av Gefiihl? Er det nu blit endelig og ugjenkaldelig klart, at der til grund for Volkelts undersøkelser ligger en rent objektiv kategori, en kategori som ikke blir bestemt æstetisk, men av en praktisk ordnende forstand? Denne forstandsvirksomhet behøver paa ingen maate at være blottet for sterke, ledsagende følelser; en slik «ren» forstandsbedømmelse er kanskje til og med en abstraktion. Det avgjørende ligger i, at det ikke er paa æstetisk basis den tragiske kategori blir bestemt hos Volkelt.

En bekræftelse paa denne slutning finder man ogsaa i de vanskeligheter som møter Volkelt s. 212 ff., jfr. 252 ff., hvor læren om de «tragiske normer» kommer i strid med sig selv.

Kort efter at læseren er blit anmodet om at gjøre sig op et foreløbig billede av det tragiske, fremfører Volkelt endel «æstetiske normer», som han siger har gyldighet for det tragiske. En av dem er «die Norm des Menschlich-Bedeutungsvollen» (s. 34,86, 212,254)/Was åsthetisch befriedigen soll, muss

1 Og hvor hører det tragiske indtryk hjemme naar dette *ikke* finner sted?

2 Volkelt henviser her til sin bok *Åsthetische Zeitfragen*, Miinchen 1895 s. 15 ff., 227 f., som ikke har været tilgjengelig for mig.

uns von irgend welchen Seiten aus die Wert- und Zweckzusammenhänge des menschlichen Lebens eigenartig und eindringlich zur Anschauung bringen (86). Durch diese Norm wird verlangt, dass das menschliche Leben nicht nur nach seinen freundlichen, versöhnenden, hoffnungsweckenden Seiten, sondern auch nach dem beklemmend Dumpfen, dem schneidend Furchtbaren, dem versohnungslos Harten, was es in sich trägt, darzustellen sei (254). Denn zur Bedeutung des menschlichen Lebens gehor nun einmal auch der Sieg und die Herrschaft des Gemeinen und Elenden, das dumpfe, lichtlose Zugrundegehen grosser Seelen in Verkennung, Schmach und Zerrüttung überhaupt Schicksale von niederdrückender und jammervoller Art (212).

At denne norm, som den er utformet s. 254 og 212, ikke kan gjælde for al kunst, er en indvending vi ikke skal stanse ved. Vigtigere er, at den i disse formuleringer falder sammen med kravet paa pessimistisk grundlag (89). Læser man paa den anden side pag. 86, saa vil det slaa en, at som normen her er sat i ord, betinger den aandelig interesse i sin almindelighed for et objekt, uten alt hensyn til æstetisk holdning; den gjælder like meget indholdet av et belærende foredrag. Det er mulig man bare kan opleve i «æstetisk aspekt» det som interesserer, men det er ikke interessen som gjør at man deltar æstetisk. Den gjør bare at man *overhodet* deltar.

En anden kunstnerisk norm, som forfatteren gjør gjældende ogsaa for det tragiske, er «die Norm der Harmonie des Inhalts». Es ist... eine für das Gedeihen des künstlerischen Betrachtens und Geniessens höchst wichtige Bedingung, dass uns die Kunst einen Inhalt vorführe, dem das Erquickende, Erhebende, Befreiende, Erlosende nicht fehlt (211).

Volkelt noterer efter dette en motsætning, en konflikt, en antinomi mellem denne norm og die Norm des Menschlich-Bedeutungsvollen (med henvisning til Ästhetische Zeitfragen s. 216). Nu ser man jo straks at slik som sidstnævnte norm er formet s. 86, er der ingen antinomi tilstede - normen om det *interessante* lar sig udmerket godt forene med normen om det befriende, opkvikkende og forløsende (begge krav gjælder indholdet, det objektive forløp). Konflikten opstaar ved normen om det menneskelig-betydningsfulde, slik den beskrives s. 254 og 212, m.a.o. det er ikke denne norm, men kravet paa pessimistisk grundlag» (89) som kolliderer med kravet paa «indholdets harmoni».

Noget egentlig nyt betyr denne motsætning ikke; ser man nøiere efter, er den bare en utløper av det gode gamle «tragiske paradoks»: Hvorledes kan et saklig interessestridig forløp vække æstetisk lyst? Men denne enkle

opstilling av problemet er gaat tapt ved Volkelts maate at gripe det an paa. Det er forløpets *praktiske* Nei som staar mot det æstetiske Ja, ikke et æstetisk Nei. For et æstetisk Nei kan jo ikke være nogen æstetisk norm, noget krav til et kunstverk, tvertom. Det praktiske Nei strider mot biologiske, sociale («etiske») og metafysiske normer, bestemt av menneskets interesser — men derfor ikke nødvendigvis mot poetiske eller andre autoteliske normer. Hvad vi har kaldt det praktiske Nei, er for Volkelt en æstetisk norm, betegnet som kravet paa pessimistisk grundlag. Og denne uttryksmaate har meget for sig i tragisk æstetik. Det merkelige er at han gjør en tragisk-æstetisk norm ogsaa av det vi vilde kalde det praktiske *Ja*, av den reale befrielse i det objektive forløp. Hvorledes er han kommet paa en slik tanke, han som er den store talsmand for «das Tragische der niederdrückenden Art» (250 ff.)?

Efter Volkelts opfatning skulde da disse normer hver for sig sikre *en* art æstetisk lyst. Det er bare tilsyneladende at følgende sætninger s. 213 frakjender det pessimistiske grundlag æstetisk relevans: ... es wird sich zeigen, dass die erhebenden Momente, wenn sie auch freilich niemals ganz fehlen dürfen, doch stark zurücktreten können, und dass durch dieses Zurücktreten eigentümliche Formen des Tragischen bedingt werden. In diesen Formen bringt sich die innere Wahrheit des Lebens auf Kosten der erhebenden Momente *und ebendamit auch auf Kosten der künstlerischen Stimmung* zum Ausdruck. Uttrykket erhebende Momente staar her i stedet for Harmonie des Inhalts. Og da man uten videre medgir, at der maa være *noget* «løftende» ved et ulykkelig forløp som skal kunne æstetisk fordøies, saa forledes man ved denne ombytning av uttryk til at tro, at ogsaa Harmonie des Inhalts er nødvendig. Men netop her ligger forklaringen paa Volkelts antinomi:

Det fremholdes paa s. 210, at selv den rent nedtrykkende tragik ikke kan undvære løftende momenter. Naa, men saa *er* jo tragiken ikke *bare* nedtrykkende? Forklaringen er den, at Volkelt bruker uttrykket erhebende Momente i *to helt forskjellige betydninger* uten selv at ha merket det eller gjort opmerksom paa det. Han sonderer nok mellem erhebende Momente in der subjektiven Haltung des tragischen Menschen (214) og c. M. in dem objektiven Ausgang der Sache (230) og opstiller ialt fire kategorier (244), men til en *deling av selve begrepet* er det ikke kommet, skjønt Chancen var der s. 249, og derav kommer forvirringen. Det viser sig nemlig, at det som er erhebendes Moment ved Tragik der niederdrückenden Art, nemlig heltens «storhet» (210), det virker som «niederdrückendes Moment» ved anden slags tragik ved at skjærpe det pessimistiske grundlag (89 f., jfr. s. 68 ff.).

Først ved en deling av begrepet blir forholdet klart. Man faar da paa den ene side løftende momenter, ikke bare «i sakens objektive utgang», men i det hele *av saklig art*, lempninger i retning av sanktion for de optrædende i stykket. Det er *denne* slags løftende momenter som falder sammen med «indholdets harmoni», derfor hører man heller ikke noget om indholdets harmoni s. 210, hvor der dog nævnes et løftende moment. De saklig løftende momenter virker paa os, fordi de virker paa de optrædende, eller paa andet vis «kommer dem tilgode», f.eks. naar vi vet at deres sak har seiret i eftertiden. De er i slegt med det Volkelt paa s. 356 kalder «gegenständliche Gefühle», følelser som vi «lægger ind» i de optrædende. Eller de taler paa andet vis til vore saklige interesser, f.eks. de etiske, hvorom nedenfor. Disse momenter betyr med andre ord en begrænsning i forløpets interessestridighet. Blir der *formeget* av denne løftelse, gaar det tragiske tapt (245 o.a.).

Det er da ogsaa misvisende at kalde en slik begrænsning i ulykken for et løftende moment. Forløpet er ikke «løftet op» fra noget endnu værre, det er akkurat slik som det er. Paatar man sig at redegjøre for, hvorledes det saklig interessestridige kan gi æstetisk værdi, eller for en «følelsestype», hvis «indhold» er et interessestridig forløp, saa gaar det ikke an at forklare nydelsen ved at «kanske det ikke er saa interessestridig allikevel». Da gaar man utenom opgaven og snakker om andre ting. Har man for sig et objektivt forløp som «artistens nedstyrtning fra kuppelen», og vil forklare den «æstetiske rus» som tilskuerne maatte ha oplevet, saa faar man gripe til hvad som helst, men ikke til det at nu faar enken forsikringssummen. Dette er en æstetisk irrelevant betragtning. Og det er efter min mening ogsaa den henvisning til *etisk* tilfredsstillelse ved forløpet, som findes s. 210, 213, 225, 239, 253 f. og som Yrjō Hirn kategorisk avviser.² Den «etiske skadefryd» (Lipps) er ikke blandt «die unerlaubten Freuden» s. 391. Helt anderledes forholder det sig med den gruppe «løftende elementer» som ikke er av saklig, men av følelsesmæssig-æstetisk natur. Naar forbryderens «moraliske renselse» betyr et (saklig) løftende moment, saa skulde man tro at hans haardnakkede trods vilde bety et (saklig) nedtrykkende moment, især da begge (saklige) varianter tilhører Volkelts kategori «Momente in der subjektiven Haltung (des Helden)».

Men nei, ogsaa trodsen blir opført som løftende (215, 227). Det synes da klart at trodsens «løftende» virkning er av en kvalitativt anden art end

¹ Ordet brukes her saa at si paa Volkelts ansvar.

² Det estetiska lifvet, Stockholm 1913 s. 110.

den moralske renselses. Dette har vi utviklet ovenfor, men forskjellen viser sig nu i noget nyt: Ved *denne* slags løftende momenter opstaar der ingen konflikt med die Norm der pessimistischen Grundlage. Heller ikke truer de det tragiske præg, om der skulde bli meget av dem. *For* meget kan der ikke bli; et kunstverk kan jo vanskelig bli *for* godt. Det kraftigste «løftende moment» av denne art har Volkelt ikke nævnt som saadant (15 avsnit); det ligger i digterens fremstillingskunst, ikke bare i de sider av denne kunst som lar sig dramaturgisk konstatere, men ogsaa i dens irrationale, dens undefinerbare kræfter. Jo mægtigere hans tragiske kunst, desto dristigere blir de stoffe han utfordrer, desto mere forsmaar han de løftende momenter av saklig natur.

Dette blir da den fuldstændige opstilling av Volkelts terminologi:¹
saklig nedtrykkende momenter («pessimistisk grundlag»),
saklig løftende momenter (Norm der Harmonie des Inhalts, efter vor mening tragisk irrelevant - medmindre de skulde aapne en realløsning),
æstetisk løftende momenter (hvortil man godt kan regne Norm des Menschlich-Bedeutungsvollen, det fængslende),
æstetisk nedtrykkende momenter (hvilket betyr kunstneriske indvendinger mot stykket. At disse allikevel ikke nødvendigvis berører den tragiske virkning (V. s. 4), tyder endnu engang paa at det tragiske ikke ligger i en æstetisk kvalitet; sml. Aristoteles' lære om kathartisk virkning ved makverker).

Det «æstetisk-tragiskes» egenart ligger da efter vor opfatning i kombinationen av visse saklig nedtrykkende momenter og visse «æstetisk» løftende, mens de to andre grupper er fænomenet uvedkommende.

En hindring for klar oversigt er videre den omstendighet, at Volkelt opstiller tre sondringer som ikke har faat hver sin tydelige funktion, og som derfor har let for at flyte sammen; det er motsætningerne:

Norm der pessimistischen Grundlage contra Norm der Harmonie des Inhalts,

Erhebende contra niederdrückende Momente og

Tragik der befreienden contra niederdrückenden Art. Forholdet mellem sondringene burde været klarlagt.

Slutning: Volkelts forsøk på at fremstille det tragiske *som følelsestype* har ikke ført til nogen tilfredsstillende klarlæggelse av det tragiske fænomen,

i som den efter vor opfatning burde været utformet.

har ikke gjort det i tilstrækkelig grad tilgjengelig for «videnskabelig» forstaaelse. Det objektive grundlag er ikke blit tilstrækkelig analysert, da en forstandsmæssig analyse er fundet unødvendig for følelsestypens identifikation. Og bak «indtrykket» skimtes næsten hele tiden det objektivt tragiske som en selvstændig kategori, der paa sine steder rager op i dagen og gjør følelsen irrelevant. At disse to betragtningsmaater ikke er holdt klart ut fra hverandre, har tilfølge de svakheter i Volkelts forklaring paa «glæden ved det tragiske», som vi netop har gjort rede for.

Kategorien Det Tragiske er hos Volkelt mere omfattende end hos nogen anden forfatter. Han definerer nok det tragiske s. 155 som den «sammenhæng» (plus indtryk), at «ein grosser Mensch durch seine Grosse (65) in leidvolles Schicksal und Untergang gerät und auf diese Weise uns den Weltzusammenhang in furchtbarem Lichte zeigt». Men han polemiserer selv mot dem som vil indskrænke det tragiske til «das, was ihnen als höchste Form vorschwebt» (5), og selv utvider han omraadet saa langt at den centrale formel tapes mere og mere av sigte. Baade storheten (ved Gerhard Hauptmanns «tragiske» skikkelser), det forhold at storheten skal rammes, 67, (ved Hamlet) og aarsaksforholdet mellem storhet og Leid (ved Ibsens Osvald) *mangler* ved en række eksempler; «nedad» utviskes græsen mot «det sørgelige» o.s.v. (skjønt den formelt er opstillet s. 72 ff.), «opad», mot det heroiske, trækkes der ingen grænse. Paa steder, hvor storhetskravet er særlig mangelfuldt tilgodeset, bringes der formel overensstemmelse med s. 68 ved en voldsomt utvidet fortolkning av ordet storhet. «Die Weber» har f.eks. storhet fordi de er mange (76 f.); den kulturelle relevans er ingen maalestock, det diffust imponerende er nok.

Naar kategorien har faat et slikt vældig omfang, saa skyldes det delvis at der er git saa aapen adgang til saklig løftende momenter, samtidig som varianten nedtrykkende tragik er bibeholdt. Hertil kommer den omstændighet, at det for Volkelt har været mere om at gjøre at faa de og de omraader anerkjendt som æstetisk gangbare, skaffe dem kunstnerisk anerkjendelse, end det er om at gjøre at de skal kaldes tragiske (253). En slik opfatning hænger utvilsomt sammen med vanskeligheten ved at identificere en tilsvarende omfattende «følelestype» og vil i alle tilfælde være til hinder for en klar analyse av det tragiskes *egenart*.

Ønskeligheten av at kommentere detaljspørsmål (Grosse, Leid, Schuld o.s.v.) har ved de sidste betragtninger traadt tydelig frem. Men det er en fristelse vi ikke kan gi efter for - det vilde sprænge paragrafens ramme. Bevæger man sig hos Volkelt bare et eneste skridt utenfor selve metoden,

saa opslukes man av det uhyre stof. Og nærmere beset er det heller ikke nødvendig. Boken opfordrer ikke til flisespikkeri. Den er et vældig verk, skapt ut fra en idé som er forfatterens egen, en uuttømmelig kilde til glæde og berikelse. Som «indføring i den tragiske kunst» gir den selv i høi grad læseren midler i hænde til at forme sit personlige syn.

§ iiz. I Preussische Jahrbücher, Bd. 225 (Berlin 1931) skriver Josef Korner en længere artikel: Tragik und Tragodie. Ein vorläufiger Versuch über Wesen und Gestaltwandel des Tragischen. Artiklen kommer med her, blandt andet fordi den paa vigtige punkter danner en diametral motsætning til Lipps.

Naar man fra Lipps kommer til Josef Korner, er det som at stige fra en beklemmende kjelder ut i den frie, blaasende dag. Her er vid himmel og dype aandedrag. Her er mod og vilje til at gaa problemet under øinene hvorledes det end maatte arte sig, her aner man ikke under den diskursive tænknings klædedragt en hemmelig tanke, hvor drøftelsens profil skal gjemmes som affektivt kisteguld. Artikkelen gir megen glæde, rik som den er paa træffende iagttagelser og bygget paa grundig viden. Av særlig værdi er de raske historiske utsyn, hvor mulighetene for «tragisk aspekt» drøftes i forbindelse med livsanskuelsen i de forskjellige epoker. Naar forfatteren formulerer sit grundsyn, f.eks. s. 63, 65, falder dette tildels sammen med opfatningen i nærværende arbeides kap. 9, men naar grundsynet derefter skal belyses og utbygges, magter forfatteren ikke at holde det fast og føre det konsekvent igjennem. Endnu engang føres en mand fra en god iagttagelse ut paa taakede vidder av sin etisk-metafysiske terminologi. Uttrykt i «termini biologici» kunde iagttagelsen været utarbeidet uten at der fandt nogen glidning sted.

Korner redegjør først for metoden. Av *etymologien* kan intet sluttes om begrepsindholdet i ordet tragisk, og heller ikke det litteraturhistoriske tragediebegrep kan hjelpe os til det «Weltbegriff» (d.v.s.?) som vi bruker i æstetiken (s. 59). Ogsaa Korner vælger derfor en *psykologisk* vei.

... wie nach Kant Raum und Zeit als reine Anschauungsformen der Sinnlichkeit bewirken, «dass das Mannigfaltige der Erscheinung in gewissen Verhältnissen geordnet angeschauet wird» ..., so trägt jeder Mensch vermöge seiner besondern geistig-seelischen Artung «im Gemüthe a priori bereit» eine Form, worin oder woran sich, auf noch höherer Stufe, die aus dem Lebensstrom gerissenen Einzelerlebnisse zu sinnhaltigen (sic) Einheit ordnen. Eine solche «Empfindungsweise», mit Schiller zu reden, eine besondere innere Form des Lebens- und Weltverständnisses ist die tragische; und das

Tragische als *Dichtart*, die Tragodie also¹ ware demnach die tragischem Gehalt vorziiglich entsprechende Gestaltform (62). Det tragiske er efter dette en *psykologisk kategori*, men tvilen melder sig snart. Paa s. 68 brukes Empfindungsweise uten anførselstegn side om side med «tragische Erkenntnis», og længere nede s. 62 heter det: Die tragische «Empfindungsweise» (innere Erlebnisform) ist die (urtiimliche) Einriickung der Erlebniskomplexe in den «tragischen» Aspekt. Der Tragiker - denken wir an Hebbel - erschaut und begreift alles Geschehen (!?) nur auf diese Art. Psykologisk kategori synes fremdeles at være det mest nærliggende, men paa s. 64 erklærer forfatteren uttrykkelig at det tragiske er en *metafysisk kategori*, likesaa s. 183, men her heter det like efter, at «tragisch» ikke er ein *rein* åsthetischer Begriff - men altsaa dog æsthetisk? Vi kan imidlertid ikke opholde os ved dette spørmaal.

Welcher ist aber dieser tragische Aspekt? Anførselstegnene er faldt som fjær i stormen; det og det *ist* tragisch. Men kan slike forfattere, saafremt de ikke er rene platonister, mene andet med «ist» end at ordet tragisk efter deres mening bør anvendes paa det og det fænomen? Og hvorfor da ikke heller si det slik, saa er man da ikke i tvil om hvad de mener. «1st» beror hos Korner paa psykologisk-empiriske, ikke spekulative grunde: Es bedarf gar keiner Ueberlegung ..., unser Gefiihl entscheidet dariiber so unmittelbar, wie wir menschliche Handlungen als sittlich oder unsittlich beurteilen. (Ogsaa du, Brutus. Hos *Lipps* kan man endnu til nød forstaa en motiveringspsykologi, som uttømmes med ordene gut og bose, men i 1931 er forholdet blit mere komplisert.)

Korner svarer med at anføre endel eksempler paa «tragischer Unfall». Det siges ikke hvorfor adjektivet tragisk blir knyttet til «Unfall»; forfatteren godtar her uten videre en tradition. Eksemplerne vælges blandt katastrofer. En linedansers død er ikke tragisk (forfatteren maa ha underforstaat en række betingelser), heller ikke indbruddstyven, som styrter ned. Snarere badende gutter som drukner, saafremt de ikke har vist dumdristighet. Og tydelig tragisk er den forbipasserende, som styrter sig ut for at redde guttene, men selv omkommer. (Atter maa en mængde omstændigheter være tænkt paa en bestemt maate; redningsmandens motiv kan ikke være hvad som helst, utspranget kan ikke bety den sikre død o.s.v. Slike analyser kommer

i Korner hævder dog længere nede paa siden, at tragische «Empfindungsweise» auch in ånderen als dramatischen Dichtungsarten, ja sogar in ånderen als poetischen Kunstgattungen sich darsteilen kann.

formodentlig med i forfatterens «Endlicher Versuch».) Betegnelsen tragisk er her overført fra die Empfindungsweise til det *forløp*, som vækker die Empfindung. Dermed er det tragiske blit en «objektiv» kategori. Der tør ogsaa være meningsforskjel tilstede, om det er «Empfindung» eller «Verstand» som bedømmer tilfældet. Det heter da ogsaa hos Korner (63): Eine Reihe weiterer Beispiele soll dazu beitragen, dies dunkle Gefühl in die Klarheit des Bewusstseins zu erheben.

Herr S. gaar over Potsdamer Strasse og blir nedkjørt av en automobil. Tragisk? En læge styrter over Wenzelsplatz (sterkere trafikert?) for at redde et menneskeliv, og blir klempt ihjel mellem to biler. Herr S. efterlater sig enke med seks barn. (Man ser at forfatteren arbeider med *forløpets kvalifikation*_y, men uten at ordne mulighetene systematisk. Han finder derfor heller ikke frem til nogen *høieste* kvalifikation, som implicerer alle lavere.) Warum empfinden wir dieses Ereignis (lægen) sofort als das tragischere? (Vi kan jo ikke «føle» at tilfældet er «mere tragisk» hvis vi ikke paa forhaand er enig om ordets betydning. Hvad vi kan «føle» er eventuelt at ulykken er mere oprørende eller lignende, i forhold til en av aarsakene, som vi vælger ut. Er det «følelsen» som gjør dette arbeide?)

Svar: Weil hier, wie in dem Beispiel vom umgekommenen Lebensretter, sich etwas in uns aufbäumt gegen die Ungerechtigkeit, die Tiicke eines Schicksals, das just den bestraft (?) den es belohnen miisste. Hvorfor miisste? Jo: tragisch par excellence ... ist solches Geschehnis (forløp altsaa), das in direktem Widerspruch steht zu dem, was in einer nach den von uns bejahten sittlichen Normen geordneten Welt geschehen sollte. Oder anders gesprochen: in den sittlich geordneten Kosmos, in dem wir zu leben meinen (?), bricht erschreckend und erschütternd das Chaos ein. (Er det ikke enklere at tale om gunstig og ugunstig miljø?) Das metaphysische Vertrauen zur Sinnhaftigkeit der Welt, zur Güte und Vernünftigkeit der waltenden Gottheit gerät ins Wanken.

Gaar det tragiske ut paa en tvil om eller en anklage mot Gud, siger forfatteren, saa kan ikke tragedien, som skal gi det tragiske i kunstnerisk fremstilling, hævde det motsatte, nemlig at verdensordenen er retfærdig. Korner polemiserer derfor, under en længere historisk gennemgaaelse, med stor kraft mot de digtere og teoretikere (Schiller, Calderon, Schelling, Vischer, Krause, Lipps ...) som har gjort tragedien til en *théodicée*, til et forsvar for Gud. Takket være særlig tyske filosofer har denne opfatning vundet svær utbredelse og har det endnu. Leider hat die (durch andere Leistungen begründete) Geistesmacht der das Wesen der Tragodie verkennenden idealistischen

Denker die richtige Erklärung bis zum heutigen Tage gehemmt, indem die Einsichtigeren nicht den Mut aufbrachten, gegen jene grossen Manner eine vollig gegenteilige Meinung zu verfechten. Men den «rigtige» opfatning er nu begyndt at trænge igjennem for alvor, siger forfatteren.

Desværre lar det sig ikke gjøre at hitsætte alle de udmerkede ting som Korner anfører til belysning av det tragiskes principielle betydning, slik som han, og i viktige træk jeg selv med ham, oppfatter det. Vi maa i første række ta sigte paa det systematiske skeiet og vie os til den mindre glædelige opgave at efterspore brist og svigt i dette.

Korners fremstilling har den kjedelige egenskap, at naar han refererer en anden forfatter, saa vet man ikke med bestemthet hvor langt han gjør den andens ord til sine; saaledes f.eks. s. 64 og 75. Men alt tyder paa at Korner vil staa inde for det som citeres. Vi skal forfølge nogen av hans viktigste teser.

Det «moraliske paradoks» er altsaa kjernen i det tragiske. Men dette paradoks finder man ogsaa manifestert i hverdagslivets bagateller, hvor det bare betyr en forbigaaende ærgrelse eller endog har komisk virkning. Naar eieren kommer, rømmer den stygge gutten som har stjaalet epler, mens den pene gutten, som bare har holdt formaningstaler, blir staaende og faar al julingen. Det er neppe Korner's mening, at slike og endnu langt mere betydningsløse forløp skal gjælde for tragiske, og man savner derfor en begrænsning her. Efter vor opfatning maa forløpet bl.a. vise, at der heller ikke *høiere* oppe i skalaen av «fortjeneste» er utsigt til sanktion, ja at utsigten *avtar* med høiden. Endnu sterkere gjør dette krav sig gjældende, hvis man lægger til grund en anden av Korner's definitionen *das Tragische als schuldloses Leiden* (66).¹ Her er paradokset opgit, og hvilken Leid er ikke til syvende og sidst «schuldlos»? (Desværre definerer heller ikke Korner sit skyldbegrep, og hvad han utvikler om skylden henger derfor i luften.) Faar man ikke en begrænsning her, blir alting tragisk som ikke er slaraffenlandets salighet; der kræves isaa fald en «verdensorden» som gjør overflødig enhver form for perfektibilitet. I en slik verden, hvor realisationen av vore interesser *ingen* vanskeligheter møtte, vilde trangen til evnebruk melde sig med kvaler værre end de gamle; det centrale behov vilde bli behovet for vanskeligheter, og dermed er hele tanken absurd. Korner trækker da heller ikke denne konsekvens; paa s. 274

i Forskjellig fra tragedie er Trauerspiel, men hvad fremstiller *das Trauerspiel* andet end *schuldloses Leiden* (162, 262)?

beskriver han sin ønskeverden slik:... eine Welt, wo im Sinne einer vollendeten sittlichen Weltordnung Kräfte und Vermögen der Dinge genau nach dem Masse ihres Wertes verteilt wären, und die Wirksamkeiten dieser Kräfte sich nach den den Werken entsprechenden Forderungen richteten. Men dermed er nok ikke vanskeligheten blit mindre, for hvem skulde avgjøre «den Wert der Dinge»? En slik verdensorden maatte forandre sig med de moralske (i *dette* arbeides forstand) normer som gjælder for hver tid, hvert sted, hvert enkelt menneske i hver fase av hans liv. I vor egen tid f.eks. ... schreit alles nach noch nie erhörter Radikalität der Revision aller Gottes- und Schicksals-, Vernunft- und Sittlichkeits-begriffe (283).

Men om man savner en begrænsning i paradoksets og de andre formlers tragiske relevans, saa betegner til gjengjæld selve paradokset en begrænsning, som forfatteren har fælles med Lipps, i modsætning til Volkelt. Den volder dem begge store vanskeligheter, og de opgir den ogsaa i realiteten, omend ikke i formen. Korner anerkjender nemlig heller ikke andre former for «Verdienst» end «sittliche Dignität» (65). Men paa s. 273 er begrepet sprængt; her heter det:... tragisch wäre, wenn der Kranke trotz einzigartiger Befähigung zu seinem Werkdieses infolge des Leidens nicht vollenden konnte... Korner merker nok motsigelsen, for han kamuflerer bruddet med en taakedannelse; han taler ikke lenger om misforholdet mellem skjæbne og sittliche Dignität, men om «Diskrepanz zwischen Charisma und Fatum». Det er denne man føler som Misordnung im Weltwesen, als «Unrecht Gottes».

Eksemplet viser at forfatteren her er glidd ind i sin anden eller videre definition, das Tragische als schuldloses Leiden (66). Det er paa grundlag av *denne* definition, at forfatteren i Calvinismens prædestinationslære kan se et tragisk «Weltschau», s. 74 f. Her er al sammenhæng mellem Guds dispositioner og menneskelige retfærdighetsnormer avbrutt; naaden er «verdienstlos», og da er der heller ikke tale om nogen «Bestrafung des Verdienstes». Gud har fra evighet av bestemt hvem som skal frelses og hvem som skal fortapes. Hvis Aleksander Pedersen, Bogstadveien 22 V er av dem som paa forhaand er stemplet, saa er det *likegyldig* enten han viser sittliche Dignität eller ikke. Korners fremstilling av Calvinismens forhold til fælleskristelige dogmer (s. 75) er ikke klar. Det fremgaar dog, at katastrofen i dette nye «tragiske aspekt» ikke er av jordisk art, men av hinsidig. I praksis gaar Gud *omveien om «skylden»*. Det er bare den «skyldige» som fordømmes, men det er Gud som av fri vilkaarlighet fordeler skyld og ikke-skyld. Dette sofistiske spilfegteri synes litet forenlig med gjængse forestillinger om gudens værdighet. Og er det som Korner siger, at Gottes Wesen transzendiert alle

menschlichen Sittlichkeitsbegriffe, saa er omveien om skylden uten videre overflødig.

Korner utvikler imidlertid nærmere denne av Gud «verhångte», unentrinnbare, notwendige, unverschuldete, «tragische» Schuld, som er kommet i katastrofens sted(?). I den kan mennesket indvikle sig *trods, eller netop paa grund av* «pflichtmåssiges Handeln». De to definitioner er her stillet op side om side. Den paa forhaand stemplede bringes i «unverschuldete Schuld» ved at utleveres til en «tragisk konflikt», til to uforenlige «pligter» som han i samme grad er underlagt. Selv den kraftigste etiske vilje kan ikke redde den ulykkelige fra evig fortapelse. Som eksempel paa denne art tragik anføres nu (158 f.) Racine. Men det viser sig straks at eksemplet ikke passer; Phédre er ikke stillet mellom to «pligter», men mellom «pligt» og lidenskap. Hun taler om

Les dieux qui se sont fait une gloire cruelle
De séduire le coeur d'une faible mortelle (II, 5).

Naar Gud altsaa gaar omveien om skyld (unverschuldete Schuld) for at faa paaskudd til at dømme et menneske, saa skulde man tro, at han paa den anden side gik omveien om uskylden («unverschuldete Unschuld») naar et menneske skulde frelses. Korner tar ikke spørsmålet op, men det berøres i en replik av Oreste i Racines Andromache:

Je ne sais de tout temps quelle injuste puissance
Laisse le crime en paix, et poursuit l'innocence.

Le «criminel» er altsaa ikke skyldig? Hvad er det for en «paix» som menes? Den evige salighet? Nei, der menes jordiske vilkaar, det fremgaar ogsaa av replikkens fortsættelse:

De quelque part sur moi je tourne les yeux
Je ne vois que malheurs qui condamnent les dieux.

Her staar det med rene ord at de ulykkelige fordømmer guderne og ikke omvendt. Og dermed er ikke længer metafysisk «Schuld», men jordisk «Leid» den «tragiske» katastrofe. Eksemplet er helt ophørt at være noget eksempel paa den «prædestinationstragik» som det skulde belyse.

Et andet eksempel paa «tragisk konflikt» med «unentrinnbare Schuld» ser forfatteren i enkelte faser av Goethes Iphigenia. Tiltrods for at Goethes

grundbegrep i denne materie var «die halbe Schuld», et begrep, der den Dichter weder den tragischen Aspekt der unschuldigen Schuld, noch den «christlichen» der gebiissten Schuld (forf. sigter til Calderon) entschieden anerkennen låsst. Iphigenia staar imidlertid efter forfatterens mening i en «egte» tragisk konflikt, s. 162 ff. Iphigenia er stillet mellem tre alternativer. Hun kan slagte sin bror som offer til fremmede guder. Hun kan redde ham ved at gifte sig med kong Thoas, som hun agter, men ikke elsker. Og endelig kan hun redde baade broren (samt Pylades) og sig selv ved at bedrage kong Thoas. I første fald redder hun sin sjæl fra løgnen, men begaar, echt tragisch (165), unverschuldeten und dennoch bewussten Frevel. (For moderne tankegang er denne konstruktion absurd. Mangelen paa definitioner hos Korner gjør at hans paastande hverken kan bekræftes eller benegtes.) I tredje fald kommer et *andet* tragisk aspekt (166): gerade das sittlich wertvolle wird Hemmnis und Bedrohung (for jordiske goder). Men er ikke dette «Leiden einer wertvollen Person, die ihre Grosse im Leiden bewährt», et aspekt som ifølge Korner er *heroisk* og *ikke* tragisk (s. 273)? Hvad nu alternativ nummer to angaar, saa er det en alt andet end heroisk holdning Iphigenia indtar (165): Sie kann und will nicht um den Preis der Hingabe ihres Leibes und des Verzichts auf Heimkehr den Bruder retten. *Schuld* kan hun da ialfald ikke paadra sig ved at egte Thoas. Og tragisk ved «unverschuldetes Leid» kan hun like godt bli *uten* hele det dramaturgiske apparat som her er sat i sving. Thoas kunde bare egte hende med magt. Iøvrig var der, ved siden av Goethes løsning, som ikke tæller, en heroisk utvei som Korner ikke nævner (og heller ikke Goethe): Iphigenia kunde *negte* at ofre Orestes og selv ta dødsstraf, saa gik hun klar ogsaa av den eventuelle «Schuld» hun maatte se i det at egte en mand hun ikke elsket. (Døden vilde være uschuldiges Leiden, men det er den jo ved al heroisme, naar ordene brukes i den mening som sandsynligvis er Korners.) I dette tilfælde hadde Iphigenia handlet ganske som Max Piccolomini (263); at dennes adfærd ogsaa for Korner «smaker av heroisme» viser sig i betegnelsen «Erhabenheitstragik» motsat Wallensteins «Untergangstragik» — en sontring som ikke blir forklart. Langt værre er det imidlertid at ogsaa Wallenstein gjøres «tragisk» (263 f.) skjønt han lider «verdienten Tod». Nu er grundvolden slaat væk under alle tidligere definitioner, og forvirringen fuldbyrdes med ordet «Schuldtragik» s. 264. Hvis

i Naar linedanseren s. 62 f. *ikke* er tragisk, tyder det paa at Korner til Schuld ogsaa regner «psykologisk skyld». *Etisk* skyld (som forutsættes hos indbruddstyven) har linedanseren jo ikke. Konsekvenserne blir absurde.

Korner her mener at la ordet Tragik staa for Schillers regning, maatte han nødvendigvis ha brukt anførselstegn slik som han har gjort ved lignende anledninger.

Det er foran nævnt at læseren ikke altid vet om Korner gjør de citerte uttalelser til sine egne. En anden formel svakhet ved hans artikkel er den, at han paa en litet oversigtlig maate blander sammen *historisk* og *systematisk* fremstilling; han holder ikke ut fra hverandre hvad der i overskriften kaldes *Wesen* og *Gestaltwandel*. Ved «die Tragik eines dem Wohl des Ganzen (kan bety en mængde forskjellige ting) aufgeopferten Einzelgeschicks» er f.eks. skyldspørsmålet irrelevant, hvad der er uten betydning saafremt varianten tilhører den historiske fremstilling, men ødelæggende, hvis den tilhører den systematiske. (S. 161.)

Die Schuldfrage ist sinnlos, erklærer forfatteren s. 67. Og med den behandling han gir skyldbegrepet, er man tilbøielig til at gi ham ret. Skyldspørsmålet staar imidlertid i forbindelse med en anden av forfatterens hovedteser, den om tragikens *nødvendighet*.

Schelling weiss sehr wohl Bescheid um die absolute Notwendigkeit und Unaufhebbarkeit alles tragischen Leids, Verschuldens und Unterliegens (268). Er uttrykket ogsaa Korners? Alt tyder paa det. Og for egen regning bruker han ordene notwendige Schuld, notwendig begründet, unentrinnbare Schuld, in Schuld fallen muss (75), notwendige Verschuldung (163). Uttrykket varieres: Das Leid bleibt in der Welt verankert und unaufhebbar (284), die immanente Tragik alles Daseins (173), unlosbare Problematik alles Seins (278), der tragische Aspekt des Lebens als des allgemeinen, sinnlosen Leidens, das Grundform und Urstoff des Daseins selbst... ist (158. Begripe det den som kan). Unvermeidliches Verbrechen (268), naturgewollte, gottgewollte Not alles Frauendaseins (178), dass Freude und Biiirde des Lebens, Lust und Not der Liebe den Geschlechtern so ungleich zugeteilt ist (? 179). Der Tragiker ... erschaut und begreift alles Geschehen nur auf diese Art (tragische Empfindungsweise, 62), die tragische Wirkung als Zweifel an jede (!) Gerechtigkeit in der Welt (64), das Moralische in der Welt hat keine (!) Stätte (69), unauflosliche Grund-dissonanz (161), Ur-konflikt (185).

Desværre røber ikke forfatteren en eneste gang hvad han mener med «Notwendigkeit» og al den øvrige spekulative lyrik. Han sonderer da heller ikke mellem «nødvendig følge» (åussere Notwendigkeit 263) og «nødvendig middel» - hvis man vil opnaa det og det — (das Uebel... im Hinblick auf das Ganze notwendig und also gerechtfertigt, 161). Tænker man paa den overkjørte læge (63), saa er det heller ikke godt at forstaa hvorledes

en slik ulykke kan bli «nødvendig» eller «uundgaaelig» i ordets vanlige forstand; og *var* den det, saa maatte lægen enten være selvmorder eller utilregnelig.

Det er videre i direkte strid med erfaringen at alt liv (Dasein), for ikke at tale om alles Sein, lider, og lider «tragisk». Anorganisk og ubevisst eksistens behøver man ikke engang at nævne, men selv blandt mennesker gives der efter alt at dømme et betragtelig antal, som har levet lykkelige og tilfredse til de i passende alder fik slag i en festlig stund og ingenting merket til døden, folk som, hvis man spurte dem, vilde fortælle at de aldrig hadde hat nævneværdige lidelser eller forstod uttrykket *erschütternde Weltangst*.

Korner tar da heller ikke dette med nødvendigheten saa svært alvorlig. Ganske visst forlægger han med Hebbel «das Tragische in die unentrinnbare Schuld; die Struktur des menschlichen Daseins birgt die tragische Situation unweigerlich in sich; der Wille, die sittliche Freiheit des Menschen kann diese felsenharte Wand niemals durchstossen, es gibt keine Rettung aus diesem Gefängnis» (266). Han mener bare ingenting med det. De gamle gode spekulative bobler synker ned gjennom tiden som vaate, tunge taakedotter; i kraft av sin træghet fylder de ogsaa Korners klarere tankehimmel. Jeg har indtryk av, at de fleste tragiske teoretikere, naar de staar overfor sine forgjængeres produkter, oppfatter disse som en augiasstald og sig selv som en Herakles. Korner har da ogsaa levert et meget betydningsfuldt oprydningsarbeide, men skal teorien komme videre, maa man begynde med at stikke hul paa de metafysisk-spekulative bobler, Schuld, Notwendigkeit, Schicksal, og hvad de nu allesammen heter, og se hvad som er indi. Korner blir selv nødt til at ta hul paa den ene. Man vil lægge merke til, at flere av de citerte uttryk falder nøie sammen med Schopenhauers verdenssyn, slik som dette er gjengit hos Korner s. 274: Schopenhauer iagttar — den unsäglichen Schmerz und unstillbaren Jammer der Menschheit, den Triumph der Bosheit, die hohnende Herrschaft des Zufalls (!), den rettungslosen Fall der Gerechten und Unschuldigen ... eine Welt, welche die Kräfte jenen (sittlichen) Forderungen *gesetzlich* entgegenstellt. Og Korner ønsker aldeles ikke at være enig med Schopenhauer, for i en verden *uten haab* (Korner bruker mindre tilgjængelige uttryk) har det tragiske ingen plads. Han lar derfor alle boblene i stikken og gjør et voldsomt tilbaketog til nøktern empirisme: det tragiske er «ein Einzel- und Grenzfall» (274). Ja det var en anden tale! Die Notwendigkeit rækker ikke længer end at Romeo og Julies undergang skyldes «diimmste Zufälle» (186). Og Jeanne d'Arcs lidelse «hat keine Kausalbeziehung nach rtickwärtz» (265).

Efter dette faar man større mod til at møte en ny række taake-bøiger fra teoriens fabelland, som gaar igjen hos Korner. De har vel i saa mange generationer gaat rundt og ruvet i landskapet, at han trodde de hørte hjemme der og ikke var til at fordrive. Kroppene er litt forskjellige som hos trold flest, men hodet er likt paa dem alle; det er forstavelen «Welt».

Die Tragik als Gericht des Weltgeschehens, als dunkles Weltgesetz (157), Grauen der entwerteten, zerrütteten, stürzenden Welt. Das Tragische in seiner kosmischen Geltung, als das die Weltordnung immerzu bedrohende und bekriegende Chaos (158), — det er kong Lear som blir forstøtt av sine døtre. Die ethische Indifferenz des Weltwesens (266), det er Schillers sygdom. (Om Schiller heter det først at das erhabene Aspekt räumt seinen Platz dem tragischen Aspekt, der ... die Sinnlosigkeit des Daseins blosslegt... Og nedenfor: ... der Idealist Schiller konnte oder wollte doch nicht, ... an der Vernunftigkeit des Weltganzen Zweifeln ... Det maa vel bli en av delene.) Eine waltende, rächende Gerechtigkeit, det er Hekubas «hevn» over Helena, som uten at ane det var blit «aarsak» til Trojas fald (69). Savnet av denne hevn betyr endgiiltige Verzweiflung an den Gottern. Unaufhebbares Konstitutionsmerkmal der Daseinsstruktur ... ein Welt-Uebel (161), das Tragische als prinzipielle Fraglichkeit des Welt-Heils (73), «die unbekannte Grosse = X in der Gleichung der moralischen Welt», das nicht weiter auflosbare Urelement im Chemismus menschlichen Daseins (71), das Tragische als physiognomischer Ausdruck des sichtbar werdenden Weltwesens (64, 75, 168).

Nogen kommentar av alle disse uttryk kan det her ikke bli tale om; en henvisning til dette arbeides § 90 maa være nok. Men for dog at stanse et øieblik ved *Bahnsens* variant, saa maa det iethvertfald *forklares*, hvorfor en «uforskyldt» lidelse i høiere grad er physiognomischer Ausdruck des Weltwesens end en «forskyldt» lidelse, en velgjerning eller et lykkelig forløp. En mulig statistik vilde kanskje til og med vise overskudd paa den positive side. Kong Thoas i Goethes Iphigenie har ingen fuldmagt til *alene* at repræsentere Weltordnung og kosmische Hintergründe, og dramaet, som viser hans ædelmodighet, kan derfor heller ikke bli nogen théodicée, bare en «Thoadicée». Med hensyn til «das Frauenschicksal», saa faar jo for det første ikke *alle* kvinder den samme skjæbne som Gretchen. For det andet kan det til nød kaldes Weltordnung (d.v.s. menneskelig anatomisk-fysiologisk ordning) at kvinden har alle de ubehageligheter som følger med svangerskap og fødsel; men den *sociale* ulykke som rammer *ugifte* mødre, er i vore dage sterkt formindsket og vil kanskje bortfalde helt. Saa *den* «tragiken» er ialfald ikke noget unaufhebbares Konstitutionsmerkmal der Daseinsstruktur. Det

er noget helt andet, og maa uttrykkes med andre ord, at de som tidligere led og døde for sociale fordømmes skyld, ikke blir hjulpet ved at senere generationer overvinder dem.

Selv Korner taler om at tragik kan «overvindes» (265, 279). Og i slutten av artikelen gir han en anvisning (slik maa det opfattes) paa, hvorledes *al* tragik (i betydningen «uforskyldt lidelse») kan bli «overvundet», d.v.s. faa en «mening» og bli indordnet i et nyt, mere holdbart optimistisk aspekt.

Til dette nye «tragiske aspekt», som viser sig at være av nærmest heroisk art, svarer der et nyt «Weltaspekt», som skal bli beskrevet om et øieblik. Men først har vi en bemerkning at gjøre. I det nye aspekt staar det moralske paradoks (ulykke foraarsaget av Verdienst) i samme stilling som anden «uretfærdig lidelse», det er blit berøvet sin metafysiske prominens. Værre er imidlertid forfatterens behandling av et *andet*, like viktig paradoks i tragisk teori, det «æstetisk-tragiske paradoks». Ikke med et ord nævner Korner, hvorledes utsigten til at opleve tiefe Beunruhigung, erschütternde Weltangst, Zweifel an die Dignität Gottes o.l. kan faa folk til at trække i smoking og kjøpe en kostbar teaterbillet. Korner bruker næsten bare litterære eksempler, men i virkeligheten taler han ene og alene om det «objektivt tragiske». Digteriske og teatermæssige hensyn er ikke indarbeidet i teorien, og artikelen hadde hat en langt sikrere holdning, hvis litteraturen (digtningen) var holdt ute av betragtning.

Og nu til «løsningen». *Grekerne*s reaktion paa «die tragische Empfindung» var den, die Tragik des Daseins zu *leiden* (280), de resignerte, var uten haab. *Kristendommen* og den «heroiske (eller heroistiske) idealisme» valgte, die Tragik des Daseins zu *leugnen*. Efter rationalismens etiske optimisme kom et sterkt pessimistisk tilbakeslag; guderne mangler rigtignok ikke lenger, som hos grækerne, den etiske vilje, men de savner den faktiske *magt* til at ophæve die Tragik im Weltwesen (281). Som eksempel nævnes Hebbel, men Leibniz skimtes i bakgrunden.

For at læseren ogsaa kan faa et indtryk av Korners prægtige *stil*, gir jeg tankegangens fortsættelse i et længere citat.

... doch nicht mehr unterwirft sich der Mensch dumpf und stumpf dem Verhängnis, erkennt seine eigene sittliche Kraft und die ewige Berechtigung seines Postulats nach Ordnung im All. Mag die geforderte Gerechtigkeit im wirklichen Geschehens-ablauf auch stets vermisst werden, indem sie gedacht, gefordert wird, hat sie eine von aller Erfahrung und Verwirklichung unabhängige *Geltung*; sie ist nicht, aber sie gilt. So bildet sich eine neue tragische Gesinnung, die den Menschen weder in feiger (?) Verzweiflung

noch in titanischem Trotz einem feindlichen und sinnlosen Schicksal gegenüberstellt, sondern ihn im Bewusstsein der eigenen Kraft und tief berechtigten sittlichen Forderung an die unendliche Aufgabe schreiten lässt, das annoch wogende Chaos in einen Kosmos zu verwandeln. Wie Franz Werfel es formuliert: Widerstand gegen die Natur im Glauben «an das Mittlertum der Menschheit, die da ist, ihren Sinn der Welt zu leihen» ... Der Mensch will das ihm selber innewohnende, im Weltganzen aber nicht oder nur streckenweise verbandene Gesetz durchsetzen helfen. — So rücken griechischer Pessimismus, christlicher Optimismus, idealistischer Heroismus zusammen in der Vorstellung einer werdenden, in unendlicher Annäherung aus der tragischen zur harmonischen Verfassung aufsteigenden Welt; in der Denkmäler und Dichtern unserer Tage lieb gewordenen Vorstellung einer *werdenden Gottheit* (281).

... Die Spannung des Denkens von Sein und Nichtsein einer Weltordnung ist nur lösbar in der Indifferenz von Sein und Nichtsein, im Werden... Das Leid bleibt fest in der Welt verankert, und ist unaufhebbar im zeitlichen Geschehen, solange Gott nicht die Kraft hat, es zu vernichten; aber ihm erwächst Hilfe bei seinem schweren Werke vom leidenden Menschen her, der durch sein Leiden die Summe des Übels in der Welt allmählich aufzehrt (!) und Gottes sittliche Macht mehrt. Dergestalt wird das physische Leid nicht leichtherzig wegdisputiert wie durch Christentum und Idealismus, nicht bloss idealiter überwunden auf der Transzendentelebene von Schillers Erhabenheitsdrama, sondern realiter durchlebt und durchlitten, aber doch nicht sinnlos, sondern um einen Wert zu realisieren, um mitzufordern an der wachsenden Versittlichung von Gott und Welt. Auf dem Grund eines solchen Realidealismus... wird sich vielleicht die künftige Tragödie anbauen.

Korner kalder et sted Leibniz théodicée for en *Verlegenheitsløsning*. Et andet sted taler han om en mand, der sich erheiternde Sätze leistet. Hverken detaljkritik eller almindelig teologisk spekulation kan vi imidlertid indlatte os paa her. Men ett spørgsmål maa vi ta op: Hvorledes forholder sig det nye gudsaspekt til forfatterens lære om det tragiske?

Vi stanser da ikke ved den svimlende taalmodighed, læren forlanger av sine tilhængere. Vi gaar med paa at de er beredt til at ofre, lide og vente. Men hvad andet var det de kristne gjorde? Hvilken realitetsforskjel er der mellem Calderons religiøse heroisme og den nye? En teolog vil kanske finde gapende avgrunde. For os er det nok at Korner her har trukket op eine dogmatische Ansicht iiber das Weltwesen, noget som ifølge s. 274 gjør tragisk bevissthet umulig. Dersom nemlig det tragiske *begrep* skal være det

samme som før, saa kan den nye tragik ikke ligge i *troen*, den maa ligge i *tvilen* paa den vordende gud, i det som tyder paa at han *ikke* vokser. Ja tragisk par excellence (63) blir situationen først, naar det viser sig at lidelsen medfører gudens tilbagegang. Med andre ord, naar die Indifferenz zwischen Sein und Nichtsein slaar ut i negativ retning - im Verschwinden.

Vi skal heller ikke opholde os ved en omstændighed som den, at i «smertespisernes», i *dolofagernes* land vilde forbrydere og sadister være de som sterkest bidrog til gudens vekst, mens paa den anden side masochisterne vilde faa en altfor begunstiget stilling. Langt vigtigere er det forhold, at behovet for en livsmening ikke indskrænker sig til bortfaldet av al meningsløs lidelse (hvis da ikke ordets mening tøies usedvanlig langt), allermindst til ophør av al *fysisk* lidelse. Et slikt resultat alene vilde neppe tilfredsstille det nærsagt astronomiske antal mennesker, som maatte ofre sig forat Hansen paa hjørnet og hans samtidige i aaret ioⁿ skulde bli uten fysiske smerter. Isaafald hadde det været enklere at indstille forplantningen saa der ikke blev nogen til at bære de fysiske smerter. Da indtar nok livsbekræftelsens *positive* side en mere dominerende plads: behovet for et tilstrækkelig *sikkert* maal med menneskehetens (eller den enkeltes) liv, et maal som samtidig er tilstrækkelig *vardifuldt* til, at den enkelte eller alle for maalets skyld kan bære hvad lidelse det skal være, ogsaa de tragiske. At skape et slikt maal maatte da bli den vordende guds opgave i en ny evighet.

i Det tragiske iflg. Korner ligger da heller ikke i lidelsen selv, men i den omstændighed ved lidelsen, at den er uforskyldt eller voldt ved Verdienst, altsaa noget psykisk. Efter *vor* opfatning kommer det tragiske ogsaa frem i dette, at bare høiere differentierte væsener er istand til at opleve dette psykiske plus til den fysiske lidelse.

SUMMARY

THE WORLD OF experience is considered in this work from the point of view of the *concerns of the individual entities*. This means that the entities are classified according to what is important and necessary for them, what they are concerned with. They can thus be classified in an ascending scale from an assumed lack of all concern (the non-organic world), via entities to which humans attribute concerns (plants, animals without consciousness), to what we call conscious animals with a more differentiated range of concerns (§§ i, 3, 4).

After these comes the primitive or «low-status» human being, characterized by basic concerns (biological concerns, simple desires), and the scale continues with increasing differentiation, ending with the «great» men and women, the highest representatives of their respective cultures. In addition to the concerns of primitive people, such people have desires and values in the broadest senses of these words, together with the most highly differentiated social and metaphysical concerns. This system has the advantage of including a great deal of material under a single viewpoint.

Alongside the scale of concerns one can draw up a scale of *abilities* (a distinctive group of qualities in the entity, or organism); these are associated with a group of concerns relating to development or realization (§8 et passim). The concerned individual consciously attempts to realize his concerns by using his abilities. Sometimes the abilities are adequate (*sufficiency*), sometimes they are inadequate (*deficiency*), and sometimes there is a *surplus* of ability in relation to the demands of the problem or situation. The surplus may provide additional advantages, it may be irrelevant to the solution of the problem, or it may have harmful consequences (§8 and ch. 5). When an ability occurs with a single or a very few functional variations it is referred to as *predetermined*; when it is mutable, sometimes with an unlimited applica-

bility, it is referred to as *non-determined*. These are also the two extremes of a scale; in between one finds for example a *wrong determination*, where an ability is determined in a way that is unfortunate compared with another way assumed to be more fortunate, and variations of this are *over-determination*, where an ability is too strictly determined, and *under-determination*, where it is too little determined (ch. 3, 5, and 6, §82).

The normal and valid realization of a concern is referred to as the *proper solution* to the problem that existed prior to the realization. When a proper realization cannot be obtained (owing to conditions inside or outside the organism), then the concerned individual may settle for a *pseudo-solution*, a surrogate (ch. 6).

The *environment* (ch. 3) in which the organism attempts to realize its concerns may be so formed that it consciously promotes or wishes to promote the realization; it is then referred to as a *sympathetic* environment as regards these factors. Sometimes the environment takes no conscious part in the realization; it is then *indifferent*. Finally, it may sometimes consciously work against the organism, and then it is referred to as *inimical* or satanic. In all three cases the environment may have been *propitious*, *unpropitious*, or neither, irrelevant (§4).

The *result* of the conflict (after a single clash or over a longer period) may be the attainment of the concern (*sanction*), or its non-attainment (*veto*); sometimes, on the other hand, it may be opposed or violated. When primary concerns are deeply and irreversibly violated the event is referred to as a *catastrophe* (ch. 7). A catastrophe may be *elementary* or *qualified*, i.e. contain qualities that draw attention to it rather than to something else. Some of these catastrophes have a particular quality referred to as *tragic*; they are then part of a whole, a *tragic process* (§75).

The tragic process has three characteristics: a *culturally relevant greatness*, or magnitude, in the afflicted individual, a *catastrophe* that befalls him, and a *functional relation* between the greatness and the catastrophe. With this definition of tragedy the study approaches its principal aim: to give a meaning to the word «tragic» that is sufficiently unambiguous and that cannot naturally be applied to any other term (§1), and one that at the same time lies well within the mainstream of aesthetic and literary tradition.

This choice of meaning has a further advantage, in addition to the purely terminological one: The quality of the process described by the word tragic, in its empirical aspect, has strong implications. Tragedy is given a central and dominating role in the human battle of concerns and throws

a significant light on the human condition here on earth (§§76, 90, 91). «Significant light» means a light that reveals consequences that are relevant for human concerns. The victim not only undergoes immediate suffering, through the violation of the relevant concern, he is also deprived of his *fundamental expectation*; a spectator with the same concerns as the victim will therefore also feel *his* expectation waver. This expectation is that of a *universal moral system*, a regulation of history according to human values. In other words: the expectation that *perfectibility will lead to fulfilment* is confounded when a tragic constellation blocks the way to a proper solution and opens the way for a pseudo-solution or defeat (§ 93).

The adequate affective reactions of a spectator to the violation of a concern of his own or of a person he identifies with are aversion, dejection, disgust, bitter revolt, and so on. His reaction as a whole is to reject what has happened; to use Volkelt's expression, the event «should not happen». This ought to be particularly true of qualified catastrophes and especially tragic processes. But experience shows that accidents to others can under certain circumstances attract the spectator. How can one explain (i.e. make available to the understanding through some structural model) this apparent paradox? Is this merely a special case of the fascination contained in *all* unusual events of great magnitude *in spite of* the suffering they may cause a fellow human being? Or are there indications that the spectator is attracted *because of* the human suffering involved? Or are we dealing with two completely different ways of experiencing the event, two irreconcilable aspects? An elucidation of this question in practical terms is attempted in ch. 9, cf. §§13 and 81.

The value of witnessing another's misfortune has been shown to be isolated and to some degree intensified when a tragic process is recreated in literature or in other forms of art. The description and explanation of this and especially the «problem of tragedy» have tempted philosophers and aesthetic writers (particularly Europeans) for over 2 000 years. This is briefly dealt with in ch. 11; own studies are described in §§95 ff. Each of the factors that are regularly present in a tragedy are examined for their capacity to contribute to the experience of the spectator, and the results are summed up in the following contention: the richest experience a tragedy can give is a *pseudo-solution of the metaphysical problem of meaning through poetic sublimation* (§102). Three examples of tragic literature are then given in ch. 10.

Although the problems associated with tragedy have been taken up by many of the most prominent European men of letters, the results are neither convincing nor conclusive for a modern reader, despite a blinding wealth of

detail. The newcomer is quite willing to acknowledge the authority vested in this imposing list of names; on the other hand it is notable that the renown attached to names such as Aristotle, Lessing, Hegel, Nietzsche, and Schopenhauer does not derive from their researches into tragedy, which have been more or less a side issue. There seem to be two main reasons for the lack of clarity and the endless discussions: first, that researchers have not managed to describe the tragic process in such a way that it could be clearly distinguished from a non-tragic process, and secondly that they have not distinguished clearly enough between tragic process, tragic writing, and what they variously refer to as tragic experience, tragic mood, tragic feelings, etc. (cf. §§no, HI, 112).

By distinguishing as accurately as possible between these concepts, I have tried to contribute to research on the subject.

NAVNELISTE¹

<i>Aischylos</i> , 260, 433, 434 ff., 476, 541	<i>Beethoven</i> , 138, 347, 429
<i>Althusius</i> , 250	<i>Berger</i> , A. F. von, 467 f.
<i>Amiel</i> Henri Frédéric, 96, 131 f., 141 ff., 326	<i>Berggrav</i> , Eivind, 312
<i>Amundsen</i> Roald, 333	<i>Bernays</i> , Jacob, 464
<i>Andersen</i> , Gunnar Reiss, 104, 119, 127, 191, 224, 233, 273	<i>Bharata muni</i> , 397
<i>Anton</i> , 149	<i>Bing</i> , Just, 434
<i>Aristoteles</i> , 253, 393, 413, 435 f., 454, 463 ff., 479 f., 485 f., 495, 453, 539-548	<i>Birnbaum</i> , Karl, 85, 96, 106, 112, 128, 129 f., 133 f., 136 ff, 145, 148
<i>Arnim</i> , Bettina von, 99	<i>Bismarck</i> , 140
<i>Arvidi</i> , Andreas, 479	<i>Björnson</i> , Bjørnstjerne, 165
<i>Avonius</i> (Robert Hessen), 397, 532	<i>Blake</i> , William, 133
	<i>Blavatski</i> , Madame, 133
	<i>Bleuler</i> , 128
	<i>Blicher</i> , 134, 137
	<i>Bodmer</i> , 482
<i>Bahnsen</i> , Julius, 496 f., 559	<i>Bonhoff</i> , 128
<i>itør</i> , 261	<i>Bonnevie</i> , Kristine, 23
<i>Batteux</i> , 476	<i>Bos</i> , se Du Bos
<i>Beaudelaire</i> , 133	<i>Bosanquet</i> , 478
<i>Beccaria</i> , 256	<i>Bradley</i> , A. C., 417, 449
<i>Bechterew</i> , 106, 135	<i>Braitmaier</i> , 478

i Det var oprindelig meningen at tilføie en bibliografi over alle de skrifter jeg har fundet, som vedkommer det tragiske, og de første 600 nr. var allerede samlet og kontrollert. Efter konference med en av universitetets professorer besluttet jeg imidlertid at la bibliografien ligge til den kan utkomme som et skrift for sig. Av denne grund er navnelisten blit mere omfattende end slike lister pleier at være; den anfører ikke navnene bare naar vedkommende forfatter er blit bedømt eller bygget paa, men ogsaa ved blotte henvisninger, oversættelser o.s.v. naar det kan tænkes at ha interesse. Da skriftet ikke støtter sig paa bestemte forgjengere, har jeg fundet det unødvendig at lage en særskilt litteraturfortegnelse ved siden av navnelisten.

- Brandes*, Georg, 101, 509
Breitinger, 482
Brentano, Clemens, 139
Bruno, Giordano, 333
Bryn («Menneskeracerne»), 49
Bugge, Stein, 510
Bull, Francis, 431
Bull, Olaf, 98, 461
Bullough, Edward, 392
Bürger (1748-94), 482
Byron, 484
Bohme, Jakob, 497

Cagliostro, 133, 140
Calderon, 141, 430, 502, 552, 556, 561
Carrière, Moritz, 499, 500
Caus, Salomon de, 331
Charcot, 128, 146.
Cheyne, T. K., 438.
Chu, Kwang Tsien, 392, 397, 407
Clauberg (und Dubislav), 81, 128,
 132, 350
Coleridge, 141
Cornille, Pierre, 430, 449, 480 f.,
 483
Croce, Benedetto, 478, 482, 485
Cæsarius av Heisterbach, 394

Dante, 195
Darwin, 23, 48, 88
Delacroix, 429
Diederichs, 232 f.
Diderot, 407
Du Bos (Dubos), Tabbé, 415, 481,
 485, 567
Diirer, Albrecht, 507 f.
Dwinger, E., 308

Eckehart, 506
Edison, 94
Edy, Mary Baker, 133
Eriksen, Richard, 51
Euripides, 465

Fechner, G. Th., 140
Forel (psykiater), 148, 289
Frank, Reinhard, 277, 291 f.
Freud, Sigmund, 26, 28, 79, 225 f.,
 233, 362, 504.
Freytag, Gustav, 397, 475, 532
Frynikos, 434
Furness, H. H., 449

Gareis, K., 253
Gejffcken, Joh., 435, 463, 476
Géricault, Théodore, 429
Gerstenberg, H. W. von, 482
Gervinus, G. G., 259, 499 ff.
Getz (norsk retslærd), 267
Giesebrecht, Fr. 438
Giraudoux, Jean, 413
Goering, Reinhard, 211
Goethe, 51, 96, 99 f., 138 f., 228, 395,
 408 f., 435, 437, 480, 483 ff.,
 495, 506, 514, 519, 527, 533, 555
 f-> 559
Gogol, 133
Goldscheider, 86
Gomperz, 464, 470
Gottsched, 479, 482
Goya, 429
Grabbe, 105, 119, 141, 390, 482
Gran, Gerhard, 407
Grillparzer, Franz, 440, 514, 521, 535
Groos, Karl, 61, 408, 417, 500
Guyau, 400
Giinther, Georg, 499, 501

Haeckel, 48
Hagerup, Francis, 241, 246 ff., 253
 ff., 257 ff., 269 ff., 275, 277, 280,
 287, 290 ff.
Hamann, Richard, 392
Hamsun, Knut, 175, 529
Hartmann, Eduard von, 151, 476,
 496, 504 f.

- Hasenclevey* Ludwig, 260, 464, 477 f., 478, 480, 486 f., 493, 495 f., 507, 509
- Hauchy* Carsten, 509
- Hauptmann*, Gerhard, 549
- Hebbely* (motto), 14, 289, 347, 362, 390, 430, 496, 497, 499, 501, 513 f., 528, 551, 558, 560
- Hegel*, 249, 259 f., 420, 497 ff., 504, 510, 513, 566
- Heiberg*, J. L., 70, 192
- Heinemanriy* Karl, 435
- Hellpachy* Willy, 83, 189, 203
- Helvétius*, 486
- Herbart*, J. F., 249
- Herder*, J. G., 482 ff, 506
- Herodot*, 362
- Hesiod*, 436
- Hessen*, Robert (Avonianus), 397, 475
- Hettner*; Hermann, 475, 500, 536
- Hilde brandy* Adolf, 392
- Him*, Yrjøl, 62, 73, 417, 421, 478, 486, 500, 503, 536, 547
- Hitschmann*, Eduard, 205
- Hochey* 149
- Hoffmanny* E. T. A., 133, 140, 148, 506
- Holberg*y Ludvig, 391 f.
- Holmboe*, Thorolf, 362
- Holsty* C. V., 64
- HoratSy* 175, 479
- Howaldy* Ernst, 435
- Huxley*, Aldous, 221
- Hjallingy* Harald, 172, 219, 503
- Holderlin*, Fr., 506
- Ibsen*, Henrik, 100, 165, 169, 184, 212, 219, 228, 288, 327, 336, 356, 362, 373, 381, 408, 433, 490, 514, 549
- James*, William, 82, 114, 138
- Jeremias* (profeten), 439 f.
- Jesus av Nazarethy* 25, 373
- Job* (Jobs bok), 16, 201, 379, 438 ff.
- Jungy* C. G., 407
- KalleUy* H. M., 438
- Kant*, Imm., 132, 134, 249 f., 253, 417, 481, 486, 493, 495 f., 505, 507
- Keller*, Gottfried, 139
- Kierkegaardy* Søren, 103, 486, 509
- Klaatschy* 49 f.
- Klein*, J. L., 435
- Kleisty* Heinrich von, 138 £, 326, 428, 486
- Knoke*, F. 470
- Koch* (psykiater), 148
- Kohler* (jurist), 249
- Koller*, J. (æstetiker), 478
- KonoWy* Sten, 397
- Kowalewski* (psykolog), 206, 370
- Kretschmer*, 80
- Kbmer*, Josef, 214, 478, 481, 484, 585 ff, 495» 497> 499» 503, 510, 534, 536, 550 ff.
- Labrunie* (Gérard de Nerval), 141, 148
- Langenbecky* Curt, 509
- LeibniZy* 193, 481, 507, 560 f.
- Lensing*, Elise, 347
- Lenz*, Reinhold, 482
- Lessing*, 468, 476, 480 ff, 486, 505, 508, 566
- Leopardiy* 151
- Ley*, J-, 438
- Lie*, Jonas, 260
- Lipps*, Th., 405, 413, 420 f., 423, 478, 488, 490, 495, 500, 503, 510 ff, 540, 547, 550 ff, 554
- v. Liszt* (retslærd), 252
- Ljunggren*, G., 478
- Lombroso*, 130, 254
- Lotze*, H., 478
- Lucretius*, 486
- Ludwig*, Otto, 259, 327, 389, 449, 500, 514

- Lukian*, 215, 376
Luther, Martin, 136
Løchen, Arne, 95 f.

Magnan (psykiater), 128,146
Malraux, 182
Marbe, Karl, 355, 361
Martensen, H. L., 438
Maudsley, 133
Mendelssohn, Moses, 481, 486
Meyer, Semi, 86 ff., 90 f., 97
Michelangelo, 347
Montesquieu, 254
Mowinckel, Sigmund, 438
Munch, Andreas, 331
Munch, Edvard, 430
Mustoxidi, 478
Muller, Johannes, 102
Müller-Freienfeis, Richard, 407
Münsterberg (æstetiker), 392
Mobius (psykiater), 128,147

Napoleon, 333
Nerval, Gérard de (Labrunie), 141, 148
Neudecker (æstetiker), 478
Nicolai, Friedrich, 486
Nielsen, Einer (mediet), 333
Nielsen, Fr., 438
Nietzsche, 233, 304, 407, 434, 476, 496 f., 505 ff., 566
Novalis (Fr. v. Hardenberg), 70,106, H3> 497» 506
Novrup, Johs., 505
Nass, Arne, 9,13,19,132

Opitz, Martin, 479, 482, 503
Oppenheim, Hermann, 129,133,149 f
Orelli, K. von, 414
Owen, 438

Pascal, 147
Paulsen, Friedrich, 449

Pelman (psykiater), 128,135,140, 147 ff.
Petsch, Robert, 463, 475 f., 478 ff., 486, 493, 495, 497 f., 502
Pilez (psykiater), 134
Platon, 463 f., 470, 475 f., 509
Platou, Oscar, 246
Poe, Edgar Allan, 133,148
Pohlenz, Max, 435
Poppelbaum, Hermann, 49
Prædikeren, 107, 335, 362, 438
Pseudolonginus, 479
Paasche, Fredrik, 9,13, 374

Quételet, 254

Racine, Jean, 430, 555
Ranulf (dansk jurist), 255, 332, 362
Reich, Wilhelm, 106
Riehl, Alois, 392, 419
Rokseth, Peter, 431, 480
Rousseau, Jean-Jaques, 112,133, 250, 482
Russell, Bertrand, 240, 242 ff.
Riimelin, Gustav, 449
Rohl, Hans, 480
Rotscher, H. Th., 351, 532

Saekel, H., 509
Saint Simon, 133
Savonarola, 133
Scaliger, Julius Cæsar, 479
Schasler, Max, 464, 478, 505
Schelling, 497 f., 500, 552, 557
Schiller, Friedrich, 160, 228, 374, 408, 417, 430, 470, 483, 486 ff, 508 ff, 513 f., 527, 550, 552, 557, 559, 561
Schjelderup, Harald, 105,156 f., 160, 172, 226, 504, 508
Schlegel, August Wilhelm, 496
Schlegel, Friedrich, 483, 496, 506
Schlegel, Johann Elias, 482, 496

SchneideVy Kurt, 106, 140
Schopenhauer, Arthur, 151, 205 f.,
 376, 449, 458, 469, 476, 492,
 496 f., 500 ff., 508 f., 513, 558,
 566
Schiick, Henrik, 435, 479
Schiicking, Levin, 449
Sellin, 438
Shaftesbury; 435
Shakespeare, 56, 177, 389, 391, 430,
 448 f., 458, 481 ff., 496, 500, 514,
 523 f-
Shelley; 431
Sibbern, Fr. Chr., 471.
Simmel, Georg, 132
Sofokles, 228, 356, 436, 438, 533
Sokrates, 333, 463
Solger, K. W. F., 498, 500
So lon, 463
Spengler; Oswald, 333
SpinozUy 539
Stahl (retsfilosof), 249
Stahr, A., 464 f., 468, 471 f.
Stø», H. von, 478
Steiner, Rudolf, 50 f., 96
Stramm, August, 93
Strindberg, August, 133, 219, 430,
 433' 514
Strohmeyer (psykiater), 149
Svendsen, Paulus, 202
Swedenborg, 133
Sulzer, Johann, George, 508
Suskind, W. K., 509

Teppe, Julien, 130
Thespiy 433 f., 463
Tilling (psykiater), 344
TreschoiVy Niels, 510
Trissino, 480
Tzetze, Johannes, 479, 5^{oo}

Uexkully Jakob von, 20, 22 f., 32 f.,
 36, 46 ff, 54, 96, 191> 259> 388

Ulpian, 253
Ulrici, H., 500
Ur bye, Andreas, 260, 278, 280
i/rite, Emil, 80, 478

Valentin, Veit, 413, 420, 430, 513
ViVø, Giambettista, 482
Vigeland, Gustav, 424
Vischer, Fr. Hi., 499 f., 513, 536, 552
V&gf, Ragnar, 95, 104, 128, 134 f.,
 304, 328, 434
Volkelt, Johannes, 139, 418, 423, 428 ff.,
 435, 478, 486, 497 ff, 503, 510,
513. 530, 535 ff-, 554> 565
Voltaire, 256, 482
Volzy 438

Wagner, Richard, 429, 505 f., 508
Wallenstein, 228, 333, 514, 527, 556
Walzel, Oscar, 408
Watts, G. F., 429
Weininger, Otto, 80, 178
Welhaven, J. S, 362
Werfel, Franz, 561
Wergeland, H., 402, 536
Wielandy C. M., 483
Wilhelm II, 165
Winckelmann, J. J., 486
Winsnes, A. H., 13, 510
Wrangely 392, 478
Wundty W, 80

Xerxes, 259, 362

Zeising, Adolf, 499 f.
Zilliacus, Emil, 435 f.
Zimmermann, R., 351, 478
Zoroaster, 73

Østbye, R, 528, 530, 533
Øverland, Arnulf, 109